

32.000

HENRICI BRENCMANNI

JC. & Academici Florentini

HISTORIA
PANDECTARUM,

SEU

Fatum Exemplaris Florentini.

ACCEDIT

GEMINA DISSERTATIO

DE

A M A L P H I.

TRAJECTI AD RHENUM,

Apud GUILLIELMUM VANDE WATER,

MDCCCXXI.

R. 15.289

San Felice Sanatori

NOBILISSIMO AMPLISSIMO
AC GRAVISSIMO

V I R O

PHILIPPO FREDERICO
VEGILIN DE CLAERBERGEN,

HASKERANI AGRI PRAETORI, PRAE-
CIPUIS QUIBUSVIS REIPUBLICAE
PARTIBUS PERFUNCTO, CUM MA-
XIME FRISIAE NOMINE AD CON-
SESSUM CELSISSIMORUM AC PO-
TENTISSIMORUM ORDINUM GENE-
RALIUM DELEGATO.

Ant. H. van der Linde

In operoso meo de Pandectis
edendis molimine multis me
debendi reum esse, gratus
agno-

DEDICATIO.

agnosco. Quum autem nemo sit, qui ad peragendum consummandumque id, quod susceperam, munus me magis exhortatus sit; qui infirmæ ac labascentis identidem valetudinis meae majorem curam habuerit; qui denique pluribus beneficiis a multis retro annis immerentem cumularit; tantæ benevolentiae consentaneum esse duxi, ut præcursorium hunc tractatum, & velut introductionem in id opus Tibi, Vir Illustrissime, dedicarem. Quanquam vel alioqui id meretur singularis illa ac præstantissima tua in literas promovendas propensio, cui unice acceptum refero, quod aliquam mei rationem habere, meque tuo favore tuaque amicitia beare volueris. Immo incredibilis quaedam & divina
na

DEDICATIO.

na vis ingenii tui per tot scientias linguasque diffusa est, ut vel ipsius Jurisprudentiae praeclara specimina Academica dederis, & in Poësi quoque saepius summa cum omnium admiratione ostenderis, quid valeres. Ut proinde & cultor sis Musarum, & ipse Musis colendus. Hanc autem propensam tuam in literas & literatos voluntatis inclinationem minime imminuerunt gravissimae quaeque occupationes, & praecipua moderandae Reipublicae nostrae pace belloque munia. Quod si in praedicanda humanitate, mansuetudine, temperantia, fide, justitia, integritate, moderatione, industria, vigilantiaque & ceteris animi dotibus, quibus alios complures antecellis, exspatiari per modestiam tuam liceret,

* 3

quan-

DEDICATIO.

quantus mihi differendi campus aperiretur? Verum quid eximias virtutes tuas, quid in Patriam merita commemorem? Nihil utique dicere possem, quod non omnibus notum sit ac pervulgatum. Liceat saltem hoc quaecunque grati pectoris testimonium publice deponere, meque ac labores meos clientelae tuae ac patrocinio quam diligentissime commendare. Sic vivas, sic valeas, diuque Reipublicae, literis, familiaeque & amicis tuis laetus, felix, fortunatusque super sis. Dabam Culemburgi prid. Kal. Septemb. anno MDCCXXII.

ARGUMENTA CAPITUM

LIBRI PRIMII

Cap.

- I. **I**ntroductio. *Difficultas hujus instituti. Disquisitionis status & summa tractandorum. In his alia certa esse, alia minus: quaedam plane incerta ac fabulosa.* pag. 1.
- II. De aetate codicis Florentini. *Commendatur passim ab antiquitate. Justiniani tempore descriptum esse, dicebat Politianus: Alciatus vero, multis post seculis. Rationes Politiani. Oppositae Alciati. Media Augustini sententia. Conjectura aetatis e literis & scriptura.* pag. 4.
- III. Ubi scriptus, a quibus, & ad quod Authenticum. *Constantinopoli scriptum videri: certe a Græco librario, aut verius a pluribus. utrumque plene demonstratur. Ad unum an ad plura exemplaria descriptus sit. An sit verisimile, scriptum correctumve ad prototypum.* pag. 11.
- IV. Publicusne fuerit an privatus. *Amalphim certe pervenisse. Non fuisse Justiniani aut Tribonianum exemplar. An magistratus cujusdam provincialis. An Amalphim eum in finem missus. Privati hominis fuisse, aut, si magistratus, saltem privati usus. Qua occasione videatur Amalphim delatus. Auctoris ea de re conjectura, notabili exemplo suffulta.* pag. 17.
- V. Amalphi Pisas deductum esse. et de restituto ex eo jure civili. *Anteriora ferme obscura esse; sed et multa in seqq. incerta deprehendi. Ubi, qua occasione & quando perhibeatur invenius. A quibusdam Neapoli, Constantinopoli, & Ravennae servatum dici. Pisanis, qui invenerunt, donatum fuisse pro navata opera. Usus ejus in scholas & tribunalia indubitus, a quibus & quopactò. Incerta de Mathilde & Irnerio.* pag. 24.
- VI. Historia belli, quo a Pisanis reportatus est codex Pandectarum. *Causa & occasio belli. Innocentii & Anacleti, item Lotharii & Rogerii in hac scena partes. Pisanorum auxilia & invasio Amalpheos. omnia remissive.* pag. 31.
- VII. Refutantur errores communes. *Confundi vulgo duas Pisano-*

ARGUMENTA CAPITUM.

Cap.

rum in Amalphin expeditiones. Fabulosae narrationes de Lotharii & Irnerii, deque Mathildis opera in restituendo Jure civili ex Pandectis Amalphitanis seu Pisanis. Non esse Amalphin cum Melphi confundendam. A victis Pisanis asportatum id exemplar, non a victoribus. Examinatur traditio de Mathilde. Refutatur restitutio Juris civilis per Lotharium. Ut et donatio libri Amalphitani in Pisanos à Lothario collata. Instrumentum donationis ejus fictitium esse. Ignorasse penitus Lotharium exemplar illud nostrum in rerum natura esse. pag. 36.

VIII. Probabilis Pandectarum inventio. Difficultas adversus ipsam Pandectarum in direptione Amalphitana inventionem, quae tamen pluribus adstruitur. Vera esse posse, quae non sint verisimilia. Auctoris conjectura de inventis casu Pandectis & Pisas delatis. Confirmatur illa ex ingenio militum depraedantium. pag. 45.

IX. Pisis quo loco habiti fuerint Pandectae, praemissa occasione qua Bononiam pervenerint. item de Irnerio. Demonstratur, eos libros descriptos, brevi Bononiam delatos esse. Academia Bononiensis eo tempore. Peponis & Irnerii in his opera. an & Mathildis. An verum sit, Pisanos Pandectarum exemplar pro thesauro veneratos esse. Praejudicium e sinistra D. Bernardi de Jure civili sententia. Theologis interdictum fuisse studio Juris civilis. Istius Juris, ubique invalescentis, nullum tamen Pisis usum fuisse. Legem Romanam, qua partim vivebantur Pisani, ad hoc Jus non pertinere. Excerpta è statutis Pisanis, quae tum scripto jure ex lege Romana & Longobardica constabant, tum consuetudinario in scriptum redacta. Horum compilatoribus Codicem magis innotuisse quam Pandectas. Pisanos Pandectarum exemplar negligentius habuisse, è stultis ineptisque multorum in eo additamentis arguitur. Sed et inde, quod, praeter Burguntionem, nemo è Pisanis fctis Pandectas speciatim illustrasse legatur per duo secula ab iis inventis. Quamdiu Pisis fuerint. pag. 50.

X. Exemplar illud, Florentiam translatum, quod in pretio fuerit. De jure, quo Florentini id suum fecere, rejecta Forcatuli malitia. De tempore. De loco, ubi; & de arca, in qua repositum fuit. Amictus novus purpureus cum clausulis & ornamentis ex ar-

gento

ARGUMENTA CAPITUM.

Cap.

gentio deaurato. Emblemata in umbonibus. Solennis exhibitio invisentibus. Cerimonias illas risit Alciatus. Quando & quatenus cessaverint. Querelae de rariore ad illud accessu. Exemplum, ex eo publice descriptum, pro Exemplari quibusdam exhibitum. pag. 62.

- XI. *De his qui Pandectas Florentiae consuluerunt. Adierunt illud Christernus I. Daniae Sueciae ac Norwegiae Rex. item Abbas Paenormitanus. Contulerunt Angelus Politianus & Ludovicus Bologninus. Viderunt tantum Budaens & Alciatus. Conjectura de conatibus Gregorii Haloandri. Contulit item Antonius Augustinus, & post eum Taurelli, qui & ediderunt. Editionem multi vehementer desiderarunt, renitentibus aliquamdiu Florentinis. Laetii Taurelli vita. pag. 71.*

- XII. *Continuatio de his qui fidem ejus exemplaris mentiti sunt, aut dissimularunt. Cujacii desiderium conferendi Pandectas. Simile Georgii Conradii Crusii. Joachimus Hagemerius non semel inspexit. Laurentii Theodori Gronovii collatio exemplaris Florentini. Novissima Auctoris & Antonii Mariae Salvini collatio. Alciatus & Hugo à Porta falsi accusantur: Politianus autem dissimulationis. De clausula Ludovici Ruffardi. pag. 83.*

LIBRI SECUNDI.

Cap.

- I. **F**orma exemplaris Florentini. Duo volumina prope quadrata. Lati margines: antea tamen latiores. Quaterniones quales. Membrana praestantissima. Binae paginarum columnae. Quot in unaquaque versus, & in versu literae. Intercolumnia & lineae ad regendam scripturam. Disparentes literae ubi potissimum & unde. Superductio recentis atramenti. Minium colliquescens. Erosa membrana. item lacera & consuta. Plicae. Maculae diversi generis. Chartae initio & fine exemplaris dissolutae. pag. 93.

- II. *Scriptura exemplaris Florentini. Continua more veterum. etiam apud Hebraeos & Graecos. minime autem contigua. Character calligraphicus. oppositus aëuariorum. Magnitudo literarum. Paritas earundem, praeterquam in rubricis, nominibus & Ceterorum, in inscriptionibus &c. Figura literarum aliquid habet ex Gothico. Er-*

* *

ror

ARGUMENTA CAPITUM.

Cap.

ror circa literam Pisanam. Specimina scripturae Florentinae, etiam in Graecis. Magna Graecarum literarum cum Latinis in eo exemplari affinitas. Capitalium literarum exempla. Alphabetum Pandectarum. Digressio de hodierna communi scriptura quemadmodum ex veteri majuscula derivetur. exemplum in e ex E, r ex P, d ex Δ, m ex M. Aliae observationes circa A. F. G. S. T. V. X, ea figura, qua Florentiae occurrunt. pag. 104.

III. De notis & siglis in eo exemplari. Notas aliaque scripturae compendia in Pandectis Florentinis adesse, parce tamen. Notae, Sgla, Abbreviaturae, Monogrammata, Contignationes literarum. Nulla Sigla in eo codice, Abbreviaturas autem paucissimas esse. De Notis numeralibus, quae istic reperiuntur. Monogrammatum in Pandectis species & exempla. item Contignationum. De signis — — loco N & M. Conclusio verbis Lambecii. Aliae illic Notae, aliaque Abbreviationes, sed quae extrinsecus aut postea accessere. Notae quaedam librariorum innocuae. de R in rubricis. De Diple sive Antilambda, de Obelo atque aliis correctorum signis, remissive. pag. 117.

IV. De punctis & interpunctionibus. Rara esse puncta & interpunctiones in codice Florentino. Spatia seu intervalla dictionum & periodorum vulgo rarissima. alia casu, alia consilio relicta. Puncta in his spatiis ubi potissimum, & an coeua; eademque erratica interdum & fallacia. insigne hujus observationis specimen. Praeter puncta distinctionis & alia adsunt in Pandectis. Punctorum multiplex usus apud veteres: ut in re musica, in rationibus, in scriptura. Dispungere, Interpungere, Expungere, Puncti solatia, Appunctare. Varia puncta in Tusco exemplari. De Punctis finalibus eorumque forma, numero & situ. in specie de his, quae adjecto obelo aut racematim posita. Excusatio nimiae diligentiae in hisceminutiis. Interpungendi rationem in exemplari nostro arbitrariam esse. pag. 130.

V. De librariis Codicis Florentini. Scribarum genera: Librarii, Notarii, Antiquarii, Singulares, Exceptores, Calculatores, Tabularii, Rationarii, Logistae, Miniculatores. Liberti olim huic negotio admoti, dein conductitii quilibet ac monachi. Librarios Codicis

ARGUMENTA CAPITULI.

Cap.

dicis Florentini professione καλλιγράφος, numero plures, natione Graecos extitisse. Virtutes horum Librariorum, accuratio & fides. plura utriusque exempla. Circumducere literas quid sit, è Suetonio illustratum. Corrigebant se ipsi Librarii. Vitia horum Librariorum. Imperitiae & simplicitatis specimina. alia negligentiae sive oscitantiae. denique & ineptiarum, quae multiplices fuerunt. ἀποσπασμάτων tituli De minoribus, ex Pandectis Florentinis demonstrandi causa delineatum. aliae ipsorum ineptiae, sed magis ridiculae, quam periculose, praesertim in extremis libris. pag. 139.

VI. De correctionibus. Ulpiani sententia de libris nondum emendatis improbata. Relectus aliquanto post videtur codex Florentinus quam descriptus fuit. Correctores ejusdem farinae homines fuisse ac Librarii erant. Paradoxum, Quo correctior Librarius, eo scriptura mendosior. Vitia post correctionem. Exempla Correctionum ex parte. nec non falsarum ineptiarumque Correctionum. Non esse omnes Correctiones unius manus, aut unius ejusdemque temporis. Quinam hoc exemplar & qua occasione videantur correxisse. Aetatem singularum non posse definiri, praesertim si superductae. Non semper ad exemplar correctum videri ob fluctuationem quarundam Correctionum. Aliae alias insecutae plurimum Correctiones. Correctiones relictae veteri scriptura. Error in corrigendo ex ignorantia linguae, & antiquitatis. Bona è vitiosis corrupta. Insulsae & ridiculae recentiorum Correctiones. pag. 159.

Altera pars hujus capituli.

Notae Correctoriae. nota deletionis. mos antiquus scribendi delendique: Punctum deletionis in Pandectis. quemadmodum illud Hebraeis Graecisque in usu. Deletio plurimum per uncinulas sese respicientes. Correctiones quae calamo aut scalpello fiebant. Crassiores recentiorum liturae, etiam trajecta per scripturam linea. Cancellationes. Absterio recentis scripturae. Nota suppletionis varia in Pandectis. Signa transpositionis. Indicia conjunctionis & disjunctionis. pag. 173.

ARGUMENTA CAPITUM.

Cap.

Tertia pars capitulis.

Numeri distinguendis paginis appositi. alii numeri alphabetici. Puncta novitia. Commatum origo. Puncta solitaria. alia prorsus exuberantia. Paragraphi nota. notio, usus & forma ejusdem. Signa approbandi improbandive, aut notabilem locum designandi. item mendi indicandi vel loci suspecti. Cetera quaedam sigla notaeque marginales, in quibus praesertim cruces. Interlinearia indicia nominum propriorum.

pag. 183.

LIBRI TERTII.

- I. **D**e auctoritate exemplaris Florentini. *Encomia ejus. splendida epitheta. Auctoritas quanta. Seculo XIV & XV. habitum pro Justiniani archetypo. Bartoli contentio cum Accursio minore de veritate lectionis Pisanae. Adulario Politiani, innuentis ipsius Triboniani manu fuisse exaratum. Landini Ficinique sublesta fidei testimonia. A Politiano ad Taurellum a plerisque adhuc pro archetypo est habitum. Nimia de Pandectis nondum editis expectatio. Maligna Alciati de exemplari nostro sententia ab Augustino reprehensa. Sectatores Politiani & Alciati. Media sententia auctori probatur. Exaggeratio naevorum ab Haloandro, Cujacio, Duarenno &c. Excusatio eorundem & defensio per Augustinum, Taurellum, Connamum, Brissonium &c*
pag. 192.
- II. **A**n omnia, quae supersunt, Pandectarum Exempla ex Florentinis manaverint. *Transitio ad hanc disquisitionem. Variarum doctorum virorum sententiae. Eorum, qui statuunt omnia exempla derivari ex Pand. Flor. argumenta, quae ordine singula referuntur. Argumenta contrariae opinionis, ordine itidem exposita. Praerogativa prioris sententiae. Contii in his inconstantia, & mira atque evidens vacillatio. refutantur illius rationes. Responsio ad argumentum de his quae melius & perfectius habentur in aliis libris, praemissa investigatione de insigni eorum discrepantia a Florentinis. Accuratio causae constitutio. Non ob stare exemplorum multitudinem, quo minus ex uno exemplari omnes descripti videantur. Eximitur scrupulus de Pandectis Jvonis Carnotensis. Quid habendum sit*

ARGUMENTA CAPITUM.

Cap.

sit de exemplari Ravennae reperto. eam narrationem Odofredo deberi, neque auctoritate subnixo, neque etiam verisimilitudine. Conclusio pro archetypo Florentino. Utriusque sententiae patroni. Peculiares Budaei, Mornacii & Gravinae opiniones. Quidam incerti, quid statuant. Confectarium prioris sententiae examinatum. De usu & auctoritate aliorum codicum praeter Florentinum. pag. 216.

III. Manuscripta Pandectarum praeter Florentinum. Aetas eorum Manuscriptorum; & quatenam horum, quae praecipua habentur, dotes sint. alia ad commendationem antiquitatis. Manuscripta Digesta privatorum, ut Pilei, Azonis, Joannis, Accursii, Bartoli: item, Budaei, Alciati, Zasii, Haloandri, Cottae, Lazari Bayfii: nec non Blaublommii, Fradini, Hervagii, Vintimillii, Hugonis a Porta & aliorum editorum. praeterea vel ipsum Taurellium MSS. praeter Florentinum adhibuisse: item Charondam, Contium, Gothofredum MStis usos esse. Cujacii, Goveani, Merillii, Zoanetti, Merceri & aliorum in hisce diligentia. Manuscripta Digesta publicarum bibliothecarum. codices Vaticani, Medicens, Marcianus, Albornotiani, Mediolanenses, Taurinenses, Victoriani, Aurelianenses, & alii in aliis Galliarum bibliothecis, ut & Vindebonense Digestum vetus. Digesta manu exarata cum publica, tum privata, quae auctor vidit. Libri bibliothecae Vaticanae veteris, Urbinensis, Palatinae & Regio-Alexandrinae. sed & Barberinorum, Otoboniana, Casnensium, ad Sanctae Crucis, Venetae, Regiae Parisiensis, & Campensis. denique apud Nobilissimos & Ampliss. Trevisanum, van Bynkershoek, & Toparcham de Loër.

pag. 246.

IV. Editiones Pandectarum. Vulgata, Norica, Florentina. quatenam vulgata editio dicenda. mixtae editiones. Generalia monita de editionibus praefertim antiquioribus. Prima Pandectarum exemplaria Venetiis excusa. Elenchus editionum juxta seriem annorum quibus in lucem missae sunt; maxime vero quae Florentinam Taurellii antecesserunt.

pag. 260.

V. De Pandectis MSS. & editis quibus usi sumus. Incuria editorum in designandis codicibus, quorum varias lectiones referunt. Libri manuscripti, quibus usi sumus: nimirum Vaticani. Palatino

ARGUMENTA CAPITUM.

Cap.

Vaticani, Christinae, Barbarini, Otoboniani, ad Sanctae Crucis, Magliabechi, Trevisani, Taurinenses, Parisienses, Bynkershoekiani. Editiones a nobis adhibitae: videlicet Blaublommiana, Roberti Stephani, Norica, Hervagiana, duae Hugonis a Porta, Vintimilliana, Taurelliana, Russardiana, Contiana, Charondae, Gothofredi, Baudozae, & recentiores.

pag. 274.

VI. Pandectarum nomen an masculini generis sit. Promiscue scribi, maxime tamen in feminino genere. Virisque generis propugnatores. A quibusdam in singulari efferri genere masculino, ab aliis vero utroque, prout in singulari aut plurali enuncient. Rationes dubitandi. Occurritur objectioni de terminatione feminina. Exemplum in voce *Metreta*, quam Pandectae habent in masculino. Conclusio ad vitandum generis discrimen. Suppar controversia, Haec an Hic Paragraphus scribendum, sed quam usus terminavit.

pag. 300.

LIBRI QUARTI.

I. Ang. Politiani collatio Pandectarum. Encomium Politiani. Lucubrationes ejus complures. Quid in Jure civ. praestiterit, aut praestare meditatus sit. Quae diligentia passim usus fuerit, quantumvis occupatissimus. Subscripta ab ipso collationibus MSSorum. Qualis fuerit Politianea Pandectarum collatio; quatenus ea in re laudandus videatur aut reprehendendus. Praecipua Politiani vitia, invidia & assentatio: quibus plurimum nocuit exemplari Florentino. Politianeis in Pandectas laboribus quinam potissimum profecerint.

pag. 306.

II. Lud. Bolognini in his conatus. Propensa ad instaurandam Jurisprudentiam voluntate erat, sed viribus impar. Non solum Politiani collationem descripsit, verum etiam Pandectas ipse contulit. Cautio illius solennis de consulendis Pandectis suis. Editionem Pandectarum cogitabat, quae demum eo defuncto videtur prodixisse. Ineptae de orthographia admonitiones. Bibliotheca illius & MSS. juridica.

pag. 317.

III. Haloandrina Pandectarum editio. Laudes Haloandri. Cur dissimularit, Bolognini libros a se descriptos esse. Quatenam insuper subsidia adhibuerit in concinnanda Pandectarum editione. Dotes Noricae & defectus erroresque. Item licentia Haloandri et audacia. Dissensum quoque

que

ARGUMENTA CAPITUM.

Cap.

que a ceteris & supervacuam elegantiam passim adfectavit. Alia quae praestitit in Jure, aut voluit prestare. pag. 325.

IV. Accuratio Augustini in conferendis Pandectis. Augustini elogium. Ejusdem in utroque Jure peritia Juvenis civili prudentiae potissimam operam dedit. Ad id studium Graecae imprimis linguae scientiam attulit. Scopus Augustini in conferendis Pandectis Florentinis. Voluit et ipse Pandectas edere. Maxima diligentia usus est in ea collatione, variaque subsidia adhibuit. Quemadmodum hanc suam operam verterit in rem Jurisprudentiae, & quo fructu. Esse tamen in quo reprehendatur. Quatenam porro ad illustrandum Jus nostrum exsecutus sit, aut exsequi destinaverit. Avēdota Augustini eo spectantia. pag. 335.

V. Taurelliana editio Pandectarum. Hanc dum animo agitalle Taurellum. Judicia de Taurello, primum amicorum, deinde et aliorum. Quo pacto & quibus adiutoribus Pandectas contulerit. Argumenta auctoritatis Pandectarum duo ab illo detecta. Usus est Politiani libris; ut et Petro Victorio in Graecis. De Torrentino nonnihil. De fide & diligentia Taurelli hac in parte: in specie autem circa Orthographiam; item circa Interpunctiones, Accentus, Distinctiones, & scripturae Compendia, nec non Majusculas. Notae Taurellianae. Candor animi in Adnotatis ejus, dum naevos Exemplaris Florentini minime dissimulat. Modestia in agnoscendis erroribus suis. Quatenam porro meditatus fuerit, praesertim in crisi. Accusationes & querimoniae adversus Taurellum. Defensio ejusdem & excusatio. Contii inconstantia. Quaedam sui arbitrii fecit Taurellus, maxime in Constitutionibus antea, & cur id fecerit. Aliae excusationes pro Taurello. Sed & novae accusationes, eaeque varii generis. Invidiae deprecatio. Alia Taurelli opuscula, quibus Jus civile illustravit. pag. 350.

VI. Nostrum post aliorum messem spicilegium. Scopus noster in conferendis Pandectis Florentinis. Quorum opera mihi aditum paraverim ad id exemplar, naetusque sim praestantissimum laboris socium. Imparatus a scientia Critica qua mente ad hoc negotium accesserim, & occasio mutati consilii. Taurelliana accuratio nostram acuit. Fontes mendorum. Diligentissima correctionum punctorumque observatio. Clariss. Salvini dexteritas & patientia. Quatenam ad recte conferendum obser-

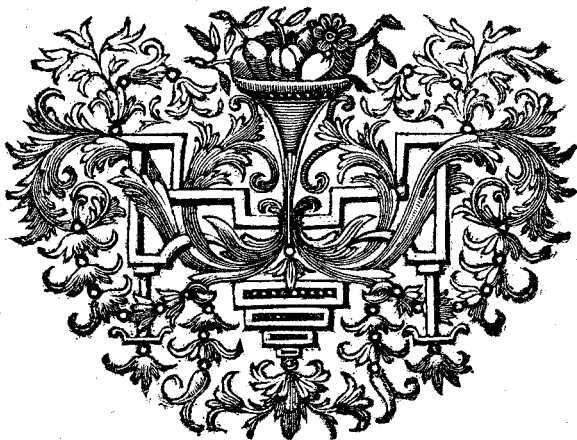
vanda

ARGUMENTA CAPITUM.

Cap.

vanda fuerint. Extemporalia Cl. Salvinii Orthographia Pandectarum. Nova translatio Graecorum in Pandectis. Basilicōn cum Pandectis comparatio. Optima Cl. Salvinii indoles & communicationis paratissima. Observationes & emendationes nostrae. Quid in iis, quae extra Florentinum exemplar sunt, Pandectis conferendis observarim. Aditus ad Vaticanam aliasque bibliothecas. Preces summo Pontifici oblatae & rejectae. Delineatio characterum ex archetypo. Subsidia & opera nostratim. Divisio operis in tres tomos, & quid singulis continebitur. Notae nostrae cujusmodi sint. Criticarum in duas classes dispositio. Quid porro in Notis praestiterimus. Epilogus.

pag. 380.

H E N.

HENRICI BRENCMANNI
J.C. & Academici Florentini
HISTORIA
PANDECTARUM,
SEU

Fatum Exemplaris Florentini.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

INTRODUCTIO.

Difficultas hujus instituti. Disquisitionis status & summa tractandorum. In his alia certa esse, alia minus: quaedam plane incerta ac fabulosa.

Fortunam & fata hujus Codicis describere, non adeo expeditum est. Evolvendae sunt, & ad obrutam exigendae, obscuri seculi historiae, & ex his eruenda peculiaris facti veritas & circumstantiae. Praeterea emendandum in plerisque contra communes opiniones per manus traditas. Evertenda etiam nonnulla ad speciem conficta, ut solet in his, quae ex postfacto usum auctoritatemque adipiscuntur.

A

An-

R. 15.2.809

Annitar autem pro virili, ut certa ab incertis, ut vera a fabulosis discernantur: in dubiis & obscuris, quæ plurima hic occurrent, probabiliora saltem adferam. Denique quo major sententiae nostrae fides & pondus accedat, quam maxime eam aliorum testimonio ipsisque summorum Virorum verbis firmabo. Utar autem potissimum testimonio & iudicio Anton. Augustini, de quo magnifice vereque Contius: *Vir, cui & Alciatum & omnes nostri seculi Jurisconsultos longissimo spatio postpono, & quasi in ima cera substituo*¹. Vir praeterea, ad cujus iudicium plerique provocant, utpote *quo nemo fere accuratius Florentina Digesta inspexit, nemo illis plus detulit*².

Sed ut ad rem ipsam veniamus, illud certo certius est, in gazophylacio Magni Etruriae Ducis adservari, quo de agimus, Pandectarum exemplar. Certum quoque est, id, a Pisanis jure belli acquisitum, Florentiam translatum fuisse. Tradit insuper fama constantissima, in direptione Amalpheos a Pisanis ablatum esse. Profecto firmissimis scriptorum testimoniis constat, Pisanos involutos fuisse bello, quod ortum est per occasionem schismatis inter Innocentium II. Pontificem Maximum, & Anacle-tum Antipapam, quorum illum Lotharius II. Imperator, hunc Rogerius primus Siciliae Rex, defendebant; inque eo bello Pisanos Amalphim diripuisse. Constat item clarissime, paulo post ea tempora Jus Civile e Pandectis illis in Bononiensem Academiam, inque judicia pluribus locis receptum fuisse. Quomodo autem Amalphim pervenerit, penes quem ibi fuerit, & quo loco, quemadmodum denique in hostili direptione illius urbis conservatum, indeque asportatum sit, certo sciri nequit. Quae

ve-

¹ Ant. Cont. *Disputat. Jur. civ. lib. I. c. 6.*
De reg. jur.

² Bern. Henr. Reinold. ad l. 23.

vero referuntur de Lotharii in his opera , de donatione libri Pisani facta in praemium navatae operae , de edicto Lothariano ad reducendum ex eo Jus Civile in scholas & judicia , & de instrumento donationis , non solum incerta sunt , sed & omni veri specie destituuntur. De Irnerio quae narrantur , pleraque similiter fabulis inquinata putamus. Mathildis autem quae in his partes fuerint , immo inter plures Mathildes quaenam intelligenda sit , ne conjectura quidem satis expediri posse autumo. Praeterea quod de negligenti Amalphitanorum , deque religiosa Pisanorum custodia Exemplaris passim statuitur , probabile nobis fit , contra obtinuisse. Plura minoris momenti , quae hic speciatim enumerari parum attinet , confuse ac perversè referuntur , & vulgo novis commentis aucta transcribuntur a posterioribus.

Non minus incerta sunt varia , quae ad substantiam Codicis Florentini pertinent. In his sunt aetas ejus , ubi scriptus , ad quod authenticum sive descriptus , sive correctus fuerit , ad unum , an ad plura. E quibus solum hoc certis quibusdam indiciis liquere arbitramur , a pluribus descriptum correctumque esse , nec non a Graecis hominibus fuisse descriptum , non item a quot , aut quibus , vel ubi , quando , & per quos correctus sit. Adseverare praeterea difficile esset , publicusne , an privatus Codex , item quot & quorum in dominio fuerit , antequam ad Pisanos perveniret. De eo saltem nemo dubitat , antiquissimum esse , & praestantissimum omnium eorum qui nunc supersunt. De auctoritate vero illius , & an omnes omnino Pandectarum codices , quos habemus , scripti , editi , ex hoc uno descendant , vexatissima inter nostros quaestio est. De naevis porro & mendis , de signis , notisque & monogrammatibus , de correctione ,

de genere scripturae, & similibus aliis disputari quoque video; sed ea ex ipso libro magis definiri, & pro certo affirmari possunt. Ordine autem de singulis agemus: & primo quidem, ad quod aevum referendum videatur exemplar Florentinum, investigabimus.

CAPUT II.

DE AETATE CODICIS FLORENTINI.

Commendatur passim ab antiquitate. Justiniani tempore descriptum esse, dicebat Politianus: Alciatus vero, multis post seculis. Rationes Politiani. Oppositae Alciati. Media Augustini sententia. Conjectura aetatis e literis & scriptura.

Ab aetate omnes, quotquot sunt, membranam Etruscam commendant. Imprimis autem ab Ang. Politiano ¹ celebratur *voluminis ipsius veneranda facies, & quæ sanctam vetustatem procul ostendet*. Sed & Mario Salomonio audit ², *exemplar vetustissimum & cæteris venerabilius*: Augustino ³ autem *antiquissimum Juris Civilis monumentum*: & Victorio ⁴ *præclarum & omni veneratione dignum monumentum antiquitatis*. Praeterea ait Cujacius ⁵, *Florentinis libris nullos vetustiores esse*. Ita certatim alii. In his Sibrandus Siccama ⁶ *æternum decus* vocat, quod nec *annorum series*, nec *flamma*, nec *ensis* abolere potuit. Quin vel ipse Imp. Justinianus ⁷ de

¹ Politian. lib. x. ep. 4. ² Marius Salom. Alberthes. ad L. Gallus, in voc. Forstian. ³ August. in praefat. lib. i. Emendat. ⁴ Petr. Victor. in orat. funebri Cosmi I. prope med. ⁵ Cujac. lib. ii. Definit. Papiniani ad l. 2. De divers. & temporal. praeser. ⁶ Siccama de Judic. Centumv. lib. i. c. i. ⁷ L. 2. in fin. Cod. De vet. jur. enucl.

de Corpore Juris, cujus Pandectae, potissimam partem constituunt, vaticinatus erat, *in omne aevum valiturum*,
 εἰς τὸν λοιπὸν πάντα κρατῆν χρόνον.

Videamus autem, ad quae tempora praeclarus ille Codex noster referendus sit. *Multa colligit Augustinus argumenta, multa Taurellius, plura ante eos Politianus & Bologninus, quibus summam ejus exemplaris antiquitatem, ac proinde summam auctoritatem demonstrant.* verba sunt Contii ¹. Politianus equidem non dubitat, aut certe non dubitare se profitetur, *eum librum Justiniani aetate descriptum esse* ². Quin eo confidentiae processit, ut statuatur, hunc ipsissimum esse, quem sua manu conscripserit Tribonianus: talia enim comminiscitur, ex quibus id necessario concludas ³. In alia omnia abiit Alciatus, cui cum Politiano magna similitudo intercedebat; *quandoquidem*, inquit, *& in eis aliquos errores scriptoris manu commissos agnovimus: ut minime ἀεχέτωσαν illud cum Politiano existimem, sed potius multis post Justinianum saeculis descriptum* ⁴. Sed de utriusque opinionis, quae merito dudum explosa est, hyperbole, seu excessu, opportunius deinceps ⁵ tractabitur. Argumenta interim, quibus ambo utuntur, ejusmodi sunt, ut cum doctissimis in re literaria viris tuto inde conficias, vetustissimum quidem esse hunc librum, neque tamen adscendere ad ipsam Justiniani aetatem.

Rationes, quibus Politianus suam superstruit opinionem, haec sunt: *Nulla in eo libro interpunctiones: Nulla scribendi compendia* (rara, verius dixisset); *Grandes ubique literae & compares: Nulla dictionum intervalla: Graecum in fronte epigramma, Graecae praefationes:*

A 3

Au-

¹ Contius in praefat. ante edit. suam. ² Ang. Polit. lib. x. epist. 4. ³ Politian. Miscellan. c. 41. August. 1. Emend. 1. Pancirol. De claris leg. interpret. lib. 11. c. 3. post med. ⁴ Andr. Alciat. 111. Dispunct. 12. ad fin. ⁵ Libro 111. c. 1.

Auctorum librorumque index: imprimis vero ipsius voluminis veneranda facies: & alia prorsus ubique argumenta plurima, quae brevitati servientem omittere se dicit ¹. Addere profecto potuisset, *litteras jam multis in locis exolescentes, verbaque non interpuncta*: quae Budaeus conqueritur difficultatem sibi in legendo peperisse ². Quod autem Graeca *sine ullis accentuum notis exarata sunt*, observante Augustino ³, similiter ad antiquitatis commendationem pertinet. ⁴. E scriptura porro continua sine intervallis punctisve merito Contius summum antiquitatis indicium ducit ⁵. Praeterea etiam ex *figura litterarum* argumentatur Augustinus, *quae Romanae Graecaeque veteri Scripturae proxime accedat* ⁶. Hic denique, ait de libro Florentino Franc. Taurellius, *vetustatem, atque adeo auctoritatem plurimam, vel uno argumento commendare potest, quod postremi Digestorum tituli paginae carie disiectae sunt, & praepostere concinnatae*: cujus praeposteri paginarum ordinis nullus expers codex usquam compareret. *Quantam autem*, pergit deinceps, *credemus hujus venerandi voluminis esse vetustatem, quod jam illo ipso tempore, nimirum antequam inde codices, quos habemus, describerentur, situ ac senio corrosus, glutino & membrana fuerit sarcientum* ⁷. Quanquam tamen praeter aetatem, & aliam ei rei causam assignabimus suo loco ⁸. Praeterea idem Taurell. ipsam membranam Florentinam brevi porro *tinis carieque consumendam* praefatur ⁹: cum jam ante dixisset Augustinus, *obsolescere* ¹⁰ hos libros & *oblitterari*.

¹ Politian. d. lib. x. epist. 4. & Miscell. c. 41. adde lib. xi. epist. ult. ² Gul. Bud. Annotat. ad π. in l. 3. De legib. ³ Ant. Aug. ad Modestin. l. 2. §. ult. De excus. ⁴ Contius in praefat. ante π. versus fin. ⁵ Idem Cont. ad praefat. Taurell. §. 4. ⁶ August. in praefat. lib. i. emend. ⁷ Franc. Taurell. in dedicatoria. ⁸ Vide lib. II. c. I. in fin. ⁹ Taur. in laud. dedicat. ¹⁰ August. in praefat. lib. III. emend.

ri. Addam ego laceram, erosam, confutamque variis in locis membranam, disparentemque non solum, sed & superductam scripturam. Quin & Contius symbolum conferre voluit, ratus hoc quoque ad summam exemplaris nostri antiquitatem auctoritatemque spectare, *quod in eo latent infinita veteris elegantiae vestigia, quae postea barbaro seculo in manifestam barbariem brevissima & plerumque unius literae mutatione sunt detorta*¹. Quemadmodum Taurellus ipsam orthographiam in partes vocaverat². Tandem pro cumulo his argumentis accedat, quod passim antiquissimis quibusque codicibus comparatur hoc, quo de agimus, exemplar. De MS. Epistolarum Ciceronis in bibliotheca Medicea haec habet Victorius. *Est autem ille vetustatis illius, quae vere ita vocari potest, omnique veneratione digna est, cujusmodi sane pauca reperiuntur priscorum hominum monumenta.* — est, inquam, *pene vetustatis illius, cujus & Florentinae Pandectae, & Virgilii Palatinus codex, nec non Terentii liber valde praedicatus existit*³. Paria ferme habet Taur. de quinque primis Taciti libris in eadem bibliotheca Medicea, qui *vetustis quoque litteris conscripti* apparent⁴: & Joh. Frider. Gronovius de Titi Livii codice Puteaneo, *quo, inquit, nihil nec antiquius, nec sanctius Europa custodit*⁵. Postremo testatur Lipsius *paucos libros scriptos aequare aetatem Pandectarum Florentinarum*⁶. Attamen haec omnia, quantumvis magnifica ac prorsus singularia, minime evincunt, quod urgebat Politianus.

Prae-

¹ Ant. Contius in praefat. ante π. versus fin. ² Fr. Taurell. ad Lector. ³ P. Victor. in praefat. ante Scholia in Cic. epist. ad famil. Idem antea Politianus Terentio a se collato, qui est in Laurentiana, subscripsit. ⁴ Fr. Taurell. ad Lector. ⁵ Jo. Frid. Gronov. in praefat. Liv. adde Thom. Bartholin. De legend. lib. dissertat. 4. ⁶ Just. Lipsius De recta pronunc. ling. Lat. c. 12.

Praefertim, si consideremus errores & menda, quibus offendebatur Alciatus; atque insuper lituras, & supplementa, mutationesque in eo libro. Et haec omnia alii quidem plura constituunt, alii pauciora: quidam elevant, quidam exaggerant ¹. Sed ea profecto tot actalia sunt, ut ridiculus sit Politianus, correctiones exemplaris Florentini hoc modo excusans, *quibusdam etiam saltem in praefatione, velut ab auctore plane & a cogitante, atque generante potius, quam a librario & exceptore inductis, expunctis ac superscriptis* ². Rectius omnino August. ex mendis, quae sublata sunt, concludit, *ad aliquus libri exemplum hosce nostros emendatos esse*, ad stipulante Contio ³. Ad haec Augustinus quaedam adhuc manca, mutila & incerta superesse in Pand. animadvertit, *neque satis integra aut incorrupta* ⁴. Atque ea fere sunt, quae Taurellus certis quibusdam notis & literarum mutatione duxit indicanda ⁵. Negari praeterea non potest, aliquot locis exstare compendiarias numerorum & literarum notas ⁶, idque adversus disertum Justiniani super hujusmodi scripturae compendiis iussa ⁷. Postremo etiam manifesto constat de lacunis quorundam capitum ad calcem tituli *De bonis damnator. & De interdict. & relegat.* quae capita Cujac. & Cont. e Basilicis supplerunt. Verum non est hujus loci ea latius exsequi ⁸.

Quum igitur facile appareat, Florentinum Pandectarum exemplar neque ipsius Justiniani esse, neque etiam ejus aetate conscriptum videri, videamus porro quomodo rem-

¹ Vide cap. ult. lib. seq. & lib. III. c. I. ² Polit. d. c. 41. Miscellan. ³ Augustin. I. emend. I. in fin. Cont. I. Disput. 6. adde eundem I. Subseciv. 8.
⁴ Idem in praefat. lib. I. Emend. versus fin. item lib. & cap. ult. ad fin. ⁵ De quibus vide lib. II. c. 3. ⁶ August. d. lo. Taurell. ad Lector. §. 6. ⁷ Vide d. cap. I. lib. III.

tempore scriptum esse verisimile sit. Nil moramur suspectum Alciati iudicium de multis post Justinianum seculis ¹. Ad tam duram sententiam proxime accedunt Leoninus & Henelius. Alter ait, *Nam scripturae vitia & inspersa glossata convincunt, longo intervallo post Justinianum volumen illud varie commaculatum, & parum perita manu conscriptum prodisse; licet alioqui plura antiquae scripturae & orthographiae vestigia in eo remanserint, quam in aliis exemplaribus* ². Alter vero putat Libros hosce scriptos esse deteriori jam aevō, cum multum barbariei linguae Latinae adhæssisset: ut proinde eo facilius exscriptorum manus peccare potuerit, &c. ³ Verum Anton. Augustinus magis probat scriptos esse post aliquot annos quam Justinianus è vita migravit. Maximum, pergit, ejus rei signum est, quod numerorum & verborum notis usi multis locis Librarii sint, quas notas Justinianus tribus constitutionibus fieri prohibuit. Item ex eo quod alios reprehendere ait menda frequentia partim sublata, partim scriptorem desiderantia ⁴. Cum Augustino prorsus consentit Contius, & iidem, quibus ille, rationibus movetur ⁵. Consentiant & alii. Vix tamen Augustino concesserim, tam multis locis notas illas numerorum & verborum deprehendi. Rectius omnino Taurellus, ne in numero quidem librorum significando scripturae compendiarecepta esse, aut rarissime alibi quam in tit. De Legib. Senatusque cons. inveniri; præterquam quod sæpe usus est Librarius in versuum fine titulo eo seu Linea, quæ loco n aut m super imponitur: & bis terve sumitur diphthongis conjunctis. Quod tamen inde deducit, librum illum non

B

ita

¹ Alc. lib. III. Dispunc. c. 12. in fin. ² Elbert. Leonin. lib. VII. Emend. c. 18. in extremo. ³ Nicol. Henel. De veterib. Juriscons. c. 2. ⁴ August. lib. I. Emend. I. in fine ⁵ Contius lib. I. Disputat. 6.

ita multum post Justiniani super hujusmodi scripturæ compendiis jussa exaratum esse ¹, caute & aliquanto laxius accipiendum arbitror. Proximis ante Taur. annis Vintimilius Pandectas edidit, testatus in dedicatione, quosdam paulo post ea tempora, Justinianeum eum indicare arbitror, transcriptas fuisse opinari. Marquardus quoque Freherus Pandectarum illud antiquissimum exemplar, si non Justiniani ætate, — saltem non ita diu post scriptum fuisse ² autumat. Denique & Struvius censet, Justiniani tempora prope attingere ³.

Sunt autem qui ex ipsarum literarum antiqua forma & scripturæ comparatione spatium propius designant. E scriptura sane antiquissimum esse Pandectarum exemplar in genere animadvertit Thuanus ⁴. At Lambecius. Vidi, inquit, venerandum hoc antiquitatis monumentum, & primo intuitu ex charactere aliisque circumstantiis animadverti, mille circiter annorum esse, & summum ad sæculum ab initio vulgatæ æræ Christianæ septimum, quod Imperio Justiniani I. sive Magni successit, pertinere. Ad ditque argumenta, quibus evidentissime apparere statuit, quod ad ipsam Justiniani ætatem non sit referendum: utitur autem iisdem, quibus Taurellus argumentis ⁵. Similiter fere Norisius *ἀποτίτῃς*. In Pandectis ante mille annos & quod excurrit, majori Romana litera exaratis, ubique legitur Sollemne ⁶. Scripsit autem haec xx. annis, postquam Lambecius membranam Florentinam examinaverat. Tandem vero Joannes Mabillon in consummatissimo opere De re Diplomatica, in quo summa cura ac diligentia co-
dices

¹ Franc. Taurell. ad Lector. §. 6. ² Marqu. Freh. in epist. dedic. ad Rudolph. II. ante Jus Græco-Romanum Leunclavii. ³ Burchard. Gotthel. Struv. in Syntagm. historia Dissert. xvi. ⁴ Thuanus de vita sua Lib. I. post med. ⁵ Petr. Lambec. de Biblioth. Cæsar. Vindobon. Lib. I. c. 19. verba referimus Lib. III. c. I. ⁶ Hen. Noris Cenotaph. Pisa. Dissert. IV. c. ult.

dices antiquissimos inter se committit, & ad sua secula revocat, exhibitis singulorum speciminibus, in eo, inquam, tractatu, tabula VI. quae scripturam *sexti saeculi* comprehendit, exhibet cum duobus aliis specimen scripturae Florentinae. Quia autem tertio loco collocat, haud obscure seculo jam ad finem vergenti assignat ¹. Sed & III. Fontaninus codicem Florent. *saeculo sexto*, adeoque adhuc *a vo Justiniano* attribuit ². Eodem pertinere arbitror Lipsianum hoc elogium, *Exstant nobiles illae Pandectae Etruscae a Justiniani aeo* ³. Maxime cum alibi praecipuam ac prope singularem Pandectarum antiquitatem praedicet, ut ante retuli.

¹ Mabill. *De re Diploma. Lib. v. tab. VI.* ² Justus Fontan. *De antiquitatib. Horta Lib. I. c. 5. num. 6.* ³ Justus Lipsi. *Epistolar. centur. III. ep. 39.*

CAPUT III.

UBI SCRIPTUS, A QUIBUS, ET AD
QUOD AUTHENTICUM.

Constantinopoli scriptum videri: certe a Graeco Librario, aut verius a pluribus, utrumque plene demonstratur. Ad unum an ad plura exemplaria descriptus sit. An sit verisimile, scriptum correctumve ad prototypon.

SI non in Graecia, saltem a Graeco homine descriptum fuisse hunc codicem nostrum, persuasissimum mihi est. Sed ubi potius quam in Graecia, inque ipsa imperii sede, in urbe Constantinopoli? Berytus, legum studiiis celeberrima, proxime post Justiniani excessum misere interiiit. Romam Gothi & Longobardi infidebant: ac praeterea nulla ratio est, cur Romae ad describendum La-

tinum codicem Graeci Librarii adhiberentur. Nam Graecos fuisse, paulo post demonstrabimus. Hae autem tres civitates erant, quae ad profitendam Jurisprudentiam destinatae a Justiniano fuere. *Item illud cognoscimus*, verba sunt Augustini, *e Græcia eos Libros in Italiam allatos. Neque enim fieri potuit, ut cum juris civilis cognitio, non ante multos hic (Italiam intelligit) annos restituta sit, superioribus in barbarorum profligatione post Justinianum ætis, ejusmodi liber a Græcis Librariis scriptus, aut ab eisdem emendatus in Italia, aut a Latinis hominibus fuerit. Nisi forte, pergit, eos audiamus, qui Ravennam, Exarchosque nescio quos loquuntur. Magis probo, sic tandem concludit, eos Libros, cum jus civile Bizantii traderetur, scriptos &c.*¹. In Graecia autem scriptos Broëus quoque existimavit², & qui verbotenus eum descripsit Perezius³: idemque ante eos Marquardus Freherus existimaverat⁴. Ineptum vero est, quod tradit Demsterus, ideo Constantinopoli exaratos videri, quoniam B & V tam crebro in iis permutantur⁵. Si de Graeco descriptore propterea cogitasset, id sane ferri posset.

De Librario minor dubitatio est. *Græcum* hunc vocant Alciatus⁶, Augustinus⁷, Taurellus⁸, Petrus Faber⁹, alii. In eo solum a reliquis differt Augustinus, quod numero multitudinis loquitur, a qua sententia minime sum alienus. Plures autem huic codici describendo incubuisse, variis colligi potest argumentis. Profecto

1 Anto. August. 1. *Emend.* 1. ad fin. 2 Franc. Broëus in *Hist. juris chronolog.* ante *Exposition. Instit.* 3 Anto. Perezius in *Comment.* ad xxv. Libros π . initio. 4 Marq. Freher. in *epist. ad Rodolph. II.* ante *Jus Græco Roman.* 5 Tho. Demster. in *Etruria Regali MS. Lib. v. c. 2.* circa med. Vidi hoc opus ineditum apud Clar. Salvinium. 6 Alciat. 111. *Disposit.* 12. ad fin. 7 August. 14. *Emend.* 2. c. 16. 8 Taur. in *dedicat.* ante π . 9 Petr. Faber *Semestrium.* 1. 14. c. 11. 14.

cto in vitiis accurate observandis, in rubricis & inscriptionibus, ut & punctis legum finalibus, inque aliis uniuscujusque indolis observationibus justior distinguendarum manuum fiducia est, quam in ipso caractere. Anterioribus enim seculis quasi constans quaedam & communis pluribus scribendi ratio erat. Rursus ea, quae alias vulgo in ipsa scriptura differentia notatur, quod ad magnitudinem & formam attinet, ex calamo plus minusve apto, ex vigilantia & languore taediove, denique ex alio quoque atramento oriri potest ¹. Magis ad rem facit, quod inaequales deprehenduntur chartarum collectiones, quas vulgo *quinterniones* vocant, aut *quaterniones*. His autem variis modis *Pandectarum scriptores* usos animadvertit idem Augustinus, *prout Librorum divisio patiebatur* ². Unde haud temere quis sibi persuadeat, a pluribus Librariis per pensa seu partes hoc opus descriptum fuisse, quae partes integris Libris, ut par est, terminabantur. Observatum videlicet est, ita fieri consuevisse in magnis voluminibus excubendis, ne lenta majuscularum, quae insulatim & pluribus pleraeque ac separatis ductibus pingebantur, exaratio expectationem illius, cui describebantur, nimiae morae impatientia excrucietur. Nam si unus tantum ea descripsisset, tota fere hominis aetas uni operi infumenda fuisset. Nec tamen hoc ita est accipiendum, quasi semper alius atque alius fuisset, h. e. tot Librarii, quot sunt Libri Pandectarum; nam & eadem manus per aliquot libros continuos appareret, & deinde post aliquod intervallum eadem reverti videtur. De numero interim nihil certi putem constare.

B 3

Hos

¹ Quam clarissime illud deprehendimus in l. 1. *Usufructuar. quemadm. cav.* ² Anto. Augustin. *Emendation. lib. 1. c. 1.*

Hos porro Graecos homines existisse, pluribus indi-
ciis evincitur. Primo facit huc affinitas Graecarum lite-
rarum cum Latinis, quae omnino singularis est; usque
adeo nimirum, ut quibusdam fraudi fuerit, dum Grae-
cas pro Latinis acceperere. Hoc sane Antonio Nebrissen-
si & Haloandro errandi causam dedisse, observat lauda-
tus Augustinus ¹. Plura de his dicentur libro secundo,
ubi ex professo tractabitur de scriptura Pandectarum. Suc-
cedit elegantior conformatio Graecarum Literarum quam
Latinarum, majorque in illis accuratio: Graeca enim u-
bivis emendatiora. Simile huic est, quod ex orthogra-
phia deducitur argumentum, cum nusquam minus pec-
cet, quam in vocibus, quae Graecae originis sunt,
puta *eremodicium*, *chasma*, & mille aliis. Idem praeter-
ea confirmant Graecae notae numerales, legibus non-
nullis praepostere scriptis praefixae, ut ordo illis resti-
tueretur ². Prae ceteris autem insigni documento est tra-
jectio duorum titulorum in Libro Pandectarum xxxviii.
in quo librarius post *tit. De dotis collatione*, eum scripse-
rat, qui est *De ventre in possessionem mittendo*, omisso
medio titulo, *De conjungendis cum emancip. liberis ejus*.
Ut igitur constaret de universo harum rubricarum orde-
ne, initio tituli *De ventre in poss. mitt.* in margine adpo-
situm est Graecum ejusmodi admonitum, οὗτος ο τίτλος μετὰ
τον ἐξης ἐστί, i. e. *hic titulus post sequentem est*, sive *post*
illum, qui *deinceps* nempe sequitur. Quamvis autem &
a libri domino hoc adscribi potuerit, quemadmodum sub-
dubitare videtur Augustinus ³, longe tamen probabilius
est, ab ipso Librario in continenti fuisse adjectum, qui uti-
que statim errorem suum animadvertit, subiecto proxi-
me

¹ August. iv. *Emend.* 16. ² *Adi cap. 3. & 5. lib. seq.* ubi id pluribus ostende-
tur. ³ Anto. August. d. lib. i. *Emendat. c. 1.* verius fin.

me eo titulo, quem imprudens praetermiserat. Similiter ad *l. ult. De SC. Silaniano*, quae aberraverat, scripta ad finem sequentis tituli, haec habentur, τοῦτο το ἀναγνώμας (legeremus ἀναγνώμας; nisi *relectio* vertatur, quo sensu quodammodo ferri potest) τελευταῖον ἐστὶν τοῦ παραλαβόντος τίτλος ὅπως τὸ σημεῖον. *Hæc lectio extrema est præcedentis tituli, ubi signum est.* Quia tamen & hoc a correctore, vel libri domino appositum videri possit, dabo potius exemplum, quod nulla suspicione onerari potest. Sub *tit. De verborum obligat.* qui in tres partes dispescitur, altera harum in ipso paginae corpore inscribitur, τὸ β τὸν δε VERBORUM OBLIGATIONIBUS: quod certe nisi a Graeco proficisci non poterat. Hujusmodi argumentis ἀποδεικτικοῖς plura possent addi, si quem, iis perspectis, ulterius addubitare putarem: sed nunc operosiore demonstratione superfedeo.

De authentico five exemplari, ad quod hunc codicem nostrum librarii descripserunt, in tanta vetustatis caligine altum mihi silentium foret, ni aurem vellicaret Contius. Haesitat ille, num forte *ad Justinianæ exemplar descriptæ sint Pandectæ Florentinæ*¹. Demiror profecto, hunc scrupulum sedisse homini minime superstitioso, nec ad nimiam membranae Florentinae auctoritatem proclivi. Et, ut dicam quod res est, hac in re non constat sibi Contius, dum enim axiomatis loco statuit, *Græcos non transcripsisse suos Libros Digestorum ex Pisanis Pandectis, sed habuisse integriora Digesta ad verbum & κατὰ πόδα ex vere Justiniani prototypo Latino fideliter translata, ex quibus, quæcunque sunt in Pandectis Florentinis lacunæ aut vitia, repleri aut emendari possint*², eo ipso utique

¹ Anto. Contius *Lectiō. subseciv. Lib. I. c. 8.* ² Id. Contius I, *Disputat. 6.* prorsus in fine.

utique manifesto infert, non esse ad Justinianum exemplar descriptum codicem Florentinum: de quo tamen dubitabat. Praeterquam quod altera istius axiomatis portio partim lubrica est & incerta, partim aperte falsa.

Sed & hanc ex iis, quae praemisimus, dubitationem subnasci video, Ad unum, an ad plura exemplaria hoc nostrum sit descriptum. Etenim si, quod perquam probabile est, pluribus simul describendi pensum distributum sit, sequitur, aut idem exemplar in plures partes divulgatum ac separatum fuisse, aut plura esse adhibita, quae singulis traderentur. Ut autem prius incommodo non caret, ita alterum eo tempore, quo vigeat Jurisprudentia Romana, in tam magna exemplarium copia facillimum erat. Quod si est, denuo sequitur, non solum culpa librariorum unum eundemque codicem quibusdam in locis mendosiores esse, sed & inde, quod alteri prae altero deterius exemplar obtigerat, quod in describendo sequeretur.

Postremo etiam de correctione codicis Florentini addamus. E mendis, quae in eo sublata sunt, merito argumentatur Augustinus, *ad alicujus Libri exemplum* eum correctum esse ¹, & hoc quidem procul dubio *ad antiquioris*, ut addit Contius ². Nonne igitur & hic proponi posset, An ad Justinianum exemplar emendatus videatur? Elbertus Leoninus quidem diserte negat, *cum Justiniani archetypo collatum & compositum* esse ³. Neque ipse profecto id affirmaverim: nam utrumque incertum est. Quid ni enim olcitanter collatum esse posset, nec per omnia? ceteroquin neque mihi magnopere verisimile est. Quoniam vero non omnes emendationes ejusdem manus sunt

¹ Augustin. *d. Lib. I. c. I.* in fine.
Leonin. VII. *Emend.* 18.

² Contius *d. lib. I. Disput. c. 6.*

³ Elb.

sunt, diverso tempore, ac proin ad diversa quoque exemplaria collationem institutam crediderim: est enim interdum correctio quae prorsus coeua videatur; est alia, quam paulo recentiorem diceret. Ut atramentum ita & manus nonnihil discriminis ingerunt. In recentioribus etiam scribendi aliqui gradus videntur posse constitui: sed haec ad amussim definire nemo potest. De recentissimis mutationibus, quae verius corruptiones dicendae quam correctiones, nondum agimus: quin & de ceteris proximo libro commodius dicetur.

C A P U T IV.

PUBLICUSNE FUERIT AN PRIVATUS. AMALPHIM CERTE PERVENISSE.

Non fuisse Justiniani, aut Triboniani exemplar. An magistratus cujusdam provincialis. An Amalphim eum in finem missus. Privati hominis fuisse, aut, si magistratus, saltem privati usus. Qua occasione videatur Amalphim delatus. Auctoris ea de re conjectura, notabili exemplo suffulta.

Principio igitur scire te illud oportet, Imperatorem Justinianum, postquam jus civile perpurgavit, inque ordinem redegit, cavisse illud imprimis, ut in omnibus civitatibus, quae dignitate aliqua praeexcellerent, exemplaria Legum quam emendatissima publice asservarentur —. Sed nullum ex hisce clarius tamen aut celebratius, quam quod ad usque urbis ejus captivitatem Pisis magna religione sit custoditum. ita Politianus scribit Marquardo Breisfacio, Jcto Germano ¹. Quid igitur inde concludis, Politiane?

C

pro-

¹ Ang. Politian. lib. x. Epistolar. 4.

perfecto cum nihil pensi habueris declarare, *auctoris plane & cogitantis atque generantis potius, quam librarii & exceptoris*, h. e. Triboniani ipsius vestigia te in eo deprehendere¹, quid ulterius moraris statuere, quod ei sententiae omnino consequens erat, ceterorum omnium prototypum existere, adeoque a Justiniano in aulam imperatoriam receptum, ibique etiam a sequentibus aliquot Imperatoribus custoditum fuisse? Quapropter & alibi non vereris hunc codicem nostrum *Librum ipsum Justiniani Principis archetypum* appellare².

Verecundius alii crediderunt, fuisse quidem publicum exemplar, sed magistratus alicujus, sive in urbe Constantinopolitana, sive etiam in provinciarum aliqua jus dicentis. At posterius fere praetulerunt, & ita quidem, ut in Occidentem missum mallent, quo scilicet propius admoveretur ei loco, ubi deinceps repertum est. Certe Vir Excellentissimus Henricus de Novavilla, vel in *illam Italiae partem, quae Magna antiquitus Graecia dicebatur*, vel in *proximum Italiae Illyricum transmissum* suspicatur³. De Illyrico sane, quomodo huc pertineat, constabit ex epilogo Justinianae ad Senatum & omnes populos constitutionis, quae ante Pandectas est. Jubetur ibi inter alios *Illyrici Praefectus-praetorio suae jurisdictioni suppositis eas leges manifestare*. Quod ad Magnam Graeciam, ab ea opinione haud quaquam abhorruisse mihi visus est Jacobus Gothofredus, nam agens de urbe, ubi inventus est Liber Pandectarum, quam & ipse cum aliis in Apulia constituit, non temere aut sine scopo addit, *quae pars Italiae* (Apulia autem ad Magnam Graeciam pertinebat) *din post alias in potestate Graecorum Imperatorum steterat*

¹ Id. Polit. Miscellaneor. c. 41. ² Id. in iisd. Miscellan. c. 77. ³ Hen. Newton *Evangelicarum* 65.

terat ¹. Eodem fundamento ulterius perrexerunt Broëus & Perezius, sed hic tamen suspenso gradu. Non dubitat autem Broëus asserere, codicem hunc nostrum, in Graecia descriptum, *in eam Italiae partem delatum esse ab aliquo, hanc regionem Justiniano nomine administrante. ea enim, addit, Italiae pars diu post ceteras in potestate Græcorum Imperatorum duravit: in qua etiam Synopsis Basilicōn reperia, aliaque Græcorum magistratuum vestigia occurrunt* ².

Nescimus vero, an non jam pridem ipsi Taurellio simile quid in mentem venerit, quod tamen palam profiteri non sit ausus. Ea mihi suspicio est ob notabilem hanc ipsius assertionem; Exemplar Florentinum seu Pisanum *Amalphi prius omnem supra memoriam fuisse* ³. Verum nullis involucris Cardinalis de Luca sententiam expromit, referens *incertum esse, an ad Amalphitanam civitatem illud introductum esset de temporibus Justiniani* ⁴. Sed huic tamen opinioni in proximis ipse videtur renuntiasse. Quominus autem Graecus magistratus, ab aula Constantinopolitana ad regendam Amalphim missus, illud eò asportare potuerit, facit, quod Amalphis ab ipsis primordiis libera respublica fuerit, suo magistratu suisque Legibus usa ⁵. Praeterea non videtur origo civitatis reique publicae Amalphitanae ad ea tempora adscendere. Ceterum nec defuit qui jam statim ab initio Neapolim missum contendere ⁶. Sed vix est, ut hoc Neapolitani Jcti somnium referamus; nedum ut refutandum nobis sit; unicus enim est; & in sequentibus ultro patebit, unde illud confinxerit.

C 2

Longe

¹ Jac. Gothof. in *Histor. seu progressu Juris civ. c. 9.* ² Franc. Broëus in *Histor. jur. chronolog.* adde Anto. Perez. *initio Comment. ad xxv. Libros Pandectarum.* ³ Taurell. in *dedicator. ante π.* Atque ita post Taur. Broëus lo. laud. Anto. Gattus in *Hist. Gymnas. Ticinens. c. 12.* ⁴ Jo. Babt. de Luca *De servitut. pradiat. discursu 1. num. 11.* ⁵ Adi nostram *De rep. Amalphit. dissertationem.* ⁶ Franc. de Petris *Histor. Neapolit. lib. 1. c. 6.*

Longe alia mente fuerunt Viglius Zuichemus, Franc. Balduinus, Marquardus Freherus, Franc. Broëus, Christophorus Riccius, Joh. Babt. de Luca & alii. Non omnium testimonia hic coacervabo: in sequentibus eorum major usus erit. Balduini interim haec sunt verba: *Multis antea annis in Occidente major fuisse videtur & usus & autoritas Codicis Theodosiani quam Justiniani Corporis: propterea quod Justiniani opus recentius erat, & in Graecia natum, vixque ad Occidentales populos pervenerat*¹. Freheri vero: *In Occidente autem — non dicam Justiniani libros statim ab auctore suo intercuisse, & vix parenti suo superfuisse, sed nescio an umquam eo illatos, aut ab ipso Justiniano in urbem Romam ullamve Italiae partem, nedum ceteras provincias Latinas, excepto Illyrico (ut ipsiusmet ad Senatum C. P. & omnes populos epistola indicium facit) publicatum, aut observandum propositum. Nam — occupata a Gothis jam tum ante LX annos Italia fuerat &c*². At fidenter Broëus: *Nam nec Romam, nec in Italiam quidem —, nec vivo Justiniano, nec multo post, Pandectae pervenerunt*³. Itaque hisce incertiores quam dudum, ex Occidente in Orientem remeabimus.

Simplicissima, & cui multi acquieverunt, Antonii Augustini conjectura est, *fuisse hos libros studiosalicujus viri in Graecia, non publicos*⁴. Nec intercedo: dummodo studiosum hunc virum intelligas hominem locupletem & in re lauta positum. Facit enim decor ipsius exemplaris & externa species, ut non facile ad mediocris conditionis aliquem pertinuisse credamus. Est in eo candidissima subtilissimaque membrana; sunt item lati margines & hi quidem

¹ Franc. Balduin. in Προλεγom. de Jure civ. ante Institut. Justin. ejusd. Edit. an. 1545.

² Marq. Freh. epist. ad Rudolph. II. ante Jus Græco Roman. ³ Franc. Broëus Histor. Juris chronolog. ⁴ Anto. Augustin. I. Emendat. I. in fine.

quidem multo antea quam nunc sunt ampliores fuere. Quapropter jam eo tempore, quo conscriptum, haud exigui pretii fuisse necesse est. Ponamus igitur, praecipui alicujus & in dignitate constituti viri exstitisse, aut divitis privati. Quin etiam ad magistratum, si quis ita velit, aut magnatem, & in ipsa aula honore ac potentia conspicuum potest pertinuisse. Saltem hoc unum teneamus, cujuscunque tandem fuerit, privati usus fuisse, non publici: nam in eo plenissime Augustino assentior.

Quamdiu autem privatim hoc Pandectarum exemplar in Graecia remanserit, & per quot ac cujusmodi dominos ambulaverit ejus possessio, tam certum est, quam id quod incertissimum. Illud pro certo scimus, aliquando Amalphim pervenisse. Quando, aut, quo fato, dices. Verum quis & hoc tuto affirmaverit? videamus tamen quid de eo senserint viri docti, ipsique post alios periculum faciamus. Incertum hujus rei ingenue agnoscit Freherus; *sive, inquit, in Byzantina aut Ravennate bibliotheca aliquandiu asservatum, sive aliter Amalphin — pervenerit, in ejus urbis direptione inventum est, &c* ¹. Cur autem Ravennae mentionem admisceat, infra opportunius liquebit ². Attamen Franciscus Capycius Latro, non ignobilis rerum Neapolitanarum scriptor, occasionem indagare tentat; censet autem mercatorem Amalphitanum in exteris regionibus hunc librum casu reperisse, & emptum sibi, post reditum patriae suae donavisse ³. Nec multum abludit Cardinalis de Luca, ubi agit de invento exemplari nostro in excidio Amalphitanae civitatis: *ad quam, inquit, incertum est an illud introductum esset de temporibus Justiniani, vel potius vectum moderniori tem-*

C 3

pore

¹ Marq. Freh. ad *Rudolph. II.* ² Hujus *Historiae Lib. III. c. I.* ³ Francisco Capecelatro *Histor. di Napoli Lib. I. p. 35.*

pore per *Amalphitanos mercatores, illas orientales partes nimium frequentantes* ¹. Verum enim vero vix putem homini mercatori, idque barbaris illis seculis, amorem literarum adeo cordi fuisse, ut librum, nullius eo tempore usus, compararet, aut patriae muneris loco offerret. Minus crediderim libros tunc inter res promercales fuisse.

Si, quod mihi videtur, dicendum est, hoc aut simili casu Pandectas in Amalphitanam ditionem concessisse existimem. Primo observari velim, Amalphim, quantum ex antiquis de ea civitate monumentis repeti potest, semper habuisse homines eruditos, & literis quam maxime deditos, praesertim vero, quod hic omnino singularis animadversionis est, qui Jurisprudentiae studio inclaruerunt ². Praeterea sciendum, magnum eos mercaturae causa cum Graecis commercium habuisse. Ut autem negotiationes maritimas per universum mare Mediterraneum exercebant, ita potissimum, ut sit, in vicinis regionibus. Sic in Sicilia praeter horrea mercium plerisque in urbibus sedes suas ac domicilia habuerunt: usque adeo videlicet, ut praecipuum Panormi suburbium, cum aede parochiali Sancti Andreae, Amalphitanorum fuerit. Quin & in specie Constantinopoli similiter tenebant aedem S. Andreae Apostoli, quem pro Divo tutelari venerantur ³. Itaque propter jure & quotidianum quodammodo ac familiare cum vicinis Constantinopolitanis commercium videntur isthic plurimi Amalphitani passim versati esse, & vel in eos tractus peregrinationes instituisse, ut mores hominum viderent, &, quod sibi suaeque republicae utile esset, domum referrent. Praeterquam quod

¹ Jo. Bapt. de Luca *d. discurs. 1. num. 11. de servitut. praed.* ² Vide Dissert. *De republ. Amalph. c.* ³ Vide ibid.

quod & studiorum causa varias nationes eo confluisse, non sit a veri specie alienum. *Constantinopolis* enim, ita *Viglius Zuichemus*, ad *patrum nostrorum memoriam* — *litteris omnibus*, & imprimis *disciplina juris* viguit, atque illic *celeberrimum semper Jurisconsultorum gymnasium*, & *totius Orientis supremum tribunal diutissime stetit* ¹. Ponamus igitur, ex praecipua nobilium *Amalphitanorum* familia aliquem, studiorum, an verius peregrinationis ergo, *Byzantii* versantem, juvenem doctum & egregiis artibus innutritum, in hoc nostrum tam insigne exemplar incidisse, idque, seu prece, seu pretio acquisitum sibi, in patriam reportasse.

Ne autem in ea nobilium *Amalphitanorum* cum *Byzantinis* consuetudine causae servire videar, dabo disertissimum exemplum, ex historiis ejus aevi. Narrat *Leo Ostiensis* *Amalphitanum* quendam nobilem anno *MLXXVIII.* interfuisse conjurationi adversus *Graecum Imperatorem Michaëlem Ducam*, qui a *Nicephoro Bontoniate* folio pulsus, inque coenobium detrusus fuit, atque ea occasione *partem ligni salutiferae & vivificae crucis* *haud exiguam*, *auro & lapidibus pretiosis ornata*, & *in aurea icona locata*, de palatio *Constantinopolitano* abstulisse, quam *Divo Benedicto* ad *Montem Casinum* dicaverit ². Ut autem hoc contigit seculo undecimo, quid vetat, *Pandectarum* acquisitionem ad idem tempus referre? quo nimirum maxime floruit *Amalphis*. Sic mihi videtur, & haec fortassis opinio minimum habet absurdi. Tantum igitur abest, ut semper istic *Codex* noster fuerit, ut vix centum annos substituisse existimem. Quo simul corruunt, quae sibi quidam imaginantur de situ & carie, quam *Amalphi* contraxerit, cum a *Pisanis* inve-

¹ *Viglius in praefat. Institution. Theophili.* ² *Chronicon Casinense Lib. III. c. 54. initio.*

24 AMALPHI PISAS DEDUCT. ESSE *Lib. I.*
inveniretur. Quemadmodum itidem non est probabile, quod
addunt de negligentiore ejus apud Amalphitanos custo-
dia. Verum de his infra latius.

C A P U T V.

AMALPHI PISAS DEDUCTUM ESSE. ET DE RESTITUTO EX EO JURE CIVILI.

*Anteriora ferme obscura esse ; sed & multa in seqq. incer-
ta deprehendi. Ubi, qua occasione & quando perhibea-
tur inventus. A quibusdam Neapoli, Constantinopoli &
Ravennae servatum dici. Pisanis, qui invenerunt, do-
natum fuisse pro navata opera. Usus ejus in scholas & tri-
bunalia inductus, a quibus & quo pacto. Incerta de Ma-
thilde & Irnerio.*

Eorum, quae huc usque tractavimus, pleraque ἀδηλα sunt:
ad certiora properamus. Quamvis & haec apud Inter-
pretes immensis sententiarum divortiis incertissima evase-
rint. Quo autem curatius expendantur, & quid in iis ve-
rum aut verosimile, quid fecus habere compererim, ap-
pareat, ordine singula referemus, eo modo, quo vulgo
recepta sunt. Prius itaque dissidentes sententias, remotis
absurdioribus, ad communem quandam opinionem revo-
cabimus, atque ita hanc ipsam deinceps incudi redde-
mus.

De eo omnes conveniunt, inventum esse Pandectarum
exemplar in civitate Amalphi, seu Melphi, ut quidam
addunt ¹, saltem in Apulia. Nam qui in Campania quaerunt,

¹ Broëus in *Histor. Jur. Chronol.* Christophorus Riccius *Vindiciar. Jur. &c.* cap. 3. *post med.* Anton. Gattus *Histor. Gymnas. Ticinens.* cap. 12.

runt, ut sunt ¹, tota aberrant via. Istic autem à Pisanis victoribus in hostili Urbis direptione, quam classe quadraginta sex triremium nec opinato adorti erant, deprehensum, omnes similiter uno ore testantur. At quo jure, quave injuria nemo addidit, hoc est de ratione & causa belli parum solliciti sunt. Multi scribunt, in gratiam Pontificis Innocentii II. & Lotharii II. Imperatoris id missum fuisse: & hoc sufficere visum est. In specie autem jussu Pontificis Pisanos classem instruxisse narrant Annales quidam Pisani ²: etsi alius dicat Lotharium ipsum Amalphim expugnasse, ibique leges Romanas reperisse ³: alius Imperatorem id fecisse auxilio Pisanorum, classem admoventium ⁴: tertius denique Lotharii milites Pisanis mixtos fuisse ⁵. Nec deest, qui tradat, Amalphim ductu Innocentii à Lothario expugnatam esse ⁶. Sed horum fortasse conciliatio non est adeo difficilis. At de anno, quo hoc contigerit, multum dissident. Sunt, quibus satis est, in genere definivisse, *circa annum* MCXXX ⁷. Qui diligentiores videri volunt, annum assignant, sed tam varie, ut alius ponat MDXXV., alius vero usque ad MCL. exspatietur ⁸. Sed non magnopere curabimus eos, qui in-

D

tole-

¹ Pancirol. *De clar. Leg. Interpret. Lib. II. c. 13.* Steph. Forcatul. *De Gall. Imp. & Philosoph. Lib. IV.* ² *Annales Pisani* à Bolognino allati. vide inter Testimonia de Pand. infra. ³ Sethus Calvisius in *Chronolog. ad ann. 1137.* adde Spelman in *Glossario. Riccium Vindiciar. Jur. cap. 3.* ⁴ Louis Moreri dans son *Grand Dictionnaire Critique* au parole *Amalfi.* ⁵ Scipione Ammirato *Istorie Fiorent. parte 1. Lib. 1.* ⁶ Franc. Broëus *Histor. Jur. Chronol.* Jac. Gothofred. in *histor. jur. civil. cap. 9.* ⁷ Anton. Mornac. ad *L. 1. §. 1. De vet. jur. enucl.* ⁸ Alterum prodit Marq. Freh. in *Chronolog. utriusq. Imp.* Alterum Valentinus Forsterus in *Histor. Jur. Rom. Lib. III. c. 6.* Porro Stephanus Forcatulus refert ad annum MCXXVII *de Gallor. Imp. & Philosoph. Lib. IV.* Guido autem Pancirolus *De Clar. Leg. Interpret. Lib. II. c. 13.* & Lycostenes in MS. Stroziano ad annum MCXXVIII. Ex contrario Card. de Luca *De servitut. pradiat. disc. 1. num. 11. & De feudis disc. 2. num. 5.* Nonnullos quidem referre dicit ad annum MCXXX. alios vero ad annum MCLVIII. Quod vero Freherus, MCCCXXXVI. plusquam manifesta typi culpa est pro MCXXXVI.

tolerabili historiarum incuria ea tempora nobis obtrudunt, quibus Innocentius Lothariusque Secundi, ut & alii, quorum in his fiet mentio, aut nondum innotuerunt, aut dudum vita exceſſerant. Moderatiores ergo, & quidem plures numero, aut MCXXXVI statuunt, aut proxime in ſequentem MCXXXVII., quæ poſtrema receptior ſententia eſt ¹. Hocque ut probe dignoſcamus, permagni momenti eſt. Quod autem dixi de loco, ubi reſertus eſt codex Pandectarum, & de occasione inventi codicis, neque in hoc tam communiter ab omnibus conſenſum eſt, ut non ſint, qui in dubium vocent. Nonnulli videlicet Neapolitani, amore patriæ gloriæ conſervati exemplaris Amalphi præceptam voluerunt, abuſi opinor teſtimonio Volaterrani ²: nimirum tanquam Neapoli inventum abduxiffent ſecum Piſani ³; idque non optimo jure ⁴. Sed vicit famæ conſtantia: nam hi ipſi Neapolitani non ſuſtinent diſſimulare veram de reſertis Amalphi Pandectis hiftoriam ⁵. Quod vero ſcribit Thuanus de Pandectæ olim Conſtantinopoli à Piſanis capto ⁶; *μνημονικὸν* proculdubio *ἀμάρτημα* eſt: etenim confudit locum, ubi is ſcriptus creditur, cum eo, ubi eſt inventus. Hoc ni ſtatuamus, gravi & fide, ſi quisquam, digno hiftorico ſtolidiſſimi ac prorfus pudendi erroris dicam impingere

¹ Singulares ſunt, qui nominant annum MCXXXIII. MCXXXIV. MCXXXV. & MCXXXVIII. *Louis Moreri. d. l. Auctor. Chronicor. Beneventan.* apud Baron. ad an. MCXXXIV. D. Bernard. *in epiſt. apud eund.* Baron. ad an. proximum. Henr. Hahnus ad Weſenb. Pand. L. I. d. J. & Jur. ² Raph. Volaterr. *Comment. L. v.* ubi agit de rebus Piſanorum. Sed non tantum ille Neapolis meminit, verum etiam oppidorum adjacentium. *Inde*, ſubjungit, *juris civilis Pandectis* &c. Præterea Volaterranus hac in re errare potuit. ³ Giov. Anto. Summonte. *dell' Iſtor. di Napoli. Lib. II.* Fr. de Petris *Hiftor. Napoletana Lib. I. c. 6.* & *Fefivar. Leſſion. Lib. III. c. 9. in fin.* Nico. Parthenius *Giannettas Hiftor. Neapolit. Lib. XI. p. 253.* ⁴ Fr. de Petris *d. Lib. III. c. 9. Fefivar. Leſſion.* ⁵ Summonte & Giannettas *locis laud.* Fr. de Petris *Lib. II. in princ. della Napol. Hiftor.* ⁶ Jac. Auguſt. Thuan. *De vita ſua Lib. I.*

re necesse est: quod ego certe nunquam fecerim. Et hic quidem error imposuit celeberrimo Geographo Joanni Blau ¹. De Ravenna, nil addam hoc loco, cum illud Pandectarum exemplar, quod ibi à nonnullis repertum creditur, ad Pisanum minime pertineat; etsi cum eo confundere fategerit Freherus. Faceessant quoque eorum deliria, qui in Machtildae cujusdam Comitissae Italiae Bibliotheca à Lothario ipso inventum volunt Pandectarum codicem ². Cujus fabellae origo sponte patefcet in cap. Sed Amalphin revertor.

Hanc igitur Pisani classe ex improvise aggressi, primo statim impetu expugnant, & expugnatam jure belli diripiunt: direptam vero an incenderint, ut quidam volunt, alibi ³ investigabitur. Invenerunt autem istic *negligentius habitum* ⁴, *in situ & pulvere, in quo post omnem memoriam jacebat, blattis tineisque depugnans* ⁵. Hoc invento gavisi, ut par est, Pisani, thesauri loco illud habuerunt, sibi que à Lothario exorarunt ⁶. *Inde acceptum Pisani*, inquit Taurellius ante Pandectas, *quod Innocentium II. Pontificem Maximum, & Lotharium Cæsarem item II. classe adversus Normannum Rogerium juvissent, egregie navatae operæ monumentum retulerunt*. Idque spreta omni alia praeda, quam fecerant: quod ante omnia est memorabile ⁷. Meminit porro Taurellius instrumenti donationis ejus in Pisanos per Lotharium collatae. Est quidam, qui ipsum Lotharium ex omni praeda solum hunc librum delibasse,

D 2

¹ Joann. Blau *Geographia Volum. VIII.* sub Etruria. ² Gaspar Burgato *Milanese Histor.* uni guido versala Lib. III. ubi agit de Lothario. II. ³ *Dissertationum nostrarum posteriore.* ⁴ Franc. Balduin. *in laud. Προλεγομ.* confer Augustin. I. *Emend.* I. ⁵ Franc. Broëus *in histor. jur. chronolog.* item Christophor. Riccius *Vindiciar. jur. c. 3.* ⁶ Gravina *in Orig. jur. civ. Lib. I. c. 140.* Nicol. Parthen, *Gianntasf. Histor. Neapolis. Lib. XI.* ⁷ Carol. Sigonius *De regno Ital. Lib. XI.*

libasse, sibi que retinuisse tradat ¹. Sed ille nimis crassa oscitantia vulgatissimam historiam invertit. Pisani itaque, cum insignem hunc Pandectarum codicem praemii eximii que beneficii loco obtinuissent, magna veneratione, magnoque gaudio domum asportarunt ², atque ibi honorifice & religiose custodiverunt ³: donec tandem, Florentiam, post duo secula cum dimidio, & quod excurrit, transferretur.

Quum igitur Lotharius Pandectas honorario munere donasset Pisanis, mandavit hos libros publice in scholis tractari, & iterum secundum eos jus dici: sicque Jurisprudentia Romana velut postliminio reversa est. Usus autem in eo est consilio & opera Warneri cujusdam, hominis Germani, quem vulgo Irnerium vocant, qui primus Bononiae Pandectas interpretari coepit, hortante etiam Comitissa Mathilda. Multa tamen in his dubitationem, aut controversiam patiuntur apud scriptores.

Sunt qui solum tradant, Lotharium jura ex illis voluminibus explicari jussisse ⁴; at plerique volunt, edixisse eum, ut inde & doceretur jus, & diceretur. Sed an ubique, & in omnibus causis? Spigelius & Mornacius non nisi Imperialium judiciorum meminere, adeo ut, addente Mornacio, in ceteris sensim leges Romanae invaluerint ⁵. Sed communiter quodammodo receptum est, voluisse Lotharium, ut in omnibus omnino judiciis, cum in Italia, tum etiam in Germania, unum jus Romanum observaretur, abrogatis quibusvis aliis legibus. Hac de re
ita

¹ *Moveri Grand Diction. au Amalfi.* ² Viglius Zuichem. ad Carol. v. *ante Institut. Theoph.* Fr. Balduinus, Car. Sigonius, Marq. Freherus, Summonte & Giannettas *loc. laud.* ³ Ang. Politian. x. *Epistolar.* ⁴ August. i. *Emend.* i. Balduinus & Giannettas. *locis allatis.* ⁵ Guid. Pancirol. *De clar. Legum Interpret. Lib. II. c. 3. & 13.* Franc. Capecelatro *Histor. Napolit. Lib. I.* ⁵ Spigelius. vide inter Testimon. de Pandect. Mornac. ad L. i. §. i. C. *De vet. jur. enuch.*

ita Sigonius. *Constans doctorum hominum monumentis est fama, Lotharium, ut ex uno jure civili Romano posthac iudicia fierent, lege sanxisse. Ante hoc tempus, Itali certe, alii Longobardica, alii Salica, alii Romana lege utebantur: in posterum autem omnes uni juri, unique legi, reliquis abrogatis, nempe Romanae obtemperarunt: jusque civile publicis Italiae in gymnasiis majore celebrari studio & diligentiore coli opera ceptum. Primus autem Bononiae Irnerius exponere cepit* &c ¹. Sed quod de Irnerio hic ait Sigonius, ad alium transfert Balduinus, asserens, primum omnium Peponem quendam ultro Bononiae profiteri coepisse interpretationem Legum Romanarum, ejusque studium a Lothario probatum fuisse, qui tum passim in scholis doceri, & in judiciis observari jusserit ². Ob hanc tamen Balduini sententiam nemo communem deferuit. Nisi fortasse huc referamus, quod dicit Cardinalis de Luca, restitutum jus fuisse opera Irnerii aliorumque illius saeculi eruditorum ³.

Illud vero ante omnia monendi sumus, in modo introducendi juris Romani non omnes convenire. Alii hujus consilii beneficium Lothario adscribunt Irnerio alii, quidam & Mathildae locum faciunt. Volunt ergo nonnulli, Lotharium examinata & considerata utilitate aequitateque legum Romanarum jussisse Irnerium, ut eas publice doceret ⁴. Contra statuunt alii, Irnerium libros Pandectarum à Pisanis inventos legisse, & cupivisse, ut per Imperatorem proferretur jus Romanum ⁵; itaque apud Lotharium effecisse, auctoremque ei & suasorem fuisse,

D 3

ut

¹ Carol. Sigonius *De regno Ital. lib. xi. in fin.* ² Franc. Balduin. in *Proleg. de jure civ.* ³ Joh. Babt. de Luca *Deservit. pradiat. disc. i. nu. ii.* ⁴ Gio. Anto. Summonte *Histor. di Napo. lib. ii.* Franc. Capecelatro *Histor. Neapol. lib. i.* ⁵ Chronicon Carionis *Lib. i. ii.* Petr. Heigius *Quaest. jur. qu. 7. nu. 48. &c.* Casp. Manzius *Summa jur. publ. tit. ii. §. 7. nu. 2. & seqq.*

ut jus illud in usum revocaret ¹. Sed invaluit opinio existimantium, consilio Irnerii, autoritate Lotharii revocata esse studia doctrinae legum ². Mathildam quod attinet, secundum quosdam Irnerius ad petitionem ejus leges renovavit ³; ita videlicet, ut ad preces Mathildae à Lothario illud obtinuerit ⁴. Hanc vero pars Reginam in Italia, pars Comitissam appellat, & quidem Tusciae, ut voluit Broëus. Quin imo totam de Mathilda historiam sunt qui impugnent, sunt qui vindicent, adeoque nos plane incertos dimittunt.

Supereft nonnihil de Irnerio, quod varie refertur. Natione Germanum fuisse vel ipsum nomen argumento est, accedente communi scriptorum consensu, ut adeo mirum sit, inveniri qui Florentinum faciat, aut Mediolanensem ⁵. Sed ne quidem de nomine consentiunt. Observavit pridem Amplisf. van Bynkershoek, promiscue illum vocari, *Irnerium* vel *Irnerium*, *Hirnerium* vel *Hyrnerium*, *Wirnerium*, *Wernerum*, *Wernerium*, *Wernberum*, *Warnerium* & *Guarnerium* ⁶. Vocatur item *Vernerus* & *Vernerius* ⁷. Est denique *Ireneum* qui vocet ⁸, verum sine dubio corrupte pro *Irnerium*. Genuinum autem nomen *Werner* videtur fuisse, aut *Warner* Teutonico idiomate. Hoc cum Italis difficilius esset, quam ut pronunciare possent, in *Irnerius* degeneravit: sicque Wernerus ille, ceu alter Proteus, in tot nominum formas conversus est. At majoris momenti haesitatio est de locis, ubi jus profes-

¹ Anto. Mornac. *lo. laud.* Valent Forster. *Histor. jur. Rom. Lib. III. c. 6.* Mar. Freher. *in epist. ad Rudolph. II.* ² Philip. Melancton in Chron. Carion. *d. l.* ³ Abbas Urspergensis. Caro. Sigonius *in argum. histor. annim. c. II.* ⁴ Anton. Fr. Payen *in Prodomo Justin. part. I. II. §. 6.* ⁵ Franc. Capecelatro *d. Lib. I. Guid. Pancir. Declar. leg. interpr. d. Lib. II. c. 13.* ⁶ Corn. van Bynkershoek. *De auct. auctoribusve. Authenticar. ad lectorem.* ⁷ Spigel. *inter Testimonia infra.* Jac. Gothofred. *in histor. jur. civ. c. 3.* ⁸ Gaspare Burgato *Histor. univers.*

fesus fuit. De Bononia quidem nemo dubitat, verum an non & alibi, quaestioni est: antea enim Romae docuisse fertur ¹. Praeterea in gratiam Mathildae Pisis primum legi & doceri coepisse jus Romanum traditur ². Quam autem Irnerius primum omnium juris professionem aperuisse credatur, necesse est, Pisis quoque ipsum docuisse: verum de sola Bononiensi cathedra constare putato, & in id plerosque convenire. Postremo mors Irnerii incidisse legitur in annum MCXC ³. Sed recte, inquit Conringius, demonstrarunt Bononienses Doctores, Irnerium jam ante annum MCLX, si non MCL, è vivis excessisse ⁴.

- ¹ Melanchton *eodem loc.* Sethus Calvis. in *Chronol. ad ann. 1200.* laudato Trithem. adde Christoph. Riccium *Vindiciar. jur. c. 3.* ² Fr. Broëus *Histor. jur. Chronol.* Jacob. Gothofred. *De progressu jur. civ. c. 9.* Riccius *d. lo. Anton. Perez. comment. in xxv. libr. π. initio.* ³ Forster. *Histor. jur. Rom. lib. 111. c. 6.* Calvis. in *Chronol. ad ann. 1200. ex Trithem.* ⁴ Herman. Conring. *De orig. jur. German. c. 25.*

C A P U T V I.

HISTORIA BELLI, QUO A PISANIS REPORTATUS EST CODEX PANDECTARUM.

Causa & occasio belli. Innocentii & Anacleti, item Lotharii & Rogerii in hac scenapartes. Pisanorum auxilia & invasio Amalpheos. omnia remissive.

Primum vero causam belli & occasionem indagemus, quo bello Amalphi à Pisanis reportatum est celebre nostrum Pandectarum exemplar. Pisanis invadendae ac diripiendae Amalpheos ansam dedit Schisma, quod anno aerae Christianae MCXXX. ortum est in Ecclesia, creatis duobus Pontificibus Innocentio II. & Anacleto itidem II.

dem II. Videlicet Innocentius, adversario natalibus & potentia longe inferior, urbe cedere debuit: quapropter, postquam Bernardi Abbatis Claravallensis intercessione Pisanos sibi conciliaverat, cum exiguo comitatu ad eos confugit, qui sic tandem volentes nolentes bello irretiti fuerunt. Interea mox per eundem Bernardum, Galliae Regem Ludovicum Crasum sibi propitium reddidit, ipseque brevi in Galliam profectus est, ut eum ad opem ferendam impelleret, sed incassum. Frustra etiam Henricum I. Angliae Regem, qui tum forte in Gallia aderat, sollicitavit. Interea, praemisso Legato ad Lotharium II. regem Germaniae, Leodium deflexit, atque illum tamen in partes suas pertraxit. Postea rediit Pisas, & bellum Genuense, quo jam ab aliquot annis impliciti erant Pisani, composuit, pactus ab utrisque auxilia adversus Anacletum.

Anacletus inter haec suam quoque factionem firmabat, adsociato sibi Rogerio Siciliae Rege. Hic Normannica stirpe prognatus initio Siciliam Comitibus titulo obtinuerat cum aliquot Calabriae oppidis, postea vero absentis cognato (is erat Gulielmus Apuliae & Calabriae Dux:) omnem ditionem perfide armis abstulerat. Aegerrime hoc ferebat Calixtus II. Pontif. Max. cui discedens Gulielmus Ducatum suum in clientelam tradiderat: sed is copias parans, ut vim vi repelleret, morte interceptus est. Eo rerum successu turgidus Rogerius pro Comitibus Regum titulum adscivit. Novus Siciliae Rex in stabilimentum recentis dignitatis Amalphitanam Remp. impudenti praetextu adgressus est, dominiisque suis adjecit. Hosce Rogerii animos nimiamque potentiam vehementer indignabantur Calixti Successores Honorius & Innocentius, uterque ejus nominis II. Sed alter viribus destitutus, & motus

motus urbanos metuens, alter schismate praepeditus, Rogerium in ordinem redigere nequiverunt. Anacletus vero eam occasionem avide arripuit, & Rogerio Regium diadema confirmans, sibi illum devinxit. Hoc pacto effrenis Siculi Regis audacia majorem in modum increvit, adeo ut vicinos Principes summa injuria, crudelitate ac perfidia bonis suis terrisque spoliaret. Dum adeo insolenter se effert Rogerius, subnixus auctoritate Anacleti, Innocentius etiam atque etiam rogat Lotharium, ut quantocyus in Italiam veniat, seque in sedem Pontificiam restituat; sic enim fore ut & ipsum posset Imperatorem coronare, sicut Leodii convenerat. Distrahebatur autem Lotharius bello civili adversus Conradum Ducem Sueviae, imperii competitorem. Hic Henrici V. sine prole mascula mortui sororis filius erat. Ab Italis accitus & in Regem Italiae consecratus Conradus, totam Lombardiam cum multis aliis urbibus, in quibus & Bononia, suarum partium fecerat: sed tandem, opibus in Italicam expeditionem insumptis, ad propria tuenda domum revocatur. Ita quidem Lothario aditus in Italiam patefactus, sed tamen tantae adhuc erant adversarii, & qui illi adhaerebant, vires, ut non posset eas tuto spernere. Instigatus interim ab Innocentio, ipseque Imperatoriam inaugurationem desiderans, cum solis duobus millibus Italiam ingreditur. Tam parva manu Lotharius contemptus fuit elususque à Bononiensibus, atque aliis, qui Conrado addicti erant: itaque per Apenninum recta Pisas proficiscitur, adscitoque Innocentio Romae Augustali diademate ab ipso redimitur prid. id. Junias anni mccccxiii. Pisani interim & Genuenses Romana littora classe infestando, Urbis occupationem promoverant. Ceterum brevi recens Imperator

E

rator

rator & Innocentius Roma discesserunt, ille denuo in Germaniam, hic autem Pisas, idque inprimis metu Rogerii cum magno exercitu è Sicilia adventantis, cum nec ipsum quidem Anacletum Vaticana arce exturbare potuissent. Mox Rogerius Neapolim usque omnia occupat, vastat, ac terrore ipsam Neapolim implet. Terris suis expulsi Principes in eam urbem confluxerant, quam post ceteras quoque adortus est Rogerius; at semel iterumque obsidionem solvere coactus fuit. Ei ut resistere possent, Robertus Capuae Princeps communi foederatorum nomine Pisas auxilia imploratum ivit, & obtinuit. Verum cum Pisani promissam classem mittere differrent, denuo illuc proficiscitur anno mcxxxv. ac primo solas xx. naves Neapolim adducit, deinde totidem alias: tum vero audito Amalphim milite vacuum esse, adornatur protinus classis xlv. triremium, qua Pisani Amalphim improviso occupant, diripiuntque; & in ea direptione cum cetera praeda asportatus est praestantissimus ille Pandectarum thesaurus. Superveniente autem Rogerio, dum castellum quoddam obsidebant, magna clade repelluntur, & ad naves reversi cum spoliis Neapolim, inde Pisas redeunt. Intermittam Neapolis obsidionem acrius repetit Rogerius, sensimque in eas angustias redigit, ut jam jam victas manus dare debuisset, ni opportunum Lotharii auxilium intercessisset. Videlicet Lotharius brevi post reditum in Germaniam solus rerum positus est, Conrado, interventu Bernardi, sese submitte: itaque non desit Innocentius Imperatorem iteratis precibus compellare, ut adventum maturaret, atque omnia restitueret. Tandem igitur secundo in Italiam venit Lotharius anno mcxxxvi. ad finem vergente, & numerosum exercitum secum adduxit. Primo autem Lombar-

bardiam pacavit, ac praeterea Bononiam ceterasque civitates, Conrado quondam addictas, qua prece, qua pretio in fidem recepit. Anno insequente, qui fuit MCXXXVII. se totum convertit ad debellandum Rogerium, simulque ad Innocentium in sede Pontificia collocandum. Hoc quo citius faciliusque perageretur, Pisani adesse rogati, classem c. navium promiserunt. Paulo ante nonnullorum instigationibus infensus illis fuerat Lotharius, sed per D. Bernardum cum Imperatore conciliati, auxilio tam insigni gratiam ejus fovere voluerunt, ac magis provocare: quin & prompti paratique civitates Rogerii maritimas invaserunt, dum Lotharius illum terrestribus copiis ex continente in Siciliam abigit: primo autem Amalphim arripiunt, quae altera Pisanorum in eam civitatem expeditio fuit. Verum Amalphitani calamitatum per eosdem antea illatarum memores, suae civitatis direptionem pecunia redemerunt. Postea Salernum oppugnarunt Pisani. Cum vero Lotharius iis inconsultis cum obsessis pacisceretur, adeo id illi indignati sunt, ut pace cum Rogerio facta domum recederent. Interea & contentiones inter Lotharium & Innocentium natae sunt, maxime de constituendo Duce Apuliae, qui ablatas Rogerio terras tueretur. Ad extremum Lotharius omnibus compositis reditum in Germaniam suscepit: verum in itinere prope Tridentum supremum diem obiit pr. non. Decembris anni, quem diximus, MCXXXVII.

Sic quanta potuimus perspicuitate, operosam atque intricatam hujus belli historiam in brevem tabellam contraximus, quae plenius delineata est in Dissertationum nostrarum posteriore, ex idoneis, ni fallor, auctoritatibus adstructa. Etenim absque accurata hujusmodi rerum gestarum disquisitione, miris ac parum sibi con-

stantibus hariolationibus Interpretes inventionem Pandectarum & fata obfuscant, ut latius patebit in sequentibus.

C A P U T VII.

REFUTANTUR ERRORES COMMUNES.

Confundi vulgo duas Pisanorum in Amalphin expeditiones. Fabulosae narrationes de Lotharii & Irnerii, deque Mathildis opera in restituendo jure civili ex Pandectis Amalphitanis seu Pisanis. Non esse Amalphin cum Melphi confundendam. A victis Pisanis asportatum id exemplar, non a victoribus. Examinatur traditio de Mathilde. Refutatur restitutio juris civilis per Lotharium. Ut & donatio libri Amalphitani in Pisanos à Lothario collata. Instrumentum donationis ejus fictitium esse. Ignorasse penitus Lotharium exemplar illud nostrum in rerum natura esse.

Confundunt nimirum priorem Pisanorum expeditionem in Amalphim, quae seorsim & mero casu suscepta, adeoque minus nota est, cum ea, quam solis duobus annis post magno apparatu fecerunt, praesente & incitante Lothario Imperatore. Quin & plerisque non nisi posterior expeditio videtur innotuisse. Sane huic unice fundamento superstructa sunt, quae ad extollendam atque amplificandam praestantissimae utilissimaeque & per totam deinceps Europam concelebratae rei dignitatem, gloriam, splendorem, magnificentiam, majestatemque certatim quisque summo studio congegisset. Ita enim comparatum est ingenium humanum, ut facillime & nobis & aliis persuadeamus, certe sine accuratiore aliqua indagatione solea-

soleamus admittere, quaecunque rebus magnae famae, magnique pretii & auctoritatis aliqua specie adblandiuntur, usque adeo ut vel absone tandem & vero minime consentanea obtrudi nobis patiamur. Quis enim, humanae indolem naturae, & barbarorum temporum conditionem serio perpendens, in animum sibi induxerit, Pisanos pro praestita tam insigni classe totque sumptibus opera, nihil aliud sibi desideraturos fuisse, quam MS. quod obsoletas Romanorum leges continebat, & nullius eo seculo utilitatis auctoritatisve erat, quippe quae postea tota quanta est, apud varios populos pedetentim & velut ex accidenti subnata est. Itane vero? dicat aliquis. Atqui Lotharius expressa lege sanxisse dicitur, *ut ex uno jure civili Romano posthac judicia fierent*, reliquis abrogatis ¹. Voluit nimirum Romanas leges pristinam habere auctoritatem, easque ut postliminio redeuntibus passim describi, in scholis doceri, ac in judiciis observari, quod tabella significabatur ². Id vero velim intelligere, quo Deo moderante haec tam praeclara tamque salutaria, Imperatori Lothario consilia inspirata sint. Scilicet oblatos hos libros confestim pro legitimo Justiniani partu agnovit ³; & ut erat non fortitudine tantum ac religione, verum etiam juris peritia antecellens ⁴, facile agnovit aequitatem usumque Romanarum legum, & tractandas eas edixit ⁵. Eo amplius, ceu alter Julius Caesar, deliberasse aliquando dicitur de nova juris methodo ac digestionem ⁶. Sic *immortali beneficio Lotharii II.* Romani juris

E 3

ris

¹ Sigon. *De regno Italia Lib. xi. in fin.* ² Franc. Balduin. in *Προλεγομ. d. jur. civ.* Pancirol. *Declar. leg. interpret. lib. ii. c. 3. & 13.* Marq. Freh. in *Dedicator. Rudolpho II. ante jus Græco Roman.* Ludovic. Cresfollius *Vacat. Autumnal. Lib. i. c. 7.* ³ Guid. Pancirol. *d. lib. ii. c. 13.* ⁴ Spigelius *apud Bouricium in Panegy. ad Pand. pag. 6.* ⁵ Anton. Possevin. in *Biblioth. Select. c. 17.* Giov. Anton. Summonte *Histor. di Napoli Lib. ii.* Franc. Capecelatro. *Histor. Napolet. lib. i.* ⁶ Franc. Balduin. in *Προλεγομ. De jure civili.*

ris in occidente restitutionem debemus ¹. Percommode autem cadebat, quod ei adesset Irnerius, itidem natione Germanus, cujus inprimis ope & consilio in hisce utebatur. Hunc praedicant Virum in republica & judiciis procul dubio cum laude versatum, & qui Constanti-nopoli *ſ*ctos docentes audivisset ². Immo vero jam tempore Henrici V. summæ auctoritatis fuisse dicitur, & in Italia eas partes gubernasse, quae tunc erant Romani imperii. Praeterea vel ipso illo administrationis suae tempore jura barbarica indignatus, fertur cupivisse, ut quandoque imperatoria auctoritate proferretur rursus jus Romanum ³. Quid igitur opportunius, quid magis ex voto evenire potuit, quam ut mox Pandectae Juris civilis invenirentur sub Henrici successore Lothario II. apud quem similiter virtute & dignitate praestabat Irnerius ⁴, in tantum ut Cancellarii quoque munere ab ipso decoraretur ⁵. Quare vel maxime auctor & suasor adjutorque Lothario exitit, ut jus in posterum ex legibus Romanis & redderetur, & doceretur ⁶. Sic igitur auctoritate Lotharii, consilio autem Irnerii jus civile Romanum revocatum est. Unde ex Imperatore Lothario alterum *Justinianum* ⁷ formarunt, uti ex Irnerio *Tribonianum* ⁸. Et Imperator quidem primum *Magistratus* in urbe Roma constituisse traditur, qui jus dicerent ⁹, Irnerius autem *Romæ & Bononiæ jus docuisse* ¹⁰. Denique Lotharius, Irnerio

¹ Hub. Giphanius *De Imp. Justin. ad fin.* ² Marq. Freh. *ad Rudolph. II. ante jus Græco Rom. Chron. Carionis Lib. III.* ³ Chron. Carionis *d. Lib. III. in Lothario Saxone.* ⁴ P. Heigii *Quæst. jur. qu. 7. nu. 48.* ⁵ Matthias Stephani *De jurisd. lib. III.* laudatus à Calp. Manzio *in summa juris publ. tit. II. §. 7. nu. 7.* ⁶ Chron. Carionis *lo. laudat.* Valentin. Forster. *Histor. jur. Rom. lib. III. c. 6.* Marq. Freher. *in d. epist. dedicat.* ⁷ Valent. Forster. *lo. laud.* ⁸ Marq. Freher. *lo. laud.* ⁹ Mutius ex Blondi sententia apud Petr. Heig. *Quæst. jur. qu. 7. num. 48. &c.* ¹⁰ Chron. Carionis, ut & Heig. *locis laudatis.* Seth. Calvis. *in Chronolog. ad annum 1200. ex Trithem.*

rio *formulam* præeunte, *jus Augustale*, quod sibi compete-
bat in *promotione doctoratus*, Bononiensi Academiae
donasse perhibetur ¹.

Quoniam autem Abbas Urspergensis in instaurando
Jure civili etiam *Mathildæ Comitissæ* meminit, apud hanc
non minus gratia & auctoritate poluisse narratur Irne-
rius ², ejusque *petitionem* & preces eam in rem apud Lotha-
rium allegasse, effecisseque, ut idem jus Pisis legi ac do-
ceri inciperet ³: fuisse enim Comitissam *Tusciæ* ⁴, ad quam
tunc Pisæ pertinuerint. Hoc autem utique Pisanis dene-
gare non poterat Imperator, quibus ipsum Pandectarum
exemplar, edito diplomate, concesserat.

Haec scilicet & ejus farinae complura à nostris palam
audenterque evulgari, & passim ab aliis nullo examine
transcribi videas. Ut autem ordine agatur, ad tria ca-
pita haec erunt revocanda: Donationem videlicet à Lo-
thario Pisanis factam, ejusque instrumentum: Edictum
Lotharii de abrogando communi jure, substituto Roma-
no: & historiam Comitissæ Mathildæ. Nam de Irnerio
melius tractabitur in sequentibus. Neque vero & illud o-
pus est pluribus ostendere, urbem quæ mari adjacet, tan-
tum non ab omnibus in mediterraneo tractu collocari,
diserteque cum Melphi Amalphin, Apuliam cum agro
Picentino confundi: tanquam scilicet civitatem in me-
dio continentis positam, classis adoriri potuisset. Ex pro-
fesso hic error refutatur in Dissertationum priore. Quem-
admodum in altera docuimus, non à victoribus Pisanis,
ut cuncti statuunt, sed à victis caesisque reportatum Pan-
dectarum exemplar ⁵. Ut autem è tribus positis id quod
postre-

¹ Casp. Manzius *Summa jur. publ. tit. 11. §. 7. nu. 7.* ² Valent. Forster. *d. lib. 111. c. 6.* ³ Franc. Broëus in *Hist. jur. Chronolog.* Jac. Gothofred. *Hist. jur. civ. c. 9.* Spigelius *lo. laud.* ⁴ *Ibid.* Broëus. ⁵ Vide in 1. Dissert. cap. 2. 3. & in 11. cap. 24.

postremum est, primo loco discutiamus, omnis de Mathilde hac in re commemoratio nititur fide Conradi à Lichtenau, Abbatis Urspergensis.

Sed in hoc Urspergensem aperte falsum dicit Sigonius, *cum multo ante Lotharii imperium è vita migravit* Mathildis ¹. Mathildim vero intelligit Bonifacii Ducis Lucensis in Tuscia filiam, quae moriens universum patrimonium suum beato Petro contulit, praeterito consobrino Henrico IV. Imperatore ². Sed & alii celebrem illam Tusciae Comitissam hic disertis verbis designant ³. Illa autem obiit anno mxcv ⁴. Verum quia plures fuerunt Mathildes, alia esse potuit, ut putant Payenus & Gravina ⁵. Nam quatuor eodem tempore floruisse, inter alia ex epistolis Gregorii VII. probat Baronius ⁶. Harum una fuit Rogerii Normanni, Siciliae Regis soror ⁷, quem Italia expulit Lotharius noster. Reginam vero Italiae qui faciunt, aut in Italia, haud digni sunt, qui refutentur. Ceterum possemus item suspicari Abbatem Urspergensem, hominem Germanum, in re, quae in Italia contigit, sat facile labi potuisse, & parum fida aliorum relatione in errorem induci. Fuit tamen historicus Irnerii aetati admodum vicinus, diligens praeterea & dignus qui audiatur. Ut ut est, nihil haec ad Lotharium, cujus hac in parte mentionem non facit Urspergensis.

Quodcunque autem de restitutione juris civilis per Lotharium profert Sigonius, ipso agnoscente, *famae* unice innititur ⁸, quae, ut notum, non veri magis tenax est, quam

¹ Car. Sigon. *De regno Ital. lib. xi. ad fin. vita Lotharii.* adde Cironium in *Observation. jur. Canon. lib. v. c. 5.* & Seldenum in *Dissert. ad Fletam c. 6.* ² Baron. in *Annal. ad ann. 1073. nu. 8. & 1077. nu. 21.* ³ Broëus & Jac. Gothofred. *locis alleg.* ⁴ Baron. *ad ann. 1115. nu. 9.* ⁵ Anto. Franc. Payenus in *Prodrom. Justin. par. 111. §. 6.* Jac. Vinc. Gravina *De ortu & progr. jur. civ. lib. 1. c. 143.* ⁶ Baron. in *Annalib. ad ann. 1074. nu. 21.* ⁷ De qua dictum Dissertationis posterioris cap. 14. ⁸ Sigon. *d. lib. xi.*

quam ficti pravique. Quin adeo haec sententia jam pridem profligata est, ut vel ipsi Germani scriptores in id fere omnes hodie consentiant. Primus, quod sciam, contradicere ausus est Fred. Lindenbrogius, commentum vocans, postulansque proferri Edictum Lotharianum ea de re ¹. Deinde adstruxit Georgius Calixtus, *Leges Justinianae non esse, abrogatis aliis, Caesaris jussu in forum reductas* ². Tandem vero data opera Calixti assertionem adversus Bertholdum Nihusium apostatam defendit Hermannus Conringius, solidissimis argumentis ostendens, falsum esse, leges illas à Lothario II. aut in scholas aut in judicia, sive Italica, sive Germaniae, unquam esse introductas ³. Ut adeo ejus demonstrandi nobis otium fecerint, quos dixi, viri celeberrimi. Illud non possum satis mirari, qui fiat, ut eruditissimus Scotus, Arthurus Duck, ex professo agens de usu & auctoritate Juris civilis Romani in dominiis Principum Christianorum, communis opinionis incertitudinem falsitatemque non sit subodoratus, praeunte in primis Lindenbrogio, quem inter ceteros ipsemet laudavit.

Magis adhuc mirandum arbitror, quod neminem offenderim, qui solennem illam & celebratam Lotharii donationem in dubium vocarit. Adeone eruditis omnem haesitandi viam praeclusit *antiquum instrumentum donationis ejus in Pisanos per Lotharium collatae*, quod adducit Taurellus? Nulline prorsus supposititius visus est *ignis, quo illud ipsum contagiosae pestis periculo vitando inter alia scripta consumptum sit*, asseverante Plotio Gryphio ⁴? Suspicionem profecto aliquam injicere debuerat, quod viderent, im-

F

modi-

¹ Freder. Lindenbrog. in *præfat. Cod. leg. antiqu.* ² Georg. Calixtus De morali Theol. apud Herman. Conring. De Orig. jur. German. in *præfat.* ³ Idem Conring. d. tractat. capp. 20, 21, 22, 23, 24. &c. ⁴ Franc. Taurell. in *dedicat. ad Cosm. I.*

modicum Florentini exemplaris praeconem Politianum nusquam mentionem facere rei, quae tantum gloriae & existimationis conciliabat huic exemplari. Quam congrue splendidam hanc Germani Imperatoris liberalitatem extulisset in epistola ad IC. Germanum, Marquardum Breisfacium ¹, in qua satis ambitiose conquistavit cumulavitque quidquid ad ornandum, augendum atque amplificandum laudatum codicem adduci posse videbatur? Praeterea quis credat, aut Lotharium tam exili vel nulla potius verecundia fuisse, ut Pisanis in praemium egregie navatae operae ignotas membranas, certe nullius usus, obtulisset, aut illos tam fatuae simplices, ut sine obmurmuratione illas sibi obtrudi paterentur, nedum ut ultro expetivissent? praesertim vero, quum indignabundi domum recesserint. Praeterea & aliud est, quod merito quemlibet offendere debuerat. Nullas in hac erga Pisanos munificentia Pontificis esse partesprehendimus, cujus tamen unius causa atque intuitu & Lotharius & ipsi bellum adversus Rogerium, Anacleti defensorem, susceperant, quique tot annis hospitio ab iisdem exceptus ac liberaliter benigneque habitus fuerat. Siccine hic omnem Pontificiae majestatis reverentiam exuit Imperator pientissimus, ut nullum in ea remuneratione locum Innocentio largiretur, cujus praerogativam etiam ultro ipsi in totum deferre debuisset? Neque sane desunt, quibus hoc incongruum suboluit. Quidam enim id, quo de agimus, Pandectarum exemplar, Pisanis simul à Lothario II. Imperatore & Innocentio II. Pontifice donatum fuisse tradunt ², vel, ut alii, justiore ordinis observantia, ab Innocentio II. Pontifice Maximo, & Lothario Caesare item II ³. Sed
ut

¹ Aug. Polit. Epistol. Lib. x. ep. 4. ² Marq. Freher. in laud. epist. ad Rudolph. II. Franc. Broëus in histor. jur. Chronol. ³ Jac. Gothofred. histor. jur. civ. c. 9.

ut hoc inconueniens, quantum in ipsis erat, correxerunt, tamen examinando ulterius progressi non sunt.

Quibus omnibus rite perpensis, omnino existimamus, spuriiis fictitiisque instrumentis accensendam eam donationem, nec pluris esse faciendam, quam Edictum illud Lotharianum de reducendo Jure civili, quod nusquam neque pictum neque fictum reperitur: aut privilegium ejusdem Imperatoris, quo studium Bononienfse fundatum fit¹; item aliud, quo jus creandi Doctores Bononiensibus à Lothario concessum jactatur². Quod si unquam existit, aequè scilicet genuinum fuit ac Marsilii Ficini testimonium de autographo Justiniani, in priore Pandectarum volumine ad calcem adjectum³. At quis enumeraret adulterina monumenta tam publicis in causis, quam in privatis pia quadam fraude conficta, quibus rudiori seculo fucum fecerunt audaciores? Quasi verò probabile sit, Lotharium, Pisanis ac Bononiensibus infensum, magna in ipsos beneficia ac privilegia fuisse collaturum. Addo, quod toto illo anno MCXXXVII. ad quem Pandectarum in Amalphytana direptione inventionem omnes referunt, aliis curis occupatissimus fuerit Imperator. Quod si vero ad annum MCXXXV., quo revera evenit, rem illam revocemus, patebit contigisse, incio & nihil tale cogitante Lothario, quippe qui adhuc in Germania adversus Conradum, imperii aemulum, distrahebatur. Videlicet inter utramque Imperatoris expeditionem in Italiam, quarum altera incidit in annum MCXXXII. exeuntem, altera in MCXXXVI. circa autumnum.

Unde si mihi, totam hujus belli historiam & fortuitae

F 2

expe-

¹ Tradente Bartolo, sed ita, ut vel ipsum vehementer addubitasse animadvertas. Videlaud. Conring. c. 21. *De orig. jur. German.* 2 De quo supra e Manzio. 3 Vide infra cap. I. Lib. III.

expeditionis fatum consideranti, fas sit ingenue profiteri quod sentio, mihi persuasissimum esse declaro, penitus ignorasse Lotharium, ullum ejusmodi Pandectarum MS. Amalphi reportatum fuisse, aut Pisas unquam delatum, inve rerum natura extare¹: tantum abest, ut fidem habeam narratiunculis tam belle atque affabre excogitatis. Apposite profecto Baronius in confutandis vulgatis de Mathilde erroribus²; *Nam asserere, inquit, non dubitamus, nullam aliam pæne historiam ita scriptorum varietate, sicut & multiplicitate reperiri tractatam, sed non elucidatam, imo potius obscuratam, quæ magis lectoris mentem obvolvatur densa caligine, & offundat tenebris confusionis. Hocque nulla alia de causa, nisi quod ejus temporis scriptores haud satis a posterioribus fuere consulti: sed illis omissis, quod eis visum est verisimile, non quod verum, sunt secuti, recentiori recentior hærens (quin & inventis de suo addens ut plurimum) ex his posteriores se conjungentes, omnes simul per mendaciorum abrupta nescientes præcipites se dedere.* Ita Baronius.

C. A.

¹ Etiam arg. epistolæ D. Bernardi ad Imp. Lotharium pro Pisanis in fin. *Sed vos fortassis adhuc ista nesciebatis &c.* Vide *Dissert.* II. num. 33. ² Baron. in *Annal.* ad an. 1074. num. 15. adde quæ in eandem fere sententiam præmittit num. 13.

CAPUT VIII.

PROBABILIS PANDECTARUM INVENTIO.

Difficultates adversus ipsam Pandectarum in direptione Amalphitana inventionem, quae tamen pluribus adstruitur. Vera esse posse, quae non sint verisimilia. Auctoris conjectura de inventis casu Pandectis & Pisas delatis. Confirmatur illa ex ingenio militum depraedantium.

Verum enim vero si nulla traditioni famaeque fides habenda, utcunque constanti & ab omnibus receptae, quæ probabitur ipsa Pandectarum in despolianda civitate Amalphitana inventio? Cedo veterum scriptorum aliquem, hoc qui asserat. Quod si autem omni prorsus antiquitatis testimonio destituti ad meram probabilitatem confugiamus, quid, quaeso, absurdius, quid ineptius cogitatu, quam milites, rude genus hominum, ignavo & insipido omnisque literaturae experti seculo, aliquam eruditionis aut librorum curam habuisse, quin tanti fecisse, ut duo praegrandia volumina praedae loco convasare dignarentur? Praeterea si libros secum auferendos censerent, quidni integras bibliothecas asportarunt? An in praecipiti ac tumultuaria urbis direptione tantum illis otii superfuit, ut singula ubivis librorum armaria excuterent atque examinarent, hosque solos dignos haberent, quos secum vellent auferre? Cur non potius, si quidem tantum speciminis loco nonnihilo eruditae supellectilis domum referre constituissent, historicum aliquem è celebrioribus, aut praecipuum quendam classicum auctorem

ctorem selegerunt ? Sed Juris, opinor, periti extitere, quibus hujusce optionis provincia demandata erat, iique protinus mira quadam ac singulari perspicientia divinare potuerunt, ex eo MS. civile Romanorum jus, pulsis legibus Longobardicis aliisque, mox in usum reductum iri.

• Quid igitur ? Dicemusne totam historiam omni ex parte fabulosam esse, & ab homine male feriato ad ludificandum orbem eruditum conflatam ? Sed hic, amabo, subsistamus aliquantulum : res sane attentiozem meretur indaginem. Alterutrum statuamus necesse est : aut enim exemplar illud Pandectarum possederunt Pisani ab eo tempore, cujus memoria non extabat ; aut notum fuit, aliunde id ipsos accepisse. Si prius admittimus, quaenam invidia foret, hanc ipsis gloriam intervertere ? &, si maxime quis vellet, quemadmodum ita unus omnibus imponere potuisset, confarcinata acquisitionis fabula, quae renatam Jurisprudentiam proxime antecessisset ? Profecto ipsi Pisani non sunt praesumendi veritatem, quae ipsis honorificentior, commutasse cum alia quavis historia. Si igitur, quod restat, aliunde id eos habuisse necesse sit, cur magis Amalphitanis acceptum ferre voluissent, quam alii cuicunque populo ; praesertim everfa jam Amalphitanorum Republica, & Rogerio Siculo subjecta ? Addo, quod statim post illa tempora, quibus Amalphin à Pisanis direptam constat, reviviscere coeperit studium Juris Romani. Hisce jam in cumulum accedit pervulgata & nulli in dubium revocata fama, quin & ipsis illis, quos in ceteris vehementer variare deprehendas, constanter propagata. etsi enim famae primas denegaverimus, aut ei soli noluerimus fidem haberi, cum alia argumenta adversa fronte pugnant, tamen non usque adeo omnem illi effica-

efficaciam detractam volumus, ut in ceterarum rationum concursu insigne momentum adferre inficiaremur. Quod autem antiqui ejus aetatis Historici testimonium desit, tam absonum videri non debet, siquidem cogitemus, exemplaris nostri existimationem, quae tempore crevit, initio aut nullam fuisse, aut certe adeo exilem, ut nemini operae pretium videretur, tantillam rem in Annales referre. Quum enim ex omni praeda Amalphitana, in qua sine dubio fuerunt, quae eo tempore longe pluris habebantur, nihil quicquam memoratum sit, quid miramur MSti alicujus acquisitionem alto silentio involvi?

Attamen restat adhuc dignus vindice nodus, cui solvendo, quae hactenus à nobis allata sunt, nihil plane praesidii adferre confitemur. Plus dicam, istius argumentationis, quae a probabili injecta est, vim minime subterfugimus, aut elevamus. Sed unum dari postulamus, vera esse posse quae non sunt verisimilia. sin minus, vel ipsa experientia hoc morosioribus extorquebit. Quoniam igitur ab una parte pro indubitato admittimus, Amalphii repertos esse Pandectarum libros, ab altera vero agnoscimus, nullo eruditionis aut humaniorum literarum amore id conservatum videri, credamus oportet, singularem casum intervenisse, quo praeter omnem spem atque expectationem ab interitu emerferit aeternum Jurisprudentiae Romanae decus & columen. Verum quis cogitando assequi possit rationes, quibus Divina providentia utitur ad tuendum, quod factum rectum esse decrevit? Unicuique hic liberum est, genio suo suaeque conjecturae indulgere, ut quoslibet id genus casus confingat. aequae incerta sunt, eruntque, huc quae adferri possunt: semper utique vincet, quicumque speciosiora substituerit. Inter varios casus, qui mihi, cogitationem
ad

ad eam rem intendenti, in mentem venerunt, unum haud puto reticendum, quo infciis Pisani, & si sci-
vissent, vel invitis quodammodo Pisas allatum fuerit
Pandectarum exemplar. Videamus.

Norunt, quibus contigit venerandum Codicem adire,
ex arcula eum depromi, ad custodiendum hoc *κεμνηλιον*
constructa. Quum autem insolitum sit, ita libros servari,
utcumque pretiosos ac reconditae antiquitatis, nec facile
ulli alii codici contigerit, praeterquam Homeri carmini-
bus, quibus Alexander pretiosissimum ex Darii spoliis
scriniolum receptaculum deputavit, ea mihi res conji-
ciendi ansam praebuit, huic mori forsitan originem dedis-
se acceptam à majoribus traditionem, quae ab inventis
eo pacto in Amalphitana direptione Pandectis, sicque
Pisas translatis, ad Florentinos tandem manaverit, &
in tam memorabilis inventi memoriam observatus sit.
Quod si est, ut esse potest, aut etiam, quantumvis non
sit, me saltem in hanc cogitationem induxit, ita com-
modissime evenire potuisse, ut cum illud exemplar simili
arca inclusum teneret Amalphitanus iste, in cujus aedi-
bus id repererunt depraedantes Pisani, ex pondere ex-
stimaverint, in occlusa cistula argentum alteriusve pre-
tiosi metalli vasa aut ornamenta contineri, cumque
subitaria praedae compilatio inquirendi moram non fer-
ret, ea mente cum reliquis spoliis congefserint, & ad
naves asportarint. Ingentis gazae suspicionem confirma-
vit sine dubio, quod arculam illam in nobilis alicujus aut
magistratus Amalphitani domo, inque splendido con-
clavi aliove celebri loco deprehenderent. nam primarii
ac lauti potentisque viri in dominio videri fuisse, jam
antea à nobis observatum est, ob insignem membranae
ipsius speciem ac praestantiam, quam membranam idcirco
etiam

etiam adeo diligenti custodia septam fuisse autumem. Ceterum caesi mox à Rogerio fugatique Pisani ad classem confugerunt, & primo Neapolim, inde autem post aliquot dies cum divite praeda domum reversi sunt. Postquam vero arculam, quam dixi, revulsis claustris, aperuerunt, pro thesauro, quod ajunt, carbonem invenerunt; tantum enim abest, ut eam praedam aliquo loco habuisse videantur, ut potius, spe eximia frustratos se esse cum animadverterent, parum abfuisse opiner, quin prae indignatione abjicerent. Atqui insperata ejusmodi rei novitas plurimum conferre potuit ad maturandam ipsius exemplaris famam, concurrentibus ad illud visendum, quales ea secula dabant, eruditis Pisanis, & cum his fortasse nonnullis ex comitatu Innocentii. Certe perquam cito innotuisse oportet, & vel brevi foras divulgatum esse, quoniam intra paucos annos jus inde doceri coepit in Academia Bononiensi.

Quod vero non ex Bibliotheca aliqua, ut multi volunt, aut aliunde scientes prudentesque Pandectarum libros secum abstulerint Pisani milites, etiam ex eo persuasissimum habeo, quod ne nostris quidem temporibus, quibus tanta scientiarum lux universos circumfulsit, haec multum curare soleant milites in direptionibus. Quot, quaeso, nupero bello libros ex Hispanicis invasionibus depraedationibusque domum retulerunt? An vel ipsarum picturarum, quae speciem exornant, atque ipsius artis lenocinio omnem à se injuriam propulsare debebant, insignem aliquam rationem habuerunt? Quo jure igitur eam eruditionis & doctrinarum reverentiam in Pisanis militibus tam barbaro & incondito seculo desideraverimus?

Quare si incredibilem illam conservati juris Romani
G
veteris

veteris felicitatem cogitassent nostri Interpretes, quanto justius eam *providentiæ Dei ac misericordiæ*, item *divino Numinis beneficio*, quod & *fati, fortunæ*, atque *inopinati casus* nominibus designant¹, tribuissent? Quanto efficacius, *salutari quodam sidere* & *divina virgula* hæc evenisse², fuissent prædicaturi? Quanto denique intensius ut *Palladium cælo delapsum*³ decantassent?

¹ *Fato* seu *Dei providentiæ*, item *misericordia divina* adscribit Balduin. in *Prolegom. De jur. civ. fortuna* Freherus in *epist. ad Rudolph. II.* Cresollus *divino numinis beneficio*, *Vacation. autumn.* 1. 7. *Casualiter* autem evenisse dicit Cardin. de *Luca De servitut. prædial. Discurs.* I. nu. 11. *Inopinato* Gravina in *Origin. jur. civil.* 2 Jacob. Gothofred. in *Hist. jur. civ. c. 9.* 3 Franc. Broëus in *Hist. juris chronolog.*

C A P U T IX.

PISIS QUO LOCO HABITAE FUERINT PANDECTAE, PRAEMISSA OCCASIONE QUAE BONONIAM PERVENERINT. ITEM DE IRNERIO.

Demonstratur, eos libros, Pisis descriptos, brevi Bononiam delatos esse. Academia Bononiensis eo tempore. Peponis & Irnerii in his opera. an & Mathildis. An verum sit Pisanos Pandectarum exemplar pro thesauro veneratos esse. Praejudicium e sinistra D. Bernardi de Jure civili sententia. Theologis interdictum fuisse studio Juris civilis. Istius Juris, ubique invalescentis, nullum tamen Pisis usum fuisse. Legem Romanam, qua partim utebantur Pisani, ad hoc jus non pertinere. Excerpta è statutis Pisanis, quae tum scripto jure ex lege Romana & Longobardica constabant, tum consuetudinario in scriptum redacta. Horum compilatoribus Codicem magis innotuisse quam Pandectas. Pisanos Pandectarum exemplar negligentius

gentius habuisse, è stultis ineptisque multorum in eo additamenti arguitur. Sed & inde, quod, praeter Burguntionem, nemo è Pisanis Jctis Pandectas speciatim illustrasse legatur per duo secula ab iis inventis. Quamdiu Pisis fuerint.

Postquam igitur, quocunque demum casu, Pisis saluum & incolume subsistebat egregium antiquae Jurisprudentiae Romanae monumentum, exiguo tempore, ut dicebam, rumor ejus Bononiam pervasit. Quod jam ante annum MCL, aut saltem MCLVIII, in vivis esse defierit Irnerius, solidis argumentis probatum dedere Doctores nonnulli Bononienses à Conringio laudati ¹. Praeterea Irnerii auditores praecipui quatuor, Bulgarus, Martinus Gosius, Jacobus atque Hugo de Porta Ravegnata, jam dicto anno MCLVIII. celebrantur *ut Viri in Lege doctissimi, Legumque in civitate Bononiensi Doctores, & multorum discipulorum praeceptores*, iidemque à Friderico Barbarossa Imperatore ad conventum generalem, quem eo tempore habebat in campis Roncaliis, judiciorum exercendorum causa evocati fuerunt ². Denique constat ex Odofredo, ante Irnerium Peponem quendam jura Bononiae professum fuisse ³. Quocirca si annos, quibus haec circumscribuntur, ad calculos diligenter revocemus, patebit hos libros nostros satis propinquo ab eorum inventione spatio descriptos, & Pisis Bononiam delatos esse debere.

Ceterum occasionem istius in Bononiensem Academiam introductionis sciscitantibus certiora praestari possunt; di-

G 2

serte

¹ Herman. Conring. *De orig. jur. German.* c. 21. Adde ipsam *relation. Bononiens. De Irnerio*, quam postea exhibet Conring. ² Ibidem. ³ Odofred. *ad l. Jus civ. π. De just. & jur.*

ferte enim Henricus de Secusia, Cardinalis Ostiensis, tradit, ob controversiam Grammaticam de voce *As* (qualem aut quomodo excitatam, non addit) *studium civile Bononiam venisse*, idque se audivisse à *Domino suo* ¹. Azonem praeceptorem indicat, qui Bulgari tempora attingit, isque, ut paulo ante monui, ipsius Irnerii discipulus fuit. Videlicet priusquam è Pisano codice *Jus civile Bononiam deferretur*, solum ibi *studium in artibus* vigeat, teste Odofredo ², id est, ut ego interpretor, nonnisi Philosophiam, Grammaticam, aliasque Artes liberales profitebatur Academia Bononiensis. Fuit autem Odofredus auditorum Azonis longe celeberrimus. Quin ipsemet Irnerius, antequam doceret in legibus, *Magister artium in civitate ista*, & in specie *Logicus* fuisse dicitur ab eodem illo Odofredo ³. Similiter haud dubie & Pepo, qui primus omnium Jurisprudentiam Bononiae interpretari coepit. Sed hic Pepo, quem merito peponem dixeris aut fungum, plane nullius nominis fuit ⁴. Unde etiam passim, misso eo, Irnerius auditorium Juris civilis primus aperuisse dicitur ⁵. Idne vero sua sponte fecerit, an ad hoc ipsum excitatus à Mathilde quadam Comitissa, sive denique illa, postquam ultro inceperat, currenti calcar addiderit, non aequè expeditum est. Certe *αὐτοδίδακτος* cum esset, maximam nominis celebritatem adeptus est. *Fuit*, haec de eo inter alia Odofredus, *primus illuminator scientiae nostrae, & quia primus fuit, qui fecit Glossas in libris nostris, vocamus eum Lucernam juris*. Glossae autem Irnerii maxi-

¹ Henr. Ostiensis in c. pr. extr. De testam. Vide memoratam relation. Bononiens. ² Odofredus ad d. l. Jus civile. ³ Idem ad l. ult. C. De in integr. restitut. minor. ⁴ Idem ad d. l. Jus civil. De justit. & jur. ⁵ Valent. Forster. Histor. jur. Rom. Lib. III. c. 6. Marq. Freher. in epist. dedicat. Rudolpho II. ante jus Græco Roman. Leunclavii.

maximam partem interlineares videntur fuisse ¹. De authenticis ab eo Codici insertis, pridem aliorum disputatio fuit. Sed & alia praestitit in legibus interpretandis, quae hic recensere nihil attinet. Ut adeo non sine ratione prae ceteris de Jure civili optime meritis audiat ², suoque insigni merito illustris ac clarissimus Jurisprudentiae professor appelletur ³. Itali vero nonnulli, quasi limis adspicerent excellentem hanc in Transalpino ingenii ac industriae praestantiam, Irnerioque, seu, ut vere nominandus erat, Warnero, homini Germano, Peponem suum postponi parum concoquerent, Mediolanensem ex eo fecerunt aut Florentinum ⁴. Verum satis de Irnerio & Academia Bononiensi.

Pisanos Pandectarum volumina, cum jam tenerent, veneratos esse, ac thesauri loco habuisse, magnaque religione custodivisse, pro publico denique archetypo in sacratio repositos habuisse, quod perhibent ⁵, difficile est, ut mihi persuaderi patiar. Nam & hic rursus à communi sententia me revocant graves quaedam rationes, eaeque nec unius generis. Non enim id mihi magis probatur, quam ad preces Mathildae Comitissae Pisis inde legi ac doceri coepisse, aut statim jus reddi ob Edictum Lotharii.

Primo velut in antecessum considerari velim, parum benigne de Romano jure judicasse D. Bernardum, à cujus judicio & auctoritate in gravissimis quibusque Pisani pendebant: scribit enim ad Eugenium III. Pontificem

G 3

Maxi-

¹ Odofred. *ad d. l. Jus civil. De just. & jur.* ² Forster. *d. lo.* ³ Sethus Calvisius in *Chronolog.* ad an. 1200. ⁴ Guid. Panzirol *De clar. leg. interpret. in Irnerio Lib. II. c. 13.* & Franc. Capecelatro. *Histor. di Napoli Lib. I.* ⁵ Ang. Politian. *Epistolar. X. ep. 4.* Anton. Augustin. I. *Emend. 1.* Franc. Balduin. *Προλεγomen. De Jur. civili.* Steph. Forcatul *De Gallor. imp. & philosoph.* Nic. Parthen. *Gianettas, Histor. Neapolitan. Lib. XI.*

Maximum hoc modo ¹; *Quotidie perstrepunt in tuo palatio leges: sed Justiniani, non Domini. Rectius etiam? Istud tu videris. Nam lex Domini immaculata, convertens animas: ea autem non tam leges quam lites sunt & cavillationes.* Credidit scilicet ille, ut recte Conringius ², ab ipsis hisce Romanis legibus eam litium multitudinem ortam, quam quidem prima etiam reparati Juris Romani tempora comitatam esse, ex Roderico manifestum est, ubi agit de conventibus regni Italici à Friderico habitis anno MCLVIII., ad quos ante provocavimus. Incredibili etenim concursu auditoria Juris protinus frequentabantur, in tantum, ut vel studium Theologiae propterea negligentius excoli coeperit, omnibus ad Jus Romanum mentem & industriam appellentibus ³. Neque solum rei novitas, sed & honor & commoda plerosque attrahebant. Unde vel ipse, quem modo laudavi, D. Bernardus ad eundem Eugenium Papam de studio monachorum in addiscenda Jurisprudencia conqueritur ⁴. Quin anno MCLXI. Alexander III. in concilio Turonensi necessarium duxit canonem facere, quo monachis lectione Jurisprudenciae in scholis interdiceretur ⁵. Sed haec ἐν παρρησίᾳ.

Ne autem in nudis conjecturae terminis argumentatio nostra subsistat, rebus eam & factis comprobabimus. Dum in ipsa urbe jam statim sub Eugenio III, hoc est, circa annum MCL, ex Jure Caesareo causae deciderentur, dumque anno MCLVIII., à Friderico Imperatore ex Bononia quatuor professores litium dirimendarum causa ad con-

¹ D. Bernard. lib. II. ad Eugen. Papam. ² Herman. Conring. De Orig. jur. German. c. 23. ³ Eman. Gonzales Telez in Decretal. Lib. III. tit. 56. c. ult. ⁴ D. Bernard. De consider. ad Eugen. Adde Arthur. Duck De usu & auctor. jur. civil. Lib. II. c. 8. part. 2. nu. 31. & 32. ⁵ Vide Ant. Gattum in Histor. gymnasii Ticinens. c. 15. pag. 121.

conventum in Roncaliis acciti legantur, atque adeo brevi omnia undique fora ferventissimis Romani Juris concertationibus perstreperent, Pisis tamen civilem prudentiam integro seculo friguisset constat, nec ullius in jure dicundo usus auctoritatisve fuisse. Quo ipso iterum elucet futilitas edicti Lothariani, quod si, ut volunt, per imperium Romanum, ac totam proinde Italiam, vim exseruisset, à solis utique Pisanis impune contemni nequivisset. Utebantur illi adhuc diutissime mixta quadam Jurisprudentia, quae ex jure scripto & consuetudinario temperata erat. Scriptum illud jus constabat ex Lege Romana & Longobardica. Legem Romanam appellabant compilationem Juris ex Codice Theodosiano & fragmentis quibusdam Ante-Justinianeis ab Alarico sub Gothicis conceptam. Ita Codex MS. membranaceus Otobonianae bibliothecae, qui Theodosianum Codicem, hoc est, potissimam Romanae Legis partem cum Novellis Theodosii, Valentiani & Majoriani complectitur, addita Juris epitome, quique circa annum M. exaratus videtur, LEX ROMANA palam inscribitur¹: neque adeo quicquam commune habet cum Jure Justiniano; nisi quod deinceps in Codicem suum Justinianus multas constitutiones ex Theodosiano retulit. Unum alterumque simile volumen vidi in selecta Christinae, Suecorum quondam Principis, Bibliotheca, quae partem facit Vaticanae haud ignobilem. Hoc ideo monendum fuit, ne Legis Romanae mentio ad Pandectas & Justinianum systema imprudenter extendatur, ut à quibusdam factum animadverto. Ex hac igitur Lege Romana, exque Jure Longobardico, & Pisanae civitatis Consuetudinibus in foro

¹ Laudavi hunc Codicem in *Epistola ad Hadr. Reland. De Consulibus*, quorum in *Pandectis fit mentio*, post *Fastos Relandinos*.

foro istic jus reddebatur usque ad annum MCCLXII & ulterius. Ita me docuit codex bibliothecae Strozianae in membrana exaratus¹: ad quam bibliothecam, exquisitissimis MSS., praesertim quae ad historiam patriam & vicinarum regionum pertinent, refertissimam, pro singulari humanitate Illustrissimi ac Reverendissimi possessoris liberrimus mihi, Florentiae commoranti, accessus patebat. Procul dubio juvabit nonnihil inde excerptum videre, ex quo confirmentur quae attuli.

Initio laudati MS. est, *Incipit liber Constitutionum Pisanae civitatis*. Prima rubrica est, *De libellis, seu de injus vocando*. ultima, *De venditionibus & in solutum dationibus, ut ad terminum reddantur, factis*. deinde subjicitur. *Constituimus atque firmamus, ut omnia constituta a nobis correcta vel emendata & mutata &c. & omnia constituta a nobis ex novo facta, & omnia addita deinceps. valeant, & locum atque vires habeant à Kalend. Januar. proxime in antea, salvo ordinamento ab Albergeto Pandimillio Pisarum Potestate a juratis, & aliis juramenti ab eodem pro regimine Civitatis factis ita ut non valeat vel valeant, & pro non facto vel factis habeantur, si quid vel si quae praedictorum contra aliquid superscriptorum juramentorum, quod non credimus, factum vel facta invenirentur. Lecta sunt & publicata MCCLX. Indict. III. tempore domini Ricardi de Villa Pis. Potestatis*. Sequuntur duo recentiora statuta circa jurisdictionem. Rarissima autem in his statutis *Romanae Legis* mentio est; sed per simplicem *Legis* commemorationem κατ' ἐξοχὴν Romana intelligenda videtur. Sane quandoque additum

¹ Strozianae Bibliothecae cod. 169. in fol. Inscribitur autem, *Statuti della città di Pisa del. 1161. fino al. 1262.* a. Nempe vulgari idiotismo: nam il *Podestà* Italis dicitur Rector civitatis, qui publica potestate est praeditus.

rum fuit, *Commune legis & usus*, id est, ut alicubi plenius exstat, *Hoc constitutum est commune legis & usus*. In his autem locis & scripti juris & consuetudinarii comparationem videntur instituisse, & quandam veluti conjunctionem. Sed optime haec liquebunt è constitutione, quae in medio hujus codicis est, quamvis tempore multo anterior praecedenti. Videtur nempe ante primam Statutorum collectionem posita hicque repetita fuisse. Ejus haec verba sunt.

Constitutum Pisanae civitatis. Nobis Pisanorum statuta facientibus aequitas ortando suavit, omnibus ea scire adque intelligere volentibus, originem ipsorum & causas atque nomen exponere, ne, ut ita dixerimus, quasi illotis manibus, nulla praefatione facta, ex improvise ad ipsa perveniant. Pisana itaque civitas à multis retro temporibus vivendo lege Romana, retentis quibusdam de lege Longobarda sub judicio legis, propter conversationem diversarum gentium per diversas mundi partes suas consuetudines non scriptas habere meruit. Super quas annuatim judices posuit, quos Provisores appellat: ut ex aequitate, pro salute justitiae, & honore & salvamento civitatis, tam civibus quam advenis & peregrinis & omnibus universaliter providerent. Qui ex diversitate scientiae atque intellectus per diversa tempora eadem negotia atque similia aliter alii & omnino contra quam alii judicaverunt. Unde Pisani, qui fere praeter omnibus aliis civibus justitiam & aequitatem semper observare cupierunt, consuetudines suas, quas propter conversationem, quam cum diversis gentibus habuerunt, & huc usque in memoriam retinuerunt, in scriptis statuerunt redigendas, pro cognitione omnium ea scire volentium^a. Quae de causa & nos & ante nos quam plurimos

H

alios

^a Velut Edictum quoddam perpetuum.

alios sapientes elegerunt, qui hoc sub sacramento faceremus, & corrigenda corrigeremus, adque causas & quaestiones, consuetudines à causis & quaestionibus legum discernendo, redigeremus in scriptum. §. Quorum Statuta in scriptis redacta, sunt appellata Constituta, quasi à pluribus statuta, & etiam à civitate recepta. §. Ex quibus hoc volumus compositum à nobis & confirmatum, à consulibus justitiæ S. Raynerio di Perlaxio & Lanfranco pro se & suis sociis. S. Lamberto Grasso &c. per publicationem obtulimus & dedimus. §. Anno incarnationis Domini MCLXI¹. Indiēt. nona, pridie calendas, i. anno, regnante Domino Frederigo felicissimo ac invictissimo ac semper Augusto. Is est Imperator Fridericus Barbarossa, de quo jam sæpius mentio incidit.

Sequitur vero ibidem in continenti. Extra quod volumus, si quid aliud constitutum de usibus scriptum inveniat, auctoritatem non habere constituimus, nisi super factis secundum sua tempora, servata etiam in eis constitutione hac, sicut leges & constitutiones &c. & postea. §. Hinc leges & constitutiones futuris certum est dare formam negotiis, non ad facta præterita revocari, nisi nominatim etiam de præterito tempore & adhuc pendentibus negotiis cautum sit, ita omnia hujus voluminis constituta interpretari decernimus. §. Pendentia negotia intelligimus in illis quaestionibus, quæ nondum sunt finitæ judiciali decreto, aut per amicabilem conventum, aut quolibet alio legitimo vel consuetudinario modo, (en legem & usum) etiamsi placitum inde non sit conceptum. §. Hoc præsentī capite firmamus, ut omnia quæ facta sunt vel fuerint tempore alicujus publicæ & sacramento sancitæ constitutionis, si postea continueret

¹ Confer *Annales Pisanos* Pauli Tronci, qui hoc ad annum MCLX, videtur referre.

geret constitutionem mutari, quicquid factum fuerit, secundum eam constitutionem valeat & firmum permaneat, nec posteriori constitutione aliquo modo immutari possit. Tum vero perorationis loco adjicitur. Magnum Deum & Salvatorem nostrum Ihesum Christum & ejus auxilium invocantes, calumniatores odimus, & ut omnem tergiversationem adversamur, ad utilitatem Pisanae civitatis studemus, ne occasione malignantium aliqui discedere à propria patria & in peregrinis affligi cogantur. §. Propterea igitur velle nostrum est, justitiam suam cuique tribui aequitate inspecta, quæ in paribus causis paria jura desiderat. epilogo prorsus notabili. Sequuntur definitiones quaedam causæ, judicis &c. Proxima pagina est quasi index, hac inscriptione; Quæ quæstiones ad usum, & quæ ad leges mittantur. Sic v. gr. Item omnia donationum conventa ponimus ad usum. Donationes quarumque rerum ad leges ponimus.

Omnes venditiones & emptiones rerum mobilium ponimus ad usum. Omnes venditiones & emptiones rerum immobilium ad leges ponimus. salvo eo quod infra dicitur de venditionibus foretanorum, & de emptionibus à fratribus vel nepotibus communiter viventibus factis, cum inter eos discordia est, quas ad usum ponimus. Denique & in sequentibus aliquando ante rubricas collocatur, Commune legis & usus. Et hæc quidem hætenus.

Constat igitur Pisanos sub Friderico Imperatore, cum jam undique Jus civile percrebuisse, suas consuetudines data opera in scriptum redeigisse, easque post integrum seculum renovasse, & vel deinceps haud dubie per aliquod tempus tenuisse; præterea, simul cum iis usos esse Lege Romana, ut vocatur, admixto Jure Longobardico; ac proinde partim scripto jure, partim eo quod sine scripto venit, quodque ab anno MCLXI. scripto comprehensum

fuit. Ita fere etiam Genuae & in aliis Italiae civitatibus ¹. Quibus, ut reor, quam clarissime demonstravi, diu adhuc nullum apud Pisanos Justiniani juris in foro ac judiciis usum fuisse, etiamsi in allatis è stilo perspicuum sit, Codicem Justiniani Statutorum Pisanorum compilatores minime latuisse, magisque in eo versatos fuisse quam in Pandectis. Quod autem multo minus legi ac doceri Pisis potuerit, tum ipsa res indicat, tum vero tam putida & frivola fabella est, ut serio refutare puderet; siquidem Academia Pisana non ante seculum decimum quartum pridem inchoatum condita fuerit.

Vidimus de usu Juris civilis apud Pisanos. Hic autem magnum praejudicium facit honori isti ac venerationi, quam iidem vulgo tam religiose Pandectarum voluminibus exhibuisse feruntur. Ex contrario, vereor vehementer ne justo negligentius habuerint Pisani, & ultra quam par erat, aut è re Jurisprudentiae Romanae. Certe non dubitat Contius palam conqueri, archetypum nostrum *Pisis violentus, stultas, falsas multorum manus pertulisse* ². Ipse etiam Norisius agnoscit, cum Pisas delatum fuisset, *in minus eruditi Jurisconsulti manus incidisse* ³. Sed & ante utrumque Antonius Augustinus perversas, audaces, alioque modo suspectas recentiorum quorundam emendationes passim increpat. Atqui, vel ipsis tacentibus, ultro id evincunt temerariae & ineptae adjectiones, quae sola scriptura & forma literarum se produnt. Unde laudatus Norisius eodem loci subjicit; *Insulsam tamen correctionem alienum atramentum manusque recentior ostendunt*. Nisi ergo nimium liberales fuissent Pisani

¹ Forster. *Histor. jur. civ. Lib. III. c. 12.* Spiegel. *ad Gunther. Ligur. Lib. II. De Longob.* ² Contius *prafat. ante suam edit.* ³ Henric. Noris. *in Cenotaph. Pisan. Dissert. IV. c. 3. pag. 463.*

fani in concedenda cuivis promiscua & inobservata optimorum librorum tractatione, admitti isthaec nequivissent. Quin ea ipsa incuria Florentinis ansam videtur dedisse, ut tanto sollicitius tantoque majore cum religione custodirent. Vide igitur quam vere pronunciet Forcatulus, *Pisanos pro publico archetypo in sacrario Pandectas reposuisse, ut avidas impiorum manus effugerent* ¹.

His tandem addere libet, toto illo tempore, quo Pisis lares, ut ita dicam, & penates suos habuerunt Pandectae, Pisanorum, quod scio, neminem fuisse, qui aliquid memorabile ad illustrandum tam insigne veteris prudentiae monumentum contulerit, excepto Burguntione, Judice, hoc est, Jurisconsulto Pisano. Nam quos hodie Doctores Juris sive Jurisperitos, tum Judices appellabant: Doctores autem, quos nunc Professores ². Is Burguntio, qui proxima ab inventis Pandectis aetate floruit, nempe circa annum MCLX., Graeca jura in Latinum vertisse dicitur ³. Alii tamen id Bulgaro tribuunt ⁴, alii Bandino cuidam Pisano, seu Gandino ⁵. Ceteri horum temporum Jcti Pisani, si qui fuere, obscurioris famae erant. Eo autem minus in his operam suam collocarunt, quod ejusmodi diligentia, Pisis certe, privati studii esset ante constitutam ibi Academiam, videlicet ante annum MCCCXXIX. Tum vero, praeter Andream Zaffum, floruit Franciscus Tigrinus, primo in patria, dein Perusii Jura professus, idemque Baldi praeceptor. Laudatur ab integritate & eruditione, & plura scripsisse dicitur, sed parum distincte. neque etiam constat, an Pandectas speciatim illustrarit. Hujus autem non pauca Bartolus, sup-

H 3

presso

¹ Steph. Forcatul. *De Gallor. imper. & philosoph. Lib. IV.* ² Car. Sigon. *Histor. Bonon. Lib. IV. in fin.* ³ Odofred. *ad l. II. in fin. De legib. Ant. Contius in laud. praefat. ante π.* sed tanquam ex Augustino. ⁴ Anto. Augustin. *ad Modestini libros De excusation. init.* ⁵ Guid. Panzirol. *De clar. leg. interpret. Lib. II. c. 16.*

presso nomine, in rem suam vertisse dicitur, & Tigrini scrinia compilasse ¹.

Postremo sciendum, remansisse Pisis Pandectarum exemplar usque ad annum MCCCVI., quo ad Florentinos, subacta ab iis republica Pisana, in subjectionis symbolum transiit ², aut certe paulo serius ³. Fuit igitur Pisis per ducentos & septuaginta annos. Inde à multis audit *Pandectæ Pisanae* ⁴, *codex Pisanus* ⁵, *archetypum Pisanum* ⁶, &, ut in primis loqui amat Accursius, *litera Pisana* ⁷.

¹ Panzir. d. Lib. II. c. 53. & 67. ² Franc. Taurell. in *dedicatoria* ad Cosmum Medicem. ³ Vide *seq. cap.* ⁴ Guliel. Budæus in *Annot. ad l. 3. De legib.* ⁵ Andr. Alciat. II. *Dispunct.* 15. Cont. *Disputat. Lib. I. c. 6.* ⁶ Marius Salomonius Albertus ad l. Gallus. in artic. *Forstian.* ⁷ Accurs. ad l. 9. in fi. *De pécunio.* ad l. 8. pr. *De acceptilation.* & alibi.

C A P U T X.

EXEMPLAR ILLUD, FLORENTIAM TRANSLATUM, QUO IN PRETIO FUERIT.

De jure, quo Florentini id suum fecere, rejecta Forcatuli malitia. De tempore. De loco, ubi; & de arca, in qua repositum fuit. Amictus novus purpureus cum clausulis & ornamentis ex argento deaurato. Emblemata in umbo-nibus. Solennis exhibitio invisentibus. Cerimonias illas risit Alciatus. Quando & quatenus cessaverint. Quere-læ de rariore ad illud accessu. Exemplum, ex eo publice descriptum, pro Exemplari quibusdam exhibitum.

Postquam igitur Florentini anno partæ salutis MCCCVI. Pisas, arcta obsidione domitas, per nobilem & strenuum ducem Ginum Caponium in potestatem rede-gissent, cum reliqua præda Pandectarum quoque volumina, ceu illustre

stre victoriae tropaeum, in urbem victricem translata sunt: atque ea, ut loquitur Politianus, *haud quota spoliolum praedaeque Pisanae portio fuere*¹. Caponius, inquit Arthurus Duck, de iisdem agens, *ut opima spolia in magnam triumphi sui partem Florentiam transtulit*²: Ut proinde receptissimo belli jure Florentini suum fecerint Pisani Pandectarum exemplar. Facebat adeo inepta & perquam maligna Stephani Forcatuli, hominis ampullosi ac nugivendi, calumnia, qui eo nomine Florentinos livida dente momordit. verba illius³. *Sed hoc laudis Florentini invidere Pisanis longo post tempore, & Pandectas inde abstulerunt, infasta rapina ipsis sacrilegis, nec magis prospera, quam fuit Palladium Trojanum Diomedis, quo Argos exportato, a suis civibus expulsus, in maximos casus & dolores incidit, quoad Aeneae id restituit Beneventi, postquam responsum accepisset aeger, De salute desperandum, nisi id Trojano viro redderet. An non etiam Florentini multis postea cladibus detriti sunt, vel ipsorum Pisanorum virtute?* &c. Egregia scilicet argumentatio? Quasi vero meliore jure idem exemplar Pisani ab Amalphitanis tenuissent: quod ipsum parum ingenue in praecedentibus dissimulat noster. Praeterea quisquiliis & putidis erroribus scatent, quaecunque ea de re os hominis impudens effutiit. Sed non sum tam otii mei prodigus, ut in his referendis, nedum refutandis, oleum & operam perdere velim. Unum tamen animi causa lubet proferre. Nimirum ex Petro, Petri Leonis filio, qui Anacletus dictus est cum in Antipapam sese erigeret adversus Innocentium II., duos homines facit, *Anacletum Petrumque*.

¹ Ang. Politian. *Epistolar. Lib. X. Ep. 4.* & in *Miscellan. c. 41.* Franc. Taurell. *ad Cosmum Medicem ante Pand.* ² Arthur. Duck *De usu & auctor. jur. civil. Lib. I. c. 5. §. 13.* ³ Steph. Forcatul. *De Gallor. imp. & philosoph. Lib. IV.*

que. Et huic scilicet postponendus fuerat summus JCo-
rum Cujacius *a*! Sed à deviis in rem praesentem.

Venerunt ergo Pandectae, captis Pisis, Florentiam. Ve-
rum, si fides adnotationi manu exaratae in bibliotheca
Stroziana, non statim hi libri eo delati sunt, sed de-
mum anno MCCCCXI¹. acsi videlicet tam diu ea de re
deliberatum fuerit, cum Pisis esset celebris Academia;
aut forte, antea Florentinis in mentem seriamque delibe-
rationem non venerit. Delati autem Florentiam in *curia*
seu *publico Reipublicae palatio* (hodie Palatium vetus dici-
tur) repositi sunt, ubi adhuc inter cimelia & gazas Prin-
cipis diligentiore custodia servantur. Nam frustra sunt,
qui in *bibliotheca Florentina*² sive *Medicea*³, in *pa-*
*latio Magni Ducis*⁴, aut *musaeo*⁵ illius vel *scrinio*⁶ quae-
runt. De conclavi, in quo custodiuntur, hoc modo
Laurentius Theodorus Gronovius⁷ — in *palatio vete-*
ri, in diæta gemmis auroque & magnificentiae regiae instru-
mentis copiosissima, Davide & Hercule janitoribus: sive
ut paulo ante ait, - - - inter gazas micante flammisque
imi-

a Praeter Forcatulum etiam Connanus in Florentinos maledicus fuit, dum
Lib. IV. *Comment. Jur. civ. c. 5. nu. 5.* ait, *Consultantur Pandectæ, quas Florentini*
vi rapuerunt, & raptas majore vi retinent. His insuper adjungi potest Franc. de
Petrís, JC. Neapolitanus, qui tanta invidia tam adversus Pisanos quam Florenti-
nos excanduit, ut utroque furti accuset: vult enim illos inter bellandum à Nea-
politans, hos à Pisanis clepsisse. quasi scilicet ad Neapolitanos ab initio pertine-
rint Pandectæ; unde & Neapolitanas verius censet nominandas, quam Florenti-
nas. Sed hae nugae sunt. Vide *ejusd. Lib. III. Festiv. Lectio. c. 9.* 1 Legi-
tur ibi, *Ebbesi Pisa dal popolo Fiorentino a di nove d'Ottobre 1406.* Deinde, *Nel 1411.*
quando fu presa Pisa, hoc est, cum jam captae essent Pisæ, vennero le Pandette,
come spoglie de' Pisani, in Firenze. 2 Joh. Lud. Vives *De causis corrupt. art. Lib.*
VIII. 3 Seth. Calvis. *Chronol. ad ann. 1137.* Nicol. Ang. Casarrius a S. Victo-
ria *Synthemate vetustatis, v. Id. Aug. Du Cange in Glossar. med. & infim. Latinitat.*
voce, Littera Pisana: & alii. 4 Spelmannus in *Glossario.* 5 Jan. Vinc. Gravina *De*
ort. & prog. jur. civ. I. c. 140. Burc. Gothelff. Struv. *Syntagm. Hist. German. Dissert.*
XVI. 6 W. A. Lauterbach *ad Pandect. in Prolegom. §. 4. nu. 15. & seqq.* 7 Laur.
Theod. Gronov. *in dedication. ad Anto. Magliab. ante Emend. Pandect.*

imitante pyropo opimas. Ibi vero in pretiosa cista seu arcula sive theca, quam hunc in usum frabricari curaverunt magistratus Florentini, reconduntur. Estque ea cista holoserico caeruleo obducta, quod solido auro, in formam ramorum frondentium, artificiose non minus quam sumptuose interstinctum est ac variegatum. In libro MS. publicarum deliberationum anni mccccxx. referri comperi, tabernaculum Pandectis adservandis conficijussum¹. An hoc ad eam, quam dixi arculam pertineat, an vero aliud quoddam armarium sive repositorium Pandectarum fuerit, non facile expediverim.

Circa idem tempus, quo arca illa confecta est, videtur quoque ipsum exemplar novo eoque magnificentissimo amictu velatum fuisse, deauratis marginum extremis. Vestitum nempe fuit purpura, seu holoserico villosa rubro, superadditis bullis & umbilicis argenteis fibulisque, item laminis, quibus operculorum orae exteriores undique per intervalla muniuntur, maxime in singulis angulis. Sunt autem operis perforati caelatique affabre, & pictura encaustica ornati, quae varia populi ac reipublicae urbisque Florentinae arma exhibet. At inter haec emblemata imprimis conspiciendae sunt bullae sive umbones majores, in medio operculorum lateralium extantes. In voluminum priore, (bina enim sunt) unius lateris umbo sistit Moysen, decalogi tabulas tenentem, & quasi reportantem à monte Sinai. Umbo vero, qui fuit in opposito latere, cum sua pictura atque ornamentis decidit, neque hodie comparet. In alterius voluminis uno latere

I

Justi-

¹ MS. illud bibliothecae Strozianae inscribitur, *Libro de deliberationi e stanza-menti degli operai di S. Reparata per un anno cominciato. 2 Decemb. 1419.* In fine libri haec habentur. *Tabernacolo sifa, nel palazzo de' Signori Priori per le Pandette.* Idem confirmatur adnotatione MSta bibliothecae, quam antelaudavi. Est ibi: *Nel 1419. per decreto publico fu ordinato un tabernacolo per riporvele.*

Justinianus, folio infidens Imperatorio, à sinistris habet Tribonianum, qui ipsi Legum codicem porrigit, consistente à dextris Justitia cum lancibus & gladio. Decentissime videlicet copularunt divinam humanamque legislationem. Porro, quod adversum posterioris voluminis latus claudit, operculum in simili umbone repraesentat lilium rubrum: idque insigne est reipublicae Florentinae. Omnia autem encaustice expressa sunt, arte perquam politissima; praesertim si tempora consideremus. Fibulae vero, quae constricta atque connexa tenerent ea volumina, unicuique appositae sunt quatuor, duae ab anteriore parte, à superiore & inferiore tertia & quarta. Sed retinacula fibularum sive repagula claustraque amplius non adsunt; incertum an frequenti apertura deciderint, an vero, ut nimis incommoda, studio dempta sint, profecto minus necessaria erant, cum in arca quam descripsi, libri nostri in latera recumbant ac requiescant.

Ceterum tam insignibus ornamentis condecorata, tamque splendide reposita Pandectarum volumina non minus solenniter proferebantur, quoties adeuntibus visenda darentur. Accurate hoc tradit Politianus, ubi consulto agit de archetypo Florentiae adservato, his verbis ¹: *Ibi vero in ipsa curia, loco celeberrimo, monachorum quorundam summiq[ue] magistratus diligentia & religione servatur: tum quoties profertur (quod ipsum non sine gravi causa fieri solet) accensis funalibus (ita enim mos traditus) monachi illi, quos dixi, summusq[ue] magistratus capite aperto venerabundi circumstant.* Atque eo modo & Budaeus se Pandectas vidisse testatur, sibiq[ue] honori ducit minime vulgari ². Certe accensorum funalium fidem quoque faciunt,

¹ Ang. Politian. Lib. X. Epist. 4. De justit. & jur.

² Gulielm. Budaeus in Annotation. ad l. 1.

faciunt, quae adhuc alicubi supersunt, vestigia cerae liquesfactae in membranam decidentis, cum forte per imprudentiam propius admota fuere. Ad monachos illos quod attinet, narravit mihi doctissimus laboris socius, Anto. Maria Salvini, Cistercienses fuisse, ordinis S. Bernardi, quorum tunc aliqui una cum summo Magistratu habitabant in palatio Reipublicae, seu curia: quin horum adhuc quotannis duos adfistere sortitioni magistratum ac praeturarum status Florentini. Ad solennem hanc exhibitionem passim respiciunt, qui de celeberrimo exemplari loquuntur, dum aiunt, *Pandectas Florentiae publice* ¹ *religioseque* ², *summa cum veneratione* ³, *ut Palladium* ⁴ *servari, tanquam Apollinis oraculum consuli* ⁵, *velut rem sacram* ⁶, & *antiquissimarum quarundam reliquiarum loco* ⁷ ostendi. Risit has solennitates ac pro superstitiosis habuit Alciatus. *Ut, inquit, inepte faciant, vel qui tantis cum (ut ita dixerim) ceremoniis illud ostendunt, vel qui etiam seria omittunt ut videant* ⁸. Sed in Alciato id ferendum est, utpote qui vel de ipsis Pandectis adeo contemptim loquatur. Aliter, non solum Franciscus Taurellius, sed & Elbertus Leoninus, qui ceteroqui satis rigidus censor est naevorum hujus exemplaris. Prior ait ⁹, *Liber itaque Florentiae illo ex tempore summa cum cura ac religione, tanquam de coelo delapsus, MERITO est custoditus.*

I 2

¹ Leo X. Pontif. Maxim. *Lib. X. ep. 38.* Petr. Victor. *in fin. Castigation. in Columell.* Pierius Valerian. *in IV. Georg. Virgilio.* ² Ant. Augustin. I. *Emend. c. 1.* Sebast. Sanleone. *Cosmianar. act. Lib. II.* Sigon. *De regno Italiae Lib. XI.* Elbert. Leonin. VII. *Emendat. c. 8.* ³ Ang. Politian. *Miscellaneor. d. c. 41.* Fr. Balduin. *in Περὶ τοῦ.* *De jure civil. Vintimill. ante π.* Fr. Capecelatro *Histor. di Napoli Lib. I.* ⁴ Petr. Victor. *in parentatione Cosmi I. Ant. Contius in pref. ante Pand.* ⁵ Andr. Schottus *in oration. funebr. super Ant. Augustin.* ⁶ Trifan. Calchus *Histor. Mediolan. Lib. III. in fin.* Giov. Anton. Summonte *Histor. di Napoli Lib. II.* ⁷ Camill. Borellus *De praesant. Regis Catholici c. 78. num. 26. et seqq.* ⁸ Andr. Alciat. III. *Disputat. 12. in fin.* ⁹ Fr. Taurell. *in dedicatoria ante π.*

ditus. Hic vero ¹, postquam egerat de usu & utilitate Pandectarum, *Ob quod* MERITO *Florentiæ magna diligentia & religione asservantur, & non nisi accensis funalibus & circumstantibus aperto capite, ut Politianus ait, proferuntur*. Sed tandem ipsis quoque Florentinis nimia visa est tam provida & anxie diligens solennium observatio. Hodie igitur monstrantur sine funalibus, sine pompa, minime vero sine speciali Principis permissione, quæ nec temere, nec cuivis conceditur. reponuntur præterea in memorata arca. Duravit tamen exhibitio isthæc cum tanto apparatu ad seculum decimum septimum usque: nam scriptores quidam ejus temporis narrant, ut rem quæ tunc vigeret ². Immo, si recte habet Hottomannus, de quo tamen nonnihil subdubito, non ante illud cessavit, quam à Taurello publici juris fierent Pandectæ. Sic enim tradit de autographo, uti vocat, Florentino, Cosmi Medicei permissu vulgato, *id ante istam diem non secus ac sanctæ & pretiosæ reliquiæ solent, servabatur, nec nisi raro, atque adhibitis facibus, qui mystagogis mos est, monstrabatur* ³.

Nempe quando tam solenniter tamque operose proferebantur Pandectarum libri, rarior utique & difficilior ad eos accessus esse debuit. *Bina illa volumina*, inquit Norisius, *ad faces olim, & quidem rarissime, ut nonnulli ab eorum lectione exclusi objecerunt, ostensa* ⁴. Inter alia abunde illud confirmat ipsa Budæi ad eorum inspectionem admissio. Is enim *non sine ambitu, honoris loco numeroque* se eos vidisse testatur ⁵. Quod igitur ait Politianus, *Nolo mihi, sed archetypis credant, qui sic publice custodiuntur, ut*

¹ Elbert. Leoninus *Lib. VII. Emendat. c. 18.* ² Giov. Anto. Summonte, Franc. Capecelatro, & Elbert. Leoninus *loco laud.* ³ Franc. Hottom. in *Antitriboniano c. 15.* ⁴ Henr. Noris. in *Cenotaph. Pisan. Diss. II. c. 17.* ⁵ Guliem. Budæus in *Annotation. ad l. 1. De justis. & jure.*

*ut tamen frequenter adeantur*¹, caute omnino & cum moderamine accipiendum est. Volebat scilicet à se amoliri suspicionem, tanquam exemplaris Florentini auctoritate ad quidvis ex eo asserendum, aut negandum abuteretur, praesertim quoniam alibi gloriatus fuerat, ejus voluminis legendi ac versandi per otium *sibi uni* copiam factam esse. Et revera unicus eo tempore erat, cui id privatim & familiariter tractare concessum fuit. Fuisse autem nonnullis denegatam inspectionem, tanto minus miror, quod vel meo tempore quidam peregrinantes, & in his etiam alicujus ordinis atque loci homines, repulsam tulerint. Qua in parte memorabile est, quod de se ipsemet refert Vir. Clar. Wolfgangus Adamus Lauterbach. Ut inspiciendi codicis Florentini facultatem sibi Princeps largiretur, usus erat intercessione Antonii Magliabechi, praefecti bibliothecae quae in aula est, viri perquam officiosi, & qui ejus petitionis eventum in se videtur recepisse: hunc vero cum praeter spem atque opinionem praestare Magliabechus non posset, praetexit librum in privatam Principis custodiam translatum esse, & pro exemplari exemplum exhibuit; idem haud dubie, quod ejusdem Magliabechi beneficio per aliquot menses in hospitio meo tractare mihi contigit. Audiamus ipsum Lauterbachium de hoc nostro exemplari differentem. — & adhuc *Florentiae*, alias vero in ipsa Magni Ducis Etruriae bibliotheca Sc. duobus, distinctis tomis, in holoserico rubro ligata, & clausulis argenteis exornata asservatur: ita Dn. Anton. Magliabechi, dum aditum ad tanti Principis aulam mihi pararet, retulit: tum temporis autem ipse Dux dictum Codicem in suo scrinio asservatum

¹ Angel. Politan. Lib. VII. Epist. ult.

tum tenebat , ut mihi non nisi copiam istius videre licuerit ¹.

Eam vero , quam vocat , copiam , idque exemplum iusta mihi suspicio est , illud ipsum esse , quod publica auctoritate & impensis magistratus Florentini describi fecerunt anno MDXXVI. Est autem nitidissimo elegantissimoque caractere exaratum in pergamenis ; praeterea , quod praecipuum est , prorsus accurate ac fideliter descriptum esse comperi : ornatum denique figuris bellissimis , quas vulgo miniatas appellant : & in fronte integra pagina depicta cum insignibus Reipublicae & Civitatis , variisque ornamentis , quibus inter alia inserta quatuor capita , quae magistratuum ejus anni fuisse autumo ^a. Quin nullus dubitem , propterea id factum fuisse , ut , cum videndi codicis Florentini cupido jam plures incesset , neque toties exhiberi consultum videretur , aut operae pretium , hac ratione quorundam desideriiis qualiter qualiter satisfaceret. Postremo conservandae antiquissimae membranae gratia , quae variis in locis lacera & exesa est , novissime plurima folia serica viridis coloris interseruerunt.

¹ W. A. Lauterbach *ad Pandect. in Prolegom.* §. 4. num. 15. 16. 17. *a*. Est in eadem quam laudavi adnotatione MS. bibliothecae Strozianae Nel. 1526. *furono dalla Republica fatte copiare con bellissime miniature di Giovanni Boccardi miniatore.* Deinde subjicitur , *Gonfaloniere Nicolo Capponi.* ex eadem videlicet familia , ex qua Ginus Caponius , qui Pisas cepit , & forte ex ejus posteris. Floret adhuc ea familia inter Florentinas nobilissima. Ex hac comes N. Caponius insigni humanitate & benevola consuetudine mihi cognitus. Ceterum ut constet , quanta cum cura & attentione hisce incumbere magistratus , factum est decretum publicum , cujus authenticum servatur in laudata saepius bibliotheca Stroziana , in folio F. N. 1029. pag. 130. MDXXVI. *Addi primo di guzno etc.*

CAPUT XI.

DE HIS QUI PANDECTAS FLORENTIAE CONSULUERUNT.

Adierunt illud Christerus I. Daniae Sueciae ac Norvegiae Rex. item Abbas Panormitanus. Contulerunt Angelus Politianus & Ludovicus Bologninus. Viderunt tantum Budaeus & Alciatus. Conjectura de conatibus Gregorii Haloandri. Contulit item Antonius Augustinus, & post eum Taurelli, qui & ediderunt. Editionem multi vehementer desiderarunt, renitentibus aliquamdiu Florentinis. Laelii Taurelli vita.

Ultima non laus est Pandectas si quis Hetruscas Viderit —

Sic codici membranaceo Ivonis in bibliotheca Paulina Lipsiensi inscripsit Andreas Rivinus ¹. Qua de re etiam Viglius Zuichemus ad Imperatorem Carolum haec habet: *Sed non cuius homini (ut est in proverbio) contingit adire Corinthum: & aliqui multa occurrunt, quae honestos conatus remorantur* ². Addamus igitur hoc capite celebriores quosdam viros, qui venerandum Pandectarum apud Florentinos exemplar inviserunt. His autem, qui explendae curiositatis causa adibant, eos hic obiter miscbimus, quibus contigit id ipsum in usus publicos & civilis prudentiae utilitatem consulere, ac familiarius tractare: nam ex professo de eorum industria agetur Lib. IV. item eos, qui illud ambi-

runt,

¹ Teste Burc. Gotth. Struvio in *Introd. in notis. rei literar.* c. 4. §. 32. ² Zuichemus in *prafat. ante Theophili Institutiones.*

runt, quibusque id summis votis desideratum fuisse constat.

Inter hos autem, quorum ad nos memoria pervenit, ut tempore, ita & dignitate praecellit CHRISTERNUS sive CHRISTIANUS I. Daniae Sueciae & Norwegiae Rex. Is Italiam peregrinando peragrans, dum voti causa Romam ibat, anno MCCCCLXXIV. Florentiam venit, atque, urbe perlustrata, praeter Euangeliorum Graecorum libros, nuper Constantinopoli advectos, etiam Pandectas sibi ostendi postulavit: quin ipse palatium verus adiit, & ad conclave, ubi servantur, adscendit, monstratisque Pandectis respondisse dicitur, *Hos veros Principum thesaurus esse* ¹.

Pene praeterieram ABBATEM PANORMITANUM, celebrem Decretalium commentatorem: nam & hic se Florentiae vidisse *Pandectas antiquas, in quibus sunt originalia legum*, disertis verbis testatur ².

Primus vero, qui, renascente politiore literatura, Pandectas adiit, serio consuluit, & versandi facultatem nactus est, erat ANGELUS POLITIANUS, summi ingenii maximaeque eruditionis homo. Praerogativam hanc suam felicitatemque magnifice extollit his verbis: *Cujus tamen voluminis legendi ac versandi per otium mihi est uni facta copia, Laurentii Medicis opera causaque, qui vir suae reipublicae princeps, dum studiosis obsequatur, etiam ad haec usque officia se demittit* ³. Contulit autem Pandectas, eaque collatione plures usi sunt. De usu vero & utilitate quam ex Politiani Pandectarum collatione ceperunt Bologninus, Haloander, Augustinus, Victorius & Taurellus, plura

¹ Scipione Ammirato *Histor. Fiorent. parte II. Lib. XXIV. ad annum 1474*.

² Abbas Panormitanus in *secundum Decretal. to. v. c. Quamvis, num. 3. ver. ult.*

³ Politian. *Miscellaneor. c. 41*.

plura nunc dicere supersedeo, quod aliis locis opportunitiora sint.

Idem interea LUDOVICUS BOLOGNINUS, Eques auratus, & Juris civilis Professor Bononiensis, Pandectas Florentinorum similiter contulit. Equestri honore exornatus, apud Innocentium VIII. Pontificem, quem affinitate contingebat, decidendis causis praefuit. Postea in Caroli VIII. Gallorum regis consilio, ut quidam ferunt, detentus, pro Ludovico Sfortia Mediolani idem munus obivit. Deinde Florentiae Quinquevir juri dicundo praefectus (Rotae Auditorem vocitant) ibidem etiam Praetorem egit. Deinde à Papa Alexandro VI. Senator Romanus & Advocatus consistorialis creatus est. Demum à Julio II. patriae Senator declaratus, ad Ludovicum XII. Gallorum regem Legatus est missus, vixque ad suos redux fatalem diem implevit anno aetatis LXI, aerae autem vulgaris MDVIII ¹. Hic igitur cum anno MDI. Rotae Florentinae Auditor factus esset, inque ea civitate per quinquennium subsisteret, Politianae collationi non acquiescens, ipsum archetypum ad unguem evolvit, recensuit, & notata castigavit, quemadmodum de suo hoc labore pluribus profitetur ². Sed qua fronte nonnemo amicorum Bolognini, ipsum primum & unicum fuisse, qui id impetrarit, asserat, ego sane non video. Minus capio, qui id referatur ad annum MCCCCXC, hoc est proximum ei, quo inter Jctos receptus est ³. Nisi forte dicamus, ab eo tempore jam impetrasse Bologninum, sed venia impetrata ante initium instantis seculi uti frui nequivisse. *Quo tempore, inquit ille, felicissimo equidem*

K

fausto-

¹ Guid. Pancirol. *De claris legum interpretibus Lib. II. c. 130.* ² Lud. Bologninus in *libris Pandectarum*, qui servantur Bononiae in aedibus S. Dominici. Vide *Lib. IV. c. 2.* ³ Guid. Pancirol. *De claris leg. interpret. Lib. II. c. 130.*

*faustoque, & non ab re meliore numeranda lapillo, praefatus Dnus Ludovicus, in iis vere mortalium primus & unicus, impetravit ac obtinere meruit de singulari dono & inaudita gratia ab excellentissimis ac potentissimis invictissimis Dominis, Dominis praelibatae civitatis Florentiae Prioribus, opera tamen illustris ac magnifici Patritii Laurentii de Medicis, Pandectas ipsas originales totas pro libito voluntatis suae videre ac revidere, de titulo in titulum, de lege in legem, de §. in §., de versu in versum, de syllaba in syllabam, & denique de litera in literam legere, perlustrare, & ad unguem ea omnia perscrutari posse*¹. Ceterum Pancirolo quoque primus Pandectas ex Florentino codice emendare conatus esse dicitur².

Ad haec tempora proxime accedit BUDAERI & ALCIATII Pandectarum inspectio. Tradit Gulielmus Budaeus Annotationum in Pandectas priore parte, quam edidit anno MDVIII. *Et nos, cum Florentia iter Romam faceremus in numero legationis Regiae, funalibus eas accensis, non sine ambitu, honoris loco numeroque vidimus*³. Vidit autem, sed tantum in transitu. Nos, inquit alibi, *cum essemus Florentiae, Pandectas Pisanas (quas archetypos esse putant) in palatio vidimus, sed raptim & quasi per transennam. Has si aliquot diebus otiose nobis tractare licuisset, pauca, ut existimo, loca non intellecta reliquissimus* &c⁴. Similiter Andreas Alciatus ait; *Hetruscorum Pandectas solum obiter seu per transennam sibi legere datum esse*⁵. Hoc autem videtur accidisse ante annum MDXX.

De consilio GREGORII HALOANDRI, hominis ad studia nostra juvanda nati, licet addubitare, an non Floren-

¹ In iisdem Pandect. Bolognini. ² Guid. Pancirol. *to. laud.* ³ Budaeus ad l. 1. *De iustit. & jur.* adde eundem ad l. 10. *De pollicitat.* ⁴ Idem ad l. 3. *De legib.* ⁵ Alciatus in *Epist. dedicat. ante libros Dispositionum.*

rentiam adire, ac celeberrimum codicem suis ipfemet oculis ufurpare voluerit, propter ea quae refert Viglius Zuichemus, poftquam egit de illius in Pandectis, Codice, & Novellis illuftrandis opera. Eum videlicet, ut pulcherrimis coeptis colophonem imponeret, rediiffe in Italiam, fed vix ingreffum, Venetiis, quafi in ipfo confiliorum rerumque praeclararum portu, mifere extinctum fuiſſe ¹. Spigelius autem violentae mortis fufpicionem injicit; nam fati injuriam accusans fubdit, *ne quid gravius dicam de immatura morte Haloandri noſtri* ².

Post Budaeum certe & Alciatum, duos renaſcentis Jurisprudentiae coryphaeos, tertius ad exemplar Florentinum acceſſit, fed majore cum fructu, quoniam illi aliquanto diutius Pandectis inhaerere licuit. Is erat & natalibus & doctrinae elegantia nobiliſſimus Hispanus ANTONIUS AUGUSTINUS. Natus Caefar-Auguſtae, patrem habuit ejufdem nominis, Procancellarium Arragoniae, finitimorumque regnorum: quae dignitas apud Reges Hispaniae ſecundas obtinet. Affinis, cui foror ejus nupta, erat Fernandus Cardonenſium Dux. Poſt ſtudia Bononiae abſoluta Romam retendit Auguſtinus, Paulo III. Eccleſiae clavum tenente, à quo mox Duodecim-viris ſolitum judicandum, hoc eſt, ſacri palatii Judicibus adſcriptus eſt. Julius III, ſextum poſt annum ſuffectus, adeo eum dilexit, ut & intimis conſiliis adhibuerit, Legatumque in Britanniam miſerit, cum Rex Catholicus Philippus II. Mariam Reginam uxorem duxit. Reverſus ex Anglia Romam Auguſtinus, Paulum IV. Apoſtolicae navis gubernaculo admotum comperit, à quo Allifanus Epifcopus creatus eſt, miſſusque Pontificia auctoritate ad Ferdinandum Caefarem

K 2

rem

¹ Viglius in praefatione ad Carolum V. ante *Institutiones Theophili*. ² Spigelius apud Conring. *De origin. jur. German. c. penult.*

rem in Germaniam. Postea Philippi jussu Siciliam Cenfor lustravit: & inde in Hispaniam rediit, ut rei gestae rationem Regi redderet. Interea Ilerdensium Episcopatus à Pio IV. in eundem ultro confertur. Tum autem cum fratre, Oscae Episcopo, Tridentum profectus est ad Concilium oecumenicum. Quum Ilerdae ecclesiam XVI. annos rexisset, tandem à Gregorio XIII. Tarraconensis Episcopus renunciatus est ¹. Hic ergo Augustinus, Vir illustrissimus & undecunque doctissimus, cum adhuc apud Bononieneses Juri operam daret, Florentiam excurrit, & Pandectas per tres menses cum editis libris comparavit. Sed quo pacto hoc obtinuerit, ex ipso audiamus. *Itaque cum didicissem, inquit, optimam Juris civilis partem ex nobilissimis illis libris, qui Florentiae nunc sunt, patrum nostrorum memoria fuerunt Pisis, scriptam esse: cum primum per ceterarum partium Juris studia licuit, à Cosmo Medice, Tuscorum duce humanissimo, impetravi per Jo. Lunam, civem meum, virum ob rei militaris peritiam, integerrimam fidem, generis nobilitatem, morum comitatem, Cesari Hetruriaeque toti valde carum, ut mihi & Jo. Metello Sequano, adolescenti moribus & ingenio valde praeclaris, tamdiu illis libris uti liceret, quamdiu, librorum nostrorum emendationi operam dare voluimus* ². Accidit hoc circa annum MDXL. & quod excurrit: nempe eo tempore, quo jam Taurellus Pandectarum editionem parabat. Laelio autem Taurello & Petro Victorio familiarissime utebatur Augustinus. Ceterum priusquam ad industrium hunc Taurelli laborem veniamus, praemittenda sunt quae cum vel maxime excitasse videntur.

Ante editos Pandectarum libros incredibile erat eos publice

¹ Ex Schotti Oratione funebri super Anton. Augustin. Adde Augustini praefation. ante Lib. I. Emendar. ² Anton. Augustin. in praef. Lib. I. Emendar.

publice conspiciendi desiderium, & morae impatientissima expectatio. Ludovicus Vives, questus mendosissimos esse vulgares codices, addensque ei malo remedium servatum dici Florentiae in Pandectis archetypis, subjungit tandem, *Sed nunquam prodit illud remedium. Quod si prodiret, quod vir doctus multis annis quærens & se defatigans vix invenit, id una hora patefieret: si modo tales sunt, quales prædicantur*¹. Addo votum Viglii Zuichemi. Ille (Haloander puta) notas edidit: *at utinam aliquis integrum Pandectarum opus in lucem proferat! Quod quidem beneficium à Florentina Republica studiosi jam olim expetiverunt*². Immo vero Mekerchus expostulare non veretur, Pandectas nonnullorum invidia delitescere³. Adhaec Jacobus Vintimilius ante suam editionem, quam *eliciendarum veterum Pandectarum gratia* se adornasse profitetur, ad extremum velut cum exprobratione concludit, *ut [lectores], plurimis certe in locis, veterum librorum fidem agnoscant, & leviolem gratiam Florentinarum editoribus, prærepto jam magna ex parte beneficio, referant*. Scilicet quasdam codicis Florentini emendationes, tanquam Sibyllae folia, ab amicis Taurelli Metellique corraferat. Idem alii factitarunt, & in his plurima falsa pro veris obtrudebantur, ut de Hugone à Porta indicat Taurellus⁴. Denique vel eo anno, qui Taurelli editionem proxime antecessit, à Lud. Miraeo Parisiis editi sunt Pandectarum libri ad collationem exemplaris Florentini, quam vir quidam eruditus, qui nomen celari voluit, instituisse dicitur: ea de re hoc pacto Miraeus, *Si Gn. Flavius, libertino patre genitus, Appii Claudii scriba,*
K 3
qui

¹ Vives *De causis corrupt.* art. Lib. VII. ² Viglius in *præfat. ante Institut. Theoph.* ³ Adolph. Mekerch. *De Ling. Graecæ veteri pronuntiat.* c. 6. ⁴ Franc. Taurell. *ad fin. præfationis.*

qui *Jus civile* inter *sacra ceremoniasque Deorum immortalium abditum*, solisque pontificibus notum, pio quodam furto surreptum, populo tradidit, adeo gratus ob id muneris populo fuerit, ut *Tribunus plebis & Senator & Aedilis curulis crearetur*: quoniam encomio, quibus beneficiis virum hunc adficiemus, qui non *Appii Claudii actiones protulit*, verum totius *Juris oceanum*, hoc est, *Pandectas Florentinas*, tamdiu à nobis desideratas, evulgavit. Et is quidem anonymus libros suos ita diligenter ad exemplar Florentinum contulisse fertur, ut non solum *ingentem emendationum turbam* transcripserit, verum etiam *singula errata* insuper adnotarit, quae in illo exemplari inesse deprehenduntur ¹.

Florentinos interea dubios suspensosque tenebat imminuendae per eam communicationem existimationis ipsius archetypi suspicio. Non obscure id colligere est ex verbis Victorii, viginti annos à Taurelliana editione prolatis. Nec tamen secutum est, inquit, quod aliquis falso putasset, ut, communicato cum omnibus patefactoque hoc quasi thesauro, desiderium, quo flagrabant studiosi, contemplan-
dum exemplar ipsum extingueretur, cum potius auctum incensumque sit: cum enim multis justisque de causis urbs haec nostra ab exteris hominibus visatur, non pauci huc accedunt ipsius tantum visendi cupiditate inflammati: ac merito quidem &c ². Videlicet post multorum annorum deliberationem, tandem merito praevaluit publica omnium utilitas, hortatore in primis Taurello. Quorum, inquit ipse Taurellus, de Pandectarum libris agens, germanum descriptum, quod summa diligentia fecimus, si quando

¹ Lud. Miraeus post praefation. ante edit. an. MDLII. ² Petr. Victor. in oration. habita in funere Cosmi I. Magni Ducis. a Disertissimis argumentis hoc adstruimus Lib. IV. c. 5.

do inclyti ejusdemque optimi Florentinorum Ducis Cosmi Medicis, cujus benignitate alimur & fovemur, jussu publicæ commoditati edetur ¹. Ergo LAELIUS TAURELLUS Fanensis, Cosmo I. Magno Etruriae Duci à secretis consiliis & Auditor primarius, omnium votis expetitur Pandectarum exemplar anno MDLIII. post decennalem in eo tractando retractandoque laborem, typis Torrentinianis emisit, praestantissimis sane ac longe pulcherrimis. Qua in re inter innumeras occupationes cura singulari, mira diligentia & summa fide versatus est, adjuvante praeter alios Francisco filio, cui & ipsius operis editionem permisit. Sed neque primis curis acquiescens eas recognoverat.

Ceterum in gratiam Taurelli non pigebit paucis delibare praecipua quaedam, quae vitam ejus illustrent: merentur enim cognosci. Fani natus est Laelius, anno supra millesimum quadringentesimo octuagesimo nono. Est ea Umbriae civitas ad radices Apennini prope Anconam, quae plenius dicitur Fanum Fortunae, aut Julia Fanestris, & habetur colonia Augusti. Parentes ei nobiles, exque primoribus populi Fanensis. Ferrariae ab avunculo humanioribus literis, quas ille ibi profitebatur, & ab aliis philosophia imbutus est; at civili prudentiae Perusii potissimam operam dedit, laurea quoque doctorali donatus est anno aetatis XXII. Praeclara, qua excellebat eruditione, brevi doctissimis quibusvis per Italiam viris innotuit, praeter ceteris autem Bembo carus fuit. Statim ac Doctor Juris esset renunciatus, praefecturam Fori Sempronii, Umbriae quoque oppidi, nactus est. Mox Fani in collegium magistratuum supremorum adscitus, patriae nomine Romanam

¹ Lael. Taurell. in epistola ad Franciscum filium ante Commentar. ad L. Gallus & L. Velleiam.

nam missus est, ut legatione ad Summum Pontificem fungeretur. Domum reversus anno aetatis xxviii. suae conditionis uxorem duxit, vixitque cum ea liii. annos procreatis novem filiis, quorum sex mares erant. Aspere interea ac superbe in civitatem Fanensem dominabatur Constantinus Scanderbeg, cui Ecclesia eam oppigneraverat. Quare Laelius, princeps juventutis factus, auctor extitit reducendi eam sub priorem dominum. Haec & alia praeclare in publicum bonum suscepta invidiam ipsi concitabant. Accusatus ergo apud Clementem VII. fuit, acsi hoc praetextu res novas moliretur, ac tyrannidem ipsemet adfectaret. Sed haec accusatio illi in summam virtutum ac doctrinae probationem commendationemque cessit apud ipsum Pontificem, cum Romam sui purgandi causa missus esset: adeo ut paulo post Beneventi gubernationem Laelio Clemens concederet. Istic post varias difficultates, ut in exterorum regimine adsolet, famem, aëris contagionem & bellum sustinuit, & post xviii. menses in patriam rediit. Tum per Pandulfum Malatestam, Arimini Dominum, evocatus est. Quum vero protegendae civium innocentiae apud Malatestam intercederet, fuga salutem quaerere debuit: quod contigit paulo antequam is à Papa dominio expelleretur. At tandem aliquando Taurellus benigniorem stabilioremque sortem expertus est, dum Florentiae rerum ac fortunarum suarum summam posuit. Quando olim, ut dixi, patriae nomine Legatus Romae agebat, effecit ut perpetuus Fani Gubernator crearetur Johannes de Medicis, atque ea re Mediceae genti commendatissimum se reddidit. Quare cum Florentiam venisset anno mdxxxv. statim Rotae, ut vocant, Auditor est creatus, ac brevi omnium amorem ac benevolentiam in se convertit. Praeterea

terea cum fide & dexteritate rerum gerendarum crescebat quoque indies Taurelli auctoritas. Jam majora ei committens Dux Alexander, suo auditorio ipsum destinabat: quod postea perfecit Magnus Dux Cosmus. Per eundem insuper palatii Cancellarius est factus, & primus Secretarius. Florentiam autem suae patriae loco dilexit Laelius: quin & Statutis ejus formandis interfuit. Ad haec Francisco filio Florentinam nobilem puellam uxorem quaesivit. Minime tamen ideo natalis soli obliviscebatur, sed parcissimus in quaerenda ad proprios usus Principis gratia, favorem ejus ad magnitudinem dignitatemque Fannesium suorum implorabat, domum quoque illis commune refugium praebeuit, & vel facultatibus suis miseros adjuvit. Porro Academiae nostrae Florentinae socius renunciatus est, cui etiam, titulo Consulis, praefuit anno MDLVII. nec solum honoratissimum ejus membrum, sed velut unus è conditoribus exstitit. Pluribus annis tutorio nomine rexit Montem Sansovinum summa aequitatis ac prudentiae laude. Porro omnis cura moderandi Athenaei Pisani in eum incumbabat. Sed & Magister libellorum per multos annos exstitit. Prudentiae autem civilis plura dedit specimina pace belloque, dum Magni Ducis Consiliarius erat. In gratam tantorum meritorum memoriam Florentini ipsum & posteros civitatis jure honoraverant. Ad extremum Senator consilii publici quadraginta & octo virorum factus est. Moriens autem de publico est funeratus, procurante exsequias Magno Duce. Hic exitus fuit Viri & honoribus amplissimis & laboribus maximis perfuncti, cui magnum campum fors dederat, in quo excurrere illius virtus cognoscique posset.

Privatos mores quod attinet, tam stupenda atque incredibili diligentia negotiis, qua publicis, qua privatis,

L

studiis.

studiisque suis intentus addictusque extitit, ut nullo unquam tempore in villa pernoctasse dicatur. Porro vitam ducebat. temperatissimam, ut nullum malorum sentiret, quae vulgo senectutem comitantur. Sed ut sibi parcus & frugalis, ita in pauperes valde munificus erat. Moderationis, fidei, integritatisque plane singularis fuit, etiam cum rei familiaris in alienis negotiis dispendio. Matrimonium quoddam suo interventu conciliaverat: cumque postea mariti facultates minores invenirentur, quam ipse, à parentibus inductus, affirmarat, nuptae CLXXX. florenos annuos de suo praestitit per spatium xxv. annorum. Inter liberalitatis illius & generosae indolis argumenta etiam illud recensetur, quod Caesari Pignatello, pro quo litem honoris instruxerat, duo vasa argentea magni pretii remisit, causatus se divitem esse gratia & stipendio Principis. Iustitiam nemo sanctius coluit aut exercuit. Constans quoque in adversis erat. Turbato ordine mortalitatis, omnibus liberis iusta fecit. Quum autem dilectissimae conjugis & octo liberorum mortes perquam patienter tulisset, tanquam aliquid singulare notatur, quod in funere Francisci, qui omnium supremus, relicta sobole, extinguebatur, lacrimaverit. In studiis multitudinem librorum parum curabat, delectu habito paucis contentus. Majorem melioremque otii partem Juri impendebat, quod & quae praestitit & cetera ejus molimina affatim comprobant ¹. Iustissima igitur de causa à P. Victorio sapiens senex & magnus *ſctus* praedicatur ². Sed & illud de eo cum admiratione praedicandum censeo, quod post exhaustos tot labores in versando celebratissimo Pandectarum exemplari, post tot taedia die nocteque devorata,

¹ Excerptimus illa ex Oratione funebre sopra Lelio Torelli, da Philippo Sassetti, nelle MSS. Sirozziane. ² Petr. Victor. in dicta parentat. Cosmi. I.

ra, post aerumnabilem denique inter gravissimas occupationes diligentiam, ipsius tamen editionis gloriam in filium derivare voluerit. Tantum de Taurello.

C A P U T XII.

CONTINUATIO. DE HIS QUI FIDEM EJUS EXEMPLARIS MENTITI SUNT AUT DISSIMULARUNT.

Cujacii desiderium, conferendi Pandectas. Simile Georgii Conradi Crusii. Joachimus Hagemeierus non semel inspexit. Laurentii Theodori Gronovii collatio exemplaris Florentini. Novissima Auctoris & Antonii Mariae Salvini collatio. Alciatus & Hugo à Porta falsi accusantur: Politianus autem dissimulationis. De clausula Ludovici Russardi.

Cum longo Pandectarum Florentinorum desiderio teneremur, spes erat, iis editis, amplius de lectione neminem controversiam facturum. Ecce autem de integro lectionem Florentinam certatim, quo quisque doctior sibi videtur, eo ambitiosius oppugnat. ita Contius¹: & vere. Videlicet non omnibus eruditis satisfacit Taurelliana Pandectarum editio, multique multa in ea desiderarunt. Patebit hoc inter alia illustri testimonio de conatibus summi viri JACOBI CUJACII, quod debemus celeberrimo Galliarum Historico Jacobo Augusto Thuano. Is postquam in libris de sua vita retulit, se Florentiam quoque adiisse, atque ibi vidisse, evolvisse ac diligentius considerasse antiquissimum illud archetypum, ea occasione subjungit sequen-

L 2

tem

¹ Ant. Cont. Lection. Subseciv. Lib. I. c. I.

tem historiam his verbis (digna enim sunt, quae tota exhibeantur) *Subit & Cujaciani desiderii recordatio, qui bis mille aureos depositurum se multoties obtulit de restituendo Pandectis, si sibi ad annum utendus commodaretur. Nam quamvis fidelissime expressus putetur editione illa, quam Taurellus procuravit, multa tamen potuisse fugere illum & librarios, quæ proprio aspectu & Libri translatione se deprehensurum sperabat homo felicitis diligentiae, idque Thuano saepe dixerat: &, cum Augusta Taurinorum esset, nihil non fecerat commendatione Philiberti Ducis & Margaritæ uxoris, ipsis etiam sponsoribus de restitutione allegatis, ut tanti voti compos evaderet; sed nihil impetrare potuerat. Tantum à Cosmo responsum, si Florentiam veniret, fore ut & Libro ad plenam satietatem uti posset, neque ad se accessisse ipsum pæniteret. Id unum post exactissimam in excolenda sua scientia adhibitam solertiam ad animum explendum sibi defuisse, in eoque se desiderio moriturum aiebat Cujacius¹. hæcenus è Thuano. Certe ipse hic Jctorum facile princeps omnibus studiosis auctor est, ut etsi editis Pandectis Florentinis nihil ad Pandectarum restitutionem præterea quicquam desiderandum esse plerique vociferentur, quotquot poterunt alias tamen quasque manuscriptas Pandectas conquirant, certoque iudicio earum scripturam expendant & examinent².*

Eodem, quo Cujacius, desiderio postea flagavit GEORGIUS CONRADUS CRUSIUS, Juris civilis in Academia Lugduno Batava non infimi nominis Interpret publicus. *Vehementer hic dolebat, paucorum opera excussum esse ἀντίγραφον, in quo tam multa multis observari potuissent.*

^a De hac Sabaudiae & Biturigum Duce Margarita vide etiam Duarenum in præfat. ante suam Pand. edit. vers. fin. ¹ Thuan. De vita sua Lib. I. post. med.

² Cujac. Lib. II. Observation. c. I.

sent. Ideoque Reipublicæ , & omnium , quibus Jus cordi est , interesse judicabat , illum librum curatius evolvi ¹. De JOACHIMO HAGEMEIERO certe constat ipsum *ex singulari gratia Magni Hettruriæ Ducis non semel inspexisse* Pandectas Florentinorum : ita enim de se ipsemet testatur ². Contulisse tamen vix putem , cum ejus rei mentionem nullam faciat.

Successit tandem gnava & laudabilis diligentia LAURENTII THEODORI GRONOVII , qui , peregrinatione in Italiam suscepta , sacratissimos Pandectarum libros circa annum MDCLXXX. ad Taurellianam editionem contulit , & per tres quatuorve menses calide tractavit ³. Ad conciliandum illi hunc in finem Serenissimi Principis favorem procul dubio plurimum contulit benevola ejusdem in Gronovios propensio ob memoriam patris Jo. Frid. Gronovii. Eum enim regiones nostras invisens Princeps ob insignem nominis celebritatem in consuetudinem libenter admiserat , & ex eo tempore summo suo merito plurimi fecerat. Accessit praeterea , cui id ipse Laur. Theod. Gronovius acceptum fert , Antonii Magliabeci commendatio. Ceterum de hac eruditissimi viri ad Florentinum exemplar admittance pluribus agit Henricus Norisius , qui eo tempore illud ipsum saepius consulebat. *Cum nuper , inquit , Theodorus Gronovius , Joannis Friderici filius , ac Jacobi frater , Florentiam advenisset , ac Serenissimo Cosmo III. quod ceperat consilium aperuisset , edita Pandectarum volumina cum autographo conferendi , tum Magnus Dux , quo celeberrimorum Codicum nitor quam maxime promoveretur , haud religioni duxit bina illa volumina ad faces olim & quidem rarissime ostensa , eidem Gronovio lustranda per-*

mittere.

L 3

¹ Jo. Lomeier *De Bibliothecis*. c. 9. ² Joach. Hagemei. *De authorit. jur. civil. & canon.* c. 4. ³ Laur. Theod. Gronov. *ante Emendation. Pandectar.*

mittere. ita vir eximius, quem postea, rara nostrorum temporum felicitate, purpura donavit eruditio ¹. *Sed & idem alibi. In Pandectis ubique legitur Sollemne; quod post Taurellum in nova editione Pandectarum, quam adornat, ostendet Gronovius junior, qui integra hieme Florentiae in utroque aureo volumine habitavit, ac plurimos textus mihi ad ipsum adeunti recitavit* ². Paucis post annis edidit Gronovius Emendationes in Pandectarum Constitutiones praevias & Graecum Indicem. Hoc specimen gratissimum fuit eruditis, magnoque plausu acceptum est, at spes ulterioris publicationis, quam merito omnibus injecerat, tanto tempore decollavit. Distulit certe per tot annos, incertum qua de causa, opima isthaec Italicae peregrinationis spolia porro publici juris facere.

Tam diuturna cunctatio me tandem permovit, ut boni publici causa idem saxum volvere, ac Italicum iter suscipere non detrectarem. Occasio tamen mira, fortuita, prorsus insperata fuit. Quum casu magis quam data opera inviserem celeberrimum Juris civilis ac Romano-Germanici in Academia Batava Antecessorem Phil. Reinh. Vitriarium, nuperrime fato functum, is mihi, non solum nihil tale, sed potius omnia alia meditati, istiusmodi instituti salivam movit. Totis viribus tunc id agebam, ut fragmenta veterum Jurisconsultorum in Pandectis suis quaeque libris, libros suis auctoribus restituerem, & hos ratione aetatis digestos exhiberem. Sed quid vellem, aperuit Alphenus, quem eum in finem circa id tempus produxeram. Quia autem in eo specimine inter cetera variantium lectionum promissio erat facta, inprimis ex codice MS. Amplissimi viri Corn.

van

¹ Henr. Noris. in *Cenotaph. Pisan. Dissert. II. c. 17.* ² Id. *ibid. Dissert. IV. c. ult.*

van Bynkershoeck , inde laudati consilii ansam arripuit Clariss. Vitriarius. Tot rationibus ab honesto , utili , jucundo suasionem suam muniebat , ut proutinus lubentissime irem in ejus sententiam. Institutum quoque nemo non probavit. Interea vero arduus scrupulus totum consilium suspendebat ; sollicitudo videlicet impetrandae à Celsissimo Duce Etruriae veniae , liberacque ad venerandum Codicem admissionis. Neque enim mihi aut iter ingredi , aut tanto operi me accingere consultum videbatur hujus rei incerto. Sed hoc opus , hic labor erat. Tandem mihi suggestit consultissimus apud Amstelodamenses caesarum patronus Abr. van den Ende , Clarissimo Clerico literarum commercium intercedere cum Excellentissimo Britanniae ad aulam Florentinam , ut & Genuensium Republicam , Legato , Henrico Newton : spem esse , hunc , si id negotium suo nomine ambire vellet , impetraturum. Facile autem celebratissimo Clerico , pro singulari illius de studiis bene merendi animo , persuasi ut tentaret. Dictum factum. Post seriam & assiduam aliquot mensium interpellationem , postque superatas varias difficultates vir Excellentissimus , qui summa apud Florentinorum Principem gratia pollebat , suum meumque & eruditorum commune votum obtinuit. Nulla autem rogationi ejus gravior remora injecta , quam quod idem beneficium antea alii cuidam Belgae frustra indultum dicebant. Obtinuit tamen , ut dixi , constanti & sollicita intercessione : atque ego me statim Florentiam contuli. Invitus praetereo quid multis aliis debeam , qui ope & consilio conatus meos promovere voluerunt , quique iter ingressurum commendatitiis honorarunt : nam omnia enarrare longum foret. Solus me quinque officiosissimis epistolis , ad praecipuos Italiae literatos scriptis , iisdem commenda-

vit

vit Illustrissimus Comes Passioneus. Florentiam sub finem anni MDCCIX. delatum perhumaniter suscepit Britanniae Legatus, ac in posterum familiari consuetudine dignatus est: quin adeo erga me beneficus & benignus fuit, ut non exteri, sed civis, sed consanguinei prope dixerim, numero locoque videretur habere. Immortales itaque gratias τῷ μακαρίῳ hoc meo qualicunque grati animi testimonio consignatas esse pervelim. In aulam mihi adducto optimi clementissimique Principis alloquio frui contigit, & ab ipsomet intelligere, quas mihi de gratia & benevolentia illius testata fecerat Newtonius. Illud vero prae-ter spem meam atque expectationem omnes omnino felicitatis numeros implebat, quod ducem laboris & socium obtingere mihi animadverterem omnigena eruditione praeditum, in crisi inprimis & antiquissimis MSS. si quisquam, versatum, integerrimis suavissimisque moribus senem. Is erat Antonius Maria Salvini, nobilis Florentinus, linguae Graecae in patrio Athenaeo Professor, quique etiam Jurisprudentiae juvenis operam navarat, vir paucissimis comparandus, meoque elogio longe superior. Ille autem, ut se ultro huic admodum molesto auxilio obtulit, ita etiam nulla necessitate adstrictus, nullave publicae remunerationis spe delinitus, ad finem usque indefessus libenterque in eo perseveravit. Nempe summa patientia & accuratione quatuordecim menses continuos in conferendis minutatim Pandectis mecum impendit. Insuper alios decem menses eum adivi, quos maximam partem transégimus in excerptis, quae Basilica subsidio adferre posse videbantur. Quid tam infatigabili & in communicandis doctrinae Criticae arcanis liberalissimo viro debeam, alii judicent; ego sane quibus verbis digne illud exprimam non invenio. Antonio item Magliabeco,

beco, celebratissimae famae viro, plurimum me debere agnosco. Sed non est hujus loci omnes recensere, quibus in ea quadriennii peregrinatione & Florentiae, & in cetera Italia Galliaque innumeris beneficiis obstrictus sim. Duobus annis in amoenissima Florentinorum civitate exactis Romam adivi, & decem menses, quos illic substiti, potissimum insumpsi in excutiendis Pandectarum exemplaribus, quae habentur in Bibliothecarum omnium principe Vaticana. Ejus enim usum benevole clementerque mihi concesserat supremus Romanae Ecclesiae moderator Clemens XI. Neque interim praetermisi in Barberina, Ottoboniana aliisque colligere, quae ex usu forent. Postquam Neapolim inviseram, Roma Florentiam redii, ac denuo ibi tres menses commoratus sum, ut praecipua quaedam in archetypo recognoscerem. Eadem autem, quam dixi, in conquirendis ac consulendis Pandectarum MSS. diligentia cum Florentiae, tum Venetiis, Augustae Taurinorum, Parisiis atque alibi à me adhibita est. Ita domum redux, urbanae turbae omnibusque negotiis me subduxi, ut unice id agerem, quod in me receperam. Sed per labefactatam à prima aetate crebris ferocium calamitatum insultibus, saepiusque nutantem valetudinem, quacum mihi ex aliquo tempore magis ac magis colluctandum fuit, nondum opus ad umbilicum perducere contigit, quod tamen divina favente gratia brevi me spero perfecturum: pauca enim absolvenda restant. En tota itineris & consilii ratio. Nam de tractandi ordine & subsidiis quibusdam nostratium, quibus etiam eo nomine debendi reus sum, in loco dicetur.

Post eos qui Florentinos libros consuluerunt; ut inde veterum Jurisperitorum monumentis lucem adferrent, memorandi praeterea videbantur, qui praestantissimi

M

exem-

exemplaris auctoritatem mentiti, quam plurimis fraudem fecerunt. Sed illud sigillatim praestare laboris esset, qui neque modum, neque finem inveniret. In notis nostris ad singula Digestorum capita erronearum ejusmodi falsarumque adseverationum exempla ubivis suppetunt. Duas tamen alienis verbis notabimus, qui maxime ea in re insignes sunt, Alciatum & Hugonem à Porta. De praeceptore suo sic Augustinus; *Alciatus lib. I. Παρίργων Noricam dictionem probat, &, quod nollem fuisset, addit; „ Dictionem Græcam eo modo reponendam & antiqui ple- „ rique codices, & Ethruscæ Pandectæ nobis indicarunt: Neque enim est ullum eo loco (nempe. l. i. §. i. De effractorib. & expilator.) verbum Græcum in illis Pandectis*¹. De eodem Cujacius, reprehensione aliquanto asperiore: ait enim, *Cætera etiam Alciatus perfidiose dum reponit &c. usurpata auctoritate antiqui libri, qualem nulum viderat unquam, sicut & aliis multis locis constat, falso eum usum esse auctoritate Pandectarum Florentinarum, securum posteritatis*². ^a Denique Ampliff. van Bynkershoek, *Nam de libro antiquo quod monuit Alciatus, non usque quaque mihi persuadetur, qui sciam de Alciati bona fide amplius esse deliberandum*³. satis de Alciato. De Hugone à Porta ejusque editione, quæ Taurellianam bienio praeceffit, hoc modo ipse Taurellus; *Hic quidem puram putam quam præten dit Florentinarum Pandectarum lectionem, nunquam vidit: accepit autem multa ex quodam bono viro, cui familiariter suorum privatorum librorum Lælius pater non adeo tunc emendatorum copiam fecerat,*
ex

¹ Ant. Augustin. *Emendat. Lib. IV. c. 16. ad fin.* Locus autem Alciati est. *d. Lib. I. Parerg. c. 11.* ² Jac. Cujac. *ad l. 133. De verbor. obligat.* ^a Alia exempla suppetit Ruffard. in *marginal. ad l. i. §. 2. Naat. caupon. stabul. l. 15. de reb. auctorit. jud. possid. l. 239. §. 4. De verb. signif. adde notata ad l. 4. De colleg. & corpor. num. 1.* ³ Corn. van Bynkershoek *Observat. jur. Rom. Lib. IV. c. 3.*

ex quibus tum alia, tum annotatiunculas nonnullas desumpsit, Hugonique exhibuit nobis ignaris. hæc ille omnia pro suis edidit. plurima tamen omisit, plurima secus quam in Florentino exemplari habeantur, tradidit: ut clare vobis legentibus apparebit ¹. Similia fere & alii. Scilicet ut hac fuspensa hedera merx eorum commendatior redderetur & vendibilior.

Ceterum ut hi simularunt se habere ex Pandectis Florentinis, quae revera non habebant, ita ex contrario dissimulavit Politianus correctiones & menda librariorum, quae istic norat adesse, aut ignorare profecto nec debebat, nec poterat. Celebris est hæc illius de archetypo assertio, quibusdam etiam, saltem in præfatione, velut ab auctore plane & cogitante atque generante potius, quam à librario & exceptore, inductis, expunctis, ac superscriptis ². Atqui idem alibi correctiones fingit, quae Florentiae non sunt, aut perquam rarae sunt. *Illa vero ætas*, inquit, *& paulo superior, Centiens quoque & Milliens, item Vicensimus, Tricensimus, interposita N litera usurpabat, quod in Pandectis ipsis archetypis Justiniani Principis ut erratum librarii semper inducitur* ³. Praeterea, quomodo hæc cohaerent, Politiane, cum iis quae priore loco afferuisti? Credamus ergo, fervore disputandi abreptum, ut erat vehementis ingenii homo, causae hic eum fervere: disputabat enim cum Bartolomaeo Scala de orthographia quarundam dictionum, & quidem fatis acerbè.

Postremo minime omittenda erat falsissima Ludovici Russardi clausula, post Taurelli præfationem à se repraesentatam ita scribentis: *Accessit his (ne quid te lateat, lector) ut quod his notis inclusum reperies hoc in toto*

M 2

juris

¹ Franc. Taurell. in præfat. ante π.

² Ang. Politian. *Miscellan.* c. 41.

³ Idem *Lib. V. Ep.* 3.

juris corpore, illud ipsum nunc primum additum esse, ultra quam in Pandectis Florentinis aut aliis haecenus legebatur, recognoscas. At non solum manifesto id falsum est, verum tam stupide & crasse mendax, ut nisi in hominem perturbatae mentis cadere omnino non possit. Nihil enim apertius est, quam à Norica abesse, quae his signis a Russardo & infecutis editoribus includuntur, adesse vero quam maxime in Pandectis Florentinis. Quapropter calami oscitantiam esse putavi, &, dum Florentina editio ei intensius obversaretur, pro *Haloandrinis* excidisse *Florentinis*. Sed ab ea conjectura continuo me retraxit quod additum video, *aut aliis haecenus legebatur*: quando videlicet constat, in sola Norica illa desiderari & quae Noricam referunt: pleraque certe reperiri in vulgatis & ceteris editionibus, inscriptiones legum si excipiamus. Nihil ergo restat quam ut cum Ampliff. Bynkershoek per duram & plane intolerabilem *κατάχρησιν*, quod *notis inclusum* dicit, ipsas notarum formas interpretemur, & *Pandectas Florentinas* accipiamus editionem quae Florentiae prodiit curante Taurello ¹. tum certe verum est, inter notas à Taurello in Florentina Pandectarum editione aut aliis haecenus adhibitas, illas non esse, sed primum à Russardo excogitatas fuisse. Interea vero aliud exurgit inconcinnum: sic enim haud quicquam declarat Russardus, quem in finem has suas notas excogitaverit, quod utique ante omnia addendum fuerat. Quemcunque adeo excusationis praetextum quaeramus, perdifficile est, hic Russardum latisima culpa liberare. Certe multos in errorem induxit, dicentes in Florentinis deesse, quae desiderantur in Norica ².

L I.

¹ Corn. van Bynkershoek *ad. l. Lecta. c. 11.* ² Sic inter alios Jac. And. Ludovici in *Hist. Pandect.* num. 55. ubi ait, legum inscriptiones in Florentinis deesse.

LIBER SECUNDUS

CAPUT I.

FORMA EXEMPLARIS FLORENTINI

Duo volumina prope quadrata. Lati margines: antea tamen latiores. Quaterniones quales. Membrana praestantissima. Binae paginarum columnae. Quot in unaquaque versus, & in versu literae. Intercolumnia & lineae ad regendam scripturam. Disparentes literae ubi potissimum & unde. Superductio recentis atramenti. Minium colliquescens. Erosa membrana. item lacera & consuta. Plicae. Maculae diversi generis. Chartae initio & fine exemplaris dissolutae.

Huc usque externis venerandi exemplaris ac mere historicis occupati fuimus, nunc autem ad interiora ejus reverenter accedamus.

Ethruscae Pandectae, inquit Augustinus, in duo volumina conscriptae sunt, quorum alterum libros novem & viginti, alterum unum & viginti reliquos continet¹. Graecum in fronte epigramma est, notat Politianus, Graecae praefationes. Auctorum librorumque index, quorum a fontibus leges emanarunt². Haec autem volumina formae sunt prope quadratae, ita ut altitudo duobus tantum digitis latitudinem superet, observante Mabillonio³. Porro forma exemplaris, quae vel hodie pergrandis est, initio adhuc aliquanto augustior existit, dum margines

M 3

nes

¹ Anton. Augustin. III. *Emend.* 3. ² Ang. Politian. *Epistolar.* X. 4. adde Augustin. I. *Emend.* c. 4. ³ Joh. Mabillon in *Musaeo Ital.* ad diem 19. April. 1686.

nes quibusdam indiciis bona parte recisi apparent ac diminuti. Et de superiore quidem margine satis constat ex membrana tituli *De Aedilit. edict.* circa l. *Sciendum tamen* 19. ubi sesquipedalibus ductibus superius adscriptum fuerat monogramma recens *Α*^ρ, hoc est, *nota*: quale etiam alibi in his libris conspicitur. Ex eo autem monogrammate hodie sola inferiora supersunt, recisis fastigiis, hoc pacto, *ΑV*. De margine vero laterali praeter alia ex eo manifestum est, quod l. *Ab omnibus*. 104. §. I. *De Legat.* I. ubi e regione τῆ, ἀδυνατῶ, de more adjectum erat *Gre.* quo denotatur eo loci Graeca contineri, quod, inquam, istic hodie solum e residuum sit. Ut adeo in reli-gandis Pandectis satis magna membranae portio detonsa esse debeat, sive id una vice contigerit, tum videlicet cum Florentina Respublica reportatum à Pisanis exemplar de novo ligari vestirique, & paginas in lateribus deaurari fecit, sive pluribus sensim ligaturis.

Praeterea sciendum, haec volumina certis quibusdam quaternionibus seu quinternionibus constare. De his ita Augustinus. *Solent librarii, ut facilius conglutinent libros, collectiones quasdam chartarum facere, quas novo verbo Quinterniones aut Quaterniones, Graeci πεντάδια, appellant. His variis modis Pandectarum scriptores usos animadverti, denis saepe & octonis chartis, quaternis nonnunquam & senis collectionem illam componentes, prout librorum divisio patiebatur* ¹. Haec ille. Hos autem quaterniones sive quinterniones initio singulorum, infra ad oram paginae interiorum, numeris Romanis signarunt, ut videre est in specimine quod delineavimus ex tit. *De fideicommiss. libertat.* ^a cum quo incipit quaternio LXXI. propter-

¹ Anto. Augustin. I. *Emend.* 1. ^a Praefigetur illud specimen ipsis Pandectis.

propterea sine dubio, ne, ligato nondum codice, facile confunderentur membranae: paginas enim non signabant, uti nunc. Nam quod prioribus Pandectarum libris in interiore paginae sponda, & quidem fere circa medium paginae, numeri inveniuntur, omnino a recenti manu est, ut vel ipsa numerorum figura arguit. Multo minus igitur singulis capitibus seu legibus numeri praefixi sunt, unde mos laudandi leges ab initialibus earum verbis.

Membranas ipsas seu pergamenas Florentini exemplaris quod attinet, & candidissimae existunt & tenuissimae. Tanta nimirum subtilitatis singula folia sunt, ut ad calidioris manus contactum crispentur, inque cincinnos se volutent. Quod si ex hodiernis pergamenis confectum esset exemplar, pro duobus quatuor volumina impleret. Ceterum quaelibet pagina in duas columnas dividitur, quae singulae versus quadraginta quinque continent. *Quod si*, ait Contius, *ad Justinianum exemplar descriptae sunt Pandectae Florentinae, huiusmodi brevibus lineis constare debent, quod erit si per duas columnas singulae paginae sint descriptae, quod adhuc à nemine, cum quo fuerim, discere contigit.* ita Contius, agens de numero versuum, quos in Pandectis esse asserit Justinianus ¹. Sed per *centum quinquaginta millia versuum*, quibus Imperator Pandectas constare dicit, Duarenus intelligit membra orationis integra sive periodos: & morem numerandi versus veteribus familiarem fuisse contendit ²: alii vero non periodos, sed lineas cum Contio intelligunt ³. Denique singuli versus sive lineae exemplaris Florentini continent literas praeter propter triginta: hoc enim certo definiri non

¹ Anton. Contius *Lectio. Subsecivar. Lib. I. c. 8.* ² Fr. Duaren. *in. proem. Pandect. c. 3.* & *Lib. II. Disputat. Anniversar. c. 6.* ³ Anto. Schulting. *in Enarrat. prima partis Digestor. in. proem. §. 4.*

non potest, cum literae aliae aliis majores sint, ipsaque scriptura nunc densior inveniatur, nunc laxior.

Insuper singularum paginarum intercolumnium, ut & margines, item versus singuli, circino distributi descriptique fuerunt. Praeter linearum in quibusdam vestigia, paginas decussatim dividenda, idem passim testantur puncturae sive foraminula circini ad exteriorem marginem ducendis lineis pari distantia defixa. Videri quoque id potest in laudato specimine ex tit. *De fideicommiss. libertat.* Nempe folia instrumento ejusmodi mensorio subjecta perforabantur, & quidem aliquot simul, ut labori compendium fieret: atque ita foramina sequentibus foliis subtiliora videas, tandemque velut evanescentia, donec iterum iterumque repeterentur instrumenti perforationes. Sed & illud ad confirmationem eorum, quae paulo ante de recisa undique membrana dicebamus, omnino animadvertere convenit, alicubi & ipsa puncturarum foraminula ea recisione periisse, quorum quaedam medio dissecta, alia vero tantum in superiore, alia in inferiore marginum parte residua. Clarissime omnium hoc patet libro L. Pandectarum circa medium. Sunt autem lineae, quae ad illa foramina per transversam paginam regendae scripturae ducuntur, quasi fulci quidam ferendis in ordinem literis exarati impressique: quemadmodum istae, quae decussatim ductae, margines & intercolumnium determinant, quasi carceres & meta, quibus scriptura utrimque continetur, &

Quas ultra citraque nequit consistere rectum.

Ne enim hasce lineas egrediantur librarii, aut conjunctis literis in formam monogrammatidis ad finem versus uti solent, aut minuiore compactioneque charactere: alii etiam vocem in quavis sui parte detruncant, nulla syllabae

bae habita ratione, adeo ut vel diphthongi pars sit in fine versus, altera initio sequentis. sunt tamen & qui licentius transcendunt. Sed has lineas seu virgas ignorare nequeunt, qui antiquos codices tractarunt: nam ii saepe hujusmodi finibus terminisque septi sunt. Idem olim Italii in usu, vocabantque illud *virgare*. nec male fortasse membranam talem aut chartam *virgatam* dixerimus. Hodie vero Itali folium, crassioribus virgarum ductibus delineatum, chartae supponunt, ut à transparentia juvenetur. Sed ad nostra.

Celebraverat Politianus *venerandam* ipsius exemplaris *faciem & quae sanctam vetustatem procul ostendet* ¹. Huc autem inter alia pertinere videtur disparens scriptura, literaeque evanescentes, item erosa, lacera, consutaque variis locis membrana. Disparentem scripturam nos appellare non mirabitur, qui reputat Budaeum jam ante duo secula testatum, Pandectas *lectu esse perdifficiles, literis jam multis in locis exolescentibus, verbisque non interpunctis* ². Praeterea & Augustinus incusat *fugientes ob vetustatem literas* ³: laudatque Cosmum Medicem, quod tales libros *obsolescere & obliterari non pateretur* ⁴. Non tamen per omnia aequabilis corruptio est, sed pluribus in locis Exemplar adhuc optime conservatum est. Observavimus autem, quibusdam in locis duas paginas sibi oppositas alternatim, nunc vividam ac velut recentem adhuc scripturam exhibere, nunc vero languentem & evanidam: idque per aliquot folia continuari. Hoc inde fortasse, quod refert, utra ex parte membrana conscripta sit, an ab ea quae in animali-interior carni-que obversa

N

fuit,

¹ Angel. Politian. *Lib. X. ep. 4.* ² Gulielm. Budaeus *Annotat. ad Pand. l. 3. De legib.* ³ Ant. Augustin. *in praefation. Emendar.* ⁴ Idem *Lib. III. Emend. in praefat.*

fuit, adeoque propter adhaerentem tenacius pinguedinem aliquando non tam exacte purgata videtur, an autem exterior, quae pilis respondet, ac facilius levigari purgarique potuit. Insuper deprehendimus, maxime evanidam & extritam scripturam esse in principio quaternionum, ut & librorum, qui cum quaternione passim inchoantur. Itaque videntur quaterniones illi in initio aliquamdiu dissoluti & incompacti jacuisse; unde cum pergamenae sua natura leves & glabrae sint, scriptura continuo attritu sensim deteri coepit. Porro puncta, lineolae obliquae, cacumina & caudae literarum, quia subtilius & transverso fere calamo scribuntur, saepius extrita sunt. Sunt denique & singularia quaedam loca, ubi scriptura plus solito disparuit, sed ea exiguo cum fructu, minore autem legentium delectatione hic à nobis enumerarentur.

Attamen huic malo multis locis obviam itum superductione recentis atramenti. atque ita jam statim *l. 2. De orig. jur.* literae fugientes eo modo sistuntur ac velut à fuga retractae sunt, sive in totum, sive ex parte, prout maxime abierant. Neque enim semper integrae voces aut literae fuerunt superductae, verum hic illic vel unica literula, aut pars ejus. credo prout legens labebatur, e suo lapsu aliis praecavens. Sed cum illa superductio interdum quoque vice correctionis videatur fuisse, est ubi praejudicium facit veteri scripturae, nec de ea libere judicari patitur. Rarius autem integrum vocabulum, aut plura simul superducta sunt. At initio librorum *l. Pandectarum*, ubi pleraque disparuerunt, non nemo integros sex priores versus secundae columnae superduxit, nempe *a-ciscatur pecunia* in medio *§. 3. l. 2. De reb. credit.* usque ad *nummos, obligant:* ibi vero laboris

boris molestia deterritus destitit. Quo in loco illud notatu dignum, quod cum ubique antiquis vestigiis ductibusque literarum religiose insistat, tamen ad scribendum *nihil* antecedentia coarctet, & juxta antiquos, novos ductus faciat, ut *c* intrudere posset, pro more seculi sui, quo *michi* & *nichil* scribebatur. tanta vis est consuetudinis, etiam pravae. Tandem superductae sunt pro lubitu etiam inscriptiones titulorum ac legum, etsi cinnabaris seu minium, quo rubricae & nomina Jctorum conscripta sunt, longe melius sese conservaverit quam atramentum¹. adeatur titulus *De Carboniano edicto*. Illud tamen incommodi habet minium, quod humori cedat: hincque in ultimis paginis, quae Pisis, ut dictum, praepostere conglutinatae sunt, pleraque Jctorum in inscriptionibus nomina liquore *καλλήσεως* evanuerunt, adeo ut agerrime legantur.

Erosio autem membranae subtilis in Tusco exemplari eo pronior fuit, quod folia *επιστόγραφα* sint, hoc est, utrimque conscripta, & quidem intra easdem lineas eodemque sulcos, aerugine atramenti ab utraque parte membranam pari nisu perrodente. Melius antiqui dextram tantummodo conscribebant, sinistram sive aversam atque exteriorem observationibus correctionibusque reservantes. Ita accipimus illud Juvenalis.

- - - in tergo necdum finitus Orestes².

Inde & *Adversaria*, ni fallor, dicta. In Pandectis autem Florentinis interdum membranae & atramenti velut certamen quoddam videas. est enim ubi atramentum fortius teneram & gracilem membranam perrodit; est item ubi validioris membranae beneficio, aut ob oleosam pinguedinem

N 2

¹ Ant. Augustin. III. *Emend.* 3. Tho. Demster, in *Etruria regali Lib. V. c. 18. ad fin.* ² Juvenal. *Sat. I. v. 6.*

dinem cessit ac evanuit. Utrumque vitium, cum flaccidae & cedentis scripturae, tum membranae erosione perforatae, imprimis conspicitur lib. XXVII. in Graecis Modestini *De excusationibus*. Illa autem istic vehementer lectionem turbare ac remorari, non uno loco queritur Augustinus ad eum tractatum. Ceterum erosiones illas membranae ut passim plus minus animadvertas, ita praefertim lib. X. XI. initioque XII., ubi tenuissima folia sunt. Illud vero singulare, &, si bene memini, unicum, quod l. 6. §. 13. *De excusation.*, ubi membrana valde erosa est misereque lacera, aliquis Latina verba ad marginem transcripserit: nam ad Graeca *in seq. §.* quae opem aequae ac praecedentia desiderant, substitit, linguae, ut opinor, imperitia. videtur enim manus seculi xiv. ut recens atramentum literaeque & scribendi compendia, abbreviaturas vocant, arguunt.

Praeter exesa obsoletaque verba alicubi etiam laceratam membranamprehendimus, & rudiore contrectatione divulsam. hoc autem ubi accidit, & tamen perraro accidit, filo serico diligenter confuta est plaga. Praeter primam constitutionem Latinam ante Pandectas hoc etiam videre est l. 23. *De heredit. petit.* Ceterum ut ab atramento erosa in multis est membrana, ita diligentem per tot secula custodiam miramur, quae à blattarum tinearumque arrosione Exemplar nostrum vindicare potuit. non enim memini nos ulla vermium foramina observare, nisi ad finem posterioris voluminis, ibique prorsus in extremo. Nihil huc faciunt majora quaedam foramina, eaque rotunda aut oblonga fere, quae subinde conspeximus; sunt enim membranae coeva, orta sine dubio ex vulnere necati animalis: neque illis quicquam turbatur scriptura. Sunt autem nonnunquam illa foramina talco, ut vocant, subti-

subtiliter impleta, & quidem coaevo, ut è vestigiis linearum regendae scripturae per cicatricem ductarum patescit, in primis l. 7. §. 1. *De donat. int. vir. & uxor.*

Denique, ne quid desit ad plenissimam egregii MS. notitiam, addamus etiam nonnihil de plicis & maculis. Plicae aut rugae, quae scripturam offendant, itidem sunt rarissimae. Praeter latens s in plica constitutionis primae ante Pandectas, quod detexit Vir eruditiss. Laur. Theod. Gronovius¹, similis observatio est in fine exemplaris, à Taurello pridem animadversa. videlicet in l. 203. *De verb. sign.* scriptum *viētus cui causa*, correctumque in *sui*: at τὸ s corrigendi causa superscriptum, in plica later.

Rursus alibi atramento commaculata est membrana, alibi minio conspurcata, alibi oleo aut cera perfusa: sed haec omnia quoque rarius. Maculae autem ex contactu oppositae recentis scripturae suspicionem correctionis inducere, & vel attentum ludificare ac fucum ei facere possunt, certe si minores sint, ut dicetur, ubi de punctis sermo erit. Exemplum autem insigne commaculatae eo modo paginae est sub tit. *De serv. exportand.* ad fin. Frequentiores sunt illae, quae ex minio inscriptionum contingunt, quippe quod tardius ficcatur: sed hae minus periculosae sunt, cum facilius à cetera scriptura distinguantur. Ceterum l. 103. *De legat. I.* in voce *audiendus* macula guttae atramenti è calamo inter scribendum decidentis τὸ e operit, neque ita exsiccare potuit, quin, ut solet, orbiculi seu ambitus sui notam impressam reliquerit. Sed non alibi id facile reperias: quod summam librariorum in conservando scripturae nitore ἀντιστῆσαι demonstrat. Maculae vero oleosae, aequae rariae, videntur esse describentium ad lampadem. Flavae autem maculae hic illic apparentes,

¹ Laur. Theod. Gronov. in *Emendation. Pandectar. c. 1.*

sine dubio sunt à cereis seu funalibus accensis, ad quae antea exemplar monstrabatur. Sane libro XXIII. Pandectarum in pluribus id genus maculis etiamnum gutta cerae decidua remansit. Immo vero *l. 3. §. ult. De penu leg.* cera liquata tam ardens incidit, ut foramen rotundum fecerit, quo literae *a n o* in *dolia non* ablatae sunt. latius autem distillans magnam & oblongam maculam fecit, & ad finem membrana quasi fervore corrugata est. Hinc scriptura flavior, & ab altera parte multa recenter superducta, quaedam etiam in margine reposita, quae in contextu nimis corrupta erant, quam ut superduci possent. Amplius, quod notandum, in *l. 4. §. 5. eod. pro etiamsi* ob angustias spatii, sequentibus literis perforatis, repositum *et si*, quasi quod perinde esset. Ita etiam veneratio Exemplaris damnum ei intulit.

Illud tandem in genere observatum volumus, omnes prope enumeratas calamitates in initium & finem Pandectarum, sed maxime in istud ingruisse: neque hoc tam temporis, quam contrectantium injuria. Insuper utrobique chartae aliquot, in media junctura fatiscentes, dissolutae jam pridem fuere. Videlicet in manuscriptis curiosius inspiciendis plerique ante omnia initium & finem contemplari solent, eoque fit, ut utraque illa codicum pars vel maxime teratur, priusque fatiscat, accedente in primis oppositi tabulati, quod utrumque latus operit, attritione, quoties volumen aperitur & clauditur. Et in extremo quidem chartae ultimae dudum periire, sed ita ut nihil desideres: vacuae enim videntur fuisse. quinque autem praecedentes, quibus totus tractatus *De diversis regulis juris* terminatur, nisi quod uno capite mancus est, conglutinatae fuerunt, affuta membranae plagula, cui illa chartae seu folia interius affixa cohaerent. Prudenter
fane

sane & recte, nisi quod per errorem praepostere junctae chartae sunt, ut pluribus ostendit Augustinus ¹. Non eadem fuit in servandis primis Pandectarum foliis providentia: istic unus & alter quaternio ligaturam non tenuit, & prioris quidem paucae chartae pari ratione in medio à se invicem discesserunt. tandem vero prima omnium, quae Graecae constitutionis initium habebat, intercidit, quum tamen Augustini & Taurelliorum tempore adhuc superfuerit, quantumvis erosa, lacera & evanida, sicuti & sequentes aliquot, quae hodie primae sunt. *Sciendum est*, inquit Augustinus, *primam partem Graecae constitutionis ita contritam esse, ut non multa verba legi possint* ². Ceterum charta illa omnium prima fortasse amissa fuit eo decennio, quo Taurellus Exemplar domi suae versavit: casu certe intercidisse arbitror. Denique ne trajectio seu ordo praeposterus ultimarum chartarum, quem Taurellus & Augustinus primi deprehenderunt, cuiquam amplius fraudi esset, quinque illis conglutinatis chartis numeri superius appositi sunt ad oram exteriorem, hoc pacto, 1. 2. 4. 3. 5. idque probabile est, à Taurello profectum esse.

¹ Anton. Augustin. I. *Emend.* 1. ² Idem III. *Emend.* 3.

C A P U T II.

SCRIPTURA EXEMPLARIS FLORENTINI.

Continua more veterum. etiam apud Hebraeos & Graecos. minime autem contigua. Character calligraphicus. oppositus actuariorum. Magnitudo literarum. Paritas earundem, praeterquam in rubricis, nominibus & Ctorum, in inscriptionibus &c. Figura literarum aliquid habet ex Gothi-

Gothico. Error circa literam Pisanam. Specimina scripturae Florentinae, etiam in Graecis. Magna Graecarum literarum cum Latinis in eo exemplari affinitas. Capitalium literarum exempla. Alphabetum Pandectarum. Digressio de hodierna communi scriptura quemadmodum ex veteri majuscula derivetur. exemplum in e ex E, r ex P, d ex Δ, m ex M. Aliae observationes circa A. F. G. S. T. V. X, ea figura, qua Florentiae occurrunt.

Scripturam Codicis nostri majusculam eandemque continuam esse, nulla dictionum intervalla, multo minus verba interpuncta, nullas item compendiaras notas habere, ex Politiano & Budaeo jam pridem adnotatum nobis est. Sed de scribendi compendiis & interpunctionibus in proximis agetur.

Sunt igitur ita scripti Pandectarum libri, *ut non orationibus solum, sed ne verbis quidem ipsis distincti sint*, ut ait Augustinus ¹, sive ut Taurellus, *absque ulla vel clausularum vel vocum distinctione, sine aliquo praequam capitum intervallo* ². Mos ille fuit veterum. sic de Livii quinque libris postremis Erasmus: *Exemplar admirandae vetustatis, prisco more, perpetua literarum serie ita depictum, ut difficillimum fuerit verbum à verbo dirimere, nisi docto, attento, & in hoc ipsum exercitato* ³. Comproubant illud tot codices antiqui, tam Graeci quam Latini, quot vel hodie fatis magno numero in bibliothecis suis asservant Itali. Quod si in libris antiquioribus syllabae omnes & verba conjuncta sint absque membrorum spatiis, quanto magis in lapidibus & monumentis. Lepida
hac

¹ Ant. Augustin. I. *Emend.* c. 9. ² Franc. Taurell. *ad lector.* §. 4. ³ Desider. Erasmus *praefation*, in V. libros Livii postremos ad Carolum Montionium.

hac de re & suavis est querela Odofredi, ubi loquitur de ea parte duodecim tabularum, quae à Decemviris postea adjecta est: *ut de istis*, inquit, *duabus tabulis aliquid est apud Lateranum Romæ*: (intelligo palatium Pontificium Lateranense, in quo etiam olim fragmentum legis Regiae, quod inde in Capitolium est translatum, custoditum fuit ¹) & *male sunt scriptæ: quia non est ibi punctus, nec §. in litera: & nisi revolveritis literas, non possietis aliquid intelligere* ². Etiam Hebraica & Graeca MSS. antiqua contiguam scripturam habent: distinctio sensum ab arte & industria venit. Quin huic indiscretæ scripturae in Graecis non male quis accentuum originem adscribat, qui olim distinctionis vicem obtinuisse videntur. sed haec alterius fori sunt.

Ad ipsas literas veniamus. Hae autem singulae seorsim, nulla junctura, nullaque connexionē ac velut insulatim positae sunt, pleraeque etiam, non sine labore, variis ductibus exaratae. Proinde scriptura Pandectarum, quam continuam esse observavimus, si singula elementa consideremus, contigua non est. Praeterea ex allatis omnino ad *καλλιγραφίαν* est referenda: ad quam & ceteros omnes antiquos codices referre necesse est. nam *ταχυγραφία*, quae exceptorum seu actuariorum erat, in judiciis usu veniebat, actis celeriter excipiendis. Est ea longe diversa, literis oblongis & inter se ut plurimum connexis, quae, quod ad genus scripturae, non multum abludit ab hodierna Italarum, Gallorum, & nostratium scriptione. Inter alios specimen illius exhibet illustrissimus ac Reverendissimus Adriæ Episcopus Philippus à Turre, vir egregius, quem fata nobis, qui multis nominibus incom-

O

para-

¹ Franc. de Albertinis *Lib. II. De mirand. veter. Romæ. civile. ff. De justit. & jur.*

² Odofredus in l. *Jus*

parabili Viro obstrictissimi eramus, totique orbi literato paucis abhinc annis eripuerunt. profert nempe in Dissertatione Apologetica ad nummum Anniae Faustinae duas particulas instrumenti venditionis fundorum & aedificii in agro Ariminensi, scripti Ravennae sub Justino II. Imperatore A. D. DLXXII ¹. quod specimen eo lubentius allegamus, quoniam circa id tempus, certe non ita multo post, conscriptum opinamur ipsum illud, quo de agimus, Florentinum Pandectarum exemplar.

Characteres porro quadrati sunt, & mediocris formæ, ait de Pandectis Florentinis Mabillonius ². Alii *grandes* vocant, item *maiores* ³, sive *majusculos* ⁴. & haec fortasse tolerari possunt. *Omnia*, sic Muretus, cujus assertionem exemplo Pandectarum probare nititur Allatius, *Omnia*, inquit, *scribebant veteres iis literarum formis, quas hodie Majusculas vocamus* ⁵. Sed dubia est *veterum* appellatio, nec uni seculo, certaevae cuidam aetati applicari potest. Ceterum illi certe nimium exaggerant, qui literas Florentini codicis *capitales* nuncupant ⁶: nam id nomen iis demum convenire videtur, quae vulgo lapidibus incisae, aut aliis monumentis antiquis. Iisdem vero conscriptus est tantopere celebratus Virgilii liber, qui à Mediceis cognomen traxit ⁷. At quidam nondum contenti quadratis & ingentibus literis, *unciales* fecere, & ejusmodi quidem, *quae de plano recte legi possint* ⁸. Ita res crescit eundo; maxime apud eos, qui ex aliis sapiunt, nec ipsi oculis usurparunt.

Insu-

¹ Phil. à Turre in laud. dissertat. c. 8. ² Joh. Mabillon. in Museo Ital. ad diem 19. April. 1686. ³ Ang. Politian. X. Epistol. 4. & Miscellan. c. 41. ⁴ Leo Allatius Animadvers. in antiquitat. Etruscar. fragm. nu. 34. ⁵ Anto. Muretus ad Seneca Epist. 40. laudatus ab Allatio d. lo. ⁶ Contius in priefat. ante π. versus fin. ⁷ Vide Joan. Mabillon De re diplomatica. ⁸ Alber. Gentil. De lib. jur. civil. c. 3.

Insuper non solum *grandes ubique literæ* audiunt Politiano, verum etiam *compares* ¹: *exceptis* tamen, uti recte subiungit Augustinus, *singulorum capitum initis* ². Nomina videlicet Jurisconsultorum, capitibus seu legibus præfixa, literis paulo grandioribus in separati versus initio delineata sunt, & præter nomina τὸ IDEM, quod vicem nominis obtinet. Ut vero hae literæ aliquanto majores sunt, figuram tamen in paucis diversam habent. Ceterum, quod addere debuerat Augustinus, rubricæ titulorum maximis elementis insignitæ comparent: quales literas haud immerito quis capitales appellaverit. Tam autem hae, quam illae, ut hoc obiter addam, miniatae sunt, reliquæ atramento expressae. Capitalibus insuper consignatum epigramma Graecum in limine Pandectarum. At τὸ FELICITER in calce librorum, ut & initiales eorum rubricæ atque inscriptiones uncialibus interdum, an verius sesquipedalibus elementis superbiunt. Denique nec adeo uniformis est cetera contextus scriptura, ut non alicubi aliam alia majorem aut minorem, densioremque aut diductiorem deprehendas. nec mirum, si quidem à pluribus librariis descriptum fuit exemplar. Illud prorsus singulare est, quod verba orationis Divi Hadriani in l. 22. *De petit. hered.* majoribus sive capitalibus exprimantur.

Genus scripturae & literarum figuram quod attinet, Sigonius *priscis admodum literis exaratum volumen appellat* ³. In specie vero Augustinus hæc literas *Romanæ Græcæque veteri scripturæ proxime accedere testatur, nisi quod quædam à Gothis accepta, qui jam inde à Theodosianis temporibus Latinis Græcisque hominibus conjuncti*
O 2 fue-

¹ Angel. Politian. *Lib. X. Epistol.* 4. ² Anton. Augustin. *Emendat. Lib. III. c. 7.*
adde *Lib. I. c. 4.* ³ Car. Sigon. *De regn. Ital. Lib. XI.*

fuerunt, agnoscere videretur ¹. Graecarum profecto ac Latinarum literarum tanta in nostro exemplari affinitas est, ut plures utrique linguae communes conspiciantur, & promiscue adhibitae. quin adeo similia hic Graeca Latinis, ut adspectu minime distinguantur. quae res opinionem de Graecis descriptoribus non parum confirmat. Sed & Gothicis literis inquinatum esse Pandectarum characterem judicavit Vir eximius Justus Fontaninus ². Sunt autem & alii libri eo pacto conscripti. in his Orosius Mediceus in bibliotheca Laurentiana Florentiae proxime ad eam scripturam accedit: sed magis adhuc Graecus codex versionis LXX., qui Oxonii est. Ut bis peccent, qui *Literam Pisanam* exponunt *characterem veterem, quo scripti Pandectarum libri* ³: primo, quia communem eorum seculorum scripturam peculiarem & propriam faciunt Pandectis Florentinis; dein, quod imprudenter abutuntur eleganti circumscriptione exemplaris Pandectarum, quod Pisis eo tempore asservabatur.

Verum praeestabit, quae dixi, rerum documentis ostendere, & scripturae literarumque specimina, ex ipso exemplari Florentino desumpta, oculis subjicere. Primum igitur, cum forma exemplaris, tum tota scribendi ratio patebit ex schemate paginae istius, quam integram ipsis Pandectis praefigendam curabimus. Interea vero scribendi rationem literarumque differentiam & magnitudinem plenissime indicabunt, quae hic sequuntur.

Non esse aequabilem ubivis ejusdemve magnitudinis scripturam, docebit *l. II. De inoffic. testam.*

¹ Augustin. in *praeat. Lib. I. Emendat.* ² Just. Fontaninus in *Vindic. diplom.* pag. 86. ³ Carol. du Fresne in *Glossar. med. & infim. Latin.* Joh. Mabillon. *De rediplomat. Lib. V. tab. 6.*

⁊ R DE ADOPTIONIB^I SE TE MANCI-
TIONIB^I SE TALIS MODIS QVIB^I
POTEST ASSOLVITUR R

II
DOMININO STRI

III
IHESVCHRISTI

IV
IMPERATOR

V
CONSTANTINOPOLI

VI
AVGVSTO

VII
FELICITER

ΜΟΔΕΣΤΙΝΟΥΣΙΒΡΟΤΕΡΤΙΟΡΕΣΠΟΝΣΟΡΟΥΜΕΤΙ-
 ΣΙΓΟΥΕΡΕΛΛΑΙΝΟΦΦΙΟΙΣΙΤΕΣΤΑΜΕΝΤΙΟΡΤΙΝΟΥ
 ΕΡΙΤΝΟΝΙΔΕΟΤΑΜΕΝΔΟΝΑΤΙΟΝΕΣΚΥΑΙΟΥ
 ΕΙΡΕΡΕΚΙΣΣΕΡΡΟΡΟΝΙΤΥΡΙΝΦΙΡΜΑΡΙΝΕΚΕ
 ΙΝΔΟΤΕΜΔΑΤΟΡΟΥΜΑΡΤΕΜΙΝΔΙΚΑΡΙΠΟΣΣΕ
 ΡΕΣΠΟΝΔΙ

maxime si comparetur cum sequente particula *legis* 26.
Depositi.

ΙΤΑΚΑΙΠΙ·ΕΛΑΒΟΝΚΑΙΕΧΟΥΕΙΣΛΟΓΟΝ
 ΠΑΡΑΚΑΤΑΘΗΚΗΣΤΑΠΡΟΓΕΓΡΑΜΜΕΝΑ

ut et cum l. 17. § 18. *De minorib.* quas cap. v. reprae-
 sentabimus. Inter has literarum formas medium tenet
 communis scriptura, quam exhibemus in pagina illa in-
 tegra ex tit. *De fideicommiss. libertat.* ipsis Pandectis, ut
 dicebam, praemittenda. Ad eandem pertinet proxima
 portio l. 2. *De legib. & Scitis*, quae maximam partem
 Graeca est, ut constaret, idem in Graecis obtinere, quod
 in Latinis.

ΑΙΣΑΡΤΗΜΑΤΩΝ ΠΟΛΕΩΣΔΕΣΥΝΘΗΚΗ
 ΙΚΟΙΝΗΚΑΘΗΝΑΠΑΣΙΠΡΟΣΗΙΣΕΙΖΗΝ
 ΤΟΙΣΕΝΤΗΠΟΛΕΙ ΣΕΔΕΤΡΗΙΛΟΣΟΦΟΥΣ

In his autem Latina Graecis conjuncta referre volui, ut una constaret de similitudine & insigni affinitate, quae major adhuc esset, si accentus à Graecis abessent, ut initio revera abfuere, & variis Pandectarum locis etiamnum absunt. manifesto enim recentioris manus sunt. Verum quae ad Graeca spectant, ad peculiarem de iis tractatum rejicimus. Illud interea ad confirmandam eam, quam monui, Graecorum ac Latinorum elementorum similitudinem addere non gravabor, ubicunque Graeca occurrunt Latinis permixta, recentiorem manum in extremo margine *Gre.* aut *Grec.* apposuisse, velut indicis loco. & sic versa vice, ubi pleraque Graeca sunt, ut in fragmentis Modestini *De excusationibus*, ab eadem manu è regione Latinorum adscriptum esse *Lat.* ne quem scilicet in errorem induceret literarum paritas. Ut taceam de Latinis vocabulis Graece, aut Graecis Latine, quin & permixtis interdum elementis exaratis. Adeo ut etiam magnos Viros haec affinitas in errorem induxerit. Sed de his suo loco plenius ¹.

Ceterum capitales quoque literae in exemplari nostro non uniusmodi sunt, ad magnitudinem certe quod attinet. Et rubricarum quidem specimen esto, quod sequenti tabula conspiciendum datur, figura I. Initio autem Pandectarum ante constitutiones Justiniani praevias ea literarum forma est, quam II. figura exhibet: & in specie illi characteres, qui ante constitut. *Tanta circa nos.* sunt, III. loco repraesentantur; IV. qui sunt ante constitut. *Omnem;* quemadmodum V. & VI, qui eidem constitutioni ad finem subjecta sunt. Denique maxima characterum statura est, in voce FELICITER, quae VII. loco subjecta est: ea autem legitur Florentiae sub epigrammate Graeco in limine prioris voluminis. Tan-

¹ Nimirum in disert. *De Graecis*, quae postmodum edetur. Item *Lib. I. c. 3.*

ALPHABETUM

E X

PANDECTIS FLORENTINIS.

a a a a a a a a a *

B B B B B B B B B * B * B * F * G * b * b * b *

c c c c *

d d d d d d d d d * d * d *

e e e e e e e e e e e * e * e * e * e *

F F F F F F F F F F F * F * F * F * F *

F * F * F *

g g g g g g g g g * g * g * g *

h h h h h h h h h *

i i i i

k

l l l l l l

m m m m m m m m m * m * m m *

n n n n n n *

o o o o

p p p p p *

q q q q q * q *

r r r r r r r r r r r * r *

r * h * r * n * r * r * r * r * r * r * r *

s s s s s s s s s s s * s * s *

t t t t t t t t t t t * t * t * t * t *

u u u u u u u u u u u * u *

x x x x x *

y y y

z

A. W. L.

Antonio de Sola

Tandem etiam, quod restat, ordine & juxta seriem alphabeti in proxima tabula sistimus, communem scripturam. Qua in re observandum, primo loco esse, quæ usitatae sunt, deinde quæ minus frequentantur, rariores autem esse, quibus astriscus adponitur. Romanos, sive Latinos, & linguam & literas à Graecis potissimum accepisse pervulgatum est: ut mirum non sit tantam antiquitus harum literarum convenientiam fuisse, testibus Quintiliano & Plinio ¹. Literas autem majores intelligo, seu capitales, ut vocant, quibus olim solis utebantur. Verum de eo dubitare non potest, qui vel hodie utrarumque figuram committat, eamque, non dico examinet, sed tantum nude contempletur. Illud minus perspicuum est, minusque, ut opinor, observatum, quemadmodum grandiores illae seu capitales in minores sive communes & quotidianas, etiam eas, quas in scribendo nunc quilibet usurpat, paulatim desciverint. Quia vero ipsi illi Pandectarum characteres huic observationi materiam subministrant, nonnihil in eam exspatiabimur.

Praecipua quæ actus humanos moderatur, ac plerarumque inventionum mater est, regula, etiam hic principem locum, immo unicum obtinet. ea est studium commoditatis facilitatisque, praesertim si non operae tantummodo sed & temporis compendium fiat. nec quicquam sane magis naturale est. Ante omnia igitur observandum, literas capitales figurae quam maxime angulatae esse, & Graecas quidem magis ac Latinas, hoc est, antiquiores prae iis, quæ insequutae sunt. Animadvertendum praeterea, tractus angulares difficilius duci quam rotundos, quippe qui tot separatas lineas requirunt, quot lineae angulos illos constituunt. Unde sequitur, quo lite-

ra

¹ Quintilian. *Institution. Orator.* Plinius VIII. *Natur. Histor.* c. 58.

ra plures angulos continet, eo saepius tollendam manum & de integro figendam, aut saltem in ducendo sistendam esse: exempli causa, A. Δ. H. N. tribus lineis totidemque ductibus constant, E. M. Σ. quatuor; & sic in ceteris. Rotundae autem literae, quia, secundum Physicos, omnis motus per circulum amat fieri, continuo calami ductu absolvuntur. ita O non nisi unica volae circumductione indiget. Hinc proinde factum, ut, quantum poterat, curvatis angulis & in rotundum deflexis, sensim hodiernam figuram induerent literae. Nimis operosum foret in singulis hoc ostendere: quare iis contenti erimus, quae in Pandectarum scriptura id aliquanto evidentius comprobant. in ceteris facile ad eandem normam observationes sibi quisque formabit.

Graecis Latinisque communis litera E rotundatis angulis transit in € , cujus figurae in plerisque antiquis MSS conspicitur. Quum autem ligula isthaec seu lineola media transversa, per festinationem aut imprudentiam nimis produceretur, non raro evenit, ut proximam literam laederet, cumque affini confundendo, errori interdum ansam daret. hinc eadem fursum duci coepta est, hoc pacto € , quemadmodum in primis scribitur libro XLIV. Pandectarum: & vulgaris erat in scriptis saeculi xv. quin & multis Italis hodieum € scribi consuevit. Prominentiore autem rotunditate superiore, & cum ligula coalescente, facta tandem est € si ligula rectò ducetur, sin versus superiora € ; unde e, quo vulgo utimur. Denique nec minutum € Graecum aliunde est quam ex rotundato € , ligula ob commoditatem celeritatemque scripturae eodem ductu protensa.

In R suppar observatio est. Post conversionem τϛ ϣ in P Latinorum, ex eadem regula necesse erat, ut ϣ sive P Grae-

Graecum in alphabeto Latino *σημεῖον* aliquod *διακριτικόν* adscisceret. Itaque primo simplex lineola è medio literae ad imam prominentis curvaturae partem horizontaliter producta est, nempe **P**: atque haec ipsissima hujus literae in codice nostro forma est ordinaria. Sed idem heic fuit lineolae transversae incommodum, quod in **E** adnotavimus. quia vero propter ventris, quem in superiore parte haec litera facit, prominentiam, ligula illa sursum protendi nequibat, deorsum producta est, hoc modo **Q**. inde hodiernum R, crispatum ad ornatum cauda. Alii porro facilioris scripturae gratia **R** & **℞**, effinxerunt, non clauso hemicyclo, ligulaque in continenti adjecta: & sic tandem per festinationem & incuriam natae inconcinnae hae formae **℞** **℞**, quae in exemplari Florentino aliquoties inveniuntur. Alicubi etiam, maxime in fine versuum, reperias **℞** obducta curvatura cum linea appendice sursum versus: unde manifeste in minusculis *r* derivatur. praesertim cum in MSS. Longobardicis offenderimus **℞** quae magis accedit ad communis formae R seu **℞**. Immo vero in columnis Herodis Attici, quae Jonum dialecto & literis conscriptae, adeoque in monumento Graeco, **℞** comparet pro P(a). Denique hodiernum quorundam **℞** ex secunda parte *ῥ* **℞** divulsae derivanda videtur.

Praeterea ex **Δ** Graecorum inverso, **▷**, & angulo acuto ad commodum scribendi obtuso reddito, factum procul dubio D Latinorum: unde tandem **δ** minor, omnibus rotundatis additoque ductu adscirritio, ne cum O confunde-

(a) Habentur illae columnae in hortis Farnesiorum Trans-tiberinis, ubi eas bisadivi.

funderetur. Rursus ex eodem Δ , contraria ratione inverso, descendit litera d, quae in Graecis aequae ac Latinis MSS. adhibetur.

Denique in ∞ pro M, ut angulorum, ita & pedum curvatura conspicua est. Et ista quidem receptissima ejus literae est figura, nam $\tau\delta$ m in Pandectis Florentinis perraro invenitur. Ab illo autem ∞ , ut hoc obiter addam, in cifris Gothicis factum videtur ∞ pro Mille: item, quod longe usitatius est, cic : ut & io pro quingentis, quasi dimidiatum ∞ , id est Mille.

Restant & alia in quibusdam è ceteris literis indicanda. Illud Λ pro A divaricatis cruribus absque lineola transversa, quod inter majusculas occurrit & formam habet lambda Graeci, in Virgilio Carpenfi seu Mediceo passim videre est. Interdum autem ea forma delineatur, ut ad commune λ inclinet, puta Λ . Ceterum in extremo versuum $\tau\delta$ λ interdum adeo minutum & exile est, ut vix distinguere valeas. Contra vero in Libro XLIV. Pandectarum in fine major & caudata pingi solet, hoc pacto λ .

De F adnotandum, quod in his libris interdum qualem qualem figurae cognationem habet cum B & R, praesertim ubi festinantius scriptum fuit, ut videre licet in ipso Alphabeto. Vocatur autem digamma Aeolicum, quia constat ex duplici gamma, altero alteri imposito, sed inverse. nam ejus haec olim figura erat, J quasi J , quod postea scribendi usus mutavit in F pro F. Eadem litera veteres Latini etiam pro V consonante utebantur, *serfus* efferentes ut *servus*. & hoc itidem in exemplari Florentino usum habere existimat Taurellus ¹.

Tò

¹ Franc. Taurell. *ad lector.* §.9. ubi ex Prisciano Centius laudat. haec verba, *Digamma Aeolicum F Latinerum prorsus simile est.*

Tò G, pro quo diu C adhibuerunt Romani, etiam quod ad figuram, proxime ad eam literam accedit, adjecta solum cauda. Ea autem forma, qua in Pandectis nostris pingitur, in annulo Childerici Francorum Regis cunctisque monetis Merovingicis habetur ¹. Simillima insuper Politianus in scribendo usus est. Ut autem aliquoties cauda & S à corpore literae paulo disjunctior est; sic quoque interdum adeo subtiliter calamo transverso inferne deducta fuit, ut nihil fere aliud quam punctum, in quod calamus desiit, conspiciatur, quodque in sequenti versiculo deletionis suspensionem aliumve errorem causari facile possit, ipsa autem litera cum C confundatur.

S & Ꝛ promiscue exprimitur in codice Etrusco, ita nihilo minus, ut haec forma, quae gracilior est, fere collocetur ad finem versus, ceterisque in locis, ubi spatium deficit. Posterius potissimum didicimus ex initio capitum in nominibus Jurisconsultorum, minio deinceps infartis. nam ne identidem atramentum cum minio permutare necesse esset, continuabant scripturam relicto spatio singulis nominibus, quorum plura deinceps simul supplerunt. quum igitur areae relinquendae calculum nimis arcte stricteque iniissent, spissius illud Ꝛ inferebatur; quin in magna spatii egestate quandoque etiam incorporabatur cum antecedenti U in formam monogram-

matis, sic nimirum ² : aut etiam integrum ³ minutulis characteribus superimponebatur. Ex contrario ubi largius spatium nomini relictum fuit, adjecto extraordinariae molis S vacuum occuparunt. Illud addendum,

P 2

Jones,

¹ Just. Fontanin. in *Vindic. diplomat. Lib. I. c. 7. nu. ult.*

Jones, a quibus Latini plurima hauserunt, pro Σ delin-
neasse Σ , quod proxime ad figuram Romanam accedit.
Liquet hoc e laudatis columnis Herodis Attici. Ceterum
veteris formae *sigma* apud Graecos est C, quod & Li-
brariis nostris usitatum fuit.

Sequentis Literae Υ tam parvum saepenumero fasti-
gium est, ut oculum fugiat. Cautior ille Librarius, qui
ad transversam lineam spiritus utrimque appendit, a si-
nistris lenem, a dextris asperum, videlicet Υ' . Sed has
infulas Gothi in suis codicibus immodice demiserunt,

Υ , ut jam nullo negotio confundatur cum Γ .

Latinorum V nihil aliud esse videtur quam Υ Graeco-
rum, contracta cauda. Memorabilis hanc in rem est in-
scriptio apud Sponium ¹. in qua omnes v forma sunt Υ r;
conferaturque rubrica *De adoption. & emancipation.* supe-
rius a nobis relata. Sed & \mathfrak{u} communis ab eadem Υ de-
ducendum reor, curvato angulo & stipite inferiore seu
cauda ad latus posita.

Postremo X cum Graecorum *chi*, cujus figuram ae-
mulatur, haud quicquam tamen commune habet. Qua-
propter existimem potius componi ex C & S, quorum
vim per omnia exprimit; adeoque monogramma esse u-
triusque literae decussatim positae, nempe \mathfrak{C} . eaque a-
nimadversio in re orthographica haud spernendi usus
est.

Tantum de scriptura & elementis Pandectarum.

¹ Spon. in *Itinerario post tom. III. pag. 5.*

CAPUT III.

DE NOTIS ET SIGLIS IN EO EXEMPLARI.

Notas aliaque scripturae compendia in Pandectis Florentinis adesse, parce tamen. Notae, Sigla, Abbreuiaturae, Monogrammata, Contignationes literarum. Nulla Sigla in eo codice, Abbreuiaturas autem paucissimas esse. De Notis numeralibus, quae istic reperiuntur. Monogrammatum in Pandectis species & exempla. item Contignationum. De signis — — loco N & M. Conclusio verbis Lambecii. Aliae illic Notae, aliaeque Abbreuiationes, sed quae extrinsecus aut postea accessere. Notae quaedam librariorum innocuae. de & in rubricis. De Diple sive Antilambda, de Obelo atque aliis correctorum signis, remissive.

De notis aliisque scripturae compendiis in codice Florentino quid habendum sit, hoc capite dispiciamus. Et Politianus quidem ut in dissimulandis exemplaris nostri mendis nimius est, ita etiam hac in parte. negat enim ullas compendiaras Notas, ullave scribendi compendia in Pandectis inveniri ¹. Contra vero Augustinus affirmat, numerorum & verborum Notis usos multis in locis Librarios, quas Notas Justinianus tribus constitutionibus fieri prohibuit ². Ea porro Augustini auctoritate abusus Joan. Mercerus, longius ivit. In iis, inquit, Pandectis praeter libros ac titulos pleraeque res & Notis & numeris expressae sunt ³. pessime profecto. Medium tenens

P 3

Tau-

¹ Ang. Politian. X. Epistol. 4. & Miscellan. 41. ² Ant. August. ad fin. c. 1. Lib. 1. Emendat. ³ Joan. Mercerus in Conciliator.

Taurellus, cum quo sentimus, asserit, *nulla scripturae compendia in iis, recepta esse, ne in numero quidem librorum significando, aut rarissimò alibi quam in titulo de legibus senatusque consultis: & præterquam quod sæpe usus est is librarius in versuum fine titulo eo seu linea, quæ loco N aut M super imponitur: & bis terve summum diphthongis conjunctis*¹. Neque tamen adeo difficilis erit Augustini cum Taurello nobisque conciliatio, quoniam discrimen fere consistit in laxiore strictioreve Notarum significatione.

Per Notas intelligimus quoscunque characteres sive signa, præter literas, quæ usu invaluerunt ad denotandam aliquam rem. Eo pertinent Notae numerales, nec non musicae. item Notae veteres criticae & correctorum. forte & accentus spiritusque. Denique eodem referri posse videntur lineae illae transversae, quæ *m* aut *n* designant. Praesertim vero huc spectant Notae juridicae & actuatorum. item aliorum exceptorum. tales videntur illae quæ Tironis & Senecae nominibus circumferuntur. De iis certe aut similibus intelligo Paulum. *Notis scriptae tabulae non continentur edicto, quia Notas literas non esse Pedius libro vicensimo quinto ad edictum scribit*². Omnino igitur ab his diversa sunt Sigla, hoc est singula elementa seu literae singulares, quæ certas quasdam voces, quarum initiales sunt, significant. Horum autem præcipuus usus est in numismatibus, inque lapidibus & aliis veterum monumentis, item in inscriptionibus & subscriptionibus legum Codicis. In eo tamen conveniunt Notæ & Sigla, quod vulgo integrarum dictionum signa sunt & indicia, atque
hac

¹ Franc. Taurell. in *praefat.* ante π. §. 6. ² L. 6. *in fi.* De bonor. possess.

hac ratione confundi videntur à Justiniano Imperatore in Constitutione *Tanta &c*¹. Ab utrisque rursus distant Abbreviaturae (sit venia vocabulo) & Monogrammata. Abbreviaturae, seu voces abbreviatae & contractae, vocantur plures unius dictionis literae, five initiales five praecipuae, quae proinde paulo plenius verba definiunt. Et hae quidem promiscue adhiberi solent cum Siglis, ut videre est in laudatis monumentis vetustis & legibus Codicis. A Siglis praeterea & Abbreviaturis omnino differunt Monogrammata. In his literae omnes adfunt, tantummodo ductuum compendium fit, dum quidam singularum literarum ductus velut coalescentes duplici munere funguntur: in illis vero ipsae literae delitescent & lectoris divinatione supplendae sunt. Postremo à Monogrammatibus distinguendae sunt Contignationes literarum five superstructiones, quamvis eandem originem, similitudinem insignem, par quoque fatum praeferant, quin & cum iisdem interdum confundantur. Tam hae quam illa in fine vocum fieri solent, interdum & in medio, in principio rarissime. Utraque in externo versuum apparent. excogitata enim haec videntur, ut versus intra assignata spatia seu terminos circino positos consisterent. Proprie autem nullum omnino in iis Contignationibus scribendi compendium est, solum litera literae superstruitur, etiam tertia secundae, idque forma minutiore. videlicet ita adjicitur una alterave litera, quae ad absolvendam vocem aut syllabam in initio versus sequentis collocari deberet cum nimis inconcinna ceterarum literarum divulsione. Verum quid sint tam Contignationes quam Monogrammata, commodissime docebunt exempla, ex ipso codice Florent. in sequentibus proferenda.

Sigla

¹ Constit. ante π. *Tanta circa nos. §. 17. in med.*

Sigla vero in specie sic dicta, sive literae singulares, quae integram dictionem designent, in exemplari Florentino prorsus non inveniuntur. Justissime vero Imperator pessimi exempli esse duxit, in ipsis legibus tam periculosum divinandi, & ex quolibet quidlibet fingendi campum relinquere. Interim rigida illa & severa diserta-que illius prohibitio arguit, inveteratum Siglorum ca- coëthes ad ea usque tempora perdurasse. Ut adeo mirum non foret, si in excerptendis tanta festinatione scriptis veterum] Ctorumalicubi hallucinati essent architecti Pandecta- rum. Et in primis quidem hoc compendiorum genus scripta juridica videtur obfuscasce, dum frustra, quod sciam, quaeritur in antiquissimis quibusvis classicorum auctorum MSS., quae hodie superant, quaeque aut antiquiora sunt Pandectis, aut ad Justinianaeam prohibitionem utique nil pertinent. Parce tamen & circumspecte in his procedendum.

Non magis in laudatissimo codice nostro adsunt Abbreviaturae, quibus scatent scripta recentiora, cum primis juridica, ut &, quae illa ad amussim repraesentant, primae editiones. nam quod paucissimis quibusdam in locis *id* pro *idem*, quin & *n* pro *non*, aut quid simile exaratum conjicimus, tantum suspicio est, quae in dubio non probat. Unica exceptio est, quod initio operis, eodem illo titulo *De legibus*, in quem Notas numerorum irrepsisse observavit Taurellius, etiamnum **℥** pro *legatur* manifesta abbreviatione. Sed ea vel hodie in scriptis, inque impressis usitatissima est. Praeterea *l. 13. d. t.* scriptum **℥ 1 B P O 1 a d e d m a e d i l l u m** pro *libro primo ad edictum aedilium*, ubi, aequae ac numerus, *edictum* abbreviatum fuit his elementis *edm.* hoc autem jam olim corrigendo perscriptum plenis literis.

Ad

Ad Notas numerales progrediamur, quas vulgus barbare Cifras appellat. Eas quae sub titulo *De legib. senatusq. cons.* reperiuntur, in ipsa editione sua exhibet Taurellus. Nec mirum sane, scribam in limine operis cespitasse, atque adeo antequam prohibitio Caesarea menti infixas radices egerat, aliquot fragmenta consuetis numerorum characteribus inscripsisse. Rarissime autem alibi ad eundem lapidem offendit: nam singulare est quod *l. ult. Ad S. C. Trebellian.* imprudenti atque aliis intento obrepfit prava consuetudo, & quidem bis in eadem inscriptione. Nec illud minus singulare, quod a relegente correctum non sit. Evenerat idem in inscriptione *l. 25. De hered. instit.* sed ibi olim secunda manus Notam numerariam explicuit, supra adscriptis literis. Rursus *l. 6. De confessis* numerus quinarium \overline{u} erat, sed a corrigente transversim deletus est, substituto superius $\tau\alpha$ quinto. Denique *l. 16. De legationib.* fuit **LIBRO III** pro libro octavo, quod repositum est, nempe VIII°. Alia exempla in toto exemplari non deprehendimus. Immo vero existimamus in ipso exemplari, unde illud nostrum descriptum est, saltem semel iterumve numeros librorum Notis expressos fuisse: tanquam non sine aliqua conniventia interdicti severitas exerceri potuerit. Profecto *l. 6. De censib.*, notante etiam Taurello ad marginem editionis suae, *libro vicensimo quinto* scriptum, pro *libro quinto decimo*, in quem numerum alter a correctore est conversus; hic autem error in integra scriptura vix ac ne vix quidem transcribendo committi posset, in Notis autem numerariis facillime: nimirum xxv pro xv, perperam geminato numero denario.

Q

Mono-

Monogrammatum in Pandectis Florentinis hae fere species sunt: \overline{N} pro *nt*; \overline{N} pro *ns*; & \overline{U} pro *us*; maxime in nominibus Ictorum miniatis ante singulas leges, ut monitum proximo capite ad literam S; \overline{R} & \overline{U} pro *ur*, \overline{M} pro *um*. quin & trium literarum implicatio reperitur, hoc modo, \overline{N} pro *unt*. Talia autem & in lapidibus adsunt etiam multo intricatiora veluti \overline{B} pro *ib*, & \overline{X} pro *vx*.¹ Illud plane singulare est, quod l. 2. *De orig. jur.* post medium habetur pro \overline{U} *su*. adde quod alibi invenitur \overline{F} \overline{A} \overline{C} \overline{T} \overline{P} \overline{U} . Sed nec omnes Pandectarum librarii Monogrammatibus usi: adeo ut plerisque in locis ab exemplari nostro penitus exulent. Ad Monogrammata porro referendae sine dubio diphthongi conjunctim exaratae, nempe \overline{X} pro *ae*, atque haec quidem diphthongus, pariter ac cetera Monogrammata, tantum ad calcem versuum posita est. Ecquid vero aliud in Graecis est, quam Monogramma $\tau\alpha\nu\ \theta$ & $\nu\ \theta$ & similia quae tamen neminem offendunt. E quibus exemplis satis superque patere arbitror, huiusmodi literarum complexus, quos Monogrammata dicimus, benigna interpretatione magis integrae scripturae, quam abbreviatae accensendos esse, adeoque absolvendos a censura imperatoria.

Eo igitur magis exceperim quas dixi literarum conignationes, sive superstructiones, dum iis non solum omnes literae, sed & singuli ductus referuntur: tantum locus mutatur & forma. Non est tamen nisi unus librarius, a quo id compendii genus adhibitum animadverti, nempe qui librum π xx. descripsit, is praecipue θ superponit, verbi gratia in voce *pignori*, scribendo

¹ Vide Inscriptiones apud Aldum in *Orthograph.* pag. 671. & 621.

do **P** **I** **S** **N** & sequenti versiculo **R** **I**. immo *l.* 31. *De pignor. & hypothec.* est **N** pro *non*. Ceterum in antiquissimis quibusdam MSS. Graecis bibliothecae Mediceae id remedium frequens est: cernitur item in lapidibus exempli causa, **I** pro *ini*, & **MEN** pro *ment*, ¹. ubi concurrit Contignatio cum Monogrammate: sed nihil frequentius est quam **N** pro *nt*.

Restat ut tandem quoque videamus de signis illis, seu lineis, quas passim in fine versuum superscribi videas, pro *n* & *m*. hac forma — & —. Ego vero suspicor, & hoc ad Contignationes literarum revocandum esse. Videlicet lineolam ejusmodi porrectam sive transversam — ortam putem ex diductiore forma *π* **N**, quippe quae in suppletis & correctis manifeste conspicitur hoc modo **N** hoc est quasi fidiculis imposita & in latitudinem extensa: ideo puta, ne altitudine interstitia versuum offendant ². praeterea in ipsis versuum extremis aliquoties hujus figurae est —, cum initio & extremitate pinguioribus, id est hamatis sive capitatis. unde forsitan virgula undulata ~ in modum circumflexi productioris, quae hodie nonnullis eundem usum praestat. At illud profecto singularis observationis est, & exemplari nostro fere proprium, quod ubi *m* ea ratione suppletur, punctum in medio subjicitur, — tanquam *i* contractum, quod medium ejus literae pedem referat. Non memini me id observare in ullis MSS. praeterquam in Virgilio Mediceo, quum tamen pariter omnes libri Graeci Latineque *m* & *n* in extremo versus compendifaciant superjecta lineola. Usum hujus Notae his verbis indicat

Q 2

Dio-

¹ Exempla suppeditant Aldinae Inscriptiones in libro. *De Orthograph.* pag. 655. & 694.

² Vide inter alia *l.* 7. *De capite minut.* & *l.* 21. §. 1. *Qui prior. in pign.*

Diomedes Grammaticus, ab Augustino eam in rem laudatus; *Veteres librarii extremis versiculorum verbis eam lineam addebant, quod neque locus M aut N literam caperet, neque dividi syllabarum literæ deberent.* Quod, addit Augustinus, perpetuo in Florentinis illis libris factum animadvertimus. Quare cum imperitus lector *d. l. Stipulatio ista, §. Si quis insulam. De verb. oblig.* in medio versiculo lineam addiderit supra *u* in *daturi*, ex eo ibidem colligit Augustinus, recentius id factum esse¹. Tanti momenti est harum minutiarum observatio, ut & aetatem correctionum detegat.

Haec autem sunt, quae in duobus illis tam vastis Pandectarum voluminibus colligere potuimus. & quidem, ut ostendi, maximam partem ejusmodi sunt, ut merito disputetur, an in poenam interdicti Justiniani incurrant, codicemque, in quo reperiuntur, vitient. J nunc, Mercere, & vendita ulterius, *præter libros & titulos plerasque res Notis & numeris expressas esse.* Rectissime vero Lambecius ratiocinatur hunc in modum: *Nam quod ad ipsam Imp. Justiniani ætatem exemplar hoc Pandectarum non sit referendum, evidentissime apparet ex tit. De legib. senatusque cons. aliisque nonnullis locis, ubi contra Imperatoris constitutionem numeri librorum abbreviate per Notas, non vero integris vocibus, seu, ut ipse Imperator loqui amat, per litterarum consequentiam, scripti sunt. Ipsa verba l. Tanta circa nos. 2. §. 22. C. De veteri jure enucl. huc pertinentia ita se habent.* ” Eandem autem poenam falsitatis constituimus ” & *adversus eos, qui in posterum leges nostras per Siglorum obscuritates ausi fuerint conscribere.* Omnia ” enim,

¹ Ant. August. Lib. II, Emend, c. 2.

„ enim , id est , & nomina prudentium & titulos & libro-
„ rum numeros per consequentiam litterarum volumus ,
„ non per Sigla , manifestari . ita ut qui talem librum si-
„ bi paraverit , in quo Sigla posita sunt , in qualemcum-
„ que locum libri vel voluminis , sciat inutilis se esse co-
„ dicis dominum . neque enim licentiam aperimus ex tali
„ codice in iudicium recitare , qui in quacunque sua par-
„ te Siglorum habet malitias . Ipse autem librarius , qui
„ eas inscribere ausus fuerit , non solum criminali poena ,
„ secundum quod dictum est , plectetur , sed etiam libri
„ æstimationem in duplum domino reddet , si & ipse do-
„ minus ignorans &c. Cum ergo librarius , qui Floren-
„ tinum Pandectarum exemplar scripsit , in jam citatam Imp.
„ Justiniani paragraphum nonnullis quidem locis peccave-
„ rit , maxima tamen operis parte eidem constitutioni satis-
„ fecerit , recte colligitur , scriptum esse illud exemplar ,
„ cum nec Imp. Justinianus amplius superstes esset , nec tan-
„ tum temporis a morte ipsius præterisset , quin constitutio-
„ nis de ratione describendi Pandectas qualiscunque adhuc si-
„ ve ex præterito metu , sive ex tralatitia consuetudine su-
„ peresset observantia . Cujus sententiæ jam olim quoque fuit
„ vir Clariss. Franciscus Taurellius , &c ¹ . Sed de ætate
„ codicis Florentini actum initio hujus tractatus .

Sunt quidem & aliae complures Notae aliaeque Ab-
breviationes in membrana Etrusca , verum aut extrin-
secus accesserunt , neque adeo faciunt ad substantiam
exemplaris , aut postea insertae sunt , ac omnino recen-
tiores . Ad hanc classem referimus Constitutiones Pan-
dectis præmissas , quas è scriptura aliisque argumentis

Q 3

paulo

¹ Petr. Lambecius in Commentar. De biblioth. Caesar. Vindobon. Lib. I, c. 19.

paulo recentiores habemus. neque etiam proprie loquendo ad ipsum Pandectarum σύμμα faciunt, adscriptae videlicet ex titulo Codicis *De veteri jure enucleando*. Idem habendum de Indicibus. Videlicet inter argumenta recentioris aetatis primas tenet, quod quaternionum computatio numerosque demum incipit à titulo *De justitia & jure*. Et quod ad literas attinet, semper in istis Pandectarum praeliminaribus hujus formae s conspicitur, Ϛ, non, S, ut passim occurrit in ipso exemplaris corpore. Est autem ante Graecam Constitutionem, quod nec Taurrellus dissimulat, ΘΗΜΩΝΙΗΤΗΤ, quae Theologica Abbrevisatio est pro Θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς. Insuper in ipsa illa Constitutione ad finem est, ΕΝΔΟΞΩΤ, manifeste pro ἐνδοξωτάτοις, deficiente spatio in fine versus: nec quicquam postea mutatum, nisi quod, ω deleto, o repositum sit. Ex quo simul apparet latens incrementum hujus in scribendo abusus, cum saltem parvo intervallo distare videatur scriptura. Minus moramur Abbreviationes Indicium, quales sunt ε ε, hoc est, βιβλίον vel βιβλία, nullo enim discrimine adhibetur; praeterea lib. pro libro, item incip. & explicit. nec non α. ε. γ. ad numerum titulorum designandum. hi enim Indices minime a Justiniano profecti sunt; sed a librariis, aut libri domino. certe Index auctorum se palam prodit, utpote qui mire mixtus est ex Graeco & Latino. Quin immo recentioris aetatis suspensionem injicit Nota 9 pro con in voce *conveniendis*, quae invenitur in inscriptione tit. *De administ. & peric. tut. &c.* item *De magistratib. conven.*

Ad merum quoque, sed innocuum Librariorum arbitrium refero Notas numerales initio singulorum quaternionum ad calcem paginae introrsum subjectas ordinis causa,

causa, ne scilicet, nondum ligato codice, dissolutae illae chartarum collectiones facile confunderentur, utque deinceps eo commodius recte ligari compingique opus posset. Justininianeam autem prohibitionem qui ad hoc librariorum inventum extenderet, is mihi omnino cavillari & verba captare videretur. Ceterum numeri illi prioribus quaternionibus hoc pacto scribuntur I. II. III. &c. non item posterioribus, ut liquet ex pagina archetypi, quam speciminis loco in aes incidi curavimus. Eiusdem farinae sunt numeri alphabetici Graeci, capitibus nonnullis seu legibus praefixi ad revocanda in ordinem quae forte alicubi *ὑστερον πρῶτερον* exscripta erant. Ni tamen haec potius correctorum sint quam librariorum. Profecto alii quidam numeri ad paginas denotandas a librariis profecti non sunt, quare de iis postea videbimus. Sed nec literae ac Notae numerales ante rubricas titulorum librariis tribuendae videntur, saltem prioribus aliquot Pandectarum libris. De Nota *τὴ* **R**, quae rubricis utrimque apponitur, multum deliberavi, librariisne adscriberem, an correctoribus. Sciendum autem ante libros & titulos spatium rubricis, minio deinceps supplendis, relictum fuisse, quemadmodum observari solebat in nominibus Jureconsultorum ante singulas leges. Hoc vero spatium quo evidentius esset distinctiusque, forte etiam ne initium tituli propius admoveretur fini praecedentis, lineolis minoribus ceu vallo quodam undequaque munitum conspicitur. Praeterea sciendum, ad utrumque rubricarum latus laudatam Notam excubias agere, quae saepe hac forma pingitur **R** quasi posita ad pedem hasta. Sicubi vero castrametari intermittunt scribae, hoc est, inscriptionem tituli tali septo concludere, tamen adpositi illi satellites in excubiis perseverant. De binis ergo hisce **R R** fuit cum conjicerem, a correctoribus profectas esse, &

Rele-

Relectum, *Revisum* aut *Recognitum* significare. Quia tamen aequae minio consignatae sunt ac ipsa rubrica, ab hac conjectura recessi. Quid notet, nescio, putem nihilo minus *Rubricam* significare, atque adeo nugatorium esse, prorsusque otiosi. Adest praeterea in Indice titulorum.

De Diple seu Antilambda, quod ponitur ante verba aliena, nempe veterum auctorum a nostris relata, ut & Principum ac praetorum ceteraque solennia verba, haec tradit Augustinus: *Est id in librariorum bonorum usu, ut aliena verba Nota quadam ad marginem adscripta notentur. Florentina, qua & nos utimur, ab Isidoro Diple appellari videtur, quod duabus lineis in angulum coactis fiat. quo verbo Cicero libro VIII. Epistularum ad Atticum utitur*¹. De eodem signo pluribus agit Contius, & de usu ejus, praesertim in libris ad Sabinum, recteque addit; *Antilambda quoque appellatur, quia est Graecum Lambda Λ contrapositum, & quasi ad latus versus*². Nimirum hoc pacto signatur >. Sed non omnia Antilambda a librariis Florentinis profecta sunt: quaedam enim maxime ejus seculi esse deprehenduntur, nec ejusdem quoque figurae sunt. Quin & vetera illa ac coaeva, interdum recte inchoata, posito magis ac magis angulo rotunditatem assument; quod per festinationem evenisse arbitramur. Recentiora vero prorsus in comma seu apostrophum degenerarunt: pro quo nunc communiter duo commata scribi solent, credo ne cum commate distinctivo confundantur. Exemplum autem justae horum signorum figurae est *l. 17. in princ. De usur. & l. 44. De ritu nuptiar.* Denique non ita constanter adscripta sunt, ut

¹ Anto. August. I. *Emend.* 6. ² Anto. Contius *post Taurellian. praefat.*

ut non hic illic intermittantur, etiam ab his qui postea apposuerunt. aliquando item non suo loco posita sunt, sed aut prius serove inchoantur, aut ulterius continuantur, quam debebant.

De Obelo ad supplementa suis locis adsignanda, de signo conjungendae aut distrahendae scripturae, deque indicio deletionis, quoniam haec magis ad correctores spectant, quam ad librarios, infra de iis tractabitur, itemque de ceteris Notis correctoriis criticisque. Multo minus haerebimus in recensendis recentissimorum seculorum ineptiis, quae exemplar Florentinum inquinant; eas alibi strictim percurreremus. Postremo dicendum quoque erat de punctis legum finalibus, ut & inscriptionum, maxime post nomen Jurisconsulti, quemadmodum etiam ipsius contextus paucis quibusdam in locis: quia tamen haec non tam ad scripturam, quam ad distinctionem scripturae pertinent, proxime de iis peculiari capite tractabitur.

C A P U T IV.

DE PUNCTIS ET INTERPUNCTIONIBUS.

Rara esse puncta & interpunctiones in codice Florentino. Spatia seu intervalla dictionum ac periodorum vulgorarissima. alia casu, alia consilio relictæ. Puncta in his spatiis ubi potissimum, & an coeua; eademque erratica interdum & fallacia. insigne hujus observationis specimen. Praeter puncta distinctionis & alia adsunt in Pandectis. Punctorum multiplex usus apud veteres: ut in re musica, in rationibus, in scriptura. Dispungere, Interpungere, Expungere, Puncti solatia, Appunctare. Varia puncta in Tusco exemplari. De punctis finalibus eo-

R

rum.

rumque forma, numero & situ. in specie de his, quae adjecto obelo aut racematim posita. Excusatio nimiae diligentiae in hisce minutiis. Interpungendi rationem in exemplari nostro arbitrariam esse.

Quando Augustinus ita scriptos dicit Florentinos libros, ut non orationibus solum, sed ne verbis quidem ipsis distincti sint: quod, ut in antiquis monumentis apparet, Romani homines his punctorum & spatiorum intervallis non uterentur ¹: item Contius, perpetua literarum serie, absque verborum aut clausularum distinctione, absque colis & commatibus & ullis prosodiae notis, more veterum librorum ²: καὶ ὅλα illud & regulariter ac cum mica salis, ut ajunt, accipiendum est. nam idem ille Augustinus alibi, *Antiquissimum*, inquit, hoc juris civilis monumentum sine ullis aut RARIS verborum atque membrorum spatiis scriptum ³. item, *Nullis interpunctionibus omnia PÆNE illis libris scripta sunt, exceptis Jurisconsultorum, cujus singula capita sunt, nominibus, quae grandioribus literis - - in separati versus initio conscripserunt* ⁴. denique, *puncta Florentiae RARA ADMODUM esse* ⁵. Similiter Taurellus generalem suam assertionem temperat, addens, *sine aliquo praeterquam capitum intervallo, sine punctis aut QUAM RARISSIMIS, & his plurimum in capitum seu legum sine* ⁶. Videamus igitur primo de spatiis, seu vocum separationibus, quae infecutae interpunctionis velut rudimenta quaedam sunt, ordine mox viri de punctis atque interpunctionibus.

Spatia

¹ Ant. August. I. Emend. 9. adde eundem ad Modestin. De excusation. l. 2. §. ult. ² Anto. Cont. in praef. ante suam π. edit. versus fin. ³ Idem in praefat. libri I. ⁴ Idem lib. I. c. 4. ⁵ Id. c. 2. d. lib. I. Emend. ⁶ Franc. Taurell. ad Lector. §. 4.

Spatia hic intelligimus ea quae in contextu legum inveniuntur: nam de his, quae post singulas relictæ sunt, utpote quae naturalia & maxime necessaria, jam monitum in transitu. Sed nec ea proprie ad scopum nostrum faciunt, quae interdum initio legum post nomina miniata Jctorum conspiciuntur, quando videlicet spatium iis supplendis nimis amplum relictum fuerat¹. haec quippe casui imputanda veniunt. Praeterea evenit, ut post totam inscriptionem absolutam spatium aliquod supersit; sed fere in fine versus, cum integrum versum non occupat inscriptio. Illud volebam, diligentiores librarios subinde ad finem periodi unius duarumve literarum spatium reliquisse. subinde, inquam; cum & hoc minime perpetuum sit. Alibi ab aliis temere & vitio relictæ sunt id genus spatia, hocque tam absurde interdum, ut posterior dictionis consonans jungatur consonanti sequentis, cum qua prorsus pronunciari nequit; aut vice versa. Similiter in codicibus Graecis antiquis junguntur disjungenda, disjunguntur conjungenda. ita observavi in quamplurimis Mediceae bibliothecae MSS. Hoc autem in Graecis eo facilius evenit, quoniam illi certas quasdam & solennes literarum copulationes habent, puta ς , & aliarum consonantium. De marmoribus id magis mirari subit: nam & in his importuna divisio conjunctiove deprehenditur. Neque tamen, ut ad Pandectas revertamur, in separationibus adeo absconis quicquam periculi est. Ubi vero aliquam probabilitatis speciem recipit divisio, ut evenit, tum demum fucum facere potest quantumvis attentis.

His igitur spatiis, quae de industria & consilio sunt

R 2

reli-

¹ Vide cap. II. *ad fin.* ubi de duplici S. Pandectarum agitur.

relicta, aut quae post nomina Jctorum remansere, aliquando inserta sunt puncta, aliquando non sunt; maxime tamen adsunt in fine capitum: quod & Augustinus observat¹. Insuper illa puncta non omnia à librariis profecta putem: quaedam correctoribus videntur accepta ferenda, quaedam & serius posita. Finalia quidem puncta ad librarios referimus: de ceteris vero omnibus valde dubitamus, cum ipsa spatia distinguendi causa relicta, vice essent punctorum. Nisi forte quod semel iterumque eodem minio, quo nomen Jcti in legum inscriptionibus suppletum, punctum quoque adjectum fuerit aut duo puncta. Immo versus finem Pandectarum, & in specie sub titulo *De vi & vi armat.* cum aliquot sequentibus, puncta haec miniata saepius adjecta fuere, nunc sola, nunc bina. Porro spatia in legum contextu, sive punctis signata sive vacua, maxime reperiuntur ante *Si*, *Item*, *Idem*, aut ante nomen Jcti, vel simile quid, à quo facti species solet incipere. Quamvis & hoc nimium cautos fefellerit, dum interdum, falsa novae periodi imagine delusi, sensum & vel ipsam legem importuna divulsione distraxere. Est rursus ubi Graeca utrimque spatium ac puncto, tanquam finibus quibusdam, inclusa, ac velut indicata ostensaque esse videas idem quoque alicubi in rescripti verbis observavi. Sed haec oppido singularia sunt.

Ceterum illa spatia & spatiis inserta puncta maxime frequentantur sub tit. *Ad leg. Aquil.* Ita l. 15. §. 1. ante verba *Si servus* spatium est duarum literarum cum puncto. quin & paulo post ante *sed si* unius literae spatium cum puncto. Rursus l. 23. ante *Julianus ait* punctum est cum duplici

¹ Anton. Augustin. I. *Emendat.* c. 1.

duplici spatio, & §. 3. ante *Idem Julianus* similiter, quum tamen ante §. 2, qui aequè *Idem Julianus* incipit, nec punctum nec spatium inveniatur. quasi videlicet non ita multiplicare voluissent, quod novum erat & insolitum. Praeterea *paragraphus* 4. d. l. 23. incipit *Sed & si*, nulla praecambula distinctione. ex diverso ante *In summa*, quod sequitur, punctum est & spatium: uti etiam initio §. 7. quod habet, *Si infans sit*. praeterea in fine ejus §. magnum spatium est quasi trium literarum; sed ibi versiculus terminatur. at vero ante §. 9. *Si dolo* rursus nihil est, cum tamen ante *Haec actio* quae verba Taurellus continuat sine paragraphi nota, sit spatium duarum literarum, sed absque puncto: & sic porro in seqq. Illud prorsus singulare est, quod verba *Si furnum*, cum quibus incipit §. 10. l. 27., non solum spatium prope trium literarum cum puncto ante se habent, verum etiam majuscula S inchoantur. & tamen §. *anteced.* *Si fornicarius*, qui par initium habet, nullo nec spatio nec puncto interjecto cum anterioribus continuatur. Denique & illud notandum, quod ad fin. *laudati* §. 10. post verba *damni infecti* duo puncta sunt posita; nimis utique liberaliter, quin potius inepte. melius illa reservata fuissent post tria tantum insequentia vocabula, post quae novus sensus incipit a *Proculus ait*. Et vel ipso hoc §. 11. in extremo diligentissimus ille librarius perperam spatium per integrum versiculum antevertit. intercedit enim id spatium cum puncto inserto inter *insulae & personas*, h. e. loco alienissimo, cum suspendendum fuerit usque ad *Si cum apes*, quae initialia sunt §. 12. Paragraphos vero cum nomino, facilitatis causa editionibus nostris me accommodo; ne quis imprudenter opinetur, ullos olim §. §. in exemplari Florentino adscriptos fuisse. Deinde quod ad

spatia ipsa attinet, sciendum est, hunc Pandectarum locum extraordinarium esse: nam alibi passim nihil hujusmodi separationis distinctionisque in contextu conspici-
tur ^a.

Nisi tamen, quod *lex ult. ad Leg. Rhod.* quae perniti-
tude conscripta est, frequentissimas habeat punctorum
distinctiones; adeo ut istic interpunctio vice commatum
sit, eaque satis diligenter observatur. Praeterea memo-
rabile est, quod in *l. ult. De publican. & vectigal.* ubi tot
insueta extranearum specierum nomina enumerantur,
post singula propemodum spatium aliquod relictum sit,
in his enim usus distinctionis elucebat maxime. Sed &
hic locus unicus est in Tusco exemplari. Illud in genere
concluseris, quod & naturale est, quo correctior libra-
rius fuit, eo plura spatia interpunctionesque existere. est
enim argumentum animadversionis ad sensum, ad quem
alias parum solebant attendere. Vide notata ad *l. 7. §. 6.*
in fin. De pact.

Praeter puncta distinctionis sunt & alia in Pandectis
Florentinis, quae varii & usus sunt & generis, addam,
& temporis quoque. In his vero praecipua sunt puncta
deletionis. Sed in antecessum quaedam praefabimur de
veteri ac multiplici usu punctorum. In re musica olim
Puncta vicem notarum videntur habuisse. unde Etrusci
contrapunto vocant artem componendi musicam, quasi
contrapunctionem dicas, h. e. puncta punctis opposita,
& mutua collatione permixtioneque in harmoniam reda-
cta: quorum vestigia etiam hodiernae notae musicae re-
ferunt. Sed & Graecis isthaec Musicae pars σημειωτική δι-
cta

a. Unde Augustinus tanquam singulare quid notat, quod in *l. Si epistola. De adq. rer. dom.* ante §. *Si qua.* nonnihil spatii sit cum duobus punctis. Sic ille *lib. I. E- mend. 1. ult.* proxime post med. capitis.

Ita est, quod eodem redit. nam ut σημείον in genere quidem omne *signum* notat, ita in specie *punctum* significat. unde Grammaticorum σημείον τέλειον *punctum perfectum* seu *finale*. Porro in computationibus antiqui literas numerales, quas, ut opinamur, alteram juxta alteram continuo ductu scribebant, adpositis punctis separasse ac distinxisse videntur. hinc *dispungere rationes* passim invenias. *Dispungere*, inquit Ulpianus, est conferre accepta & data ¹. idemque alibi: *Utrum semel, an etiam saepius recognitio & Dispunctio concedenda sit creditoribus, videamus* ². Respondet Itolorum *puntare*. Illud magis accedit ad praesens institutum, quod *interpungere scripturam* dicimus, pro distinguere, quoniam id punctis interpositis fieri solebat. Inde fortasse apud Ciceronem ³ *interpunctiones verborum*. Idem Graeci διασιζειν appellant, ἀπὸ τῆς σιζης à puncto. Immo vero in quibusdam antiquis inscriptionibus punctum post unumquodque verbum positum est, non distinguendi, sed contrà, continuandi gratia: nam cum sensu in illis interpunctio cessat, & a nova periodo, ut ante, post singulas voces iteratur. Et haec sane in contigua scriptura prima ratio separandarum vocum videtur fuisse, cui spatiola successerunt. Denique *expungere* est delere, quod olim puncta pro lituris essent, ne codices deformarentur, quodque puncto literae subjecto aut superposito illa ejiceretur & expungeretur, hoc est, extra ceterarum ordinem pungeretur, exturbaretur. Hinc ad integra nomina, sive debita, integrasque rationes translatus est. ita Hermogenianus ⁴; *Reipublicae rationes subscriptae & Expunctae* &c. i. e. solutae. Media porro

¹ L. 56. De verb. signif. ² L. 15. De reb. auctor. jud. possid.

³ Cic. pro Muraena c. 11. ⁴ L. 13. De divers. temporal. praescript.

porro Latinitate exorta sunt *puncti solatia*, quae eleganter *Christianis a Juliano expungi* dicebat Tertullianus. Eorum quoque meminit Codex Theodosianus. adeundus autem hac de re est doctissimus copiosissimusque ad eum commentator ¹. Denique barbaris plane seculis ortum est *appunctare*: unde Galli *appoincter*, & pragmatici nostrates *appoinctement* ². Nos interim ad nostra puncta revertamur.

In Tusco exemplari quaedam puncta studio & data opera sunt fixa, quaedam vaga prorsus & erratica atque exuberantia videntur. Eorum, quae consulto posita, distinctionis alia sunt, alia correctionis, alia denique ei virgulae, quae *m* in fine versuum designat, subiecta. De punctis quae ad distinctionem faciunt, maxime his quae coeva videntur & ab ipsis librariis profecta, actum in praecedentibus. In indice vero Ictorum & operum quae ab ipsis profecta sunt, duo puncta nostro more inveniuntur, quae, quod mirere, non distractionem sensus, sed continuationem designant, uti è lapidibus observatum. In superioribus item vidimus de puncto ad discernendam litteram *m* ab *n*. Correctoria autem puncta examinabimus sub cap. *De correctoribus*. Ibidem denique de vagis & erraticis, quae recentissima, & ab his fere qui exemplar confulebant, subnata videntur, proprius tractandi locus erit; ut & de commatum & paragraphorum primordiis. Hic tantum de situ numero & forma punctorum, praesertim finalium nonnihil subjiciemus, ne quis etiam hac in parte diligentiam nostram & accurationem desideret.

Ait Augustinus, leges vulgo *duobus punctis* claudi ³.

Sed

¹ Jacob. Gothofr. ad *C. Theod.* tom. I. pag. 142. & tom. VI. pag. 30. ² Vide du Fresnoy in *Punctum*, & *Appunctare*. ³ Ant. August. *Emendat. lib. c. i.*

Sed & uno clauduntur. Maxime vero solennis punctatio in fine legum est *trium punctorum*. Ubi unicum punctum est, sive in extremo capitum, sive alibi, saepe quidem ad superiora literarum vergit, qui proprie puncti perfecti locus est; at vulgo medium tenet; interdum quoque ad pedem scripturae desleat. neque enim circino haec dimeticiebantur, sed prout casus & major minorve festinatio ferrent, posita reperiuntur. Duo puncta, quae etiam post inscriptiones aliquot legum comparent, invicem superstructa sunt, ut hodie ea collocare consuevimus. nisi quod nonnunquam obelus inter utrumque trajicitur \div . Tria vero racematim constituuntur, \therefore vel ita \therefore : atque hoc aut cum aut sine virgula, eaque vel simpliciter porrecta, vel cum undulatione : hisce modis, $\therefore - \therefore$ sicut & duo puncta, $\therefore -$ & \therefore . Postremo plurimae leges absque ullo signo appposito desinunt, nulla ratione habita, brevesne an longae sint. Scilicet varie in his lusisse videntur descriptores. nunc enim laxis habenis diffunduntur nullo obice posito, & eodem velut cursu sequentem legem absolvunt, licet hujus spatium satis amplum videbatur ad requiescendum : nunc denuo brevissimum iter emensi, obelisco porrecto duobusque ad latera obicibus illud sepiunt, tanquam veriti, ne eodem impetu metas transilirent. alias, ubi minus concitati, punctum unum aut alterum ponere contenti sunt. At nec obeliscorum eadem forma est, sed, quasi in praecipiti festinatione rapti qui ad manus essent, longi breves; incurvi, recti; sursum deorsumque obiecti reperiuntur.

Ceterum signum illud obeli porrecti inter duo puncta \div aut \therefore Graecis quodammodo proprium est, & in antiquissimis eorum MSS. invenitur. Eo amplius id diu retinere. nam in subscriptionibus Decreti de unienda

S

cum

cum Latina ecclesia Graeca, quod in Florentino concilio factum fuit, cujusque Florentiae authenticum est, ac solenniter ibi, non sine ambitu, honoris loco monstratur, in iis, inquam; subscriptionibus Episcoporum Graecorum idem pungendi genus cernitur. Quatenus porro ad puncta racematim posita, velut in triangulo .: , similia sunt punctationis Hebraicae, quae *segol* audit, h. e. *racemus*. unde etiam Bochartus *Σικελίαν Siciliam* derivat, tanquam ob uvarum & vitium multitudinem. Praeterea quae in lapidibus quibusdam adsunt unica puncta triangularia ▴, coaluisse crediderim & confluisse ex tribus illis punctis propius inter se positis. Denique *lex 6. De transact.* terminatur hujusmodi signo ▴. sed quia hoc unicum est, & lex ipsa in 1 definit, probabile est, ex geminato per errorem 1 & puncto finali originem traxisse, nempe ex 1., ductis utrimque lineolis quae in punctum collinearent: quo ipso quoque error artificiose correctus est.

Quoniam vero adeo sollicitè punctis adnotandis inhaesimus, forte etiam quodammodo in nos quadrare non nemo existimaverit, quod in Nicanora petulantiores jactitarunt. hunc nempe, cum totum librum *Περὶ σημῶν De puncto seu punctatione* conscripsisset, indigno & probroso cognomine *Στιγματίαν* appellarunt ¹. Sed quid vetat, exemplo magnorum virorum, in minutiis quoque accuratum esse, imprimis si parum cognitae sint, & ad majora ducant? quin & hujusmodi circa puncta observationem in crisi usum habere, experientia didicimus. Unum addemus, cum ea sit punctorum in Pandectis Florentinis ratio, ipsam interpunctionem prorsus arbitrariam esse. *Horum exemplo, quae supra scripta*

¹ Eustat. in *Homer.* refert idem Alciat. IV. *Disposition.* 5.

Scripta sunt, inquit Augustinus, *omnibus suadeo*, ut si quid aut iniquum aut minus apte scriptum repperint, quod facile punctis ablatis aut additis restituatur, id facere non dubitent. Habent optimorum librorum notam scripturam, habent majorum & recentium *ſc*torum exemplum. Servetur modo is, qui in rebus omnibus desideratur, modus ¹. Similes sunt Taurelli aliorumque admonitiones ².

¹ Anto. August. I. *Emend. in ſi. ejus Libri.*

² Taurell. *inpraefat. ante π. §. 4.*

C A P U T V.

DE LIBRARIIS CODICIS FLORENTINI.

Scribarum genera: Librarii, Notarii, Antiquarii, Singularii, Exceptores, Calculatores, Tabularii, Rationarii, Logistae, Miniculatores. Liberti olim huic negotio admoti, dein conductitii quilibet ac monachi. Librarios Codicis Florentini professione καλλιγράφος, numero plures, natione Graecos extitisse. Virtutes horum Librariorum, accuratio & fides. plura utriusque exempla. Circumducere literas quid sit, è Suetonio illustratum. Corrigebant se ipsi Librarii. Vitia horum Librariorum. Imperitiae & simplicitatis specimina. alia negligentiae sive oscitantiae. denique & ineptiarum, quae multiplices fuerunt. ἀπογραφαίων tituli De minoribus ex Pandectis Florentinis demonstrandi causa delineatum. aliae ipsorum ineptiae, sed magis ridiculae, quam periculosae, praesertim in extremis librorum.

Librariorum duo sunt genera, aut *Librarii* in specie, aut *Notarii*; nempe a Notis aliisque scribendi com-

pendiis, quibus celeritatis causa utebantur. Sic etiam a Graecis scribae distinguebantur in *καλιγράφους* & *ταχυγράφους*: alteri ob elegantiam scribendi pingendique antiquos characteres (unde etiam *Antiquarii* quibusdam dicuntur; quin & cum pictoribus junguntur a Gajo ¹, & utrisque a Pomponio *artificium* indistincte adscribitur ²) alteri a velocitate, quos (Galenus *Σημειογράφες* appellat, ἀπὸ τῶν σημείων a *notis*. & sic plane quadrat nomen cum illo *Notariorum*. sed & *Singularii* ab Imperatore nostro vocantur ³; videlicet ἀπὸ τῶν σίγγλων a *siglis*, seu literis singularibus, quae integra verba denotabant ⁴. Praeterea *Υπογράφεῖς Exceptores* dici monet Budaeus, & ipsum verbum *υπογράφειν*, occasione verborum Modestini, *Eos qui Notis scribunt acta praesidum* &c ⁵. Et horum quidem usus in his, quae dictabantur, ut prompte calamo exciperent. dictari vero, velociterque perscribi solere opinor, in quibus decor publicus, aut utilitas privatorum longiorem moram respuebat. Quod autem dictando notis scriptum erat, mox integris literis transcribi solitum, maxime in rebus majoris momenti, ut sunt acta publica, testamenta, contractus, &c. Pulcherrime id docet Paulus *lib. II. Responsorum*, his verbis. *Lucius Titius miles Notario suo testamentum scribendum Notis dictavit, & antequam Literis perscriberetur, vita defunctus est. Quaero an haec dictatio valere possit* ⁶. Eodem pertinere putamus, quod ait Scaevola *lib. V. Responsorum. Si Librarius in transcribendis stipulationis verbis errasset* ⁶. Porro Librariis

¹ L. 28. De rei vindic. ² L. seq. ³ L. I. C. De offic. praef. Africae. ⁴ De siglis seu singulis, ut plenius dicenda essent, vide *Extemporal. initio*. ⁵ L. 33. §. I. Ex quib. caus. major. ⁶ L. 40. De testam. milit. ⁶ L. 92. De reg. jur.

brariis Notariisque ab Ulpiano *Calculatores* junguntur sive *Tabularii* ¹, tanquam genus quoddam scribarum: hi enim tabulis rationum calculandis, h. e. computandis, describendisque ipsis rationibus videntur adhibiti. Rursus laudatus supra Modestinus habet, μηδὲ Λιβραρίαις, μηδὲ Καλλυλάτορας, & Διαψηφιστὰς λέγομεν & reliqua ². quasi *Rationarios* diceret: cumque paulo post περὶ Λογιστείας πόλεως *de rationibus civitatis* tractet, notat Augustinus, has Graecis Λογεία appellari, indeque *Logistas & Logographos* dici. Denique apud Ulpianum sub tit. *De operis libertor.* est, *si forte Librarius, vel Nomenculator, vel Calculator sit* ³. Ibi vero Antonius Nebrissenf. pro *Nomenculator* satis probabiliter putat rescribendum *Miniculator*, advocata fide antiquiorum librorum. *Miniculatorem* autem exponit eum, qui literas majusculas, hoc est, initiales sive capitales ex minio libris atramento jam scriptis adhibet ⁴.

Illud vero in primis inquirere convenit, quale genus hominum fuerint hi scribae, sive Librarii, ut de ingenio ipsorum & erroribus in exscribendo instructiores evadamus. Et olim quidem Libertis id negotii demandatum fuisse, inter alia docet elegans Gaji locus. *Duorum*, inquit, *Libertus potest aliquo casu singulis diversas operas uno tempore in solidum edere, veluti si Librarius sit, et alii patrono librorum scribendorum operas edat, alter vero peregre cum suis proficiscens operas custodiae domus ei indixerit: nihil enim vetat, dum custodit domum, libros scribere. hoc ita Neratius libris Membranarum scripsit* ⁵. Videntur autem doctissimi quique & maxime in-

S 3

dustrii

¹ L. 1. §. 6. De extraordinar. cognit. ² L. 15. §. 5. De excusationib. ³ L. 7. §. 5. De oper. libert. ⁴ Anton. Nebrissenf. in *Lexico Juris civ.* voce *Miniculator.* ⁵ L. 49. De operis libertor.

dustrii ad eam operam admoti fuisse, qualis fuit Tiro, Ciceronis libertus. Postea, abolitis servitutum & manumissionum nominibus, alii mercede ad describendum conducti videntur, adeoque Librariorum munus plane quaestuarium evasisse. Quicumque igitur literas formare possent, quantumvis omni eruditione destituti, hos se ei professioni applicuisse putaverim. Et haud scio an non multo meliores sint codices ab hujusmodi idiotis conscripti, quam a quibusdam ludi magistellis, qui tralatitia Grammatices doctrina turgidi, soli sibi sapere videntur, proindeque ea, quae non intelligunt, specie emendandi corrumpunt. Quum vero & hi & illi unice lucro inhiarent, promptiusque venderentur libri communis & quotidiani usus, atque adeo etiam saepissime describi deberent, nulli codices mendis magis inquinati sunt. Coeperunt tandem & Monachi libris describendis se dedere, ut otium honeste fallerent & cum lucro quoque. ita refert Synesius in Dione ¹. Profecto id magis conveniebat, quam fallendi temporis causa fila ducere ac nere seu texere, quod ibidem de Monachis narrat Synesius. Haec nobis necessario delibanda fuerunt, & pingui Minerva percensenda, antequam pergeremus.

Ultro inde patebit exemplar Florentinum cum ceteris scriptis codicibus ad Librarios in specie sic dictos seu *Καταγράφους* pertinere: id quod jam supra attigimus. Vix tamen est, ut ab his distincti fuerint, qui in eo rubricas & nomina Ictorum minio adscripsere. Vidimus etiam superiore libro, non unum aliquem, sed plures ejusdem exemplaris descriptores exstitisse ². Et hunc quoque morem in aliis grandioribus voluminibus vulgo obtinuisse

1 Synesius in Dione edit. Parisinae p. 48. 2 Vide libri primi cap. III.

nuisse, egregie docet codex nescio quis bibliothecae Laurentiano Mediceae, in quo exprimuntur nomina Abbatis & Monachorum, qui distributis pensis descriptioni operam dederunt: immo singulorum quaternionum primae paginae subiectum est nomen Monachi describentis. Praeterea eodem loci pluribus demonstratum est, Florentini exemplaris Librarios Graecos homines fuisse. Unde non mirum est, quosdam alicubi errores commissos esse, quos non facile Latini in lingua vernacula commisissent. qua de re hoc modo Taurellus, *interdum quaedam, pauca profecto, - - errata quodammodo in grammaticis, externi Librarii inscitia sive negligentia ea fuerit*, &c ¹. Sunt & quae barbarissimum videantur sapere. praesertim cum *Gothi jam inde a Theodosianis temporibus Latinis Graecisque conjuncti fuerint*, observante Augustino ². Idemque haberi possit de Longobardis proxime post Justiniani excessum. Atque eae barbarorum commixtiones tandem aliquando languentem corruptamque Latinitatem porro pessumdedere: ex hujus autem ruina paulatim surrexerunt hodiernae linguae, Italica, Hispanica & Gallica. Verum ad Librarios nostros.

Inquiramus igitur in mores & indolem Librariorum codicis Florentini, hoc est, in virtutes ipsorum & vitia, ut ex iis, quae aut laudanda in his, aut culpanda venient, eo melius judicetur, quid statuendum sit de scriptura Pandectarum, & quomodo menda & errores convenientissime tollantur. Quidam sane adeo accurati & diligentes fuere, ut integris tractibus nulli prorsus scripturae errores occurrant. Quod si eadem manus alibi mendosior

¹ Taurell. in praefat. ante π. jam statim in initio.
² Anto. Augustin. in praefat. ante Libros Emendationum.

² Anto. Augustin. in

dosior apparet, id ipsum ad fidei commendationem spectare potest, dum scilicet mendosa apographi loca religiosissime transcribere: neque enim in eo omnia ubivis ad amussim correctâ fuisse videntur: atque adeo tales errores longe praeferendi sunt spontaneis describentium emendationibus. Quod si tamen & ipsi diligentiores aliquando lapsi videntur, dandum est aliquid continuae scripturae, &, quae inde oritur, phrasium ac sensus confusione. praeterea vel sic, propter elaboratiorem literarum formam, ad sensum parum attendere poterant. denique fas est, in longo opere somnum alicui obrepere. Evenit profecto, ut per intervalla diligentis attentique Librarii major aliquis lapsus inveniatur, dum aut plura transilit imprudens vel anticipat, aut alia temere repetit. In promptu esset hoc ostendere, sed omnia exemplis illustrare nimium foret.

Insuper vero & aliis documentis cura fidesque eorum comprobatur. Primum diligenter curarunt, ne quid deesse videretur, sicubi membrana pura superesset. Desinit cum pagina titulus 7. libri II. *Ne quis eum qui in jus vocab.* &c. sed ita, ut paginae vacuae spatium quoddam refter. quapropter, ne lacuna videatur, prudenter adjecit Librarius; ὅθεν λείπει, h. e. *nihil deficit.* Quin solus versiculus in ima columna vacabat post tit. I. libri XII. *De reb. credit.* & hunc tamen parergis quibusdam parallelis impleverunt. Rursus ad finem libri XLIII. cum quo Librarii istius pensum videtur absolutum fuisse, integrum folium residuum recisum fuit. Posset quis cavillari, haec etiam correctoribus tribui posse. Minime tamen potest opposita in deficientibus indicandis cautio; eaque facit, ut & illam Librariis omnino adscribam. Videlicet ubi revera deficiunt quaedam, de industria spatium relictum est

est quod defectui respondeat. Nescio quo fato acciderit, ut libro XLVIII. tit. 20. & 22. ad finem utriusque tituli complura capita in apographo videantur defuisse, certe in nostro exemplari desint. nimirum post tit. *De bonis damnator.* pars columnae & integra sequens pagina exaranda relictæ est: item post tit. *De interdict. & releg.* duarum velut columnarum spatium. restant enim duae tertiae unius, tum integra altera, denique tertia pars primæ columnæ folii adversi. Revera autem utrobique tot circiter capita desiderari certum est ex collatione βασιλικῶν, e quibus hæc supplerunt Cujacius & Contius. præterea post utrumque tit. quaedam adnotata sunt, defectum proculdubio denotantia, sed quæ prae vetustate discerni amplius nequeunt. Ceterum nusquam alibi vel uni legi supplendæ area relinquenda fuit.

Suppar huic an major diligentia fidesque singularis deprehenditur in l. 1. §. 2. *De usufr. ad cresc.* in verbis, *sed ad solum socium pertinere debere, quasi solum conjunctum.* nimirum cum Librarius hic τὸ qua in quasi in apographo non posset legendo assequi, forte quod macula aut alius quis casus scripturam obfuscaret, religiosissime vacuum locum reliquit, tribus illis literis implendis aptum, scribens **D E B E R E S I S O L U M**

&c. suppletumque deinceps a correctore συγγραφέων. Alia ejusmodi lacunula erat jam statim initio operis, l. 3. *De just. & jure*, his verbis, *homini insidiari nefas esse*, ubi solum scripsit Librarius **H O M I N E**

F A S E S S E, & ab ordinaria relegendis manu repositum est quod deerat. insuper, quod notandum, cum plus spatii relictum erat, quam requirebatur, tres literæ

T

rae

rae supervacuae de industria adscitae, eademque in continenti expunctae sunt, ne scil. hiatus remaneret. est enim post vocem HOMINE insertum, **HOIN-SCIDIAPI**NE: sub **HO** redundante ducta est linea, & sub **C** punctum deletionis positum. praeterea, sed longo post tempore, **E** in **I** mutatum in voce HOMINE. Plura id genus non memini nos observare.

Succedat alterius accurationis observatio, non plane spernendae. Quaternionum primam paginam ad calcem notatam fuisse numéris Romanis juxta ordinem uniuscujusque, supra indicavimus ¹. Jam autem *l. 1. §. 5. De acquir. v. amitt. poss.* post verba *& quidem* novus quaternio incipit, in cujus ora inferiore per errorem scriptum fuit **LXXXIIII**. pro **LXXIIII**, redundante numero denario. Hujus erroris emendandi causa in summa pagina haec monitio apposita est, *τοῦτο τὸ πεντάδιον OCT. ΕΣΤΙΝ καὶ σαφὲς περὶ πταί*, i. e. *hic quinternio LXXIIII est, & male affusus fuit*. Postea majoris cautelae gratia tertius denarius in **LXXXIIII** erasus est. Similia quaedam ad initium sequentis quaternionis videntur adnotata fuisse, quippe qui, remoto antecedenti quaternione & inter sequentes relato pro **LXXV** habebat **LXXIIII**. Sed eraso unione qui redundabat, cum causa notandi sublata esset, nota quoque ipsa sublata est. Quod si vero ad correctores quis hoc referre malit, aut exemplaris dominum, quam ad ipsos Librarios, minus repugnaverim.

Nec illud praetereundum, quod in ipso scribendi exercitio

¹ Videlicet c. I. hujus Lib.

citio diligentia Librariorum magis ac magis intenta fuisse, semperque in distinguenda scriptura profecisse videatur. Ita tandem libri tituli que numerus rubricis eodem minio apponi coepit, inscriptionesque legum magis distinguere, & interpunctiones quoque atque interstitia separationesque periodorum frequentius induci. Fuit etiam qui spatia post singulas leges relinquere inciperet. ita libro XLVIII. π, titulo. *De captiv. & possim. rev.* post l. 3. & l. 9. spatium integri versus relictum est: immo post l. 25. eod. tit. duo versiculi vacant. Sed hoc tamen, ut minus necessarium nimisque operosum, neglectum postea fuit. Melioris instituti est, quod subinde in extrema pagina vox finalis truncata absolvatur, subscripta parte ejus, quae alias proximâ paginâ sequi consuevit. Sic verbi gratia in laudata l. 1. §. 5. *De adquir. v. amitt. poss.* τδ
 & quidem hoc pacto paginam finire videas, ε τ ρ ι ι ι
 δ c m

subjecta vero syllaba in proximis non repetitur, ut nunc mos est accuratioribus. Suetonius idem designat verbo *circumducere*, ubi de Augusto refert; *Notavi & in chirographo ejus illa praecipue: non dividere verba, neque ab extrema parte versus abundantes litteras in alterum transfert, sed ibidem statim subjicit circumducitque* ¹.

Denique novum & quidem maximi momenti argumentum ad probandam Librariorum accuratam diligentiam & religionem in eo situm est, quod in describendo se ipsos emendabant, quotiescunque animadvertent, erratum a se esse, & hoc quidem interdum satis laboriose magnisque ambagibus. nonnunquam enim unius vocabuli

T 2

¹ Sueton. in *Augusto*. c. 87. in fine.

cabuli emendandi ergo complura repetebant. Sed de modo harum emendationum agetur opportunius infra. Praeterea vel in ipsis mendis summa eorum fides elucet. quippe evenit, ut in erronea earundem vocum repetitione eadem menda constanter repetantur: tam fideliter prototypum sive apographum exprimebant. Unde simul iusta consequentia elicitur, non omnes Florentini exemplaris errores omniaque vitia Librarijs ejus imputanda esse, sed nonnullos pridem in apographo exstitisse. Postremo etiam laudanda est ea Librariorum diligentia cum attentione conjuncta, quod & hactenus sese emenderent, ut post plures ejusdem generis lapsus tandem recte scriberent. quaedam enim vocabula insolentiora erant, aut orthographiam elocutionemve habebant alienâ linguâ exarantibus difficilem; quam difficultatem sic usu superabant.

Ceterum utcunque fideles, &, ut dixi, sic satis diligentes essent Librarii codicis Florentini, Librarii tamen erant, id est, homines, ut ego quidem existimo, idiotae & simplices, lucro ad scribendum inducti; ac proin ceterorum Librariorum more sua vitia, suos errores, ineptiasque suas habuerunt. adde quod versarentur in lingua non sua. Quum autem & haec aliquanto enucleatius cognovisse intersit, ad tres classes ea vitia revocabimus, ad imperitiam, ad negligentiam, ad ineptiam.

Quam crassa Latini sermonis imperitia laboraverint, apparet imprimis ex Indice titulorum ante Pandectas, ubi infinitis locis *libro* scripserunt in recto casu pro *liber*, puta quod *lib.* abbreviate invenirent in simili aliquo Indice. minime enim videtur is & sequens Index a Triboniano aliove quo Pandectarum architecto profectus. Est ergo istic v. gr.

Expli.

Explicit libro tertius item Explicit ex ordine Digestorum libro nonus: de judiciis libro quintus. Incipit ex ordine libro decimus: de judiciis libro sextus. Adde quod post librum xxvi. *singulis liber septimus* habetur, & *singulis liber octavus*, pro *singularium*. Porro prima earum, quae similiter ante Pandectas collocatae sunt, constitutio clauditur ex instituto dictione FELICITER. hanc cum non intelligeret describens, ipse mox retrorsum praemisit LEGE, ut nunc sit, LEGE FELICITER. verum si quid supplere voluisset, τὸ EXPLICIT. adscribere debuerat, ut ex fine plurium in Pandectis librorum videre est. Quin nec ipsum illud EXPLICIT. intellexerunt, cum in laudato Indice UR suppleverint, fecerintque ubivis EXPLICITUR. tanto stolidius, quod in eodem Indice integrum EXPLICITUS EST. saepius occurrat. Videntur quidem illa quae Pandectis praemissa sunt, constitutiones saltem, aetatis paulo recentioris esse: sed ejusdem farinae homines fuere, qui hos Indices confecerunt.

Alia ingens simplicitas est in geminis nominibus JCTORUM ante quaedam capita, cum alibi, tum vero in materia *De legatis*. ita l. 106. *De legat.* 1. quae Alfeno Varo inscribitur, solum nomen ALFENVVS minio & majoribus literis exaratum, *vdrus* autem communi scriptura, tanquam pars esset sequentium: hocque eo insulsius, quod a secundo nomine scribere inchoarunt, relicto pro more spatio, quod dein miniatis literis supplendum erat. Idem observes l. 125. *eod.* in RVTILIVS *maximus*. Scilicet vulgo leges tantum unicum nomen praefixum habent. At proximo libro, qui itidem *De legatis* est, se correxit Librarius, forte admonitus de errore, aut ultro prudentior factus. sic ibi l. 52. TERENCE

TIVS CLEMENS, utrumque minio. nec non l. 57.
JVLIVS MAVRICIANVS. & l. 62. LICINIVS RV-
FVS.

Insuper cum linguam non probe callerent, facillime in contigua scriptura voces legendo perperam distinguebant, conjungentes quae conjungenda non erant, aut separantes quae minime separanda. Quum igitur male distincta dictio nihil significaret, paulo audentiores, manifestum errorem existimantes, in vicinam vocem convertebant, addita, detracta, aut immutata solum una alterave litera. Quin & modestiores saepe bona fide unam pro alia voce transcripsisse crediderim, putantes se legere in apographo quod in eo non erat, dum id quod ex mala ipsorum divisione excidebatur, Latinum non esset. Et haec quidem nulla sensus ratione habita, dum solum attenderent, an vox per se aliquid denotaret. exempli loco sit l. 1. §. 32. *Depositi.* scriptum haud dubie in apographo fuit, ut esse debet, **QUEM DOMINUM EIVS PLITASTICUM NON ESSET** quem dominum ejus putasti cum non esset. inde vero bonus Librarius, inserta solum adspiratione, quae alias saepenumero deficit aut redundat, conflavit, *quem dominum ejus puta Sticum non esset.* atque ita in sexcentis aliis ¹. Inde etiam putiduli errores subnati sunt. sic alicubi sub tit. *Ad SC. Turpill.* habetur, *inter pupilli anum* pro *in Turpillianum.* [Sed] haec ad tractatum *De mendis* pertinent: est enim mala divisio vastissimus errorum fomes.

Nolim tamen haec omnino imperitiae Librariorum tribui, partem quoque vindicat negligentia eorum sive oscitantia.

¹ Exemplum quoque dabit Augustin. IV. *Emendat.* 7. non procul a fine.

tantia. immo & operosior characterum delineatio, & nimium studium scripturae exornandae, in quam rem vel sua natura quaestusque aviditate ad ineptiam usque intenti fuere: atque adeo literis formandis omnem industriam consumebant. Ad oscitantiam igitur, nimia scribendi curâ attentionem distrahente, referimus praesertim anticipata, aut repetita imprudenter, aut penitus omissa: item commissos levissima quaque ansa errores, & fero interdum animadversos, tum relapsus in eandem erroneam scribendi rationem, quae jam semel iterumque bene observata fuerat. Sed non possunt hic omnia exemplis illustrari. De traiectione seu praepostero literarum ordine, quin & syllabarum aliquando, observat Augustinus, *Scriptores Florentinarum Pandectarum saepe in ejusmodi genere errorum incidisse*: idque per occasionem legis Ulpianae: *Si Homeri*, inquit, *corpus sit legatum, quantaecumque rhapsodiae inveniantur, debentur*. ubi pro *rhapsodiae* scriptum Florentiae *pars hodie*. hoc autem porro illustrat August. sequentibus exemplis, *subpertus* pro *subreptus*, *iurnae* pro *ruinae*, *domus* pro *modus*, *subseptam* pro *suspectam*, *nepotum quantibus*, pro *quantum nepotibus*, **damnatum* pro *mandatum* ¹.

Ad negligentiam praeterea retulerim,* quod in titulorum & legum inscriptionibus nunc protinus rubricas aut singula nomina Jctorum videantur adscripsisse, sumpto identidem minio, nunc vero, quod plerumque evenit, plura simul & ex intervallo: unde interdum supplere obliviscebantur. Videlicet incommodum erat, atramentum cum minio toties permutare. Quare aliquot paginas continenter & uno velut spiritu atramento perscribebant,

1 Anto. August. IV. Emendat. 2.

bebant, spatiis relictis quibus dein rubricas & nomina Jurisconsultorum implerent, ut jam monere institui. Hoc autem ante omnia manifestum est ex legum inscriptionibus. nam si in relinquendo spatio calculum male posuissent Librarii. nomina auctorum aut coarctabantur, adhibita minore scriptura, ipsoque, si opus esset, monogrammate, aut laxabantur divaricatis literis, quae insuper saepe desinunt in S majusculum, ad occupandum quod restat, spatium. Hinc ergo factum est, ut secunda & tertia pagina exemplaris Florentini inscriptiones omnes nigrae sint, & cum his ipsa rubrica *De origine juris & omnium magistratuum & successione prudentum*, suppleta nimirum longe demum postea. credo Librarium per longissimam l. 2. ejus tituli, ea deinceps minio adscribere oblitum fuisse. Nec desunt alia exempla omissorum in inscriptionibus nominum, quae ad Pand. indicabuntur. His adde imprudentiam levitatemque in legibus temere inchoandis, etiam levissima & vel nulla interdum de causa; uti ex contrario alias diversas ac separatas perperam copulabant. Sed & similes errores circa ipsas rubricas titulorum deprehendimus. Rursus alibi nomina Jctorum pluribus inscriptionibus male continuata sunt: praeter alias Librariorum hac in parte vacillationes & σφάλματα. Haec autem quia majoris momenti sunt, diligenter alio tractatu exequimur, ne praesentem disquisitionem nimia mole gravarent ¹.

Postremo in vocem cui adsueta erant, quamque in proximis habuerant saepius, affinem aliquando imprudenter convertebant. Sic vel nomen proprium cum appella-

¹ *Observationum edendarum lib...* Adeatur interea August. *Lib. Emend. III. c. 1.* post med. & ad *Modestin. L. 6. §. ult. De excusar.*

appellativo importunissime confudit Librarius in l. 12. *De offic. praesid.* dum hanc ei inscriptionem fecit, PROCONSULIS libro quarto *Epistularum*, vice & PROCVLSVS, recens videlicet a tit. *De officio proconsulis*. Multo magis nomina insolentiora transformarunt in ea, quibus magis adfuefacti, aut vicina miscuerunt inter sese. Ceterum ut accuratissimi interdum obdormiscebant, ita negligentes subinde ex commissorum errorum animadversione velut veterno excutiebantur, omnes diligentiae vires exiguo quodam tractu exserentes.

Ab oscitantia ad ineptiam Librariorum transeamus, quae ipsa quoque multiplex fuit. In primis autem ad superstitionem usque inepti fuere in conservando scripturae nitore, praesertim quia hoc ad quaestum faciebat, ut nempe operam suam diligentiamque & accurationem tanto carius venditarent. Proinde omnino abhorrebant à supplementis, seu marginalibus seu interlinearibus, quippe quae protinus sub adspectum veniunt & speciem codicis deformant. Quin tam anxie sibi cavebant ab omni superscriptione interlineari, ut vel unius syllabae corrigendae gratia integrum versiculum repeterent. Sic l. 18. §. 2. *De manumiss. vind.* cuius haec sunt verba, *Filius quoque voluntate patris apud patrem manumittere poterit*, scriptum Florentiae,

filius quoque voluntate patris apud
patrem manumittere non potest filius
quoque voluntate patris apud patrem ma-
numittere poterit

unius, inquam syllabae gratia haec repetita sunt, id est,

V

ut

ut *poteſt* converteretur in *poterit*: nam ad delendam negationem ſufficiebat uncinulis deſuper incluſiſſe, hoc pacto 'NON', quemadmodum ſcilicet ſolebant ſupervacua, & vel omnia illa repetita rēvera incluſa ſunt. cauſa vero erroris manifeſta fiet ex collatione præcedentis §. i. ^a. Rurſus ſi quædam aut omiſiſſent, aut temere repetiſſent, animadverſo errore conſeſtim ſubiſtēbant, inque viam revertēbantur,

- - - - - *Veluti qui protinus anguem
Preſſit humi, trepiduſque repente reſugit.*

Exempla non deſunt: unum dabimus illuſtrandi gratia. L. 10. §. 3. *De edendo*. pro *non curabit* ſcripſit Librarius
NON PROBABI TACIPIABI T.
nempe ab hoc *non* oculus deſlexerat ad aliud antecedentis verſiculi. tota periodus eſt; & *ſi non probabit, aut probantem iudex non curabit, de ſe ipſo aut de iudice queri debet*. itaque detectā aberratione ſtatim ſubſtitit in prima litera & *aut* quod ſequitur poſt *probabit*. De ſingulis vocabulis repetitis plura exempla ſuppeditabunt notæ noſtræ ad Pandectas. Sed correctionis proxime inſecutæ rariora ſunt ſpecimina. L. 17. §. 4. *Ad leg. Jul. de adult.* loco τὸν ſufficereque procuratoris denunciationem ſcriptum a Librario SUFFICERE
QUE PROCURATOREMIS DE
NUNCIATIONEM, conſuſa terminatione obſequentem.

Quod ſi forte complura prætermiſerant, vel ſic omnia repetere ac bis idem ſcribere malebant, aut etiam alie-

a. Vide & Anton. Auguſtin. *Emend. lib. & cap. ult. verſus fin.*

B NIPRIANVS LIBRO VNDECIMO ADDEDICTUM.
 MINOR AUTEM MAGISTRATUS CONTRA
 SENTENTIAM MAIORUM NON RESTITUETUR
 AUTEM PRINCEPS SENTENTIAM (MAIORUM)
 NON RESTITUET SI AUTEM PRINCEPS (SEN-
 TENTIAM) DIXIT PER PARS SOLET PERMIT-
 TERE PERSTITUTIONEM ET INDUCI IN AU-
 DITORIIUM SUUM ET QUI PER IN FIRMU-
 TATEM ET ATIS CAPTUM SEDICAT DUM EA
 QUAE PROCAUSAS SUNT DICTA NON ALLEGAT
 VEL AB ADVOCATIS PRODITUM QUAE RA-
 TUR DENIQUE C[AB]PTONE MACILIMUM
 DIUISSE UERUS ET IMPERATOR ANTONI-
 NUS NON AUDIERUNT IN COLONATE RE-
 STITUM.

A HERMOGENIANVS LIBRO PRIMO IN PRIN-
 CIPALIBUS PRAEFECTI ETIAM PRAETO-
 RII SUOS SENTENTIAM IN INTEGRUM POSUIT
 RESTITUE REQUAMUIS APPELLARE AB HIS
 NON POSSIT HAEC IDEM CIRCA TRI-
 EQUIA APPELLATIO QUIDEM INIQUITATIS
 SENTENTIAE QUE REPELLAM IN INTEGRUM
 UERO PERSTITUTIO ERRORE PROPRIE
 NIA PERPETITIONEM VEL ADVERSARIUM CIR-
 CUMVENTIONIS ALLEGATIONEM CONTINET
F DESIDERANTE ADVERSUS PRATREM POS-
 SPECIEM IN AUDITORIO EORUM FINITA
 SED ET PER CENNIO SEU PRO CONTRA RE-
 BIS IUDICATAS IN INTEGRUM PERSTITUIT
 UERUS ET IMPERATOR ANTONINUS
 PERMISERUNT IN AUDITORIO SUO EXAMI-
 NARI.
J DEMETRIUS IN NIOFRONTONE
 et reliqua

lienissimo loco in sequentibus subscribere, quam ad marginem praetermissa supplere. Utriusque rei juvat exemplum subministrare. Post *l. 2. De jurisd. & imper.* eam quae ordine quarta est subjecerat Librarius, sed post verbum *POSSE* *ΠΕΡΙΟΝΕΑ* substituit, ac tertiam confestim orsus est, cetera postmodum de novo subjiciens. Alterius instituti illustre exemplum oculis subjiciemus, quod praeter integrae legis omissionem eo amplius continet plurium erroneam repetitionem, quin & falsum legis finem, falsumque alterius initium; denique notam — pro N & monogramma τὼν unt. Subtit. *De minoribus* omissa erat *lex 17*, quae Hermogeniani est, & jam bonam partem sequentis Ulpianae *legis 18*. descripserat Librarius, antequam errorem adverteret. eo agnito statim calamus sustinuit, quamvis initio versus & hiulco sensu. ut pessime fecerit, qui punctum finale adjecerit. Postquam vero integrum caput Hermogeniani subjecerat, reliqua Ulpiani verba attexit. Hanc autem praeposteræ scripturae confusionem deinceps indicarunt praepositis literis numeralibus, B. A. Γ. ut patet ex adjecto exemplaris Florentini ἀποσπασματίῳ.

Idcirco autem literas illas numerales, ut & punctum finale erroneum postea demum a correctoribus adjectum conjicio, quoniam *l. 9. De pollicitat.* in eodem erroris genere literae istiusmodi non adsunt; atque insuper quod hae ipsae sunt formae a cetera scriptura paululum diversae. Quod autem ad dictam *l. 9.* attinet, in medio ejus omnia haec praetermissa fuerant, *coeptum est, si bona liberalitati solvendo non fuerint, extraneum heredem in quintam partem patrimonii defuncti, liberos in decimam teneri, divi Severus & Antoninus rescripserunt.* absoluta

lege demum subjecit Librarius quae omiserat, nullis literis numeralibus ordinis causa appositis: corrector vero illa suo loco ad marginem supplevit, deletis quae Librarius alieno loco exaraverat. Sed hic locus singularis est. Facit interea ut dubitem, an & alibi in transpositionibus hi numeri a correctoribus sint positi. verbi causa sub tit. *De manumiss. testam.* ubi insignis est transpositio, ita ut l. 33. proxime sequatur post l. 30. dein l. 31. & 32. tandemque l. 34. 35. 36. &c. & prioribus illis quatuor capitibus ordini restituendo hae literae praefixae sunt, *α. δ. ε. γ. ε.* Satis igitur apparet, noluisse Librarios correctionibus suppletionibusque offendi inspicientium oculos.

Ex eodem fonte tuendae scriptionis elegantiae profluxit alia ineptia, quae tamen non omnes peraeque infedit. Ea est religio continendae scripturae intra positos terminos. Idcirco alibi implendae vacantis areae causa giganteae magnitudinis literam in fine versuum posuerunt, vel quaedam extra ordinem dilatarunt, alibi vero, ne transilirent terminos, ipsa monosyllaba & diphthongos incongrue secuere, & divulsa tam arctae cognationis membra quam longissime distraxerunt, posito altero in extremo versiculi, altero in initio sequentis. Rursum, quando ipsis videtur, totas plurium literarum syllabas ad calcem adjiciunt, sed hoc tamen fere minusculis densatisque characteribus, ne nimium extra delineatos cancellos exorbitent. Nimirum & in aliis antiquis MSS. infusas diaereses & studium coarctandae laxandaeve scripturae animadvertas. Quin etiam Hebraei literas quasdam finales mirum in modum distrahunt implendi spatii gratia. Ad coarctationem quoque refero monogrammata & ceteras compendiaras scribendi formas, de quibus suo loco

loco jam est actum. Denique ubi per imprudentiam aut inchoatum esset intra descriptam versuum metram, aut desitum antequam ad carceres perveniretur, lacunam hanc, sive hunc hiatum, implerunt ineptis quibusdam literis, seu repetitis, seu nihil ad rem facientibus, sed quas continuo videntur induxisse. Est ubi hoc per plures versus accidit.

Restant quaedam alia ineptiae Librariorum argumenta, sed ridiculae potius quam periculosae. Proxima superioribus est, quod uniuscujusque paginae litera initialis saepissime vaegrandis est, etiam tum cum pars est dictionis. Sic in Graeca constit. ante π. post lacunam posteriolem pagina incipit a **Θ** ε 1, quod per se utique nihil est, sed aut futuri alicujus aut nominis terminatio. Similiter sub tit. *De orig. jur.* una paginarum a medio particulae nisi orditur, & tamen habet S grandiusculum. Rursum l. 36. *De legib.* prima paginae vox est *magnae* cum extraordinariae magnitudinis M, quasi ad majorem emphasin. Praeterea etiam interdum in utraque columna, toto versiculo initiali & finali, litera una aut plures quasi lascivientis sibi que applaudentis calami ductu excurrunt. Et generaliter, ubicunque locus aliquis suppetit hujusmodi exspatiantis ac pueriliter gestientis manus oblectaminibus, puta in rubricis potissimum & inscriptionibus ac versiculis qui circa eas sunt.

Est & haec e lascivis scribarum ineptiis, quod literas majores aliquando variis figuris exornant. Libro XIX. tit. 1. *De act. emp. vend.* rubrica literis solito grandioribus depicta est: & autem, quod utrimque apponi solet, columnatum, cum basi ad pedem literae. Credo, ingres-

fus

fus erat triumphalis, aut saltem ovans, novi Librarii, & quidem alias correctissimi. Praeterea, ut obiter hoc addam, initio librorum scriptura pulchrior esse consuevit, quam in progressu; tum quod recentes atque alacres accessisse videantur, tum quod, monente Pindaro, pulchri aedificii speciosa debeat esse frons. In legum porro inscriptionibus, praesertim si nomen Jcti a P incipit, spatiumque est, literam initialem superne in collum anterinum terminant, aut ramum virentem, aut simile quid. Quemadmodum scilicet & Rabbini ineptiunt in glossis Bibliorum. Insuper l. 7. *De in integr. restitut.* ad marginem crux major miniata comparet, in summitatibus lilia habens, aliaque ornamenta in brachiis. Est autem velut e regione verborum *Divi Antonini* collocata, forte quod hunc Divum pro Sancto haberet Librarius, in cujus honorem id fecerit. Iterum l. 26. §. 7. *Ex quib. caus. major.* ante verba *interventu feriarum* crux absolutior pulchriorque posita est, quasi nimirum dies festi memorentur, ut in lunariis sit ante dies dominicos & festa Sanctorum. nisi tamen haec crux aliquanto recentior videatur.

Ceterum nullibi major Librariorum cura in exornando opere quam in fine librorum. In extremo libri II. Pandectarum in summitate columnae ornamentum appictum est, tanquam circumflexorum se invicem secantium, in modum catenae, idque per latitudinem columnae descendens, cum angulo recto per spatium duorum digitorum versus marginem sinistrum. Libro quarto, ubi primus Librarius cessare videtur, post l. ult. punctatio miniata est, quasi finis finium. pro parergo autem exornatum semi-rectangulum, quod in vas polite fabricatum definit, & superius in ipso angulo caput humanum, atramento

mento minioque variegatum. Aliud parergon est lib. xvi. gnomonis figura, lineis undulantibus, insertis lunulis miniatis, quae rursus minoribus nigris implentur, definitque in amphoram nigram, ab eo velut fuspensam. Paria ornamenta ex utroque mixta sunt lib. xliii. quae cum angulo recto descendunt in calicem, cui ampulla in medio picta est. Denique etiam libris xxvi. & xxvii. pomposa ac elaborata parerga nigro-miniata conspiciuntur. Sed nugarum jam fatis est. Unum addendum: modestiores nihil apponere; & hos fere Librariorum accuratissimos esse, quia minus nugaces.

CAPUT VI.

DE CORRECTIONIBUS.

Ulpiani sententia de libris nondum emendatis improbata. Relectus aliquanto post videtur codex Florentinus quam descriptus fuit. Correctores ejusdem farinae homines fuisse ac Librarii erant. Paradoxum, Quo correctior Librarius, eo scriptura mendosior. Vitia post correctionem. Exempla Correctionum ex parte. nec non falsarum ineptarumque Correctionum. Non esse omnes Correctiones unius manus, aut unius ejusdemque temporis. Quinam hoc exemplar & qua occasione videantur correxisse Aetatem singularum non posse definiri, praesertim si superduetae. Non semper ad exemplar correctum videri ob fluctuationem quarundam Correctionum. Aliae alias insecutae plurium Correctiones. Correctiones relictæ veteri scriptura. Error in corrigendo ex ignorantia linguae, & antiquitatis. Bona è vitiosis corrupta. Insulsæ & ridiculae recentiorum Correctiones.

Altera

Altera pars hujus capitis.

Notae Correctoriae. nota deletionis. mos antiquus scribendi delendique: Punctum deletionis in Pandectis. quemadmodum illud Hebraeis Graecisque in usu. Deletio plurimum per uncinulas sese respicientes. Correctiones quae calamo aut scalpello fiebant. Crassiores recentiorum liturae, etiam trajecta per scripturam linea. Cancellationes. Absterfus recentis scripturae. Nota suppletionis varia in Pandectis. Signa transpositionis. Indicia conjunctionis & disjunctionis.

Tertia pars capitis.

Numeri distinguendis paginis apppositi. alii numeri alphabetici. Puncta novitia. Commatum origo. Puncta solitaria. alia prorsus exuberantia. Paragraphi nota. notio, usus & forma ejusdem. Signa approbandi improbandive aut notabilem locum designandi. item mendi indicandi vel loci suspecti. Cetera quaedam sigla notaeque marginales, in quibus praesertim cruces. Interlinearia indicia nominum propriorum.

In scribendis ornandisque libris inter alia correctionum quoque five emendationum ratio habita est a Jureconsultis nostris. Docet hoc Ulpianus, cum ait; *Unde non male quaeritur, si libri legati sint, an contineantur nondum conscripti. & non puto contineri. non magis quam vestis appellatione nondum detexta continetur. Sed perscripti libri*

libri nondum malleati vel ornati continebuntur. proinde & nondum conglutinati vel emendati continebuntur. sed & membranae nondum confutae continebuntur ¹. Verum prope est, Prudentum coriphæe, ut hic a te discedam. Quum testamentum negetur esse, in quo aliquid e solennibus desideratur, cur *libri* nomine censuimus, quod tam insigni laborat defectu? Adde consequentiam periculi plenam. Non enim ut hodie in impressis, in quibus ad amussim omnia uno momento in mille voluminum traduces propagantur, non ita, inquam, olim in scriptis libris primi exemplaris errores soli remanebant, sed sæpius describendo in infinitum augebantur, tandemque perfunctoria correctione ejusmodi mendorum labyrinthus nascebatur, ex quo ne Ariadne quidem filo te extrices; quanto magis si liber omnino relectus emendatusque non esset? Non possum quoque non mirari, cur Imperator noster, qui tanta severitate notas & sigla prohibet, usu inemendati codicis non interdixerit. Nisi forte dicamus, non aequalem fuisse utriusque abusum. Profecto antiquitus ipsi librorum domini, & in his etiam natalibus ac dignitate conspicui viri, eos emendabant, & hoc subinde majoris cautelae gratia initio adscribebant ^(a). Quanta vero deinceps in hisce negligentia obrepserit, tum re ipsa apparet, tum etiam in primis ex tot diris & imprecationibus horrendis atque adjurationibus, quae in pluribus libris contra minus diligenter corrigentes praemittuntur ^(b). Videamus autem quodnam

X

corre-

¹ l. 52. §. 5. *De legatis lib. III.* (a) Ut in Virgilio Mediceo, & ejusdem bibliothecae Apulejo. (b) Ita inter alios Baptista Marchio Palavicinus, Episcopus Regienis ante Celsum Mediceum, ut referemus in tractatu *De mendis*. Adi interea Petr. Fabrum *Semestr. lib. III. c. 12.* ubi Irenaei, Hieronymi & Eusebii exemplis id confirmat.

correctionum in exemplari nostro fatum fuerit, ut ad corrigenda quae adhuc supersunt menda tanto paratiores magisque instructi accedamus. nam ad emendandos libros & Librarium & Correctorum genium observandum esse censemus.

Relectus quidem correctusque antiquitus fuit Florentinus Pandectarum codex, verum, ut nobis quidem videtur, aliquanto postquam descriptus fuisset. Primo enim corrigentis characterem nonnihil deflectere putamus ab eo, quo librarii sunt usi. Dein ex majoribus supplementis apparet, modum interpungendi solito distinctiorem esse, ut jam tempore videatur crevisse. Ita in inscriptionibus l. 29. & 30. *Ex quib. caus. major.*, quae l. 29. cum finalibus l. 28. & parte d. l. 30. exciderat, post nomen] Cti punctum aequaevum cernitur, & post absolutam inscriptionem duo puncta: cum alias passim inscriptiones in ipsius scripturae contextu indistincte continentur. Ceterum Correctores librorum ejusdem conditionis atque indolis homines fuisse crediderim ac ipsos Librarios. nempe opera sua tralatitiae defungentes, in hoc fere tantum studiosi erant, ne nimia correctione pretium codici decederet. quare interdum emendatione consulto videntur abstinuisse, puta in his quae *ἀδιδόγου* putabant. Alibi vero eadem de causa ex parte mendas mutabant, dum reliqua correctio ultro satis in oculos incurrere videbatur: tanquam sufficeret veram lectionem digito monstrasse. Adde quod per imperitiam proculdubio peccaverint, iis nimirum in locis, ubi exemplar, ad quod corrigebant, mendosum erat; nam in veteribus quoque correctionibus quaedam perperam & inepte posita deprehenduntur. Considerandum autem est, haec tempora jam magno praecipitio in barbariem propendisse & supinam studio-

studiorum artiumque liberalium negligentiam. Accedebat pigritia & festinatio, ut quam minimâ molestiâ lucrum venarentur. In genere videlicet animadvertimus, ubi accuratior scriptura est, vulgo plures errores remanisse, quasi fiduciâ bonae scripturae diligentiaeque librarii quaedam subinde transfilerit Corrector, aut saltem festinanter ac sicco pede transferit. ita sub titulis *Mandati*; *De hered. v. act. vend.* *De action. emp. & vend.* item *Locati conducti* & alibi, intermissionem ordinarii corrigentis adnotamus. Unde jam illud exoritur παραδοξον, Quò diligentior fuit correctiorque librarius, eò nunc minus correctâ apparet scriptura. praesertim si reminiscamur, quod superiore cap. dictum est, diligentissimos quosque librarios interdum dormitasse.

Porro quia nonnunquam ipsi librarii inter scribendum errores emendabant, perquam verisimile est, Correctorem ibi etiam lata culpa deliquisse, argumento unius alteriusve emendationis omnia in eo tractu correctâ esse praesumentem. Est praeterea, ubi ob nimiam intricatae scripturae vitiositatem velut desperabundus substitit, seque ut optime poterat, expedit; nimirum *l. 10. §. 17. De gradib. & adfin.* ut ibidem notatum est. immo, quod minime factum oportuit, ex perplexis illis plurima uncis inclusit, quasi supervacua. sed is tamen unicus in totis Pand. locus est. Denique ipsius operis molem perpendere convenit, quod non tam facile a capite ad calcem perlegi & cum cura emendari poterat. In summa, pulchritudinis, favente desidia, studiosi erant, deque eo potissimum solliciti, ne fraus sua & negligentia ab emptore detegeretur. Una tamen in re plurimum profuit quae-stuosa haec conservandae scripturae ineptia, quod nempe delenda tam subtiliter expungerent, ut pristina scri-

ptura clare adhuc conspiciatur. Verum de eo postea ordine videbimus.

Nimis prolixae diligentiae foret, omnia exemplis illustrare: demus tamen specimina Correctionis, aut prorsus neglectae, aut solum ex parte factae, item ejus quae manifeste inepta est. *Lege 31. De legib.* olim erat *principes*: inter *p.* & *s.* superne adscriptum est *e*, intacto priore *e*; ut nunc sit *principes*. Contra *l. 4. In jus vocati ut eant &c.* ubi *libro quinquagintasimo* scriptum, deleta *ta*, *quinquaginsimo* restat, cum *i* in antepenultima. *L. 8. De procuratorib.* pro *consentiente* erat *consententiaente*. voluit scil. librarius *sententia* scribere. antiquitus solum *a* expunctum fuit, tanquam satis plana esset reliquorum restitutio. Sic contra passim, ubi per oppositum errorem *sentia* scriptum pro *sententia*, nihil omnino suppletum apparet: & ideo quoque a Taurello exhibetur *SENTia*. *L. 7. §. 5. De pact.* scriptum *Marcellus* pro *Marcellus*, corrigente semet librario, qui initio putabat, vulgare Marci nomen occurrere. sed & hoc nimis manifestum visum est, quam ut emendaretur. Similiter operâ suâ non indigere censuit corrector dictam *l. 7. §. 9. De pact.* in *medio*, ubi *dolus malo* scripsit librarius, errare incipiens ex ant. cedenti *dolus malus*. Postremo in inscriptione *l. 65. De usufr. ad Plautio* positum pro *ex Plautio*. scilicet *ad Plautium* scribere voluit librarius, sed inter scribendum errorem animadvertit. Corrector autem e sexto casu de errore constare credidit. Alia vero loca prorsus intacta mansere, utpote emendationis apertae.

Ineptae falsaeque Correctionis haec sint exempla. *L. 9. De pact.* in voce *debitum b* deletum reposito *d*. *Lege 6. §. 9. De negot. gest.* *ex rois me possis convenire*, ultimum *s*
in

in *possis* expunctum est. *L. 37. eod.* scriptum recte *sine tutoris auctoritate*: *i* vero in *auctoritate* deletum reposito *e*. hic tamen Corrector, agnito errore, literam adscriptam in continenti deleuit. *L. 14. §. 5. in fi.* Quod metus cau. verba etiam si ad alium res pervenit, sic mutata sunt, ut eam si ad alium *Sc.* Porro *l. 16. §. 2. eod.* in *scelere l* inter *s* & *e* adscriptum inter versiculos, nullo sensu, & ne pronuntiatione quidem efferendum. *L. 9. §. 3. De do. ma.* erat *prescriptis* verbis transposite pro *praescriptis*. sed ejus loco factum *perscriptis*, deleta *a* & *e*, ac altero *e* supra *a* posito. *L. 11. eod. non debet dari. Quibusdam personis non dabitur.* post primam periodum et additum antique, idemque superductum, h. e. comprobatum recenter. interim pertinet prior periodus ad antecedentia quae per se non subsistunt. Denique *l. 22. De minorib.* in verbis *ad adeundum hereditatem* τὸ *ad* antiquissime expunctum, ac si minimum legisset Corrector *ad ad eundem*, repetita praepositione. adde notata in Pandectis ad *l. 27. eod. & l. 1. §. 4. De do. ma.* Sic & alibi.

Neque tamen secure quisquam affirmaverit, omnia isthaec, utcunque minime recentia, ordinarii Corrigitis esse. etenim non solum variae sunt correctiones Pandectarum & incertae aetatis, sed vel ipsae antiquiores plurium sunt, nec omnes unius temporis. Nos admodum probabile arbitramur, ipsos exemplaris Florentini dominos, velut jure suo usos in re quae sui dominii erat, nonnulla interdum correxisse, tum in locis quae aut plane non, aut certe negligentius ab ordinario Corrigente recognita erant, tum etiam ubi recte diligenterque correctum exemplar, si quando ex vicinis erroneis aut perfunctoriis emendationibus inducerentur, ut non bene

relectum putarent. Deinde conjici posse videtur, non semper illos in corrigendo alios codices ad manum habuisse quos consulerent, adeoque plus nimio sibi confisos esse. Recentissimas vero correctiones, h. e. eas quae Pisis in exemplar irrepsérunt, consulentibus accepto ferendas autumo. Inter alia argumento mihi est, quod hic illic certo quodam tractu catervatim factae apparent, adjec-tis saepenumero interpunctionibus notisque, quae indicant ea ab aliquo cum cura & attentione lecta esse, pro-ut scil. legem casumve quaerentes in hunc aut illum lo-cum incidebant. Ut adeo boni consulentes arbitrati vi-deantur, lectionem horum voluminum quasi jure quo-dam ἐμφυτεύσεως sibi concessam esse, i. e. sub lege melio-rationis & praestationis hujusmodi canonis: ac proin be-neficii, si Dis placet, & grati animi loco hanc suam o-peram imputasse. Atqui ut simplicia erant & maxime rudia renascentis eruditionis tempora, sic frivolae ut plu-rimum sunt & ineptae putidaeque horum emendationes. hinc querelae Augustini, Contii & Norisii de perversis, violentis, stultis, falsis recentiorum correctionibus, quin & bona e vitiosis corrupta esse videas.

Praecise vero definiri nequit aetas singularum cor-rectionum, tam antiquarum quam recentium. Quia novo incommodo accidit, ut vel antiqua correctio a recentissima interdum aegre distinguatur, quia nem-pe nonnullae recenti atramento superductae sunt: at-que ea res ipsum Taurellum videtur fefellisse, ut ad π adnotamus Sunt etiam, ni fallor, nova quae ve-terem characterem mentiuntur, & eo se celare ge-stiunt. Ceterum medii aevi correctiones, propter in-certum aetatis, nunc *antiquiusculas* dicimus, nunc *re-centiusculas*, quod eodem fere recidit. nam utcun-que

que diversa sonent, terminantur nihilo minus eodem antiquioris recentiorisque temporis confinio. eadem scil. de causa, qua in jure nil differunt hae formulae, *donec vivam*, & *donec moriar*. Praeter haec quae olim & quae postea ocius tardius correctae sunt, in quibus & succedentes plurium in eadem dictione correctiones, varia sunt plane non correctae & adhuc in mendo cubantia: varia itidem in correctis inveniuntur, de quibus merito dubites, rectene an secus correctae sint. Testantur id affatim tot a Taurello inserta, quae non habentur in Pand. Flor.; item quae superflua sunt visa; nec non loci suspecti, incerti, vel a regulis Latini sermonis alieni; praeterea etiam addita ab antiquo Librario seu Correctore, sine quibus sensus constat; sed & literae permutatae geminataeque & geminandae; denique correctiones probabiles sive duae lectiones congruae. quae omnia Taurellus diversis notis signisque indicavit. Haec generatim. Intererit autem quaedam exemplis declarasse.

Non semper alia exemplaria in emendando consuluisse Correctores, praesertim evincit emendationum ipsarum fluctuatio. *L. 2. De offic. praesid.* vice *¶ praeses* scriptum erat *praesedes*. nonnemo medium *e* delevit, atque ejus loco *i* substituit. at cum legens videret non quadrare verbum singularis numeri *potest*, *d* delevit, in reposito *i* aut superfluo *e* nihil tentavit. ecce quam temerarie! *L. 8. §. 4. Qui satisfd. cog.* rectissime erat, *de re restituenda domino proprietatis*. sed quidam homo sapiens voluit emendare. itaque posterius *i* in *e* reformavit. credo quod, non animadversa praepositione, *restituendas domino proprietates* legeret. mox tamen, errore comperto, madentem adhuc mutationem velut digito absterfit. posterior, existimans forte, casu eam deletionem accidisse, aut in eundem

eundem errorem incidens, idem certe *e* reposuit, quod etiamnum est. In saepius laud. l. 7. §. 6. *De pact.* scriptum initio, *quod cum est, ex parte agentis. Sc.* inter est & ex antiqua manus et superscripsit. alter, velut ratus parum sufficere ad denotandum *etiam*, iam adjecit. & sic interpolationes quasi jure quodam alluvionis paulatim increvere. Taurellus quidem illud *etiam* admisit, sed inclusum asteriscis. L. 47. *eod. tit.* elegantem ex non intellecta phrasi fluctuationem in Extemporalibus indicamus. L. 1. §. 2. *De postul.* fuit *responponisitasse*. antiquae redundans *pon* deletum est, & recte. post vero id verbum conversum in *respondisse*, & male. L. 19. §. *pen.* *De negot. gest.* pro *ex nostra pecunia* scripserat librarius *e nostra pecunia*. ad praepositionem *e*, & superadditum. sed mox, tanquam corrigentem poenituisse, expunctum est tam *e* quam &. & sensus quoque hic sine praepositione constat. Ita saepius.

Diximus ordinarium Correctorem, studio conservandae scripturae aut ex parte mendosa correxisse, plenam restitutionem designare contentum, aut etiam, ut in re nimis manifesta, penitus omni correctione abstinuisse. Jam autem evenit, ut posterior manus magis sollicita inchoatas emendationes absolveret, aut omittas ex integro faceret. Prius videre est in laudatis supra *legibus* 8. *De procurat.* l. 7. §. 5. & 9. *De pact.* l. 65. *De usufr.* & alibi. Eorum quae sero correctae, quaeque adeo diu in nativo squalore jacuerunt, infinita dari possent exempla, sed omnia fere minoris momenti.

Videamus potius eas correctiones, quae a pluribus diverso tempore factae sunt. L. 1. *Ne quis eum qui in jus vocat. Sc.* pro *compefceret* erat *comefseret*: *p* pridem additum est, posterius *s* recentiuscule cum *c* commutatum.

tum. *L. 7. §. 2. De pact. quilem scriptum pro civilem, quasi qu-ilem. antiquiuscule c repositum deletio q, dein i adjectum. L. 1. §. 3. in fi. De postul. pro contumax ple-cteretur erat contumaplectetur: re subantique, x recentius superadditum. L. 35. De procurat. εν τοις quibus si- ne mandatu erat inquibusine: το in dudum deletum, sup-pletum autem recenter s. L. 65. eod. erat olim, quantum conjecturae patet, velitteras. alterum l post primum ali- quamdiu post superscriptum, postea it appositum, & sic demum factum velit litteras, ut debebat. L. 37. De noxal. act. TRVPONINVS scriptum. adspiratio antiquiuscule addita, V recenter demum in Y conversum. unde nec posteriorem correctionem Taurellus admittit. Vide etiam quae notamus ad l. 3. De aq. & aq. plur. arc. & aliis in locis.*

De eo quid habendum videamus, ubi correctio super-ponitur, relicta scriptura quae corrigitur: id quod non facile expeditu est. An hoc ideo factum, quia deletio per imprudentiam aut festinationem omissa? an quod ex sola superscriptione de animo corrigentis sat constare vi-deretur? an quod duplex duorum codicum lectio esset? an denique quod conjecturalis emendatio sit praeter ul-lum codicem? Profecto l. 28. De reb. cred. ex amittat factum amittit, superscripto i, nec tamen a deletio; ut qua-si arbitrio legentis permittatur, utram lectionem malit. Taurellus sane pro varia lectione ad marginem habet. At l. 36. eod. tit. eandem erat, & antique n τω m su-perscriptum absque ulla deletionem: atque ibi tamen ma-nifeste ad corrigendum. Sicuti etiam l. 7. De offic. prae-sid. detractandem remansit, scripto solum t supra d. Prae-terea l. 2. De in diem addict. pro pura venditio est, exa-ratum, pure venditio est. superscriptum quidem a, non

Y

tamen

tamen deletum *e*, tanquam stare utraque lectio possit. Denique l. 58. *De aedilit. edict.* §. i. in verbis *an servas retinendus sit* ordinarius corrigens reposuit *restituendus* non deleto *retinendus*: hoc autem postea a recentiore aliquo ungue trajectum; quod singulare est. Nec minus illud quod l. 17. *De servit. praed. urb.* ubi mendose erat, *in loco sui locum fecit*, recentissime *cui & sol* repositum sit, nec tamen quicquam deletum: ut jam recte habeatur, *in loco cui sol. fuit.* sic, inquam, recentissime mutatum. ni potius existimemus, hanc veteris correctionis superductionem esse ^a. Immo vero ab ipsis librariis similia admissa esse deprehendas. sic v. gr. l. 7. *De minorib.* in inscriptione supra ²⁰ GAIVS eodem minio IDEM positum. Sunt denique alicubi vel ipsarum correctionum correctiones.

Praeterea ostendamus, etiam linguae & antiqui moris ignorantia peccatum fuisse a Correctoribus. L. 3. §. 3. *De offic. praef. vigil.* est *coërrare calciatum cum hamis.* ad *hamis* autem recentissime *r* superscriptum, proculdubio ut *cum armis* legatur. parum enim videtur affecutus corrector, quid vigilibus cum hamis commercii esset, aut quid illae denotarent. Locutio *pridie Kalendas* male habuit emendatores, etiam antiquos. ita l. 5. *De feriis* & alibi; ut ex professo tradimus in *Observationum libris*. L. 27. *De procurat.* eleganter scriptum, *si quis omnia iudicii ab eo transferri* &c. verum recens manus *iudicia* fecit, ut *quadraret cum omnia*: atque ita optimum locum ineptissime corripit. L. 34. *De recept. qui arbitr. recep.* itidem eleganter scriptum, *quorum nomina simul eunt.*

^a. Illustre praeterea exemplum habet Augustin. ex l. 60. *De legat. i.* in Lib. III. *Emend. cap. i.* post med,

eunt. at recentiusculum *r* superscriptum est, ut fiat *erunt.* neque enim intellexit corrector optimam phrasin, *pari passu ire, ambulare.* L. 8. *Si pars hered. peta. parte cedere* quidam mutavit in *partem cedere.* Praeterea l. 5. *De rei vindic.* recte & iuridice scriptum, in quantum *paret* : pro eo tamen recentior *apparet* fecit. L. 13. §. 7. *De usufr.* erat, *aditus posticae* *sue* *vertere.* recens aliquis superscripto *e* fecit, *posticae* *sue* *evertere,* quasi ea litera semel excidisset. Postremo l. 8. in *fi.* *Si servit. vindic.* ad τὰ in *Urbi Fuli* manus minime antiqua *horto* supplevit. qua de re dictum ad Pand. adde notata ad l. 9. *Quemadm. servit. amitt.* Similiter fere in ceteris id genus.

Illud vero pessimi exempli, quod interdum bona ex mendosis specie corrigendi corruerunt. L. 1. *Quod quisque jur. in alt. statu.* bene scriptum *aliquid novi juris optinuerit.* quia autem mendose praecedebat, *si quid in aliquem novi juris statuerat, i & optinuerit* in a transformatum, addito exiguo ductu hamato. sed rectius postea versa vice praecedens ex posteriore correctum fuit. L. 9. *De recept. qui arbitr. recep.* recte fuit, *si liber factus fecerit.* superscriptum antiquiuscule *re,* ut jam sit *fecererit.* quia autem hoc nihili est, putamus, qui ita correxit, pro *fecerit* legisse *recepit,* ob proximam formae in Pandectis Florentinis similitudinem τῶν F. P. & R. praeterea poterat in servitute arbiter factus videri a compromittentibus, qui liber demum arbitrium delatum receperit. Denique rubrica tituli *De in diem additione* hodie dum vitio laborat. habet enim *additione,* omisso *c.* atque inde l. 1. *c* expunctum in voce *addictio.*

Sed exhilarandae sterilis materiae gratia addamus tandem insulas quasdam & ridiculas recentissimarum ma-

num correctiones. *L. 9. Si quis caution. in judic. scf. ca. legebatur, si servus judicio se fisti* &c. quum autem servus non habeat personam standi in judicio, recentiorum aliquis *i* superscriptit, & ita *servus* transit in *Servius*. sed inepte dubitationem praevenit, cum e sequentibus appareat, eo ipso stipulationem nullam esse. confer *l. 13. eod.* Lege 19. §. 3. *De nego. gest.* scriptum rectissime, *imprudens rem meam emisti, & ignorans usucepisti.* sed nonnemo materiam usucapionis alienam credens a tit. ubi de gerendis alterius negotiis agebatur, pro *usucepisti* argute *suscepisti* reposuit. vide notata ad *d. l. 19. §. 3.* Aeque sapienter idem aut similis emendator *l. 24. eod.* ante verba, *proprietas quidem per procuratorem non adquiritur, nec* praeposuit. Profecto errare se non credit, cum *l. 32. eod. ex in qua lite*, fecit, *in qualitate*: proculdubio enim perperam conjunxit *in qualite*, quod nihil est; facileque ante *te, ta* videri poterat excidisse. Porro lepide idem in proxime insequentibus, *quia praedo fidejussor non videtur*, & *praedo* in *praedio* commutavit, supra scripto *i.* scilicet agitur paulo ante de praediis & hypothecis. Lege vero proxima, quae est 32. sub tit. *De negot. gest.* rursus erravit in separandis dictionibus, & quidem stolidissime. scriptum ibi, *uxorem, quae res viri tempore nuptiarum* &c. is autem & *quaeres* concoquere non valens, *n* adscripsit, atque ita factum *quaerens*. egregio sensu. tanquam scil. esset, *uxorem quaerens vir tempore nuptiarum*: credo quod illa se abscondidisset, ut per ludum jocumque solent novae nuptae. serio, opinor, non accepit corrector absentiam uxoris tempore nuptiarum; hoc enim oppido durum foret. Eiusdem acuminis emendatio conspicitur in fine *l. 1. De calumniatorib.* *Pecuniam autem accepisse dicemus, etiamsi*
aliquid

aliquid pro pecunia acceptum: ubi acceptum convertit in accepimus, quia scilicet dicemus antecedit. sed hac de re latius ad Pand. Futilis tamen ille emendator cessare videtur cum l. 7. eod. ubi et nulla necessitate mutavit in etiam. Rursus l. 20. De inoffic. testam. ubi recte, nec ali. ne unquam &c. recenter ne deletum ac ejus loco as inter versiculos substitutum, aliaque temeritate factum unquam cum n. itaque nunc insipide legitur, nec alias unquam. Postremo l. 23. §. 3. De servitut. praedior. rustic. pro jus sibi esse fundi alter nugax sciolus fecit, jus sibi esse eundi: memor scilicet, jus itineris servitutibus rusticis annumerari. Et sic porro. Verum satis de Correctoribus: subjungamus etiam modos corrigendi.

Altera pars hujus capituli.

Correctorum munia his absoluntur, mutando errata, praetermissa supplendo, delendo superflua, in praepostere scriptis ordinem indicando, jungendo inconsiderate divulsa, confusa autem & perperam continuata separando. Atque haec fere signis quibusdam sive notis indicabant, quas Correctorias appellabimus. Correctoriarum vero praecipua est nota deletionis.

Summa exemplaris Florentini felicitas sita est in singulari deletionis ceterarumque correctionum modestia, maxime antiquarum. semper enim vetus scriptura tralucet, clareque detegitur. Aliter olim cum in cera scriberent: ad quem morem respiciunt locutiones in jure notae, *in prima, secunda cera*, item *Primicerii* dignitas. Tum autem vel recentem scripturam inverso stilo tolle-

bant, ceram obtusa stili parte complanantes, ut de novo literas formarent; vel postea exsiccatam tempore atque induratum ceram, oleo videntur emollivisse, atque ita complanasse, h. e. quod scriptum fuerat extinxisse. Ad prius pertinet decantatum illud Horatianum, *Saepe stilius veritas*: ad posterius alludunt vocabula *delere* & *litura*. Nempe ut *exarare* dicebant a similitudine sulcorum, quos cerae scribendo imprimebant, ita *delere* pro adimere, abstergere: five ab antiquo *leo* veniat, Graecis λειῶ, hoc est, leve ac glabrum reddo; five componatur ex *de* & *oleo*, extrita vocali: unde etiam *aboleo* dicitur. a *lino* certe, quod praeteritum ab inusitato isthoc *leo* mutuatur, venit *litura*, forte & *litera* ipsa. Apposite ad rem Cicero; *Cum mendum scripturae litura tollatur*. Respondet quoque Graecum ἐξάλειφειν, quasi dicas *exungere*, h. e. delinere, h. e. delere. Profecto & *interlinere* pro delere adhibetur, non solum ab eodem Cicerone, verum vel maxime ab Ulpiano aliisque Jureconsultis nostris; a quibus tamen etiam interdum a delere distinguitur¹. a *linio* autem derivandum nullus dubito, cum si a *linea* veniret, non *interlinere* diceremus, sed *interlineare*, tanquam linea per scripturam trajecta inducere; & sic quadraret Graecum διαγράφειν. Quin & plures phrasas pristino illi delendi ritui adscripserim. ita vel ipsum *inducere* & *extinguere*, quasi ab inducendo oleo, quo tingebatur quod delendum erat. Gratulamur itaque nobis & omnium seculorum posteritati, quod exemplar illud nostrum non sit veteri more exaratum correctumque.

In hisce vero codicis Florentini deletionibus probe distinguendae sunt antiquae a recentibus, ut & unius literae

rae

¹ Vide Briffon. De verb. signif.

rae deletio a plurium, seu syllaba aliqua five integrae dictiones integrique versus delendi forent. Et uniusquidem alteriusve literae deletio punctura olim fiebat. unde *expungi* dicuntur, quae delentur, ut pluribus observatum est sub cap. *De punctis*. Nihil autem in antiquo illo deletionis puncto magis notabile, quam locus, dum literis superne imminet, neque, ut in aliis MSS, tam Graecis quam Latinis, subscribatur. Soli, quod scimus, Pandectarum libri hoc delendae literae indicium supra non subtus positum habent, exemplo MSS^{rum} Hebraicorum. De Hebraeis certe nil mirum. etenim cum vocales per puncta designent, eaque consonantibus subjiciant, cavendum omnino erat ne punctum deletionis cum vocalibus confunderetur. Contraria ratione Graecis hoc punctum subtus collocare necesse erat. etsi enim accentus olim non adscriberent, habebant tamen duo puncta *ι* & *ι* superscribi solita, quae pro punctis deletitiis haberi perperam potuissent. Quare cum in Graecis Pandectarum eadem antiquae scripturae argumenta conspiciantur, interdum quoque istuc negotium faceffunt. Quando igitur *ι* delendum occurrit, loco duorum punctorum utrique cornu superscribendorum unum in medio collocatur, *ι*. Unde praeterea colligimus, puncta illa *τὸν ι*. & *ι* in relegendo demum imposita fuisse; alia tria simul apparerent. Conjecturam firmat, quod neutra puncta, five *ξ ι* five *ξ ι*, ubivis constanter animadvertas, quum facilius in relegendo quam scribendo praetermitti potuerint.

Itaque uni alterive literae, ut dixi, punctum in notam deletionis imponebatur. Literae autem hoc modo deletae, dici possent *gratiosae expunctae*, ut loquitur Modestinus l. 8. *De administr. rer. ad civit. pertin.* sed alio sensu.

fenſu. Quod ſi inſequentes aliquot literae delendae eſſent, eas appoſitis ſuperne uncinulis, ſe invicem reſpicientibus, a cetera ſcriptura excludebant, quaſi per modum parentheſeos: ne ſcil. plurium punctorum in unum locum coacervata congeries legentium oculos offenderet ac graviores lapſus indicaret. Multo magis in integris vocibus delendis hoc uſu venit. Quod ſi integra periodus ac plures verſus per errorem eſſent repetiti, tum verò initio & fini uniuſcujuſque verſiculi hae notae identidem apponebantur uſque ad terminum ſuperfluatorum. ſin autem fortaiſſe delenda cum una alterave litera in fine verſus incipiant, aut initio ejus deſinant, literae illae more ceterarum puncto impoſito tolluntur, reliqua uncis includuntur. Ad formam harum notarum quod attinet, interdum adeo ſubtiles ſunt, ut duos Graecorum ſpiritus invicem obverſos referant, & vel ad punctorum exilitatem propemodum exinaniantur ¹. illas, diminutivas parentheſes eſſe dixeris, ſeu embryonem quendam earum; has, puncta hamata. Quod ſicubi juſtae magnitudinis parentheſes ſcripturae ſint intruſae, quemadmodum accidit in ſpecimine quod praecedenti cap. exhibemus, eas ordinarii Correctoris eſſe vix putaverim. Ceterum ipſe etiam Auguſtinus obſervat, *eum fuiſſe veteribus delendi morem, ut verba illis ſemicirculis includerent*, & inde judicat de antiqua manu corrigente: atque hujus moris ignoratione peccatum fuiſſe, alibi animadvertit ².

Praeterea ſtudio parcendae ſcripturae tribuendum eſt, quod falſae ſeu erroneae literae ſubinde, quantum fieri potis

¹ Taurel. in *Annotat.* 702. 22. ² Anto. Auguſt. I. *Emend.* 2. adde III. 6. & 9. item IV. *ult. ad fin.* Innuit idem Taur. ad lector. § 13. ubi de parentheſi agit.

potis erat, in veras transformabantur, five calamo five scalpello, seu quavis alia subtili ac tenui ratione, vel etiam pluribus remediis simul. Sic O, erasa anteriore parte, in e reformatum, aut ex contrario e, ligula adempta, in O rotundatum. Similiter in permutandis O & U. Solo scalpri beneficio correctio contigit in l. 7. *De procurat.* ubi PRÆSENTI erat pro PRÆSENTI: nam eraso cacumine ꝑ ꝑ, remansit I. Porro l. 2. §. 1. *Si ex noxali cau. &c.* COMSISTIT positum pro COMSISTIT; ligula autem e medio ꝑ C porrecta est, & superior pars ꝑ O erasa, lineaque ad dextrum latus affixa. Videlicet ut architectus sese accommodat ad situm loci inæqualem atque irregularem: aut, qui lapidem pretiosum habet, etiam maculas deterendo ita disponit, ut, si pulchritudinem conciliare nequeant, saltem quam minime offendant. Aliud exemplum duplicis remedii vidimus in inscriptione l. 76. *De procurator.* in qua ad Mucium hoc pacto mutatum in ad Minicium, ut ex utroque pede ꝑ U radendo gemina II fierent, & N, quod crura illa quasi magis divaricaret, intra summitatem illorum insertum fuit. Sic quoque l. 27. *De noxalib. action. si noxale iudicio agitur*, posterius O in U mutatum, atque M super scriptum, factumque adeo noxale iudicium. Rursus tria medendi causa applicata sunt his verbis l. 28. *De recept. qui arbitr. recep.* ꝑ puto comitatur, unde factum, ꝑ puto committi, nimirum ꝑ scalp pro calamoque in ꝑ

conversum, τ u p uncis inclusum. posterior tamen correctio, ut Taurello, ita & nobis suspecta est. Postremo l. 8. *Ad leg. Jul. de adulter.* pro PAPINIANUS erat IDEM. corrector DEM delevit, & ex residuo I fecit hastam & P, ut jam litera illa mixta sit ex minio & atramento, reliqua vero superscripta.

Non adeo superstitiosi fuerunt posteriores, a quorum emendationibus antiquae illae modestia singulari & quadam veluti verecundia satis dignoscuntur. Quo autem recentiores, eo rudiores crassioresque, convenienter seculorum barbariei. Medii temporis & subantiqui correctores etiam punctis in delendo usi sunt, sed literae subjectis, non vero superscriptis. quin & puncta ipsi literarum corpori infixae videas. immo l. 50. *De jure dot. ad fin. in hoc tibi tradiderim*, τ tradiderim mutatum in tradiderit, expuncto τ infra & in corpore literae, ac τ superscripto. haecque correctio, ut recentior, ita & erronea est. ansam indicamus ad d. l. Rursum l. 20. *De inoffic. testam.* verba *nec ali: ne unquam* pessime corrupta esse in *nec alias unquam*, hoc ipso cap. retuli. sunt autem tria puncta supra τ ne, & alia tria subtus collocata. nempe puncta hoc modo literis circumfundere, non est ex veteri oeconomia punctorum. Denique & maculae casu factae, inque his eae quae ex contactu oppositae recentis scripturae nascebantur, & similia, interdum speciem correctionis inducunt, ut jam ante observatum.

Porro alii lineam delendis subducebant, vel etiam ipsas literas linea secabant trajiciebantque. posterius duplici modo fiebat, aut perpendiculariter, si una litera delenda esset, aut transverse, si plures. Fuerunt item, qui ungue trajicerent, ut monitum in transitu. Quin &

& ipse Taurellus queritur, contaminatam esse scripturam, confossa litera ¹. Eo amplius, quando vetus litora nimium subtilis videbatur ac evanida, eam nonnulli repetebant. Ita l. 35. *De pactis* redundans litera in *absentes eruant*, quae olim expuncta est, item l. 3. *De servitut.* plures literae in *servituperficies* pro *superficies*, quae pridem uncinulis inclusae, recenti linea fauciatae sunt. Praeterea l. 15. *De negot. gest.* scriptum *Pomponius libro vicensimo sexto injuriarumgotiis gestis*, acsi videlicet scriba tractatum addere voluisset, simulque, errore comperto, quam minima opera correctioni studuerit. vetus emendator ex *in*, *ne* fecit, *riarum* uncis superne inclusit: posterior ratus haec parum sufficere, *riarum* linea transfixit. Denique in rubrica tituli EX-PILATAE HEREDITATIS, erat HEREDIBVSTATIS, & supervacuum BVS uncinulis miniatis, hoc est, ab ipso describente circumseptum fuit; sed alius postea eam syllabam atramento trajecit.

Alii vero vitiosam scripturam cancellarunt, h. e. lineas decussatim per ipsas literas, cancellorum more, duxerunt. Et ea quidem correctio, quae multis decussatisque & cancellatim tractis lineis fiebat, non adeo sane recentis usus est, cum & nostri dixerint, *cancellare testamentum, chirographum, tabulas & cautiones*, pro delere ². Nec opus esse reor cancellatum hunc linearum implexum exemplis probare. In his ipsis autem quae per lineas fiebant correctionibus, crassiores pinguioreque ductus aetatem produunt.

Recentissimi tandem violentius induxerunt, exscalperunt,

Z 2

¹ Taurell. *Adnotatorum in Graecis* pag. 1091. *lin.* 40. ² Loca suppeditabit Briffonii lexicon.

ferunt, atramento inducto ac velut superfuso scripturam commacularunt, aliave qua simili ratione in membranam Florentinam grassati sunt, etiam non necessaria delentes, & erronea interdum reponentes, aut sua ipsorum, cum nimis temeraria ac praecocia essent, retractantes, idque etiam calente adhuc negotio, ut vel recenter mutata digito quasi spongia abstergerent. quin adeo festinanter nonnunquam imprudenterque agebant, ut & vicina laederentur. Alibi quoque pluribus modis simul saevitum videas. Sub tit. *De negot. gest. l. 6. §. 9.* pro *dubitari*, erat *dubitario* vel *dubitarid.* litera autem supervacua omnibus modis expugnata est, jugulata videlicet puncto, linea, erasione. Curiola est observatio correctionis in *l. 37. eod. tit.* mendose ibi scriptum *cui patitur*, recteque emendatum, *cuius patitur*: at recens *u* maculatum fuit. recentiorum aliquis studio factum existimans, quod casu & infortunio opinamur accidisse, quasi videlicet priorem corrigentem continuo poenituisset, ipse *m* reposuit, acsi *cum patitur* facere voluisset. Quod si ad scalpellum recurrerent, eo aliquando tam inclementer utebantur, ut ipsum pergamenum perforarent, v. gr. *l. 41. De reb. cred.* Raro tamen accidit ut per ejusmodi corruptorum truculentiam pristina scriptura erui omnino non possit. *Lege 3. in fi. Quae res pign.* in *petere potest* mitius quidem erasum est verbum *petere*, sed veteri scripturae superductum est *habere*: quod mire eum locum obfuscavit. quapropter miramur Taurelliorum perspicaciam, quod veterem scripturam nihilo minus detexerint. vide ad Pand.

Postremo vel ipsa abbreviatio in correctionibus admissa est, quo minus de aetate dubitemus. *L. 5. §. 4. in fi. De reb. eor. qui sub tut. &c.* vitio scriptum *praetoresse*,
nec

nec cum ceteris olim correctum est. demum recentissima manu abbreviatum supra scriptum est ante *esse*, tanquam *prae* voluerit corrector, ac proinde legerit, *praetor praeesse*. recte autem Taurellus videtur coniecisse, *praetore posse*. consule notata ad eum locum. Et haec tenus de deletis. Videamus quid in supplendo obtinuerit, si qua praetermissa essent.

Non nisi paucarum literarum supplementa inter verficulos scribebantur, reliqua ad marginem. Ad prius etiam monogrammata quaedam & superstructiones literarum videntur referendae. Ad locum autem iis assignandum, quae in margine suppleuntur, varia olim signa adhibita sunt. Sic obelus hac forma , quod Astro-
nomi signum Martis vocant, aut tali , quod signum Solare nuncupatur, & ab Harmenopulo describitur. plurimum vero in exemplari nostro ejusmodi obelus appin-
gitur , quasi jaculum, posito altero ad mar-

ginem inversa cuspidem, ut se invicem respicere videantur. nempe *ὀβελός* verum notat, & a *ὀβελός* descendit, i. e. sagitta, cui verum simile. Ad hanc notam criticam seu correctoriam pertinent haec Augustini verba; *Dixi errorem ex illis libris manasse, propterea quod cum scriberentur, oblitus est librarius XLII. capitis (sub tit. Ad leg. Aquil.) idque alius ejusdem temporis scriptor in libri margine nota Obeli (sic enim Graeci appellant) adjecta scripsit. Sed nostri minime diligentes antiquitatis investigatores ejusmodi notas neglexerunt* ¹.

Ordine succedunt notae seu signa transpositionis. Vi-
delicet

Z 3

¹ Anton. August. III. *Emend.* 1.

delicet omiffa voce aut pluribus, librarii interdum, si fen-
sus permetteret, de industria eam eafve in contextu ad-
jeciffe videntur, ad hoc, ne fuperscribere atque adeo
fupplementis minus neceffariis fcripturam contaminare
opus effer. Quin potius integros verfus ac totas leges,
per imprudentiam praetermiffas, alieniffimo loco fubji-
cere maluerunt, quam emblemata illa marginalia admit-
tere, ut jam in fuperioribus a nobis obfervatum fuit.
Priore cafu ordo dictionum virgulis tranfverfim fuper-
fcriptis *I II III IIII* indicatur; altero literis numera-
libus *α. β. γ. δ.* Ut autem in numeris prior praefigitur
his, quae primo loco legenda, ita & una virgula ei di-
ctioni, quae praecedere debebat, duae fequenti, & fic
porro. Omnes vero hae lineolae, five una five plures,
cadunt in primam vocis literam; quod utique in conti-
gua fcriptione omnino neceffarium erat. Praeterea quod
in integris vocibus, idem aliquando, raro tamen, in
fingulis literis obtinebat. Exemplum proferemus, ubi
Corrector hifce in ipfa corruptae fcripturae emendatione
fcite utitur. *L. 3. De feriis & dilat.* pro *Item fires* fcrip-
tum *itemrefi.* primo alterum *s* fuperscriptum ante illud
quod erat; tum unica virgula impofita eft primae lite-
rae *ſi*, dictioni autem *res*, quae ordine fecunda eft,
duae funt fuperscriptae, *τ ε ρ ρ' ε' ſ' l.*

Reftant indicia jungendorum & difjungendorum capi-
tum, quae aut perperam feparata in codice Florentino, aut
perperam continuata fuerunt. Nempe interdum lex aliqua
praepoftere inchoatur, dum librarius, folito legum ini-
tio deceptus, ab allegatione J*C*ti ab alio J*C*to facta novam
legem orditur cum minio. Contra, quod tamen mi-
nus frequens eft, aliquando duae leges continuata fcri-
ptura

ptura confunduntur. Ad continuanda quae importune
divulsa, duci consuevit linea horizontalis per vacuum
spatium, quod ad finem praecedentium perperam relictum
erat, ———. nisi forte quod *l. 1. §. 2. De rei vindic.* bi-
nae lineolae parallelae ducantur hoc pacto [= = =]
Ex diverso ad dissocianda quae infelici foedere coierunt,
alicubi in margine adscriptum videas signum quasi nu-
meri septenarii majoris , quod nec male quis falci
assimilet, praesertim cum secandi h. e. separandi causa
positum sit. id signum deprehendimus *l. 35. De servitu.*
praed. rust. & l. 8. De pignerat. act.

*Tertia hujus capituli pars.

Correctionum velut appendices sunt infecutae post ab-
solutum exemplar numerorum distinctiones atque inter-
punctiones vocum; nam de aequalibus actum supra; i-
tem notae seu verius sigla & abbreviationes criticae. De
his itaque nunc videbimus.

Distinctiones quaternionum per notas numerales, quae
librariis tribuendae videntur, suo loco pertractavimus. Dein-
de vero & paginae numeris distingui coeperunt. Hujus in-
stituti primordia comparent in paucis prioribus Pandecta-
rum libris, sed a manu recentissima, nec ad oram supe-
riorem paginae, verum in intima sponda seu margine in-
teriore, ibidemque fere in medio. praeterea etiam per sal-
tum: neque enim omnibus paginis adscripti sunt numeri.
De recenti aetate constat ex forma hodierna, I. 2. 3.
4. 5. &c. cum genuini Romani ita scriberentur, I. II.
III. IIII. V. &c. Sunt insuper & numeri alphabetici per
lite-

literas α. ε. γ. δ. atque hi tum in restituendis quae transpositae ¹, tum vel maxime ad designandum ordinem titulorum adhibentur. Utrosque Correctoribus potius adjudicaverim quam Librariis. praesertim vero posteriores adjecti videntur, cum Index titulorum fieret nominumque Jctorum, quorum neuter a Justiniano profectus, aut ipsi exemplari σίγχαρον videtur. Sic sane per priores aliquot Pandectarum libros. Ceterum tit. *De aestimatoria* incipiunt numeri Romani, sed & ipsi paulo recentiores, cum numerum quaternarium sic referant I V, non vero quatuor unitatibus, ut olim solebat, atque in quaternionibus observatum. His tamen aequae ac illis linea superducitur, hoc pacto III. Quoniam vero ea linea à puncto seu capite incipit, & in aliud desinit ², mirum in modum inde confirmatur conjectura nostra de litera N in latitudinem extensa. est enim litera initialis vocis Numerus.

In disquisitione interpunctionis antiquae actum de punctis Pandectarum primaevis, de quibus merito pronuntiaveris, quod de naufragis classis Aeneae Poëta,

Apparent rari nantes in gurgite vasto.

Liberalior in his ceterisque interpunctionibus existit aetas subsequens, ne prodigam dixerim. Nempe primae illae interpunctiones raras fuerunt, ac velut initia rudimentaue distinguendae scripturae, quae distinctio tandem magis ac magis consummata est. Simplex quoque & uniformis distinctio vetus in Pandectis apparet, h. e. puncti in spatio positi, raro autem duorum punctorum, nisi forte in legum inscriptionibus. Puncta autem ipsa, quando

¹ Anto. August. III. *Emend.* I. versus fin. *ius libri*, pag. 123.

² Formam videbis §. *cap.* 3. *hu-*

quando frequentari coeperunt, vicem commatum obtinuisse videntur. Commata certe aut alia signa hodierna dividendae scripturae in Florentino exemplari non adsunt, nisi recentiora hic illic adpersa. nam quod alicubi punctum, (maxime illud quod lineolae *ro m* designanti subjicitur,) in commatis figuram videtur degenerare, ex festinatione & fluxu scribendi est. Sed primum videbimus de punctis novitiis.

Recentes Pandectarum punctiones maximam partem consulentibus imputamus, adeoque potissimum referimus ad seculum XIII. & XIV. Nempe cum barbaris illis temporibus admodum difficile esset, in continua scriptura aliquid inquirere, adjuvandae lectionis causa vocabulis puncta apponere coeperunt, quibus alterum ab altero discerneretur. Manifestissime id apparet ex *ll. 37. 38. & ult. De legib.* ubi miro delectu hoc admissum est. quippe non solum singulis prope dictionibus punctum ad latus ponitur, at interdum unius ejusdemque vocabuli membra puncto intruso divelluntur, praesertim in compositis, separata hoc pacto praepositione aliave particula adscititia: interdum vero duo monosyllaba aut paucarum syllabarum adverbia simul includuntur. Idem observare licet *ll. 3. 5. 6. 7. & 8. Quod met. cau.* ubi nunc superius nunc inferius signata puncta, pro captu apponentis & spatio literarum. Alibi haec rarissima sunt. nam punctulum aliquod tenue hic illic superne insertum reperies, non facile tamen tot simul.

Quin immo ipsum comma initio nihil aliud fuit quam punctulum ducta desuper tenui lineola, quae sinistrorsum declinabat, hoc modo! quasi ad indicandum punctum, quod alias in continuo literarum situ delitescere poterat. Hoc eo magis conjicimus, quoniam interdum

A a

in

in fine lineolae quae *m* designabat, ad punctum evanidum, eidem subjici solitum, similis virgula transversim ducta sit, hunc in modum —/ Idcirco autem proculdubio transversim, non recta ducebatur, ut nunc sit in signo admirationis, quoniam in continua scriptura literarum propinquitas & inflexio non admittebat ductum perpendicularem sive directum. Alius interpungendi mos observatur constitutione tertia ante Pand., praeter dictum comma, quod ibi quoque frequenter adhibitum, videlicet *i*, & semel quoque; quemadmodum ibi & prior virgula crispari incipit, nempe *i*. Atque haec certe sunt seculi XIV. ad quod variae correctiones videntur referendae.

Denuo, quaedam puncta solitaria legibus nonnullis inserta. Si quis autem divinandi locus est, putamus ea partim a pensiculatim legente adscripta esse, qui posito calamo substiterit & quasi notaverit, quousque legendo pervenisset, dum anteriora meditabatur aut relegebat: partim etiam, ut dictio periodusve, in qua cardo consultationis vertebatur, ejusmodi puncto ceu nota insigniretur, ut iterum quaerenti facilius ad manum esset. Sic verbi gratia l. 6. §. 3. *De negot. gest.* unicum recens punctum invenitur inter verba, *non mei contemplatione*, & illa, *sed sui lucri causa*: de quibus tum videtur controversia mota. ita & post *deliquit* in l. 35. *eod.* adde l. 20. *ad fin.* *De do. ma.* post *in rem domini.* & sic porro. Alia denique puncta plane exuberantia sunt, & nullum, quantum divinare potuimus, significatum usumve habentia: tanquam quae casu aut petulantia in codicem Florentinum ingruerunt. alia horum infra, alia supra literas se ostendunt, alia in ipsam scripturam irruunt, nulla situs aut formae servata ratione. quaedam etiam erratica id genus puncta in immenso horum voluminum oceano,

ceano, modico coetu, quaedam vero, sporadum more, plura simul geminata congestaque sunt. Dixi de punctis, & de commatibus.

Inter novitias scripturae sectiones divisionesque, seu distinctiones & notas criticas, etiam Paragraphi nota est, quae ipsa in codice Florentino nonnunquam adscripta est, tum ad marginem, tum vero praesertim in contextu. Origo Paragraphi ex Graeco est, ipso nomine testimonium perhibente. Nihil autem aliud παραγράφειν notat, quam *adscribere*. inde παράγραφος, *adscriptus*, nempe χαρακτήρ. Graeci tamen in feminino efferre malunt, παραγραφή, substantive, h. e. *adscriptio*, *adnotatio*. Isocrates Περὶ ἀντιδόσ. Ἀρχαίμεν ἀπὸ τῆς Παραγραφῆς ἀνάγνωθι τὰ περὶ ἡγεμονίας.

„ *Incipiens a Paragrapho recita quae ad praefecturam*
 „ *pertinent.* Est & παραγραφὴ *praescriptio*, *exceptio*: forte quod exceptiones actionibus incontinenti adscriptae subjectaeque essent. profecto Romae in stricti juris iudicii praetor formulae adscribebat, Extra quam si &c. Ad formam Paragraphi quod attinet, ea ex natura & notione vocabuli multiplex esse poterat, cum omne signum omnisque character adscriptus Paragraphus dici queat. Tamen de suo tempore Isidorus docet, Paragraphi figuram angularem fuisse, hac forma, , cui proxime accedunt Paragraphi in exemplari nostro adscripti . haec autem figura sensim resupina facta inflexaque in commodius signum , quasi duorum semicirculorum ex adverso sese medio tangentium, ac tandem hodiernum . Quatenus vero ad priorem illam simplicioreque formam, quae angularis erat, quoniam multi de ea conjecturam fecerunt, liceat & nobis nostram in medium proferre.

ferre. Putamus ergo dimidiatum π videri γ, cum linea transversim ducta Υ, ne scil. cum gamma coincideret. π autem initiale elementum vocis παραγραφή est. Argute hoc in Pandectis imitatum, ubi verum ϐ Latinum cum cauda longiore factum opinamur, superducta in signum abbreviationis lineola transversa. Ratio autem cur non integrum π poneretur, potest esse ob compendium, ne nimium loci occuparet. Verum pergamus ad alia signa quae restant exponenda.

Diximus antea de punctis, ob difficultatem legendi quaerendique in continua scriptura quaedam eorum a consulentibus defixa videri: sed & alia ipsos indicia seu notas signandi in usus suos loci gratia posuisse putamus, quo facilius denuo reperirent. Quosdam porro inter legendum loca maxime notabilia in transitu indicasse constat, in primis ubi mendum suspicabantur, sive non intelligerent locum, sive revera corruptus esset. Denique etiam nonnullos ceu beneficii loco, contextum in legendo interpunxisse & paragraphi notā separasse jam jam ostendimus.

Approbandi improbandive, aut alias notabilem locum indicandi signa etiam veteres in legendis auctoribus ad marginem collocabant. Hujus rei fidem faciunt plurimi Graeci codices, in quibus manu antiqua adscriptum ϐ, hoc est, initium ἡ σημασία, *signare, notare*: quidam etiam ϐ^α, quemadmodum videlicet hodie solemus N^a. & NB. Sic igitur barbaro seculo in Pand. non uno loco appositum ϐ. ϐ aut A^o, ut alia occasione jam pridem
atti-

attigimus (a). Mendi locique suspecti aut difficilis monstrandi ergo, duas notas marginales videmur deprehen-

diffe, - - & 9. Prior, quae *m* refert minutis virgulis undique stipatum, *mendum* denotare crediderim. sic *l. 42. & 43. De rei vind.* & alibi. eo amplius ante *l. 38. Mandati* est geminum - - - quasi *mendum mendum*, h. e. magnum *mendum*: & unicum rursus ante *l. 44. eod.* Ceterum ob Gothicam structuram hujus , ea nota ceteris antiquior videtur: quamvis difficile sit ut ad ipsum ordinarium Pandectarum correctorem adscendat, vel ideo, quod crassiolem ipsius negligentiam taxet. Forte, a quo minime abhorremus, antiquus exemplaris dominus iis in locis codicem suum diligentius perlegit, & haec suae accurationis vestigia reliquit. Posterior nota recentioris aetatis est, nec itidem nisi certis quibusdam locis conspicitur, atque ibi quidem crebrius. ita *l. 5. § 6. l. 27. §. 2. l. 38. De minorib. &c.* Quoniam autem vulgari abbreviandi ratione 9 pro *con* adhibetur, potest initium esse *considerandum*: quasi perpendendum hunc locum examinandumque diligentius.

Ceterorum siglorum notarumque marginalium nulla ratio haberi potest, adeo diversae formae sunt, tamque diversis locis adpictae; prout scil. quisque consulens suo signo utebatur, & in locis suae causae faventibus, absque ulla relatione ad ipsum codicem, aut communem Jurisprudentiam. In his tamen nihil frequentius quam crucium collocatio, sed figurae & magnitudinis, ipsiusque interdum positurae ac situs, perquam differentis. Credo quod ea, quorum e regione posita sunt, crucem fige-

A a 3

rent

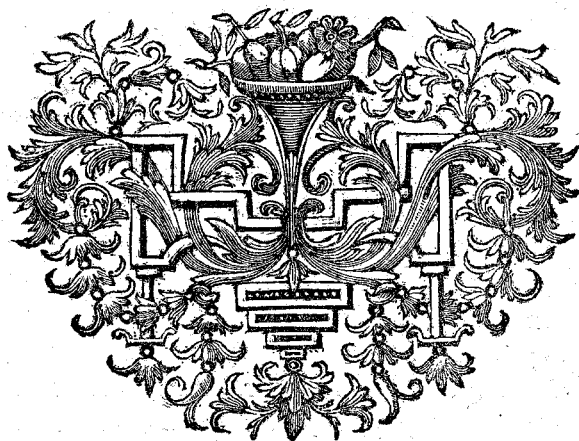
(a) In Digesto veteri Vaticanae bibl. num. 11. ad marginem saepe est .

rent legentibus. Solebant autem ut plurimum in extremo margine poni, quasi meliorem ejus partem lemma-
tibus fervarent. Est quidem uno alterove loco crux grandior miniata in medio margine erecta, sed quae ad librarios spectat, ut dictum, cum eorum ineptias perstringeremus. In ipso autem contextu literarum & inter versiculos rarissime crucis signum offendas.

Praeter cruces & lineas, vario modo positas, etiam occurrit e regione l. 7. *Quod met. cau.* et, quod admodum singulare est, ad l. 9. §. 2. *De contrab. empt.* ante *ovvia* a manu Longobarda (id quod alia adscripta indicant) in extrema ora invenitur loco § *Grec.* quod Graeca indicare consuevit. quae nimirum posterioribus seculis adeo cavebant, acsi in prodigium aliquod aut monstrum incidissent. Quo autem magis constet de insigni horum seculorum simplicitate & imperitia, inter versiculos super nomina propria nonnunquam posuerunt n. *h. e. nomen proprium*, ne scilicet cum appellativis confunderentur. nam de *Grec.* ad Graeca denotanda ignosci adscribentibus poterat propter ambiguum literarum. Profecto l. 5. *Quod met. cau.* super *Labeo*, & l. 7. *eod.* super *Pedius* exilibus literis n. *h.* scriptum, ne superiora contactu turbaret. Alibi tamen haud facile invenias quam in eo tractu, ut cujusdam e rudioribus glossa interlinearis videatur. Illud vero omittendum minime fuerat, quod etiam proditum ab Augustino ¹, non uno in loco ad oram Tusci exemplaris scriptum esse, *probatio p̄ne si bona*: quo utique nihil indignius putidius.

¹ Ant. August. III. *Emend.* I.

diuſve aut magis vefanum atque impium a nugatore impudentiſſimo in venerandum codicem admitti potuit. Quae omnia totidem indicia ſunt lecti ſaepius & familiaritet olim verſati exemplaris , praecipue dum Piſis erat.

LIBER TERTIUS

CAPUT I.

DE AUCTORITATE EXEMPLARIS
FLORENTINI.

Encomia ejus. splendida epitheta. Auctoritas quanta. Seculo XIV & XV. habitum pro Justiniani archetypo. Bartoli contentio cum Accursio minore de veritate lectionis Pisanae. Adulatio Politiani, innuentis ipsius Triboniani manu fuisse exaratum. Landini Ficinique sublestae fidei testimonia. A Politiano ad Taurellum à plerisque adhuc pro archetypo est habitum. Nimia de Pandectis nondum editis expectatio. Maligna Alciati de exemplari nostro sententia ab Augustino reprehensa. Sectatores Politiani & Alciati. Media sententia auctori probatur. Exaggeratio naevorum ab Haloandro, Cujacio, Duareno &c. Excusatio eorundem & defensio per Augustinum, Taurellum, Connanum, Brissonium &c.

Perspectis post historiam externis internisque exemplaris Florentini dotibus, aggrediamur ad gravem & arduam Auctoritatis illius disquisitionem, quae potissima totius hujusce tractatus & maximi momenti portio est. Summam Etruscarum membranarum auctoritatem & pretium inaeestimabile plenis buccis fama decantavit omni tempore & ubique locorum, ac calamis eruditissimorum quorumvis hominum aeternitati dicavit. *Cum vetustissimo,*

mo, inquit Taurellus, *Florentinarum Pandectarum codice nullum omnino alium integritate & fide comparandum esse, jam omnibus est persuasissimum* ¹. Sed et Contius, *Florentina lectio sine controversia multis retro abhinc seculis supra omnes omnino scripturae varietates palmam meruit* ². Et ante utrumque Haloander vocat *antiquissimum exemplar*, & quod ob sinceritatem ac scripturae fidem ante *quadringentos annos*, h. e. simulac Amalphi Pisas delatum fuit, *in summa veneratione semper habitum est* ³. Lambecius quoque & Fabricius *vetustissimum & toto terrarum orbe celebratissimum* nuncupant ⁴; et dudum ante illos Baldinus ⁵. Augustino autem *fontis & origo juris praeclarus* dicitur, quo omnium gentium gubernacula reguntur ⁶. Denique ex eo *Jus civile desuetudine inumbratum, imo potius oblitteratum, per Europam, tanquam e tenebris & caligine emergens, late mortalibus, juris ac justitiae expertibus, illuxisse* testatur Forcatulus ⁷.

Sed parum erat *insigne* ⁸, *egregium* ⁹, *celeberrimae ubique famae* ¹⁰, *depraedicatum* ¹¹, *laudatissimum* ¹², *fidelissimum* ¹³, *verissimum* ¹⁴, *verae vetustatis & fidei spectatae* ¹⁵, quo nulli libri sunt castigationes ¹⁶, purissimum

B b

¹ Taurell. initio praefat. ante n°. ² Anto. Cont. in praefat. ante Corpus glossatum editionis Nivellianae an. 1576. ³ Gregor. Haloan. in dedicat. Pandect.

⁴ Petr. Lambec. Comment. De biblioth. Caesar. Vindob. lib. I. c. 19. Jo. Alb. Fabric. in Biblioth. Latina lib. IV. c. 10. ⁵ Baccio Baldini nell' orat. fatta nell' Accademia Fiorentina in lode del Granduca Cosimo I. an. 1574. ⁶ Anto. August. I. Emend. 2. & in praefat. libri III. ⁷ Steph. Forcatul. De Gallor. imper. & philosoph. lib. IV. ⁸ Anton. August. in praefat. lib. III. Emend. ⁹ Taurell. in dedicat. ¹⁰ Vigil. Zuichem. ad Carol. V. ante Theophil. Institut. ¹¹ Marguard. Freher. in dedicat. ad Rudolph. II. ante Jus Graeco-Roman. ¹² Alberic. Gentil. De libris Jur. civ. c. 2. ¹³ Petr. Victor. in funere Cosmi I. Anto. Monac. ad l. 1. §. 1. C. De vet. jur. enucl. ¹⁴ Franc. Duaren. ad tit. De dolo mal. c. 1. ¹⁵ Car. Labbaeus in dedic. ante Synops. Basilic. ¹⁶ Jacob. Cujac. Lib. II. De finition. Papiniani ad l. 2. De divers. & temporal. praescription. Josias Mercerus in vita Petri Pithoei.

*mum*¹, *integerrimum*², & *perfectissimum*³ *Juris civilis monumentum* appellare; item *nobilissimos libros*⁴, *optimos*⁵, *utilissimos*⁶, *pretiosos oppido*⁷, quin & *aureum autographum*⁸, & *veros Principum thesauros*⁹: sed insuper celebrantur hi libri, ut *omni veneratione digni*¹⁰, ut *reverendae vetustatis*¹¹, ut *divini*¹², qui *nobis sacratissimi esse debent*¹³, *sacrosancti*¹⁴, *religiosissime* & *asservati*¹⁵ & *colendi*¹⁶, item ut *codex, quo nullum sanctiorem res humanæ habuerunt*¹⁷. Verum enimvero ne intra hos quidem terminos substiterunt elogia. laudatur praeterea hoc exemplar, ut *templum Justitiæ*¹⁸, quod *tanquam Apollinis oraculum consulitur*¹⁹, ut *Palladium aliquod*²⁰, *sicut de cælo delapsum*²¹, *ancile Jurisprudentiæ*²², *ad quod tanquam ad sacram, quod aiunt, anchoram confugerunt*²³, denique *ceu lapis quidam Lydius*²⁴. Hujus porro *maxima merito* & *praecipua apud omnes auctoritas*²⁵ esse praedicatur. uno verbo, *incomparabile literatis omnibus subsidium*²⁶ audit.

Sed

- 1 Everard. Otto in *Dissert. ad l. 27. §. 28. Ad leg. Aquil.* 2 Joh. Frid. Bockelmann. in *Prolegom. ante π. §. 4. n. 1.* 3 Christoph. Plantinus *ante edit. Charondæ.* 4 Anton. Augustin. in *praefat. lib. I. Emendat.* 5 Idem *ibid. in fine* & *passim.* Taurell. in *dedicat. Franc. Duaren. lo. laud.* 6 Spigelius. 7 Nicol. Parthen. Giannettaf. *Histor. Neapolitan. lib. XI. p. 253.* 8 Henr. Norisin *Cenotaph. Pisan. dissert. IV. cap. 3.* 9 Christernus rex Daniae apud Scip. Ammiratum *Histor. Florent. parte II. lib. XXIV.* 10 Petr. Victor. in *d. orat. funebri.* 11 Hieron. Magius *III. Variar. lect. 3.* 12 Anto. Mornac. *laud. lo.* 13 Jac. Cujac. in *Recitation. C. ad tir. De donation.* 14 Anto. August. *lib. 8. c. ult. in extremo.* 15 Andr. Schot. in *orat. funeb. super August.* 16 Gaspar Caballin. in *tracta. Commenc. & usurar. num. 7. & 8.* 17 Scipio Gentil. *Parergor. lib. I. c. 7.* 18 Huber. Giphani. *De Imp. Justiniano.* 19 Andr. Schot. *eo quem dixi lo.* 20 Petr. Victor. in *d. orat. funeb.* Anto. Cont. *Disputat. lib. I. c. 6.* 21 Tau-
rel. in *episto. dedicat.* Franc. Broëi *Histor. Juris Chronolog.* 22 Jac. Gothoff. in *Histor. juris civ. c. 9.* 23 Nicol. Henel. *De veterib. Jct. c. 2.* 24 Lud. Miræus *ante edit. Paris. 1552.* 25 Christoph. Plantin. *ante corpus a Charonda edit.* Anto. Faber *I. Conject. c. 14.* Christoph. Riccii *Vindiciar. jur. ipraemessa c. 3.* 26 Anto. Mornac. *lo. in praeced. allato.*

Sed haec generalia sunt, nec quicquam probant. Videamus igitur, qualis quantaque sit, aut esse debeat ea, quam diximus, Florentini codicis auctoritas. *Ille codex*, ait Barthius, *meretur auctoritatem tantam, quantam illi plerique doctorum tribuerunt* ¹. Contra vero Henelius, *Et si tamen, ut verum fatear, libri illi tantum auctoritatis vix merentur, quantum apud plerosque etiam doctissimos obtinent* ². Sed et haec nos haecenus aequae incertos dimittunt. Itaque primo examinandi sunt termini auctoritatis illius, dein utriusque sententiae rationes erunt ponderandae. Quum autem veterum aliquis virtutem definiverit, Medium vitiorum, utrimque reductum ³, initio ponamus diversarum opinionum extrema, ut, deducto ab utraque parte quod nimium est, ad veritatem propius accedamus: hoc est, sistamus jam statim qui nimis magnifice de Pandectis Florentinis senserunt, item qui nimis exiliter & contemptim.

Totum seculum XIV. cum sequenti (utrumque autem praestantissimorum Juris interpretum ferax fuit) Pandectarum exemplar habuit pro Justiniani archetypo sive autographo, vel, ut quidam amant loqui, pro libro originali, minimum pro matrice, ut ita dicam, omnium exemplorum ⁴. *Olim desinebat liber simpliciter & prorsus de veritate literae, & ad eum pro hac veritate recurrebatur per viros summos, quod notum est & notatum. Referunt autem et de secula controversia inter Bartolum ac Baldum sic sedata per recursum ad istas Pisanas Pandectas.* verba sunt Alberici Gentilis, laudatis eam in rem Angelo,

B b 2

Ca-

¹ Casp. Barth. II. *Adversar.* 5. in fine. ² Nico. Henel. *De veterib. Jct.* c. 2.

³ Horatius I. *Epistolar.* 18. v. 9. ⁴ Guid. Pancirol. *De clar. leg. interpret. lib.* II. c. 3. & 13.

Castrensi, & Alexandro ¹. Inde Abbas Panormitanus vocat *antiquas Pandectas*, in quibus sunt originalia legum ². Sed & Salicetus diserte testatus est, eas semper servasse integritatem scripturae, observante Balduino ³. Videlicet *mendum esse* omnino putarunt, *quicquid usquam aliter reperiretur* ⁴; & in dubio recedere nefas habebatur ⁵. Et hoc est quod dicit Pancirolus, *Pandectas Pisanas diu pro archetypis habitas esse* ⁶. Superiora confirmat etiam Augustinus, referens, *omnium Juris civilis studiosorum hominum eam esse a majoribus acceptam opinionem*, & a veteribus praeceptoribus per manus ad nos traditam sententiam, illos libros integritatem scripturae semper servasse, totosque Pisis fuisse, quamvis ceteri mendosi manique circumferrentur. Itaque ipsum Bartolum traditur, cum esset ei cum Perusino Baldo magna de re contentio, & de cujusdam capitis scriptura dubitaretur, Pisas ad hosce libros misisse ⁷. & mox ibidem, *Illud sine dubio est, in optimorum virorum controversia Pisanis Digestis obtemperatum: quod nunquam fecissent, nisi ex eo libro ceteros ortos esse arbitrarentur*.

Ceterum de famola illa Bartoli contentione, quoniam mentio incidit, in transitu moneamus. *Bartolus etiam, ita Haloander, cum aliquando de unico verbo incidisset controversia, non dubitavit pro veritate lectionis Pisas usque mittere, & Pandectas - - super hoc consulere* ⁸. Eleganter vero Labbaeus & ad rem, *Namque doctores*
in

¹ Alb. Gentil. *De libris Jur. civ. c. 2. in fin.* ² Abbas Panormitanus in *secundum Decretalium lib. tomo. V. cap. Quamvis. nu. 9. §. ult.* ³ Franc. Balduin. in *Reguly. De jure civil.* ⁴ Ang. Politian. *lib. X. Epist. 4.* ⁵ Jo. Goeddeus *ad tit. De verb. signif. ad rubric. nu. 26.* ⁶ Guid. Pancirol. *De clar. leg. interpret. lib. II. c. 13.* ⁷ Anto. August. *Emendat. lib. & cap. 1.* ⁸ Gregor. Haloan. in *praefat. ante Cod.*

*in barbarie idem sensisse, (egerat de necessitate, pulchritudine & gloria Criseos ex sententia veterum) summamque fiduciam in libris MSS. & veteribus habuisse, unicuique manifestum est. Quis siquidem ignorat, Bartolum, tradente sibi invicem posteritate, cum esset ei cum Perusino Baldo magna de re contentio - - Pisas misisse, ut Etruscæ Pandectæ, veræ vetustatis & fidei spectatæ libri consulerentur? Quis nescit Accursium in Glossis harum Pandectarum lectionem sæpe retulisse? Sc¹. sic ille, & rectissime: nisi quod cum Augustino, Hottomanno, Donello, & plerisque aliis errat in Bartoli adversario. is enim non Baldus fuit, sed Accursius minor, seu Franc. Accursius, ut ipse eum nominat Bartolus². quare miror, Gravinam, dum communem refutat, Franciscum Tigrinum substituere³. Baldum autem cum Bartolo committere, ut notos antagonistas & par bene compositum. Additur fabula nescio quæ de Baldo, *manus eum in bonos libros intulisse, capiteque Cornelia lege esse damnatum.* quam fabulam, tanto viro minime dignam facessere jubet Augustinus⁴, præeunte Socino juniore⁵. Postremo adeo decantatam esse illam Bartoli missionem Pisas arbitror, non propterea quod nemo alius in controversiis Pisanum codicem consuluerit, (contrarium quippe tum ex Glossis patet, tum etiam ex MSS. Pandectis, in quibus aliquoties Pisana lectio adfertur, & ex laudatis doctorum virorum testimoniis) verum quod ea velut solennis quaedam legatio videatur fuisse, & tantum unius*

B b 3

vocu-

¹ Caro. Labbaeus *in dedicat. ante Synops. Baro.* ² Bartol. *ad l. Ea lege.* ³ C. *De condict. ob causam dator. num.* ⁴ observante Jo. Goeddæo *in tit. De verb. sign. nu. 26.* ⁵ Janus Vincent. Gravina *De ortu & progr. Juris civ. lib. 1. c. 164.*

⁴ Anto. August. *laud. lib. 1. c. 1.* ⁵ Alber. Gentilis *De Libr. Jur. civ. c. 2.* laudata ampla Lancellotti *apologia pro Baldo.*

voculae gratia. Ipse Bartolus aliquoties hujus historiae, ut maxime memorandae, meminit ¹; adeo ut dicat de illo Augustinus, *Quod ne facile obliuisci possemus, permultis locis testatum reliquit* ². Factum ceteroqui summo-pere collaudat; *Angelus quoque Perusinus*, inquit, *in Bartoli sententiam libenter it ob Pisanas Pandectas. Qua diligentia si majores nostri usi fuissent, non toties a levissimo quoque librario eluderemur* ³. Sed pergamus.

Seculo xv. ad finem properante, quo eruditio, quae per tot secula altissimo veterno stertere ac velut congelare visa fuerat, tandem aliquando expergefacta lacertos movit, eo, inquam, tempore inter primos ac praecipuos literarum instauratores Angelus Politianus fuit. Hic familiae Mediceae alumnus & cliens per summam adulationem velificatus est communi opinioni de Pandectis Justiniani archetypis. Postquam enim narrasset, Imperatorem cavisse, ut in majoribus civitatibus exemplaria legum quam emendatissima publice asservarentur, ex his *Florentinum* fuisse fingit, immo fidenter asseverat, *nulum* eorum *clarius* exstitisse aut *celebratius* ⁴. Neque vero solum *Justiniani aetate descriptum* esse non dubitat ⁵, sed tam perfrietae frontis est, ut venditare ausit, Tribonianus manu exaratum fuisse. *quibusdam etiam*, inquit, *saltem in praefatione, velut ab auctore plane & a cogitante atque generante potius, quam a librario & exceptore inductis, expunctis ac superscriptis* ⁶. et sic ipsum *Justiniani* dubio procul archetypum appellat, atque hoc eodem Miscel-

¹ Bartolus ad L. Nemo. De pact. ad l. Si creditor. §. fina. De distract. pignor. super qua haec controversia mota fuit. ad l. Filiusfamil. 114. §. Divi 14. De legat. I. num. 19. ad l. Si ita. 135. §. Ea lege. De verb. oblig. & ad d. l. Ea lege. in Cod. De conduct. ob caus. dator. ² Anto. August. IV. Emendat. 17. ³ Idem eod. cap.

⁴ Ang. Polit. X. Epistolar. 4. ⁵ Idem eodem loci. ⁶ Idem Miscellan. c. 41.

Miscellaneorum libello ad fastidium usque inculcat¹, veritus, opinor, ne aliter fidem non inveniret.

Idem praeterea persuadere fatagit testimonium Marsilii Ficini, si credere fas est, subjectum adnotationi cuidam Christophori Landini^(a). Scilicet post primum volumen Pandectarum recenti manu ex ejusdem voluminis initio reperitum invenitur Epigramma Graecum cum versione interlineari, subscriptaque sequentia:

*Epigramma hoc superius sex versuum reperitur in
precedenti volumine in fine tabule voluminis.*

*Christophorus Landinus
Secretarius manu propria.*

Sequitur autem in continenti eadem manu, ut mihi quidem, cum cura examinanti, est visum:

Ego Marsilius Ficinus interfui, dum hoc reperiretur, idque manu propria scripsi, die 9. Aprilis 1486. Petro Berardi de Berardis sedente vexillifero justitiae. Quapropter perspicuum judicamus, hoc volumen proprie fuisse ab ipso Justiniano compositum, neque solum transcriptum.

Piâ sine dubio, sed nimis crassâ fraude, & quae eruditiori seculo minime imponeret, id confictum fuit: nescimus quando, aut quo auctore. Itaque miror hoc commentum non animadvertisse Joachimum Hagemierum, testem oculatum, quem eo nomine merito reprehendit Leikherus, qui non viderat². Illud

¹ Id. Polit. d. c. 41. nec non capp. 77. 78. 93. & 95. (a) Uterque Politiani praeceptor fuit. de priore vide laud. c. 77. ² Frid. Jac. Leikherus in notis ad vitam Anto. Augustini ex orat. And. Schor.

Iud vero, quod dicebam, Angeli Politiani, hominis acutissimi ac doctissimi, iudicium quodammodo ancipitem tenuit hujus & sequentis aevi sententiam, usque dum à Taurello ederentur Pandeetae, quicquid Salomonius, Haloander, & Augustinus in contrarium attulissent, de quo mox opportunius. nam Alciati livor, qui itidem infra exponetur, neminem moratus est. Bologninus certe, qui in his totus pendebat à Politiano, *originales Pandeetas* dixit ¹. Insuper Tristanus Calchus, scriptor Mediolanensis, *archetypa Pandectarum* nominat ². Rursus *veri originales Pandectarum* appellantur à Fradino ³. Ipse etiam Julius III. Pontifex Maximus *originales antiquas Pandeetas Pisanas* vocavit ⁴. Carolus autem V. Imperator, *archetypum divi Justiniani Imperatoris*: nec non Galliarum rex Henricus II. *les vrais tippes & originaulx des Pandeetes* ⁵. Denique etiam Eduardus VI. rex Angliae, *ex archetypo* — *quod plurimi docti homines illud ipsum crediderunt, quo usus olim sit Justinianus Imperator* ⁶. Sed quatuor haec postrema videntur esse ex suggestione Torrentini typographi, editioni suae privilegia implorantis: continentur enim iis privilegiis. haec autem ad libellos supplices, eorum impetrandorum causa conceptos, conformari solent, eo fundamento, quod preces veritate nitantur. Torrentinus vero ad operis sui commendationem procul dubio splendidissima quaecvis arripuit.

Eadem, ut opinor, Politianeii testimonii praerogativa factum

¹ Ludov. Bolognin. *in dedic. n. facta Julio II. Pont. M.* ea autem relata est inter Testimonia de Pandeetis. ² Tristan. Calchus. *in Histor. Mediolan. lib. III. in fin.* ³ Franc. Fradinus *in praefat. edition. Aymonis de Porta anni 1516.* ⁴ Ante editionem Florentinam. ⁵ Ibidem. ⁶ Vide ibidem.

factum est, ut nimia esset de Pandectis nondum editis expectatio. Profecto persuasit sibi Ludovicus Blaublommus, *nihil superfore reponendum, si quis archetypos haberet* ¹. Idem testatur Contius his verbis; *spes erat, iis editis, amplius de lectione neminem controversiam facturum* ². Addubitaverat tamen Vives: postquam enim dixerat, prodeuntibus Pandectis *quod vir doctus multis annis quærens & se defatigans vix invenit, id una hora pateferet*, sic temperat, *si modo tales sunt, quales prædicantur*, &, quod notandum, præmisit, *qui libri propter vetustatem ἀρχέτυποι vocantur* ³. Palam vero antea Marius Salomonius, Politiani aequalis; *Inclinat proculdubio animus in archetypo Pisano non similiter scriptum legi Atqui longe etiam hoc S. est mendosior: fallitur enim qui putat eum esse matrices Pandectas illas Justiniani. non aliud quippe sunt, quam exemplum quoddam vetustissimum, & ideo ceteris venerabilius* ⁴. At Budæus hanc litem suam non fecit: ostendit tamen non obscure, parum sibi probari communem opinionem, dum bis ait de Pandectis Florentinis, *quas archetypos esse putant* ⁵. Secus Haloander; *Nam qui*, inquit, *exemplar illud Florentinorum ἀρχέτυπον Justiniani fuisse contendunt, hi mihi plurimum falli videntur, contrariumque plus quam sexcentis locis meridiano sole clarius commonstrari poterit* ⁶.

Porro Hu. a Porta, aliquandiu postquam Augustini emendationes editæ essent, non obscure indicavit, se com-

C c

muni

¹ Lud. Blaublomm. ante editionem Claudii Chevallon. an. 1523. ² Anto. Cont. I. Lection. subseciv. 1. ³ Lud. Vives De caus. corruptar. art. lib. VII. ⁴ Marius Salomonius Albertheus ad l. Gallus. in artic. Forstian. ⁵ Gulielm. Budæus Annotat. ad Pand. l. 1. De justit. & jur. ut & l. 2. De legib. ⁶ Gregor. Haloander in dedicat. Pandectar.

muni plurium opinioni non adhaerescere. relata enim tanquam ex Pand. Flor. dictione, quae quid significet, plane non intelligitur, concludit; *Atque hinc conjicere licet, multa illic corrupte legi, quemadmodum & supra plerisque in locis annotavimus* ¹. Prae ceteris autem memorabilis est Jacobi Vintimillii, Rhodii, assertio, illius nimirum, qui sua editione effectum iri putabat, *ut Florentinos libros studiosi non paterentur diutius omnium voto desiderari, restituendaeque legitimae doctrinae gloriam praeipi sibi non sinerent*. Is autem, utcumque Augustinum plurimi faciebat, quippe cujus emendationes in editione sua, in qua Noricam exprimendam sumpsit, omnes, ni fallor, adiecit, quod ad auctoritatem tamen Pandectarum, manifeste ab eo dissidet. ait ille inter alia, *magis e re communi fore existimavi, ab illis ipsis archetypis Florentinis praesidium petere*. nempe quatenus per Augustinum innotuerant: exemplar enim ipsum non viderat. Ad hanc rem, pergit, *tentandam, ut me multa alia, ita nihil aequè impulit, ac doctissimorum nostrae tempestatis hominum auctoritas, a quibus scio Pandectas illas (quod Gothicorum temporum characteribus, & ob vetustatem fugientibus litteris sunt descriptae) summa fide coli, quasi illae ipsae sint, quae tot Justiniani constitutionibus sunt celebratae: quamquam aliis quibusdam id modo abunde videatur concessum, ut paulo post ea tempora privato cujusdam studio fuisse transcriptas credant*. Sed ii (nota) leviores conjecturas adferunt, quam ut praedictam tot seculis doctorum opinionem possint convellere: haec Vintimillius ².

Ex contrario idem rurius adulatorium Politiani iudicium,

¹ Hugo a Por. ad l. 11. in fi. Ut in possess. legat. Pandect. prodit haec edit, an. 1548.

² Jac. Vintimill. in dedicat.

cium, ut ad ejus aetatem retrogrediamur, haud dubie in causa fuit, ut Andreas Alciatus, acer Politiani aemulus, in oppositam sententiam rueret. *Nec tanta omnino, inquit, illis libris (Pand. Flor.) adhibenda est fides, ut eorum auctoritate potiores non sint rationes: quandoquidem & in eis aliquos errores scriptoris manu commissos agnovimus: ut minime ἀρχέτυπον illud cum Politiano existimem, & hactenus quidem recte: perperam autem hinc porro elicit, ac prorsus temerarie; sed potius multis post Justinianum saeculis descriptum. Ut inepte faciant, vel qui tantis cum (ut ita dixerim) cerimoniis illud ostendunt, vel qui etiam seria omittunt ut videant*¹. quod postremum certe nimis probrosum est, & fastu plenum.

Liquet inde, quam parum sui compos sit animus similitate irritatus, aut saltem praejudicata & sinistra opinione praeoccupatus. praeterea homo erat ad crisin austerior. Quin immo ipsemet Florentinum Codicem, & antiquissimum vocat, & emendatum², ejusdemque beneficio loca Pandectarum restituit, ut tum eodem illo, quo tam contemptim de Pandectis Florentinis loquitur, Disputationum tractatu profitetur³, tum et Augustinus significat, illius discipulus⁴. At neque hanc praeceptoris contumeliam aequo animo ferebat Augustinus. Is autem in his, si quisquam, judex idoneus, mediam inter utraque extrema sententiam pronunciavit. sic enim aequisissime & eleganter graviterque definit; *Nam qui eos libros ab ipso Justiniano aut a Triboniano potius conscriptos existimant, ut cum de alicujus loci scriptura*
C c 2 *dubi-*

¹ Andr. Alciat. III. *Dispunct.* 12. *ad fin.* ² Idem *Dispunct.* lib. I. c. 6. & lib. II. c. 12. ³ Idem *dict.* lib. II. c. 2. ⁴ Anton. Augustin. *ad Modestin.* l. 6. *De excusation.*

dubitaretur, haberent homines, quo venirent: minui Cæsarium majestatem existimant, si non omni honoris genere cumulentur. hæc ad Politianum pertinent ac Bologninum, sequentia ad Alciatum. Qui vero introspectere, pergit, mancā aliquando, & lituris punctisque notatam crebrius, quam optimis libris faciendum erat, scripturam: item illi qui quod ipsi efficere non possunt, vituperant: reprehendendos eos esse arbitrantur, qui in legendis illis elaborant. Sed mihi neutri audiendi esse videntur. Nam cum eos libros diligentissime perlegissem, in ea sententia sum, ut unicum illud quidem exemplum arbitrer, ad quod omnes omnino, qui hodie exstant, Digestorum libri conscripti sint: sed tamen id non credam Justiniani tempore scriptum fuisse¹. hæc tamen ex Augustino: cujus judicium Balduinus certissimum vocat, eo loci, ubi agit de varia multorum concertatione super auctoritate exemplaris Florentini². Sed & plerique alii suffragiis suis laudatissimam Augustini sententiam comprobarunt.

Ceterum, quia vix est ut in re majoris momenti omnes in idem consentiant, inveniuntur, etiam post editos Pandectarum libros, qui Politiano adhaeserunt, & qui Alciato. hoc tamen discrimine, quod cum Politianus sectatores ex asse nactus sit, nemo tamen fuerit, qui Alciato in solidum assentiretur, dum solum quibusdam aliquid sui vilipendii allevit. Antonius Faber nimiam Pandectarum suo tempore auctoritatem inculcat his verbis; *Et si Pandectarum Florentinorum apud omnes maxima & præcipua merito est auctoritas, jam tamen major apud plerosque est, quam esse debeat, qui tantum iis tribuunt, ut veterum libro-*

¹ Idem August. lib. I. Emend. c. I. ² Franc. Balduin. in Προλεγμ. De Jura civ.

brorum lectionem omnino aspernandam arbitrentur. Multa enim in veteribus libris sunt longe emendatiora, quam in Florentinis, in quibus etiam multa gravissimis erroribus corrupta à doctissimis omnibus ætatis nostræ Jurisconsultis observata sunt, & in dies plura observantur ¹. Eminentiſſimus Noriſius quid ſenſerit dubito, certe exemplar Florentinum *autographum* nominat ². Diſerte vero Leo Allatius acerrimo Politiani judicio ſtandum putavit, rejecta Auguſtini ſententia ³. Sed & Franc. Hottomannus *archetypum librorum Juſtiniani*, ac ſimpliciter *autographum* nuncupat ⁴. Item Franc. Broëus, *Quod quidem exemplar eſt ipſius Triboniani prototypus* ⁵. & iisdem plane verbis Perezius, niſi quod vice *prototypi*, *autographon* nomenet ⁶. Eadem olim Clariſſimus van Eck videtur cenſuiſſe, eſſe nimirum *has Pandectas ipſius Juſtiniani autographum*, *ejus ætate & jūſſu conſcriptum* ⁷. Ejusdem præterea opinionis eſſe oportet Nico. Chriſtophor. Lynckerum, cum vetat lectioni Florentinae emendatrices, ſeu, ut ipſe loqui amat, impias manus inferre, ideo videlicet, quia vel minimum ab ea recedere putet eſſe nefas ⁸. Nam id conſectarium ex illa ſententia profluit, obſervante Alberico Gentili, dum ait de libro Florentino; *Quod ſi vero archetypus ille eſſet, etiam certum conſequeretur, addi illi nihil poſſe, nihil detrabi, nihil immutari citra falſi crimen* ⁹. Jam autem nemo inficias iverit, ſuperſeſſe hodie dum in Pand. loca depoſita ac plane deſpe-

C c 3

rata,

¹ Anton. Faber *lib. I. Conjectur. c. 14.* ² Henr. Noriſ. *Cenotaph. Piſan. Diſſertat. II. c. 17.* ³ Leo Allatius *Animadverſ. in Antiq. Hetruſcar. fragmenta nu. 34.* ⁴ Franc. Hottomann. in *Anti-Triboniano. c. 15.* ⁵ Franc. Broëus in *Hiſtor. Jur. chronolog. ante Expoſitiones Institutionum.* ⁶ Anton. Perezius *Commentar. in XXV. libros ꝑ. in initio.* ⁷ Corn. van Eck in *Princip. Jur. civ. ad tit. De orig. jur. editionis Franequer. anni 1689.* ⁸ Apud Petr. de Toullieu *Diſſertationum Jurid. triade. Diſſ. I. c. 9. nu. 2.* ⁹ Alber. Gentil. *De lib. Jur. civ. c. 2.*

rata, quae vel ipse Taurellus signis appositis monstravit. Argute etiam Celeberrimum Lynckerum refellit Clariss. de Toullieu. *Virginem*, inquit, *Pandectas Florentinas* prædicat, &c. Pace vero ipsius dixerim, mihi admodum suspecta videtur illius virginis integritas, nec satis animadverto, quo descriptoris stylum moderante Deo vel Genio factum sit, ut præter omnium, quæ vel fuere vel sunt, sui similium sortem, illibatam & scribis impenetrabilem pudicitiam virgo hæc nostra potuerit servare. Ipsi equidem de integritate & virginitate sua non ante habebō fidem, quam perambulatis ignitis vomeribus haud paucis eam liquido mihi comprobaverit ¹.

Ex adversa parte, quemadmodum dicit Alciatus, - earum auctoritas non multum me movet, cum et in eis aliqua sint manifeste errata ², ita & Joannes Robertus, Cum plurimis Florentinum illud exemplar scatere mendis inficiari nemo queat, non est quod ejus tanti apud nos sit autoritas, - - ut quoties loci alicujus sententia illius lectioni, a cæteris diversæ, manifeste repugnet, ob ejus præsumptionem diversos nos agi sinamus, &c. et invidiae amoliendae gratia asseverationem interferit rei contrariam, tametsi apud me aliqui propter vetustatem plurimi sit ³. Scilicet dum vitat superstitionem venerationem, in contraria currit, usus lepida allegoria, — non est, inquit, quod eorum instar, qui amore nimio occæcati, amatarum etiam nēvos amplectuntur, illius exemplaris et maculas quoque probemus, in iisque aut linendis, aut dissimulatione tegendis, hæreamus ⁴. Immo vero, neglecta lectio-

¹ Petr. de Toullieu d. Dissert. I. c. 9. n. 2. ² Andr. Alciat. ad tit. De verb. oblig. l. 4. §. Caro. parte II. nu. 27. ³ Joan. Robert. Recep. Jur. civ. lect. lib. I. c. 8. ⁴ Id. Robert. II. Recep. lect. 28.

lectione Florentina, sequi assueverat editionem Hugonis à Porta anni MDXLI¹: quasi frugibus inventis glande vesci mallet; propterea, opinor, quod Cujacius, quem impotenti aemulatione averfabatur, professus est, semper se *Pandectas Florent. sequi, nisi si quid contra admoneret*². Porro quoniam idem Cujacius asserit, *eadem nobis sacratissimas esse debere*, atque earum editionem *Divinum munus* vocat³, Robertus eo magis in castra adversa videtur transiisse.

Eò quoque referas, qui libros communes, seu vulgata, pari jure habent cum Pandectis Florentinis, aut etiam potiore. Horum mihi antesignanus esse videtur Johannes Goeddaeus. ait enim, relata Bartoli & aequalium opinione, tanquam a Florentina lectione in dubio recedere nefas esset; *A Florentina lectione tum demum nefas est recedere, si ex vulgari lectione, Florentinae contraria, absurdum quiddam, vel durum, vel iniquum aut irrationabile prodiret: ubi nulla absurditas, nulla lectionum contrarietas & pugna, quæ discordiam sententiarum gigneret, nulla iniquitas, adeo studiose inhærere non est opus, quin potius a Florentina lectione quandoque recedere melius æquius sit, ut apud Hottom. in tract. De distract. pignor. in fi. in l. Si domina. 18. C. De usufr. DD. ad d. l. Si creditor. 7. in fi. ff. De distr. pign. Ferret. Johan. Robertum, Contium, Cujac. in Observat. & alios passim exempla occurrunt*⁴. Sic Goeddaeus. sed quam temere hic Cujacium & Contium pro sua sententia in partes vocet, e testimoniis eorum plusquam manifestum est. Ferretum autem

¹ Idem laud. c. 8. ² Jac. Cujac III. Observat. 27. in fi. ³ Id. Cuj. in Recitat. C. ad tit. De donation. & lib. II. Definit. Papiniani ad l. 11. De divers. & temporal. præscript. ⁴ Joh. Goeddaeus in tit. De verb. signif. ad rubr. num. 26. & 31.

autem inspicere nondum contigit. Addendus Goeddaeo Leoninus. Is *eo cap.* quod inscribit, *Florentini libri plusscula errata ex libris communibus restituuntur*, ita infit; *Æquidem non animadverto, quare in tanta veneratione haberi debeat Florentinarum Pandectarum autoritas, ut in manifesto errore & depravatione studiosos adolescentes diversitate lectionis hæere patiamur, quin liceat (adolescentibus scilicet!) in ipsis delectu habito reprobare quod vitiosum est, eligendo amplectendoque quod rectum invenitur; nam inde maxima studiorum nascitur perturbatio atque confusio: ad quam evitandam oportet eos, qui doctrinæ desiderio capiuntur, & ad perfectam juris cognitionem pervenire cupiunt, omni diligentia omnia exemplaria atque scrinia excutere, & id ab uno quoque desumere, quod sibi maxime sit usui, & ad veritatem legum restituendam convenientissimum. Exemplo apium* &c.¹ Hoc sane institutum olim tenuerat Haloander in edendis Pandectis Noricis; in eo tamen omnino excusandus, quia solum imperfectas Bolognini, hominis minime eruditi aut iudiciosi, exemplaris Florentini adnotationes habebat, e Politianeis, transcriptas. Sed et Henelium addamus, qui putat librum Florentinum deteriori jam ævo scriptum: ut proinde eo facilius exscriptorum manus peccare potuerit. Unde quidem, concludit, *si ex vulgari lectione pugna vel absurditas non prodeat resultetve, tum a Florentina lectione quandoque recedere melius esse ac tutius Gæddæus ipsemet affirmat*². Postremo etiam Clariss. Averanius, *Non ignoro, inquit, in Pandectis Florentinis legi* &c. *Sed cum vulgata lectio sit consentanea his, quæ supra sunt a nobis demonstrata, non est cur eam repudiare debeamus.*
Nam

¹ Elbert. Leoninus *Emendation. lib. VII. c. 21.* ² Nicol. Henel. *De veterib. JCC. c. 2.*

*Nam ut ait Goedd. De V. S. ubi nulla absurditas, & reliqua. id ipsum tamen mox ita temperat; Sed admissa etiam lectione Florentina, cui certe plurimum fatemur esse deferendum, tamen id, quod volumus, non obscure demonstratur*¹.

Hoc pacto igitur

*Iliacos intra muros peccatur & extra*².

Quidam exemplar Florentinum pro oraculo habuerunt, fallere nescio; quosdam vero audere videmus in his libris, quod in plebeiis vulgaribusque audere ipsis religio est³. Neutros audimus: non illos, quia plus ei dederunt; non hos, quia minus. utrisque in utramque partem modus defuit. Quare placet nobis media sententia existimantium, Florentinos quidem libros minime perfectos esse, aut mendis vacuos, esse tamen ceteris omnibus libris infinitis parasangis anteposendos: immo vero ad quos, ceu lapidem Lydium, ceterorum scriptura exigenda sit. Discedere a Florentinis licet, verum non nisi iustissima & praegnanti de causa. Quapropter Goeddaeï argumentationem recte invertit Hagemeierus; *Codex, inquit, Florentinus non immerito praefertur vulgatis exemplaribus, modo nihil absurdi, iniqui aut duri habeat, vel quod expressis textibus juris & rationi aut naturali aequitati adversetur: si vero tale quid ibi reperiatur, tum non facile ab antiquis editionibus recedendum est*⁴. Recte etiam Ludov. Carrio, *Pandectis Florentinis fidem derogare* (loquitur ibi de vera scriptura vocis Orcinus) *nullis praesertim argumentis accedentibus, non est mei pudoris*⁵.

D d

Recte

¹ Joseph. Averan. *Interpret. Jur. lib. II. c. 28. nu. 48.* ² Horat. *Epistolar. lib. I. Ep. 2.* ³ Videi Anton. Augustin. *lib. III. Emendat. in praefatione, item Contium lib. I. Lektion. subseciv. c. 1.* ⁴ Joach. Hagemeier. *De auctorit. Juris civ. & canon. c. 4.* ⁵ Lud. Carrio ad A. Gellii Noct. Attic. *lib. I. c. 24. nu. 9.*

Recte item Merillius; *Utramque lectionem agnovit Accursius, & utraque rationem habet: nec interest, hoc vel illo modo legeris: sed tantillum Florentinam mutare religio est, cum defendi possit*¹. & alibi, *Nobis quidvis potius tentandum est, quam ut ad immutationem lectionis accedamus*². Similiter Amplissimus van Bynkershoek; *Igitur Accursianorum scriptura ne quidem jure subsistit, multo minus inducenda erit contra lectionem Hetruscam, quæ non tantum vincit in pari causa, sed, cum defendi possit, etiam contra plurium librorum & hominum auctoritates*³. Atque ea jam pridem Cujacii sententia fuit, *Non temere discedendum esse ab scriptura Pandectarum Florentinarum, quibus nullæ sint vetustiores, nullæ castigatiores, & sicubi incastigatæ, ita tamen scriptæ, ut castigatæ lectioni inveniendæ occasionem præbeant*⁴. hæc Cujacius: quorum postremis dubito an per omnia possimus adstipulari. in priora autem vel ipse Cujacius impegisse accusatur: quemadmodum & tota ejus de codice Florentino sententia a Merillio inter variantia ipsius refertur. Idem interea Merillius, quod hujus loci est, ait; *Istæ sunt lectiones defensæ ex libris Florentinis. — Si qui recte defensas esse judicarint, tentabunt forte meo exemplo, non statim emendationi acquiescere; sed potius alias lectiones tueri, quas plerique post Cujacium audenter nimis autoritate Juris scientiæ impugnaverunt. Non est interpretis legum verba, quæ aliquam habent obscuritatem, dubitationem, ἀπορίαν, immutare, trahere, emendare, sed mentem earum, quanta possunt medita-*

¹ Edmund. Merill. *Variantium ex Cujac. lib. III. c. 18.* ² Idem *Dissert. in tres lib. ex Cujac. c. 13.* ³ Corn. van Bynkersh. *Observ. Jur. Rom. lib. I. c. 9. post med. adde c. 9. init. ejusd. lib.* ⁴ Jac. Cujac. *VI. Observ. 7. junct. lib. II. Definit. Papiniani l. II. De divers. & temporal. præscript.*

*ditione extundere; & quamlibet interpretationem, modo convenientem, affingere, aut subsistere, antequam ad emendationem veniatur*¹.

Itraque antiquissimi optimique exemplaris jure merito non vilis auctoritas est, verum non usque adeo fui valitura momento, ut aut rationem vincat, aut unanimem doctissimorum virorum consensum. *Nam ut eos libros plurimi facio propter vetustatem & integritatem*, inquit de Florentinis Duarenus, *ita libere profiteor, me non adeo iis addictum esse, ut nulla me ratio vel autoritas a sequenda eorum scriptura dimovere possit*². Ut proinde Alciato libentissime largiamur, non tantam omnino illis libris adhibendam esse fidem, ut eorum autoritate potiores non sint rationes, quandoquidem & in eis aliquos errores, scriptoris manu commissos, agnovisset³. Ita & Cujacius, verbis sequentibus; *Abeſt quidem negatio a Florentino libro, cujus quanta sit apud omnes auctoritas, non ignoro; sed plus ipse rationi juris tribuo quam ulli scripturae, qua quidem nulla res est, quae facilius depravari possit*⁴. Sic illic, & recte: servetur modo is, qui in rebus omnibus desideratur, modus. Concludo cum Alberico Gentili; *Quum sit Florentinus liber opinione omnium supra alios, etiam sequitur, ut de ipso capere jus debeamus; magis quam de aliis. Ostendam auctoritatem illam tibi? Nemo hodie negat. etsi contendat in eo etiam libro esse menda*⁵. Videlicet, notante Roberto, in asserenda illius Florentini exemplaris autoritate nemodum adeo pervicax exstitit, qui quod

D d 2

mani.

¹ Edmun. Merill. *Variant. ex Cuj. in extremo.* ² Franc. Duaren. II. *Disputat. anniverſar.* 15. adde quae dixerat c. 9. *ejusd. libri.* ³ Andr. Alciat. III. *Disputat. c. 12. ad fin.* ⁴ Jac. Cujacius I. *Observat.* 1. *in fine.* ⁵ Alber. Gentil. *De libr. Jur. civ.* c. 2.

manifestissimum est, non agnosceret mendosum pluribus in locis id esse ¹.

Ceterum quoniam multi adeo crepant errores & naevos libri Florentini, eorum quoque accusationes summatim cognoscamus: specialiter enim de his actum libro superiore. Hos, quo quisque minorem auctoritatem defert exemplari nostro, eo magis amplificat, etiam si nunquam oculis usurpavit. Haloander aiebat, *plurima in iis contineri, quæ non solum non defendi, sed ne tolerari quidem possint aut debeant* ². & ex parte hoc verum est. Ingenue equidem Augustinus menda frequentia agnoscit, *partim sublata, partim scriptorem desiderantia*: item *notas verborum & numerorum*: denique *mancam aliquando, & lituræ punctisque notatam crebrius, quam optimis libris faciendum erat, scripturam*; ut & alibi, *mutila quaedam & incerta* ³. Porro Cujacius duo indicia adfert *Pandectarum imperfectarum*, quorum præcipuum est insignis lacuna post tit. *De bonis damnat.* & altera post tit. *De interdict.* & *releg.* utramque autem, cum ipse tum Contius, adminiculo *Βασιλικῶν* repleverunt & utcunque sarcire conati sunt ⁴. Ex contrario in iis *etiam integra capita pro deletis notari*, nempe *l. pen. & ult. De probation.* quæ Alciatus adhuc vult *de ipsis Pandectis haberi*, allegat Albericus Gentilis ⁵. Joannes autem Robertus & Mercerus adseverant, id exemplar, *plurimis adhuc mendis scatere*, & prior quidem audacter ponit, *neminem illud inficiari posse* ⁶. Duarenus *multis*
in

¹ Jo. Robert. *II. Recept. Jur. civ. lect.* 28. ² Gregor. Haloand. *in dedicat. Pandect.* ³ Anto. August. *I. Emend.* 1. item *in præfat. libri I.* ⁴ Jac. Cujac. *Observat. lib. VI. c. 23.* adde *lib. X. c. 18.* & Anto. Cont. *I. Disputat.* 6. adde & Alber. Gentil. *De libris Juris civ. c. 4.* ⁵ Alber. Gentil. *De libr. Jur. civ. c. 4.*

⁶ Joh. Robert. *Recept. Jur. civ. lect. lib. I. c. 8.* Joh. Mercerus *in Conciliatore.*

in locis mendosum esse ¹. Praeterea Dionysius Gothofredus, *pueros interdum errores in se habere*, idque dudum *a multis ostensum esse* ². Tandem & Elbertus Leoninus post encoenia editionis Taurellianae subdit; *Sed diffiteri nequimus, nulla exemplaria pluribus additamentis & glossis onerata, corrupta & depravata esse illis ipsis voluminibus Pandectarum Florentinarum, ut aperte ostenditur ex plurimarum dictionum & clausularum conclusione per notas diligentia Lælii Taurelli additas, & nos multis aliis exemplis — confirmavimus* &c ³.

Accusationem vero excipiat excusatio defensioque. Idem Leoninus, ut ab eo initium ducamus, (quis autem hunc exemplaris Florentini defensorem expectaverit?) idem, inquam, confessus *Pandectarum Florentinarum exemplar antiquissimum esse & ob sinceritatem & fidem scripturae in summa veneratione ab omnibus haberi, ea quae istuc adeo conturbata sunt & imperfecta, ut nec defendi nec tolerari possint, imputat superiorum temporum calamitati & ignorationi* ⁴. In eo tamen, ni fallor, reprehendendus Leoninus, quod parum distinguere videtur vitia primae manus ab iis, quae infecutae sunt, hoc est, librariorum culpam ab ineptia & stultitia corrigentium. glossarum quippe & additamentorum in membranis Etruscis turbamenta potissimum referenda sunt ad insipida illa & plane barbara tempora, quibus haec Pisis stupidissimo cuique patuerunt. Quorsum quoque refero quod ait Giphanius de *maculis temporum potius quam hominum vitio* exemplari Florentinorum *adpersis* ⁵. Nativos au-

D d 3

tem

¹ Franc. Duaren. II. *Disput. anniv.* 9. ² Dion. Gothofr. *ad lector. ante edit. suam* quae prodit an. 1583. ³ Elbert. Leonin. VII. *Emend.* 18. & *eod. lib.* VII. c. 5. ⁴ Laudatus Leonin. II. *Emend.* 15. ⁵ Huber. Giphani. *De Imp. Justiniano.*

tem horum voluminum errores & naevos Taurellus & Petrus Faber tribuunt *Graculo librario, aut dormitanti, aut Græcanico ritu Latina parum cognita describenti, unumque alterius vice legenti*¹. Addo Connanum, observantem quod multi amanuensium errores in eum codicem irreperere potuerint, qui plurimi etiam doctissimis soleant in describendo excidere². Insuper existimat Brissotius, nonnulla ex apographo, ad quod descripti fuerunt libri Florentini, provenisse. *Compertum, inquit, habeo, multa illis vitia, vel in transcriptione commissa, vel ex prima origine transmissa, insidere: quorum aliqua sensus nostros specie recti facillime fallunt, aliqua labem suam manifesto produnt*³. Sed et quaedam Augustinus non multis literis mendosa in Tuscis illis libris esse testatur, quorum maxima parti diligens lector ignoverit⁴: quaeque adeo facile emendare licet, ut observat Ruffardus⁵. *Plane nonnulla, superioribus subjungit laudatus modo Brissotius, antiquæ scripturæ rationem minime tenentibus, mendosa videri possint, quæ mendo vacant*⁶. Postremo eadem fors fuit aliorum quoque codicum. qua de re hoc modo Clariss. Reinold; *Magni merito fiunt Digesta Florentina — Neque tamen æstimatio lubrico hujusmodi fundamento fuerit superstruenda, acsi omnes omnino ab illis mendæ abessent. Cogitari certe non nisi inepte potest, illos libros melioribus fatis usos esse, quam quæ auctores alii, iique classici, sunt experti. Placet ingenuus candor Viri summi Antonii Augustini. is — ait, Hujusmodi sunt Sc. Augustino autem nemo fere accuratius Florentina Digesta inspe-*

¹ Taurell. in dedicat. & ad lector. Petr. Faber. I. Semestr. 14. ² Franc. Connan. Comment. Jur. civ. lib. X. c. 4. ³ Barnab. Brissot. ad calcem Parerg. ⁴ Ant. Augutt. in praeſat. lib. I. Emend. ⁵ Ludov. Ruffardus in praeſat. ante Pandectas. ⁶ Barnab. Brissot. in Parergis ad fin.

inspexit, nemo illis plus detulit ¹. sic ille. Idem ante & post Reinoldum sensere Clarissimi de Toullieu et Otto ². Verba Augustini, quae describit, haec sunt. *Hujusmodi sunt alia nonnulla, quorum aliqua non satis integra & incorrupta Florentiae sunt. Neque enim optimi illi vetustissimisque libri, a quibus omnes hi, quibus hodie utimur, manarunt* (id quod proxime erit demonstrandum) *omnibus mendis carent* ³. Eo amplius animadverterunt dudum rei Criticae periti & in MSS. exercitati homines, nullos codices magis mendosos esse, quam qui in usu quotidiano positi. idque summa ratione. hi enim cum statim emptores invenirent, & frequentissime describebantur, & a vulgo librariorum, ad lucra festinantium. Quantopere igitur exaggeres menda et naevos exemplaris Florentini, nihil tamen inde elicueris aliud, quam quod elicuit Augustinus, *esse videlicet ad alicujus libri exemplum descriptum atque emendatum, nec ut singulare quoddam Juris monumentum, ut nunc merito habetur, initio habitum fuisse* ⁴.

¹ Bern. Henr. Reinold. in *Disp. ad l. 23. De reg. jur.* ² Petr. de Toullieu *Dissert. Jurid. triade, dissert. I. cap. 9. nu. 2.* cujus verba supra exhibuimus & Everar. Otto in *Dissert. ad l. 27. §. 28. Ad leg. Aquil. nu. 2.* ³ Ant. Augustin. *Emend. lib. IV. c. 17. exeunte.* ⁴ Id. August. I. *Emendat. I. in extremo.* adde Contium I. *Disputat. 6.*

CAPUT II.

AN OMNIA, QUAE SUPERSUNT, PANDECTA-
RUM EXEMPLA EX FLORENTINIS
MANAVERINT.

Transitio ad hanc disquisitionem. Variarum doctorum virorum sententiae. Eorum, qui statuunt omnia exempla derivari ex Pand. Flor. argumenta, quae ordine singula referuntur. Argumenta contrariae opinionis, ordine itidem exposita. Praerogativa prioris sententiae. Contii in his inconstantia, & mira atque evidens vacillatio. refutantur illius rationes. Responsio ad argumentum de his quae melius & perfectius habentur in aliis libris, praemissa investigatione de insigni eorum discrepantia a Florentinis. Accuratiores causae constitutio. Non obstande exemplorum multitudinem, quo minus ex uno exemplari omnes descripti videantur. Eximitur scrupulus de Pandectis Ivoonis Carnotensis. Quid habendum sit de exemplari Ravennae reperto. eam narrationem Odofredo deberi, neque auctoritate subnixo, neque etiam verisimilitudine. Conclusio pro archetypo Florentino. Utriusque sententiae patroni. Peculiares Budaei, Mornacii & Gravinae opiniones. Quidam incerti, quid statuunt. Consecrarium prioris sententiae examinatum. De usu & auctoritate aliorum codicum praeter Florentinum.

Restat altera pars iudicii, quo inter Politianum & Alciatum causâ cognitâ constituisse retuli Augustinum. Statuit nimirum, ab una parte se non credere, exemplar Floren-

Florentinum *Justiniani tempore scriptum fuisse*, nedum ut ipsius Imperatoris *archetypum*, aut limam Triboniani expertum autumaret; ab altera vero, *unicum se illud exemplum* arbitrari, *ad quod omnes omnino, qui hodie exstant Digestorum libri conscripti sint* ¹. Alterum, ductu illius & auspiciis, proximo capite destruximus, alterum praesenti adstruendum erit. Totam controversiam non male in hanc summam contrahit vir Clariss. Bernardus Henricus Reinold. *Gemina quaestio est; prior hæc, an Florentinum exemplar sit ipsum Justiniani prototypum, & ex eo fluxerint libri omnes, quos usquam terrarum habere Jurisconsulti: posterior, an ex illo manarint Digestorum exemplaria omnia, quæ nunc exstant* ². Utroque respectu *archetypum* haberi potest; nam & quatenus horum seculorum codices ad unum omnes ex eo descendunt, non improprie ea appellatione designabitur. Contrariae opinionis defensores existimant, alia Pandectarum exemplaria fuisse, saltem unum aliquod, unde eorum, quæ habemus, exempla quaedam descripta sint, cujusque adeo vel quorum auctoritas opponatur auctoritati exemplaris Florentini: quale vero, seu qualia, quando, ubi & apud quem fuerit, fuerintve, non addunt. Est sane hæc celebris & splendida, sed pariter vexatissima quaestio, & quæ variis rationibus ac conjecturis huc & illuc trahitur. Ego interea in hac discussione utriusque argumentationis momenta proponam: qua in re primum, tanquam neutrarum partium essem, praevaricationem evitare conabor; dein nostram sententiam qua possum optima ratione defendam, refutatis quæ adversari videntur. Quisque hic liberum suffragium habeat: alium dissen-

E c

tire

¹ Anto. August. I. *Emend.* I.

² Bern. Henr. Reinold. in *not. ad Merceri Consiliatorem.*

tire lubens patior, modo & alter me.

Variae sunt hominum voluntates, quorundam extraordinaria sectantium, quorundam huic aut illi addictorum, tametsi qua ratione quid sequantur non habeant, quorundam vana ambitione & jactantia extollentium id, cujus causa diligentiam & sumptus impenderunt, quorundam postremo per invidiam & aemulationem in diversa abeuntium. Ita in hac & superiore, ita in aliis quibuscunque majoris momenti dilceptionibus obtinet. Si magnorum Virorum auctoritas & reverentia hic valerent, dubium esset, utris assentiendum foret. magna enim utrimque nomina consistunt. hinc nimirum Augustinus, Taurellii, Balduinus, Freherus, Thuanus, &c. illinc post Alciatum Cujacius, Goeddeus, Leoninus, Henelius &c. Budaeus peculiarem sententiam videtur fovisse, quam nemo secutus est. Sed & Contius, variis modis vacillans, & nunc in castra adversa transiens, nunc rursus pedem, ut poterat, referens, similiter in singularem concessit opinionem. Nutarunt & alii ac in gyrum ducti nesciverunt, cui parti se addicerent. Ego sane mihi gratulor, quod, re studiose perpensa, eam sententiam amplexus sum, quae fuit Antonii Augustini, integerrimi & sapientissimi hominis. Verum videamus, non qui, sed quid fenterint, hoc est argumenta ponderemus. Ordine autem praecedant, quae exemplar Florentinum tuentur ut prototypum ceterorum omnium, quae nunc supersunt.

Primum ac praecipuum argumentum, ex eo solo exemplari omnes omnino, quibus legum studiosi utuntur, libros dimanasse, petitur ex praepostero ordine ultimarum paginarum sub tit. *De regulis juris. Cum enim forte accidisset, ut ante omnem memoriam postremae voluminis paginae*

paginae fatiscentes dissiluissent, his glutino reconcinnatis, penultima in antepenultimam facta est. qua perversi ordinis serie Digestorum libri titulo DE DIVERSIS REGULIS JURIS ANTIQUI jam inde ante Accursium passim leguntur. ita Laelius Taurellus ¹, a quo hic error primum animadvertus est, quique eum Antonio Augustino ostendit: Augustinus autem ex professo eundem explicuit ac demonstravit, ad quem proinde brevitatis causa lectorem remitto ². solum subjicio quod inde concludit; Ex his, inquit, apparet, errorem Pisani librarii omnes librarios secutos; & negare audeo, extare aliquem Digestorum librum, in quo non idem error sit. Quibus consequens est, ex Florentinis ceteros omnes descriptos. Idem inde concludit Taurellus ³.

De secundo argumento sit laudatus saepiusque hoc ipso cap. laudandus Augustinus: *Huc accedit insigne erratum, Laliano illi simile, explicatione facilius. Erraverat illarum Pandectarum librarius lib. xxxvii. Digestorum & post tractatum DE DOTIS COLLATIONE eum tractatum scripserat, qui in omnibus hodie libris extat DE VENTRE IN POSSESSIONEM MITTENDO: post quem, illum quem scribere debebat, DE CONJUGENDIS CUM EMANCIPATO LIBERIS. Id cum postea sive ipse librarius, sive libri dominus animadvertisset, in margine haec verba adscripsit ad tit. DE VENTRE IN POSSESSIONEM MITTENDO εἰς τὸν ὅτι τὰ μετὰ τὸν ἐξ ἡ: ἐστὶν: duo tamen ultima verba ductu quodam calami ita conjunxit, ut ne Politianus quidem intellexerit. In ejus enim libros nos Florentiae similem notam vidimus illi,*

E c 2 quam

¹ Lael. Taurell. ad l. Gallus & l. Velleiam in praefat. ² Anto. August. l. Emend. 1. ³ Taurell. in Dedicat. ante Pand. & in praefat. ante l. Gallus.

quam Græcus ille, quisquis fuit, fecerat. Et cum ex Politiani libro eandem Bologninus describendam curasset, Greg. Haloander ^{ἐξηγεσθαι} interpretatus est, ut in Noricis libris edidit: quod verbum quid sibi velit ignoro. Esse tamen verum quod antea scripsi, erratum a librario, atque uti scripsi, emendatum errorem emendandum in ceteris esse, indice titulorum & numero, qui ad eum titulum nonus, ad proximum octavus Florentiæ est adscriptus, probatur. Item ex initio & inscriptione primi capituli utriusque tractatus. Vide sis quæ sequuntur apud Augustinum. Unde, subdit, consequens est, librarii errorem omnes ad hanc diem librarios secutos propter Græci illius emendatoris minime perceptam notam ¹.

Tertium argumentum hoc statuit idem Augustinus. Libro xli. Digestorum titulus quartus PRO SOLUTO in omnibus libris scribitur. is neque in indice, neque post tractatum DE USUCAPIONIBUS est, sed quatuor illa capita, quæ sub eo tit. scribuntur, sub tit. DE USURPATIONIBUS ET USUCAPIONIBUS (ita enim Usucapionum tractatus inscribitur) post cetera quæ in omnibus libris sunt, reperiuntur. & sane neque secundo neque ultimo capite soluti mentio fit, titulumque ipsum interpretis generalem existimant, quo solo non facile putant usucapionem locum habere. Est itaque rubrica PRO SOLUTO delenda, & Hermogeniani primum caput, xlvj. appellandum eorum, quæ sub tit. De usurpationibus sunt. & deinceps cetera. Ea vero ratio est, ut hic error omnes libros invaserit, quod in Florentini libri margine duo hæc verba PRO SOLUTO hac eadem nota, quæ scriptorem non antiquissimum fuisse arguit, scripta sunt. hæc Augustinus

eo

¹ Anto. August. d. lib. I. cap. 1.

eo capite, quod inscribit, *De titulis & capitibus quæ aut scribenda non sunt, aut non suo loco scribuntur* ¹.

Quartum argumentum eodem cap. Augustinus accipit ex non intellectis literis Græcis, ordinis causa quibusdam capitibus præfixis. *Animadvertendum est*, inquit, *ad quinque capitum ordinem sub tit. DE MANUMISSIS TESTAMENTO. est enim in eo libro* (Florentinum significat) *is ordo eorum capitum, qui vulgo ante Noricos libros fuerat: sed adjectæ sunt Græcæ literæ, quæ mutationem ordinis fieri debere significant. eas nostri aut non intellexerunt, aut neglexerunt. Politianum intellexisse existimo. Sed Haloander, Ludovici fortasse peccato, non recte veterem errorem emendavit. tum subiicit quemadmodum hæc capita collocanda sint. ad extremum addit de libris communibus, Sed illi vetustissimi librarii errorem secuti sunt, quod mirifice nostram opinionem confirmat, ut ex illis libris, Florentinis nimirum, credamus ortos esse omnes* ².

Quintum argumentum deducit Augustinus ex supplemento marginali inserto ubi non oportebat. quum enim retulisset caput primum *Unde legitimi*, in quo inter alia hæc sunt; *παράτακτως* et cum quodam temporis spatio accipiuntur, non ad mortis testatoris tempus referuntur, porro scribit: *Sciendum est illic addita esse illa verba, Non ad mortis testatoris tempus referuntur, ab eodem aut ab alio non minus antiquo scriptore. itaque posteri, qui illic descripsere, ea verba ad Græcum verbum pertinere existimantes, præpostere totum caput, ut in omnibus libris videre licet, scripserunt. Similem errorem, addit, sub titulo ad L. Falcidiam contigisse ante notavimus* ³.

E c 3

Et

¹ Ant. August. lib. III. Emendat. c. 1.

² Idem eod. lib. III. c. 3.

³ Id. Augustin. d. lib. III. c. 3.

Et haec quidem praecipuorum argumentorum loco habuit. nam & alia libris Emendationum inspersit, quae non ejusdem cum ceteris momenti videtur reputasse. Videamus.

Hujus sententiae, inquit, videlicet ex Florentino libros reliquos omnes descriptos esse, *est non leve argumentum, quod nihil ad hanc diem sit a Politiano, Budæo, Alciato nostro aut ceteris Graece restitutum, quod ab aliis libris sit sumptum, quam ab his ipsis, de quibus loquimur, aut ab eorum exemplis, non ante multos annos scriptis* ¹.

Ex erratis exemplaris Florentini, in alios libros transcriptis, ita argumentatur: *Jam vero illud me vehementer movit atque adeo coegit, quod illorum librorum errata maximam varietatem omnibus libris crearunt his locis quibus de suo nostri emendare audebant: quibus vero erratum non esse illi arbitrabantur, totidem verbis eisdemque erroribus scriptum esse videam* ². Hoc autem vel maxime pertinet ad loca quaelibet desperata in Pandectis Florentinis, quae vulgo magis depravata sunt in aliis libris, profecto nusquam probe restituta.

Inscriptionum praeterea utilitatem tangit Augustinus per occasionem transpositionis ultimarum paginarum: ait enim: *Est etiam hujus rei fortissimum argumentum ex libris Jurisconsultorum, qui singulis capitibus Florentiae scripti sunt, ut jussert Justinianus* ³. Sed hoc latius porrigere potuisset, uti re vera porrexit Contius, observans, quod nec Haloander, nec quisquam alius Digestum quod vocant Novum ejusque posteriorem partem cum librorum ad singula capita inscriptionibus edidit, ante-

¹ Anto. August. I. Emend. I. ² Eodem loci. adde Anto. Mornac. ad l. i. §. i. C. De vet. jure enucl. ³ Anto. August. I. laud.

antequam ex Pandectis Florentinis vel clam vel precario præmitterentur ¹.

Leviora sunt quae habet Augustinus de accepta a maioribus opinione, & de absurdo, si nullum Pandectarum archetypum statuamus. Utrumque denuo ipsius verbis proferemus. *Illud sine dubio est, inquit, in optimorum Virorum controversia Pisanis Digestis obtemperatum. Quod nunquam fecissent, nisi ex eo libro ceteros ortos esse arbitrarentur* ². De absurdo, quod dixi, haec habet. *Nam ut demus, ex eo libro ceteros ortos non esse, quod falsum esse antea scripsimus: sed fingamus, nullum initium extare horum librorum, quod in Constitutionum codice molestissime ferimus, quam magnis in tenebris versaremur? quid enim facilius improbissimo & impudentissimo cuique esset, quam, quod fieri caeptum erat, tribus litteris mutatis negans verbum aut addere, aut auferre? Sed & cetera verba quis repugnaret quominus arbitrato suo mutarent: cum horum librorum thesauris in Etruria conservatis neminem non audere videamus in his libris, quibus omnium gentium gubernacula reguntur, quod in plebeis vulgaribus audere religio est* ³? Sed magis opinor stringeret argumentum ex lacunis post titulos *De bonis damnatorum, & De interdictis & relegatis & deportatis*, quas Cujacius & Contius demum supplerunt ex Basilicis. aequae enim in omnibus seu scriptis seu editis Pandectis desiderantur. Atque haec fere sunt, quae pro ea opinione adferri posse videntur. Itaque ratio tractandi postulat, ut nunc argumenta referamus, quibus contrariae opinionis patroni utuntur, ut negent, ex Florentino codice omnes descendere, nec esse explicata-

¹ Anto. Contius *Disputation. lib. I. c. 6.* ² Anto. August. *d. lib. I. Emend. c. 1.* ³ Anto. August. *III. Emendat. in praefat.*

plicationes mutationesque omnes ad illum ceu normam exigendas. Sequemur autem ordinem quem nuper praeiit Vir Clariss. Christ. Godofr. Hofmannus in Historia Juris Romano-Justiniani, ubi ex professo hanc quaestionem exsequitur.

Primo, inquit, omnes pene consentiunt, hunc Codicem non esse archetypum Justiniani, qui solus norma atque regula esse posset, neque Justiniani aetate scriptum esse.

Secundo, omnes qui illum inspexerunt, fatentur multas irrepsisse mendas & errores. Quod si est, non video, cur in hujus libri lectionem omnes jurare debeant Jurisconsulti, qui in illo mendas quoque reperiri fatentur.

Tertio, quamvis concedam Florentinum Codicem hodie & aliquot ante secula antiquissimum fuisse, inde non statim sequitur, omnes ex illo Codices fuisse descriptos. Magna sane est lectionum varietas, & quandoque ex hoc vel illo Codice melior observatur lectio, quæ cum jure magis convenire videtur, quam ipsius Florentinæ. Licet enim antiquiorem non habeamus, potuit tamen hic vel ille codex junioris ætatis ex antiquiori & meliore codice, quam quidem est Florentinus, suam originem habere. Cogitemus Codicum multitudinem, qui in bibliothecis & apud viros doctos latent, conferamus Politiani aliorumque relationem, qui prolixè testantur, quanta cum religione & reverentia hic Codex a Pisanis & Florentinis omni tempore fuerit custoditus, & quot ambages, ceremoniæ & solennitates observandæ venerint, antequam quis inspiciendi facultatem obtinere potuerit. Magni semper hunc thesaurum fecerunt Pisani & Florentini; ut vix credere possimus eos tam prodigos fuisse, ut describendi facultatem aliis dedissent.

Quarto, dicendum esset, unde Jvo Carnotensis Pandectas epistola 99. allegare, & quædam ex illis in suam collectionem

Etionem inferre potuisset, qui anno MCXVI. mortuus esse dicitur in Chronico Alberici, a Dn. Leibnitio inter Scriptores Brunsvicensis edito. Digesta autem circa annum MCXXXVII. demum reperta fuisse creduntur. haftenus ex Hofmanno ¹.

Posterius argumentum attulerat Janus Vincentius Gravina, laudata insuper Jvonis epistola 134. ² Addi autem merentur quae praemittit de Pandectis Ravennae repertis. *Iisdem, inquit, temporibus, quibus scilicet Amalphi a Pisanis asportata sunt Pandectarum volumina, repertum Ravennae fuit constitutionum Imperialium volumen, quod Codex appellatur: indeque ceteros libros juris, immo & Digestorum aliud exemplar in lucem aliqui rediisse putant: nec mirum, cum ea urbs longo tempore Romanis legibus vixerit, & Orientali Romanorum imperio diu obtemperarit.* Alia, quod sciam, argumenta pro hac opinione non adferuntur.

His ita constitutis, videamus utra sententia sequenda sit. Quod si vero neutrius partis argumentis abunde satisfieri posse videatur, faciamus quod in re dubia & obscura usu venit, nimirum cum utrumque obtinere nequit, praeferamus id quod minimum habeat difficultatis. Et haftenus certe praevalet prior sententia, quod uti nemo adhuc argumenta, quibus nititur, convulsit ³, ita etiam difficile sit invenire, qui convelli possint. Hac de re ita Albericus Gentilis; *Sed si non est archetypus liber Florentinus, an ab eo tamen (quae alia est quaestio) manarunt reliqui? Et hoc tenet*
F f Augu-

¹ Christ. Godofr. Hofman, *Histor. Juris Romano-Justin.* lib. II. c. 2. §. 9.

² Jan. Vinc. Gravina *De ortu & progr. jur. civ.* lib. I. c. 140. ³ Bern. Henr. Reinold in *Notis ad Merceri Conciliatorem.*

*Augustinus, cujus bonis rationibus non respondet Cujacius, qui idem hoc negat: sed nec respondet Contius, qui negat pariter*¹. sic ille. Quod autem de Contio asseverat, caute accipiendum est, quoniam non in eadem semper sententia substituisse deprehenditur. Sed operae pretium erit, in eam Contii inconstantiam paulo attentius inquisivisse; praesertim quia, me judice, plurimum facit ad hanc ipsam quaestionem.

Erat profecto Contius in eadem haeresi, qua Cujacius. Interea tamen in contrariam illum sollicitabant Taurelli & Augustini praecipuum argumentum de chartis in extremo Digestorum transpositis. Quum igitur non haberet, quod ad illud reponeret, & tamen aegerrime sese a praesumpta opinione avelli pateretur, dubitavit aliquando, an asseveratio isthaec de omnibus omnino codicibus eodem errore inquinatis, omni exceptione major esset. Liquet, quod dixi, ex peculiari capite Disputationum Contianarum, cui hic titulus suspenditur; *De vetustate atque auctoritate Malfitanarum seu Pisanarum seu Florentinarum Pandectarum; & an verum sit, quod Anto. Augustinus & Taurellus tradunt earum vetustatis praecipuum argumentum, quod cum tres ultimae Digestorum chartae in illo exemplari essent transpositae, quae partem tituli De regulis juris continent, ideo & in ceteris omnibus libris tam calamo quam typis descriptis, praepostere hodie, ut in illo exemplari titulus De regulis juris ordinata habeat capita, &c.* Istic multa egregia de Augustino & Taurello praefatus, nec esse credibile virum bonum ad eam rem persuadendam ingeniosa excogitasse mendacia, ut quidam vole-

¹ Alber. Gentil. *De libris jur. civ. c. 2.*

volebant, tamen *de eorum fide* se non dubitare testetur, tamen *quotquot potuit exemplaria manuscripta* conquisivit, ut, quoad fieri posset, oculatus eorum, quae vere affirmaverant, testis esset.

Et praeter numerosa, quae diversis in locis ac bibliothecis inspexit, quinque ipse sibi comparavit, quorum unum praecipue ab antiquitate commendat. *In eo igitur libro, inquit, sicut & in ceteris, reperi titulum De regulis juris simili praepostestatione transpositum.* Unde tandem concludit; *Itaque mihi jam certissimum esse persuadeo, quod illi scripserunt, omnia quae extant Pandectarum volumina ex Florentino velut archetypo esse descripta* ¹. Quid potest aut disertius dici aut fortius?

Et tamen adeo evidenter extortae confessioni suae postea reluctatus est Contius. tam difficile est penitus insitam & praeceptam opinionem stirpitus evellere. Ecce quam dubie & diffidenter efferat, quod antea pro indubitato affirmaverat. *Maximo denique, & quod dissolvi nullo modo posse VIDEATUR* argumento, probare *VIDENTUR*, omnia quotquot ubique extant Digestorum exempla ab illo velut fonte manasse, quod cum tituli *De conjugen. cum emancip. lib. & De ventre in possess. mitten. sint in illo praepostere scripti, atque quatuor insuper paginae tituli De reg. jur. transpositae, idem error in omnes inde codices penetravit.* Sola, addit, *Græcorum exemplaria, cata-podas, platos, metaphrases excipio: quod illi nondum animadverterant. Nam Græcos libros ab hujusmodi transpositione & inversione esse immunes, multis argumentis ostendi lib. 1. Disputat. juris civ. id quod eorum sententiam vel maxime corroborat.* Tum porro restringit & limitat, quod concesserat, hoc modo. *Ve-*

F f 2

rum

¹ Anto. Cont. Disputat. lib. I. c. 6.

rum omnia ex illo exemplari Latina exempla profecta esse, tota inquam & integra a principio ad finem, nequaquam mihi inde confici videtur. Equidem nunquam frustra aut temere nuncupatos tres illos Digestorum tomos ratus sum, Vetus, Infortiatum, Digestum Novum; sed vetus dictum, quia ab omni vetustate haberetur; Infortiatum, quia Veteri adcrecendo, totum opus amplius & fortius reddidisset, ut ipse barbaræ appellationis sonus indicat: Novum vero, quod novissime Pisis descriptum esset. Hanc conjecturam juvat, quod a plerisque Viris fide dignis audivimus, Romæ in Vaticana bibliotheca extare duo tantum illa volumina, Vetus & Infortiatum. Quam autem hoc sit parum probabile, ne falsum dixerim, constabit ex capiti sequenti. Præterea quoniam vel sic Infortiatum continet titulos De conjungend. cum emancip. lib. & De ventre in possess. mitten. vide quam subtiliter hoc cavilletur. Quod de Infortiato, inquit, diximus, id de antiquo Infortiato accipi velim, quod in l. 82. usque ad illa verba TRES PARTES. infra. Ad leg. Falcid. terminabatur, ut in veteribus manuscriptis etiam hodie deprehenditur, in quibus ab illis verbis separata membrana, & diversa manu sequentia scripta comprehenduntur, quod & Accursus ibidem observavit. Unde jam hoc consuetarium deducit: Si quis relinquatur conjecturis locus, crediderim reliquam & sequentem tantum Digestorum partem ab illo loco ex archetypo Florentino esse descriptam. Postremo coronidis loco adjicit: Huc accedat, quod in Digestis Veteribus & Infortiatis manuscriptis quædam extent pleniora & perfectiora, quam Florentiæ, ut in l. 40. Si duobus. De legat. II. ipse quoque Taurellius fatetur, & verum est. ita Contius¹.

Atqui

¹ Anto. Cont. in præfat. ante suam edit. in fine.

Atqui quam lubrica haec sint, quam precaria & commentitia; quis non animadvertit? Barbara Infortiati denominatio prorsus incerta est: & si ejus aliqua ratio dari potest, placet conjectura Ferandi Aduensis, quae Contianam prorsus destruit¹. Immo tota illa divisio Pandectarum in Digestum Vetus, Infortiatum & Novum introducta demum censetur circa tempora Bulgari & Azonis. Distinctio autem Infortiati antiqui & recentis tota cerebrina est, dum omnia Digesta Infortiata, quae mihi videre contigit, non nisi cum fine libri xxxviii. desinunt, etsi ad verba *Tres partes* in l. 82. *Ad Leg. Falcid.* subsistere, & ab iis novam paginam inchoare soleant. Quod vero ad nugatorium illud novae paginae initium, inde profectum esse hariolor, quod cum vulgo in tria volumina seu tres partes distingui coepissent Digesta, tertium volumen a verbis *Tres partes* aptissime inchoari somniarent, nec tamen absolute id facere sint ausi. Quin immo in MS. Bynkershoekiano sine Glossis habetur ad finem eorum, quae verba *Tres partes* antecedunt, *Explicit secunda pars textus Infortiati*: ac si videlicet ipsum quoque Infortiatum in tres partes divisissent: interea tamen non apparet, unde initium ducat altera pars Infortiati: ut & hoc fictitium esse putem. Rursus quando Veteri Digesto Infortiatum accessit, quod postea ei adcrevisse supponit Contius, cur non posterius continuo Novum appellarunt, opposita ad Vetus: haec enim correlata sunt? Inde profecto Alciatus statuere videtur, cognitis Digestis Veteri & Novo Infortiatum deinceps additum & inter utrumque infartum esse: nam mediam hanc Digestorum portionem amissam olim & Ravennae

F f 3

reper-

¹ Ferand. Aduens. *Explication. lib. I. c. 23.*

reperitam fuisse ¹. Sed omnes quos habemus Digestorum codices, illi praesertim in quibus ea divisio observata, recentiores sunt inventione Digestorum Pisianorum. Cur igitur frustillatim hinc inde describere maluerunt, quod magna ex parte Pisis describendum erat, ubi integrum & antiquissimum exemplar servabatur? Ad haec quum protinus tantopere extollerentur Digesta Pisana, quid ni & illa Volumina, unde Digestum Verus & Infortiatum initio describebantur, in partem gloriae venerunt, diligenterque servata sunt, aut saltem uberius celebrata ad aemulationem Pisianorum? Sed librum conscriberem, si singula diligentius exsequerer. Sufficit indicasse, qui eam Contii sententiam sit amplexus, adhuc inventum esse neminem. Immo in mea sententia valde me firmavit mira Contii in contrarium obstinatio.

Libentius examinaverim quod in fine subijcit de his Digesti Veteris & Infortiati capitibus, quae melius & perfectius habentur in aliis libris quam in Florentinis. Atqui vel in Novo Digesto plura capita inveniuntur, quae aliunde supplevit Taurellius, praesertim l. 4. §. 25. *De usucap. & l. ult. De reg. jur.* item l. 27. §. 9. *Ad SC. Trebel.* qui*titulus ex Contiana hypothese ad Digestum novum pertinet. Et hoc quidem Contii argumentum in genere urgent, qui statuunt aliud exemplar, e quo descripta sint aliqua Pandectarum exempla. Quoniam autem in hoc praecipuum causae suae praesidium collocant, videamus quid de eo habendum sit, cum prius ostenderimus, qui factum esse videatur, ut tantopere a Florentinis discrepent multi codices. nam hanc difficultatem praemittere solent.

Nempe

¹ Andr. Alciat. *Parerg. lib. IV. c. 25.*

Nempe editis Pandectis Florentinis *tanta diversitas*, inquit Hottomannus, & *discrepantia inter exempla* & *istud autographum reperta est*, ut id doctissimos quosque nostri seculi homines turbaverit. affirmativam enim exemplaris Florentini scripturam in aliis libris saepissime negativam deprehendi, & contra: quae ibi auctori tribuuntur, in aliis ad reum referri; quod istic de herede, in his de legatario dici; quod illic genere masculino, id hic feminino efferri¹. Illud interea nemo inficias iverit, plerasque scripturae varietates in vulgaribus codicibus mendosas esse. Cujus rei rationem hanc reddit Augustinus: *Cum enim hi libri describi & interpretari cœpti sunt*, quo tempore barbara quaedam lingua erat sola, quae ne his quidem temporibus ---- aboleri potest, ---- ea omnia, quae aut Graece scripta sunt, aut quae habent aliquid vetustioris elegantiae, quae maxima in veteribus consultis fuit, in barbara & ignota dicendi genera, maxima sententiae mutatione facta, converterunt. Deinde quae propter librariorum errorem non multis literis mendosa in Tuscis illis libris sunt, in cæteris scriptorum audacia, & diversa inter se & multis modis mendosa, maximis interpretum controversiis causam dederunt². Addamus quae habet Miraeus: Deprehendas, inquit, sexcentis locis in corrupta loca in Pandectis Florentinis, quae postea infelices Oedipi in nostris libris ad deplorationem & depravant, quae dum falsa existimarent, quae parum animadverterant recte scripta, aut quod ipsi non intellexerant, ceu vanum supposititiumque induxerant, proque vera voce, quam ipsi non agnoscerent, plerumque finitimam, sed absurdam, pro eleganti plebeiam, pro apta appositaeque inep-
tam

¹ Franc. Hottoman. in *Ami-Tribon. c. 15.*
praefat.

² Augustin. lib. I. *Emendas. in*

*tam atque inconcinnam, pro significantissima impropriam, & interim pro Latina barbaram substituerant: ita ut pro ipsorum jurisprudentum veramente, sciolorum horum somnia habentes viri aliqui iudicio acerrimi emunctaque nare præditi (quid enim fecissent) hæserint, sese torserint, hallucinati sint*¹. His adde conjunctam archetypi Florentini scripturam, quae diversimode interdum separari potest, ut & ipsa capita non recte semper separata in libris Florentinis: adde interpunctionem prorsus arbitrariam; nam alia interpunctio non raro quoque aliam scripturam inducit: adde tandem & correctiones ejus exemplaris, falsas aliquando & ineptas, quas fere arbitrato suo quilibet recepit aut repudiavit (^a). His si in cumulum accedant propagata auctaque & vulgo in deterius versa tot describentium vitia, non potest quin diversissima aliorum codicum scriptura exorta fuerit. Illud profecto generatim observavimus, quo antiquiora sint MSS. eo minus a Florentino discedere: & sic solos scilicet recentiores codices ex alio exemplari profluxisse statuendum esset.

Verum unde igitur, inquiunt, melior subinde & plenior in communibus libris lectio quam in Florentinis? Immo vero sunt interdum complura, quae Florentiae defunt, & tamen tantum non in omnibus omnino MSS. eodem modo suppleta sunt. Atqui inde sequeretur, nullum fere codicem ex Pisano seu Florentino descriptum fuisse: quod utique adeo absurdum cogitatu est, ut nemini in mentem venerit.

Videlicet illae emendationes, eaque supplementa ejusmodi

¹ Ludov. Miraeus ante suam edit. an. 1552. (a) Inde evenit, ut vel in ipsis Pand. Florent. alter ita legi asseveret, alter vero contra: uterque autem verissime, dum alterum ex correctione est, alterum ex primæva scriptura.

modi sunt, ut e sensu & fundamentis Jurisprudentiae & ex linguae genio sponte corrigi & suppleri potuerint. Semper autem fuerunt qui ingenio & eruditione excellent, quorum conjecturae in scriptis codicibus ad marginem, aut inter versiculos, in describendis vero in contextum receptae sunt. Sic sane, exorta arte typographica, simul ac insignis aliquis Jctus criticis observationibus inclaruisset, secuta protinus editio est, quae illius correctiones exhiberet. Ita Alciati emendationes Hervagius, Augustini Vintimilius admisit; estque insuper alia editio, quae inde ipsius Augustini nomine circumfertur. Haec cum noverimus ex professione edentium, & libris ipsis doctissimorum hominum, quorum conjecturas receperunt, quid ni idem concludere liceret de anteriorum temporum codicibus, quorum non tam accurata notitia ad nos pervenit, praesertim audaciori saeculo descriptis? Quod si huic responsioni adquiescendum non putent, dicant mihi, cur in locis depositis ac plane desperatis nusquam idonea, nedum genuina, lectio occurrat? Quae difficultas et Contianam opinionem premit, quippe quae omnibus Digestorum partibus, Veteri, Infortiato, Novo communis est. Et tamen, instant, est ubi nomen Jurisconsulti in inscriptione legis perperam Florentiae, recte autem in communibus libris habetur: quod utique e sensu emendari nequivit. Exemplum adfert Clarissimus Scultingius ex l. 10. *De obligat. & act.* ubi VLPIANVS legi debeat, ut habent editiones veteres, non PAVLVS, uti est in Florentino. *Atque hae ipsae lectionum varietates, concludit, id evincunt, non omnes codices e Florentino manasse*¹. Sed pace

G g

Viri

¹ Anto. Schulting. in *Jurisprud. Ante-Justin.* in not. ad vitam Julii Paulian. Flore G. Grotio.

Viri elegantissimi doctissimique liceat observare, cum mille locis nomina Jurisconsultorum, quae inscriptionibus praemitteri mos est, in libris communibus confundantur, imprimis PAVLI, VLPIANI & JULIANI, evenire potuisse, ut uno alterove loco aberratio isthaec casu feliciter cesserit. Sed pergamus ad reliqua adversae sententiae argumenta.

Hoc autem ut rite atque ordine fiat, probe distinguendus est status quaestionis. Non enim hic de eo disputamus, an exemplar Florentinum Justiniani archetypum fuerit, aut ejus aetate conscriptum, neque item amendis & erroribus careat, ad hoc ut perfecta ubique verae lectionis norma sit & regula, in quam jurare omnes oporteat: verum de eo, an huic uni codici fundamenta artis nostrae & veteris prudentiae *ἀειψαυα* debeamus, hoc est, an ceteri libri hinc unice descripti sint, atque adeo, an omnis scriptura ad eum solum, qualiscunque tandem reperiatur, exigenda sit.

Atqui non esse probabile putat Hoffmannus, si codicum multitudinem cogitemus, in tanta praestantissimi exemplaris veneratione, totque ambagibus & cerimoniis, aut Pisanos aut Florentinos adeo prodigos fuisse, ut aliis describendi facultatem dedissent. Verum quoniam Pisani, ut primo libro ostendimus¹, exemplar illud negligentius habuerunt, & jam satis magnus exemplorum numerus esset, unde alia atque alia describerentur, antequam ad Florentinos perveniret, corrui tota illa difficultas.

Longe major scrupulus superest ex Pandectarum libris, quibus usus videtur Jvo Carnotensis, quique Ravennae reperti feruntur. Quod ad loca Pandectarum ex tit. *De spon-*

¹ Lib. I. c. 9.

Sponsalibus, quae Jvo laudat (solas enim leges 7. 11. & 13. ejus tit. adfert) potuit alibi laudata invenisse; potuit quoque hanc solam Pandectarum laciniam habuisse. Sed nolumus tricare. Demus Jvonem integra Digesta habuisse, non inde tamen conficitur, eadem adhuc superfuisset, cum Jurisprudentia vetus Justiniane restitui coepit, atque adeo ex iis alia descripta fuisse. Adde quod in Gallia, ubi agebat Jvo Carnotensis, tardius invaluit Jus Romanum ex Pandectis, ac proinde plus temporis habuerunt Digesta illa, ut interciderent, quam in Italia habuissent. Profecto ex quo Pisanum exemplar tantopere inclaruit, quod evenisse novimus simulac Jurisprudentia Justiniane reviviscere, atque inde codices describi coeperunt, aliqua sane mentio facta fuisset alterius cujuslibet exemplaris, ex quo similiter descripti fuissent libri Pandectarum. Unde merito videmur concludere, disparuisse Digesta Jvonis, antequam eorum ullus in describendo usus esse posset.

De Digestis Ravennatibus major dubitandi ratio est, quoniam plures eorum meminere. Sed tam dubie & diversimode hoc traditur, ut vel eo solo nomine tradentium vacillet auctoritas. Quidam integra Digesta, quidam partem eorum istic loci repertam, perhibent: alii solum Codicem Justinianum, alii & Codicem & Digesta: quidam denique ipsum exemplar Florentinum olim Ravennâ Amalphin pervenisse putant, & inde Pisas. *Iisdem temporibus*, ait Gravina, ubi agit de Pandectis Amalphi Pisas delatis, *reperit Ravennae fuit Constitutionum Imperialium volumen, quod Codex appellatur, indeque ceteros libros juris, immo & Digestorum aliud exemplar in lucem aliqui rediisse PUTANT: nec mirum, cum ea urbs longo tempore Romanis legibus vixerit, & orien-*

tali Romanorum imperio obtemperarit ¹. Apud Panzirolum est; *Alii Justiniani tantum Codicem Ravennae inventum fuisse* AVTMANT, *Pandectas vero Amalphi* ²

At vero tradit Alciatus, eam Juris nostri partem quae ad ultimas voluntates pertinebat, hoc est, Digestum Infortiatum, amissam fuisse, & tunc temporis Ravennae repertam, teste Odofredo ad *l. Jus civile. De justit. & jure: ea enim*, addit, *diutius Græcorum imperio paruerat, & sub Exarchis Constantinopolitanis Justiniani leges ad eam diem servarat* ³. ita Alciatus. Idem ex eo habet Balduinus qui subdit; *unica Ravenna conservavit qualescunque reliquias Romani juris* ⁴. Sed pro Odofredo melius Accursium laudasset Alciatus, etsi satis appareat Accursium illud ex Odofredo hausisse. Verum minime id narrat Odofredus, & Accursio pridem contradixit Bartolus ⁵.

Verba Odofredi: *Cum studium esset destructum Romæ, libri legales fuerunt deportati ad civitatem Ravennæ, & de Ravenna ad civitatem istam, Bononiam puta* ⁶. Itaque nihil ille de parte Juris, sed de libris legalibus in genere, multo minus de parte amissa: praeterea non Constantinopoli, sed Roma arcessit hos libros. Restat autem, ut ipsum Odofredi testimonium examinemus. Romae unquam floruisse studium Juris Justiniani, mihi non fit probabile. Immo sunt qui statuant, nec vivo Justiniano, nec multo post, aut Romam, aut in ipsam Italiam Pandectas pervenisse ⁷. Sed magis utor moderatione Cardinalis de Luca. *Eo, inquit, tempore, quo Corpus juris confe-*

¹ Jan. Vincent. Grav. in *Originib. jur. civ. Lib. I. c. 140.* ² Guid. Panzirol. *De claris legum interpr. lib. II. c. 13.* ³ Andr. Alc. *Parerg. lib. IV. c. 25.* ⁴ Franc. Balduin. in *prolegomen. De jur. civ.* ⁵ Accurs. & Bartol. ad rubr. *Solutio matrimonii.* ⁶ Odofred. ad *l. Jus civile. De just. & jure.* ⁷ Franc. Broëus in *Hist. jur. chronolog.*

confectum, modica erat Imperatoris Justiniani potestas in Italia, illaque ipsa — circa obitum ejus cessavit. Unde dictæ leges —, licet ad has partes traductæ, vel nunquam receptæ fuerunt, vel ob diversas dominationes abolitæ, ita ut per septem circiter sæcula, (sex, potius), præsertim in Italia, illarum notitia vel observantia desierit ¹. Perierunt sine dubio exemplaria, si qua fuerunt, per tot barbarorum incursiones, qui omne istuc imperium tanto tempore occupaverunt ². Ad Ravennam autem ceteramque Italiam quod attinet, ante annum MCXXXV, quo Pandectas potiti sunt Pisani, *Jus civile in Italia nullo vel honore vel usu fuisse*, nemo facile negaverit, ut recte Viglius observat ³. Itaque totum illud, quod de Graecorum imperio Ravennæ & Exarchis Constantinopolitanis adferunt hi, qui Pandectarum inventionem in ea urbe verisimilem reddere gestiunt, oblique perstringit Augustinus, dum ait; *Nisi forte eos audiamus, qui Ravennam Exarchosque nescio quos loquuntur* ⁴.

Unde igitur ea Odofredi fabula? Videlicet quum dicat libros legales, Pandectas designans, Ravenna Bononiam allatos, quos constat Pisis eo delatos esse, neque usquam Pisanorum librorum meminerit, manifestum est, ignorasse eum Pandectarum historiam, & pro ea aliam, quæ ipsi maxime probabilis erat, confinxisse. Quantum enim in re historica caecutierint ejus ævi homines, patet ex crassissima *ἀντιρροσία* hujus ipsius Odofredi de Apulie Regibus quibusdam, qui de Sardinia in Apuliam venerint: hos enim confundit cum Regibus Lon-

G g 3

gobar-

¹ Jo. Babt. de Luca *De servitut. prædial. disc. I. num. II. & De feudis, disc. 36. nu. II.* ² Ludov. Crescoll. *Vacation. autumnal. lib. I. c. 7.* Anto. Gattus in *Hist. gymnas. Ticinens. c. 12.* adde Christoph. Riccium *Vindiciar. Jur. c. 3. post med.* ³ Viglius Zuichem. in *præfat. ad Carolum V. ante Institut. Theophil.*

⁴ Anto. August. *I. Emendat. I.*

gobardorum ¹. Quum igitur libros illos legales sciret continere Jus civile Romanorum, supposuisse videtur, primum ac praecipuum eorum usum Romae obtinuisse. Româ autem Ravennam eos deduxit, quoniam fortasse audiverat, Romani imperii vestigia istic diutissime omnium haesisse. Profecto non dubitat affirmare Panzirolus, hanc Odofredi narrationem *nulla auctoritate comprobari* ². Atque inde factum, ut quidam confunderent Pisanum exemplar cum imaginario illo Ravennate. ita Bolognetus apud Caimum *considerat, quod secundum aliquos Ravennae fuit inventum totum corpus Pandectarum, quod postea Pisis fuit custoditum* ³. Quin vel ipse Freherus dubitat, an non Ravenna Amalphin atque ita Pisas pervenerit. *Sive in Byzantina, inquit, aut Ravennate bibliotheca aliquamdiu asservatum, sive aliter Amalphin pervenerit* ⁴. Nasutiores vero, quum satis animadverterent, historiolum illam de Digestis seu parte eorum Ravennae repertis, fabulosam esse, netamen de nihilo nata videretur, pro Pandectis Codicem substituerunt, suspicati hunc ibi inventum fuisse, ut supra ex Panzirolo retuli. Sed & hoc mere fictitium arbitramur, significante Augustino, nullum Codicis archetypum exstare ⁵.

Quibus omnibus rite perpensis, in ea sententia me esse lubens profiteor, *ex unico exemplari Florentino, ut Freheri verba mea faciam, omnia cetera, quotquot vel manu exarata in bibliothecis visuntur, vel typis formata prostant, tanquam per traducem dimanasse* ⁶. Sed et alii complures, Taurelli & Augustini rationibus permoti, disfer-

¹ Vide Herman. Conring. *De orig. juris German. c. 22.* ² Guid. Panzirol. *De clar. leg. interpret. lib. II. c. 3. post med.* ³ Jac. Caimus Utinensis in *Lucubration. jur. variis, parte I. c. I. nu. 10.* ⁴ Marq. Freher. in *epist. dedicat. ad Rudolph. II. ante Jus Græco Roman. Leunclavii.* ⁵ Anto. August. in *praefat. lib. III. Emendat.* ⁶ Marq. Freher. *lo. laud.*

disertis verbis statuerunt, ex istis libris omnes alios originem & velut genus ducere. in his sunt Franciscus Balduinus ¹, Jaco. Vintimillius ², Lud. Miraeus ³, Jac. Aug. Thuanus ⁴, Marquardus Freherus, de quo in proximis dixi, Artur Duck ⁵, Ulricus Huberus ⁶, Ericus Mauritius ⁷, Bern. Henr. Reinold ⁸, alii. Usque adeo, ut pro *communiter recepta* opinione habeant, non solum Vintimillius & Duckius, sed vel ipse pro ea agnoscat Christoph. Godofr. Hoffmannus, qui oppositam tuetur ⁹. Illud quoque memoratu dignum puto, quod Balduinus, etsi cum Alciato statuat, partem Pandectarum Ravennae inventam fuisse, nihilo minus scribat, *Sed Antonii Augustini, qui diligentissime Pandectas illas Florentinas introspectit, certissimum est iudicium.* — ex iis ortos & descriptos juris libros, qui huic occidenti tandem redditi sunt: earumque collatione restituendos locos, librorum describentium inscitia (quæ maxima illis temporibus fuit) corruptos ¹⁰. Ut vero passim profitentur, Taurellum & Augustinum recte, liquido, clarissime, evidentissimis denique rationibus id demonstrasse, sic tamen vel maxime moventur indicio chartarum in fine exemplaris transpositarum, quod argumentum *ineluctabile* vocat Miraeus, Contius autem ejusmodi, ut *nullo modo dissolvi posse videatur* ¹¹.

Non ideo tamen minus contraria opinio praeclaros & insignes patronos nacta est. De Alciato, qui partem Pandectarum ex libro Ravennate repetit, & vel de cetero

¹ Fr. Balduin. in *Προλεγμ.* De jur. civ. ² Jac. Vintimill. in *dedicat. Pandect.*
³ Lud. Miraeus ante suam edit. an. 1552. ⁴ Jac. Aug. Thuan. De vita sua lib. I.
⁵ Art. Duck De auctorit. jur. civ. lib. I. c. 4. num. 10. ⁶ Ulr. Huber. in *Digestion. Justinian.* parte II. lib. I. c. 1. ⁷ Eric. Maurit. Dissert. II. De libris jur. commun. horumque usu. num. 9. ⁸ Bern. Henr. Reinold. in *Dissert. De legum inscriptionib.* ⁹ Chr. God. Hoffman. *Hist. jur. Romano-Justinian.* lib. II. c. 2, §. 9. ¹⁰ Franc. Balduin. d. lo. ¹¹ Lud. Miraeus lo. laud. Anto. Contius ante suam edit.

tero tam male loquitur de exemplari Florentino, dubium nullum est. De Cujacio autem, quem ceteroqui honorificentissime de eo sensisse praecedenti capite traditum est, expressis verbis constat. ait ille in emendanda *l. Thais §. Libertatem, & §. Ab heredibus. De fideicommiss. libert. Confirmant me libri etiam scripti, in quibus uterque §. habet XIV. non XVI. atque ea resum omnibus studiosis auctor, ut etsi editis Pandectis Florentinis, nihil ad Pandectarum restitutionem praeterea quicquam considerandum esse plerique vociferentur, quotquot poterunt alias tamen quascunque manuscriptas Pandectas conquirant, certoque judicio earum scripturam expendant & examinent: nec enim fidem habendam esse censeo his, qui ceteras omnes ex Florentinis dimanasse profitentur*¹. ita Vir insignis. Cujacio palam assentiuntur Viri celeberrimi Cornelius van Eck², Antonius Schultingius³, & Christ. Godofr. Hoffmannus⁴. Iisdem praeterea accensendi sine dubio, qui vulgatam & libros communes pari jure habent cum Florentinis, ut faciunt Joannes Goeddaeus, Elbertus Leoninus, Nicolaus Henelius & Clarissimus Averanius: quod docui eodem capite antecedenti. Sed & alios Viros celeberrimos, qui peculiares opiniones foverunt, ad hanc classem referre convenit. In his non possum satis mirari Gulielmi Budaei sententiam, ac si videlicet Jus civile a Justiniano ad Accursium inoffenso pede processisset, semperque in usu fuisset. verba illius haec sunt: *Pandectarum enim libris a Justiniano ad Accursium per multa ignorantiae secula, per alios atque alios exem-*

¹ Jac. Cujac. II. *Observ.* 1. adde *lib. I. c. 2. lib. II. c. 25. lib. IV. c. 24. &c.*

² Corn. van Eck in *Princip. juris civ. sub. tit. De orig. jur. civ. num. 16.*

³ Anto. Schulting. in *Enarrat. prima partis Digestor. in prolegomen. num. 13.*

⁴ Jac. God. Hoffm. *lo. laud.*

*exemplarium traduces deinceps propagatis, & (quod super omnia est) manibus Latine nescientium, nihil magnopere mirandum, multas mendorum labe inolevisse, partim ita indelebiles, ut quo magis attingantur, eo illustriores fiant; partim facile eluibiles, quæ potissima pars est, &c.*¹ De Contio dictum quantum satis est, is nempe solum Digestum Novum, & hoc, quale ipse sibi fingit, Pandectis Florentinis acceptum refert. Antonius vero Mornacius existimavit, Irnerium *collecta membratim volumina, aut frustra potius, edidisse, effecisseque apud Lotharium II. Imp. ut ex his jus diceretur*². Mornacianae sententiae non multum dissimilis est illa Jani Vincentii Gravinae: *Ut mea, inquit, fert opinio, multi Juris civilis libri, postquam incessit homines cupido recipiendi Romani juris, agniti potius fuere quam reperti: nam & aliquot ante Lotharium annis jus civile Justiniani commemoravit Jvo Carnotensis & libros Pandectarum: cum antea si occurrerent, forsan socordia & oblivione prætermitterentur*³.

Quidam postremo incerti fuerunt, quid statuerent. Horum in numero Haloander, dum ait; *Illud tamen non iverim inficias, si uspiam hoc tempore exstet exemplar, quod & vetustate & integritate ceteris antistet, unde Pandectarum juris civilis opus citra controversiam prorsus in integrum restitui queat, hoc ex multis, si non SOLVM, saltem præcipuum fore*⁴. Sed & Viglius Zuichemus ait, Pisanos Pandectas ex Amalphitana direptione domum retulisse, cum *NULLA, vel sane paucissima, tunc in Italia Digestorum exemplaria exstarent*⁵.

H h

Adda-

¹ Gul. Budaeus Annotat. in Pand. ad l. Si arbiter. 28. De probat. ² Anto. Mornacius Observat. ad l. i. §. i. C. De veteri jure enucl. ³ Jan. Vinc. Gravina De ortu & progr. jur. civ. lib. I. c. 140. ⁴ Gregor. Haloand. in dedicat. Pandect.

⁵ Vigl. Zuichem. in praefat. ad Carol. V. ante Instit. Theophili circa med.

Addatur hifce Gulielmus Best, fcribens exemplar Florentinum, aut matrem & originem eſſe omnium, quotquot ſuperſunt, codicum, quod Anto. Auguſtinus, Lælius Taurellus aliique crediderunt: aut ſaltem illum codicem cæteris omnibus antiquitate, integritate atque præſtantia longe præcellere; quod nullus unquam eſt inſiciatus ¹. Sed ex iis, quæ proxime ſubjungit, ſatis manifeſtum eſt, in priorem ſententiam illum inclinaviſſe. Quamprimum igitur, ait, hoc acceperam, ſtatim videbam, me totum ad iſtius Codicis exemplum eſſe formandum: ab illius lætione, tanquam a ſignis ducis, ſub cujus auſpiciis militatur, nunquam eſſe recedendum; omneſque explicationes mutationeſque ad illum Codicem tanquam ad normam certiffimam eſſe exigendas. ita Clariff. Beſt.

Verum illud Beſtii conſectarium offendit Clariff. Hoffmannum. Is autem, etſi contrariæ ſententiæ ſubſcribat, tamen conſuſionem elicit moderationis & acquitatis pleniffimam. etenim propoſitis eorum, qui Florentinum exemplar ceterorum omnium archetypum eſſe negant, argumentis, ſubnectit: *Hæc ſane me movent, ut credam, non cæco affectu lætioni Florentini codicis ſemper eſſe obediendum, & omnes reliquos codices e manibus ejiciendos, nihilque ad juris analogiam & verofiſimiles conjecturas attendendum. Cæterum, pergit, nihil detrahā pretio elegantiffimi hujus Codicis, cujus ſimilem noſtra non novit ætas. Fateor omnino, multa loca ex eo emendari poſſe, ſemper illum in pari cauſa reliquis libris & codicibus præfero, imo quoties ejus lætio defendi poſſit, tuendum & eligendum credo. Extollo operam, quam Viri celeberrimi in legendo hoc Codice, & communicandis ſuis obſervationibus*

¹ Gul. Beſt. in Ratione emend. leges, cap. 1. num. 3.

bus erudito orbi impenderunt. & quae sequuntur ¹. Modeste item Laelius Taurellus, quum praemisisset, perfectum esse sibi aliisque, quorum opera in conferendis Pandectis usus erat, *ex eo solo exemplari omnes omnino, quibus legum studiosi utuntur, libros dimanasse*, postea addit, *Proinde vix est, ut quoad ejus salva sententia fieri potest, ab eorum librorum fide discedamus* ². Sed hoc utique nimis modestum est, dum idem sequeretur, etsi alii omnes non derivarentur ex Florentino.

Uterius perrexit Augustinus, dum vel ex primo argumento elicit, *ad librorum Florentinorum scripturam omnes libros emendandos, omnia negotia controversiasque omnes transgendas esse: quo nihil majus aut amplius dici posse videretur* ³. Immo vero deinceps statuit, *ab illorum librorum scriptura, utpote origine & fonte juris praclaro, discedi neutiquam posse* ⁴. Sed hoc ita temperandum cenleo, quoniam et Augustinus menda in Florentino exemplari disertissime agnoscit, nullos alios libros aequo jure consistere cum Florentinis, ad hoc, ut propter illos tam facile ab his discedamus, quemadmodum vulgo temere discedi in antecedentibus conqueritur; etenim meliora si in aliis se offerant, non nisi conjecturae aut casus rationem habere, atque eo nomine, si necessitas imperat, non autem scripturae auctoritate, sequenda esse. uno verbo, si scripturae auctoritatem spectamus, de qua ibi expressis verbis agit, a Florentina haud quaquam discedere licere, tanquam quae fons & origo sit reliquarum omnium. Eodem sane fundamento inniti putem, quod antea scripserat, quaecunque *in aliis aliter*

H h 2

¹ Christ. Godofr. Hoffmannus in *Hist. jur. Romano-Justinian. lib. II. c. 2. num. 9.* ² Lael. Taurell. in *epist. ante Comment. ad l. Gallus. & l. Velleiam.*

³ Anto. August. *lib. I. Emendat. c. 1.* ⁴ Idem *d. lib. I. c. 2.*

*aliter scripta sunt, quae vulgo clariora censerentur, adulterina adventitiaque esse necesse esse*¹. Nimirum, ut ait Albericus Gentilis, *si manarunt omnes a Florentino, quod in isto non fuerit, idem nec esse debet in aliis. Nihil in exemplis, quod non sit in exemplari, inquit Canonista*². sive, ut loquitur Hotmannus, *in omnibus actis ac instrumentis ad autographum est recurrendum, & juxta illud omnia exempla emendanda*³. Quapropter & ipsi in locis manifeste mendosis meliori aliorum codicum lectioni nihil amplius quam eruditae conjecturae aut felicitis erroris auctoritatem concedimus, eamque hoc solo nomine amplectendam arbitramur, nec diutius retinendam, quam usque dum alia adfertur quae magis placeat.

Sed de usu & auctoritate aliorum codicum audiamus Ulricum Huberum, egregie haec confirmantem. dicit inter alia: *Nam quod in primis huc pertinet, vix est, ut antiqua manuscripta in Pandectis, quae maxime lectionum varietate vexantur, usum auctoritatem habere possint, e quibus tamen praecipua seges emendationum colligitur. Ratio hujus adsertionis, quae multis aliquid & ἀποσδοκῆς habitura videtur, haec nobis constat, quod Florentinum exemplar Pandectarum sit ἀρχέτυπον — omnium exemplorum, quae his diebus exstant in Europa, utpote cum &c. Ex quo, pergit, manifestum est, omnes aliorum librorum varietates lectionum, praeter errores describentium, nihil aliud esse, quam doctorum hominum, qui describendo, vel edendo praefuere, conjecturas. Proinde haec una criseos in Pandectis exercendae ratio superest, conjiciendi in emendandis Florentinae scripturae erroribus*
saga-

¹ Idem August. lib. I. Emend. in praefat. ³ Alber. Gentil. De libris Juris ci-
vil. c. 2. ² Franc. Hotman. in AntiTribon. c. 15.

sagacitas. ita Huberus ¹. Et quod dicit de doctorum hominum conjecturis in contextum receptis, supra quam clarissime, ni fallor, probatum dedimus.

An igitur nulla prorsus utilitas ex libris hauriri potest? Videlicet merito objicit Clariss. Reinold: *Quod si ita sese habeat, nescio quid solidæ utilitatis præstare alii manuscripti codices possint?* Recte vero idem sibi in sequentibus respondet: *Si quid ergo ex manuscriptis codicibus petitur utilitatis, id forte in eo solo situm est, quod qui emendationem tentat, ostendere queat, non suo sese nimium fidere ingenio, sed et alios ante in ejusmodi sententiam concessisse* ². Profecto non esse in totum negligendos alios libros, & Taurellus & Augustinus fuisset ipsorum exemplis ostenderunt, quippe qui aliquoties ad eos recurrunt, & vel editionum subsidio utuntur, ut notum est ³. Restat itaque ut proxime dispiciamus de aliis codicibus, sive ii calamo, sive typis exarati sint.

¹ Ulr. Huberus in *Digressionib. Justinian. parte II. lib. I. c. I.* ² Bern. Henr. Reinold. in *in notis ad Conciliatorem Joannis Merceri.* ³ Vide in primis *Adnotata Taurelliana ante editionem Florentinam.*

C A P U T III.

MANUSCRIPTA PANDECTARUM PRAETER FLORENTINUM.

Aetas eorum Manuscriptorum, & quænam horum, quæ præcipua habentur, dotes sint. alia ad commendationem antiquitatis. Manuscripta Digesta privatorum, ut Pilei, Azonis, Joannis, Accursii, Bartoli: item Budæi, Alciati, Zasii, Haloandri, Cottæ, Lazari Bayfi: nec non Blaublommii, Fradini, Hervagii, Vin-
timillii,

H h 3

timillii, Hugonis a Porta & aliorum editorum. praeterea vel ipsum Taurellium MSS. praeter Florentinum adhibuisse: item Charondam, Contium Gothofredum MStis usos esse. Cujacii, Goveani, Merillii, Zoanetti, Merceri & aliorum in hisce diligentia. Manuscripta Digesta publicarum bibliothecarum. codices Vaticani, Mediceus, Marcianus, Albornotiani, Mediolanenses, Taurinenses, Victoriani, Aurelianenses, & alii in aliis Galliarum bibliothecis, ut & Vindebonense Digestum vetus. Digesta manu exarata cum publica, tum privata, quae auctor vidit. Libri bibliothecae Vaticanae veteris, Urbinensis, Palatinae, & Regio-Alexandrinae. sed & Barberinorum, Otoboniana, Casinensium, ad Sanctae Crucis, Venetae, Regiae Parisiensis, & Campensis. denique apud Nobilissimos & Ampliss. Trevisanum, van Bynkershoek, & Toparcham de Loër.

Post Florentinum Pandectarum exemplar de ceteris scriptis tractaturos, prius observare oportet aetatem codicum, & quid antiquissimi prae recentioribus praecipui habeant, hoc est, qua in re ad archetypum accedant propius: omnes enim e Florentino profluxisse, jam abunde demonstratum arbitror. At vel ipsa vetustissimorum codicum scriptura id confirmat. neque enim ullus codex adscendere deprehensus est supra seculum XII, quo exemplar est Pisas translatus. Ex Florentino libro ceteros intra cccc. annos descriptos esse, suo tempore observavit Augustinus¹, hoc est, si ad hujus aevi rationem exigatur, prope intra dcc. Eorum, qui superant, plerique videntur scripti seculo XIV. aut sequenti, & glossis

¹ Anto. August. De legib. & SCC. in Lege Julia De adulter.

sis in margine repleti sunt: qui antea exarati, vulgo antiquissimi audiunt. *In meo antiquissimo codice absque glossis & ante tempora Accursii conscripto*, ait Leoninus¹. Nam qui glossis carent, ut & qui legum inscriptiones, si non omnes, quod in paucissimis inveniri existimo, aliquas saltem integras exhibent, aut dimidiatas, additis libro & numero libri, sed absque tractatu, item qui Graeca referunt, seu verius Graecorum reliquias quaedam & vestigia, vetustate vincunt ceteros. *Præter numerosa*, inquit Contius, *quæ diversis in locis ac bibliothecis inspexi exemplaria Pandectarum manuscripta, ex quinque quæ mihi comparavi, unum in multis capitibus libros jurisconsultorum, unde sumpta sunt, habet adscriptos: alterum vero fere in omnibus. --- is liber totus Latinis iisque elegantioribus characteribus est exaratus, adscriptis diphthongis ubi adesse debent, nullis vero glossis onustus, sed solis similium vel contrariarum apparentium legum capitibus in margine illustratus. denique, si Græca exceperis, ita Florentino libro in tota lectione consentiens, ut non ovum ovo aut lac lacti similis sit. Quam sit proba illa antiqui libri nota, cum ex Anto. Augustino disci potest, tum ex eo cognoscere licet, quod nec Haloander, nec quisquam alius, Digestum quod vocatur Novum, ejusque posteriorem partem^(a) cum librorum ad singula capita inscriptionibus edidit, antequam ex Pandectis Florentinis vel clam vel precario præmitterentur. ita ille². Vide ergo similes codices MSS. in Vaticana, Barberina, Regia Parisiensi aliisque celeberrimis bibliothecis. Atque ad id genus exemplaria provocant interdum Blaublo-*

mius,

¹ Elbert. Leonnin. IV. Emendat. 7. num. 1. (a) Cur ita distinguat Contius, patet ex iisque dicta sunt cap. prox. pag. 227. & seq. ² Anto. Contius I. Disputat. 6.

mius, Hervagius, Cujacius, Charondas alii. Ex his ita Blaublommus; *Nati nos sumus forte fortuna tomum primum Digestorum, quod Digestum Vetus appellant, in membranis caractere multo elegantissimo exaratum, non quidem cum Accursiano, quem vocant, apparatu (quod sane rarum est in id genus vetustis exemplaribus scriptis deprehendere) sed pauculis modo in margine adjectis scholiis, partim atramento, partim plumbo descriptis, sed quæ facile agnoscas, licet non recentia, tamen longo post tempore addita. praeterea a lectionis integritate commendat, & quod Indicem haberet librorum, unde quaeque lex excerpta est: nam certo certius constare testatur, a principio statim cum librorum Indice describi hæc consuevisse: id quod posterorum, qualis fere omnibus in rebus cernitur negligentia, postea omissum est¹.*

Praeterea observavi, in his ad antiquitatis commendationem facere, si forma codicis aliquanto ad quadrum accedat. Item si absque columnis descriptus sit, lineis seu versiculis per totam paginae latitudinem continenter deductis. Praeterea si paucae abbreviaturae seu vocabulorum compendia adsint. Ad glossas vero quod attinet, earum absentiam non esse continuo indicium antiquitatis. inspexi enim recentes codices, qui glossis carebant. Rursus alii inveniuntur, revera ante Accursium conscripti, sed qui tamen Accursianis glossis in margine onerantur, quae videl. ex post facto adscriptae sunt, ut jam vidimus: quod probe distinguendum. Raro autem Graeca adesse comperi, eaque prorsus imperfecta, hoc est, sola Graecarum dictionum vestigia, Latinis literis expressa. Videlicet cum Graeca elementa in Tusco exemplari magnam partem eadem sint, quae Latina, solas communes literas

¹ Ludov. Blaublomm. ante editionem anni 1528.

ras descripserant : ex ceteris, quas non intelligebant, aut ductus informes effecerunt, aut in affines Latinas transformarunt. Denique etiam sunt codices, quod ipsum quoque perrarum est, qui hic illic cum Pisano exemplari collati fuisse deprehenduntur. Qua in re insuper diligenter cavendus est error confundentium Pilei codicem cum Pisano. de quo errore sic Augustinus, Accursium reprehendens, *Nisi forte*, inquit, *utroque loco Pilei liber non Pisanus intelligendus est; quod erratum facile ex hac nota P. I. manare potuisset* ¹.

Nunc speciatim videamus primo quidem de celebrioribus privatorum codicibus MSS., tum de publicis, quos laudant, tandem & de his qui hodie superesse feruntur, praesertim vero quos nobis ipsis reperire & tractare contigit.

Tantum non unusquisque suum codicem manu exaratum habuit, quem consuleret, sive unum sive plures: aliquando & ab aliis commodatos: & hoc etiam post Florentinum codicem evulgatum. Praeterea ipsi Glossatores jam olim scripturae varietatem e pluribus exemplaribus investigarunt. Praeter *Pilei* librum, de quo dixi, liber Domini *Azonis* citatur in Glossis ², ut & *Joannis* ³. notus item *Accursii* codex ⁴, qui & plures consuluisse dicitur ⁵. qua de re hoc modo Leoninus; *Et hujus interpretationis & lectionis nos recte admonuit Accursius, qui aestuans in media Latini sermonis ignorantia, antiqua exemplaria explorare non destitit, & veritatem juris attigit. licet in eo propter diversitatem lectionis non*

Ii

per-

¹ Anto. August. I. Emendat. 3. & III. 3. ² Glossae ad l. 26. De excusation. ³ Accursi. ad l. 31. Locati, in verb. deberi purat. ⁴ Blaublicom. ad l. 3. De iur. act. priv. l. 5. §. 12. Quod vi aut clam, adde August. I. Emend. 3. ⁵ Andr. Alciat. VI. Paradox. 2.

perseveraverit, varios diversorum codicum lectionibus intellectus attribuendo ¹. Eadem fuit *Bartoli* diligentia ²: cujus insuper notissima accuratio est in consulendis Pandectis Pilanis, quando cum *Accursio* juniore de veritate lectionis disceptabat ³.

Multo autem magis haec usu venere, Jurisprudencia cum nascentibus literis in pristinum splendorem se asserente. Usus est *Budaeus* antiquissimo exemplari, in quo dicit se reperisse tenuia quaedam Graeci vocabuli vestigia ⁴. *Alciatus* vero praeter antiquum suum & fidelius castigatissimumque exemplar, duos se codices offendisse refert ante *Accursium* conscriptos. *Augustinus* laudatum illud *Alciati* praeceptoris sui exemplar, quod & Graecis restituendis inveniatur, *antiquum satis* appellat, *sed ab Florentinis descriptum* ⁵. Meminit item *Alciatini* exempli ex *Politiano* exscripti, quod etiam ad *Hervagium* pervenit ⁶. Quanti autem veterum librorum subsidia faceret, ex eo apparet, quod scribit alicubi, *duplicem mendam esse, sed quae corrigi non nisi praesidio antiquorum codicum possit* ⁷. certe varios videtur in consilium adhibuisse ⁸. Porro vetustos libros *Zasius* laudat ⁹. *Haloander* autem, perinde ac *Budaeus*, in Graecis restituendis adfert vestigia antiqui exemplaris ¹⁰. Insuper *Cotta* antiquissimum patris codicem nominat ¹¹. *Blaublommus* vero inter MSS. celebrat *Lazari Baif* librum ¹²; quemadmodum

¹ Elbert. Leonin. *Emend. lib. VII. c. 20. in fine.* ² Anto. Cont. ad l. 34. in fi. *De obl. & act.* ³ Vide cap. 1. hujus libri, pag. 196. & seqq. ⁴ Gulielm. Budaeus ad tit. *De off. praef. praetor.* pag. 77. lit. K. ⁵ Anto. August. I. *Emendat.* 3. ⁶ Idem III. *Emend.* 3. item d. lib. I. c. 3. ⁷ Andr. Alciat. I. *Parerg.* 40. ⁸ Idem I. *Dispunct.* 8. 12. 13. 14. & 24. *Paradox. lib. VI. c. 2. Parerg. lib. II. c. 7. & IX. 18.* ⁹ Anto. August. d. lib. & c. 3. *Emendat.* ¹⁰ Gregor. Halo. in edit. Nor. ad l. 46. §. 1. *De administr. & peric. tutor.* ¹¹ Cotta voce *Annona.* pag. 30. ¹² *Blaublommiana* edit. ad l. I. §. 7. *De aedil. edicto.*

modum & suos scriptos ¹: quorum unum praecipue a verustate commendat ². in nonnullis Graeca quoque aderant, sed mutila ³. Videlicet vulgo primi illi editores praeter exemplum quod typis exprimebant, alios quoque libros manu exaratos solebant consulere sive suos, sive ab aliis commodatos. Sic cum Blaublommio *Fradinus* ⁴, *Hervagius* ⁵, *Vintimillius* ⁶, a *Porta* ⁷, alii, veteres MSS. codices commemorant. Ceterum de eo mihi suspicio est, an non interdum notae marginales in antiquis illis editionibus verbotenus ex alia in aliam transcriberentur, ut proinde, ubi notae illae habent, in nostris MSS. non semper tuto inde conficias ejus fuisse, cujus est editio, quive eam procuravit: quum & anteriorum editorum esse possint, quorum notas ad verbum adsciverint recentiores. Sed pergamus.

In *Laelio Taurello* id prorsus singulare est, quod jam ante animadvertimus, ipsum videlicet alia exempla velut in consortium Florentini admittere: utque saepissime vetusti codicis meminit in Adnotatis, sic item plures citat ⁸, & in specie de duobus agit ⁹. Ex infecutis edi-

I i 2

tori-

¹ Ead. edit. ad l. 13. in fi. De jurejur. l. ult. De lege Rhod. l. 40. §. 1. De damno inf. l. 17. §. 3. seq. tit. l. 32. De statulib. & passim. In specie autem tres memorat adrubr. De interrog. in jure fac. ² Eadem e regione l. 32. §. 24. De don. int. v. & ux.

³ Ead. l. 2. §. 1. Ad S. C. Velleian. l. 10. §. 3. de aedil. edicti. ⁴ Sic Fradinus in edit. 1536. l. 44. De action. empt. In altero exemplarium nostrorum, eoque fideliori. alibi semel iterumque meminit codicis Germanici: niper eum potius intelligat Noricam edit. ⁵ Hervagius in Variis Leshionib. ante suam edit. pag. 262. K. 8. in vetusto nostro exemplari. pag. 311. C. G. ita habet vetus membranacium exemplar. pag. 344. K. 8. in plerisque antiquis codicibus. pag. 395. B. 6. in vetusto quodam exemplari nostro scripto. & sic porro. ⁶ Vintimill. suae edit. praemittit Indicem, hoc tit. Index selectorum locorum, qui de Pandectis Florentinis & aliis vetustissimis codicibus restituti sunt.

⁷ Hugo a Porta in marg. edit. 1547. ad l. 62. De acq. v. omitt. hered. In scriptis nostris exemplaribus. ad l. 60. §. 1. De legat. III. In scriptis nostris exemplaribus omnibus. Idem a Por. in marg. edit. 1551. ad l. 9. De SC. Macedon. In veteribus exemplaribus manuscriptis. ad l. 61. De reg. jur. Vetustum exemplar habemus, in quo legitur &c. ⁸ Taurell. in Adnotat. ante π. internione C. pag. 9. lin. 8. & in ipso opere pag. 371. lin. 9. ⁹ Idem ibid. pag. 275. lin. 31. 482, 3. 1125, 28. & 1132, 14.

toribus *Charondas* inter cetera laudat exemplar suum, quo saepius usus sit in adnotationibus ¹. in eo autem integras legum inscriptiones testatur adfuisse, saltem quibusdam in locis; satisque magnam auctoritatem ei attribuit ². consuluit etiam *Stephani Auredani* librum, quem commodato obtinebat ³. De magno exemplorum MSS. numero, quos *Contius* adivit, partim suos, partim aliorum privatorum, partim publicos, suis ipse verbis agit in initio hujus capituli. unum addendum est, habuisse eum exemplar, in quo aliquoties adnotatum in margine, quemadmodum Pisis legeretur ⁴. usus praeterea est collatione Vaticani exemplaris, quod pluries laudat: hanc autem typographus *Rovillius* Romae sibi missam cum *Contio* communicavit ⁵. *Dionysius* denique *Gothofredus* de MSS. suis Pandectis loquitur numero multitudinis ⁶, & in his unum habuit *Germani Colladonii* ⁷.

Jacobus Cujacius, qui omnibus Juris studiosis auctor erat, ut quotquot MSS. exemplaria comparare possent, ea omnino consulerent, *jam olim in iis comparandis summam ipse diligentiam* adhibuit, *magnamque sibi tandem copiam nactus* fuit, quorum usum omnibus se adeuntibus promittebat. in his nominatim provocat ad duos scriptos codices ⁸, in quibus & legum inscriptiones aderant ⁹. *Scoppa* vero loquitur de vetustissimo & majoribus exarato litteris codice, ipsa vetustate pene corroso ¹⁰. huic ramen

¹ Charond. ad l. 15. De jurisdic. ad l. 28. De donat. mort. cau. ad rubric. Quar. rer. act. non da. ad l. 7. §. ult. De injur. etc. ² Idem, ad l. 124. De reg. jur.

³ Id: ad d. l. 7. §. ult. De injur. ad l. 47. in fi. De bonis libert. & alibi. ⁴ Anto: Contius ad l. 11. §. pen. & ult. Locati l. 27. §. 2. De legat. III. l. 25. Qui & a quib. manumiss. item l. 4. §. 3. De re judic. ⁵ Id. Cont. in praefat. suae 7. edit.

⁶ Dionysius Gothofr. in notis ad l. 1. pr. Ne quid in lo. publ. ⁷ Id. ad l. 3. De offic. praef. urbi. l. 132. De V. S. ⁸ Jac. Cujac. lib. I. Observ. c. 28. lib. II. c. 1. ad fin.

⁹ Argum. lib. V. Observ. c. 24. ejusdem. ¹⁰ L. Scoppa Collectar. II. c. ult. in Face Critica to. I. pag. 958.

tamen elogio exaggerationem subesse arbitror. Suorum praeterea MSS. librorum mentionem faciunt *Antonius Goveanus* ¹, & *Emundus Merillius* ². Extollunt etiam libros suos *Franc. Zoanettus* ³, *Joan. Mercerus* ⁴, *Janotius* ⁵ J Ctus Germanus ⁵, *Elbertus Leoninus* ⁶, & *Baudoza Cestius* ⁷. Postremo laudatur codex *Aemari Rancóneti*, qui in Senatu Parisiensi decuriae cujusdam Praefes erat. eum utendum nactus Vintimillius ⁸, & alii, a quibus illum habuit Duarenus ⁹. Mittimus qui minus celebres sunt.

Inter publicarum bibliothecarum manuscriptos codices, quos laudari video, merito eminent *Vaticani*. Saepe Anto. Contius Vaticanis exemplaris fidem atque auctoritatem advocat ¹⁰: ejusdem proculdubio, cujus Rovillius collationem nactus erat, & cum Contio communicaverat. Praeterea & Petrus Faber ac Anto. Muretus antiqui libri in bibliotheca Vaticana meminerunt ¹¹. Illud vero mirum videtur, quod scribit Contius; *A plerisque viris fide dignis audivimus, Romae in Vaticana bibliotheca extare duo tantum illa volumina, Vetus & Infortiatum* ¹²: cum tamen hodie Digesti quoque Novi copia ibidem suppetat. Videlicet perinsignis facta est accessio bibliothecae Pontificiae, congestis eo Palatina Heidelbergensi, quae amplissima erat, nec non Urbinatæ &

¹ Anto. Govean. ad l. 35. *Ad leg. Aquil. in quibusdam meis veteribus codicibus.* ² Emund. Merill. in *Dissertat. ante Variantia Cujacii c. 14. in manuscriptis codd. quipenes nos sunt.* ³ Franc. Zoanett. *Restitutio c. 19.* ⁴ Joan. Mercerus in *Conciliat.* ⁵ Franc. Duaren. II. *Disput. anniv. 16.* ⁶ Elb. Leonin. I. *Emend. 16. num. 1. & lib. III. c. 2. ad fin. item lib. IV. c. 15.* ⁷ Baudoza in *sua edit. ad l. 27. Ad S. C. Velleian.* ⁸ Vintimill. in *Emendat. lect. ante suam edit. l. 44. De adoption. l. 57. Mandat. & l. 2. De vulg. & pup. subst.* ⁹ Franc. Duaren. *Disput. annivers. II. 14.* ¹⁰ Cont. ad l. pen. & ult. *Locati. l. 22. §. 2. De legat. III. l. 78. §. 12. Ad S. C. Trebell. &c.* ¹¹ Petr. Faber ad l. 2. §. 33. *De orig. jur. Ant. Muret. ad eand. l. §. 42. & seq.* ¹² Anto. Contius in *praefat. suae edit.*

Christinae Suecorum Principis bibliothecis.

Per *Mediceum* codicem, quem aliquoties nominat Vintimilius, Florentinum Pandectarum exemplar videri posset intelligendum, nisi utrumque diserte distingueret ¹. Forte *Laurentianae* bibliothecae, quae Mediceorum est, MS. designat, quod tamen hodie in ea non reperitur. Praeterea codicem *Marcianum* celebrat una cum Mediceo, qui videtur esse ex Florentina Dominicanorum bibliotheca, quae S. Marci est ². Allegat pariter Russardus *Mediceum* codicem ³.

Ex *Albornotiana* bibliotheca, quae Bononiae est, vetustum Digestorum librum citat Anto. Augustinus ⁴: quia & duorum meminit ⁵. Videlicet anno *1504* *Deo Qvavias* MCCCCLXV. Aegydius Albornotius, Cordubensis, Cardinalis, Innocentii VI, qui in Galliis sedem fixit, per Italiam Legatus, Bononiae erexerat collegium in usum *xxxi*. popularium suorum, additâ bibliothecâ, & amplissimis redditibus illud instruxerat, eodem bonorum suorum herede instituto ⁶: quod, nempe, *erudiendi gratia ex omnibus fere Hispaniae urbibus praestantissima ingenia quotannis vocarentur, alerenturque liberaliter* ⁷. Hujus autem collegii & ipse Augustinus alumnus exstitit ⁸. De bibliotheca vero idem Augustinus occasione laudati Pandectarum codicis; *quod in omnibus libris, qui in vulgus noti sunt, scriptum esse video, at non in vetustioribus, cujusmodi in Albornotiana nostra bibliotheca, quam singulariter de religione, & disciplinis, & patria meritis AEgydius*

¹ Jacob. Vintimill. in *Jnd. selector. locor.* ante suam *π.* edit. ad l. 71. *De cond. & demonst.* ² Id. ibid. ad l. 62. *De legat. II.* ubi tres illi separatim memorantur. *P. F., Medic. & Marc.* ³ Lud. Russard in *notis marginal.* ad l. 1. *pr. Unde cognati.* ⁴ Anto. August. III. *Emendat.* 8. ⁵ Id. *d. lib. III. c. 7.* ⁶ Guid. Pancirol. *De clar. leg. interpr.* II. 139. ⁷ Andr. Scottus in *orat. funeb. super* Anto. August. ⁸ Scottus *ibid.*

gydius Albornothus reliquit, qui hanc sedem Hispanis hominibus constituit, liber est non ita antiquus, ut Accursianis notis careat ¹.

De Pandectis in Mediolanensium S. Marci bibliotheca sic loquitur Alciatus. *Itaque cum corruptum codicem vitiatumque Scaevolæ responsum suspicarer, l. Gallus. 29. §. Quid si is. De liber. & postum., Marciana Mediolanensi bibliotheca Digestorum opus, non in tria, ut præsentis moris est, sed in duo volumina divisum perlegi: quod quidem maximæ fidei apud me erat, tum quod sine glossematis ante Accursum scriptus est liber, tum etiam quod ante cujusque responsi principium autoris nomen adscriptum habet, additurque numerus, qua in libri lectione Jureconsultus illud scripserit* ².

An vetus codex, quo Antonius Faber *Taurini* se per aliquot annos usum dicit ³, publicus bibliothecae Taurinensis fuerit, an privati alicujus, non facile dixerim. in priorem tamen sententiam multo sum proclivior.

Victoriana exemplaria, quae nimirum Parisiis exstabant in bibliotheca ad Divum Victorem, certatim in suis editionibus citant Blaublommus, Hervagius, a Porta Ruffardus & Baudoza ⁴. In specie vero Blablommus & Hervagius horum unum laudant ut antiquissimum ⁵, & in quo, referente Blaublommio, adsint Graecarum dictionum vestigia, literis tamen Latinis ⁶. idem for-

¹ Anto. Augustin. *II. Emend.* 5. ² Andr. Alciat. *Paradoxor.* III. c. 13.

³ Anto. Faber *IV. Conject.* 16. ⁴ Ludov. Blaublom. ad l. 30. *De negot. gest.* Jo. Hervag. in *Variis lect.* ante *π.* pag. 108. G. 6. Hugo a Portain edit. an 1547. ad l. 100. §. 3. *de legat.* III. Ruffardus ad l. 1. §. 15. *De magistr. conven.* qui tamen *Victorinum* exemplar vocat non *Victorianum*. Baudoza Cestius ad glossam l. 40. *De reb. credit.* & l. 1. §. 3. *Quando de pecul.* ⁵ Blaubl. ad l. 4. *De in integr. restit.* Hervag. in *ijsdem variis lect.* pag. 99. E. 7. ⁶ Id. Blaubl. e regionel. 7. *De pecul. & l. ult. De jure immunitat.*

fortassis, quem alibi Victorianum antiquiorem nuncupat ¹.

Victorianis exemplaribus *Aureliana* adjungunt laudati Hervagius & a Porta ². Sed & Blaublommus ex Aurelianis varias lectiones arcessit, tradens Aegyidium Betsbrugium illa consuluisse ³. Eisdem libros respicit cum scribit, ita legi Aureliae in exemplaribus *Anianis* ⁴.

Praeterea apud Contium Eguinarius Baro laudat exemplar *Biturigum Ducis* ⁵. Dubito an aliud intelligat Duarenus, cum dicit se in *Basilicana* bibliotheca civitatis Biturigum offendisse Digestorum volumen manu scriptum ⁶.

Postremo Elbertus Leoninus vetustum Pandectarum codicem manu exaratum e bibliotheca *Villariensis Abbatiae* sibi exhibitum refert ⁷.

Atque hi quidem sunt cum publici, tum privati Pandectarum scripti codices, quos pridem adhibuerunt Viri docti: transeamus ad eos quos hodie superesse aut ab aliis accepimus, aut ipsi comperimus. Erunt fortasse in his nonnulli ex supra memoratis, qui dominos & loca mutaverint; quod certo sciri non potest.

In bibliotheca *Caesarea Vindobonensi* exstare Digestum Vetus cum glossis in folio regali prodit Lambecius ⁸.

Reverendissimus doctissimusque Benedictinus, Bernardus de Montfaucon, cujus egregii Viri haud vulgaria benevo-

¹ Id. ad l. pen. De just. & jur. ² Hervag. in dd. Lectionib. pag. 800. l. 7. Hu. a. Por. in edit. an. 1547. ad l. 100. §. 3. De legat. III. ³ Blaubl. ad d. l. 30. De negot. gest. l. 1. De contrah. empt. l. 10. §. 3. De aedil. edic. & alibi. ⁴ Id. Blaublomm. ad l. 14. De off. praesid. vide infra cap. v. ⁵ Apud Cont. ad l. 43. §. 1. De procurator. ⁶ Franc. Duaren. ad tit. De pact. l. 7. §. 2. ⁷ Elb. Leonin. I. Emendat. 19. versus fin. ⁸ Petr. Lambec. in commentar. De biblioth. Caesar. Vindob. pag. 810. cxx. adde & xxxi.

nevolentiae documenta, dum Parisiis commorabar, expertus sum, amice mecum communicavit catalogos manuscriptorum in bibliothecis praeter propter octuaginta, quarum tres et quinquaginta solius Galliae sunt ^(a). In his Galliae catalogis sequentes Pandectas numeravi:

In bibliotheca *Jumegienſi* in Normannia, Digestum Novum glossatum, id est, undecim ultimi libri Digesti seu Pandectarum ¹.

In bibliotheca S. *Michaëlis in periculo maris*, vulgo *Mont Saint Michel*; Decretales & Digestum. Digestum iterum.

In bibliotheca monasterii S. *Albini Andegavensis*; Digestum Vetus, Digestum Infortiatum, libri III. Digestum Infortiatum & Codex ².

In bibliotheca *Beatae Mariae de Becco Helluini*, ordinis S. Benedicti, congregationis S. Mauri, vulgo *le Bec*; Justiniani Augusti ex omni jure veteri collecti Digestorum seu Pandectarum libri VII. reliqui desunt. Digestum Vetus, Infortiatum, Codex, alique juris civilis libri ³.

In bibliotheca S. *Gatiani Turonensis*; Pandectae, Digestum Vetus. Idem, Digestum Novum, Infortiatum. Digesti Novi de operis nunciatione. Infortiatum. Idem sine glossa. Digestum Vetus. Infortiatum. Idem sine glossa. Digestum Vetus. Infortiatum. Infortiatum. Idem ⁴.

Denique mihi significavit Vir Clarissimus Arnoldus Drakenborch, in Academia Trajectina Eloquentiae & Historia-

K k

(a) Occupat haec catalogorum collectio paginas plus quam 2400. 1 MSS. de *Jumieges*, dans la Province de Normandie. *Juris utriusque scriptores* num. 27.

2 MSS. de S. *Aubin d'Angers*, cod. 252. 253. & 254. 3 MSS. de *Le Bec*, fol. 145. & 147. 4 MSS. de S. *Gatien de Tours*, numm. 353. 354. 355. 358. 359. 60. 364. 369. 373. & 374.

storiarum professor, esse *Parisiis* in monasterio *PP. Coelestinorum* Corpus Juris civilis in membrana, VII. voluminibus in folio. Adnotarat autem, in Pandectis sola nomina Jurisconsultorum haberi in inscriptionibus, rescripta vero Codicis prorsus destitui nominibus Imperatorum.

Ea vero quae ipse vidi MSS. haec sunt. In *Vaticana veteri* seu *Pontificia*, hoc est, in illa Vaticanae bibliothecae parte, quae libros habet a variis olim Summis Pontificibus coacervatos, Digesta Vetera duodecim reperi, Infortiata, ni fallor, octo, Nova sex. In *Urbiniensi* autem, quam ultimus Urbini dux cum ceteris bonis Sedi Apostolicae reliquit, inveni quatuor Pandectarum volumina. Praeterea in *Palatina*, quam Maximilianus Bavariae dux, capta Heidelbergae, Romam misit anno MDCXXIII (a), habentur Digesta Vetera undecim, Infortiata quinque, Nova decem cum uno imperfecto. Postremo in ea bibliothecae Vaticanae parte, quae vulgo *Regio-Alexandrina* vocatur, quoniam, cum esset antea Reginae Suecorum, ab Alexandro VII. adjecta est bibliothecae Pontificiae, in his, inquam, Christinae libris Digestum Vetus & Novum separatis tomis invenitur.

Infu-

(a) Ante codicem *Novellarum* bibliothecae Palatinae seu Heidelbergensis, impressum characteribus qui manuscriptos imitantur, num. 387. legitur seq. inscriptio.

Sum de bibliotheca, quam Heidelbergae capta spoliū fecit, &

P. M.

GREGORIO XVI.

trophaeum misit

Maximilianus utriusque Bavariae Dux etc.

S. R. I. Archidapifer & Princeps Elector

Anno Chr.

locō ar- morū Electoris

CID, DC, XXIII.

Similiter ante alios insigniores codices.

Insuper Romae in *Barberinorum* celeberrima bibliotheca deprehendi Digestum Vetus, Infortiatum & Novum, tribus voluminibus: in *Otoboniana* vero duo Pandectarum volumina, nimirum Digesti Veteris & Infortiati.

Concessa mihi venia excutiendi bibliothecam illustrissimi Benedictinorum *Casinsium* monasterii, incidi in Digestum Vetus & in Infortiatum. utrumque antiquum, illud tamen antiquissimum. Sed obiter tantum inspexi haec volumina.

Florentiae praeter archetypum consulere licuit Digestum Vetus, ut & Novum, in bibliotheca *ad Sanctae Crucis*. Item Digestum Vetus *Machliabechi*, & ejusdem aliud volumen, continens omnes Pandectarum libros, scriptum recentissime.

In bibliotheca *Venetae* reipublicae inter libros Bessarionis inspexi Digestum tribus tomis. Sed & Veteris Digesti sui usum mihi perhumaniter concessit Vir Nobilissimus *Bern. Trevisanus*, Patricius Venetus.

Augustam Taurinorum cum venissem, comperi, bibliothecam *Taurinensem* fervare Digesta Vetera sex, Infortiata quatuor, quinque autem Nova.

Denique in regia *Parisiensi* bibliotheca tractare permissum fuit duodecim Digestorum volumina, per omnes eorum partes, Veterem, Infortiatam, Novam.

In Belgio nostro praeter Digestum Vetus justae aetatis, quod *Campis* habetur, diu nullum aliud fuit, nisi penes Ampliss. Senatorem *van Bynkershoek*. Sed postea idem Vir Amplissimus & Pandectas & Codicem Justiniani in uno eodemque volumine nactus est. Simile nuper exemplum obtigit Nobilissimo Henr. Adr. vander Mark, *Töparchae de Loër*.

In tanto Pandectarum seu Digestorum manuscriptorum acervo multi sunt codices antiquissimi optimaque notae, & qui omnia illa, quae in praestantissimis quibusvis commendari notavimus, obtinent, praesertim vero in *Vaticanis, Barberinis & Parisiensibus*. Sed de his mox separatim & distincte agetur, eo capite, quod tractat de codicibus seu scriptis seu editis, quibus in adornanda nostra Pandectarum editione usi sumus.

C A P U T IV.

EDITIONES PANDECTARUM.

Vulgata, Norica, Florentina. quatenus vulgata editio dicenda. mixtae editiones. Generalia monita de editionibus praesertim antiquioribus. Prima Pandectarum exemplaria Venetiis excusa. Elenchus editionum juxta seriem annorum quibus in lucem missae sunt, maxime vero quae Florentinam Taurelli antecesserunt.

Passim tres fratuuntur Pandectarum editiones, Vulgata, Norica, & Florentina. recte, ut nobis quidem videtur. Nemo duplicem facit, Vulgarem, & Pisana, seu Florentinam ¹. alius vero totidem quot sunt exemplaria typis mandata ²: usque adeo ut vel Russardi, Contii; Hotmanni, Charondae, Pacii & Gothofredi editiones diversas putet a Florentina; ideo scilicet, quoniam summaria, additiones, notaeve habent, quae non sunt in laudata Florentina; quin & singulos distinguit, utpote in quibusdam horum discrepantes. Sed neutra sen-

ten-

¹ Hahn. in *Observat. ad Wesenbec. dissert.* 1. *commun. num.* 6.

² Ericus Mauritius *De libris juris*

tentia utimur. Quatenam autem sit Norica, quatenam Florentina, editoribus illius Haloandro, hujus autem Taurello, ex praedictis jam satis notum arbitror. At Vulgata aliis aliter definitur. Mihi sane Vulgatam constituit ea lectio, in quam plures antiquae editiones, quae *vulgo* in manibus omnium erant, conveniunt, maxime quae ante Noricam & Florentinam prodire: nam posteriores fere alterutram secutae sunt, etsi in nonnullis differant. Ex posterioribus praeterea quaedam mixtam speciem obtinere videntur, dum ex tribus illis conflatae confarcinataeque sunt. et tamen fere magis inclinant in unam aliquam earum, sub qua idcirco censei possunt. ita Jac. Gothofredus editionem Hugonis a Porta, quae emissae est anno MDLI, ad Florentinam refert, cum multas habeat lectiones e Florentino exemplari desumptas. sicque ego Baudozae editionem anni MDXCIII Vulgatae accensuerim. Vulgata igitur non est certa quaedam editio certumve exemplar, sed consensus plurium exemplorum in eandem lectionem, *vulgo* jam pridem receptam. Quatenus vero ad singulares antiquarum editionum lectiones attinet, illae iis ipsis exemplaribus propriae sunt & peculiares, neque tamen propterea peculiarem & separatam editionem constituunt.

His praemissis enumeremus antiquissimas, eoque nomine rariores & magis notabiles editiones. ita nihilominus, ut ea enumeratio non descendat infra Taurellianam Pandectarum editionem, quae prodit anno MDLIII; tum quod insecutae & plus notae sunt, & numero infinitae, tum quod Taurelli editionem exhibere consueverunt. at tamen recentiorum insigniores, & notis marginalibus aliisque additamentis commendabiles adjecturi sumus, se-

K k 3

culum

1 Jac. Gothofr. in *Biblioth. Juris civ. cap. 4. num. 3.*

culum tamen XVI. non egressuri. Sed & illud hic monendum, ne ferme ad singulas editiones repetere necesse habeamus, antiquas istas eorum temporum Gothico charactere, seu litera S. Petri, ut vocant, vel ut quidam, monachali, expressas esse; item aliquando rubricas habere miniatas, plerumque autem in margine glossas Accursii aliorumque veterum glossatorum. Postremo sicubi pars tantum Pandectarum invenitur, non ideo protinus concludendum reor, eam seorsim praelo commissam fuisse, sed potius ibi deesse reliqua volumina. patebit hoc insigni exemplo editionis Venetae anni MCCCCLXXXV. An autem Digesta initio absque Codice impressa fuerint, & Codex absque Digestis, dubito: sed novem priores libros Codicis dudum solos editos fuisse, nemo est, qui ignoret. Institutiones separatim typis adornatas facilius crediderim, & quidem ante alios libros Juris. certe Moguntiae in publicum prodierunt anno MCCCCLXVIII. Basileae MCCCCLXXVIII. & Venetiis MCCCCLXXXIV¹. Quum autem postea Venetiis, anno nimirum MCCCCLXXXIX, per Babristam de Tortis excusas prehenderim² Institutiones cum Novellis, suspicor propemodum, integrum Juris civilis corpus per eundem tunc temporis praelo commissum fuisse. Quin et Codex Justiniani Moguntiae editus est an. MCCCCLXXV³. Verum a conjecturis ad ea veniamus, quae nobismet ipsis compta sunt, aut quae aliunde pro certo accepimus.

Et prima quidem Venetiis excusa videntur Pandectarum exemplaria, ut refert Cujacius⁴, atque ibi saepe dein-

¹ Moguntinae editionis exemplum in pergamento possidet *Vaticana* bibliotheca num. 5115. Basileensis est apud Cl. Westenbergh Antecessorem Academiae Fraqueuranae. Veneta in bibliotheca *Sorbonae*. ² In *Abbatia Benedictinorum*, quae Florentiae est. ³ In biblioth. *Vaticana* nu. 5155. ⁴ Jac. Cujac. III. *Ad African.* in l. 6. *De lege Cornel. de falsis*. *Qua prima*, inquit, *Venetius jam olim fuere excusa Digesta*.

deinceps repetita fuit eorundem editio. Sed et apud Gallos mox complures editiones prodierunt. *Ad hæc*, inquit Haloander, *quoties renovantur tam in Italia quam Gallia editiones librorum Juris civilis, hoc tantum adjeto elogio, castigatiores & auctiores dari?* ¹. De quibusdam autem antiquis impressis, jam pridem loquutus est Ludovicus Blaublommus, & in specie de vetusta Nurembergensi editione: scripsitque hæc ante annum MDXXIII, quo prodiit ejus editio ². Antiquissimum vero exemplar, quod videre me memini, est

Digestum infortiatum, sine loco aut anno impressionis ³. in fol.

Sequentia his annis impressa reperiuntur:

Digestum novum, per Petrum Maufer. *Paduae* anno 1479. MCCCCLXXIX. in fol. 4.

Digestum infortiatum & novum. *Venetis* per Joan. & Gregor. fratres Furlivienfes, anno MCCCCLXXXV. item Institutiones & Novellae in fol. Hac editione Politianus usus est ⁵.

Digestum novum, editio *Veneta* Andreae Calabrensis de Papia, anno MCCCCLXXXIX. in fol. ⁶.

Digestum vetus. per Baptistam de Tortis. *Venetis*, an. MCCCCLXXXVIII. in fol. 7.

Corpus

¹ Gregor. Halo. in *praefat. Codicis*. ² Ludov. Blaublom. in *notis margin.* ad l. unic. De remission. item ad rubr. De separationib. & l. 1. §. 1. eod. & alibi. ³ Parisiis in biblioth. Sorbonae. character solito major est. ⁴ De la Caille *Histoire de l'imprimerie*, pag. 31. ⁵ Solum Digestum novum cum Institutionibus & Novellis vidi Florentinae in laudata Benedictinorum Abbatia: sed de infortiato fidem facit hæc Bolognini adnotatio in Digesto novo anni 1489. *Illud Polliciani fuit impressum die 11. Maii 1485. & sic prius. Infortiatum vero die 10. Novemb. 1485.* Immo vero, quia Politianus eâ editione usus est ad notandas Florentini exemplaris varietates, inde tuto concluderimus, etiam Digestum vetus adfuisse. ⁶ Bononiae in aede S. Dominici, inter libros Ludov. Bolognini. ⁷ Mich. Maittaire *Annales typograph.* pag. 350.

1499. Corpus Juris. *Venetis*, apud Babt. de Tortis, quinque tomis, in fol. 1. Prior tomus, seu Digestum vetus, prodiit anno MCCCCLXXXIX. idemque esse reor cum Digesto veteri, quod praecedat, ac proinde errorem esse in numeris. Alter tomus editus demum anno MDI. reliqui vero tres anno MD. (a)
1500. Libri Juris *Mediolani* prodierunt circa initium seculi sextidecimi. hos laudavit Alciatus 2.
1506. Corpus Juris civilis. *Venetis* per Babbst. de Tortis, anno MDVI. & MDVII. quinque voluminibus, in fol. 3.
1508. Corpus Juris civilis. *Lutetiae*, anno MDVIII. in fol. 4.
1509. Digestum vetus & infortiatum, opera magistri Andree Boucard. *Parisiis* apud Joan. Bonhomme, Joan. Petit & Tilemannum Kerver, in quarto. Prius autem volumen prodiit anno MDIX. alterum MDXI 5. In editione illud singulare est, quod Digestum infortiatum pro libris xxv. xxvi. xxvii. Pandectarum &c. habet libr. I. II. III. &c.
1511. Corpus Juris civilis. *Lutetiae* apud Jodocum Ascensium, an. MDXI. quinque tomis, in quarto 6.
1513. Corpus Juris civilis. *Parisiis*, itidem quinque tomis, in quarto. Digestum vetus prodiit an. MDXIII. novum MDXIV. postea demum infortiatum an. MDXV. Codex autem an. MDXVI. denique Authenticum &c. MDXV. similiter ordine praeposito 7.
- Cor-

1 In catalogo Bibliothecae *Amstelodamensis*, pluteo K. num. 1. -- 5. (a) In praefatione tomi II. legitur: *Habeo 1500. exemplaria ex officina mei Babbstae de Tortis*. In initio autem tomi I. huic bibliopolae nomen est *Babbsta Tortus*, at in fine ejusdem voluminis, & passim, *de Tortis*. 2 Anto. August. I. *Emend.* 2. -- in *Mediolani* ante XL. annos editis libris, ut illis temporibus diligenter satis, quos ab Alciato praeceptore meo laudari audio. 3 Penes Virum Clar. J. O. Westenberg, in Academia Franequerana Antecessorem. Forte eo respicit August. De LL. & Sctis. *Julia leges*. 4 Ruffardus ad l. 59. §. 4. *Mandati*, adde l. 29. *eod.* 5 Utriusque hujus Digesti possessor est Consultiss. in Hollandiae Curia causarum Patronus Franc. van Limborch. 6 Vidi Florentiae in bibliotheca nescio qua. 7 In bibliotheca Pontificia, quae in Vaticano est, num. 5473. in fol.

posteriores libri Codicis, Feuda &c. at novem priores libri Codicis demum an. MDXXX. Digesto veteri praemititur praefatio Ludov. Blaublommii. praeterea ad marginem collocantur libri & tractatus, unde leges desumptae: non tamen in duobus seqq. Digestorum voluminibus ¹.

1529. Digestorum seu Pandectarum libri L. ex editione Gregorii Haloandri. *Noremburgæ*, an. MDXXIX. tribus voluminibus, in quarto ². litera est Romana. In fronte hujus edit. post nomen Haloandri sequitur, *qui primus omnium Florentinas Pandectas edidit, quanquam non per omnia illarum fidem secutus sit, sed aliorum etiam antiquorum codicum, ut ipse profitetur*. Sed ea de re ex professo agitur libro seq. cap. 3.

1530. De corpore Juris glossato agens Clariss. Struvius, ac de variis illius editionibus, ait inter alia, *Ut taceamus antiquiores istas, quæ literis monachalibus adparent, frequentiores sunt Lugdunenses 1530. 1548. 1550. in fol. Parisienses de anno 1559. &c. in fol. & 1535. in quarto* ³. Prodiit igitur *Lugduni* anno MDXXX Corpus glossatum: sed apud quem, quo curante, quotve tomis, non addit.

1531. Corpus Juris civilis, edente Ægidio Daurigny. *Parisii* apud Franc. Regnault, an. MDXXXI. in octavo, literulis Gothicis rubro nigris. ⁴.

1534. Corpus Juris civilis. *Parisii*, apud Claudium Chevalonium, an. MDXXXIV. curante Ægidio Perrino. Digestum novum prodiit an. MDXXXIV. forma est in folio. ⁵.

Cor.

¹ In bibliotheca *Academiae Trajectinae*, Juridici in fol. 275. c.-g. Solum informatum reperitur in bibliotheca *Sorbonae*. ² Noricam Haloandri editionem aliquamdiu nobis commodavit Vir Celeberrimus *Alexander Cuningamus*, donec tandem ipsi eam nacti sumus Neapoli. ³ Burcar. Gottelf. Struvius *Historia Juris*, cap. 5. §. 13. in notis. ⁴ Vidi apud laudatum Scotum, *Alexand. Cuningamium*. ⁵ Apud eund.

Corpus Juris glossatum. *Parisiis*, an. MDXXXV. in quar- 1535.
to. 1.

Corpus Juris civilis. excudebat *Lugduni* Franciscus Fra- 1536.
din, impensis Hugonis de Porta, an. MDXXXVI. in fol.
quinque tomis. 2. Dicitur hoc Corpus *ad doctissimorum*
Virorum annotationes, exemplariumque vetustorum fidem re-
cognitum. Adfunt in margine (praeter varias lectiones,
in quibus crebra mentio Pand. Flor.) etiam tractatus Ju-
risconsultorum, & librorum numerus ante singulas leges
e regione nominis uniuscujusque JC. *Fradinianorum* li-
brorum meminit Augustinus, quos alibi *Lugdunenses* vi-
detur appellare, aut certe *Lugdunenses antiquiores*. 3.

Corpus Juris civilis. *Parisiis* apud Chevallon. an. —
MDXXXVI. in octavo, septem voluminibus 4. Ad hanc
aut unam e proxime antecedentibus pertinere arbitror
oppido notabilem Alciati admonitionem *lib. VI. Parerg.*
6. 9.

Corpus Juris, ad exemplar Gregorii Haloandri qua li- 1540.
cuit fide castigatum. *Parisiis* apud Carolam Guillardam,
an. MDXL. undecim voluminibus in octavo 5.

Corpus Juris civilis. *Lugduni* apud Hugonem et hæ- —
redes Amonis a Porta, an. MDXL. & MDXLI. quinque to-
mis, in fol. 6. Hac editione usus est Robertus, negle-
cta Florentina Taurelli. 7.

Pandectarum seu Digestorum libri L., non solum ad 1541.
L I 2 editio.

1 Burcard. Gotthelf. Struvius *lo. laud.* vide descripta ex eo ad an. 1530. 2 Pos-
sident eam edit. Vir Ampliff. *Bertramus Hisfeld*, Curiae Comitatus Culemburgen-
sis Senator primarius. 3 Anto. August. *lib. II. Emend. c. 5. & lib. III. c. 1.* item
lib. III. c. 6. Per *Lugdunenses* autem libros intelligere potuit editionem, quae pro-
diit an. 1540. & 1541. a quibus distinguit *Lugdunenses antiquiores*. Meminit etiam
Ruffardus exemplaris *Frad.* ad l. 1. pr. *De eo qui pro tuto.* 4 In auctione habi-
ta Hagae Comit. per van Lom, Gooße & Alberts 16. Martii 1716. in octavo
nu. 67. 5 Penes Consultiff. *Fr. van Limborch.* 6 Joh. Robert. *lib. II. Receptar.*
lect. c. 6. 7 Gesneri *Bibliotheca*, voce *Gregor. Haloander.*

editionem Gregorii Haloandri diligenter collati, sed et Andreae Alciati consilio judicioque in quamplurimis locis feliciter recogniti, adjectis ejusdem beneficentia Mostestini responsis Graecis in tit. De excusat. tutor. haecenus desideratis. Item Codex, Novellae &c. *Basileæ* apud Joan. Hervagium, an. MDXLI. duobus voluminibus in fol. Est autem satis cognita haec editio, sed quamplurique confundunt cum Haloandrina seu Norica.

1547. Corpus Juris civilis &c. collatis non paucis venerandae fidei exemplaribus, adhibitoque doctissimorum Jurisconsultorum judicio. *Lugduni* apud Hugonem & haeredes Aemonis a Porta, anno MDXLVII. quinque tomis in fol. 1.

1548. Corpus Juris civilis, ex emendatione Antonii Augustini. *Parisiis* apud Carolam Guillard, viduam Claudii Chevallonii, & Gulielmum de Bois, an. MDXLVIII. Digestum infortiatum & novum, ut et Codex cum Institutionibus &c. non ante an. MDL. prodierunt 2. Elegans editio est, forma in quarto, quinque voluminibus. Vulgo audit, *Corpus Juris Augustini*: sed praeter emendationes ex Augustini libris desumptas, quae ex Pandectis Florentinis petitae, ut notum, puto eam nihil habere, quod ab Augustino profectum sit. Satis id indicant haec verba in fronte prioris voluminis: *Multa sunt restituta, cum doctorum Virorum opera, tum vero maxime Antonii Augustini emendationibus*. Eadem emendationes et a Vintimillio receptae sunt in editione, quae eodem tempore prodiit, & proxime memoratur.

— Digesta seu Pandectae Juris civilis libri L, nunc primum ad fidem Pandectarum Florentinarum sexcentis locis

cis

1 Hujus editionis penes me exemplum est, eamque & proximam Hervagii adhibuimus. 2 Apud Virum Clariss. *Cornelium de Waal*.

cis emendati supra Gregorii Haloandri editionem, curante Jacobo Vintimillio Rhodio. item Codex & Novellae &c. *Parisis* apud eandem Carolam Guillard & Guliel. Des Bois, an. MDXLVIII. novem voluminibus, in octavo ¹. Vidi ejusdem editionis exemplum, in quo solum Codex & Novellae &c. praeferunt an. MDXLVIII. Pandectae vero MDL. ².

Corpus Juris civilis. *Lugduni* apud Hugonem a Porta, an. MDIL. quinque tomis, in fol. 3. Eo autem anno prodiit Digestum vetus; at infortiatum & novum demum anno sequenti: Codex & Novellae jam prodierant an. MDXLVIII. ^{1549.}

Corpus Juris civilis, ad Florentinarum (quae prius ^{1550:} Pisanae) prototypum, & ad Avenionensem archion emendatum. *Lugduni* apud Sennettonios fratres, an MDL. voluminibus quinque, in fol. Character est rubro niger, cum figuris ante singulos libros ⁴. In praefatione plenius dicitur: *collatum fuit non ad aliud, quam ad sui ipsius proprium & antiquum exemplum, nimirum ad Florentinarum (quae olim Pisanae fuerunt) Pandectarum prototypum, item ad antiquissimum venerabilis collegii Avenionensis archion.* Quum autem essem Avenione, diligenter sciscitatus sum, an, & ubi esset illud *archion*; sed incassum.

Corpus Juris civilis, ex Pandectis Florentinis recognitum & emendatum, ut nihil, quod ad puram putam eorum librorum lectionem attinet, desiderari possit. Adjecimus pluribus locis annotationes ex doctissimorum Vi-

LI 3

rorum

¹ Et hanc nobis utendam largitus est Ampliff. van Bynkershoek. ² Apud Doctiff. & Consultiff. *Abr. Wieling.* ³ In bibliotheca *Trajectina*, Juridici in fol. N. 104. a - - e. ⁴ Exemplum hujus editionis nuperrime dono mihi dedit Vir Ampliff. Franc. vander Hoop, Supremae in Batavis Curiae Senator.

rorum commentariis. *Lugduni* apud Hugonem a Porta & Anto. Vincentium, an. MDLI. quinque voluminibus, in quarto ¹.

— Antonii Syphriani Pandectae manuales, in minori forma. *Lugduni* apud Gulielm. Rovillium, an. MDLI. cum Codice & Novellis, studio atque opera Bernardi Rolandi Castrensis ². Dicuntur autem Pandectae *post omnium editiones & Haloandri castigationem ad librorum Florentinorum fidem innumeris in locis emendatae*.

1552. Corpus Juris civilis, cura Haloandri. *Parisius*, apud Carolum Guillard, viduam Claudii Chevallonii, & Guliel. Desboys, an. MDLII. & MDLIII. septem voluminibus, in octavo. solus autem Codex posteriore anno typis descriptus ³. Pandectae sic inscribuntur; *Digestorum seu Pandectarum Juris civilis libri L, ad exemplar Florentinum & Haloandrinum, nec non vulgatas editiones quam diligentissime collati, passimque emendati, additis omnibus inscriptionibus*. Immo illud singulare ac praecipuum habet haec editio, quae ex tribus illis conflata est, quod signa quaedam in contextu collocantur, quibus singulae dignosci queant. Editionem hancce curavit Ludov. Miraeus Rosetanus, consulto in difficilioribus E. Ranconeto. Hic inter alia Graecam constitutionem, quae Pandectis praefixa est, pluribus locis mancā & corruptam, quatenus licebat, restituit.

1553. Pandectarum seu Digestorum libri L, ad archetypum Florentinum recogniti per Laelium Taurellum, edente ejus filio Francisco. *Florentiae* ex officina Laurentii Torrentini, anno MDLIII. in fol, tribus voluminibus magnifice

¹ Est et illud saepius laudati Supremae Curiae Senatoris, *Corn. van Bynkershoek*, quo vel maxime usus sum. ² Simon van Leeuwen in *Hist. Jur. civ.* versus finem. ³ Penes Clariss. *Westenberg*, in superioribus jam laudatum.

gnifice ac pereleganter perque accurate impressis.

Post enumeratas varias editiones Corporis Glossati sic 1554. pergit Clariss. Struvius; *Præstant vero reliquis ea quæ sub signo Salamandræ prodiit Lugduni 1554. fol. quinque tomis, atque rubricis est distincta: Ea quæ et sub signo Leonis prodiit Lugduni 1580. &c.* ¹.

Corpus Juris civilis. *Lugduni* apud Hugon. a Porta, 1560. an. MDLX. quinque tomis, in fol. Digestum autem infortiatum pridem antea typis absolutum fuit, anno videl. MDLVI. Codex vero an. MDLVII. præterea Institutiones & Novellæ cum tribus ultimis libris Codicis an. MDLVIII. denique Digestum vetus & novum an. MDLX. ².

Jus civile, manuscriptorum librorum ope - - - infini- 1561. tis locis emendatum, & notis perpetuis illustratum, Ludovico Ruffardo auctore, consilio tamen & auctoritate Francisci Duareni, qui summaria in Pandectas præscripsit. *Lugduni* apud Rovillum, an. MDLXI. duobus voluminibus, in fol. Secuta est editio Plantiniana *Antverpiæ*, anno MDLXVII. in octavo: ut & tertia apud eundem, Plantinum an. MDLXX. ³.

Corpus Juris civilis, juxta exemplar Florentinum examinatum. *Lugduni* apud Hugonem a Porta, an. MDLXII. quinque voluminibus, in fol. ⁴.

Corpus Juris civilis, cum notis Antonii Contii, & summariis Franc. Hotmanni. *Parisiis*, an. MDLXII. novem voluminibus, in octavo. ⁵ Prodiit & Contii editio *Lugdunensis*, an. MDLXXXI. apud Rouillum, quatuor-

¹ Burcard. Gotthelf. Struvius in *Historia Juris*, c. 5. §. 13. in notis. ² In bibliotheca Academiae Franequeranae. ³ De posteriore, quæ minus nota, agitur in præfat. *Corporis Glossati* anni 1525. ⁴ In auctione habita Hagae Comit. apud van Lom, Goosse & Alberts 16. Martii 1716. in fol. num. 252. ⁵ Bibliotheca *Marckiana*, in octavo, num. 434.

tuordecim tomis, in decimo sexto: quae omnibus nota est.

1565. Corpus Juris civilis. *Lugduni*, an. MDLXV. quinque tomis, in fol. ¹.
1569. Corpus Juris Glossatum. *Venetiis* apud Nicol. Bevilacqua, an. MDLXIX. quinque tomis, in quarto ². Rubricae & inscriptiones minio expressae sunt; estque nitidissima editio.
1570. Corpus Juris civilis, ex editione Gregorii Haloandri. *Basileae* apud Thomam Guarinum, an. MDLXX. tribus tomis, in fol.
1572. Corpus Juris civilis, cum notis Franc. Hotomani. *Parisii*, an. MDLXXII. decem voluminibus, in octavo ³.
1574. Laudatus supra Struvius ibidem subjicit; *Optima vero est editio quae Venetiis 1574. in quarto prodiit quinque tomis. Pandectas haec continet cum Florentinis collatas, Codicem, Sc. adjectis glossis & rubricis distincta una cum scholiis Antonii Persii, indice materiarum Aegydii Peririni Sc. Haec editio ob chartae literarumque nitorem, accuratam imprimendi rationem, distinctiones rubricarum, atque adjectum indicem satis locupletem reliquis praestat.* ⁴.
1575. Corpus Juris civilis, accurate Ludov. Charonda. *Antverpiae* apud Christoph. Plantinum, an. MDLXXV. duobus voluminibus in fol.
1580. Corpus Juris, studio & opera Julii Pacii. excudebat Eustat. Vignon Atrebat. an. MDLXXX. in folio. Prodiit apud eundem, eodem anno, novem voluminibus in octavo.
1583. Corpus Juris civilis, cum notis Dionysii Gothofredi. *Lugdu-*

¹ Bibliotheca Vaticana, in fol. num. 5184. ² Penes doctissimum *Abrah. Wieling.* ³ Hanc editionem ipse habeo. ⁴ Burc. Goth. Struvius in *Historia Juris d. c. 5. §. 13.* in notis.

Lugduni, in officina Barthol. Vincentii excudebat Jacob Stoer, in quarto ¹. Eadem editio totidem verbis, totidemque paginis repetita, si non plane eadem cum novo titulo, prodiit an. MDLXXXIV. ². Vide quae infra dicentur sub anno 1598.

Corpus Juris civilis. *Venetis*, anno MDXCI. quinque ¹⁵⁹¹ tomis, in quarto ³. Priori tomo praemittitur: *Pandectarum tomus primus cum Pandectis Florentinis, quæ olim Pisanae dicebantur, diligentissime collatus, lectionum varietatibus, quibus a Florentinis discrepabat (communem enim lectionem retinere malimus) in margine rite collocatis, commentariis Accursii, & multorum insuper aliorum Jurisconsultorum, tam veterum quam neotericorum, præcipue autem Antonii Persii, Philosophi & J. U. D. scholiis atque observationibus illustratus.*

Universi Juris civilis, in quatuor tomos distributi, ¹⁵⁹³ Corpus, cum glossis & variis lectionibus, opera & studio Petri ab Area Baudoza Cestii. *Genevæ*, apud Cartesium, an. MDXCIII. quatuor voluminibus, in quarto ⁴. Character est rubro niger, isque minutior, nitidissimus tamen. Sed & haec vulgatam sequitur.

Corpus Juris civilis, a Dion. Gothofredo recognitum, ¹⁵⁹⁸ editio secunda. Additus est breviculus index, 1925 regulas Juris continens. Excudebat G. Læmarius, impensis haeredum Eustachii Vignon et Jo. Chouer an. MDXCVIII. in octavo majore, absque notis ⁵. In hac editione expressit Gothofredus majusculas, et cetera Taurelli signa. Dedicatio habet subscriptum annum MDLXXXVIII.

M m

ut

¹ Penes Amplissimum Virum, Nicolaum Ketlaer, Supremae Curiae Senatorem. ² Hancipse possideo. ³ Genuae in bibliotheca *Annunciatae*. ⁴ Etiam hujus editionis exemplum ipsemet possideo. ⁵ In bibliotheca Viri Clariss. *Hadrian. Relandi*.

ut proinde error esse videatur aut in eo, aut in altero annorum numero. Quod si vero recte habet numerus in fronte editionis hujus, manifestissime comprobatur, editionem anni MDXCIV. eandem esse cum prima Gothofredi, quae prodit anno MDLXXXIII. additur enim huic, *editio secunda*.

Praeter eas autem editiones, quas hic laudamus, sine dubio erunt & aliae, dignae quae itidem recenseantur: has ut nobiscum velint communicare, obnixè eruditos rogatos velim. Sunt denique etiam quae citantur sine anno. Andreas Schot simpliciter laudat editionem *Ilerdae* excusam¹; Leoninus autem *Gebenensem* cum Glossario ei adjecto².

¹ Andr. Schot *lib. V. Observat. c. 33.* ² Elbert. Leonin. IV. *Emendat. 5. num. 4.*

CAPUT V.

DE PANDECTIS MSS. ET EDITIS
QUIBUS USI SUMUS.

Incuria editorum in designandis codicibus, quorum varias lectiones referunt. Libri manuscripti, quibus usi sumus: nimirum Vaticani, Palatino Vaticani, Christianae, Barberini, Otoboniani, ad Sanctae Crucis, Magliabechi, Trevisani, Taurinenses, Parisienses, Bynkershoekiani. Editiones a nobis adhibitae: videlicet Blaublommiana, Roberti Stephani, Norica, Hervagiana, duae Hugonis a Porta, Vintimilliana, Taurelliana, Ruffardina, Contiana, Charondae, Gothofredi, Baudozae, & recentiores.

Ea editorum est negligentia, ut fere non edoceant lectorem, quid praestiterint, & quod praestant, quo fato

¶ *Qua auctoritate præscent.* ita scribit Amplissimus supremae Curiae Senator van Bynkershoek ¹. Pessima nimirum consuetudine nudas lectionum varietates adnotant, ut nescias, scriptis codicibus debeatur lectio an editis, antiquis an recentibus, uni vel pluribus; denique an ex libro aliquo, an vero ex mera conjectura proficiscatur. Id autem ante omnia cavendum duximus; nec solum indicandos esse codices, quinam & ubi sunt, sed etiam cujus aetatis, qualesque videantur. Libet igitur hoc cap. seriem singulorum, tum manu tum calamis descriptorum, ordine subjicere.

Codices VATICANI.

Digesta vetera haec sunt ².

I. Omnium longe vetustissimum exemplar est, in quo lineae seu versiculi sine columnis per totam paginae latitudinem ducti sunt, cum integris omnino inscriptionibus, & vestigiis Graecarum dictionum. In capitalibus A scribitur pro A, sine linea transversa. Abbreviationes, quas vocant, tam paucae adsunt, ut vel ipsae inscriptiones maximam partem plenis literis perscriptae sint, verbi causa, *PAULUS lib. I. ad legem Juliam & Papiam. MARCIANUS l. II. Institutionum. PAUL. lib. octages. VIII. ad ed. &c.* In correctionibus, quae admodum recentes, multa erasa. Variis locis quaedam folia exciderunt; pleraque autem suppleta sunt manu recentiori.

M m 2

II. Ita-

¹ Corn. van Bynkersh. *In literis ad me datis* ip[s]is Kal. Septembr. 1714. ² Designantur autem his numeris 1406. 1405. 1408. 1409. 1410. 1411. 1412. & 1413. num. 1405. & 1406. habetur; *Pandectarum pars I. continens* xxiv. libros. numero autem 1408. & seqq. legitur, *Digestum vetus cum glossis Azonis & Accursii.* videatur istius catalogi pag. 101. & 102. Praeterea post octo illa priora deinceps alia tria referuntur pag. 112. num. 2511. 2512. 2513. hoc titulo; *Digestum vetus cum glossis.* Denique duodecimum pag. 163. num. 2705. *Digestum vetus cum adnotationibus.*

II. Itidem pervetustum. character minutior est compressiorque. deest folium in extremo tit. Ad leg. Aquil. inscriptiones legum hujusmodi: *MARCEL·LUS l. singli ad formulam Ipoth. GAL. lib. VIII. ad legem Jul. & Pap. &c.* N eo modo formatur, ut facile cum D confundi possit. Glossae in eo rarissimae, & quae sunt, omnes aliquanto posteriores sunt.

III. Codex satis antiquus, similiter cum paucis glossis, iisque recentioribus. Ceterum vix tamen est ut seculum XIII. attingere videatur. Est autem eleganter & cum cura scriptus. terminatur cum *l. 14. §. 2. De fundo dota.* cetera desunt.

IV. MSS. recentissimum, sed tamen & correctissimum, magnaue diligentia & sumptibus conscriptum. Est autem formae majoris, cum miniaturis & marginibus deauratis. In principio habentur insignia Innocentii VIII. P. M. ex familia Cybo¹, ut jussu ejus usuique exaratum videatur. Is autem Pontifex Ecclesiae praefuit ab anno Chr. MCCCCXXXIV. per annos fere octo.

V. Eodem fere tempore conscriptus codex. neque hic glossae margines implent.

VI. Sed et ille omnino recentioris notae est.

VII. MS. antiquum, diligenter & nitide conscriptum. De accuratatione nihil habeo dicere, cum examinare non potuerim. Glossae inaequales sunt: nam variis locis margines vacant, saltem magna ex parte. In calce apparent vestigia anni, ni fallor, MCCCCLXIX.

VIII. Liber ejusdem plane temporis ac characteris, nisi forte quod paulo major est. neque ei per omnia glossae adfunt: atque hae ut recentiores, ita nec unius manus aut aetatis sunt.

IX. Co.

¹ Vide Platinam in hoc Pontifice.

IX. Codex satis antiquus, oblonga & angusta scriptura, distincta nihilo minus. miniata initia sunt nominum Jctorum, et § *libro*. plurimae glossae aequaevae. Diligentissime porro lectus est, & commentatus etiam plurimis notis interlinearibus. Praecedit constitutio *Om-nem*: quod & in aliis MSS. observavi. Fuit quondam in dominio JCTi Floriani de Sancto Petro ^a.

X. Et hic vetus codex est, inconcinna & inaequali plurium manuum scriptura exaratus. glossae paucae comparent. initio librorum nomen Jureconsulti perplexa miniatura continetur. verum a lib. vi. ad finem spatium miniaturis destinatum, impleri neglectum est.

XI. Majoris formae volumen, pulchro sed recenti caractere, magnis miniaturarum impensis delineatum. quin & initiales uniuscujusque legis literae multis subtilissimisque cincinnis operose exornatae sunt vario minio ^b.

XII. Et ultimum. recens est, & grandioris characteris. glossae tamen nullae, nisi paucae quaedam adnotationes. inscriptiones ubivis. literae initiales miniatæ prioribus libris alicubi praetermissae fuere, ut & in fine voluminis.

Digestum infortiatum ibidem reperi, valde quidem recens & circa initia typographiae, ut arbitror, scriptum, sed fidelissimum & quam proxime ad prototypum accedens, ut ex eo descriptum videri possit. sed nec a quoquam fuit correctum. Inscriptiones legum pluribus locis integrae sunt. Pro glossis autem sunt nudaee legum citationes. Sed & orthographia hic multo rectius servata est

Mm 3

est

^a Nimirum ultimâ pag. illius constitut. in summo margine scriptum est recentiore nitidaque manu: *Iste liber est famosissimi utriusque juris Doctoris Domini Floriani de Sancto Petro, quem mutuavit mihi Antonio de Andarellis de Arimino, die xxiiii. Octobr. Indictione quarta.* ^b In extremo legitur. *Explicit Digestum vetus. Deo grâs.*

est quam solet. Graeca vero prorsus absunt, quorum loco solummodo substitutum, *interpretatio Graeca*. ita exempli causa *l. 1. De confirm. tut. MODESTINUS l. vi. excusation. greca interpretatio*. nihil praeterea. *Lege autem 7. & seqq.* usque ad *l. 15. De excusationib. tut.* quicquid in iis Latinum occurrit, continuatum est adjectumque *legi 6.* omissis tamen hic illic nonnullis Latinis, quae inter plura Graeca conclusa delituerunt. Quod attinet ad scripturam, character minutus est, sed distinctus, paucas habens abbreviationes. Forma quoque codicis minor. Ceterum incipit demum cum rubrica *De tutelis*, definit autem cum verbis *Si vero* in prin. *l. 12. De honor. possess. contra tabb.* cujus ea illic inscriptio est, *GAI^s lib III. decimo ad edictum provinciale* ¹.

Sunt insuper in eadem Vaticana veteri plura Digesta infortiata, sed quae, aliis codicibus occupatus, inspicere distuli. Puto autem praeter laudatum adhuc septem reperiri ².

Digesta autem *nova* istic sequentia exstant ³.

I. Volumen recentius cum glossis aequalibus, scriptura majori oblonga. Est autem satis incuriose exaratum, & vitiis scatet, certe usque ad *lib. xli.* ibi vero accuratissimum esse incipit, praesertim in legum divisionibus. paucae in eo abbreviaturae. Sub tit. *De manumission.* desideratur quasi folium, & duo sequentia praepostere ligata sunt. Illud singulare, quod post *l. 21. De fidei-commis. libert.* habet; IDEM. *Qui honoris adipiscendicaa quid de suo alicui adicere vel spondere desiderat, non magis*

¹ Designatur hoc volumen in catalogo MSSrum biblioth. Vatic. veteris *nu. 1407.* hoc nomine, *Pandectarum pars II.* ² Videlicet a *num. 1414.* quousque perveniunt *Vetera Digesta*, ad *num. 1421.* a quo *Nova* referri incipiunt. ³ In laud. catal. *Digestum novum cum glossis Accursii.* a *num. 1421.* ad *num. 1426.*

magis q) dat depdere volumus, quam spondentem ignominiam pati decrevimus. quorum nihil hoc loco in Pand. Flor.

• II. Mediocris aetatis codex. Et ejusdem fere characteris, sed nitidioris magisque distincti: accuratior quoque & abbreviationibus non admodum inquinatus. Post l. 23. *De adquir. rer. dom.* inscriptiones legum adscribi videas, hoc modo, *PAULUS l. xviii. ad f.* contingat autem eadem describentis manus, ut adeo anteriori codici, unde hic descriptus, imputandum videatur. intermittuntur tamen subinde inscriptiones.

III. Liber paulo vetustior, scriptus, ni fallor, in confinio seculi xiv. & xv. bona largaque scriptura est, nec abbreviaturis multum abundans praeterea perquam accuratus, & in pluribus archetypo respondens ^a.

IV. Codex vetus, medio forte seculo xiv. conscriptus, aut ejus initio. character rotundior est diductiorque, & apprime perspicuus. Glossae non multae, nec unius temporis. in inscriptionibus prima uniuscujusque Jurisconsulti litera ubique deest, reservata procul dubio in aliud tempus, ut tanto splendidius, forte & alia manu, ad pingeretur. sic sane usque ad l. 16. *De verb. sign.* ubi manifestissime novus librarius orditur a *rois -- num appellamus. nam publici appellatio &c.* Liqueat hoc e scriptura minutiore & compactiore, ejusdem tamen temporis, ut arbitror. hic autem habet literam initialem in nominibus Jctorum. Sed & hic plerumque fidelior sequitur membranas archetypas.

V. MS. recentissimum, majoris formae & augustioris,

^a. In extremo libri est. *Jo. Bartolo di Domenico Chösti o venduto questo di 12. d'Agust. 1419. &c.* reliqua tam male scripta, ut sensus elici nequeat. Manus autem videtur Germanica potius quam Italica, corrente calamo usa.

ris, nitidissimis literis & pulchris picturis miniatis in initio librorum. Sunt & hic insignia Innocentii VIII. ut proinde omnino pertineat ad Digestum vetus *iv.* quod in superioribus est relatum. margines tamen deaurati non sunt.

VI. Scriptura antiquiuscula est, sub initium puta seculi *xv.* exarata. literae oblongae, nitidissimae accuratissimaeque. Glossae rariores, & in contextu pauca verborum compendia. Congruit fere cum eo volumine, quod quarto loco retuli ^a.

Codices PALATINO-VATICANI.

Digesta vetera haec sunt: ¹.

I. MS. seculi, ni fallor, *xiv.* non nimis provec̃ti. character major, pulcher & distinctus ^b.

II. Character hujus codicis itidem major est, sed non tam concinnus, & superiore aliquanto antiquior videtur.

III. Hic autem scripturam habet paulo minutiolem, distinctam tamen. Inscriptiones seu nomina Jurisconsultorum in eo pleniora sunt, ipseque magis accedit ad archetypum:

^a Initio codicis hujus duo versus sunt rabbinicis characteribus, acsi videlicet etiam Hebraeus ejus dominus fuerit. scriptura vero non est admodum recens. In spatio medio inter alia haec apparent;

*Sunt tria quae miseris faciunt dimittere Clerum,
Sumere saepe merum, gula ventris, amor mulierum.*

¹ In Catalogo ejus bibliothecae habentur pag. 325. numeris 731. & seqq. usque ad 741. ^b A descriptore fini voluminis subjectum;

*Qui scripsit scribat semper cum Domino vivat.
Vivat in celis Albertus in nomine felix.*

Alterâ pag. in parte adversa legitur, *In nomine Domini amen. mcccclxxxviii. die xviii. Februar. Ego Cosmas de Veronisis de Sicilia emi istud ff. vetus pro florinis - - - a Domino fratre Stephano de Filiano, priore Sti Thome ordinis praedicatorum Papie, qui nomine domini Danielis de Sarapiis vendidit presente Antonio de Tussignano de Bononia, bidello domini Anthonii de Tussignano: & praedictos denarios numeravi tunc sibi, subscriptumque, Cosmas de Veronisis de Sicilia. numerus autem florenorum crasus est.*

typum: ut vel eo nomine antiquiorem putem ¹.

IV. In hoc MS. literae sunt oblongiores, sed compactae; varia quoque manu, ut manifeste apparet, exaratae. A libro XVIIII. color viridis pro atramento adhibitus est. nempe jam ad fin. libri IV. glossae eo liquore adscribi coeptae: in quo tandem adeo sibi placuit librarius, ut omnia viridia efficeret, distincta rubricis miniatis, ut alias solet. Ad finem tit. *De evictionib.* prior manus redit, quae atramento usa est, tam in margine, quam in contextu. Immo cum rationem male iniissent librarii, saliquot leges bis scriptae sunt, & insuper vacans pagina proximae agglutinata est, ne hiatus appareret. Ceterum novissimus ille a l. 73. *De eviction.* etiam tractatum & numeros librorum in inscriptionibus legum addit, compendio tamen & per abbreviaturas. caractere autem utitur minutissimo. Forte hic codex antiquior est ullo ex praecedentibus.

V. Scriptura hujus libri compactior est, & aliquanto etiam minutior. In fine apparent vestigia anni MCCCLII. & urbis Mediolani, ubi scriptus videtur jussu Episcopi ².

VI. MS. oblongi distinctique characteris. Multa nomina JCtorum integris literis scribuntur in inscriptionibus, maxime insolentiora, ut *Archadius*, *Venulejus*, &c.

VII. Minutior scriptura & compacta, abbreviationibus majorem in modum abundans.

VIII. Hujus libri minutus sed distinctus character est,

N n

fatif

¹ Ad calcem in pagina vacua natales liberorum adnotavit qui hunc librum habuit, inchoans ab anno 1390. Similia videas et in aliis Pandectarum voluminibus. ² Nimirum in extremo est, *Explicit liber Digestorum, laudetur episcop.* Fortasse appositum a monacho, cui id injunctum erat.

fatisque distensus. Videtur autem optimus antiquissimusque esse, & proxime ad Florentinum accedens. Paucissimis insuper scholiis seu glossis onustus est, iisque fere manu recentiore adscriptis. rarae item abbreviationes in eo comparent.

IX. Sed et hic codex vetustissimus est, cum paucis glossis & abbreviaturis. character autem nitidissimus & distinctissimus.

X. Liber mediocris.

XI. Hoc rursus MS. antiquissimum est, verum scripturae minutioris, nec adeo expeditae, immo peculiaris cuiusdam characteris. Nullae ibi glossae coevae. Valde autem congruit cum MS. IX. ut fere crediderim alterum ex altero descriptum esse, aut potius utrumque ex eodem codice.

Digesta infortiata sola quinque in ea Vaticanae parte reperiuntur¹.

I. Codex optimus, cum glossis tamen: immo recentior, sed satis correctus. Ad finem *l. 82. Ad Leg. Falcid.* tanquam a novo libro habetur, *Incipiunt tres partes*. Ra cum rubrica dein miniata; tum **TRES PARTES FERANT LEGATarii**, ut solet initio librorum. Sequuntur deinceps cetera *d. l. 82.*

II. Eiusdem temporis MS, certe ejusdem characteris, immo vero ex priore proculdubio descriptus, magis tamen abbreviatus, &, quod miror, diversam orthographiam habens. nisi forte uterque e tertio quodam descriptus sit. Post verba *praestari possunt in l. 82. Ad leg. Falcid.* major columnae pars vacat: postea cum novo quaternione.. *res partes ferant*; adeo ut T majusculum supplen-

¹ Videlicet in laud. catalogo pag. 326, a num. 742. usque ad 746.

supplendum relinqueretur. sed error post animadversus videtur, praefixo simplici t

III. Codex antiquior, quocum antecedentes in multis conveniunt. Glossae autem non implent marginem inferiorem, quibus insuper nonnulla deinceps addita sunt. sed vel ad oram rariores interdum notae.

IV. Aetatis circiter ejusdem, nisi forte paulo recentioris. Sed et hujus magna cum superioribus convenientia est. L. 82. in fine *Ad leg. Falcid.* quasi a novo tit. incipit *Tres partes*, praemisso insuper τῷ VLPIANVS.

V. Minoris formae liber, & characteris quoque, nec tamen inconcinni. Videtur autem ceteris antiquior esse, magisque ad Florentinum accedere. In quibusdam sane et orthographia archetypi observata est. Inscriptionibus legum additi sunt tractatus & numeri librorum, per abbreviationes tamen. Ceterum et hic ad finem a nova pagina, relicto integro folio puro intermedio, solenniter incipit, *TRES PARTES*, ac manifeste alia describentis manus est.

Digesta nova Palatino-Vaticana reperiuntur decem ¹, cum undecimo quod mutilum est ².

I. Codex paulo recentior. scriptura conferta est & minutior, oblonga tamen. sed variat pro describentium manibus, ut solet. Illud in eo singulare, quod margo lateralis adjectus est duorum velut digitorum, ad novas glossas adscribendas, quae minutissimis characteribus adjectae sunt.

II. Antiquus codex, minute compressaque, at satis nitide & distincte scriptus, cum paucissimis glossis coaevis; pleraeque enim recentiores sunt & diversarum manuum.

N n 2

III. Co-

¹ In laud. catalogo pag. 327. a num. 747. usque ad num. 756. ² Ibid. pag. 582. num. 1819.

III. Codex omnino recentior majoris aequalisque ac nitidi prorsus characteris cum glossis perpetuis aequalibus, uti solent codices recentiores.

IV. Codex antiquiusculus, minuto confertoque sed satis distincto caractere. Incipit autem cum l. 2. §. 3.

• *De aq. & aq. pluvi. arc.*

V. Liber antiquus, scripturae itidem minutae, at latioris magisque separatae. Glossae inaequales adfunt & diversi temporis.

VI. Et hic antiquus est, eodem scripturae genere exaratus, sed paulo majore. Glossae recentiores aequaliter ubivis ab eadem manu appositae. Desunt quaedam initio usque ad l. 44. *De damno inf.*

VII. MS. antiquum, initia librorum miniata habens complexis implicatisque invicem literis. In inscriptionibus legum praeter nomen J Cti est *libro* (a).

VIII. Volumen antiquissimum, quod inscriptiones legum integras habet, scripturâ tamen compendiariâ. Character varius pro variis diversorum librariorum manibus, sed ut plurimum minutior rotundiorque & satis distinctus. Initio & fine quaedam deerant, suppleta recentius.

IX. Liber antiquiusculus, sine glossis, aut sane cum paucissimis. Character inconcinnus confertusque confusis vocabulis. Desinit cum initio tit. *De quaestionib.*

X. Codex admodum antiquus, variarum manuum.

Scrip-

(a) Ad fin. habetur: *Iste liber est Magnif. & Cl. Equitis ac Comitis Domini Franc. Capelli, Patriiti Veneti, Provisoris Arimini &c.* In ultimo folio legitur, *an. mcccvi. die Jovis sancto 28. mensis Martii.* Postea inducitur Sibylla, quae vaticinium his versibus claudit.

Et lapis erectus & alta palatia cadent.

Terra motus erunt, quae non procul auguror esse.

Papa cito moritur. [Caesar] regnabit ubique:

Sub quo cessabit tunc vana gloria cleri.

• *Te Caesar in penult. versu ex conjectura repositum: erasum quippe fuit.*

Scriptura fere minuta est, sed passim bona. Glossae paucissimae, & eae, quae sunt, manifesto recentiores.

Codices CHRISTINAE

*Digestum vetus*¹, integris subinde inscriptionibus, ut plurimum vero cum libri numero absque nomine tractatus. Ceterum ut antiquissimum est, idem tamen & vitiosissimum.

Digestum novum, non valde antiquum, cum pluribus abbreviationibus, vitioleque conscriptum^(a).

Codices BARBERINI.

Digestum vetus. In hoc codice perantiquo nomina Ictorum, quae ante singulas leges ponendae fuerant, quasi in continentijunguntur fini antecedentium. Est autem prescriptus, literulis oblongis. E Glossis nullae videntur coevae. Etiam hic illic majuscula miniata, quae inscriptiones, & alia, quae legem inchoet, omissa est, suppleta interdum atramento. Est ceteroqui correctissimus & melioris notae, magnam cum Vatic. II. convenientiam habens.

Digestum infortiatum. Antiquissimus itidem codex. Glossae raras. Quin et multis in locis evanuit scriptura, & hic illic superducta est.

Digestum novum. Et hic liber antiquus est, & satis correcte scriptus: quod maxime apparet in enumeratione specierum, quae vectigal debebant, in l. 16. *De publican. & vectigalib.* Est insuper collatus variis locis cum archetypo, dum adhuc Pisis erat².

Nn 3

Codi-

¹ In catalogo signatur num. 728. uti sequens num. 729. (a) L. ult. De colleg. corporib. in med. pro Sed haec lex videtur ex lege Solonis translata esse. nam in luc ita est ear de enu &c. admodum lepide scriptum, Sed hac lex videtur ex lege Salomonis translata. nam illicita est eadem. nihil praeterea: nam ne versio quidem Graecorum adest. ² Signantur haec MSS. in catalogo bibliothecae Barberinae num. 476, 478, 479.

Codices OTOBONIANI.

Digestum vetus recentioris characteris, nitidi satis distinctique. quin et passim magis congruit cum archetypo, quam antiquum illud Barberinum, magisque exactum est.

Digestum infortiatum perantiquum. Inscriptiones legum nunc adsunt, nunc absunt, pleraeque truncae & ad numerum libri subsistentes, non adjecto tractatu. Scriptura tamen totius hujus voluminis ab una eademque manu profecta est, ut docet adnotatio in fine ejus.

Codices ad SANCTAE CRUCIS.

Digestum vetus admodum antiquum, literis non adeo magnis, sed aequalibus, optimisque lectu. parcae in eo abbreviationes. In quam plurimis autem convenit cum Pand. Florent. & codice Barberino. Glossae inaequales & recentiores. ^(a)

Digestum novum itidem perantiquum, & sine glossis coaevis. Scriptura densa est, minutior, & aliquantulum intricata: multae etiam abbreviationes. ¹.

Codices MAGLIABECHI

Digestum vetus, seculi, ut videtur decimi tertii, grandibus literis conscriptum, integras ut plurimum inscriptiones habens, & abbreviationes pauciores. uno verbo, pulcherrimus & magnificentissimus codex. Finitur cum libro XI. Pand. & vel sic pingue volumen est ac valde spissum.

Digesta integra, tribus tomis, quorum secundus incipit cum tit. *De legatis* lib. xxx. tertius a tit. *De novi operis nunt.* Character ipsa arte typographica recentior est, &

(a) Ad calcem memoratur terribilis terrae motus, qui acciderit anno mcccxxvii. mense Decembri. ¹ In biblioth. ad S. Crucis, in quinto scam-
no ex parte claustris, num. 460. & 459.

& tamen tam fidus comes archetypo, ut vel manifesta illius menda referre soleat. Sed de his Pandectis actum supra ex professo ¹.

Codex TREVISANI

Digestum vetus, satis antiquum, majoribus distinctisque characteribus conscriptum. Maxima huic codici cognatio est cum Palatino Vaticano I.

Codices TAURINENSES

Digesta vetera sex ².

I. Codex bonae notae, scripturae omnino antiquioris, & ideo aetate & usu jam variis in locis superductae recenti atramento. Est autem quasi seculi XIII. in medio. In fine mutilus est, sed pauca desunt.

II. Aliquanto recentior codex, ac minoris formae scriptura exaratus; distinctus tamen, & paucas, ut videtur, verborum abbreviationes habens.

III. Liber seculi XIV. post medium, sat bene distincteque scriptus.

IV. Volumen paulo antiquius, minori litera, paucis scribendi compendiis, glossis subinde rarioribus, nec unius temporis.

V. Codex seculi XIV. circa medium, majori distinctoque caractere.

VI. Magnificum volumen, sumptuosis figuris minio & auro variegatis, grandioribus literis, iisdemque pernitidis, aetatis vero perquam recentis, glossis copiosis.

Digesta infortiata quatuor ³.

I. Codex recentior, pulcherrimae nitidissimaeque scripturae, cum miniaturis splendidioribus satisque affabre factis.

¹ Lib. I. in fin. cap. 10. ² In catalo. biblioth. Taurinens. a num. 72. usque ad num. 77. ³ In eod. catalogo a num. 78. ad 81.

factis. Scriptus est Florentiae an. MCCCLXXXVI., ut liquet ex ultima pagina.

II. Codex seculi XIV. initio, aut summum XIII. in fine. scriptus est pulchris & oblongis characteribus, dictionibusque abbreviatis.

III. Liber paulo recentior, minori scriptura, cum multis abbreviationibus.

IV. Codex seculi XIV. optime scriptus.

Digesta nova quinque ¹.

I. Codex initio seculi XIV. literis majoribus oblongis nitidissimis, paucis abbreviationibus.

II. Eiusdem fere temporis codex.

III. Scriptus hic liber anno MCCCLXXXVIII. Forma voluminis grandior est, scriptura satis pulchra.

IV. & V. Codices satis antiqui, conscripti, ut arbitror, seculo XIII. nondum exeunte.

Codices PARISIENSES ².

I. *Liber Pandectarum legis*, inscribitur hic codex. Est autem Digestum infortiatum antiquissimum, seculi, ni fallor, XII. expirantis. Forma voluminis fere quadrata est. Pro glossis hic sunt argumenta legum perbrevia ad marginem, et textus quidam similes. Inscriptiones legum nunc integrae adsunt, nunc mutilae, interdum etiam solum nomen Jurisconsulti.

II. & III. *Digesta nova* cum glossis, seculi XIV. cuius et sequentes plerique.

IV. Digestum vetus cum glossis Accursii.

V. Pandectarum libri XXII. itidem cum glossis.

VI. Digestum infortiatum cum glossis & rubricis in fine.

VII.

¹ Ibid. a num. 82, usque ad num. 86. ² In catalogo Regiae biblioth. hi reperiuntur sub num. 4671. 4672. 4673. 4696. 4697. 4698. 4699. 4700. 4701. 4886. 4887. & 4888.

VII. VIII. IX. Digesta infortiata cum glosfis. In postremo horum incipiunt integrae inscriptiones a tit. *De lege Falcidia*, abbreviatae videlicet, uti suevit.

X. *Libri viginti quatuor Digestorum seu Pandectarum.* Hic codex ejusdem aetatis est ac ille, quem primo loco retulimus, & forte paulo antiquioris. praeterea itidem pro glosfis habet perbreves legum adnotationes. Porro scriptura per totam paginam, continenter deducta est, absque columnis, ut solet in ceteris. Compendia autem dictionum tam rara sunt, ut vel ipsae interdum inscriptiones legum omnibus literis perscriptae sint.

XI. *Liber xxxix. cum x. seqq. Digestorum seu Pandectarum.* Hic codex fere suppar est ei, qui prius relatus est. certe inscriptiones legum eodem modo habet.

XII. Fragmentum libri xxxiv. cum iv. seqq. Positi sunt commentarii ad marginem.

Codices BYNKERSHOEKIANI.

Digestum vetus. optimae notae codex, nitidissime & accuratissime conscriptus. Glossae coevae rariores adfuit. Mire congruit cum Trevifano.

Pandectae & Codex, uno volumine. sine glosfis; minutissima, sed eleganti & perquam exacta litera.

Priusquam vero ad editiones transeamus, adnotanda quaedam generalia horum librorum. In his est, quod omnes, quotquot vidi, in membranis seu pergamento scripti sint: quod in multis plures librariorum manus manifesto apparent: quod in plurimis quaedam initio desiderentur & ad finem, addita interdum recentius: quod Digesta infortiata & nova saepe numerum librorum, qui praecedunt, non continent, sed pro lib. xxiv. xxv. & xxvi. item pro xxxix. xl. & xli. habeant lib. i. ii. iii. &c. tanquam scilicet per se subsisterent. Quod vero nomi-

na Jctorum inscriptionibus promiscue permutant, & passim magis nota pro ignotis substituunt; quod leges diversimode & perperam inchoant; quod interdum initio legum non habent *respondit*, tanquam pars esset ipsius inscriptionis; quodque diversa in plerisque orthographia conspicitur; & plura id genus, scriptis cum editis communia sunt.

Editiones.

BLAUBLOMMIANA.

Ludovicus Blaublommus, Gandavensis, apud Parisinos, quantum ex praefatione ejus colligo; Antecessor, hanc Parisiis edidit anno MDXXIII. & seq. in aedibus Claudii Chevallonii ad solem aureum, typis Bertoldi Rembolt. Sed tantum priore & tertio ejus volumine usi sumus, loco autem medii voluminis, hoc est, Digesti infortiati, quod videtur desiderari, adhibuimus editionem ipsius Bertoldi Rembolt, iisdem literarum formis, & sub eodem insigni impressam antea, anno MDXV. Fuisse tamen et infortiatum a Blaublommio editum, Digesti novi inscriptio indicat. nam dicitur ibi, non minore illud volumen diligentia castigatum esse, quam duo priora: sicut & de duobus tomis prioribus agit dedicatoria. Ceterum ex ipso infortiati volumine, quod prodit anno MDXV, apparet, dissimilem illi cum primo ac tertio Blaublommii volumine apparatus esse, dum nulla in eo marginales adnotationes sunt, quemadmodum in hisce duobus.

videlicet varias lectiones & rerum ac verborum interpretamenta suae editioni adjecit Blaublommus. Congessit enim decem exemplaria, impressa quidem septem, tria vero in membranis descripta: *quorum*, inquit in dedicatoria ante Digestum vetus, *duo nobis utenda per-*
misit

misit Antistes coenobii Victoriani ad muros Parisienses, tertium apud nos olim in situ jacuerat. Usus quoque est Lazari Bayffi Digesto veteri, quod ille, dum in Italia agebat, ad Politianum exemplar castigaverat. Deinde in usus suos convertit Aegyðii Bersbrugii, Andegavenfis, adnotationes, quas ille ex vetustis exemplaribus, quae Aureliae apud D. Anianum adservabantur, aliisque collegerat. Postremo ante Digestum novum significat, sese vetustam & a se posthabitam lectionem, asteriscis praenotatam, margini fere adnexuisse, ut habeat quivis quod eligat. Adnotationes vero & conjecturas adhibuit Angeli Politiani, Babrissae Egnatii, Bartolini Pii, Raphaëlis Volaterrani, Philippi Beroaldi, Catelliani Cottae, Antonii Nebrissensis, Udalrici Zasii, & prae ceteris Gulielmi Budaei atque Andreae Alciati. Et haec quidem ipsi plerumque in nostros margines transcripsimus, ut cetera sequentium editionum. Sed nec illud praetermittendum, quod hic lacunae Graecarum dictionum, quae haecenus desiderabantur, suppletæ sunt.

ROBERTI STEPHANI editio.

Optima quoque haec & praestans editio est, quae prodit anno MDXXVII. sed cum praefatione careat, ignoramus, quibus praesidiis ad eam concinnandam usus sit *Stephanus*. Ubi ejusdem Jureconsulti fragmenta sive leges continuantur, praeposito IDEM, nihil ipse praemitit. Tò *respondit* semper convertit in *respondi*, primae personae. Orthographia quoque ejus in multis peculiaris est.

N O R I C A.

In celeberrima hacce *Haloandri* editione anni MDXXIX, quid praestitum sit, pluribus docetur libro seq. cap. 3.

Hanc anno MDXLI. ad Haloandrinam curavit *Johannes Hervagius*, typographus Basileensis, usus ea in re ope & consilio Andreae Alciati. *In hisce Pandectarum libris*, ait in dedicatione, *praeter locos infinitos, quos D. Andreae Alciati, jure consulti clarissimi, consilio admoniti repurgavimus, Responso Modestini in tractatu De excusat. tutor. Græca quæ hætenus deerant, nec admodum feliciter versa habebantur, suo loco reposuimus. Latina in calcem operis conjecta sunt, ut caterorum quoque interpretatio, quæ passim in Pandectis Græca habentur. Hæc itaque D. Alciati beneficio & humanitati debentur. Meminit item ejus rei Augustinus ad Modestinum De excusat. non uno loco. Male autem hæc editio cum Norica vulgo confunditur, & pro eadem a plerisque est habita.*

Editiones HUGONIS A PORTA.

Inter plures editiones, quas typis commisit *Hugo a Porta*, typographus Lugdunensis, duas elegimus, ut præcipuas, alteram anni MDXLVII. alteram MDLI, quorum illam *prioris*, hanc *posterioris* appellatione designamus. In *priore* partim Noricam est secutus, partim vulgatam; in *posteriore* plurima habet ex ipso archetypo Florentino, quod et passim laudat in marginalibus, at non semper ex vero, ut supra ostendimus verbis Taurrellii ¹. Etiam in *priore* citat Pand. Flor. sed raro. In fronte Digesti infortiati inter alia hæc leguntur; *Adjecimus pluribus locis annotationes ex variis usdemque classicis Autoribus, ex quibus non parum lucis ac dignitatis Juri Civili accedit. Inscriptiones præterea singulorum capitum indicantes, ex quibus Jurisconsultorum libris desumpta sunt. Accesserunt præterea responsa aliquot Græca Modestini*

¹ Lib. I. cap. ult. ad fin.

stini Jurisconsulti, nullibi antehac excusa, quæ nos suis locis nunc primum inferuimus: nempe tit. 3. 5. & 6. libri xxvi. *Pandectarum*. Haec nimirum adhuc deerant in Hervagiana Ceterum Graeca vulgo mendosissime excusa sunt. Denique in praefatione Digesti veteris testatur, se operam dedisse, ut omnia de integro haud trivialium *Jurisconsultorum opera*, cum castigatissimis plerisque venerandæque fidei exemplaribus quam diligentissime collata, genuino suo restituerentur nitori. & paulo post; *Lectio-* num quoque varietates, quoties aut dubia sententia pugnare, aut certe momenti alicujus esse videbantur, ad marginem adscribendas curavimus. Profecto omnium, quibus usi sumus, optima elegantissimaque editio est, & non uno nomine laudanda, quantumvis suos naevos habeat.

VINTIMILLIANA.

Inter utramque Hugonis a Porta, quam dixi, tempore media est editio *Jacobi Vintimillii*, *Rhodii*, quippe quæ Parisiis in lucem data est anno MDXLVIII. Noricam in ea secutus est Vintimillius, sed temperatam scriptura Florentina. Collegi tandem, inquit in epistola dedicatoria, *emendationes de Pandectis Florentinis fere sexcentas, quas - - tum ab amicis Taurelli Metellique corra-*seram, tum a doctissimis etiam viris aliunde corrogaram tum porro. Paulo post cum *Antonii Augustini liber Emendationum* exiisset in lucem, qui majorem partem Florentinarum castigationum haud dubie continebat, quamquam is, ut qui prior ea de re libros composuisset, præclusisse mihi viam edendi meos visus esset, tamen omnia simul in vulgus prodere malui, ut hac etiam accessione studiosi, velut fanore mearum castigationum, locupletentur. Denique etiam ex antiquissimis voluminibus Ran-

coneti se quaedam restituisse subjicit.

TAURELLIANA.

Haec anno MDLIII. Florentiae in dias luminis auras exiit. De ea autem, in qua emendanda atque exascianda omnis noster labor vertitur, actum, quantum satis est, peculiari capite, quod penultimum est libri insequentis. Liceat tamen unicum Cujacii testimonium proferre, cujus haec sunt verba; *Divinum est munus editio earum Pandectarum. nam levat nos magna parte questionum & dubitationum illatarum frustra ab interpretibus: earum denique beneficio Jus nostrum mirum in modum illustratum est*¹. Addo aliud Elberti Leonini; *Magnam felicitatem ex Pand. Florent. editis Juris studiosi & professores consecuti sunt, praesertim in iis quae Indicem Authorum librorumque, a quorum fontibus leges emanarunt, nec non antiquae locutionis, orthographiae & scripturae observationes atque custodiam respiciunt*².

RUSSARDINA.

Ludovicus Russardus, Juris apud Bituriges professor, Pandectas & reliqua Corporis Juris edidit Lugduni MDLXI. idque auctoritate & consilio Francisci Duareni. In praefatione inter alia haec habet Russardus; *Pandectarum Florentinarum contextum excudicuravimus, ne apice quidem uno (quantum fieri potuit) detracto vel adjecto. & postea, Praeter hanc editionem Florentini contextus haec praestitimus: Primum contulimus cum aliis libris excusis & manuscriptis; ex quibus varias lectiones margini adjecimus. earum nonnullae sunt meliores Florentinis, nonnullae vero deteriores; quas ne omittendas quidem existimavimus, ut intelligas, quantum exemplar Florentinum*

¹ Jac. Cujac. lib. II. Definition. Papinian. ad l. 12. De diversis temporal. praescripti. ² Elbert. Leonin. Emendat. lib. VII. c. 18.

num cæteris præstet, de illis quoque interdum liberum iudicium lectori reliquimus. in illo diligentiam nostram boni consules: in hoc candorem nostrum agnosces. Deinde ex clarissimis Jctis Budæo, Alciato, Connano, Augustino, Barone, Duareno, Cujacio, Donello, Hotomanno & aliis plurimas notas adjunximus, quibus plerique loci mendosi corriguntur, obscuri illustrantur, & in speciem contrarii conciliantur. Denique ex inscriptionum similitudine infinita legum capita conjungenda esse monuimus. Quotnam tamen codices, sive impressos sive scriptos, adhibuerit, non indicat, qua in re accuratior est ubi de Codice agit: ejus enim xv. exemplaria se dicit contulisse, professus etiam a quibus habuerit. id solum de Pandectis adjicit, plura se Codicis exemplaria nactum esse quam Pandectarum. Sed & vii. Institutionum exemplaria nominat. Profecto de Russardina editione, quam Duareno falso attribui asserit, parum benevole judicat Contius, his verbis: *At Russardo quis fuit scopus? Exercebat hic in ludo literario pueros. Eorum opera aliquot Juris exemplaria manuscripta, quæ ab amicis corraferat, in unum exemplar contulit, additis & notatis ad marginem varietatibus omnibus, eisque etiam additis voculæ Noricis & Florentinis diversitatibus, adeo sine ullo delectu, ut qualibet diversitas, etiam unius ineptissimæ voculæ, quæ modo in aliquo exemplari lecta esset, illic suum teneret locum: nec solum marginem editionis suæ hac squallenti sylva oplevit, sed & textum ipsum Florentinum, insertis supervacuis aut ineptis aut falsis glessematibus aut verbis corruptit. Ex qua editione quid aliud usovenit Lectori, quam ut aqua, ut dicitur, hæreat? & inter Haloandriam, vulgatam, Florentinam, variorum item librorum variam scripturam jactatus & natans, omnia pro incertis*

tis habere incipiat, qui ab initio certam literam, cui jure auctoritatis crederet, desideraret? Si in tanta varietate judicium suum quaecunque interposuisset (cui tamen minime fidere voluisssem) ferendus utique is fuisset: sed ipse anceps & incertus & ambiguus veræ lectionis, omnia penitus reliquit in incerto. Totum igitur hoc editionis incertum relinquendum esse hujusmodi solivagis hominibus --- existimavimus, & solam auctoritatem Florentinam proponendam repletis ejus lacunis & locis difficilioribus in margine explicatis. ita Contius, nec omnino sine ratione¹. Ruffardi oscitantiam & ipsi interdum notamus.

C O N T I A N A.

Antonius Contius, Antecessor Aurelianensis, Corpus Juris civilis cum notis perpetuis edidit Parisiis, anno MDLXII. Primum igitur, ait in praefatione, magna cum adseveratione testamur, nos Digesta, Florentiæ anno MDLIII. excusa, non quoad fieri potuit, aut sub alia hujusmodi conditione, qua cæteri editores hætenus usi sunt, vobis edere: sed ad amussim, & eodem prorsus exemplo, ne uno quidem jota dempto, addito, vel mutato. Et tamen habet ubivis diphthongos conjunctas, quae separatis elementis exhibendae fuerunt. Postea gloriatur se duas lacunas insignes, quæ hætenus Florentinum archetypum mancum & mutilum, Taurellio Antonioque Augustino testibus, arguebat, ope libri LX. Βασιλικῶν replevisse, quas Cujacius Latina toga donavit. videl. in fine tit. De bonis damnat. item De interdict. & relegat. Praeterea ad latus sistere se ait, quidquid medelae ad restituendam lectionem corradere potuit ex Basilicis, Nomocanone, Harmenopulo, Græco Indice, Theophilo & Græcis interpretibus, aut etiam Vaticanæ exemplaris collatione: atque insuper ex antiquissimis suis

¹ Anto. Contius ante Corpus Glossatum editum an. MDCLXII.

fuis manuscriptis codicibus, Pisis olim ex archetypo descriptis. *Adnotata Taurellii*, pergit, *fuis quæque locis distribuimus, additis simul & nostris & Antonii Augustini plerumque contrariis conjecturis.* & mox, Graecorum interpretationem continenter ipsis Graecis se subjecisse; omnia Augustini ex libris Emendationum adnotasse; breviter item exhibuisse locos Ciceronis, Titi Livii, Suetonii, Cornelii Taciti. Strabonis, Plutarchi, Agellii, Quintiliani, Demosthenis, Platonis, Aristotelis, Theophrasti, Dionysii, Cassiodori, & utriusque linguae auctorum, qui varias Juris partes illustrare videbantur; titulorum praeterea seu rubricarum diversam scripturam, quae ex Indicis titulorum comparatione nascitur, suis utrisque locis apposuisse; distincte item notasse, ubi in vulgata perperam lex incipiebat; & alia complura notis quibusdam significavisse; postremo nonnulla aut in totum aut plenius exsequenda reservasse majori editioni. Sed digna est praefatio quae rota legatur.

CHARONDAE editio.

Ludovicus Charondas, J.C., Antonii Contii & Lud. Russardi annotationes conjunxit, & eorum laborem suis studiis vigiliisque juxit ea editione, quae typis Plantinianis prodiit an. MDLXXV. Itaque quod multis annis, inquit, summa cum cura & diligentia observare potui, sive ad antiquitatis cognitionem, sive ad locorum, qui corrupti videntur, emendationem, sive ad legum ipsarum interpretationem, aut antinomiarum solutionem pertineret, iis quæ ab aliis notata erant, aut eorum loco, si illa non probarentur, in horum librorum margine adscripsi. ita Charondas in praefatione, quum in dedicatoria ad Senatum Parisiensem praemonuisset; Itaque plura exemplaria, quæ antiquissima & manuscripta invenire potui, cum libris Florentiæ aliisque in locis editis contuli, & doctissimorum

P p

quo-

quorundam nostri temporis Jurisconsultorum exemplo confirmatus, quod mihi probabilius visum est, publicis monumentis consignare statui.

GOTHOFREDI editiones.

Dionysius Gothofredus, celebris J.C., Corpus Juris cum notis perpetuis edidit Lugduni MDLXXXIII, quae editio saepe deinceps repetita est. Ait autem in dedicatione, ad constituendam veram lectionem sese varias editiones ac varia fragmenta, Graecos quoque auctores contulisse: quin et veterum ac Neotericorum varias lectiones adjecisse; voces difficiliore ex selectis auctoribus interpretatum esse; similes ac dissimiles leges inter se commisisse, quasi vice interpretationis; &c. Inter sequentes autem Gothofredi editiones maxime celebratur ea quae Amstelodami prodiit anno MDCLXIII. apud Joh. Blau, Elzevirios & Hackium, cum Gothofredi notis integris, repetitae quintum lectionis. Prioribus nimirum praeter alia accesserunt lectiones variae & notae selectae Augustini, Bellonii, Goveani, Cujacii, Contii, Roberti, Ravardi, Charondae, Grotii, Salmasii & aliorum. Sed longe praestantissimam editionem Simon Leewius, qui eam curavit, ineptissimis saepenumero additamentis contaminavit. Pluribus in locis ridicule idem ponit in variis lectionibus, quod in contextu, quem jam ex ea lectione mutarat. Praeterea confundit signa Taurelliana, & Haloandro fere tribuit correctiones archetypi a Taurello suae editioni adscriptas: sicut et alia alienis nominibus refert. Sexcenta id genus notari possent. In summa, neque ullo judicio, neque accuratione aliqua notas illas confarcinavit, pulcherrima editione indignas.

editio BAUDOZAE.

Petrus ab Aria Bandoza Cestius, Cujacii, ut videtur, discipulus, utpote quem Doctorem suum appellat, Cor-

Corpus Juris Glossatum Genevae edidit anno MDXCIII. caractere rubro nigro, typis nitidissimis elegantissimisque. Miscuit hic Florentinam & vulgatam lectionem, & nimium diligens est in variis lectionibus undequaue corradendis, etiam quae nullius momenti & vel mera typorum menda sunt. has lectiones margini adlevit, praeter alias notas, quas e superioribus editionibus liquido solet describere. confundit item editiones, unde lectiones adducit. Profecto majore diligentia, quam judicio, haec editio confecta est. Plenior scriptura plerumque rectior est visa Baudozae: in aliis fere mediam viam insistit, verum aliquando satis infelicitè: passimque vacillat in eligenda scriptura. est etiam ubi utramque lectionem in contextum admittit. In eo tamen laudandus, quod vel minutissima diligenter et cum cura referat.

Recentiores editiones.

Harum appellatione comprehendimus, quae seculo XVII. prodire, & studiosorum manibus passim teruntur: praesertim vero laudatam Gothofredi editionem anni MDCLXIII. & quae sine notis prodiit Amstelodami in 8. sumptibus societatis Typographicae an. MDCLXXXI. Ceterum vel in posterioris praefatiuncula habetur; Quum infinitos cunctis in exemplaribus irrepsisse errores omnes pene conquesti essent, *occurrentes passim difficultates ad varia contulimus exemplaria, perquisivimus, examinavimus, imo omni cum anxietate & scrupulo trutinavimus. eo amplius, ubicumque haesimus, in partem laboris peritissimos Juris viros - - - advocavimus &c maximam quoque distinctionum seu punctorum confusionem - - - aptiori ordine disposuimus. &c.* Adeo nihil hucusque consummatum perfectumque hac in parte prodiit, quantumvis magnifica, & ob quae juste quis vadimonium deferat, polli-

citi sint editores.

Et hæcenus quidem de Digestis cum scriptis tum editis, quæ ipsimet tractavimus.

CAPUT VI.

PANDECTARUM NOMEN AN MASCULINI GENERIS SIT.

Promiscue scribi, maxime tamen in feminino genere. Utriusque generis propugnatores. A quibusdam in singulari efferrî genere masculino, ab aliis vero utroque, prout in singulari aut plurali enuncient. Rationes dubitandi. Occurritur objectioni de terminatione feminina. Exemplum in voce Metreta, quam Pandectæ habent in masculino. Conclusio ad vitandam generis discrimen. Suppar controversia, Haec an Hic Paragraphus scribendum, sed quam usus terminavit.

Utcunque hæc lis ad Grammaticos tota pertineat, a magnis tamen viris serio agitata est, & in his etiam a Jctis non infimi nominis. Primum Antonio Augustino in mentem venit Pandectarum genus in dubium revocare, & hoc demum cum Nomina propria ἡ Πανδέκτα Florentini in lucem emitteret, antea enim cum ceteris constanter in feminino extulerat ¹. Ex professo in præfatione illius tractatus id egit Augustinus, ut ostenderet, vocabulum *Pandectæ* masculini generis esse, nulla tamen nisi Graecorum scriptorum testimonia profert, si recte meminî.

¹ Ant. August. lib. I. Emend. c. 1. in præfat. lib. II. lib. III. c. 1. & 3. lib. IV. c. 2. 16. & 17. item De Legib. & Senatufc. ubi agit de Liboniano SC. & alibi, ni fallor.

mini. Cujacius incertus videtur haesisse, utrum genus praeferret; nam utrumque adhibuit, maxime tamen femininum, uti jam aliis observatum est. Idem fecere Clariss. Antecessor Ger. Noodt, & Vir Illustris Gulielm. vander Meulen, Toparcha in Oudbroukhuse. Pro virili Pandectarum genere, praeter Augustinum, ex professo decertarunt Adolphus Mekerchus, Henricus Stephanus, Gerard. Joh. Vossius & Laur. Theodor. Gronovius. A contraria parte consistunt Isaacus Casaubonus, Ober-tus Giphanius, Christianus Becmannus, alii (a). Prioribus assentit Andreas Scottus, a Vossio laudatus. In masculino similiter extulerunt Anto. Faber¹, Josias Mercerus², Joannes Goeddeus³, Jacob Gutherius⁴; Osualdus Hilligerus⁵, Jacobus Gronovius⁶, & Nicolaus Parthenius Gianettasius⁷. item Illustriss. ac Reverendiss. Fontaninus⁸, Clarissimi Burmannus⁹ & Otto¹⁰. Alii, ne terminatio offenderet, in singulari enunciarunt. ita *Pandecten Florentinum* dixerunt Jacobus Augustus Thuanus¹¹, Paganinus Gaudentius¹², & Joh. Frid. Gronovius¹³. Quin & Harmenopulus habet *Δίγεςα ἡτος Πανδέκτην*¹⁴. videlicet ad imitationem Justiniani in Graeca

P p 3

prae-

(a) Adi Ger. Joap. Vossium *De analogia* lib. I. c. 19. & Laur. Theod. Gronovium in *Emendationib. Pandect.* c. 21. In femininum Pandectarum genus proclives quoque sunt Basilius Faber in *Thesauro Latinit.* & Henr. Gunt. Thulemarius post tractatum Masurii Labeonis, qui inscribitur, *Homicida excusatus*, seu *commentatio ad L. I. C. Ad Leg. Corn. de sicar.* 1 Anto. Faber I. *Conjecturar.* 14.

2 Josias Mercerus in *vita Petri Pitthoei.* 3 Joan. Goeddeus ad l. 21. *De verb. sign. num.* 18. 4 Jac. Guther. *De offic. domus August. lib. I.* 5 Osual. Hilliger in *Donello enucl. lib. XIV. cap. 21. in not.* 6 Jac. Gronov. ad *Gellium V. Noct. Attic.* 10. 7 Nic. Parthen. Gianettas. *Histor. Neapolit. decade II. lib. XI. versus fin.* 8 Just. Fontanin. *De antiquit. Horiae lib. I. c. 5. num. 6.* 9 Petr. Burman. ad calcem Petronii, in *Indice Auctorum correct. aut explic.* 10 Everar. Otto in *Dissertat. ad l. 28. §. 27. Ad leg. Aquil.* 11 Thuanus *De vita sua lib. I. post med.* 12 Pagan. Gaudent. *De Justin. sac. morib. lib. II. c. 29.* & in *Epigrammat. num. 100.* 13 Joh. Frid. Gronov. in *praefat. ante Livium.* 14 Harmenop. *Epitom. lib. I. tit. 1.*

praefatione ante Pandectas. Similiter & Leo Imperator in prooemio Basilicorum. Alii tandem, quod tamen vix est ut probare possimus, in singulari masculini generis esse contendunt, in plurali feminini. ita sane Philippus Pareus, culpatis aequae Casaubono ac Augustino Stephanoque¹. Sed & Franc. Broëus fuse agit de genere Pandectarum, ostendens, etiam Latinis auctoribus in masculino usurpatum *Pandectes* & *Pandecta*: at recentiores ex mare in feminam mutasse putat. probat tamen, Latinitate donatum in numero plurali & feminino genere accipi propter terminationem². Denique Clariss. van Eck, de Pandectis agens, *quæ*, inquit, *Pandectarum Florentinarum* & *Pandectæ Florentini nomen meruerunt*³.

Quaestionem hanc maxime dubiam reddunt exempla Graecarum dictionum in Latinas transcriptarum, quæ utrimque adferuntur. In his quidem passim genus ad terminationem inflectitur, at non semper. *In multis*, inquit Priscianus⁴, *videmus commutatione terminationis genera quoque esse conversa*: ut *ὁ κρατὴς hæc cratera*, *ὁ ἀμφορεύς hæc amphora*, *ὁ πάνθηρ hæc panthera*. Qua in re ante omnia videtur perpendendum, an novum vocabulum sit, recenter e Graeco adscitum, aut saltem rarius adhiberi solitum. Videlicet antequam verba exotica linguis plane incorporarentur, & jugi frequentique usu velut propria fiant, peregrinitatis indicia circumferre videntur, sed postea magis in ordinem redacta, flectuntur, ac terminationem genusque & orthographiam iis linguis congruentem adiscunt. Ita quæ Graecæ originis sunt, sed Romana jam prorsus facta, originem non servare,

EX

¹ Phil. Pareus in *Lexico Critico* voce *Pandecta*. ² Franc. Broëus ad *prooem. Institut.* pag. 20. & 21. ³ Corn. van Eck in *Princip. Jur. civ.* ad tit. *De orig. jur. num.* 16. ⁴ Priscianus *lib. V.*

ex Gifanio ad Lucretium notat Illustrissimus Fontaninus ¹. Ut proinde contraria ratione magis dicendum foret, *hi* quam *hae Pandectae*. Cur autem incongruum terminationis femineae hic magis aures offendit, quam masculinae in dictionibus, *haec periodus*, *haec dialectus*, *haec synodus*? Quod autem Imperator noster §. 11. Instituit. *De nuptiis* habet in libris *Digestorum seu Pandectarum*, ex jure veteri collectarum, vir doctiss. Laur. Theod. Gronovius monet, quibusdam exemplaribus refelli, in quibus diserte legatur *collectorum*. Facillima quippe est corruptio generis ex symphonia, quum librariis vulgo absona videatur ejusmodi terminationum discrepantia, maxime autem in vocabulis insolentioribus. Quin immo l. 18. §. 1. *De manumiss. vind.* initio scriptum fuit *apud collegam suam pro suum*. Immo vero *metreta*, quod in contrarium urget Becmannus, in Pandectis nostris adjectivum praestantioris generis sibi sociavit. ita l. 35. §. 6. *De contrab. empt.* & quidem bis, legimus, *in singulos metretas*, tertium autem §. 7. *in singulos eos*. Attamen correctoria manus intervenit, ac *singulos* convertit in *singulas*: quam correctionem recepit Augustinus ², neglexit autem Taurellius. Quaeritur uter recte. Profecto dubium non est, quin Graecis in masculino dicatur. Summus orator in oratione adversus Phaenippum; *Ἐπειδὴν ποιεῖς σίτη μὲν μεδόμενος πλεῖον ἢ χιλίαις, οἶνον δὲ μετρητὰς ὑπὲρ ὀκτακοσίων*, *Postquam confeceris frumenti medimnū plus quam millia*, *vini metretas supra octingentos*. & alibi idem μετρητὰς Μακεδονικὰς nominat. Dioscorides lib. v. *Ἔστ δὲ ὁ μετρητὴς χόες δέκα*. *Est autem metreta congii decem*. Praeterea favet Taurello scripturae constantia, cum toties repetatur.

¹ Justus Fontaninus *De antiquit. Horta* lib. I. cap. 8. num. 6. ² Anto. August. II. *Emend.* II.

tatur. Pro sequiori vero sexu facit, quod in sequentibus subjicitur relativum feminini generis, *in singulos metretas, aut in singulos modios, quos quasve* &c. Proprie scribendum fuerat hoc ordine, *quas quosve*: quod glossematibus suspicionem, si quis haberet, posset firmare. Rurfus apud Catonem est, *in metretam novam inditurus* ¹. Ut proinde etiam in hac voce genus quodammodo ambiguum videatur. Sed redeo ad Pandectas.

Utcunque autem probabilior est Augustini, & qui cum eo sentiunt, opinio, *Pandectas Florentinos* dicentium, nondum tamen ausim damnare, qui muliebri sexu efferunt. in his et Taurellus, cui *Pandectae Florentinae* dicuntur ². Itaque nostro iudicio prudentius fecerit, qui incerti evitandi causa cum Goveano dicat, *Pandectas Florentinorum* ³, vel, *Digesta Florentina*. nisi forte eum hujus nominis casum adhibere possit, in quo genus minime discernitur, puta, *Pandectis Florentinis*.

Ex contrario disputatur inter Grammaticos, *haec an hic paragraphus* dicendum sit. Plene hanc controversiam exsequitur Basilius Faber, his verbis: *Paragraphus, παράγραφος, inter notas criticas erat, quibus in distinguendis versibus utebantur. erat linea quaedam brevis, punctum quasi quoddam in extremitate habens, ut Scholiastes Aristophanis docet in Plutum actu II. scena 1. Hinc Jurisconsulti versus legum Paragraphos appellant, & versus vocant, quicquid sub una sententia clauditur, ut Marcianus Cossias, antiquus Pandectarum interpres, docet. Sed quo vox efferenda genere sit, quaeritur. Graeci semper in faeminino leguntur usi: non quia tale per se, sed ratione convenientis. est enim revera adjectivum. Ceterum*
adje-

¹ M. Cato *De re rustica*. c. 100. ² Taurell. in *Adnotat.* pag. 1092. lin. 19.

³ Anto. Govean. *Lectio. variar.* lib. II. c. 2.

adjectiva substantive usurpata ejus generis sunt, cujus est substantivum subintellectum. Quia igitur hic γραμμή subintelligitur, idcirco παράγραφον in fœminino efferebant. Paragraphus enim per γραμμήν definitur. Sic Atomos fœmininum est, quia ατομία vel ἰδέα subintelligitur. Vulgatissime tamen in masculino, Hic paragraphus, dicitur. Quæ ratio ita excusari possit, si dicamus, tum non γραμμήν sed σχηματισμὸν subintelligendum. Gloss. Gr. Lat. Παράγραφον, Exceptio, præscriptio. Et Παράγραφον, Prædicta l. ubi l. fortasse linea designatur. sic ille ¹. Omnino autem fœminini generis vocem esse, subaudita γραμμή, Henrici Stephani judicium est; alterum vero, de σχηματισμῶ, Buchneri, observante Joanne Ker ². Verum quidni etiam χαρακτήρ subaudiretur, ut libro superiore conjecimus ³? Profecto nemo, opinor, est, saltem e nostris, qui primam, secundam, tertiam Paragraphum scriberet.

¹ Basilius Faber in *Thesouro Latinit.* hac voce. *Lingua Lat. observation, libro altero in hac dictione,* pag. 187.

² Joan. Ker *Selectarum De*

³ Vide supra lib. II. c. ult.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

ANG. POLITIANI COLLATIO
PANDECTARUM.

Encomium Politiani. Lucubrationes ejus complures. Quid in Jure civ. praestiterit, aut praestare meditatus sit. Qua diligentia passim usus fuerit, quantumvis occupatissimus. Subscripta ab ipso collationibus MSSorum. Qualis fuerit Politianea Pandectarum collatio. quatenus ea in re laudandus videatur aut reprehendendus. Praecipua Politiani vitia, invidia & assentatio: quibus plurimum nocuit exemplari Florentino. Politianeis in Pandectas laboribus quinam potissimum profecerint.

Ad absolutam Historiae Pandectarum cognitionem pertinere visum, ut ad illa, quae superioribus libris tractata sunt, adjiceremus, quida variis nobisque tandem ipsis in versando archetypo praestitum sit. Eam autem habuit felicitatem elegantior Jurisprudencia, ut politissimi ingenii, & angelicae, ut Erasmus loquitur, mentis hominem primum instauratorem nacta sit, ANGELUM dico POLITIANUM. Hic nempe acerrimi judicii, maximaeque diligentiae vir, qui diluculo resurgentis eruditionis exortus est, non solum Graecis Latinisque literis magnam lucem attulit, verum Pandectas quoque & universum Jus illustrare contendit. Illustrasset etiam proculdubio majorem in modum, nisi, festinante fato, Musis Themidique adhuc juvenis ereptus esset. Is certe facem criticam in Italia videtur accen-

accendisse; is inter publicas privatasque occupationes, quibus distrahebatur, tot ac tanta praestitit, ut fidem revera superent. En Victorii de eo testimonium. *Quod si diutius ille vixisset, & quæ mente destinaverat perficere potuisset, opera sedulitasque ipsius magnos studiosis literarum fructus attulisset, multosque, qui postea huic muneri corrigendorum librorum necessario incubuerunt, magna prorsus molestia liberasset: sed ea nunc omnia inchoata imperfectaque jacent. & postea: Si quis autem propter acumen ingenii & variam Latinorum Graecorumque scriptorum lectionem hoc praeclare facere potuit, ille, ut opinor, fuit* ¹.

Notissima sunt monumenta ejus, quae tam ligata oratione quam soluta, tam Graeco quam Latino, quin et vulgari idiomate typis mandata sunt. De ceteris ita Aldus: *Utinam et secundam centuriam Miscellaneorum, & Epiphylidas, & in Tranquillum, in Terentium, in Quintilianum ingeniosas & doctas annotationes, & alia quamplurima, ex quibus vel centum facere centurias potuisset, habuissimus. prodiissent et illa in publicum profutura hominibus: quæ, ut audio, quidam Florentiæ occultant, ut edant pro suis* ². Nimirum, ut refert Victorius, *libri ejus obitu dissipati sunt, paucique e magno numero inveniuntur* ³. Contulit autem Terentium cum uno, Suetonium cum tribus exemplaribus. Ad Theocritum itidem varia adnotavit. Atque hi quidem libri una cum illius Quintiliano adhuc superant in bibliotheca Medicæo-Laurentiana. Contulit insuper pleraque Ovidii, nempe *Amorum libros, Artem amandi, Medicamina faciei, Nucem, Fastos, Tristium libros, de Ponto, &*

Q q 2

Ibin.

¹ Petr. Victorius *Castigationibus in Columell.* ad fin. adi ipsum Victorium, & adde quæ praeterea habet de Politiano in praefat. ante *Scholiam in Cicer. Epistol. ad familiares.* ² Aldus Manutius in *epist. ante edit. operum Politiani.* ³ Petr. Victor. in *sine Castigation. ad Columell.*

Ibin. & horum quaedam ad duo exemplaria. epistola autem *Sapphus* ad *Phaonem* tota quasi iusto commentario undique illustrata est. Estque hic *Ovidius* hodie in bibliotheca D Marci Florentiae. Sed et *Auctores rei rusticae*, quos cum duobus MSS. diligentissime contulit, item *Lucretius* Politiani, habentur ibidem in privatis Nobilium bibliothecis. Praeterea *Statii Sylvulas* lectionibus & notis explanavit¹. Versavit etiam accurate antiquum codicem Mediceum *Epistolarum Ciceronis ad Familiares*². Sed et in *Ausonius* nescio quid operae impendit³. *Herodianum* non solum Latine reddidit, sed & codicem Herodiani MS. sua manu emendavit⁴. Vertit quoque *Homerum*⁵: & metro quidem⁶: hancque ejus traductionem Marfilius Ficinus *Musam Homericam* videtur appellare⁷. Ad haec *Fastos Nasonis* carmine interpretatus est⁸. Insuper in catalogo MSS^{rum} bibliothecae Gaddianae, nobilis Florentinorum familiae, relatum vidi inter Poetas in fol. Angeli Politiani carmen *De Diis Gentiliis*: librum tamen ipsum reperire non potui. *Historiam Poeticam* omnium vatum uberiore vena a se decantatam, ipse ad Matthiam Pannoniae Regem proficitur, cum promissis subsecutorum mox copiosissimorum commentariorum. nisi forte carmina sua *Nutricia* denotet. Porro praeter *Conjuratorem Paccianam*, quae in sola Aldina edit. invenitur, continuare voluit res gestas Vicecomitum Mediolanensium, quas Georgius Merula ab ipsius gentis primordio fuerat orsus⁹. Italica non memoro.

Ut autem ad ea veniamus, quae in Jure praestitit, primo
Pan-

¹ Angel. Politian. lib. VI. Epist. 1. ² Petr. Victor ante *Scholias in eas Epist.*

³ Laurent. Pignor. in *Symbol. epist.* 16. ⁴ Ang. Politian. lib. IV. Epist. ult.

⁵ Id. lib. VIII. Ep. 6. & 7. ⁶ Eiusdem *Epicedion in Albieram*. ⁷ Apud eund. lib. VI. Ep. 12. ⁸ Jac. Gaddius *De scriptorib. tom. II.* ⁹ Ang. Polit. lib. XI. Ep. 10. Ludovico Sfortiae.

Pandectas contulit cum archetypo, *cujus legendi ac versandi per otium soli sibi copiam factam gloriatur* ¹: & , ut alibi dicit, *hoc sibi inspicere, rimarique omnia & olfacere licuit, quaeque vellet excerpere diligenter, & cum vulgaris exemplaribus comparare.* quod beneficium acceptum refert Laurentio Medici ², his verbis; *Tribuit enim hoc mihi Laurentius ille Medices, vir optimus ac sapientissimus, fore illud aliquando arbitratus, ut opera, labore, industriaque nostra magna inde omnino utilitas eliceretur.* Praeterea Graecorum, quae in Pandectis occurrunt, versionem parabat ³. Quantum vero Graece peritus fuerit, satis superque testatur his verbis Julius Caesar Scaliger: *Græcis, quæ puerum se conscripsisse dicit, ætatem minus prudenter apposuit suam; tam enim bona sunt, ut ne virum quidem Latina æque bene scripsisse putem* ⁴. Commentarios itidem in Jus meditabatur, quibus in integrum corrupta diu lectio restitueretur, & linguae Latinae vis, quæ tota pene in legibus est, explicaretur ⁵. Rationem hanc praemiserat, *Deprehendi multa novis in codicibus vitia, multa in interpretibus: quoniam videlicet inerudito nati seculo, cum Latinitatis ipsius imperiti fuerunt, tum Græcam linguam penitus ignoraverunt: multa vero sunt ibi leges Græcis editæ verbis, quas aut omiserunt juniores, aut in Latinum sermonem pessime converterunt. Quapropter operæ precium me facturum credidi, si commentarios aliquos evigilarem, quibus in integrum &c.* Ut merito et Juris civilis notitiam sibi vindicet, suum vocitans, dum ait, *Jure Nostro civili ne postulare quidem coeco licet* ⁶. Sed audiamus illustrissimum magni viri

Q q 3 lau-

¹ Ang. Polit. *Miscellanea* c. 41. ² Id. *Epistolar.* lib. X. ep. 4. ³ Id. lib. V. *Epist. ult. in fs.* ⁴ Jul. Caes. Scalig. in *Hypercrit.* pag. 802. ⁵ Ang. Politian. lib. X. *Epist.* 4. ⁶ Id. lib. VI. *Ep.* 13.

laudatorem Anto. Augustinum. *Quis*, inquit, *Angelus Politianus fuerit*, quo ingenio, qua eruditione, ignorat, ut opinor, nemo: quantum vero ei *Juris civilis* amatores debeamus, non multis compertum est. Quotus enim quisque existimat nos præter unum atque alterum locum, quos in *Epistulis & Miscellaneis* emendavit, ei accepto ferre oportere? Sed mihi multo facilius videtur ea loca enumerare, quæ Politianus, aut qui a Politiano acceperunt, non restituerunt, quam quæ ejus causa emendata sunt. Nam ut illa omittam, animos omnium ab eo excitatos ad *Juris civilis* instaurationem, *Institutionumque Theophilium* primum fuisse præconem: quidquid Bologninus, & eum meliore ingenio secuti Alciatus & Haloander restituerunt, ex Politiani libris acceptum est. Non scrutor quantum Crinitus, Baïsius, Budæus, atque alii; si qui sunt, ex Politiani obscuris, ut ipsi ajunt, notis profecerint. Ego me non pauca intellexisse profiteor, dum *Medicea liberalitate Florentinas Pandectas* perlegi. Neque eo tantum libro usus sum, sed & *Angeli Politiani* &c¹. Et hæc quidem sunt, quorum notitia ad nos pervenit: fuerunt proculdubio et alia, quorum ipsa memoria intercudit.

Quis tot ac tanta expectaverit a præceptore liberorum Laurentii Medicis, & cum ipso familiariter versante; a Professore publico, qui tria collegia simul habebat; a Canonico Ecclesiæ cathedralis, & Priore seu Præfide D. Pauli, qui quadragesimali tempore sacras literas populo enarrabat, cuique alia multa incumbebant? et hæc quidem, quod imprimis notandum est, intra quadragesimum, quo obiit, ætatis annum? Neque vero leviter aut perfunctorie in his versabatur. quin potius summa fide,

1 Anto. August. IV. Emend. 14.

fide, stupenda accuratione, laboreque aerumnabili codices conferebat. De suis id genus lucubrationibus, quibus mirifice delectatus fuit, ita ipsemet loquitur; *Contuli ego Ang. Politianus Catonis hos ac Varronis rerum rusticarum libellos &c. sic ut ne ea quidem non adscriberem, si qua depravatiores viderentur. hoc enim nobis emendandi novos codices institutum placuit: ne quid in nostro temere adjiceremus, neu quid omitteremus, quod ex antiquioribus exemplaribus invenissemus. Quod si hoc priores librarii institutum probassent, non tantum profecto negotii laborisque reliquissent. Sicubi ergo nostrum adhibuimus iudicium, relictis tamen antiquæ lectionis vestigiis aliquibus, suum cuique liberum reliquimus. Vale lector, & nostrum hunc laborem boni consule*¹. Idem post Columellam; *Contuli hos Columellæ libros ego Ang. Politianus cum duobus exemplaribus &c. Servavi autem vetus institutum meum, ut etiam, quæ falsa putarem, non respuerem*¹. Quia autem Victorius, homo diligentissimus, quo neminem religiosius antiquorum auctorum membranas tractasse asseverat Gudius², eadem MSS. tractavit, quæ Politianus, utriusque sedulitatem committere institui, & sane deprehendi, nostrum accuratiorem existisse. Præterea habet ad calcem Terentii a se collati; *Observavi autem, quod consuevi, ut ad unguem exscriberem et quæ plane mendosa*³. Denique post Ovidii libros Epistolarum ex Ponto; *Contuli &c. usus quo soleo instituto, ut nihil ab exemplari mutem vel si mendosum liqueat. ut & post Tristium libros*⁴. - Profecto permirum est, tam celsi spiritus ingenium se defixisse in rem, quæ nunc vulgo in Italia Transalpi-

¹ In dicto cod. *Auctorum rei rusticæ*, editionis N. Jenson. 1472. ² Marg. Gudius ad *Phædr. lib. III. fab. 12.* ³ In Medicea biblioth. quæ est in Ecclesiâ D. Laurentii. ⁴ In bibliotheca Marciana.

alpinorum labor audit. Vel maxime autem feriis bacchanalibusque his se tradebat, aut ruri in praedio suburbano, atque ibi vel usque in multam noctem. Catonis ac Varronis collatio hanc habet subscriptionem, *Florentiae in D. Pauli, ipso Bacchanaliorum die, MCCCCLXXXII. anno altero scilicet nostrae publicae professionis; cum Ovidianos Fastos & Ciceronis ad Herennium Rhetorices libros enarrabamus: ac Graecae Linguae rudimenta Florentinae juventuti dictabamus.* Similiter post Columellam haec habentur; *III. Idus Februarias ipso Bacchanaliorum die MCCCCLXXXIII. Rursum post Ovidii Amorum libros, MCCCCLXXXIII. die 27. Septembr. hora circiter tertia noctis, in rusculo. & post libros de Ponto; In rusculo Fesulano III. Kal. Octobres MCCCCLXXXIII. quarta hora noctis.* Nimirum, ut Cicero ait pro A. Licin. Archia; *Haec studia — — delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur*¹. Sed insatiabilem discendi ardorem ipsa pene vita restinxerat. nam ad Trifanum Chalcum ita scribit; *Equidem habeo gratiam studiis meis & vigiliis, in quibus acriter ab ineunte aetate, si minus cum dispendio bonae valetudinis, certe sum periculo maximo versatus*².

Qualis autem isthaec, de qua dixi, Politiani Pandectarum collatio fuerit, videamus. Ipsam profecto videre non contigit. nam ut Victorii tempore Auctores rei rusticae ab eo collati latebant, ita nunc Pandectarum libri, qui eo seculo publici erant³. ut adeo hac in parte standum sit aliorum testimoniis. Primo constat, Politianum non descripsisse archetypum, sed tantum ad illud contulisse exemplar typis impressum. Nempe didici ex

Ludo-

¹ Cicero pro Archia c. 7. ² Ang. Polit. lib. IV. Ep. 5. ³ Petr. Victor. in Castigationib. ad Columell. in extremo.

Cap. I. COLLATIO PANDECTARUM. 313

Ludovici Bolognini additamento quodam ad Digestum novum anni MCCCCLXXXIX, ea editione usum esse Politianum ad notandas Florentini codicis varietates ¹. Ut proinde erraverit Bembus, dum nomine Pontificis ita scribit:

LEO X. Pontif. Max.

Florentinis.

Valde mihi opus est his libris, quos Angelus Politianus a perveteribus illis, qui a vobis publice asservantur, Justinianarum legum & Digestorum libris, quos Pandectas vocant, sua ipse manu conscripsit. Qui quoniam apud vos sunt, vos hortor, ut eos Laurentio Medici, fratris mei filio, mihi mittendos dari jubeatis. Eos vobis, cum usus fuero, statim remittam. Dat. xv. Kal. Jul. anno tertio. Roma ².

Hanc vero collationem studiose ac diligenter institutam fuisse tradit, Petrus Victorius, qui eam, quantum sibi commodum esset, pertractavit ³. Porro, *In his Politiani libris*, ait Augustinus, *in margine quaedam scripta reperi, quae ei legenti, ut fit, in mentem veniebant.* ejusque rei elegans specimen subjungit ⁴. Sed et Graecam interpretationem suis libris addidit Politianus in his locis, quae Graeco dicendi genere scripta reperiuntur, ut sunt multa in Digestis ⁵. Ceterum est ubi non intellexit, quod tamen Augustinus assecutus est ⁶: item ubi dubitavit ⁷. Erravit etiam in nonnullis: quod nemo hominum a se alienum putat ⁸. Illud autem vitio & culpae

R r

dan-

¹ Bononiae in aede S. Dominici, inter libros Bolognini. Adde Pet. Victor. ad fin. *Cassigation.* in *Columell.* vide & cap. 4. lib. praeced. pag. 263. in notis num. 5.

² Petr. Bembus lib. X. Epist. 38. ³ Petr. Victorius lo. laud. ⁴ Ant. August. *Emendat. laud. lib. IV. c. 14.* ⁵ Anto. August. II, *Emend. 1.* ⁶ Idem I. *Emend. 1.* ⁷ Id. III. *Emend. 9.* ⁸ Id. I. *Emend. 4.* 5. III 1. versus fin. item 3. in extremo. *Ad Modestum. De excusat. l. 1. §. 3. & 4. & l. 8. pr.*

dandum est Politiano, quod hîc non semper diligentissimus fuerit ¹. In eo insuper culpandus Politianus, quod folis quatuor & viginti fere libris singulorum capitum inscriptiones descripsit, ceteras vero neglexit ². Denique, Taurelli & nostro quoque iudicio, in l. 38. *De verb. sign.* certam lectionem sine causa repudiavit, opinione emendans φάσματα pro φανίσματα ³.

An ad hanc Politiani collationem pertinuerit quaternio, in quem Budaeus incidit, an potius ad separatas illius in Juscivile animadversiones, dubium mihi est. de his sane parum benigne ^(a) Budaeus; *Cum aliquando apud Petrum Crinitum Florentinum essemus, — inter tractandos nonnullos ejus libros, in quaternionem incidimus, manu Politiani scriptum: in quo annotationes pauculae erant, consulta, ut videbatur, obscuritate congestae, ut, si forte interciderent, a nullo legi possent. sic enim erat ingenium hominis. pleraque tamen frigidae scrupulositatis & contemnendae* ⁴. Quantum ab hoc testimonio distat superius Augustini, optimi candidissimique harum rerum aestimatoris ⁵? Scilicet, ut facile apparet, in simultate cum Politiano erat Budaeus. Utebatur ille in his, quae sibi soli describebat, notis quibusdam, quales quisque suas frequentes habet ⁶. Neque hoc solum adeo acerbe taxat Budaeus, sed et summam illi ἀνρίκειαν vitio vertit. Et sic solet in contentionibus. Verum enimvero, ut se-

mentem

¹ Id. IV. *Emend.* 16. *Ad Modestim. De excusat.* l. 6. §. 18. l. 13. §. 1. ² Id. I. *Emend.* 4. ³ Taurell. in *Annotat.* (a) Sed Politianum adversus Budaeum egregie vindicat. Florid. lib. II. cap. 7. apud Jac. Gadd. *De scriptorib.* asserens majorem ingenii vim, majoremque Latinae linguae candorem, in hujus nostri, quam in Budaei scriptis apparere; quin & in Graecis vertendis eum multo feliciter extitisse. ⁴ Gul. Budaeus *Annotat. prior.* in Pand. ad l. *Fraus.* 30. *De legibus.* adde eund. *Annotat. poster.* ad l. *Septicia.* 10. *De pollicitat.* ⁵ Ant. August. IV. *Emend.* 14. ⁶ Idem IV. *Emend.* 16.

mentem fecerat Politianus, ita et metebat. Acri odio & inimicitiiis plusquam civilibus flagravat contra summae dignitatis civem Batholomaeum Scalam, & hoc fere ob diffensionem in re orthographica paucorum quorundam vocabulorum ¹. *Scalam Politianus*, Gaddi hoc iudicium est, *pluribus epistolis* ^(a) *acriter et acerbe pupugit, contempsit, atque damnavit, amarulentus iudex, vel potius accusator* ². Usque adeo, ut contentionis impetu manifestis mendaciis sese involveret. ait enim τὸ ν in *vicensimus*, *tricensimus* &c. de quorum scriptura disputabat, perpetuo induci in Pandectis archetypis, ut erratum librarii ³. Hoc autem tam procul a vero est, ut ex contrario primis Pandectarum libris eo loci, ubi non erat, quod et ipsum rarius, appositum conspiciatur. tanquam videlicet posteritatis securus fuisset Politianus. Et haec quidem, ut dixi, solo dissensus fervore, idque in re plane nihili. Proh Deum atque hominum fidem! quam hic Politianum in ipso Politiano requiras, si dicta factis conferas? est enim aurea illius admonitio, & prorsus digna quae omnibus eruditorum mentibus inscribatur, de toleranda placide quavis reprehensione, in epistola ad Leoncellum ⁴.

Praeter Scalam cum Sannazario quoque, patritio Neapolitani

R r 2

I Vide Politiani *lib. V. Epistol. initio*. (a) Inter alia, quod pauci norunt, virulentos illos & terribiles jambos *in quendam*, in hunc Scalam vibravit. Erat autem molitoris filius, sed qui primarios honores, & quidem omnium tunc temporis apicem, vexilliferatum gerebat, habebatque pro insignibus *scalam*, cum epigraphe, GRADATIM: ad quae in fine carminis disertissime alludit Politianus. Exstant adhuc magnificae aedes ab illo Scala extractae, cum hisce insignibus in fronte. Meo tempore eas inhabitabant Comites de Gherardeschi, fratres Archiepiscopi Florentini. Sunt autem prope pomoeria; quod itidem tangit poeta. Incipit illud epigramma, *Hunc quem videtis ire fastoso gradu, Servis tumentem publicis*, &c. ² Jac. Gaddius *De scriptorib. tom. II.* ³ Ang. Polit. *d. lib. V. epist. 3.* ⁴ Idem *lib. VIII. epist. 4.*

politano, & cum Marullo, et Georgio Merula, aliisque inimicitias exercuit. Invisus praeterea Paulo Jovio, Alciato, & tantum non omnibus suae aetatis eruditis. Nempe gloriae aviditas & vehemens censura fuerunt, quibus primarios sui seculi homines infensos sibi reddidit. Ipse de se in epistola ad Picum Mirandulanum fateri compellitur; *Arsi pene semper (nimis improbe forsitan) sed arsi tamen semper studio famae perpetuae, &c.*¹. Ex hac animi impotentia in duo extrema prolapsus est: aut enim omnes peraeque summis laudibus in coelum efferebat, a quibus ullam famae & encomiorum sperabat accessionem: aut rursus mordebat ac lacerabat, qui ingenium suum cominus venerari detrectabant; quin et ceteros, qui similiter egregiis in rem literariam meritis conspicui erant, odio habuit, suae famae detrahi existimans, quodcunque alterius adjiceretur. In primis autem Pannoniae & Portugalliae Reges adulatus est, cum intolerabili sui jactantia, ut notum². Ne nimium laudibus intumesceret, moribusque viventium aut adulationibus indulgeret, recte monuerunt amici ejus Jac. Antiquarius & Baptista Guarinus³. Immo severe eundem perstrinxit vir optimus Laurentius Medices, cui fortunas suas debebat, quod et sibi assentari instituisse⁴. Quare etiam in judicio de Pandectis nostris ingenuitatem ejus desidero: cum ex adverso ea in re Taurelli moderationem & prudentiam mirari consueverim. Profecto Alciatum, a Politiano laceffitum, dissentienti studio in omnia alia ivisse existimo. Videlicet immodicis exemplaris Florentini laudibus id solum consecutus est Politianus, ut apud ple-

rosque

¹ Ang. Polit. *Epistolar. lib. XII. ep. 5.* ² Adde *Miscellaneor. c. 19.* ³ Alter *lib. III. Epistolar. Politiani epist. penult. alter lib. I. ep. ult.* ⁴ Politiani *lib. X. Epistolar.*

rosque sibi fidem derogaret, quorundam vero invidiam & opprobria optimo libro conciliaret. Ceteroqui vel ipse Alciatus moderatius egit, ubi indignatio adversus Politianum derferbuerat ¹.

Sed, ut redeam ad illud quod omiseram, praeter Leonem x. Pontificem Maximum, Bologninum & Haloandrum, ipsosque Budaeum & Alciatum, item Crinitum ac Baesium, atque alios, Victorius quoque, et Augustinus, ac Taurellus Politianea Pandectarum collatione usi fuere. De se ita Victorius; *Non enim exemplar ipsum Florentinum semper consului, sed habui excusos formis libros, quos cum antiquis illis Angelus Politianus studiose olim contulerat, eosque, quantum mihi commodum fuit, pertrastavi* ². Alciatini Pandectarum exempli, e Politiano incerta manu exscripti, meminit Anto. Augustinus ³. De Bolognino Taurelioque in proximis agetur.

¹ Libro superiore cap. 1. pag. 203. ² Petr. Victor. *Cassigation. in Columell.* ad fin. ³ Anto. August. *lib. III. Emend. c. 3.* collato cum *lib. I. c. 3.*

CAPUT II.

LUD. BOLOGNINI IN HIS CONATUS.

Propensa ad instaurandam Jurisprudentiam voluntate erat, sed viribus impar. Non solum Politiani collationem descripsit, verum etiam Pandectas ipse contulit. Cautio illius solennis de consulendis Pandectis suis. Editionem Pandectarum cogitabat, quae demum eo defuncto videtur prodixisse. Ineptae de orthographia admonitiones. Bibliotheca illius & MSS. juridica.

DE LUDOVICO BOLOGNINO, seu BONONIENSI, quis fuerit, & qua occasione, quantaque diligen-

R r 3

tia.

tia Politiani collationem, a se descriptam, Florentiæ ad archetypum recensuerit, supra narratum est ¹. Erat autem Bologninus homo valde bonus, æqui justique & veritatis amantissimus, cultiorique in primis Jurisprudentiæ deditus, verum nec subtili ingenio, nec fatis instructus a literis humanioribus. De propensa ejus ad expurgandos Juris libros voluntate ita Politianus; *Vellem, Ludovice, vir clarissime, cæteris quoque jureconsultis, quæ tibi est, corrigendis restituendisque legibus in veram atque eam ipsam lectionem, qua ab Imperatore Justiniano publicatæ sunt, & olim fuisset, & nunc esset diligentia. Non enim nos pueret multorum, quæ tum ridicule, tum perperam leguntur in legibus, sed emaculata omnia & vera haberentur* ². Rogaverat nempe Politianum Bologninus, ut legem 4. *De verb. oblig.* ex Pandectis Florentinis ad unguem exscriptam, ad se mitteret, propter contextum ejus §. *Cato.* in vulgatis exemplaribus incuria temporum depravatum. Sed hisce, quos in eo laudat Politianus, conatibus imparem fuisse Bologninum, his verbis significatur ab Augustino: *Ludovicus Bologninus, homo neque natura acutus, neque institutione eruditus satis, & Græcarum literarum expertus, non descripsit, ut oportuit, nempe notas Politiani, de quibus ibi tractat* ³. Specimen exhibet ad Modestinum *De excusationibus* ⁴. Sed et antea scripserat, per occasionem l. 17. *De heredib. instit.* *Ecce autem Bologninus, non acutissimus ingenio vir, hæc ipsa Politiani verba Ulpiani esse existimans, ineptam quandam sententiam Pandectarum verbis commiscendo confecit* ⁵. At nec recte interdum Politiani emendatio-

¹ Lib. I. cap. penult. pag. 73. & 74. ² Ang. Politian. *Epistol.* lib. XI. ep. ult.

³ Anto. Augustin. IV. *Emend. c. penult.* ⁴ Idem ad l. 13. §. 4. *De excusationib.* ⁵ Idem lib. & cap. 3. *Emendat.* ad fin.

dationem percepisse dicitur ¹, suaque Politiane exemplaris descriptione Haloandrum aliquot locis in errorem induxisse ², maxime autem in Graecis ³. quod tamen Bolognini peccatum aliquando subodoratus est Haloander ⁴. Ceterum Graeca, quantum ex Augustini verbis colligo, non ipsemet descripsit, verum describenda curavit ⁵. in his tamen capita Modestini *De excusationibus*, nescimus qua negligentia, non sunt ⁶. quod eo miramur magis, quia tanto promovendae Juris scientiae studio incendebatur, ut Graecum Novellarum Justiniani librum ex Marciana bibliotheca, quae Florentiae est, describi fecerit ⁷.

Continuisse Bolognini librum Politiane libri, ad optimum illud Florentinum exemplum emendati, emendationes refert Augustinus ⁸. Sed hoc Augustinum latuisse videtur, quod ipsemet praeterea Pandectas Florentinorum contulerit, impetrata a Prioribus ejus civitatis venia, quam Laurentius Medices illi procuraverat ⁹: negat enim Ludovicum Bononiensem Florentinos libros descripsisse ¹⁰. Illud certe notum est, ipso narrante Augustino, Digesta Ludovici in aede S. Dominici maxima religione servari ¹¹: sic enim ipse suos libros coli jussit. Extat ejus rei formula, seu cautio solennis, velut aemula caerimoniarum, quae in monstrandis Pandectis Florentinis adhibebantur, hunc in modum concepta: *Iste liber correctus est & castigatus fuit ad unguem secundum originales & Florentinas Pandectas, quae olim Pisanae, ac per prius*
 Con-

¹ Id. d. lib. IV. c. penult. ² Idem II. Emend. 4. init. ³ Idem I. Emend. 1. ut & lib. III. c. 1. non procul ab init. & a fine. ⁴ Idem d. lib. III. c. 3. in extremo. ⁵ Idem d. lib. III. Emend. c. 1. ⁶ Id. Augustin. ad l. 6. §. 2. De excusat. ⁷ Idem II. Emendat. 9. ⁸ Id. d. lib. II. Emend. 4. init. ⁹ Vide § lib. I. c. penult. pag. 74. ¹⁰ Anto. August. lib. III. Emend. c. 3. ad fin. ¹¹ Idem III. Emend. 1. & 3.

*Constantinopolitanæ, per me Lodov. Jo. de Bologninis de Bononia anno MDI. & MDII. quibus fui in regia civitate Florentiæ, quo anno MDII electus fui ab excelso Domino Florentino unus ex quinque Dominis de Rota seu Consilio de Juslitia. Quem librum dicavi sacro Conventui Prædicatorum de Bononia, ut ibi sit perpetuo, ut ab omnibus videri possit pro communi utilitate, sed non possit ex eo scribere aliquid, vel exemplar. Et quando videbitur, sint præsentés duo ex Patribus dicti Conventus, & non aliter, nec alio modo & casu. Quod si non observetur hæc voluntas mea volo quod ponatur in Bibliotheca Fratrum Minorum de observantia extra portam S. Mammeli de Bologna, cum eisdem conditionibus, de quibus supra. Et casu quod non observetur per eos, volo quod ponatur in Bibliotheca Ecclesiæ Cathedralis S. Petri cum eisdem conditionibus, & loco duorum Fratrum sint præsentés duo ex Canonicis. Et casu quod non observetur, volo quod ponatur in Bibliotheca Apostolica, cui dono liberaliter tunc, cum isdem modis & conditionibus; & loco Fratrum vel Canonico-
rum sit præsens Magister illius Bibliothecæ, qui pro tempore erit. Ludovicus Bologninus scripsi¹. Huc pertinent hæc Augustini; Itaque qui ad ea mysteria adeunt, ab his qui illis sacris præsent, aut nullam earum rerum memoriam, aut sine ipsius auctoris nomine prodituram polliceri coguntur. Et hæc ratio est, cur Politiani libros edere se Haloander, quos viderat numquam, scripsit². Eadem de causa ab Alciato quoque occultatum nomen Bolognini esse conjicit in proxime antecedentibus Augustinus, observatque eundem Bolognini & Haloandri Digesta non-*

¹ Ita est ante editionem Venetam Digesti novi Andreæ Calabrensis de Papia, anno mccccxxxix. refertur item a Laur. Schradero in *Monumentis Italiae* pag. 61. ² Anto. August. d. lib. III. c. 3.

nonnunquam in suis scriptis appellare Tuscos libros vel Florentinos. Ut autem moriente Bolognino liber ille, quo Pandectas ex Florentino codice emendare conatus est, in Dominicanorum monasterio semper mansit, ita diu Caesennae pro expurgato exemplari custoditus fertur : quod proinde vivo eo contrigisse oportet.

Insuper sciendum, Bologninum Pandectarum editionem serio meditatam esse, una cum ceterarum partium Corporis Juris. Hoc docet exemplum diplomatis Julii II, quod a Bolognino vocatur, *Copia brevis Sanctissimi Domini Dni Julii II. Pontificis Maximi circa impressionem*: idque exemplum ita habet.

IV LIVS PP. II.

Dilecte fili, Sal. & Apostolicam benedictionem. Nuper nobis exposuisti, quod tu assidua lectione animadverteris, Imperiales Sanctiones & Jurislatorum responsa, in quinquaginta libros jussu gloriose memoriae Justiniani Romani Imperatoris digesta, lapsu temporis aut librariorum incuria aut imperitorum superflua diligentia corrupta depravataque esse: exactissima cura multaque lucubratione & vera intelligentia illa ita correxisti & emendasti, ut quae erroribus prius scatebant, & legentium animum quadam quasi caligine involvebant, nunc incorrupta & omni macula detracta pristinae integritati veroque sensui revocata sint. & quae sequuntur. Datum Bononiae sub annulo Piscatoris, die xxx. Decemb. M. D. vli. Pontificatus nostri anno quarto.

Sigismundus.

a tergo erat, Dilecto filio Ludovico de Bologninis, utriusque Juris doctore & Militi: Aulae nostrae Consisto.

S s

1 Guid. Pancirol. *De clar. legum interpr.* II. 130.

*storialis advocato*¹. Est et dedicatio Bolognini, facta eidem Pontifici Maximo, in qua, ceteris missis, haec leguntur; *Et hinc* (propter contrarias codicum litteraturas: ita enim varias lectiones appellare amat in superioribus) *chaos quoddam, ut ita dixerim, exortum est, tam in legendo, quam in consulendo ac judicando: adeo quod eo devenimus, quod quasi fabula vulgi facti sumus, cum vulgo dicatur, Opiniones doctorum, et Recipe medicorum, & Cetera notariorum, universum orbem destruxere salubriter providi. Originales etenim Pandectas - - - ab Excelso Florentino Dominio, ibidem per quinquennium moram trahens, publicis fungens ibi prae-turae & rotae officiis, videre posse & perlegere, & omnia in iisdem originalibus Pandectis perscrutari obtinui (in munus equidem singulare) & mox eas per omnia ad unguem & diligenter castigavi, & omnia solerti studio & exactissima opera in libris communibus emendavi, ubi - - - in eisdem Originalibus reperi litteraturas negativas, quae in libris communibus sonant affirmative, et e contra, ac etiam in eisdem libris communibus desunt - - - et alia in eisdem falso superaddita - - - & aliquando integrales leges desunt - - nec non et omnia verba Graeca. — Nunc autem omnia pacata sunt, & vera lux orta est, prout punctatim & ad unguem omnia jacent in Originalibus Pandectis, quas fideliter exemplavimus. Sc. Datum Bononiae anno Domini MDVII.*

Constat igitur ipsius Bolognini testimonio, quid ipse in Pandectarum volumine typis adornando praestiterit, aut saltem praestare fategerit. Editionem tamen se vivo curare non potuit, si quidem mortuus est anno proximo

MDVIII.

¹ Descripsi haec & seqq. Bononiae ex autographo Bolognini, de quo paulo ante.

MDVIII. dum, redditâ Julio II. Pontifici Gallicae legationis ratione, Româ in patriam revertitur ¹. Qua de causa in codice autographo Bolognini, ex quo superiora apud Dominicanos Bononienſes deſcripti, haec inſcriptio aliquanto poſt obitum illius praefixa eſſe debet, *Pandectarum Origalium libri L. nuper editi opera Clariffimi Domini Ludovici Bolognini de Bologna*. Puto autem illud accidiffe poſt annum MDXVI. quo prodiit Corpus Juris, editum Lugduni a Franc. Fradino, in quo Digeſti veteris argumentum inter alia haec habet; *Domini Ludovici Bolognini, doct̃oris eximii, notabilia utilia in margine premuntur*. praeterea ad lectorem praefatur editor; *Habes - - - neceſſariam omnium legum correptionem ſecundum litteram Piſanam, longe mirumque immodum ab omnibus tranſumptis Codicibus diſtantiem: habitam per conſummatiffimum Jctum Equitem Auratum Dnum Ludovicum Bologninum cum ſumma cura & diligenti ſtudio, per eundem evacuatam a veris Originalibus Pandectarum, cui eſt merito congratulandum. nam uſque ad ejus tempora, tum inertia tum incuria imprimentium, opus imperfeetum remaſerat*. Sequitur de Orthographia Pandectarum Bolognini admonitio; *Pro correptione ſingulari &c.* Quid autem ſit habendum de promiſſa tanto hiatu Bolognini opera, non ſolum oſtendit incondita & puerilis ſimplicitas cum barbarie copulata, quae in ſtilo ejus eminet, verum etiam hebes & craſſum judicium in laudata admonitione de Orthographia. verbi gratia, ubi monet; *Item Ulpianus dicas Vulpianus cum gemino u* (ſine dubio quod a cauta vulpium aſtutia id veteris Jcti nomen derivaret). *Item Vulgo dicas Volgo per o. pro Petiſſet di-*

¹ Guid. Pancirol. *De clar. legum interpret. lib. II. c. 130.*

cas Petisset cum unico i. pro Thesaurus dicas Thensaurus pro Circinæ, Cercinæ. pro Feriati, Feriatici. pro Mevius dicas Moevius. pro Coitio, Coicio. pro Patresfamilias Matresfamilias, Patresfamiliarum Matresfamiliarum &c. tandem hoc epiphonema subjungit; Quæ omnia bene notabis, quia sæpe, imo sæpius & sæpissime reperies hæc in Codicibus transumptis, & sunt bene notanda et bene scribenda, & tamen communiter sunt corrupta & male scripta. Bologninus. Nihilominus Haloander & Aliatus, ut diximus, ejus libros diligenter consuluerunt. Bolognini tamen libris usum scio, inquit de praeceptore suo Augustinus, ex quibus multa, & nescio an Græca omnia, quæ in Dispositionibus ac Prætermisissis optime restituit, sumpsit¹.

Praeclaram bibliothecam Bononiensibus religiosis, & arcam, quam aperiri prohibuit, testamento Bologninus reliquit². In catalogo ejus bibliothecae hæc relata animadverti, omnino digna quæ hic fistantur:

Ludovici Bolognini MSS.

Pandectarum Originalium libri L. In Pandectas.

Liber Castigationum inter Pandectas.

Discordantiæ plures notabiles inter Pandectas Originales

& libros communes in verbis Græcis.

Liber Authentic. Græcus.

De usurpationibus.

Glossæ novæ & singulares super ordine w.

Tantum de Bolognino: ad Haloandrum propero.

¹ Ant. August. d. lib. & cap. 3. ² Guid. Pancirol. lo. sæpius laud.

CAPUT III.

HALOANDRINA PANDECTARUM EDITIO.

Laudes Haloandri. Cur dissimularit, Bolognini libros a se descriptos esse. Quænam insuper subsidia adhibuerit in concinnanda Pandectarum editione. Dotes Noricæ & defectus erroresque. Item licentia Haloandri et audacia. Dissensum quoque a ceteris & supervacuum elegantiam passim adfectavit. Alia quæ præstitit in Jure, aut voluit præstare.

De adeundis Florentiæ Pandectis, restituendoque ex iis civili Jure, Viglius Zuichemus inter alia hæc habet; Qui tamen tentaverunt, & qui aliquid effecerunt, non sunt sua laude defraudati. Nam ut nihil nunc de Alciato, Zasio, Budæo, ac aliis majorum gentium scriptoribus dicam, quantum sibi gratiæ atque gloriæ GREGORIUS HALOANDER nuper peperit, qui Pandectas, sublatis tot maculis, nævis mendisque ad novam quandam venustatem redegit ¹. eundemque in proximis appellat, hominem ad studia nostra juvanda natum. Praeterea Augustino dicitur, ingenio & diligentia & bonarum literarum cognitione optimis quibusque comparari posse ². Taurello doctissimus audit, optimeque de legum studiosis meritus ³. Duarenus ait, Haloander, quem Juris Romani instauratorem vere possum nominare. Similia et alii.

Huic, quem Germaniæ debemus, alter Germanus,

S S 3

Julius

¹ Vigl. Zuichem. in præfat. ad Carol. V. ante Theophilum. ² Anto. August. III. Emend. 3. ad fin. ³ Lael. Taurell. De milit. ex casu.

Julius Pflugk, spectatae eruditionis atque integritatis vir, primus auctor fuit capeffendi Juris civilis, ac postea suo etiam sumptu in Italiam eum ducere ac reducere non dubitavit ¹. Iftic autem Doctor Juris renunciatus est, ut refert Melchior Adami. *In omni, inquit, literarum genere, & præcipue in Juris civilis disciplina ita versatus, ut Italia, doctoralibus insignibus ornatum, cum laude & commendatione non simulata in Germaniam remiserit* ². Consilio insuper et vetustis codicibus adjuvit Jo. Bapt. Egnatius, Venetus ³. Bononiam autem adiisse Haloandrum, & istic Ludovici Bolognini libros descripsisse necesse est. *Haloander, inquit Augustinus, Ludovici libris, qui in Dominici Bononiæ maxima religione servantur, usus est: iisdem nimirum, qui Politiani libri, ad optimum illud Florentinum exemplum emendati, emendationes continent* ⁴. *Quicquid enim Bologninus, et eum meliore ingenio secuti Alciatus & Haloander restituerunt, ex Politiani libris acceptum est* ⁵. Ceterum ob sollicitam & scrupulosam Bolognini cautionem, qua conventui Praedicatorum Bononiensium sub poena amittendi exemplaris interdixit, ne cuiquam librum suum describere paterentur, clanculum & quasi furtim eum codicem exscripsisse videtur, neque id etiam deinde profiteri ausus est. *Hæipsæ, inquit de Pandectis Haloander, quot quantisque mihi laboribus, sudoribus, curis, vigiliis, lucubrationibus constiterint; ne dicam me capitis periculum adiisse, dum communibus studiis opem ferre sedulo admittor; facilius cogitatione consequi, quam oratione explicare possum* ⁶.

Hinc

¹ Gregor. Halo. *dedicat. ad Decuriones Nozemberg.* ante π. ² Melchior Adami in *Vitis Jureconsultor.* ³ Gregor. Halo. *lo. laud.* ⁴ Anto. August. *III. Emend. 1. & II. 4.* ⁵ Idem *IV. Emend. 14.* ⁶ Grego. Haloand. in *laud. dedicat.* ante π.

Hinc porro est, quod *Politiani libros se edere dixit, quos viderat nunquam* ¹. vel, ut ipse loquitur, *Notas Pandectarum Florentinarum, quas Angelus Politianus descripserat* ². qua de re ita Augustinus; *Notas Florentinarum Pandectarum (sic enim appellat) in commune se proferre Haloander profitetur: quod & illustrius ad nomen, & cautius ad fidem existimabat id dicere, quam id, quod fecit, Bolognini descriptionem ex Politiani libris acceptam proferre se dicere* ³. Quin etiam in Tuscis Pandectis, seu Florentiae, quemadmodum legatur, quasi ipse vidisset, alicubi jactat ⁴. Ut tamen uno exemplo ostendere possimus, verba sunt Augustini, neque Ludovicum Bononiensem Florentinos libros, neque Haloandrum Politiani descripsisse. Hoc enim ad hunc locum pertinet, ne quis utriusque verbis fallatur: & ipsorum libros Florentinorum justum exemplum esse suspicetur. Sub tit. De hered. instit. &c ⁵. & alibi; *Quamobrem nolim quemquam mirari, si tam multis locis aliud Florentiae esse dicam, quam in Norica editione sit* ⁶. Denique; *Illud quidem certe sine dubio est, Haloandrum, si aut Tuscos libros aut saltem Politiani vidisset, neque hæc neque alia satis multa, quæ reprehendimus, scripturum fuisse* ⁷. Videlicet Ludovici peccato in compluribus mendose scripsit, lapsusque vel maxime est in Graecis. ut merito non semper ei fidem habuerit. sed hæc jam proximo cap. tractata sunt.

Quum igitur iis quae dixi, Bolognini annotamentis fidem per omnia non haberet Haloander, vulgatam prae-
terea

¹ Anto. August. III. Emend. 3. ² In dicta epist. dedicat. adde Hervag. in praefat. ante suam 7. edit. ³ Ant. August. IV. Emend. 16. ⁴ Idem III. Emend. 1. laudatque Pand. Flor. in marg. suae edit. verbi gratia ad l. 1. De his qui sui vel alien. jur. l. 3. 3. in fi. De offic. praef. vigil. l. 4. De in jus voc. l. 10. §. 3. eod. ad rubr. De feriis. l. 2. eod. & aliis locis. ⁵ Dicto lib. III. Emend. c. 3. ⁶ Emendat. lib. IV. c. 14. ⁷ Eod. lib. III. c. 3. in fine.

terea adhibuit, ut et plures codices MSS. Quando autem neque his subsidiis veram lectionem affecutus videbatur, suum ipse iudicium sequi maluit. *Quod de Notis a me scriptum est*, dicit Haloander, *id, ne quis de verbis meis erret, sic accipi volo: non per omnia me illarum fidem secutum esse (quando plurima in iis contineantur, quæ non solum non defendi, sed ne tolerari quiaem possint aut debeant) sed eatenus duntaxat, quatenus pervulgata nostra lectionis bonitate manifesto præcelluerunt, vel alioqui probabilior ratio suasit: maxime si antiquorum codicum consensus, quos neque paucos neque pessimos cum iis contuli, accederet*¹. Ex contrario, subiungit postea, *non ita abjuratus & iniquus Notis hisce fui, ut si quæ recta ratione prolata, ibique scripta essent, facile ab iis receßerim; ut maxime exstiterint, qui plurima in Pandectis corrigendo, iustis etiam voluminibus editis, aliter locum aliquem scribendum reponendumque putaverint*. Rursus aliquando Budæum aut Alciatum, aliquando utrumque secutus deprehenditur². Sæpe etiam de genuina lectione dubitavit. *Hæc habui*, inquit Augustinus, *quæ de Haloandrinis dubitationibus scriberem ita enim interpretor, quod is varie scriptum ostendit*³. Nimirum de se ipse Haloander ait; *Factum est, ut si quando in diversas sententias varietate lectionum raptus iudicio meo confidere ausus non fuerim (hominem enim me esse &c.) maouerim integrum iudicium ad æquum lectorem transmittere, quam de mea sententia quidpiam temere statuere. quam rem asterisco (ut plurimum) notaque adscripta testatus sum*. Eo amplius ad extremum æquos sibi rerum aestimatores exoptat, et, si quid humani

¹ Grego. Haloan. in *ædicator*. ante *Pand.* ² Anto. August. *l. Emend.* 9. & *IV. c. 16.* ³ Idem *lib. I. c. 1.* adde *lib. IV. cap. ult.*

ni admiserit, calumniam deprecatur ¹. Hoc modo constitutam paratamque editionem suam sumptibus Amplissimi ordinis Norembergensis in ea civitate protulit Haloander anno MDXXXIX. & eidem ordini dedicavit, ut par erat.

Noricos autem hos libros Augustinus *minime inemendatos* vocat, ceterisque *minus mendosos*, quin *omnium editorum optimos* ². Praeter alia quae Haloandro passim deberi testatur, in specie laudat, quod Pauli & Plautii aliorumque Jctorum nomina, quae per se scripta sunt in legum contextu, grandioribus literis notat ³. Item probat consilium ejus in tribus illis libris *De legatis* appellandis: etsi Florentiae *De legatis & fideicommissis* ter scriptum sit, neque adjectum, *liber primus, secundus, tertius* ⁴. Praeterea ad exemplum Politiani Graecam loquendi rationem indicavit Haloander additis phrasibus ex ea lingua: cujus rei perquirendae occasionem sibi dedisse, agnoscit Augustinus ⁵. In eo quoque recte fecit, quod in fine operis Graecorum omnium, quae in Pandectis occurrunt, interpretationes adjecit. Provide etiam chronologiae studiosis consuluit per Fastos consulares, maxime ad intellectum *l. 2. De orig. jur.* ⁶. Praeter Indicem titulorum, etiam Nomina prudentium, ex quibus Digesta composita sunt, praemittit, verum ex Politiani epistola quadam ⁷, cum is Nomenclator, quae Florentiae est, magnam partem Graecus sit ⁸. Singulorum vero capitum inscriptiones quatuor & viginti fere libris primus edidit; ceteras neque Politianus, neque Bologninus, a quo Haloandrinae sumptae sunt, descrip-

T t fe-

¹ Haloand. in *dedicat. Pandectar.* ² Ant. August. *lib. I. c. 2. lib. III. c. 4. & lib. IV. c. 1. & c. ult.* ³ Idem *l. Emendat. 6.* ⁴ Id. *III. Emend. ult. versus fin.*
⁵ Idem *lib. II. c. 1.* ⁶ Hunc sibi scopum fuisse ipse ait ante eos Fastos,
⁷ Angel. Politian. *lib. V. epist. ult.* ⁸ Ant. August. *l. Emend. 4.*

fere (a). Majoribus literarum formis describi curavit, tum legum, edictorum, & quae materialiter scribi a Grammaticis dicuntur, verba; tum stipulationum, exceptionum, institutionum &c. formulas. In orthographicis denique insolentiam τῶν *pregnas*, *urgueo*, *pigneris*, & similium vitavit, attamen *exsilium*, *adseruo*, *cotidie* &c. non refugit ¹.

Ceterum quoniam ex quinque illis coagmentata est Haloandrina Pandectarum editio, ex Florentina lectione, ex vulgata, ex aliis codicibus, praesertim MSS, ex Budaei, Alciati aliorumque conjecturis, & denique etiam vel maxime ex ingenio, in hac, inquam diversissimorum subsidiorum farragine permolestum est & incommodum, quod nesciamus, unde singula hauserit, ac proinde quantam auctoritatem nos iis tribuere oporteat. Hinc est quod dicat Augustinus, *Haloander nescio quid secutus edidit*, &c. ². Est etiam ubi reprehendendum dicit, quod Florentinum librum non sequatur ³. Alibi illum non recte edere, errare, falli, male mutare asserit, & *ut parcissime*, inquit, *dicam*, *ineleganter edidit* ⁴. Quod autem non belle conjunxit diversa capita, ac alia parum bene separavit ⁵, error est venia dignus, cum in ipso archetypo idem aliquoties admissus sit, ipso agnoscente Augustino ⁶. In orthographicis eundem reprehendit Taurellus. postquam enim praemisit, non vereri se orthographiam Pandectarum doctis viris sordere,

prae-

(a) Ita. August. I. *Emend.* 4. At ipse Halo. ad Senatum Noremberg. *De librorum Nomenclatura*, quam inscriptionibus capitum adjeci, nihil est, quod pollicear: cum non ex Notis eam, sed aliis codicibus descriptam habuerim: nec alio consilio omissam putem, quam quod marginis angustia non caperet. Nempe ex alio cod., qui ex Politaneco habebat, videtur descripsisse. ¹ Vide *dedicatoriam* Haloandri ad Senatum Norembergensem. ² Ant. August. I. *Emendat.* 2. ³ Idem IV. *Emend.* 9.

⁴ Id. lib. I. c. 6. 7. lib. II. c. 3. in extremo. lib. III. c. 6. nec non lib. I. c. 2.

⁵ Id. lib. III. c. 1. & lib. I. d. c. 6. ⁶ Idem August. Ad *Modestum*. *De excusat.* l. 6. in *fi.*

praefertim cum in multis respondeat ea, quae in aliis vetustissimis codicibus, ipsisque lapidibus invenitur, subdit; quo magis mirati sumus, Gregorium Haloandrum, virum doctissimum, deque Digestis alioqui bene meritum, Praegnas, Praegnatis, & Urgueo, taliaque quamplurima consulto rejecisse: contra vero nonnulla tanquam ex Pandectis accepta rettulisse, quae aliter in eis habeantur ¹. Id graviter equidem, quod dicit Augustinus, Haloandrum se nimis audacem ostendere ²: item, cum Budaeo scripturam tentare corrumpere ³. alibi vero, maximum mendum esse in Norico tantum libro ⁴. Et tamen, ne quis hic Augustinum durius agere arbitretur, en ipsiusmet cautionem; Quod si quis existimat, me Haloandri, prohi, ut opinor, viri, & de jure civili bene meriti, laboribus invidentem longius esse provectum, quam necessitas rei cogere videbatur; nae is fallitur vehementer. Tantum enim Greg. Haloandro defero, cum ob eam diligentiam, quam in edendis Justiniani libris adhibuit omnium maximam, tum ob Novellarum constitutionum & Graece et Latine a se primum editarum munus, quantum alium deferre scio neminem. Eo tamen antea animo ejus libros reprehendi, quod his libris saepius facere cogor, ut si ab his non multis mendis purgentur, in omnium manibus versari & haberi possint: quod ipsum quantum ostendat benevolentiae meae signum, nemo non videt ⁵. Praeter Augustinum vero et Contius Haloandrum palam audaciae insimulat ⁶.

Addamus tandem summatim, quae nostrae sunt observationis in Norica. Multa sane sui arbitrii fecit Haloan-

T t 2

der

¹ Taurell. ad lect. §. 2. ² August. d. lib. III. Emend. 1. ³ Idem II. Emend. 9. ⁴ Idem lib. & c. extremo. ⁵ Id. August. I. Emend. 3. ⁶ Anto. Cont. ad constit. Omnem §. 4.

der, scripturam Florentinam solutius sequi solitus. Sac-
 pissime nimirum detrahit verbum substantivum: item
 pronomina tam relativa, quam demonstrativa: nec non
 & alias particulas, puta *et*, *etiam*, *ita*, *tum*, *deinde*,
si post *nisi* &c. tanquam *πλεονάζοντες*: denique repetita vo-
 cabula, quae salvo sensu abesse possunt. vulgo enim com-
 pendio studuit. adjicit tamen etiam aut retinet, sed tum
 fere, cum ea ratione dissentire potest a vulgata. Inter-
 pretationes a Jurisprudentibus adjectae per *hoc est*, *id*
est &c. passim ab Haloandro ejiciuntur, tanquam glosse-
 mata. Multoties etiam elegantiam adfectat, idque inter-
 dum non in loco. Porro tempora pro lubitu inflectit
 ac mutat. Temere item particulas variat substituendo
 verbi causa *etiam* pro *vero*, & prorsus *ἀδιάφορα* permu-
 tando, ut *ergo* in *igitur*. Praeterea discrepantium locu-
 tionum parilitates instituit: ellipticas convertit in pla-
 nas, maxime quae pendent a subaudito *respondit*, *scrip-
 sit* &c. Insuper negligit passim antiquae scripturae vesti-
 gia, nec canone criseos se tam presse alligat. Ad haec
 prisca interdum sectatur & minus obvia: ita *accessioneis*
ἀρχαίως pro *accessiones*, *balneum* pro *balneum*, *apisci* pro
adipisci, *conscire* pro *consciscere* &c. Subinde etiam facit
 solennia edicti verba, quae commentantis Jurisconsulti
 esse videntur. Semper Graece effert illa inscriptionum,
 quae Florentiae plerumque Latine scripta, ut *Πανδεκτῶν*,
Επιτομῶν, *Επισολῶν*, *Πειθανῶν*, *Εὐρηματικῶν*. item *Πειθανῶν* a Pau-
 lo *ἐπιτομηθέντων*. In orthographicis quoque singularis esse
 voluit in his & pluribus aliis, *adnasci*, *adlatus*, *celare*,
rheda, *incobare*, *consumere*, *substulit*, *nanque*, *utrun-
 que*, *tandiu*, *circunducere*, *circurvenire*, *Dalmacia*, *Me-
 tianus*. Nemo à nobis expectaverit, ut hic singula mi-
 nutatim adstruamus: exemplorum plenae sunt notae no-
 strae ad Pandectas.

In

In genere autem hæc duo collegeris, primum, quovis modo Haloandrum ab aliis voluisse recedere; deinde, elegantiae majorem rationem habuisse quam genuinae lectionis. Tam frivola ei ac illiberalis variandi captatio fuit, ut *ante* in *antea*, *etiamsi* in *etsi*, *se* in *sefe*, *eandem*, in *eam*, & similia commutarit. Liceat praeterea ambitiosi hujus atque affectati dissensus conspicuum exemplum adferre. *Lex 17. Qui potior. in pign* ita incipit, *Eum qui - - - comparavit, eatenus tuendum, quatenus &c.* In his more suo substituisset Haloander, *Is qui, vel Qui - - - comparavit, eatenus tuendus est, quatenus &c.* verum quia hanc lectionem praeter consuetudinem occupaverat vulgata, Florentinam retinuit. contra vero Hugo a Porta in edit. anni MDXLVII, in qua Noricam ut plurimum expressit, utitur consuetudine Noricae adversus ipsam Noricam, dum edit cum vulgatis, *tuendus est*. Quod vero omnia plana, compta, nitida efficere, ornatique & eleganter scribere propositum sibi habuerit Haloander, non obscure suis ipse verbis testatur; ideo scilicet *Notas Pandectarum Florentinarum* a se in medium prolatas esse, *quo magis & civilium quaestionum modus adhibeatur, & studiosi praestantissimos humanisque actionibus utilissimos libros (nota) non offensa pede peragraré queant*¹. Et sane in ea, quam adornavit, editione satis ubique pellucet delectationis aucupium & quadrandae orationis industria. Quum igitur Haloandrina sonore, commode, leniter fluant, pluribus ea placuere; factumque ut novam lectionum sectam constitueret Norica.

Ceterum quoniam denuo mentio incidit Notarum illarum, quibus Haloandrum non semper confisum esse

T t 3

obser.

¹ Gregor. Halo, in *Dedicator*, ante *π*.

observavimus, omnino memorandum est, videri ipsum adhuc postea Florentiam adire, et archetypum conferre voluisse, ut jam pridem a nobis traditum fuit ¹. Post editos anno MDXXIX. Pandectarum libros. Codex altero anno ejusdem curâ prodiit, quemadmodum in sequenti MDXXXI. Novellae Graecae cum illius interpretatione lucem adspexere. *Novellarum liber*, inquit Augustinus, *Haloandro debetur, qui, ut erat diligentissimus vir, quæ etiam in Constitutionum codice desiderentur, significavit* ². Ita tamen Haloandro debentur, ut et Bologninus in crediti partem veniat, ut qui eas in Marciana bibliotheca describendas curasset, ut dictum. Postremo omnes Juris civilis libros *maxima diligentia* ab Haloandro editos esse tradit quoque Augustinus ³. Hisce peractis rediit denuo in Italiam, ut pulcherrimis coeptis colophonem imponeret, sed, vixdum ingressus, Venetiis exstinctus est, non sine veneni suspitione ⁴. Quanquam tamen ceteroqui non erat semper firmæ valetudinis. ita enim ipse, agens de his quæ meditatur; *Laurentii denique Vallæ criminationibus cæterorumque calumniis, quibus tam jure consultos veteres quam ipsum Justinianum convitiis impetunt, alio tempore, cum plus oculi nactus ero, & firmiore valetudine fuero, respondere conabor* ⁵. De morte ejus ita Melchior Adamus; *Cum in summa esset expectatione, ac perficiendi instituti causa iterum Italiam adiisset, Venetiis, ut Jac. Ziglerus ad Camerarium, mortuus est levi febricula, sed gravi medico Polono nescio quo oppressus, anno MDXXXI. ut quidam, aut MDXXXII. ut Pylander ejus popularis* ⁶.

C A.

¹ Supra lib. I. c. penult. pag. 75.

² Anto. August. II. Emend. I.

³ Idem

Emend. lib. IV. c. 8. init.

⁴ Vide d. lib. I. s. c. penult.

⁵ Halo. in laud. fac-

pius dedicat. in fine.

⁶ Melchior Adamus in Viis Jureconsultor.

CAPUT IV.

ACCURATIO AUGUSTINI IN CON-
FERENDIS PANDECTIS.

*Augustini elogium. Eiusdem in utroque Jure peritia. Ju-
venis civili prudentiae potissimam operam dedit. Ad id
studium Graecae imprimis linguae scientiam attulit.
Scopus Augustini in conferendis Pandectis Florentinis.
Voluit et ipse Pandectas edere. Maxima diligentia u-
sus est in ea collatione, variaque subsidia adhibuit.
Quemadmodum hanc suam operam verterit in rem Juris-
prudentiae, & quo fructu. Esse tamen in quo repre-
hendatur. Quatenam porro ad illustrandum Jus nostrum
exsecutus sit, aut exsequi destinaverit. Auctoritas Augustini
eo spectantia.*

Non attinet repetere, quae jam dicta sunt de ANTO-
NIO AUGUSTINO, illustrissimo Hispano, de
ejus fortuna, & dignitatibus, deque occasione consulen-
di Pandectas ¹. Laelius Taurellus eum vocat, *nobilissi-
mum omnique virtute cumulatissimum Antonium Augusti-
num CaesarAugustensem* ². Hujus sublime ingenium, fo-
lidum judicium, raram omnis antiquitatis exquisitamque
Juris Romani & Pontificii cognitionem omnes celebrant,
colunt, venerantur. Merentur id tot elaboratissima in
quovis eruditionis genere, Graecae, Latinae, ut et in
utroque Jure ad aeternam memoriam victura monumen-
ta,

¹ Vide lib. I. hujus Histor. cap. pen. ² Lael. Taurell. Francisco filio, ante
libellum in Paulum & Catonem.

ta, tam edita quam edenda. Neque solum *doctissimus* dicitur Victorio, sed et *optimus vir* ¹. *Nemo unquam toto vitæ suæ regimine majorem integritatem, constantiam animique generositatem ostendit. Cum exemplaricâ castitate ac temperantia vivebat, tantaque liberalitate bona pauperibus distribuebat, ut post obitum in ejus arca pecuniæ non fuerint ad ejus sepulturam congruenter ejusdem conditioni.* sic Antonius Teissier, postquam præmiserat, in Concilio Tridentino cui interfuit, totis viribus incubuisse Ecclesiasticorum reformationi ². De facillimo Augustini ingenio, & ad quævis studia excolenda idoneo, deque mira diligentia, audiamus quid ad ipsum Augustinum scribat Manutius. *Accepi tuum Varronem. quid quæris? te dignus est. Quod si operam eandem posueris in Festo, plurimum tibi Romanæ literæ debebunt. Aggredere. quid enim tibi non succedet? qui (ut omittam illa, quæ pleno jam theatro spectata sunt, ingenium, judicium, doctrinam) quantus quantus es, totus labor, totus industria es* ³. Sed incredibilia ejus in rem literariam merita & egregias animi dotes aliis enarranda linquamus, contenti egisse quod hujus loci est.

Juris vero tanta in eo accuratio, inquit Scottus, ut veterum aliquis præstantissimorumque prudentum, Paulus, Ulpianus, aut Papinianus ab inferis exstitisse ac revixisse, vel animam ex Pythagoræ sententia recepisse videretur. & mox, Jus Pontificium & Civile ita lustravit; hoc adolescens, senex illud; ut principem illum Jurisconsultorum, nostrique ævi florem delibatum uno ore gentes omnes prædicent ⁴. De civile Jure & in specie de Pandectis

¹ Petr. Victor. *Variar. lect. lib. xxxviii. c. 9.* ² Ant. Teissier *Elog. Vir. erud. Gall.* Sed adi in primis Andr. Scott. in *Orat. funebri super Ant. Augustino.*

³ Paul. Manut. in *Epistolis.* ⁴ Andr. Scott. in *Orat. funebri in Ant. August.*

dectis Florentinis agenti Contio Vir dicitur, cui Alciatum & omnes sui seculi Jurisconsultos longissimo spatio postponit, & quasi in ima cera substituit ¹. Profecto Pandectas Florentinorum diligentissime illum introspexisse, jam olim testatus est Balduinus ². Sed vel eo recente manifeste id loquuntur elegantissimi *Emendationum* atque *Opiniorum* libri, quos admodum juvenis conscripsit Augustinus, nempe annos natus vix undeviginti. *Quo libello, Scotti verba mutuor, simolem species, in speciem exiguo, sin rerum utilitatem ponderumque momenta aestimes, sinuosis aliorum voluminibus anteposendo* ³. Scotto addo rursus Contium: *Istud semel in universum velim prædictum, ita nos primis studiorum annis Antonii Augustini eruditionem, prudentiam, candorem in propagando & enucleando Jure esse exosculatos, nihil ut in ejus Emendationum libris a nobis intactum aut illibatum relictum sit, cujus non aliquem succum in hac nostra abvearia contulerimus*. Aetatem vero ipse in commentario ad *Modestinum De Excusationibus*, quem post *Emendationes* vulgavit, excusat: *Quæ si cuiquam juvenili quodam fervore arrogantius a me scripta esse videbuntur: tibi quidem certe, qua tu eruditione & prudentia es, ita alloquitur Antonium Pernotum, Episcopum Atrebatensem, cui eam lucubratiunculam suam dicabat, prebaturum mei animi candidi & simplicis libertatem opinor, in quam me & præceptores nostri, & Florentini libri, & multorum annorum studia vindicarunt*. Tantum utilitatis fructusque ea aetate retulit, & quidem brevissimo tempore. neque enim tres amplius menses collationi Pandectarum impendit.

V v

Vide.

¹ Anto. Cont. I. Disput. 6. init. ² Franc. Balduin. in *Προλεγόμεν.* ante *Instit.*

³ Andr. Scott. lo. laud. Praesertim vero addantur quæ habet *Observation. humanae nat. lib. V. c. 33.*

Videlicet, insigni artis nostrae jactura, importunissime ad suos avocatus est. *Sed me*, inquit, *de cursu nostrorum studiorum illustrissimi Viri Fernandi Cardonensium Ducis, sororis viri, jussa, & mihi carissimorum fratrum preces, quibus ego nihil negare possum, domum revocant, & nostra cogitata præcipitare cogunt*¹. Ut adeo magis ostenderit Augustinus, quid posset in Jure civili, quam perfereret.

Vixdum ex ephebis excefferat, tinctus iis artibus, quibus prima aetas ad humanitatem informari solet, cum a patre ad celeberrimas academias, quae Compluti & Salmanticae habentur, missus est. Dein doctissimis hominibus audiendis in Italiam profectus, multorum annorum peregrinationem sustinuit. Ab ineunte autem aetate Juris civilis scientiae se dederat. Praesertim vero Andreae Alciato, in Bononiensi academia Jurisprudentiam proficienti, assiduam operam dedit. Interea aestivalis feriis Patavium secessit, & per octo menses Marianum Socinum minorem diligenter audivit. Subsecivis horis literas amoeniores libenter respexit, & ad Juris studium Latinae non solum, sed et Graecae linguae peritiam attulit. Lazari enim Bonamici, disertis hominis, item Graecorum doctorum Fazelli & Romuli Amasaei auditoria frequentavit². ita de se ipse Augustinus: *Cæpimusque nostras operas ad Juris civilis libros intelligendos applicare, qua in re & veterum peritorum & nostrorum temporum Juris interpretum libris uteremur, addidissimusque curæ nonnihil Latinae Græcaeque linguae, quod utriusque maximam cognitionem in nostrorum librorum optimis autoribus vide-*
re-

¹ Ant. August. in *praefat.* ante *lib. I.* ad Michaëlem Maium Procancelarium.

² Idem in *laud. praefat.* ante *lib. I.* nec non ante *lib. ult.* & *eod. lib. c. 15.* adde in primis vitam Augustini in *Orat. funebri Andreae Schot.*

remus ¹. Et hoc praesertim ad imitationem Gulielmi Budaei ². Eleganter autem scribit ad Episcopum Atrebatensem; *Neque enim existimo, te illorum probare sententiam, qui Juris scientiam carere volunt omni, non solum ornatu, sed etiam succo & sanguine, qui ex utriusque linguae cognitione, antiquitatis temporumque peritia toto corpore cognoscitur esse diffusus* ³. Hisce igitur ceterisque liberalibus disciplinis innutritus, cum primum per ceterarum partium Juris studia licuit, Bononia Florentiam petiit cum Jo. Metello, Sequano, quicum ipsi ex studiorum similitudine vetus necessitudo intercedebat, impetravitque ut sibi & Metello suo Pandectis ad emendationem librorum nostrorum uti liceret ⁴.

Causam & scopum hujus instituti ipsius denuo verbis referemus. *Nulla res nos magis dubios incertosque dimittebat, quam quod non eandem omnibus legum libris scripturam, quodque molestissime semper tuli, contrariam non uno atque altero loco, sed pæne sexcentis inveniremus. Namque ita existimabam, non posse quemquam aliorum disceptationes definire, aut de Jure interrogatum respondere, aut discipulos docere suos, aut defendere clientes, quæ jurisconsulti munia esse putantur, si de legum ipsarum verbis dubitaret. Itaque &c. & postea. Nos vero id egimus, ut non solum, quæ in nostris libris mendosa esse videbantur, mutaremus: sed etiam quæ vulgo clariora censerentur, non relinquere: propterea quod ea, quæ aliter scripta in aliis sunt, quod ex ipsorum librorum lectione cognovimus, adulterina adventitiaque esse necesse est* ⁵. Quare Florentinum Pandectarum exemplar ad amussim exhibere voluit. *id enim solum agebam, inquit, ut pæne*

V V 2

dixe-

¹ Anto. August. d. proem. lib. I. ² Idem II. Emend. c. I. ³ August. in laud. dedic. ante lib. IV. ⁴ Vide § lib. I. c. penult. ⁵ Dicto proemio lib. I.

dixerim, totidem literis nostri libri quot illi constarent. Nempe integri operis instaurationem moliebatur, ni a suis domum revocatus fuisset. en ipsius ea de re declarationem. Conceperam animo majus nostris viribus onus, omnes has emendationes, nostrorumque interpretum errores indicare. Neque id tantum cogitabam, quod pro certo putarem Florentina emendatione mutandum esse, conscribere; sed quod in Florentinis ipsis libris mancum, aut mutilum aut incertum esse existimarem, & ut uno verbo dicam, omnes L. Pandectarum libros ad illorum scripturam, a quibus orti sunt, reducere. Sed me de cursu nostrorum studiorum &c. tum vero subjungit, Accidit tamen percommode, quod hi ipsi libri Lælii nostri opera, qui in maximis occupationibus maxima tamen diligentia & ante nostram lectionem & postea usus est, quamprimum in oculos manusque omnium venient. Itaque nos Laliano munere contenti maximos illos minutatim singula expendendi labores in aliud tempus rejecimus: tantum selegimus insigniores quosdam locos, qui nobis aut ob Tuscos libros mendosi, aut ob nostram illis de rebus opinionem non recte interpretati esse videbantur, eosque quatuor his libris collocavimus, quos Emendationum atque Opinionum inscripsimus. His id a nobis actum est, ut illorum optimorum librorum scripturam, quippe quæ sola, ut fuit, sic esse debuit, maximam lucem nostris libris afferre ostendamus. Addimus aliquando quæ nostra opinio sit de rebus ab his ignoratis, qui dicendi & Latine loquendi artem, ut ceteras disciplinas, quas omnes veteres jurisconsulti complecti videbantur, a juris scientia alienas arbitrantur¹.

Collationis socium & administrum, ut diximus supra, habuit Joannem Metellum, Sequanum, adolescentem erudi-

¹ Dicitur libri I. proœmio.

Cap. IV. IN CONFERENDIS PANDECTIS. 341
 eruditum diligentemque ¹, & vel ipsum Laelium Tau-
 relum, ut addit Scottus ². Contulit autem Pandectas
 summa solertia & labore infatigabili; nec quisquam me-
 lius candidiusve, aut magis cordate, genium optimorum li-
 brorum patefecit, nemo illis plus detulit. De diligen-
 tia, qua exemplar illud diurna nocturnaue manu ver-
 savit, hoc pacto ipsemet parcissimus sui aestimator. *E-
 go vero, quamquam ingenii mei mediocritatem agno-
 scam, & ceterarum rerum non multam cognitionem, dili-
 gentia tamen tanta usus sum, & adiutoribus his, ut
 illa non multum desiderarem* ³. Specimen ejus rei hoc
 habe; *Sciendum est primam partem Græcæ constitutio-
 nis ita contritam esse, ut non multa verba legi possint.
 Ad quam legendam cum & solis splendorem, & maxi-
 mam aliis modis diligentiam crebrius ego & Joan. Me-
 tellus meus adhibuissimus, bonam ejus partem descripsi-
 mus* ⁴. Attuleramus, pergit, nobiscum exemplum quod-
 dam ejus constitutionis, ex nostri doctoris (Alciatum prae-
 ceptorem designat) exemplo exscriptum. sed id nos ea
 parte nihil juvit. neque etiam aliud Politiani, ex quo Al-
 ciatinum sumptum fuit, excepta illa priori parte, quam
 existimamus aut Politiani tempore, aut nostro effectam
 esse ⁵. Nihil autem ea parte juvisse Alciati codicem cum
 dixit, ostendit se aliàs quoque illo usum esse, quod et
 aliunde apparet ⁶. In primis tamen Politiani libros ad-
 hibuit, unde Alciatini illi descripti fuere. ob nexum
 verborum, ob fugientes literas, & aliquot locis emenda-
 torum audacia oblitteratas, ad has, inquit, difficultates
Angeli Politiani libros adhibuimus, qui primus nostrorum
 V v 3 homi-

¹ Ibid. & lib. IV. Emend. 5. in fi. ² Andr. Schot Observation. humanar. lib. V. c. 33. ³ Id. August. IV. Emend. penult. init. ⁴ Id. lib. III. Emendat. c. 3.
⁵ Ibidem Augustinus. ⁶ Id. ad Modestum. l. 2. §. ult. De excusation.

hominum errorem cognoscens, illos libros cum suis contulit ¹. In specie autem Graeca Modestini De excusationibus per condiscipulum ex iisdem libris describi fecit ². Ab his distinctae videntur fuisse Notae quaedam Politiani. distincte enim harum meminit. *Ego me, ex Notis illis Politianeis, non pauca intellexisse profiteor, dum Medicea liberalitate Florentinas Pandectas perlegi. Neque eo tantum libro usus sum, sed & Angeli Politiani, & Laurentii Taurellii Jurisconsulti libris: quibus cum alicubi haerebam, ducibus usus sum; cum errabam, admonitoribus* ³. Nec libros solum Taurellii, sed vel ipsum familiariter & assidue consuluit: quod sibi ad conficiendum illum laborem tam brevi tempore maxime utile fuisse profiteretur ⁴. Hunc autem & praesens & postea per literas rogavit ⁵: varia ab eo didicit ⁶: communicaruntque invicem opiniones suas ⁷.

His auxiliis usus, cum in illa trimestris collationis festinatione non fatis temporis adhibere potuisset ad singulorum utilitatem expendendam, Florentia Bononiam reversus est, post medium anni MDXLII. ⁸, coepitque ibi libros suos, in eam rationem emendatos, ad ceteros omnes & ad interpretes eorum applicare; atque ita reperit, se expectatione sua minime fraudatum esse, quin eam potius longe compendio rerum superatam. Neque enim solum scribendi varietate, quae tertio quoque verbo inveniebatur, liberatus est, sed et permulta, quae certa esse existimabantur, maximo librariorum & interpretum pecca-

¹ Id. in praefat. lib. I. Emend. ² Id. ad Modestin. l. 6. De excusationib. ³ Id. August. IV. Emend. 14. ⁴ Id. praefat. ante lib. I. ⁵ Id. II. Emend. 2. versus fin. ⁶ Id. I. Emend. 1. & 9. init. ⁷ Id. Emendat. lib. III. c. 6. non uno loco. & 9. item d. lib. II. c. 2. ⁸ Argumento subscriptionis epistolae De militiis ex casu, quam Bononia ad Taurellum dedit. VII. Kal. Novemb. ejus anni.

peccato non recte scripta esse animadvertit ¹. Tum vero illud egit, ut Noricorum librorum errata emendaret, utpote qui omnium minime vitiosi erant. *Fuit autem*, ait, *id a me necessario factum, ut in uno genere librorum versarer, & accidit percommode, ut tanta diligentia Norici essent ab Haloandro scripti. Nam si omnibus Furis studiosis prodesse voluissem, ut cupio & spero, omnes omnium librorum errores me, quod infinitum erat, significare oportebat* ²,

Quid autem eo in genere praestiterit in libris Emdationum & Opinionum, suis ipsius verbis declarantem supra audivimus ³. Alibi, *optima quaeque emendationum genera se persecutum refert* ⁴. In primis autem jura enodavit ope inscriptionum, quae singulis legibus praemittuntur: & illud fortissimum argumentum vocat, quod ex iis depromitur ⁵. Copiose profecto & per plura capita egit de variis inscriptionum utilitatibus ⁶. Elegantia sunt, quae hac occasione praetermittere nequeo, illius in eam rem verba. *Est itaque non parva haec inscriptionum utilitas, ut quis ille jurisconsultus sit, & qua de re eo libro tractarit, ante cognoscatur. Cum enim nihil aliud scriptura sit, quam hominis loquentis repraesentatio: haec multo major sit, cum scriptorem ipsum cognoscimus, & rei ipsius tractandae ordo, qui ex libri inscriptione apparet, ante oculos versatur* ⁷. & alio loco; *Quibus illud etiam cognoscetur, quo ordine edictum perpetuum - - constitutum fuerit: id in libris ad edictum poterit observari. in libris vero Disputationum & Respon-*
sorum,

¹ In saepissime laud. praefat. lib. I. ² Id. Anto. August. I. Emend. 3. ³ Ex toties memorato prooem. lib. I. ⁴ Id. August. III. Emend. 1. ⁵ Id. August. I. Emend. 1. ⁶ Videlicet a cap. 4. libri I. usque ad cap. 10. ejusd. lib. adde lib. III. c. 1. ⁷ Id. lib. I. Emend. c. 5. prorsus in extremo.

forum, respondendi & disputandi rationem, in Differentiis & Definitionibus & Sententiis, quam apte tractationi rerum respondeant &c.¹. Ceterum neque hanc tamen, neque aliam quamvis emendandi materiem exhaustit Augustinus, omnesve Haloandri errores indicavit. Docerunt hoc, ut spero, notae nostrae ad Pandectas. At nec ipse dissimulare id voluit. *Ad eorum, quae scripsimus, similitudinem*, inquit, *possunt sexcenta alia conscribi*². item de Haloandro; *Sed non id solum erratum est: habet alia majora, quae aut ego aliquando, aut alii indicabunt*³. rursus; *Multo plura esse existimo, quae varie scribantur: quae neque in mentem veniunt, neque post Florentinorum librorum lectionem in meas manus inciderunt. Quanquam, subjungit, non me fugit, esse ex his, quae a me conscripta sunt, multa quae amatoribus suis mirifice placeant, & nonnulla etiam mihi non displiceant: sed malui rem ita, ut erat, exponere. Nam et hic ipse nostrarum opinionum amor, quam Graeci φιλαυτιαν appellat, has tantas discordias ac varietates creavit: cum ea quae nos fateri pudet ignorare, mendosa esse existimemus*⁴. Ingenue profecto ac permodeste. Nempe sic omnia summi hujus viri spirant moderationem, candorem animi, humanitatem ac benevolentiam. Quam prudens & circumspectus circa emendationes! *Sed locus, inquit, mendosus est, quem nolo de meo, cum antiquo exemplo caream, emendare*⁵. Nec palam fateri erubescit, varietatis causam se ignorare⁶. In aliis, quae nimirum ad antiquitatis & elegantiae in Digestis ignorata vestigia spectant, conjecturis indulgendi licentiam deprecatur, his verbis, *Sed ita*

¹ Id. August. d. lib. I. c. 8. itidem in fine. ² Id. I. Emend. 8. ³ Distol. lib. III. c. 1. ⁴ Id. August. I. Emend. 3. prorsus in fi. ⁵ Id. Emend. II. 9. ⁶ Id. lib. III. c. 1.

*ita velim, quæ utroque loco scripsimus, accipiantur, ut de rebus difficillimis & temporibus vetustate obsoletis verba facientem liceat mihi hallucinari nonnunquam*¹. Denique, ut in Graecis suam peritiam extenuat! Quorum, loquitur de Prisciano & Budaeo, exemplo nos, & si nostræ disciplinæ studiis impediti minorem operam Græcæ linguæ dederimus, quam ad ejusmodi res tractandas opus esse videbatur, tamen hoc qualecunque est, quod ob eam linguam in nostris libris animadvertimus, non inutile mihi visum est in unum locum collocare². Similiter alibi, ubi ex professo Græcae Linguae cognitionem commendat Juris studiosis, se ejus linguæ fructus primoribus labris gustavisse, & vel hoc sapore aut odore aliquid profecisse existimare³.

Sunt tamen etiam quæ in Augustino reprehenduntur: adeo humanum est labi. *Antonius Augustinus*, ita illustrissimus Noris, libro IV. *Emendationum* scribit, mendose verba Pauli, in l. *Anniculus*. 132. De verbor. signif. exscripta. „ Nos, inquit, ita scriptum Florentiæ vidimus, „ *Neutro enim sermone undecim dies significantur.* — *Verum quamvis sensum autographi exhibuerit, ipsissima tamen verba neutiquam reddidit.* subdit autem postea, Florentiæ sic legi, *neque utro enim sermone* &c. 4. Immo vero, utrumque Florentiæ est, alterum a prima, alterum a secunda manu, hoc est, a librario alterum, alterum a correctore; uti rectissime exhibet Taurellius. Venio ad aliam censuram, ipsi cum Taurello communem, quæ in scribendi ratione occupatur. *Orthographiam*, ait Contius, quæ librario Florentino placita est, & litera-

X x

rum

¹ Idem II. *Emendat.* 2. init. ² Idem August. II. *Emend.* 1. quod cap. inscribitur, *Multa in Digestis Græco dicendi genere scripta reperiri.* ³ Id. lib. II. *Emend.* c. 1. in extremo. 4 Henr. Noris in *Cenotaph. Pisani Dissert.* II. c. 17. pag. 345.

rum reciprocationes religiose retinuimus, & plurima uti erant in archetypo scripta, non uti a Taurellio vel Augustino fuere mutata, edidimus. ita Contius¹. Sed haec forte non sine aliqua sui jactantia. Possem & ego nonnihil addere, in quo culpari posset Augustini assertio, ut nimis generalis. Monuerat totum cap. i. *Unde legit.* ab aliis praepostere scriptum esse, ob supplementum marginale archetypi, non suo loco insertum, *ut in omnibus,* inquit, *libris videre licet.* atqui Parisina Roberti Stephani edit. anni MDXXVII. hac in parte singularis est, ut ostendimus ad d. l. i. Verum hi naevi tam pusilli sunt, ut propemodum referre pudeat: nec ego sane hanc meam observationem retulissem, nisi eum in finem, ut ob tanti Viri lapsus etiam nobis homuncionibus venia non denegetur, si qua in re errasse deprehendamus, ut deprehendemur sine dubio.

Addenda tandem, quae magnum illud Hispaniae lumen in Jure civili praestitisse novimus praeter *Emendationum atque Opinionum* libros, praeterque eis subjectum commentarium in Graecas Modestini leges ex libris *Excusationum*, cum epistola ad Laelium Taurellum *De militis ex casu*. Perrarus est, sed tamen satis cognitus, exquisitissimus ejus tractatus *De nominibus propriis* & Πανδέκτα *Florentini*, cum *notis* illius, impressus Tarracone, an. MDLXXIX. Is mea opera pervenit ad Amplissimum Virum Corn. van Bynkershoek, atque hujus beneficio propediem in Germania recudetur post novam Corporis Juris editionem. Praeterea ex laudatis *Emendationum* libris patet, non tantum plura in Noricis Pandectis Augustinum notare conatum, verum etiam alia ope institutae collationis molitum

¹ Anto. Cont. in praefat. ante *Pand.*

tum fuisse, ut diximus ¹. Forte eo pertinet opus, quod inter inedita Augustini recenset Hieronymus Ghilinus hoc titulo, *In Pandectas Florentinas index verborum omnium & variae lectiones* ². De alio molimine suo sic Augustinus; *Itaque non solum Digesta inter se comparanda, sed & Institutiones ad Digesta & ad constitutionum Codicem conferenda curavi: in quo mirum in modum Florentinis libris adjutus sum: quod alio tempore omnibus patefaciam* ³. Et de Codice Theodosiano paulo post haec habet; *Sunt aliae non paucæ constitutiones, quæ ex illo Codice locupletari interpretarique queant: quod nos aliquando ostendemus. id quod tam luculenter postea tamque egregie præstitit vir præstantissimus Jacobus Gothofredus. Supplementa sive Prætermissa Novellarum Græcarum Haloandri mox a se editum iri pollicetur verbis sequentibus; Cum Venetiis hos libros, Emendationum videlicet, edendos curarem, atque ego legum & decretorum Pontificiorum libris Græcis legendis darem operam, incidi in Marcianæ bibliothecæ librum pervetustum Novellarum, ex quo omnia fere, quæ in Norico desunt, descripsi, quorum utilitas ut omnibus Juris studiosis prodesse possit, brevi efficiam* ⁴. Prodierunt quoque, sed multis annis post, *Juliani antecessoris Novellarum Justiniani epitome, cum notis & paratitlis, & Constitutionum Græcarum, quæ desunt in Codice Justiniano, collectio & interpretatio*, Herdae an. MDLXVII. quæ deinceps aucta sunt ejusdem Augustini *scholiis & variis lectionibus* ex bibliotheca Petri Pithoei. Porro *Leges Rhodiorum navales, militares, & Georgicas Justiniani* ex Augustini bibliotheca

X x 2

pro-

¹ Ex lib. III. Emend. c. 1. & ex procem. lib. I. adde lib. IV. c. 8. post med.

² Girolamo Ghilini *Theatro d'huomini letterati*.

³ Anto. August. I. Emend. 7.

non procul a fine. ⁴ Idem lib. II. Emend. c. 9.

prodiisse meminit Simlerus, easque ad exemplar Augustini Simonem Scardium edidisse, testis est Jacobus Gothofredus ¹. Sed ante omnia quoque celebris est Augustini *De legibus & senatusconsultis* liber, & omnium manibus teritur. Non minus noti sunt *Dialogi numismatum*, eodem auctore, in quorum nono agitur *De centesimis & semissibus usuris*.

Eo amplius inter inedita Augustini, quae ad Jus civile, ni fallor, pertinent, ab Andrea Schotto & scriptore illo Italo relata haec sunt: *Ad Hadrianum, liber singularis*, & *Ad edictum, liber singularis* ^(a). Sed hi tractatus, ut & Index verborum omnium in Pandectas, & Variarum lectiones, magis affecta opera esse existimo, quam consummata. Postea nimirum se totum tradidit Pontificio Juri illustrando, cum id Jus ob insignes Augustini in Ecclesiasticis dignitates, illum jure quodam suo sibi penitus vindicaret. Ceterum inveni ipse Florentiae in celeberrimi nosocomii, quod Sanctae Mariae Novae appellatur, bibliotheca MS. codicem cum hoc titulo, *Repertorium*
R. P.

¹ Fr. Jac. Leickherus ad *vitam Augustini ex orat. funebri Andr. Schott.*

(a) Prius horum ad Jus Canonicum refert Leickherus ad dictam Schotti orat. funebrem, ait ibi; Quale nam sit Augustini scriptum AD EDICTUM invenire haecenus non potui. at iste AD HADRIANUM libellus continet collectionem Canonum LXXI. Hadriani I. Pontif. Max. in gratiam Ingelrami, seu S. Angelrami, Episcopi Metensis, ex Graecis & Latinis canonibus, & Synodis Romanis atque decretis Praesulum & Principum Romanorum DCCLXXXV. — Non Hadriani, sed ipsius Angilrami capitula illa vult Baluzius in praefat. ad Ant. Augustinum De emendat. Gratiani §. 4. qui ea ex novitiis veterum Pontificum epistolis ut plurimum collegerit, & Hadriano obtulerit, ut causa suae praesidium quaereret. & postea; Ad hanc ergo collectionem notas scripsit Roma Augustinus, in quibus, patronus licet epistolarum Pontificiarum sit, multa tamen annotasse videtur Blondello in Prolog. cap. 19. ad Pseudo-Isidor., quae plurimarum auctoritatem vehementer laesant. Cur autem, addit, inter libros nondum editos referatur a Scotto non video, cum ipse Augustinus hunc Roma ediderit. habetur quoque in tomo V. Conciliorum Binnii. Immo vero hac ipsa de causa librum illum singularem *Ad Hadrianum*, cujus inter ~~avendae~~ Schottus & Ghilinus meminerunt, diversum puto fuisse, cum non sit probabile, quae ab ipso Augustino edita sunt, illos ignoravisse.

R. P. D. *Antonii Augustini olim Rotæ Auditoris, De regulis cancellariæ*. Sed præter nomen Augustini nihil in toto volumine invenire visus sum, quod vel minimum Augustini saperet. Deinceps quoque Romæ in bibliotheca Pamphilia inter codices manu exaratos vidi quinque aut sex *Augustini Decisionum* libros, barbarie forensi similiter infectos, & curiæ stilum redolentes. Videlicet cum Augustinus in sacro palatio litium judicandarum duodecimvir a Paulo III. creatus esset (Auditorum Rotæ Romanæ vocitant) videntur illa, quæ in auditorio illius acta, tractata sunt, a curialibus quibusdam in scriptum redacta esse sub nomine Augustini, tanquam Judicis coram quo hæc disceptata essent; ut adeo hætenus saltem genuina putemus. Sane in *Decisionibus* Theod. Rubaci exstat *Augustini Repertorium Decisionum Rotæ*¹. Postremo rarissimus est, & ejus rei causa cum manuscripto propemodum æquiparandus, *Bibliothecæ Antonii Augustini librorum manuscriptorum Index*, Tarracone MDLXXXVI. forma quam vocant in quarto. In eo, si recte memini, perpendit usum & auctoritatem illorum librorum, in quibus adeo et eorum, quæ ad Jus civile spectant. Vidi, nec usquam alibi videre contigit, hunc librum in magnificentissima Barberinorum bibliotheca, ad quam mihi quotidianus & familiaris accessus ab Eminentissimo illius possessore perhumaniter concedebatur. Ipsam vero bibliothecam suam, omni librorum & antiquitatum genere instructam, Augustinus Philippo Hispaniarum Regi, eam adfectanti, testamento fertur reliquisse².

X x 3

C A.

¹ Lippen. *Biblioth. Jurid.* pag. 474. ² Guid. Panzirol. *Declar. legum interpret.* lib. II. c. 188.

CAPUT V.

TAURELLIANA EDITIO PANDECTARUM.

Hanc diu animo agitasse Taurellum. Iudicia de Taurello, primum amicorum, deinde et aliorum. Quo pacto & quibus adiutoribus Pandectas contulerit. Argumenta auctoritatis Pandectarum duo ab illo detecta. Usus est Politiani libris; ut et Petro Victorio in Graecis. De Torrentino nonnihil. De fide & diligentia Taurelli hac in parte: in specie autem circa Orthographiam; item circa Interpunctiones; Accentus, Distinctiones, & scripturae Compendia, nec non Majusculas. Notae Taurellianae. Candor animi in Adnotatis ejus, dum naevos Exemplaris Florentini minime dissimulat. Modestia in agnoscendis erroribus suis. Quatenam porro meditatus fuerit, praesertim in crisi. Accusationes & querimoniae adversus Taurellum. Defensio ejusdem & excusatio. Contii inconstantia. Quaedam sui arbitrii fecit Taurellus, maxime in Constitutionibus ante π , & cur id fecerit. Aliae excusationes pro Taurello. Sed & novae accusationes, eaeque varii generis. Invidiae deprecatio. Alia Taurelli opuscula, quibus Jus civile illustravit.

Quod, Augustino Pandectas conferente, pridem animo agitabat LAELIUS TAURELLUS, aliquando tandem peregit. nimirum anno MDLIII, hoc est, plus quam decem annis postea, Pandectas ad exemplar Florentinum edidit sub nomine Francisci filii. De eo Taurelli consilio circa libros Florentinos tunc temporis, anno videlicet MDXLII, ita

ita Augustinus; *Multum Laelio Taurello nostro debetur, qui hoc unum curat, ut in omnium manus venire possint. & mox, Cujus libris, qui aut cum his (Emendationum & Opinionum) aut eodem tempore edentur, hos volo indices non satis plenos existimari*¹. Ut jam tum Laeliani labores prelo parati esse debuerint. Edidit autem Augustinus Emendationes suas Venetiis anno MDXLI^(a). Ceterum de ipso Taurello ibidem haec habet; *quem ego optimum virum, juris & bonarum litterarum peritissimum, locupletem nostrarum Emendationum testem appello. nam familiariter eo usus fuerat. Usus sum, inquit, & judicio & ingenio praeclaris & libris Laelii Taurelli, Fanensis, doctissimi & integerrimi viri, cujus hac eadem in re optime positi labores proximum propediem juris civilis studio-
sis lumen praestabunt*². & in seqq. testatur, quod in maximis occupationibus maximam tamen diligentiam in hisce adhibuerit Taurellus. De eodem, jam editis Pandectis, ait Victorius, *cum fide & quasi religiose in his versatum esse, caute & plurimo judicio id negotii administrasse*³. Alia encomia in ipsum confert, ubi agit de beneficio & liberali animo Cosmi I, Magni Etruriae Ducis, cujus auspiciis Pandectae prodierunt. *Huic etiam animo, inquit, & liberali facto simile parque est, quod libros Pandectarum collatos cum antiquissimo & fidelissimo Exemplari, diligentia & studio sapientis senis ac magni jurisconsulti, quod apud nos tanquam Palladium servatur, infinitis inde mendis sublatis, curavit magnifice excudendos: eximiumque hoc bonum, quo soli fruebamur, voluit commune nobis esse*

¹ Anto. August. lib. III. Emend. in praefat. (a) Patet insuper ex ipsius Laelii verbis ad Franc. filium ante comment. ad l. Gall. & l. Velleiam; quod commentariolum editum fuit ante ipsas Augustini Emendationes. laudatur enim ab Augustino, ut jam editum, Ad Modestin. l. 8. §. 7. De excusationib. ² Anto. August. in proem. lib. I. ³ Petr. Victor. in praefat. ad Schol. in Epistolas Cic. ad familiares.

esse cum omnibus mortalibus ¹.

Sed ne horum, utcunque ingenuorum, tamen ut familiarium & amicissimorum Virorum, judicia cuiquam suspecta sint, exteros audiamus, & posteriorem aetatem, assentandi nesciam. Gaspar Caballinus, & quidem in tractatu forensi, de Laelio Taurello & Antonio Augustino testatur, eorum se *studium & industriam in repurgandis juris nostri fontibus summe probare, maximisque laudibus & præmiis dignam ducere* ². Andreas Scottus Laelium *disertum & egregium ejus ætatis Jurisconsultum* vocat ³. Scipioni Gentili dicitur *politissimi homo ingenii, cui se plurimum debere omnes Juris civilis studiosi libenter testantur, ipsaque adeo Jurisprudentia vociferatur, ab innumeris quibus scatebat sordibus & quasi pædore liberata barbari ævi, prolata in apertam lucem eo libro, quo hætenus sanctiorem nullum res humanæ habuerunt* ⁴. Denique testis, si quisquam, idoneus, & acutissimus harum rerum arbiter Contius, editionis Florentinae curatorem appellat Virum *non minus virtute ac scientia conspicuum, quam universo Jurisconsultorum ordini gratum ac beneficium, cuique summi illius beneficii nomine, quod illud exemplar edendum in commune curavit, maximas, ait, ago & agam semper gratias* ⁵. sic uno ore omnes. Videamus nunc quid in Pandectis edendis, & quomodo præstiterit Taurellius.

Sciendum ergo, Laelium, occupatissimum virum (a), prope decennium in eo labore contrivisse. Archetypum autem ipsum domi suae amplius decennium habuit, atque versa-

¹ Petr. Victor. in orat. habita in funere Cosmi I. Magni Ducis. ² Gasp. Caballin. in tracta. *Commercior. & usurar. num.* 107. ³ Andr. Scott. in orat. funeb. super Augustino. ⁴ Scip. Gentilis *Parægor. lib. I. c. 7.* ⁵ Anto. Cont. *Disputat. lib. I. c. 6. init.* (a) Vide quæ diximus in vita. Taurelli relata *lib. I. c. penult. in fine.*

versavit in hunc usum ¹. Nec solum contulit Pandectas, verum etiam factam collationem recensuit, posteaquam prius germanum horum librorum descriptum magna diligentia fecerat ². Quibus autem adiutoribus usus sit, tam in prima collatione, quam in ea quae repetitae lectionis erat, suis ipse verbis declarat ad Franciscum filium. *Plane, scribit, perspectum est tibi et Bartholomaeo Ammiano, amitino tuo, qui primum, deinde & Joanni Baptistae Caesario vestro, qui iterum libros illos venerandae vetustatis recognoscenti adjumento fuistis, ex eo solo exemplari omnes omnino, quibus legum studiosi utuntur, libros dimanasse.* Videlicet, in quo Augustinus primum & praecipuum auctoritatis Digestorum Florentinorum argumentum constituit, detexerat transpositionem ultimarum paginarum, omnibus exemplaribus communem. *Cum enim, continuat, forte accidisset, ut ante omnem memoriam postremae voluminis paginae fatiscentes dissilissent, his glutino reconcinnatis, penultima in antepenultimam facta est. qua perversi ordinis serie Digestorum libri titulo De diversis regulis juris antiqui jam inde ante Accursium passim leguntur* ³. Qua de re ita Augustinus; *Ostendit mihi Florentiae Laelius Taurellus jureconsultus, vir optimus & mihi amicissimus, praepostere in omnibus libris, tres ultimas Digestorum chartas esse, propterea quod idem error, a se tum primum animadversus, conglutinatoris peccato in illis Florentinis libris esset* ⁴. Indicavit praeterea Taurellus notam Graecam, qua librarius codicis Florentini, ejusve quondam dominus, praeposterum titulorum ordinem significavit ad rubric. *De con-*

Y y *jungen.*

¹ Franc. Taurell. ad lector. in extremo. ² Lael. Taurell. ad Franc. filium, ante commentariol. ad l. Gall. & l. Velleam. ³ Laelius Taurell. ante commentar. ad l. Gall. & leg. Velleam. ⁴ Anto. August. Emeudat. lib. c. 1.

jungen. cum emancip. lib. ejus ¹. in quo idem Augustinus alterum auctoritatis Pandectarum argumentum reponit ². Sed redeo ad collationem Taurellianam, et subsidia quibus in ea usus est.

Ut Bologninus & Augustinus, ita et Taurellius Angeli Politiani industriam minime negligendam censuit. *Politiani libros*, ait Taurellus, *quos vir ille doctissimus sua manu ex horum ipsorum evolutione reconcinnaverat, totos contulimus* ³. Quin adeo modestus dicam an circumspectus fuit, ut licet omnes omnino codices ad Florentinum descriptos esse firmissime sibi persuasum haberet, alios nihilo minus in consilium adhibuerit. Ita in Adnotatis meminit veteris MS. ⁴, sed et plurium ⁵. quin eo se demisit, ut vulgatam aliosque impressos libros consulere ⁶. In Graecis Pandectarum curandis adhibuit Petrum Victorium, Senatorem Florentinum, candidissimum & de literis egregie meritum virum. en ipsa hac de re Taurelliorum verba in dedicatoria ad Illustrissimum optimumque Principem, Cosmum Medicem: *Graece vero tradita, quae frequentia sunt, ut quam emendatissima prodirent, vir, ut scis, omni doctrina praeditus, gloriaeque tuae imprimis studiosus, Petrus Victorius operam dedit*. Itaque his auxiliis instructus tandem Pandectas per filium Franciscum in adspexit lucemque protulit, typis Laurentii Torrentini, typographi admodum celebrati. Is nempe a Cosmo conductus, & ex his terris (nam Flander erat) Florentiam evocatus, mandatu ejus, sua autem impensa, eum librum formis literarum char-

¹ In *Adnotas.* ante edit. Florent. pag. 1040. lin. 2.

² Anto. August. lo. laud.

³ Franc. Taurell. ad lector. non procul a fine.

⁴ Id. in *Adnotat.* pag. 810.

lin. 31. ⁵ Id. *ibid.* pag. 275. lin. 31. 382, 3. 523, 21. 538, 33. & pag. 1115. lin. 28.

in primis autem in clausula *Adnotatis* subjecta. ⁶ Id. in *dd. Adnot.* pag. 1012.

lin. 32. & pag. 885. lin. 40.

chartaque magnificentissimis excudit¹: prodiiitque liber anno salutis MDLIII. Hujus autem & aliarum editionum praestantia incitatus Serenissimus Sabaudiae Dux a Cosmo petiit & impetravit, ut liceret sibi Torrentinum ad tempus arcessere, imprimendorum quorundam librorum causa^(a). hoc ἐν παρόδῳ.

Quemadmodum autem in ipsa Pandectarum tractatione versatus sit Taurellus, nunc porro in genere videamus. Profitetur nimirum se *puram putam Florentinarum Pandectarum lectionem* secutum esse, omnibus vel minutissimis exemplaris ejus figuris bona fide repraesentatis². & alibi; *Primum igitur omnium sciendum, in nullo nos, quod quicquam momenti haberet, ne latum quidem unguem ab ejus fide discessisse: ut quo ad fieri posset, ejusdem vera species repraesentaretur. atque inde factum est, ut interdum quaedam, pauca profecto, incerta, tum errata quodammodo in grammaticis, externi librarii inscitia sive negligentia ea fuerit, aut simpliciter aut certis notis advertenda vobis proponeremus, potius quam ea vel mutaremus nostro judicio, vel omitteremus: ut ita vobis res integra relinqueretur*³. De hac Laelii Taurelli religione eleganter agit Victorius, quem hic aliquanto liberalius describemus; quin parce potius, cum multo plura exhiberi, & crisin ad codices MSS. exercentium menti penitus infigi mereantur. *Eos igitur locos, ait vir*

Y y 2

Am-

¹ Vide privilegia Summi Pontificis, Caroli V. Imp. & Eduardi VI. Regis Angliae, praemissa huic editioni. adde *Dedicatoriam* Franc. Taurelli ad Ducem Florentinorum. (a) Didici illud ex epistola laudati Ducis, quam reperi in archivo Serenissimi Magni Ducis. data die 22. Julii 1562. habetque inter alia, *essendo desideroso di aggiuntare & gratificare al mio studio del Monte Regale, in far mettere in luce alcune fatiche desiderate da molti Virtuosi. &c. da Fossano.* Responsum Cosmi Ducis missum da Casagginolo. xviii. Agosto 1562. ² Lael. Taurell. *Ad l. Gall. & l. Velleam in epist. praelim.* juncta Francisci dedicatione Cosmo Duci. ³ Franc. Taurell. *ad lector.* §. 1.

Amplissimus, quos ita adfectos esse cognovi, satius esse duxi, ita ut inveni, studiosis tradere, quam ingenio aliqujus restitutos, ut veros et proprios auctoris proferre: neque enim mihi umquam curæ fuit, aut propositum hoc habui, omnia moliri ac facere, ut integri prorsus hi libri viderentur, & si qua in ipsis macula foret, ea tegetetur, (qui Haloandro in Pandectis edendis mos fuit) ne pueri emptoresque hinc reicerentur: tam enim amicus veritatis sum, quam qui maxime: studiumque meum gravibus viris, & iudicio præditis, gratum in primis acceptumque esse cupio. Utinam hujus animi plures, qui utilitatibus studiosorum servirent, & huic rei operam navarent, extitissent. nam fuisse nonnullos fateor, & adhuc etiam existere, qui cum fide & quasi religiose versentur in hoc munere certum est. e quorum numero primæ meo iudicio Lælio Taurello deferendæ sunt, qui utilissimum opus, & in quo pusillæ etiam mendæ valde molestæ forent, plurimumque obesse possent, summo studio ac diligentia purgavit, cuncta exquisite minuteque conferens cum antiquissimo celeberrimoque Pandectarum exemplari. hic enim tanta cum fide se gessit, adeoque caute illud negotium administravit, ut nihil umquam iudicio suo, quo plurimum valet, tribuere voluerit: ac nonnulla etiam, quæ sane vitiosa suspicarentur, ut in exemplari invenit, reliquerit: neque enim tantum prodesse potest unus alterve locus, ita feliciter restitutus, quantum obesse licentia in aliena scripta invadendi, suaque ex libidine aliqua istic fingendi. — — Hunc igitur & doctissimum & omni in re prudentissimum virum, in hac re mihi imitandum proposui: Sc. Nec solum, addit, in consilio hoc ipso probando illum ante oculos semper habui, sed singillatim etiam, certisque in locis examinandis, iudicio ipsius usus sum. hæc ante Scholia in Ciceronis episto-

epistolas familiares praemittit is, quem magnus Graevius principem ingeniorum sui temporis appellat, cuique uni plus Cicero debeat, quam reliquis omnibus: *Horum enim plerisque, pergit, cultum quidem refert acceptum, sed Victorio salutem, qui tot gravia vulnera, tot latentia & suppurata, quae bonam valetudinem mentiebantur, in eo sanavit ulcera* ¹.

Ceterum, ex his quae nunc speciatim tradituri sumus, accuratio & fides & iudicium Taurelli, cum prudentia & ingenuitate copulata, elucebunt. distribute enim distincteque omnem rationem atque ordinem, quem in Pandectis pervulgandis secutus fuit, explicat. Prima autem circa orthographiam occupatur admonitio. *Orthographiam vocum perpetua constantique ratione scriptarum omnino observavimus*, inquit Taurellus. neque veretur ne illa doctis viris sordeat; quin etiam jucundum fore confidit, quod non tam facile recefferit ab antiqua observatione: praesertim cum in multis respondeat ea, quam in vetustis Mediceae bibliothecae MSS, & antiquis marmoribus ac tabulis haberi constat. *Quae varie, subiungit postea, in eo volumine scripta sunt, si quidem sine vitio, pariter varie reddidimus: unde Compraeendere & Comprehendere, Extare & Exstare, Plebiscitum & Plebis scitum invenietis. Si quando autem, ut nobis videbatur, vitiose, non admisimus*, verbi gratia, *Interpraetationem, & Praetium, & Praecarium* ². Eodem pertinent *pauca quaedam, quae manifesto calami aut dormitantis, aut graecanico ritu latina parum cognita describentis librarii lapsu perperam exciderunt* ³. De qua Laelii

Y y 3

anpiBeia

¹ Joan. Georg. Graevius praefat. ad Ciceronis epistol. ² Franc. Taurell. ad lector. §. 2. & 3. ³ Id. Fr. Taur. in dedicatoria Cosmo Medici.

diſciſſe rurfus testimonium perhibet Victorius, iſtic ubi teſtatur, ſe ipſius iudicio in locis Ciceronis examinandis uſum fuiſſe. *Cum etiam*, ſubjicit, *ut veterem ſcribendi rationem ſequerer*, ac ne digitum quidem ab ea, quam in exemplari hoc optimo (Epistoſtarum ad familiares) inveniſſem, diſcederem, mihi auctor idem fuerit: quod ipſe ſane curioſe (nota) fecerat in illo præclaro legum opere edendo ¹.

Ab orthographia ad interpunctionem tranſit Taurellius, quam in contigua archetypi ſcriptura aut nullam eſſe monet, aut ſane rariffimam. Nos quidem, inquit, *veſtris omnium commodis conſulentes*, & ut ne res omnino inſueta, & conſuſionem quandam in ſe continens, oculis veſtris obiceretur, puncta poſuimus: multitudinem tamen punctorum vitavimus, & his quatuor tantum contenti fuimus, : . ? quae ipſa rariuſ quam communis fert conſuetudo, ſunt inſerta ². De accentibus autem, qui proximum punctis uſum obtinent, proſequitur hunc in modum; *Rari fuimus & in accentibus, quorum aequè nulluſ eſt uſuſ in eo volumine* ³. certe non aequaevuſ. Neque hoc ſolum in Latinis, verum etiam in Graecis, quae hic, ait, *frequentiuſ copioſiuſque quam in ceteris antea editis invenietis* ⁴. Reſpicit, opinor, quae libro xxvi. Diſgeſtorum Modeſtini ſunt, nec in vulgatiſ libris aderant. illa enim, quae ſub tit. *De excuſationibus* deſiderabantur, Hervagiuſ Baſileenſiſ nuper ediderat ⁵. immo & haec a Porta vulgaverat in editione quae Taurellianam proxime anteceſſit. Redeo ad interpunctiones. Hiſ addendae videntur diſtinctiones, quarum poſtea meminit Taurelluſ.

Prae-

¹ Petr. Victor. ante Schol. in *Epist. Cic. ad familiar.* ² Franc. Taurell. ad *lector.* §. 4. ³ Id. Fr. Taur. ad *lector.* §. 5. ⁴ Idem *ibid.* §. 7. ⁵ Anto. Auguſt. ad *Modest.* *De excuſation.* in princ.

*Praeterea ut vestrae, quantum in nobis esset, commoditati serviremus, addidimus septem partium distinctiones suis locis inscriptas: paragraphorum, legum, paginarum numeros: librorumque ac titulorum in superiore paginarum margine indicium. quarum rerum nulla in exemplari est observatio*¹.

Ad haec, ad exemplum eorum qui Florentinum codicem describere, nulla scripturae compendia recepit, ne in numero quidem librorum significando. Similiter et diphthongis conjunctis abstinuit. Et ne in Graecis *nexus compendiosaeque litterarum comprehensiones*, quibus in ea lingua hodie impressores utuntur, essent impedimento, quo minus ea explicite traderentur, Graeca fere omnia, inquit, *majusculis litteris expressimus*².

*Majusculis praeterea usi sumus, ita progreditur, in titulorum & legum principaliumque clausularum initiis, tum nominibus jurisconsultorum librorumque ex quibus leges ipsae seu capita referuntur: tum in Dei ac Imperatoris & Divi propriisque aut gentium nominibus: tum in antiquis legibus, senatusconsultis, edictis, actionum, exceptionum formulis referendis: item iis quae materialiter, quod ajunt, & demonstrandi docendique causa ponuntur*³. Et hic quidem ordinarius majuscularum in Taurelliana editione usus est.

Extra ordinem majusculas adhibent Taurellii duplici de causa: aut enim literas quasdam geminandas esse eo pacto significant (quod contrario modo in ipsa majori scriptura observant); aut alteram five literam five syllabam pro altera positam inveniri. Sed malo et illa ipso-
rum verbis disci. *Praeter haec*, ait Taurellus filius, aut
verius

¹ Fr. Taurell. *ad lector.* versus fin. ² Idem *ibid.* §. 7. ³ Id. Fr. Taurell. *ad lector.* §. 8.

verius pater filii nomine, *si quas unas vel plures majusculas minoribus litteris admixtas extra consuetum scribendi morem invenietis, vel si quas ipsis majusculis insertas minores, scietis non temere, sed dedita opera positas: quo significaretur, vel unam litteram poni pro duabus, ut celeRimo, Cornell, adicere, pro adjicere, Cornelii, celerissimo: vel alteram pro altera, FaVius, popOlus, pro Fabius, populus; praeFuit pro praebuit, Fi pro vi; - - VerVtienses pro Berytienses, Qui pro cui, dIcisio pro decisio, Bobis pro vobis, scriBsit, quiT, inquitD, pro scripsit, quid, inquit: vel unam syllabam pro pluribus, ut sENTia pro sententia, necESSEt, ForeCEPERINT, pro necesse esset, fore receperint. & infinita similia¹. In indice, quem mihi confeci ex Taurellianis notis sive signis, itemque ex literis majoribus quae praeter consuetudinem ab illis adhiberi constat, eae literae, quae inter se permutantur, in has classes discedunt, ut nempe B. in P. vel V, C. in G, D. in T, E. in I, M. in N, O. in V, V in Y, QV. in C. aliquoties commigrent, & vice versa. nam quod sequentes altera in alteram degenerent in archetypo, omnino rarius evenit, & tamen subinde etiam a Taurelliis adnotatur, nempe, B in F, D in C, F in V, L. in N, Y in O &c. Scilicet repraesentandae membranae Etruscae gratia haec ab iis admissa sunt.*

Eo amplius ad genuinam exemplaris Florentini indolem oculis omnium subjiciendam faciunt vel maxime notae illae sive signa Taurelliana, quae dixi. Quot autem (neque enim uniusmodi sunt) & quem in finem adhibita fuere, Taurelliorum potius quam nostris verbis explicabimus. *Notas praeterea nonnullas, inquit, adhibuimus, diver-*

¹ Id. Fr. Taurell. d. praefat. ad lect. §.9.

*diversa vobis significaturi. Aliqua enim in contextum Pandectarum non inserta, verum postea addita per antiquum librarium, tali signo notavimus * *, & hoc quidem plurimum, si & absque iis rectus sensus constabat. nam quae defectu certo supplendo addita rebamur, ea non curavimus demonstrare. Quae vero superflua visa sunt, his notis conclusimus >). Quae parenthesi sunt comprehensa, non habentur Pandectis: nos autem perfecto rectoque sensu reddendo ea talinota apposita adhibuimus (). Parenthesin alias omnino rejecimus, quod numquam in saxis aut manu scriptis codicibus, eo quo in praesens usu recepta sit, invenitur. Locos suspectos atque incertos, vel a regulis Latini sermonis alienos, hoc signo demonstravimus *). Duas diversas lectiones ita recepimus, si ambae congruae sunt visae. tum quae primo loco scripta erat, in contextum inserendam curavimus: alteram interiori margini adponendam cum hujusmodi signo †¹. Ut adeo naevos praestantissimi corporis minime dissimularit Laelius.*

Hunc animi fui candorem, & a servili aulae adulatione alienissimum spiritum, qui eo magis suspiciendus est, quod a patrio solo extorris, gratiâ & amore exteri Principis fovebatur, hunc, inquam, porro ostendit in Adnotatis, quae Pandectis praemittuntur. Istic plurima errata seu mendas codicis Florentini profert²: item suspectas le-

Z z

ctio.

¹ Id. Taurell. *ibid.* §. ult. ² Vide inter alia *verzione β. pag. 9. lin. 8.* & in ipso volumine, *pag. 3. lin. 23.* item 4, 38. 483, 13. 511, 1. 527, 1. 538, 33. 542, 41. 548, 22. 609, 21. 626, 8. 629, 22. 648, 12. 687, 41. 720, 19. 744, 6. 750, 49. 760, *pen.* 827, 38. 834, 27. 837, 36. 875, 11. 886, 9. 893, 8. 979, 1. 989, 47. 1017, 25. 1023, 39. 1024. 49. 1037, 5. 1090, 26. 1124, 20. 1125, 14. 1166, 38. 1196, 9. 1217, 28. 1225, 18. 1270, 35. 1386, 27. 1484, 14. 1488, 28. 1535, 18. 1615, 5. & 1624, 41.

ctiones ¹: quin & aliorum codicum scripturam diserte praefert ². Praeterea erroneam orthographiam quibusdam locis exprimit ³, aut certe extraordinariam ⁴. Indicat etiam temerarias & vanas aliave qua ratione in falsi suspicionem venientes archetypi emendationes, & in his quoque non adeo recentes ⁵: sed & quae solum ex parte factae ⁶. Ut autem manifeste spurias mutationes rejicit, probante Celeberrimo Norisio ⁷, sic tamen aliquando conjecturae probabilitate prudenter eas temperat. Sicuti vero insulsa quaedam correctio se offert, ceteras in illo tractu, quae ejusdem manus videntur, quantumvis subantiquae, haesitanter recepit; & merito. Haec ad Pandectas suis locis indicare consuevimus. Nec tegit, quod Graecae Latinaeque literae interdum in una dictione permixtae sunt ⁸. Denique sub finem Adnotatorum in Graecis ejusmodi habet admonitum; *Scire etiam oportet lectorem, cum δυνω, νοίω, multaque alia hujusmodi nomina eo casu, et virilis et muliebris generis, non subscripto, offendet, id non factum negligentia aut nostra aut operarum: sed hoc nos dedisse auctoritati ejus libri, in quo plerumque ita scriptum est.* Ut proinde videri possit, nihil prope reliqui fecisse, quod ulterius in archetypo indagetur. *Optamus itaque, sic jure summo concludit, vobis haec omnia grata fore. certo quidem scimus, neminem antehac tanta cura in rem istam incubuisse, neminem tali fide rettulisse.* Sed

¹ Vide in primis pag. 414. lin. 25. 472. 16. 525. 45. 1132. 24. 1248. 33. 1322. 26. 1386. 26. & 1550. 41. ² Videſis duern. d. pag. 6. lin. 8. in volumine ipſo pag. 3. lin. 3. & 34. pag. 65. lin. 21. 74. 32. 259. 17. 370. 27. 418. 10. 459. 14. & 701. 31. ³ Vide pag. 20. lin. 47. & ult. ⁴ Nimirum pag. 12. lin. 23. 623. 16. 909. 12. ⁵ Sic pag. 5. lin. 5. 844. 47. 1000. 22. 1196. 9. 1323. 7. 1658. 26. & Adnota. in Graec. pag. 1091. lin. 40. ⁶ Nempe pag. 1018. lin. 9. ⁷ Henrici Noris Cenotaph. Piſan. diſſertat. IV. c. 3. pag. 463. ⁸ In duern. d. pag. 3. lin. 34. ⁹ Franc. Taurell. ad lect. verſus fin.

Sed nondum absolvi, quae in Taurello summa laude & admiratione digna sunt. Egregie cordatus est in agnoscendis suis ipsiusmet erroribus, inque iis corrigendis ¹. Nec puduit fluctuationem confiteri, quae tamen praefertim versatur in re orthographica ². Sed et in eo majorem veritatis quam pudoris sui rationem habuit, quod ex postfacto putavit, recte defendi lectiones quas ante rejecerat ³. Praetermissa quoque non occultat. sic refert ea, quae cum Florentiae desint, a se addita fuere, non adhibita parenthesi ⁴. Primitivam item scripturam sistit, quae non sit spernenda: quaeque adeo in contextum admittenda fuerat, posita correctione ad oram interiorem ⁵. Ad haec superflua, & quibus sola geminatione mederi potuisse videatur, significat ⁶. sed et alias literarum mutationes praetermissas ⁷. Pauca vero sui arbitrii fecit, & fere in rebus minoris momenti, nec sine admonitione ⁸. ceteroqui satis diligenter tradit, quatenus a Pandectis Florentinis aliisque codicibus recedat ⁹: qua in re saepenumero insignem modestiam adhibuit ¹⁰. *In l. Jurisconsultus. multa, inquit, correximus, quae nec in ceteris, nec in ipsarum Pandectarum libris recte scripta sunt. horum alias ratio constabit.* vide ad eam l. quae est 10. tit. *De gradib. & adfinib.* Potius suas conjecturas proponit Taurellus, sal-

Z z 2

va

¹ Puta pag. 349. lin. 26. 750, 38. item 48, 30. 102. 32. 177, 31. 437, 35. 457, 8. 1097, 51. & 1556, 11. item in *Erratis* quae ad calcem edit. Taurell. subiunguntur, pag. 1097. lin. 51. ² Vide pag. 73. lin. 11. 361, 13. juncta 362, 10. 1018, 4. de quo lo. vide ad *π. 11480*, 36. & 1481, 31. ³ Nempe pag. 507, lin. 1. 1003, 2. 689, 1. 1008, 29, 1010, 1. 1198 45. & 1529, 47. ⁴ Sic pag. 67. lin. 35. pag. 641, lin. 49. & 810, 31. ⁵ Ibid. pag. 12. lin. 23. ⁶ Ibid. pag. 5. lin. 42. 13, 12. 371, 9. 1167, 42. ⁷ Ibid. 27, 3. 39, 35. 319, 46. 1008, 29. ⁸ Ut pag. 46. lin. 8. 068, 45, 1131, 41. ⁹ Vide pag. 3. lin. 37. 128, 42. 166, 6. 183, 40. 298, 11. 358, 14. 481, 22. 482, 3. 523, 21. 596, 46. 659, 29. 736, 36. 885, 40. 886, 32. 1012, 32. 1092. 19. 1131. 41. & in Graecis pag. 1091. lin. 40. ¹⁰ Vide pag. 544. lin. 27. & *pen.* 548, 32. 560, 49. 687, 21, 712, 8. 990, 10. 1030, 22. 3587, 17.

va scriptura archetypi¹; hancque explicatione multo mavult tueri, quam emendare². In omnibus autem magno judicio, magna etiam moderatione utebatur. Postremo & ipse ab amicis dissentiebat, & eos a se dissentire aequo animo patiebatur. Ab Augustino speciatim dissentit ad l. 52. §. 2. *De legat. III. Si Homeri corpus sit legatum, & non sit plenum: quantaecumque partes hodie inveniantur, debentur.* ad quae Ulpiani verba haec habet in Adnotat. *partes hodie. sic recte videtur. nam si non plenum, id est integrum sit Homeri corpus, quantaecumque hodie partes sint, debentur. quidquid alias acute docteque opinetur Anto. Augustinus de rhapsodiis. in P. erat pars hodie. postea non adeo vetuste ex P. facta est R & addita A, ut sit Rarshodiae.* Sic ille. Nec aegre feret, nos hac in parte cum Ruffardo, Contio, Charonda aliisque hic Augustino assentiri. Pari ingenuitate a Taurello dissenserat Augustinus ad Modestini l. 8. §. 7. *De excusation.* Ex quo, inquit, illud quoque manavit, ut impuberes militare posse credantur. in quo liceat mihi a Lelio Taurello nostro dissentire: unius enim sententiae dissensio nihil de amicitia conjunctioneque nostra detraxerit. sic ibi Augustinus, qui alibi in referenda ejusdem sententia subsistit; *Huic nominis rationi*, inquit, de aversione agens, *quod nihil melius invenerim, assentior*³: alibi vero simpliciter refert Taurelli sententiam⁴.

Observandum insuper omnino, quod ad d. l. 10. *De gradib.* pollicebatur Taurellus, *horum ALIAS rationem consti-*

¹ Exempla sunt pag. 53. lin. 33. 68, 28. 109. 32. 146, 24. 169, 1. 241, 38. 275, 31. 467, 11. 699, 4. 748, 33. 886, 9. 908, 2. 991, 22. 1012, 49. 1127, 41. 1142, 42. 1248, 42. 1260, 20. 1337, 10. 1379, 42. 1418, 2. 1494, 3. 1604, 12. 1610, 39. 1629, 33. 1631, 8. & in Graecis pag. 895. lin. 36. & 1563, 17. ² V. gr. pag. 477. lin. 12. 966, 12. 1008, 9. 1115, 28. 1138, 6. ³ Anto, Augusti, lib. III. *Emend.* c. 6. ⁴ Idem eod. lib. c. ult.

constitutam. Adde clausulam praefationi subiectam: *Quod si otium in praesentia suppeteret, quaedam PRAETEREA vobis non ingrata praeberemus; quae tamen ipsa libri abso- lutionem perfectionemque non imminuunt, quaeque haud mul- to temporis intervallo in edendis universis Justiniani Au- gusti civilis sapientiae libris praestare speramus.* Ut adeo id genus animadversiones jam magnam partem paratas videatur habuisse. Sed quales? inquis. Nullus dubito quin harum deliciarum promulsidem nobis dederit in iis- dem, quae supra laudavi, Adnotatis suis: maxime vero quae ad explicationem & crisin spectarent. Nec sua solum co- piofius adstructurus fuisset, sed et aliorum allaturus. sic enim jam attulit explicationem glossatoris ante Accur- sium ¹: attulit etiam Budaei emendationem ². Est praete- rea ubi significationis insolentiam notat ³. Sed maxime notabiles sunt quae ubique de crisi inspergit regulas. Ex contigua nec interpuncta scriptione saepius erratum esse in separandis orationibus, peculiari capite monstravit Augustinus, cujus initio haec habet; *Admonuit me hu- jus rei Lælius Taurellus meus, ante Pandectarum illa- rum lectionem: ¶ duos mihi locos ostendit, belle hac ra- tione emendandos* ⁴. En novum documentum aperti pe- ctoris, & minime ambitiosi. Quam multi haec alios, i- dem opus molientes, sollicitè celarent? veriti videlicet, ne altius tollendo suis luminibus obstruerent, praesertim opere jam prope consummato. Sed pergamus. Vicinita- te literae praecedentis a librario Tusci exemplaris erra- tum esse observat noster in Adnotatis ⁵: quemadmodum etiam propinquae dictionis terminatione peccatum fuisse

Z z 3

do-

¹ In d. *Adnot.* pag. 463. lin. 45.² Ibid. pag. 477. 44.³ Ibid. pag. 560. 33.⁴ Anto. August. I. *Emend.* ult.⁵ In *Adnotat.* ante π. pag. 684. lin. 12.

docet ¹. Praeterea erroneam syllabae repetitionem indicat ², quod vitium oppositum est ei, quod toties majusculis significat in contextu: videlicet literam aut syllabam excidisse, quae proin legendo geminari debeat. certe omissionem literae, etiam quae gemina non sit, diserte facilem lapsum appellat ³. Eodem nomine insignivit erratum ex similitudine formae literarum F & R, quibus utitur scriptor Pandectarum: uti etiam G & S; item C & E ⁴. sed & C confundi notat cum QV: qui pronunciationis lapsus fuit. Plurima vero exempla suggerit vocum, ex affinitate quadam alterius in alteram degenerantium: ut puta *adsumere* & *absumere*, *ablatum* & *oblatum*, *venibat* & *veniebat*, *qua* & *quia*, *verborum* & *verberum*, *honore* & *onere*, *volentes* & *nolentes*, *auctor* & *actor*, *amittere* & *omittere*, & similia ⁵. adde levem praepositionum *prae* & *pro* confusionem ⁶. Nec omittit redundantiam & defectum negationis ⁷. Denique et corruptae scripturae vestigia exhibendo, ad ipsa velut errorum cubilia manu ducit ⁸. Et fere ex hisce praevis speciminibus eruitur curiosa Taurelli accuratio.

Sed esse non potest, quin in tam magno tamque difficili opere quaedam culpanda detegantur. Sunt qui varia reprehendant: jure an injuria, in loco examinatur ⁹. Sunt qui de lapsu, de errore, de inconstantia quoque expostulant: & hoc ferimus. Sunt etiam qui, quod nollem, diligentiam, qui fidem, qui veritatem in Taurello requirunt, quin nec a conviciis temperant. Sed convicia-

tores

¹ Ibid. *ternione 7. pag. 4. lin. 46.* ² Ibid. *pag. 146. lin. 24. & pag. 1142. lin. 42.*

³ Ibid. *pag. 1018. lin. 4.* ⁴ Ibid. *pag. 269. lin. 43. pag. 886, lin. 32. pag. 1337. lin. 10.* ⁵ In *ijfd. Adnotat. pag. 166. lin. 6. 418, 10. 511, 1. 548, 22. 603, 2. 748, 33. 982. 6. 989. 47. 1030, 22. 1125, 14. 1156, 38. 1198, 45. 1212, 17. 1227, 11. 1288, 25. 1610, 39. 1630, 25.* ⁶ Ibid. *pag. 359. lin. 22. & 1210. lin. 16.* ⁷ Ibid. *pag. 474. lin. 1. & 539, 28.* ⁸ Ibid. *pag. 60. lin. 42.* ⁹ In notis nostris ad singulas leges.

tores sibi relinquendos existimo. Nec procul a contumelia est acerba haec Contii reprehensio ; *Quare equidem oprassem, cum in ea re, orthographia videlicet, tum in aliis plerisque mutandis, & aliter quam in archetypo invenerant edendis, non iam audaces fuissent Florentini, quorum audaciam plerique graves viri atque in his Anto. quoque Augustinus non uno in loco moleste ferre, tametsi verecunde, visus est, uti suis locis a nobis adnotatum reperietur* ¹. Sed nescio quemadmodum haec concinant cum elogiō, quo ipse alibi Taurellum ornavit ². Verum nec ab ipso Augustino abstinere in proxime antecedentibus. *Orthographiam, quæ librario Florentino placita est, & literarum reciprocationes religiose retinimus, & plurima uti erant in archetypo scripta, non uti a Taurellio vel Augustino fuere mutata, edidimus* ³. Atqui cum ipse Contius archetypum non adiverit, minime enim id reticuiisset, cur aliis magis credit, quam his ipsis, quos tantopere, & merito quidem eorum, collaudat? Ceterum addamus & aliorum querimonias.

Albericus Gentilis eo loci, ubi agit De mutatis in autographo Florentino; *At, inquit, ubi mutata vel omissa nescimus, magnam injuriam a Taurello accipimus, qui cogimur ab eo accipere veluti de archetypo, quod forte archetypi non est. Idem postea eodem cap. Adfert autem etiam argumentum Cujacius imperfectionis illic Pandectarum, nimirum ad finem tit. De bonis damnat. & frequentis, quod in archetypo relictum est spatium, & in spatio adjectum signum est, quo demonstratur, indigere spatium illud repletione. Tu tamen istud spatium ac signum in editione Taurelli non habes. At habes utrumque in editione*

¹ Anto. Cont. in praefat. ante π. ³ Idem in laud. praefat.

² Ex ejus Disputat. lib. I. c. 6. supra a nobis relato.

tionem Contii, qui & Taurellum & Augustinum testes pro utroque citat¹. Sed quid? an non sufficit, Taurellum admonuisse? De praetermissis a Taurello haec habet Elbertus Leoninus; *Et Lælius Taurellus in multis illarum Pandectarum lectionem suspectam habet: eamque ob causam ea ipsa in quibus hæret loca hemicycilis stellulisque sepsit. Multaque alia vitia, ab illo non deprehensa, doctissimorum virorum opera feliciter & ingeniose quotidie eruuntur, deteguntur & emendantur.* In his alibi, de naevis archetypi agens, suam quoque operam jactat; *Et nos multis aliis exemplis a Taurello nondum notatis confirmavimus: ad quæ diligenti investigatione & indagine potest fieri accessio*². Siccine non inspectis ipsis illis Florentinorum libris? Petrus Faber, *in excusis Florentinis libris* quaedam *perperam distincta* esse queritur³. Contius etiam imputat, notam, quæ diplex five antilambda dicitur, & verbis solennibus praefigi consuevit, passim a se repositam esse, cum plerisque in locis, nescit quo casu, a Taurello omissa sit⁴. Quosdam, cum aliud non haberent quod carperent, ut suas lectiones prae Taurelliana posset venditare, hujusmodi res vitio illi dederunt: quod ante l. 53. *De conduct. indeb.* pro numero LIII. est XIII. quodque l. 2. *De eo quod certo lo.* in margine interiore confunditur paragraphorum numerus, 1. 2. 1. 3. 4. item quod l. 1. §. 2. & 3. *De testib.* antilambda ulterius continuentur, quam debebant. nec non quod l. 2. *in fi.* *Qui pet. tutor.* ΔI EXCUSATIONOS majusculis scriptum sit, cum tamen ad exemplum & curatore in l. 1. *De confirm. tut.* ordinario caractere exarari debuissent: & quæ ejus farinae

¹ Alber. Gentil. *De libris Jur. civ. c. 4.* ² Elbert. Leonin. *Emendation. lib. VII. c. 5. & 18.* ³ Petr. Faber *I. Semestr. 18. in fi.* ⁴ Anto. Cont. proxime post praefat. *Taurellian.*

farinae plura sunt. Est profecto celebris editor, qui post magnificum apparatus meliorandae editionis Taurellianae pro specimine adfert, quod in fine libri primi duobus titulis numerus XVIII. praescribitur ¹. Nonnulli etiam difertas et sollicitas Taurelli admonitiones non semper animadverterunt. hoc Contio ², hoc Raevardo ³, hoc aliis videtur evenisse.

Sed horum accusationes excipiat aliorum moderatio: hoc est, post illa, quae contra Taurellum dicta, videamus etiam, quae pro illo adferri non incongruenter possint. Modeste Jurisconsultorum princeps Cujacius, seu verius de ipso Thuanus, *Quamvis Pandectes Florentinus fidelissime expressus putetur editione illa, quam Taurellus procuravit, multa tamen potuisse fugere illum & librarios, quae proprio adpectu & libri tractatione se deprehensurum sperabat homofelicis diligentiae*. haec de Cujacio Thuanus ⁴. Praeterea Scipio Gentilis istic loci, ubi vero pretio aestimat Taurelli diligentiam, *Non semper, inquit, Laelius Taurellus - - -, ut Stoicorum verbo utar, κατ'ορθὴν quirit: dum suspectam ejus libri habet in sermone Latino fidem, eaque in quibus haerebat loca hemicyclis stellulisque sepsit* ⁵. Sed vel ipse Taurellus iniqua insequentium temporum judicia & obrectationes animo concepisse videtur. etenim ubi agit de usu majuscularum extraordinario, ad geminationes & unius cum altero elemento permutationes designandas adhibitarum, ita cavet: *Quae cum infinitis similibus ne vos fallant, diligenter potius animadvertetis, quam nobis quicquam detrahatis. illud enim in primis egimus, ut libri veritatem anti-*

Aaa

qui.

¹ Julius Pacius ante suam edit. num. 8. ² Anto. Contius ad l. 98. in fi. De solution. ³ Jac. Raevard. Varior. lib. IV. c. 1. ⁴ Jac. August. Thuan. De vita sua lib. I. post med. ⁵ Scip. Gentil. I. Pareg. 7.

quitatisque vestigia vobis exprimeremus: idque ipsum per haec indicia potissimum, ut vos hac de re insolita admoneremini, simul & ipsi commissi erroris calumniam suspicionemque effugeremus. Illud plane non inficiabimur, opinari nos in quibusdam Graeci illius scriptoris nativam prolationem, quandoque etiam negligentiam aut imperitiam potius reputandam, quam antiquum scribendi morem: qui tamen ipse in plurimis recte per eum servatus est perpetuo quodam certoque ordine ¹. Sic inter sacrum & faxum stabat Taurellus.

Videlicet in re dubia & ancipiti difficile est medium tenere. Fluctuabat subinde inter indolem codicis & externi librarii lapsus & inscitiam. Profecto in re orthographica, cujus saepenumero intricata istic & prorsus anomala ratio est, normam sibi quandam praefigere debuit, ne tota in incerto vagaretur. Neque hoc dissimulare ipse Contius potuit, accusator idem & patronus. postquam jactasset, se plurima, uti erant in archetypo scripta, non uti a Taurellio vel Augustino fuere mutata, religiose exhibuisse: subjungit, *monito tamen lectore, cum tota scribendi ratio varia & haud satis sibi constans semper fuerit, & varie pro temporibus fuerit mutata, sitque in ea re (nota) quousque librorum licentiae concedendum sit* ². Plus dicam. in eo ipso, in quo Taurellum reprehendit, Taurelli tamen iudicium & exemplum, contra suam ipsiusmet asseverationem, secutus fuit. inspiciantur loca in Adnotatis Taurelli, quae ad scribendi rationem faciunt ³, & cum Contiana editione comparentur. Prae-

¹ Taurell. in praefat. ante Pand. §. 9. & 10. ² Anto. Cont. in praefat. ante π.

³ Taurell. in Adnotat. pag. 12. lin. 23. 20, 47. 23, 11. 46, 8. 349, 26, 361. 13. 362. 10. 623, 16. 909, 12. & 1068, 45. adde pag. 64. lin. 49. 100, 30. 104, 11. item 85, 18. 245, 20, ut & 94, 29. 349, 26, 1154, 30.

Praeterea, quod ad ceteram scripturam attinet, in tot diversae aetatis correctionibus, iisdemque non unius generis aut momenti, saepe inter se conflictantur scriptura & correctio, incertissimumque est, utra alteri praeferenda sit. Qua in re, si quidem peccandum fuit, summo iudicio summaque prudentia, ut solent sapientes, in eam partem peccavit, quae est cautior; hoc est, primam codicis scripturam praetulit insequenti; aut si discedendum fuit, & haberet rationes, quo minus correctioni nimium confideret, ita rem moderatus est, ut emendationem tantummodo ex parte sequeretur, utque quam minime recederet ab eo, quod ab initio scriptum esse comperiebat. Quod si vero quaedam manifeste falsa aut inepta in correctionibus occurrerent, eo in tractu cetera, quae ejusdem manus videntur, aegre, ut dixi, & dubitanter recepit. Denique in locis corruptissimis, & plurifaria correctione inquinatis, aliquanto plus sibi licere credidit, & merito. Horum in numero vel maxime sunt constitutiones Justiniani, quae praefationis instar ante Pandectas collocantur. Et haec quidem, uti perquam mendose conscriptae, sic a variis tam male acceptae sunt, ut nec Politianus potuerit dissimulare. id autem his verbis incrustat. *quibusdam etiam, saltem in praefatione, velut ab auctore plane & a cogitante atque generante potius, quam a librario & exceptore, inductis, expunctis ac superscriptis*¹. Sed bonum factum, quod Pandectarum partem integram, ut vocant, non constituent hae constitutiones, sed extrinsecus accesserint, exscriptae nimirum ex tit. C. *De veteri jure enucleando*: unde et in dubio ad hunc titulum eas correxit Taurellus. eo magis

A a a 2

for-

¹ Aug. Politian. *Miscellaneor.* c. 41.

fortasse, quod ipsi aequae ac nobis ex postfacto privata auctoritate adjectae viderentur. Rursum plures geminationes ac literarum permutationes indicare potuisset, sed quia, quae significavit, ad naturam exemplaris demonstrandam credebatur sufficere, quod unum sibi propositum habebat, operosiore indicio abstinuit in his, in quibus exempla multiplicare nullius usus videbatur. Nisi forte a Taurello quis exegerit, quod omnes omnino errores, in describendis Pandectis admissos, quantumvis manifestos, exhibere hac sua editione debuisset. Quid vero ipsa geminandarum literarum per majusculas exhibitio aliud est, quam geminae literae aut syllabae, librariorum culpa praetermissae, modesta & elegans indicatio? Nihil unquam in Pandectis Florentinis consulto scriptum, ut bis legeretur. nam sic contrario vitio geminata sunt, quae tantum semel scribi debuerant. Multo minus geminae literae istic aliis majores sunt. Scio eam rem multos in errorem induxisse, quum Taurellus id non satis explicite monuerit: quod tamen consulto ab illo admissum esse, non est cur existimem.

Sed demus, illum errasse in quibusdam: demus etiam, nonnulla illius diligentiam effugisse. Hoc sane nec ipse inficias ivit in suis Adnotatis. sed & plura agniturum fuisse, spem faciunt promissae in posterum elucubrationes. Demus praeterea, in quibusdam illum fluctuasse. Quid magis solitum in rebus humanis? Quid minus mirandum in re ambigua? in tantae molis instituto? in vita publicis privatique negotiis districtissima? in continuato denique per tot annos, qui pluribus interrumpi debuerit, labore? Quaedam sua natura prorsus *ἀδιάρητα* sunt, adeo ut valde ambigas, quid sequare; & negotiis ac longo tempore intercedentibus, non semper recordere, quid olim secu-

secutus sis. Haec considerantibus, potius omni laude cumulandae videntur accuratio, sedulitas, iudicium Taurelli, quae nobis certe admirationem moverunt maximam. Quod si boni illi reprehensores, non aliis auxiliis muniti ac Taurellus fuit, ipsi periculum facere deberent, etiam otiosi, nullus dubito quin omnibus constaret, quam acerbi alienarum vigiliarum aestimatores sint habendi. Immo vero cum Taurelliana editione committantur, quae optimae passim accuratissimaeque audiunt; liquebit illos ne hanc quidem, quam repraesentare profitentur, & nullo negotio sequi poterant, ita, ut oportebat, exprimere. His adde operarum peccata, quae, utcunque admodum pauca, alicubi tamen nimis manifesta sunt, quam ut Taurello imputentur. sic v. gr. in Graecis quae occurrunt in l. 26. *Depositi*. Quid igitur? adeone nulla sunt, in quibus jure aliquo culpetur Taurellus? Sunt profecto. Non sunt tamen tot actanta, neque ejus generis sunt, ut vulgo feruntur. Videamus.

Ad errata & praetermissa, quae ipsemet agnoscit in Adnotatis, (plura quoque haud dubie deinceps agniturus, ut monui) multa adjici posse deprehendi¹. Neque solum asteriscos, parenthesin, aliasque notas omisisse videtur, verum etiam praeter necessitatem apposuisse, quin & quaedam horum signorum inter se commutasse. Est praeterea ubi scripturam Florentinam temere, ut opinamur, deseruit, sive de industria fecerit, sive ex lapsu: est etiam ubi affectavit quaedam retinere invita correctione, eaque interdum satis antiqua. Rursus interdum correctionem sine causa nobis videtur secutus esse, aut etiam sprevisse. Generaliter, in conflictu illo scripturae

A a a 3

&

¹ Ut ad Pandectas subinde ostendimus in notis nostris.

& correctionis pluries significare debuerat, quid primae scripturae esset, quid a secunda manu; quod ipsi prorsus sollicitè observamus, addito cujus aetatis esse videatur, antiquae, mediae, aut recentis; item an plurimum diverso tempore; denique an vetus correctio sit novo atramento superducta. nam & superductiones hujusmodi Taurello videntur fraudi fuisse. Rursus cum adeo parcus sit in exhibendis archetypi correctionibus, evenit, ut aliter legi Florentiae asserant viri docti ac edidit Taurellius. vere interim utrique: & hi quidem, si correctam scripturam audiamus, illi vero, si primitivam. exemplum habemus in *l. 61. §. 8. De furt.* Ceterum ut non refert semper correctiones, quas oportebat referre, ita ex contrario nonnunquam in his scrupulosior est, quam par erat, & correctioni plus nimio diffusus. sic quoque Augustino visum. etenim quum *l. 64. De donat. int. vir. & ux.* in contextu habeat, in *Terentiam & Decenatem*, in marg. vero, *Mecenatem*, Augustinus notat, *Decenas varia lectio est in Pandectis Florentinis, mihi supervacua* ¹.

Porro non per omnia sibi constat Taurellus, aut aequalis est in eodem genere observationum. Sic in Adnotatis a *pag. 1008*, ad *pag. 1030*. multo copiosior est quam solet. Sed hoc praelertim initio operis, cum nondum apud se constituisset, quam rationem perpetuo teneret. ita prioribus quatuor libris asteriscos fere promiscue adhibet in omnibus, quae in archetypo suppleta sunt, etiam cum absque iis rectus sensus nullo modo constabat. In specie autem circa inscriptiones legum in parilitura nunc librarium sequitur, nunc correctorem. Praeterea *ad respondit* initio legum nunc inscriptionis partem facit,

¹ Anto. August. *De nominib. propr. n.*

facit, nunc ipsius legis. Insuper *ut* causale, ut vocant Grammatici, aliquoties cum Pandectis jungit cum indicativo, interdum ultro subjunctivum substituit. Ejus generis plura adduci possent. Maxime autem variavit in orthographicis; nec est quod ipsi justius condonetur, ut jam diximus.

In orthographicis vero manifesta est Taurelli haesitatio circa *n* in *vicensimo*, *tricensimo* &c. aut rejiciendo aut assumendo. Praeterea cum mira sit confusio adspirationis in Pand., in ea exhibenda nescivisse interdum videtur quid statueret. Alibi porro insolentiori scripturae fuisse Taurellum, alibi eam vitasse deprehendi. prorsus enim insolentia sunt haec, *Vbire* pro *abire*, *metVculosus* pro *meticulosus*, *idonEor* pro *idoneior*, *colum niTarium* pro *colum nivarium* ¹. Quanto melius fuisset, et haec in Adnotatis retulisse, ut refert *fallliciam* ², *deFitore* ³, *aFuit* ⁴, *Feneficio* ⁵, *diliGatus* ⁶, *vaGat* ⁷, pro *fallaciam*, *debitore*, *habuit*, *beneficio*, *dilicatus*, *vacat*. Illud profecto miror, cur τζ G pro C permutationem in contextum admittere dubitaverit, cum toties adnotat. Magis miror, cur non simpliciter receperit I in prima syllaba vocis *dilicatus*, sed *delicatus* exhibuerit, quemadmodum et alibi *delicate* scribit pro *dilicate*, quod est in Pandectis. Sed hoc suum erratum non obscure agnoscit in iisdem Adnotatis. At quis exitus esset, si singula hic exemplis vellem comprobare?

Rur-

¹ l. 5. pr. *Quod vi aut clam*. l. 7. *Quod met. cau.* l. 4. §. ult. *De in diem addict.* l. 21. *De aur. arg. mund.* ² Taur. in *Adnot.* pag. 46. lin. 29. item 100. lin. 30. & vel maxime pag. 104. lin. 11. ³ In iisdem *Adnot.* pag. 85. lin. 18. ⁴ Ibid. pag. 245. lin. 20. ⁵ Ibid. pag. 94. lin. 29. ⁶ Ibid. pag. 349. 26. ⁷ Ibid. pag. 1154. lin. 30.

Rursus quarundam literarum permutationem captasse visus est, aliarum magis effugisse, ut qualem qualem scribendi constantiam induceret. Ceteram vero Orthographicæ, tam fluxæ tamque anomalæ, rationem sic satis recte moderatus est.

De Interpunctione itidem addamus, quæ Orthographiæ veluti partem facit. Punctorum multitudinem se studio devitasse, & sola quatuor genera adhibuisse, idque rarius quam fert consuetudo, quoniam in archetypo non habentur, hæc omnia lectorem admonet, ut vidimus. At vero ea interpungendi parcimonia interdum obscuritatem parit. Contra in majori interpunctione, maxime duorum punctorum, sæpe nimius est. hac videlicet pro panacea utebatur, quando sibi aqua hærebat: ac revera interdum ejusmodi locus mendo laborat. Sed et Petr. Faber queritur, nonnulla a Taurello *perperam distincta* esse¹: nec diffitetur ipse Taurellus in Adnotatis. et sane in continua scriptura facillimus interpunctionis lapsus est. Taurellianam itaque interpunctionem hic illic mutavimus, quod tum demum indicamus, cum alicujus momenti est. Porro cum adeo religiosus sit in arcenda parenthesi, eo quo in præfens usu recepta est, ideo nimirum, quod nunquam ita in faxis aut manuscriptis codicibus inveniatur, forte melius fecisset, si in scriptura majuscula commatibus non uteretur, quippe quæ Gothicæ originis sunt, ac proinde ad Romanam scriptionem aptari non debuerant. Sola quidem puncta singularia in ea admittenda videntur; sed hoc tamen commodo legentium dedimus, ut etiam gemina puncta & commata inferere maluerimus. Multo minus

feren-

¹ Petr. Faber. I. *Semestr.* 18. in fin. ut dictum.

ferendum, quod Graecis semicolon admiscet; apud eos enim interrogationis signum est, non distinctionis. Magis quoque ad libri veritatem antiquitatisque vestigia exprimenda pertinuisse, si σῆμα adhereret hac forma C, non illa z. Sed nec apostrophus in his locum habet. Nos vero in Graecis repraesentandis non utimur majusculis, tum quod ratio, quam allegat, nobis non persuadet, tum etiam ut tanto in ceteris insignior esset majuscularum usus. hunc certe in Latinis aliquanto magis frequentavimus, Noricam hac in parte Florentinae editioni praeferentes. Quin et ipse Taurellus Graeca primis constitutionibus ante Pandectas communi caractere exhibet. Nonnihil quoque esset de enclyticis dicendum, & de adscititio in fine dictionum, sed Graeca rejicimus ad propriam sedem. Haec in verbis distinguendis. In separandis autem orationibus seu periodis paragraphi adhibentur. his cum nimis crebro utantur recentiores editores, contrario vitio peccavit Taurellus. Sed et in hisce dispar invenietur illius observatio, si postrema *legis 2. De orig. jur.* conferas cum prioribus; ut & *Modestini caput 15. De excusat.* cum praecedentibus Graecis capitibus, quae omni prorsus separatione carent. Ipsi, ne lectoribus molesti essemus, ad recentium editionum, quae nobis vulgatae constituunt, sectiones, paragraphorum numeros accommodavimus. Denique de ipsarum legum a se invicem distinctione, cujus in quibusdam dubitandi ratio occurrit, pro rei pondere seorsim agimus¹.

Plura addi possent, in quibus non idem sentimus, quod Taurellus: verbi gratia, in praetermissis quibusdam alia quam diximus de causa majusculis, aut temere adhibitis;

B b b

in

¹ In *Observationum* libris.

in geminandis literis, itemque in geminatis a Taurello quae simplices esse consueverunt; in jungendis aut separandis particulis & adverbis; in sequendo canones grammaticos, aut insuper habendo. sed pleniorum horum indagacionem respuit praefens tractatio; nec pleraque sunt tanti. Postremo in genere monendi sumus vitia typographica ob summam Taurelli accurationem non facile praesumenda esse, praesertim cum ea quae forte irreperant, in Erratis ad calcem editionis emendaverit. esse nihilominus, quae iteratam Taurelli diligentiam in relegendo effugere, certissimum est.

Haec adeo minutim conquisita, et in orthographicis ut plurimum, ac interpunctione aliisque exilibus ac parvi momenti rebus occupata, minime detrectandi causa congestimus: immo vero quam maxime ad Taurellianae diligentiae & fidei commendacionem facit, tam levia esse quae in ipso culpentur. Sed et ipsis nobis in multis non tanti fuit accuratio, ut propterea a Taurello dissentendum crediderimus, contenti monuisse, praesertim cum alia non prorsus certa sint, alia plane indifferentia, & quae in utramque partem disputari possint. Quaedam majoris pretii, pauca sane, in observationibus nostris aut notis ad Pandectas retulimus. Quicquid sit, quaecunque horum annotamus monemusve, id omne pace manium Taurellianorum factum volumus. Ea optimo viro moderatio erat, & veritatis amans indoles, ut nec a nobis sese reprehendi, moleste confidam laturum fuisse.

Praeter Pandectas (nam et hoc ad plenam Taurellianae industriae cognitionem addendum putavi) tres libellos edidit, exiguos licet, tamen oppido elegantes. Primo, per literas ab Augustino interrogatus *de militiis quae ven-*
di

Cap. V. EDITIO PANDECTARUM. 379
di aut obligari poterant ¹, scripsit opusculum *De militiis ex casu*. de eo sic Augustinus; *Dicuntur tam multa docte atque eleganter de athletis a Gul. Budæo, And. Alciato, & Pyrroho, & nuper a non minus eleganti ac docto viro Lælio Taurello in eo libello, quem ad me misit De militiis ex casu: ut nihil habeam quod scribam; præter eorum diligentæ laudationem* ². Alterum, petente Francisco filio, conscripsit *de Catonis apud Paulum dictis* sub tit. *De verbor obligat.* Tertium item, quem *enarratiunculam ad Gallum & legem Velleam* appellat ³. Illudque Scaevolæ responsum in *l. 29. De liberis & postum.* a Taurello, quem acerrimi iudicii virum appellat, doctissimis scholiis explicatum dicit Hugo a Porta ⁴. Haec autem simul edidit, & dudum quidem ante Pandectas. ait enim Augustinus de sua ad Taurellum epistola, paulo ante a nobis laudata, *quam cum Galli & Catonis doctissimis interpretationibus edidit* ⁵. Hoc autem dicit in Emendationibus suis, quae anno MDXLI. prodierunt.

- ¹ Anto. August. *Emendat. lib. 8. c. 2.* versus fin. ² Idem ad Modest. *l. 6. §. 13. De excusat.* ³ Lael. Taurellus Francisco filio ante haec opuscula.
⁴ Hugo a Porta in edit. an. 1551, ad oram *d. l. 29. §. 2. De liber. & postum.*
⁵ Ant. August. ad *l. 8. §. 7. De excusationib.*

CAPUT VI.

NOSTRUM POST ALIORUM MESSEM SPICILEGIUM.

Scopus noster in conferendis Pandectis Florentinis. Quorum opera mihi aditum paraverim ad id exemplar, nativusque sim praestantissimum laboris socium. Imparatus a scientia Critica quâ mente ad hoc negotium accesserim,

Bbb 2

6

Et occasio mutati consilii. Taurelliana accuratio nostram acuit. Fontes mendorum. Diligentissima correctionum punctorumque observatio. Clariss. Salvinii dexteritas & patientia. Quatenus ad recte conferendum observanda fuerint. Extemporalia Cl. Salvinii Orthographia Pandectarum. Nova translatio Graecorum in Pandectis. Basilicon cum Pandectis comparatio. Optima Cl. Salvinii indoles & communicationis paratissima. Observationes & emendationes nostrae. Quid in iis, quae extra Florentinum exemplar sunt, Pandectis conferendis observarim. Aditus ad Vaticanam aliasque bibliothecas. Preces Summo Pontifici oblatae & rejectae. Delineatio characterrum ex archetypo. Subsidia & opera nostratim. Divisio operis in tres tomos, & quid singulis continebitur. Notae nostrae cujusmodi sint. Criticarum in duas classes dispartitio. Quid porro in Notis praestiterimus. Epilogus.

Quod si grandibus exemplis in parvo uti licet, idem mihi stimulus fuit conferendi exemplaris Florentini, quem magno Cujacio quondam fuisse refert Thuanus: id nempe dubium, ecquaenam Taurellianae accurationi fieri posset accessio in his, quae ipsum fugissent, aut in quibus lapsas esse operas deprehenderem¹. Hoc certe magis me movit, quam indigna quorundam de Taurelli temeritate, licentia, & mala fide convitia. Moverunt me et illa, quae de industriae hujus meae fructu multi augurabantur, quaeque perquam honorifice perque benigne vaticinatur Clarissimus Waechterus. Postquam praemisit, non posse representari genuinam Pandectarum Flo-

¹ Jac. Aug. Thuan. *De vita sua lib. I.* post med. addatur Caspar Barthius. *lib. II. Adversar. c. 5.*

Florentinarum - - - editionem, nisi ab ovo inspiceretur membrana illa Tusca, in cuius fidem tot populi a multis seculis consenserunt, sed eam oculis tantum alienis e longinquo sunt venerati: nec amplius adoretur ara veluti Deignoti. post haec, inquam, pergit; Fiet etiam, ut nemine cogitante tunc non pauca inde discamus, ad quæ obhæsero Virorum doctissimorum meræ conjecturae, dum ex ingenio suo volebant consilium adhibere, ubi ante omnia inspectione fontium opus fuerat. Gaudebunt autem insigniter illi, qui in istis fontibus deprehendent, quæ antea harrilando ac divinando certo sciri a nemine poterant. Evanescent contra & in fumum ibunt multæ lectiones & emendationes, curiosæ magis quam felices; adeo ut tantum non vim pateretur melior ille codex Florentinus. Fiet etiam ut qui nunc ad oram magno stipantur apparatu, discordes verborum ordines maximam partem resecentur, & sola evidentia textus omnes tenebras antinomiarum vel dispellat omnino, vel indolem mentemque legis a studiis Interpretum, sæpe moleste sedulis, distinguat. hæcenus Wæchtlerus¹: utinam verax per omnia. Vehementer quoque olim Crusius dolebat, paucorum opera excussum esse ἀντόγραφον, in quo tam multa multis observari potuissent².

Postquam igitur suasu Clarissimi Ph. Reinh. Vitriarii ad suscipiendum Pandectarum causa Italicum iter consilium cepissem, mox benevolâ & promptâ Clarissimi Clerici operâ impetravi ab Excellentissimo Britanniae ad Magnum Etruriae Ducem Legato, Henrico Newton, ut hoc Jurisprudentiae nostrae beneficium apud Serenissimum Principem vellet procurare. Pervicerunt tandem sedulae & indefessae Excellentissimi viri preces, quas

Bbb 3

summa

¹ Christfrid. Wæchtl. in *Actis Lipsiens. mense Januar. an. 1711.* ² Jo. Lomeier *De bibliob. cap. 9.*

summa illius apud aulam & ceteros Florentinos gratia mirum in modum fulciebat, obtinuitque ut mihi liceret venerandum Juris palladium adire et consulere, quamdiu e re civilis prudentiae videretur. *Iter ergo ingredia-
tur*, sic habet epistola Newtonii ad Clar. Clericum. da-
ta III. Non. Septemb. MDCCIX. *Florentiamque accedat,
cum illi vobisque commodum videbitur, seque operi de-
mum accingat maximo præstantissimoque, inque ultima se-
cula sub Cosmi III. auspiciis ituro Brenemannus vestras,
securus in hac parte indulgentiæ gratiæque Principis; sic-
que prodeant tandem cedantque deinceps in usus Juriscon-
sultorum veræque sapientiæ* &c.¹ Optime vero & per-
quam feliciter cecidit, me ducem ac socium laboris ex in-
sperato nactum esse virum Clarissimum ANTONIUM
MARIAM SALVINIUM, Graecarum literarum apud
suos Professore, hominem in monumentorum antiquo-
rum cognitione consummatissimum, præsertim vero co-
dicum MSS., quibus terendis jugi usu & acuto, quo pollet,
ingenio occalluit.

Multa videlicet confluerunt, quae votis meis, etiam
supra votum, annuerunt: nihil tamen magis quam in-
sperata illa Clarissimi Salvinii opera. In agris colendis
tria præcipit Columella, quae optime quadrant in prae-
claras quasvis inceptions. ait ille; *Qui studium agrico-
lationi dederit, antiquissima sciat haec advocanda, pru-
dentiam rei, facultatem impendendi, voluntatem agendi*². A
primo autem & præcipuo requisito maxime omnium im-
paratus eram. Si quis unquam præter cogitationem ad
studium aliquod animum adjecit, ego certe ad Criticum.
Lectorem de quieta multorum seculorum possessione
detur-

¹ Henrici Newton *Epist. orat. & carm. ep. 64.*
c. I.

² Columella *De re rust. lib. 1.*

deturbare , semper ego rem putavi , quantumvis interdum necessariam , dubiae tamen plenam aleae , magnoque praejudicio gravatam. Non solum autem profundae scientiae & omnigenae eruditionis , verum etiam acuti , immo et felicitis , ingenii negotium credebam : praeterea auctoritatem requiri quae persuadeat , & usum manuscriptorum editionumque , accuratam denique omnium momentorum , quae in errorem possunt inducere , indagacionem. Quo magis igitur me horum omnium nudum & inermem esse , quo pariter minus ad tam ardua adspirandum animadverti. Quare magnis ac felicioribus ingeniis id relinquendum ratus , ad expeditiora me contuleram , in quibus etiam summi Viri versati erant , nec tamen ita , quin diligentiae meae industriaeque locum reliquisset viderentur. Nimirum nescio quid illecebrarum mihi instillaverit naturalis ordo & historia Juris , ceteraque humaniorum literarum observationes , quae filo Inscriptionum deducuntur. Etenim jam ab academia omnis fere meus huc collineavit labor : et quod postea , egregio illo opere de digerendis Pandectarum capitibus tentato , varias lectiones annectere , & excellentium Criticorum conjecturas adspargere statueram , tantum ornandae diligentiae , & , ut ita dicam , alienae purpurae meo panno attexendae gratia feci. At nec iter Italicum alia mente ingressus sum , quam ut nullâ propemodum judicii mei interpositione scripturam Florentinam , ubi ab ea impressi libri variant , fideliter repraesentarem. Postquam vero manum operi admovi , protinus apparuit , tam rara tamque exigui momenti esse , quae Tauralli *ἀντιγραφῶν* effugerunt , ut merito puderet , nihil aliud ex tam longinqua peregrinatione domum retulisse. Itaque si quid praestare vellem , necessario in arcem Critices

ces penetrandum fuit, excussis omnibus illius recessibus. Hic adeo peropportune mihi subsidio fuit benigna & facilis Cl. Salvini opera, hominis κριτικωτάτης & in MSS. versandis exercitissimi¹, sine cujus ope omnis mea diligentia sicca prorsus & jejuna fuisset. Hoc pacto in tantam molem excreverunt observationes nostrae, ut, quod ante πάρεργον erat, praecipuum opus evaserit, cui proinde, seposita secundum Inscriptiones legum digestionem, unice incumbendum fuit.

Exiles esse, quae ex Taurellianorum Digestorum cum archetypis comparatione elici possent varietates, Clarissimo Ulrico Hubero nemo melius suspicatus est. *Denique*, inquit, *si probari possit, editores Florentini exemplaris fugisse nonnulla, quæ secus ibi, quam ab illis proditum est, habeantur, ea sane tutissima hujusce criseos ratio fuerit; sed id genus varietates dari paucas credi consentaneum est*². Sunt qui Taurellianae accurationi summoque ejus judicio detrahunt, ut suo labori adjiciant: quod parum ingenuum arbitramur, neque nobis unquam probatum fuit. Illud potius quaesivi, ut summa industriae intentione ac sedulitate indefessa aliquid praestarem, nova editione tantoque molimine haud indignum. Itaque magna Taurelli diligentia nostram majorem in modum acuit et accendit. Praeterea aliquantum me erigebat spes praestandi, quae se alio tempore praestaturum pollicebatur vir egregius³. Gaudebam sane, nonnullas ipsum nobis spicas legendas reliquisse: gaudebat et Salvinius. Idcirco gnaviter operam dedi, ut quae ille rudipenicillo adumbraverat, ego pro virili coloribus pingerem,

¹ Christfrid. Wächter. in *Actis Lipsiens. mense Augusto 1714.* ² Ulricus Huber. *Digression. a lectionib. Justinianais parte II. lib. I. c. 1.* ³ Taurell. in fine praefat. ante π & in *Adnotat. pag. 1092. lin. 19.*

rem, ductu praefertim & auspiciis tanti artificis, cujus vestigia, passibus utcumque inaequalibus, sum secutus. Insuper, cum Taurellus in Adnotatis errores aliquot lapsusque agnovisset, non erat cur crederemus, nihil omnino aliud in eo genere superfuturum. Interea jam statim fortunatissime incidi in Politianeas Auctorum Rei Rusticae collationes, quas mihi suppeditabat Cl. Salvinus. Protinus placuit magni Viri in emendandis codicibus consilium, ut nempe *etiam depravata, falsa & manifeste mendosa* adnotentur¹. Notavi igitur & monstrosa, ac fatue erronea, utcumque pridem correctâ. Neque hic substitit accuratio nostra, verum, quod aut Taurello, aut Augustinò, aut ipsi etiam Politiano fortasse nunquam in mentem venit, constitui librariorum in describendo errata accurate digerere, & ad classes revocare, indeque ceteras quasdam regulas seu observationes criticas formare, quae etiam in quibuscvis codicibus praeter Pandectas usui videntur futurae. nam easdem prope mendas in aliis quoque celebrioribus MSS. cum Graecis, tum Latinis deprehendi. Eum in finem minutissimos manifestissimosque librariorum Florentinorum errores diligenter collegi, ut ex perpetua observatione recurrentium identidem sphalmatum detegerem, quid maxime librariorum in errorem inducere solitum fuerit, & sic Criticam juvare. Ad plurimorum enim mendorum correctiones non tam subtili aliqua ratiocinatione, quam experientia & exemplis opus esse arbitramur: ut nempe ex certis & indubitatis mendis constituatur de obscuris & perplexis. Atque haec collectio occasionem dedit laboriosissimo operi, quod FONTES MENDORUM inscribemus.

Ccc

Eadem

¹ Vide § cap. I. De Politiani collatione &c.

Eadem diligentia correctiones adnotavi, etiam ineptissimas. Quin est quae primo intuitu meram ineptiam praeferat, & tamen in recessu interdum aliquid boni habet, de quo in ipsa MSti collatione protinus judicari nequit. Confert praeterea haec adnotatio ad institutam mendorum indagationem, in primis talium, quae a librariorum indole proficiscuntur. Omnia item puncta, distinctiones, spatia, & quasi infecutae interpunctionis scripturaeque crepundia, fideliter ac copiose cœgi. Semper autem nova occurrerunt usque ad finem Exemplaris. Nec anxiae nostrae diligentiae improbique laboris nos poenitet, cum vel ipsa puncta similesque minutiae saepenumero indicio nobis & confirmationi fuerunt in his quae suspicabamur. Quin immo nihil esse animadverti, quod in ejusmodi incepto sperni debeat, dum vulgò insperato fructu *ingenia* compensatur. Certe omnem sagacitatem intendimus, ut ansas errorum subodoraremus; & in multis, etiamsi non in hoc ipso vehementer erramus, in cubilia eorum videmur penetravisse. Insuper continua illa observationum serie ingenium librariorum & vulgo emendantium accuratius cognovisse, multoque securius de variis lectionibus & conjecturis Criticis judicium formare visi sumus. In summa, ex quo hanc viam institimus, laetior diligentiae messis affulgere coepit. nam cum per omnia obtinere nequirem, quod sperabam, magnopere me solabatur, quod ea invenerim, quae sperare non poteram.

In hisce autem omnibus mire mihi opitulata est Salvii mei non solum in tractandis veteribus MSS. exercitata dexteritas, sed & summa atque incredibilis patientia. Dum toties ad eadem menda, ad ineptas correctiones, ad puncta & spatia, ceterasque vel minimas minutias ad-

notan-

norando subsistere cogebamur, ambigo, utrumne ipsius taediosi laboris molestia, an vexatae patientiae pudor magis me oneraret. Propterea etiam testudineo gradu procedebat collatio, sive, ut loquitur Homerus, *κοῦν δὲ πότερος*. Etenim totos quatuordecim menses in conferendis Pandectis contrivimus, quotidie tribus horis antemeridianis ei negotio intenti, saepe & totidem pomeridianis. Nempe

Hic labor extremus, longaeque haec meta vidi.

Ad haec tam felix ei in profecta aetate visus est, ut meo non cederet; quod profecto in Florentini coeli tenuitate admodum singulare est. Itaque ubi difficilis lectio occurrebat, alter alterum sedulo consulebamus. Praeter *solis splendorem & maximam aliis modis diligentiam*, qua pridem in conferendo archetypo utebatur Augustinus¹, insuper oculorum aciem munivimus duobus crystallis dioptriciis ex Anglia, quae benevole nobis utenda concesserat Excellentissimus Britanniae Legatus. magnum eorum adjumentum fuit in locis exesis & obsoletis, tenuique & evanida scriptura. Quando autem elevatis membranarum foliis in consilium vocabatur, vertenda erat dextrorsum sinistrorsum, sursum deorsumque scriptura, ne forte transparentes per subtilem membranarum adversae paginae characteres cum flavis ac debilibus fugientium literarum vestigiis confunderentur. Sed & interdum ex adversa parte membrana inspicienda fuit: qua ratione id, quod litera aut distinctio videbatur, macula aut plaga bibula apparuit; & vice versa, quae casu obducta & inquinata atramento, hoc modo restituta sunt. Cavendum quoque ante omnia, ne cauda literae versiculi praecedentis lon-

¹ Ant. Augustin. III. Emend. 3.

gius producta confundatur cum his quae examinanda veniunt: quod tum facillime accidit, cum forte, ut evenit, exesa est junctura seu pars connexa literae, ad quam pertinet. Consideranda porro literarum quarundam afinitas, & aliarum in alias degeneratio ob omissam virgulam caudamve aut tenuioris ductus exesione. Quin & illud distinguendum fuit, temporisne an correctorum injuria disparuerint literae, puta quod scalpello erasae, aut, simul ac scriptae erant, exsiccatae digitove recentiter absterasae fuere. Videndum quoque ne linea, dirigendae scripturae duci solita, cum literarum lectionibus imprudenter misceatur. Denique etiam aliquando erosae ac perforatae membranae vestigia legenda erant. qua in re bene advertendum, ne proximae membranae ductus per foramina transparentes cum hujus scriptura legendo jungantur: quare praestat chartam sive puram sive coloratam inter utrumque folium inserere. Certe haec omnia nobis usu venerunt, in initio hic illic vana specie delusis. Amplius in clara & evidenti scriptura novi atramenti superductio, & recentis manus, veterem scribendi formam mentientis, lusus probe separandus a genuino veteri caractere. hoc autem locum habet in correctionibus, quae interdum quasi jure quodam alluvionis per varia temporum intervalla adcreverunt, aut iterum decreverunt. Quin & maculae, ineptaque nullius sensus signa & characteres incautis aut incompetis crucem figunt: in primis quoniam vel puncta & tenuissimae lineae hic in computum veniunt. Sileo rugas & plicas, quae literam abscondunt. Praetereo & alia quaedam: neque enim omnia minutatim indicari queunt, quae in vetustissimi codicis tractatione observanda se offerunt, & quae etiam prudenti, atque, utcunque potest, atten-

attendenti possunt obrepere. Sed redeo ad opem a Clariss. Salvinio mihi praestitam.

Ut felix & prodigiosa ingeniosissimo seni memoria est, ita etiam foecunda & iudicii plena promptitudo. Itaque inter conferendum plurima ex tempore fundebat, quae excepi, & partim in notas, partim in peculiarem tractatum, cui inde EXTEMPORALIUM nomen, retuli. Ita certe elegantes quasdam observatiunculas ab interim vindicavi. Talia quippe, harum rerum incuriosus, passim negligit; quin adeo procul ab ambitione remotus est, ut, in alios prodigus, non curet omnigenae eruditionis suae famam multis modis, quod posset, undequaque extendere. Atque hac sua facilitate oraculum civitatis evasit, quod omnes cujuscunque generis eruditi consulunt. Quapropter etiam nonnulli indigne ferebant, liberum illius usum sibi eripi nostris laboribus, ac velut in totum intercipi. Ceterum continent Extemporalia ista potissimum Grammatica, Etymologica, interdum etiam similia quaedam & convenientia ex aliis linguis, ac velut parallela, proprietates item verborum, & breves quasdam adnotationes ad loci alicujus aut vocabuli intellectum ornatumve, nec non allegationes ex auctoribus ad explicandum, confirmandum, illustrandum quae in Pandectis occurrunt, ipsiusque forte fortuna sub animadversionem cadebant, & id genus alia. Habent, ut uno verbo absolvam, flosculos quosdam spontaneos, ex ubere solo, nullo ordine, nullave dispositione aut nexu ornatuve, sed simplici naturae ductu prodeuntes: quibus ego fortasse nonnullos insereram ex alieno conquisitos ob proprii soli sterilitatem, tales, inquam, quos ipse inter legendum excerpere consuevi.

In Orthographicis quoque nonnulla observavimus,

quae trita prorsus aut communia pervulgatae non sunt. Primum, non esse per omnia servatam veterem scribendi rationem; atque adeo non tam Juris auctorum, quam Justinianeï seculi Orthographiam in Pandectis nobis superesse. Altera cautio est, ne moribus seculi aut industriae tribuatur, quae librariorum vitia sunt: quod interdum difficillime discernitur. Denique opinamur Orthographica non esse referenda in censum variantis scripturae. semel tantum monendum, si quis hic diligentior esse velit, quid ea in parte unus codex ab altero differat. quid enim ad censum adeoque ad Criticum facit, utro modo scribatur vocabulum, quod, quid sibi velit, omnes ultro intelligunt? praeterquam quod hoc pacto notae criticae repetitionibus in infinitum iteratis onerandae essent. Sed non una ratione hic peccatur a variantium collectoribus. Quod si ea solum notarent, quae legentem detinere possunt, aut ambigui speciem praeferunt, tolerari sine stomacho possent, verum his futilia miscent & perquam vulgata. Immo cum millies eadem notanda veniant, quod ipsis quoque nimis laboriosum fuit, eo ipso quod saepe intermittunt, multis imposuere, existimantibus, ubi silent, ibi aequalem esse omnium codicum Orthographiam, quod falsissimum est. Ceterum cum adeo omnibus celebrata sit Pandectarum Orthographia, digna fuit quae peculiari tractatu illustraretur, ad quem recurrere queant harum rerum curiosi. Haec igitur ORTHOGRAPHIA PANDECTARUM in antecessum pandet, quid maxime notabile habeat scriptura archetypi Florentini, quaeque sit ejus indoles. singula autem vocabula seorsim declarabunt duo indices, alter nominum appellativorum, sequens autem propriorum: in utroque referentur, quae singularem aut vulgo controversam scripturam habent.

Porro,

Porro, absoluta Pandectarum collatione, quae in Palatio veteri peragenda erat, domi alios decem menses continuos in Graeca insumpsimus. Huic linguae omnem ab ineunte aetate vitam sacrauit Salvinius: hanc deperdite semper amavit amatque. Hujus igitur amore stimulatus duo mihi ultro obtulit, versionem Graecorum in Pandectis, & Pandectarum cum Basilicis comparationem. De versione illa sic Amplissimus Vir Corn. van Bynkershoek, *Opportune tibi adest Clariss. Salvinius, vir undequaque doctus, qui & ipse collatis operis optime de Jurisprudentia meretur, plus adhuc meriturus, si, ut ex te audio, Graeca, quae in Pandectis sunt, Latine transferat; nam vetus translatio, quisquis fuerit Auctor, saepe nobis imponit, & virum, Graece eruditum desiderat; atque hic aut Salvinius, aut nullus erit*¹. Ut proinde non sit cur Taurello invideam, Victorium in Graecis adhibenti. In illa autem translatione adduntur passim notae, sive ad indicandum genium & proprietatem linguae Graecae, ubi quid singulare occurrit, sive etiam ad refutandas atque emendandas aliorum versiones. Praemittentur quaecunque ad Graeca in Pandectis pertinent. Agetur itaque inter alia de forma literarum Graecarum, earumque cum Latinis affinitate & confusione: de monogrammatibus Graecis, literarum contignatione, ceterisque scripturae compendiis: de accentibus, spiritibus & apostrophis: de interpunctione: de crisi in Graecis Pandectarum exercenda, seu fontibus mendorum: postremo de vocabulis mere Graecis Latinam terminationem habentibus, item de Latinis quae per errorem Graecae exarantur, & de Graecis quae Latine, deque similibus quae

¹ C. van Bynkershoek in literis ad me datis 3. Kal. Maj. MDCCX.

quae magnam Graecae scriptionis cum Latina in exemplari Florentino cognationem arguunt. Atque haec in unum tractatum coniecimus, cum titulo, GRAECORUM IN PANDECTIS liber singularis.

Quoniam cum Augustino, Taurello & aliis magnis Viris in ea sumus haeresi, omnia quaecunque usquam locorum inveniuntur Pandectarum exempla e Florentino exemplari orta esse, plus spei in Basilicis collocandum censuimus, quam in aliorum codicum collatione. maxime vero cum vel ipse Cujacius, & post Cujacium Contius, qui hac in re quodammodo incerti ferebantur, tantum praesidii in Graecis reposuerint. Consuluerat Contius sex βασιλικῶν libros, qui tum solum prodierant. deinde etiam Photii Nomocanonem cum Balsamonis commentario, & alia ejus generis adminicula atque fragmenta, in quibus recitatur maxima pars eorum quae in Pandectis habentur; quo fructu, his verbis subjungit; *Coepti ea diligenter cum editione Florentina comparare, ac expertus tandem sum, hanc operam multo mihi fuisse fructuosorem, quam ab initio speraveram. Nam multa illic ex Pandectis & Codice allegari capita deprehendi, — quae hodie nec in Digestis Florentinis exstant, nec in codicibus Justiniani MSS. aut impressis. Quinetiam quaedam, quae ex illis libris allegantur, tametsi in Florentinis Digestis & vulgatis codicibus exstant, plerumque tamen plura illic recitantur, aut emendatiora*¹. Profecto Graecos non transcripsisse suos libros ex Pandectis Florentinis, sed habuisse integrioris Pandectas, eo abunde demonstratum est, quod plurium legum lacunas sub duobus titulis e Basilicorum reliquiis suppleverunt iidem Cujacius & Contius.

Obfer-

¹ Anto. Cont. I. *Disputat.* 6. in med.

Observat praeterea Cujacius, locum Pandectarum valde corruptum Basilica nobis conservasse ¹. At quod porro axiomatis vice elicit Contius, nequaquam concesserim, habuisse nimirum Graecos *integriora Digesta ad verbum* ² *κατὰ πόδας* ex vero Justiniani prototypo Latino fideliter translata, ex quibus quaecunque sunt in Pandectis Florentinis lacunae aut vitia, repleri aut emendari possunt ³. Modestius idem & verius alibi, exemplaria & metaphrases esse Florentino archetypo interdum certiores ⁴. Habent et Basilica suos naevos, & interdum eosdem errores, quos codex Florentinus. Sed hujus asserti demonstratio ab hoc loco alienior est, aut certe nos plus nimio distraheret. Praeter contextum Basilicæ etiam Scholia multis in locis inspeximus, observata tamen Cujacii distinctione inter ea, quae ἐν τῷ κατὰ πόδας referuntur, & quae ἐν τῷ πλατέι ⁴. Excerpta autem e Basilicis & e Scholiis Graecorum Jurisconsultorum, quatenus aut emendationi Pandectarum aut illustrationi inservire videbantur, suis quaeque locis in Notis nostris inseruimus. Praemisimus etiam rubricas sive inscriptiones titulorum e Basilicis.

Ea fuit Clarissimi Salvini in adjuvandis conatibus meis opera; hominis, qui morum suavitatem ac amabili consuetudine, officiosaque diligentia omnes omnino devincit, seu verius, qui totus ex modestia, facilitate & candore concretus atque compositus est, quique etiam a suis amatur ut qui maxime. Sic quo ad indolem. In studiis talem comperi, de quo pronunciare merito possum, quod nunquam ad eum accesserim (accedendum autem quotidie fuit) quin semper recesserim doctior.

Ddd

Plu-

¹ Jac. Cujacius IV. *Observat.* 21. ubi tractat de l. 40. *soluta matrim.* ² Ant. Contius I. *Disput.* 6. in extremo. ³ Idem in *not.* suis ad d. l. 40. *Soluta matrim.*

⁴ Jac. Cujac. XIII. *Observat.* 25. in fi.

Plurima fane , si non omnia , optimo huic Viro & verissime & libenter accepta refero. nam si qua in his meaqueant videri , occasione eorum profecta sunt , quae ab ipso didici. Certabat nimirum illius in communicando ingenua liberalitas cum mea discendi aviditate ; & sic quoque indies maiorem in modum excreverunt , quas collegi , adnotationes. his magnam partem se debent **OBSERVATIONES nostrae ET EMENDATIONES.** Quae ejus est humanitas , noluit distingui quid suum , quid meum esset , quod etiam in multis perdifficile foret. aliquando enim minus periti ac parum intelligentis difficultas , aut ulterius penetrare gestientis curiositas , veri intellectus gradus sunt : ut vel hoc pacto a discipulis proficere possit magister. Si quid tamen majoris momenti occurrat , quod commode distinguatur , id ipsum indicabitur ; quemadmodum etiam , quod , altero minus probante aut haesitante , ab altero excogitatum fuit : quid ni enim & nobis dissentire liceret salva amicitia ? Et in genere quidem , quaecunque ex proprietate Graeci sermonis , ex Manuscriptorum observatione aut regulis Criticis , item quae ex Grammatices aut Etymologiae praeceptis dependent , ejus esse credas ; quae rursus ex mero Jure & principiis artis nostrae petita , in his me aliquid praestitisse arbitrare. Sic utriusque scientia , alterutrum studii haud plane rudis , habuit quod ex altero facilius perciperet , & interim de suo , quod posset , in symbolum conferret. etenim , ut jam ante monebam , Jurisprudentiae quoque olim Salvinius operam dederat : unde aliquando joculari solebat , *hac nostra collatione se velut repuerascere.*

Post assiduam duorum annorum commorationem linquenda mihi fuit amoenissima Florentinorum metropolis,

lis, &, quo aegerrime omnium privabar, carum ac dulce fidi Achatidis consortium. Post Florentiam regina mundi, gentium triumphatrix, Roma me sinu suo excepit, expirante anno MDCCXI, eademque perbenigne fovit spatio decem mensium. Hic mihi celebrandi essent Illustrissimi, Reverendissimi ac Doctissimi homines, Fontaninus, Bianchinus, Vignolius, Leo Stroza, Paulus Alexander Maffeus, Gravina alique, si officiosa tot insignium Virorum beneficia ex vero aestimare aequè permitteret institutum, ac flagitat grati animi mei obsequium. Sed non id agimus. Romae statim mentem animumque applicui ad alios Pandectarum codices consulendos, cujus rei jam initium feceram Florentiae in bibliotheca ad S. Crucis. Eum in finem mihi indicem confeceram locorum difficilium, quos conferrem, notatis difficultatum gradibus. nam difficilioribus asteriscum praeposueram, duos autem difficillimis: ut pro codicum multitudine & temporis angustia ubique in promptu esset, quaecumque conferenda seligerem. Profecto omnes codices ex asse collatos habere oportere non puto, &, si maxime putarem, non vacasset omnes conferre. Eadem fuit Amplissimi Bynkershoekii sententia, ita ad me scribentis; *De collatione aliorum librorum ita sentio: ὅτε πάντα, ὅτε πάντοτε, ὅτε παρὰ πάντων. omnes enim libros, quorum tibi copia fieri potest, consulere, infinitæ esset operæ, quin et inutilis, si non dignus vindice nodus occurrat. Ubi scriptura corrupta & turbata est, ubi locus difficilior, rectè adhibis alios codices eorumque lectiones in consilium adhibebis, & videbis, an iis consultis liceat emergere ex difficultatibus, quæ nos premunt. Alium aliorum librorum usum ego non desiderem, ubi datum esset Medicæum evolvere; hoc igitur*

*in primis age*¹. At vel sic tam multos libros pluribus in locis consulere, aliquando mihi molestum accidit, reputanti omnes ex Florentino descendere. Multo certe jucundior fuisset labor, si et ipse cum quibusdam existimarem, videri quondam alia exempla existitisse, unde eorum, qui nunc sunt, codicum aliqui deriventur. Ex mea enim hypothese quaelibet lectionis diversitas, utcumque probabilis, ad summum aut felix error est, qui utique rarissimus esse debet, aut docti viri conjectura. Consului tamen omnes, quos adire contigit, ne auctoritatem codicis Florentini ignaviae praetexere viderer, utque eo magis rebus ipsis & factis evincerem, omnes ex eodem fonte dimanasse. Praeterea, ad exemplum Augustini & Taurelli, aliquam eorum utilitatem esse putavi. Potest sane ansam praebere veritati indagandae, & descriptores eorum, antiquitati viciniore, vestigia verae scripturae in quibusdam procul dubio planiora habuerunt, quae deinceps magis ac magis corrupta sit.

Huic consulendorum aliorum MSS. codicum consilio quum maxime inservituram constaret Vaticanam bibliothecam, librorum opulentissimam, vel potius plurium praestantissimarum bibliothecarum congeriem, per amicos, quos in aula Pontificia mihi faventes habebam, & in his praesertim Illustrissimum ac Reverendissimum Dominicum Rivieram, Sacri Collegii Secretarium, a Summo Pontifice impetravi, ut liceret, quos vellem, codices Juridicos inspicere, conferre, excerptere. Hunc laborem per aliquot menses tantum non quotidie continuatum turbarunt tandem feriae aestivae & dies caniculares, quibus etiam bibliotheca Vaticana vacat a Custodibus, Scribis, ceterisque ministeriis. Studium ta-

men

¹ Corn. van Bynkersh. III. Kal. Maj. 1710.

men desiderata perficiendi me impulit, ut viam tentarem, qua ne id quidem tempus ab institutis laboribus vacuum mihi praeterlaberetur. Eum in finem obtuli libellos supplices, sequentibus verbis conceptos.

Sanctissimo Patri

CLEMENTI XI.

Post concessam a Sanctitate vestra Henrico Brenckmanno J. C. Batavo tam liberaliter indulgenterque adeundae bibliothecae Vaticanae facultatem, ut ad usum ornatumque eorum, quae Jurisprudentiae Romanae causa molitur, ex uberrima illa magnificentissimaque rei literariae penu necessaria promere atque haurire liceret, tanta praeter spem aut fidem manuscriptorum Pandectarum copia se immersum deprehendit, ut, nisi improbo labore ac singulari continuandae diligentiae venia, inde se expedire omnino nequeat. Quum igitur aestivis hisce feriis minor sit adeundae celeberrimae bibliothecae opportunitas, cumque insuper ob ferventissimum in his terris solem, quem aegrius Transalpini sustinemus, in redeundo circa meridianas horas, iterumque adeundo, sibi suaeque saluti metuat, humillime Sanctitati vestrae supplicat, ut sibi illic bis aut ter in unaquaque hebdomade solidos dies impendere liceat: hoc autem quo minore cum cujusquam incommodo concedatur, tantummodo rogat, ut mane in propylaeum laudatissimae bibliothecae intromitti, exhibitisque, quibus indiget, codicibus, inter ipsius bibliothecae & aditus januas seclusus, ad vesperam dimitti possit. Hanc vero se gratiam sperat impetraturum, non sui suorumve meritorum, quae nulla sunt, contemplatione, sed boni consilii intuitu, soloque Sanctitatis vestrae in literis promovendis amore, quas non tantum mira quadam animi propensione favoreque, sed vel invidendo summis Principibus exemplo inter tot ac

Ddd 3

tam

tam graves supremi fastigii curas, ope etiamnum & consilio egregie eleganterque ornare non desinis.

Sed petitionem negavit Pontifex Maximus; nam si mihi largiretur, nimis invidiosam futuram aliorum peregrinantium, idem forte flagitatorum, repulsam: narravitque ea occasione, quemadmodum, se Cardinale, nequissimi quidam extrarii concessa sibi venia turpiter & nefarie abusi essent ad libros furto auferendos, aut foliis excisis corrumpendos. Hac igitur justissimis rationibus subnixā negatione evenit, ut Vaticana exemplaria tam plene excutere non potuerim, quam animo mecum constitueram. Sed hanc jacturam utcunque sarcivi, consultis tanto diligentius Barberinae, Otobonianaē aliarumque bibliothecarum codicibus.

Quum per annum, duobus mensibus minus, Romae substitissem, in Florentinam multis mihi nominibus acceptissimam civitatem sum reversus, vel maxime ut recognoscerem quaedam archetypi loca, & quae in Basilicis restabant, finiremus. In recognoscendo autem varia venerandi MS. loca, & rariores literarum formas depinxi, quemadmodum antea integram paginam delineaveram. Insigni ad hanc rem usui mihi fuit charta tralucens sive pellucida, quam eum in finem praeparabat quidam popularis meus, Amstelodamo oriundus, qui cohorti Etruscae & munitionibus curandis praeerat, vir chymiae deditus. Hac charta exemplari Florentino superposita, & ob pergameni laevitatem quibusdam retinaculis defixa, facillime singulos literarum ductus eadem magnitudine & forma expressi. Ad Basilica quod attinet, per Clarissimi Salvini rusticationem, & infecuta negotia pervenimus tantum ad tit. *De reb. auctor. jud. possid.* adjecto eo qui *Verborum significationes* continet; reli-

reliqua deinceps proprio Marte adjeci.

Exactis secunda hac commoratione Florentina aliis tribus mensibus, residuam Italiam Taurinum usque peragravi. Neque etiam illud iter mihi & Pandectis meis infructuosum exstitit, dum aliqua MSS. in transitu confului. Genua solvens Toulonem appuli, & sic porro per infelicissimam nuper Massiliam in Gallias penetravi. Vehementer desiderabam Parisinos itidem regiae bibliothecae codices, in quibus nonnulli optimae notae, praecipuis in locis conferre; sed erant quae me ex diuturna quatuor annorum peregrinatione ad mea revocabant.

In patriam redux consilia contuli cum Viris doctissimis, in quibus praesertim Clarissimus mihiq; ad cines usque summa observantia colendus Gerardus Noodt, de quo civilis Juris prudentiam per plures annos hausi, maxime vero Amplissimus Vir Cornelius van Bynkershoek, Supremae apud nos Curiae Senator, Jureconsultorum nostri seculi facile coryphaeus. Hi auctores mihi fuerunt, ut a me collectis adjungerem variantes aliorum lectiones, quaecunque usquam vulgatae essent. Dein ut praecipuas editiones diligenter consulerem, quarum ex instructissima sua bibliotheca mihi copiam fecit idem Vir Amplissimus; una cum duobus suis Pandectarum manuscriptis: denique ut adderem emendationes atque observationes Criticas celeberrimorum in arte Juris hominum, cum veterum, tum etiam recentium. Ex his igitur NOTAS meas confeci. Praeterea laudatus Senator inter gravissimas, quibus passim distringitur, occupationes, Notarum mearum praecipuas perlegere, & elegantissimis Adnotationibus ex Adversariis suis & libri margine, quo utitur, eas condecorare dignatur. Ut vel hoc nomine studii nostri propagatores plurimum debeant eximio huic

huic & de Jurisprudencia tam theoretica quam practica optime in dies magis ac magis merenti Viro; cui nos ob innumera officia obstrictissimos esse gloriamur.

Hoc pacto itaque exurgit opus trium voluminum, quorum prius habebit sex tractatus praevious. nempe, hanc Historiam Pandectarum, Graeca ex Pandectis, Orthographiam, Extemporalia, Observationum & Emendationum libros, tandemque Fontes mendorum. Secundum & tertium volumen complectetur ipsum contextum Pandectarum cum Notis Criticis aliisque ad verborum intellectum spectantibus. Criticas Notas constituent.

I. Exactissima exemplaris Florentini collatio. II. Collatio aliorum MSS. difficilioribus in locis. Prae ceteris autem diligenter consului Vaticanos codices, & in his praesertim Palatinos, ut & Christinae Suecorum Principis; praeterea etiam Barberinos, Otobonianos, ad Sanctae Crucis, Trevisani, Taurinenses, denique & Bynkershoekianos. III. Variarum lectionum a Blaublommio, Haloandro, Hervagio, Vintimillio, Hugone a Porta, Ruffardo, Contio, Charonda, Gothofredo collectarum, siue insertarum editionibus. ut et notae eorum quae ad Crispinum faciunt. IV. Collatio praecipuarum quarundam editionum; videlicet Ludov. Blaublommii anni MDXXIII. Rob. Stephani MDXXVII. Greg. Haloandri MDXXIX. Jo. Hervagii MDXLI. Jac. Vintimillii MDXLVIII. duarum Hugonis a Porta, quarum altera prodiit anno MDXLVII. altera vero MDLI. denique Baudozae Cestii MDXCIII. V. Excerpta e Basilicis & Scholiis Graecorum, item rubricae ante singulos titulos. VI. Emendationes Budaei, Alciatii, Augustini, Cujacii, Ant. Fabri, Hottomanni, Ravardi, utriusque Gothofredi, tum etiam Panciroli, Menagii, Grotii, Gerardi Noodt, Bynkershoekii & aliorum

rum tum antiquorum, tum recentium. Notae vero quae ad sensum, ad Latinitatem, antiquitates, aut historiam Juris spectant, ut verbo absolvam, quae magis ad illustrationem respiciunt, quam ad Criticam, criticis subjiciuntur. Denique totum opus claudent Indices rerum notabilium, quae in Notis habentur. Sed haec & id genus alia uberius distinctiusque indicabuntur in praefatione ante Pandectas.

Unum de Notis criticis monendum est. Absoluto tandem aliquando quinquagesimo Pandectarum libro, telam quidem hactenus pertexueram, verum, quod adhuc aliquandiu vota mea, forsan & publica, morari necesse erat, complura ab initio retexenda fuere. Videlicet dum in principio operis diu multumque jactarer, incertus quamnam tractandi viam insisterem, & nunc hoc nunc illo pacto tentarem, non ante librum x i i. certam aliquam stabilemque & instituto consentaneam rationem reperire contigit. Obstabat autem prae fractae difficultas per insignis, quae necessario ex duplici de exemplari Etrusco sententia oboritur, utrum nempe omnes ex eo descendant Pandectarum codices, an vero quidam aliunde deducendi videantur. Si omnes omnino lectionum varietates referas, illi offenduntur; hi autem, si tantum selectas, & quae solae dignae videntur. Quod si rem temperes, ut variis modis periculum feci, semper erit de quo alterutri expostulent, aut potius ambo. Sed eam demum rationem ac methodum excogitasse mihi blandior, quae & horum querelas exclusura videtur, & illis minime molesta futura. Omni certe nifu studioque id egi, ne in his quicquam mihi arrogarem, quò a meo arbitratu penderet lector, neve ea solum referrem quae mihi probabantur. Dispertimur autem Notas criticas in duas classes, quarum altera sub

E e e

nume-

numeris 1. 2. 3. &c. magis necessarias lectiones continebit; altera sub his aliisve signis " " ∴ ∷ eas, quae exiguae aut nullius pene frugis sunt. Eas autem siue literas siue syllabas, in quibus varietas lectionis consistit, diverso caractere exhibere conabor, tum ut statim in oculos incurrat diversitas scripturae, tum vel maxime ne facile vitia typographica cum ipsis variis lectionibus confundantur. Similiter certis quibusdam indiciis constabit de vocabulis detractis adjectisve, aut etiam transpositis. Reliquae Notae, quae ad illustrationem pertinent, subjiciuntur per literas a. b. c.

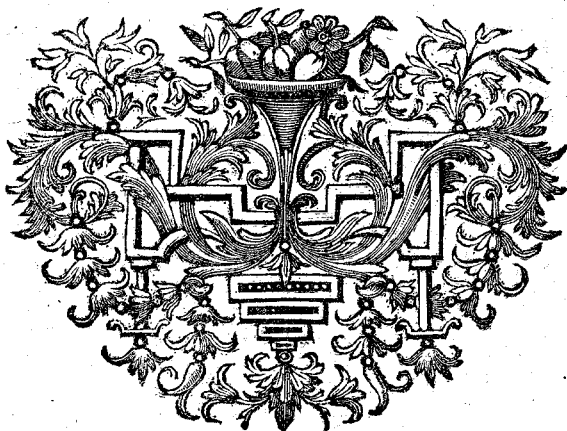
De cetero nolim praestare, omnia, quae ex aliis ad marginem adduco, ita se habere. quaedam fide auctorum esse jubeo, quaedam et legentium judiciis permitto. neque enim, si maxime vellem, omnia ad obrusam exigere potuissim; adeo in multis diffusa est inquisitio, adeo etiam intricata & difficilia interdum occurrunt, ut vel post attentum examen longamque deliberationem pronunciandum sit, Non liquere. Praeterea quaedam prorsus *αἰδιόφορα* sunt, ut incertus modo huc modo illuc levi momento impellare, nec statui tuto possit, utrum eligendum sit. Ceterum ex archetypis Pandectis omnia refero, moncoque passim, ubi tractus aliquis aut olim plane non relectus, aut segniter emendatus videtur. In obscuris vero etiam ineptissima quaeque, si forte occurrant, retuli, quoniam in his ansae emendationum delitescere possunt, quas ingeniosior quisque & otio abundans eruat. Nihil in contextu, omnia ad oram licere arbitramur: nec cuiquam liberiore conjectura interdicimus. Nobis sane, quo incertior est scripturae integritas, quo magis id quod certum est, h. e. ipsa scriptura, tenendum videtur. Postremo conjecturae criticae varii gradus.

dus & progressus sunt. nam ut in probationibus eae, quae leves sunt, aliquem in iudicis animo motum excitant, ita et in Crisi occurrunt, quae cum legenti non persuadeant, tamen aliquam in difficili loco probabilitatem subministrant. Ex notis Dion. Gothofredi meliora excerpti, aut istic quaerenda admonui, si longiora essent. Minuta ad expositionem verborum non notavi, tum quod non facile ad haec sacra se quis illotis, ut ajunt, manibus applicabit, tum etiam quod in notis Gothofredi haec cuivis ad manum sunt. Abstini praesertim a pleniore disputatione controversiisque Interpretum, aut quae magis ad praxin faciunt, qualia in iisdem saepius se offerunt. Contiana tamen omnia & Charondae, pleraque etiam Russardi in meas notas transfudi, tum quia non adeo ab omnibus teruntur, in quotidiano usu posita sunt, tum etiam ne lectorem quaerendi molestia distraherem.

Haec vigiliarumstrarum, haec totius consilii ratio est. Nihil non fecimus, ut quam emendatissime accuratissimeque prodirent Pandectarum libri. Nihil intentatum reliquimus, ut omnibus satisfaceret. Quam bene aut feliciter, non nostrum sed aliorum iudicium sit oportet. Profecto nequaquam festinavimus, sed, quantum per nostram mediocritatem licuit, penso omnia iudicio peregimus. neque enim annuâ, bimâ, trimâ die, sed per integros complures annos in secessu extra urbanos strepitus huic unice negotio totis viribus incubuimus. Si qua tamen erunt, & erunt procul dubio, in quibus, tanti operis mole pressos, aut valetudine praepeditos, aliave qua humanae naturae sorte, labascere, celsipitare atque hallucinari contigit, errati veniam precamur. Sit et nobis praesidio dictum illud majorum, quo suos lapsus excu-

fat Imperator, *Omnium habere memoriam & in nullo pec-
care, Divinitatis magis quam mortalitatis esse* ¹. Immo
vero, ut Augustini verba mea faciam, (utinam & judi-
cium & doctrinam tanti Viri mea facere potuissem) fa-
ciles existimamus nostris erratis lectores futuros, si, quod
ipsi non probant, his, quæ ipsis probandi auctores fui-
mus, pensaverint. et, quod caput est, reprehensurum
neminem existimo, quod nullum laborem in studiosorum u-
tilitatem recusaverim ².

¹ Conflit. Tanta. §. 14. ² Anto. Augustin. ad Modestin. De excusat. l. 6.
in fine.

ADMONITIO.

Cogitaveram celeberrimorum Virorum de PANDECTIS FLORENTINIS Judicia sive Testimonia integris eorum verbis adscribere, verum haec nimium exrescere animadverti. Praeterea quum multa horum sparsim referantur in ipso opere, quumque magna pars illorum auctorum in omnium manibus sit, ac quidam nihil novi adferant, tandem consultius esse credidi, eorum tantummodo Judicia exhibere, qui primi de eo exemplari aliquid singulare ac notatu dignum prodiderunt, quorumque verba in superioribus allata non sunt; nisi forte connexionis ergo quaedam plenius sistenda videbantur, aut si paucula erant, & longe praecipua. Quamquam sunt adhuc alii, qui ab alatis aliisque laudantur, quos videre nondum contigit: & in quibusdam eorum, quos vidi, loca perperam citata deprehendi. Porro in duas classes haec distribuimus, alteram videlicet eorum, qui nondum editis Pandectis Florentinis suam de iis sententiam consignarunt, alteram eorum, qui post ea tempora scripserunt. Denique omnes, quantum commode fieri potuit, ordine temporis digessimus. Hoc quoque hac occasione Lectorem monitum volo, quamvis operae in hoc tractatu typis exprimendo longe tardiores fuerint, quam speraveram. multa nihilo minus errata irrepsisse, cum ipse adesse non potuerim. Praeterea varii characteres ex ipso archetypo Florentino, praesertim seorsim incisi, minus accurate expressi sunt. Virumque confido me emendaturum in ipsa Pandectarum editione, quibus haec Historia Pandectarum cum aliis tractatibus praemittetur.

J U D I C I A
D E
P A N D E C T I S F L O R E N T I N I S.
Prima Classis.

1. ABBAS URSPERGENSIS in *Chronico sub Lothario
Saxone*, ad fin.

isdem quoque temporibus [Lotharii videlicet & Innocentii II.] dominus Vuernerius libros Legum, qui dudum neglecti fuerant, nec quisquam in eis studuerat, ad petitionem Mathildæ Comitissæ renovavit: & secundum quod olim a divæ recordationis Imperatore Justiniano compilati fuerant, paucis forte verbis alicubi interpositis, distinxit, &c.

2. ODOFREDUS in *Comment. ad Pand. l. Jus civile
ff. De iustit. & jure*.

Primo cœpit studium esse in civitate ista (a) in artibus. & cum studium esset destructum Romæ, libri legales fuerunt deportati ad civitatem Ravennæ, & de Ravenna ad civitatem istam. Quidam dominus Pepo cœpit autoritate sua legere in legibus. tamen quicquid fuerit de scientia sua, nullius nominis fuit. Sed dominus Yr. [hoc est, Irnerius] dum doceret in artibus in civitate ista, cum fuerunt deportati libri legales, cœpit per se studere in libris nostris, & studendo cœpit docere in legibus: & ipse fuit maximi nominis, & fuit primus illuminator scientiæ nostræ; & quia primus fuit, qui fecit Glossas in libris nostris, vocamus eum Lucernam juris.

3. BARTOLUS ad *l. Si creditor. §. finali. ff. De distract.
pignor.*

Pactum de non vendendo appositum ab eo, qui habet juris in re, impedit venditionem. hoc dicitur secundum veram lectionem, scil. si habetis in textu, nullam esse venditionem. sed si habetis in textu, nullam esse conventionem, runc dicit totum contrarium. Sed quæ litera est verior? Dico quod cum semel haberemus de facto hanc quæstionem, misimus usque Pisas ad librum Pandectarum, & reperta est vera illa litera, nullam esse venditionem (b).

Idem

(a) Bononiam proculdubio designat, ubi Jus civile docuit, & unde erat oriundus. natus autem est anno MCCI. denatus vero MCCXLV. secundum Panzirol. *De clar. interpr. lib. 11. c. 35.*

(b) Eandem historiam repetit ad *l. Nemo. ff. De pactis. ad l. Filiosfam. 114. §. Dicitur. 14. De legat. 1. nu. 19. ad l. Si ita 135. De verb. oblig. & ad l. Ea lege. C. de condit. ob. caus. §. 3. Meminit item Alexander ad *l. si filiosfam. §. si vir. nu. 5. ff. solut. matr.**

Idem ad rubr. ff. Soluta matrimo.

Antequam ad rubricam descendam, quæro, quare hoc volumen Infortiatum appelletur. Quinque sunt responsiones in gl. Prima, cum studium esset antiquitus destructum Romæ, istud volumen fuit amissum: postea studium incepit Bononiæ esse, sicut adhuc hodie est, & istud volumen fuit recuperatum Ravenne (a). Propter quod multa Juri nostro fuerunt addita, quæ antea deerant. unde Jus nostrum est factum magis Forte: unde dictum Infortiatum, id est Valde fortiatum &c. Hoc puto falsum. nam hoc volumen nunquam fuit amissum: semper enim fuit totum volumen Pandectarum Pisfis, & adhuc est. Præterea si hoc esset verum, iste liber diceretur Infortians, non Infortiatum.

4. ABBAS PANORMITANUS in secundum Decretalium lib. tom V. in cap. Quamvis. nu. 9. ver. ult. De senten. & re judic.

Et in hoc habuit glossa respectum ad Pandectas antiquas, in quibus sunt originalia legum, quæ Pandectæ olim erant Pisfis, hodie vero sunt Florentiæ, & ibi eas vidi.

5. ANGELUS POLITIANUS *Epistolarum lib. X.*
epist. 4. Marquardo Breisfacio.

Principio igitur scire te illud oportet, Imperatorem Justinianum, postquam Jus civile perpurpavit inque ordinem redegit, cavisse illud imprimis, ut in omnibus civitatibus, quæ dignitate aliqua præcellerent, exemplaria legum quam emendatissima publice asservarentur, quascunque ipse vel novas condidisset, vel etiam antiquas enucleasset. Sed nullum ex hisce clarius tamen aut celebratius, quam quod adusque urbis ejus captivitatem Pisfis magna religione sit custoditum. Nam & maximus Juris interpres Accursius & alii plerique viri doctissimi, quoties de sinceritate lectionis ambigitur, literam Pisanam (sic enim ipsi vocant) quasi fidelissimum quoddam testimonium citant, mendumque esse omnino putant, quicquid usquam aliter, quam in quo diximus volumine reperitur. Captis autem deinde Pisfis liber idem Florentiam, cum præda reliqua videlicet, in urbem victricem translatus est. Ibi vero in ipsa curia loco celeberrimo monachorum quorundam summique magistratus diligentia & religione servatur. Tum quoties profertur, (quod ipsum non sine gravi causa fieri solet) accensis funeralibus (ita enim mos est) monachi illi, quos dixi, summusque magistratus capite aperto venerabundi circumstant. Nullæ in eo libro interpunctiones, nulla scribendi compendia, grandes ubique literæ & compares. Græcum in fronte epigramma, Græcæ præfationes, auctorum librorumque index, quorum hæc leges a fontibus emanarunt: prorsus ubique argumenta plurima, quæ brevitati serviens omitto, quibus esse eum librum Justiniani ætate descriptum non dubitamus: imprimique

(1) Confer allata ex Odofredo, num. 2.

misque voluminis ipsius veneranda facies, & quæ sanctam illam vetustatem procul ostendet. Hoc ergo mihi inspicere per otium licuit, rimarique omnia & olscere, quæque vellem excerpere diligenter, & cum vulgatis exemplaribus comparare. tribuit enim hoc mihi uni Laurentius ille Medices, vir optimus ac sapientissimus, fore illud aliquando arbitratum, ut opera, labore, industriaque nostra magna inde omnino utilitas eliceretur. Deprehendi igitur multa novis in codicibus vitia, multa in interpretibus: quoniam videlicet inerudito nati sæculo, cum Latinitatis ipsius imperiti fuerunt, tum Græcam linguam penitus ignoraverunt: multæ vero sunt ibi leges Græcis editæ verbis, quas aut omiserunt juniores, aut in Latinum sermonem pessime converterunt. Quapropter operæ precium me facturum credidi, si commentarios aliquos evigilarem, quibus in integrum corrupta diu lectio restitueretur, & linguæ Latinæ vis, quæ tota pene in legibus est, explicaretur.

Idem lib. XI. epist. ult. Ludovico Bolognino.

Est autem liber characteribus majusculis, --- --- nec Græcus, sed Latinus: videlicet ille ipse, quem inter cæteros publicavit Justinianus. quod & hoc pulcherrimum in fronte libri Græcum epigramma ostendit.

Βιβλον Ἰουστινιανὸς ἀνὰ τεχνήσατο τήνδε
Τὴν ὅα Τριβωνιανὸς μεγάλῃ κάρει παμψασιλῆι.
Οἷά τις Ἡρακλῆϊ παναίολον ἀσπίδα τῷξας,
Ἢ ἐπὶ μαρμαίρειν ἀγάλματα πάντα θείων.
Ἀνδρωποὶ δ' Ἀσίης τε, δορυκτῆτε τὲ Λιβύης,
Εὐρώπης τε πίδονται ὅλῃ σημαντοῖ κόσμῳ.

Librum Justinianus Imperator construxit hunc vero
Quem utique Tribonianus magno elaboravit omnium Imperatori.
Qualiter quis Herculi varium scutum fabricatus,
In quo splendent imagines omnes legum.
Homines vero Asiæque, captivæque Libyæ,
Europæque confidunt totius Imperatori mundi.

Idem Polit. Miscellaneorum c. 41.

Atqui volumen ipsum Justiniani Digestorum seu Pandectarum, dubio procul archetypum, in ipsa curia &c. Est autem liber haud quota spoliolum prædæque Pisanæ portio, sæpe a consultis citatus, majoribus characteribus, nullisque intervallis dictionum, nullis item compendiariis notis, quibusdam etiam, saltem in præfatione, velut ab auctore plane & a cogitante atque generante potius quam a librario & exceptore inductis, expunctis ac superscriptis, cum Græca epistula Græcoque etiam pulcherrimo hoc epigrammate in prima fronte:

Βιβλον Ἰουστινιανὸς ἀνὰ τεχνήσατο τήνδε &c.

Cujus tamen voluminis legendi ac versandi per otium mihi est uni facta copia,
Lau-

Laurentii Medicis opera causaque, qui vir suæ reipublicæ princeps, dum studiosis obsequatur, etiam ad hæc usque officia se demittit. Igitur in Pandectisthis, non jam Pisani, ut quondam, sed Florentinis, in quibus pura sunt verba, nec ut in cæteris plena maculis & scabie, *diffusum* reperio, non *diffusum*.

Idem *ibid.* c. 77.

— in Pandectis quoque iis, quæ nunc Florentiæ publice asservantur, libro ipso Justiniani Principis archetypo —

[Adde c. seq. 78. item 93. & 95. Vide etiam quæ ex ejusdem lib. VII. *Epistol.* ult. adferuntur pag. 68. in fine.]

6. LUDOV. BOLOGNINUS *Pandectarum*

Originalium initio (a).

In prima carta in primo latere in Pandectis originalibus primo & ante omnia sunt descripta sex carmina Græcis litteris — nec non & alia omnia — fideliter & ad unguem, per me Ludovicum Bologninum de Bononia, jura civilia ordinarie legentem in hoc vetustissimo patrio Bononiensi gymnasio.

Idem in *dedicatione*, facta Julio II. Pont. Max.

Originales etenim Pandectas (nunc Florentinas, ab anno Domini mccccevi. usque, quæ olim Pisanæ fuerunt, & per prius Malfenses, a quibus capta ea civitate Pisani eas habuere, anno Dn. mcccxxvi. prout in Pisanis annalibus apparet, & per prius Constantinopolitanæ fuere tempore compilationis earum per Justinianum sacratiss. Imperatorem) ab excelso Florentino Dominio ibidem per quinquennium moram trahens, publicis fungens ibi præturæ & rotæ officiis, videre posse & perlegere, & omnia in iisdem Originalibus ꝑ̄ percurari obtinui (in munus equidem singulare) & mox eas per omnia ad unguem & diligenter castigavi, &c. (b) [Quæ præcedunt & sequuntur videbis pag. 922.]

post eam dedicationem

Copia Annalium Pisanorum; quam habent Curati in publica & authentica forma &c.

„ In nomine Domini amen. Noverint universi & singuli, præsentem
 „ paginam inspecturi, visuri, & audituri, quemadmodum apparent &
 „ reperiuntur in libro Cronicæ Pisanæ civitatis, existente in domo ma-
 F f f
 „ gnifici

(a) Descripta ex MS. Bibliothecæ Dominicanorum Bononiensium, autographo Lud. Bolognini, quod inscribitur, *Pandectarum Originalium libri I. nuper editi opera Clarissimi Domini Ludovici Bolognini de Bononia*. In eo MS. post copiam brevis Sanctissimi Domini Domini Julii II. Pontificis Maximi circa impressionem, ut ipse vocat, hæc sequuntur.

(b) Vide porro sub cap. I. lib. III. & lib. I. c. II.

„ gnifici viri Filippi Comititis, filii quondam nobilis & insignis deaurati mi-
 „ litis & Comititis Johannis de Griffis, Pisani, Cronice inscripto. tenor ejus
 „ est videlicet:

Incomincia la guerra contro il Re Rogerio de Sicilia, inimico della giesa Romana. Per la qual cosa del anno MCXXXVI. il tredici di Zugno si fece il conciglio in Roma, al quale furono molti Cardinali, Orchepiscopi, Episcopi, Abbati & Sacerdoti con molti Signori & Oratori. El qual concilio durò in sino al ottavo idus Junii. E per commandamento d'esso Sommo Pontefice Papa Innocentio II. li Pisani pridié monas Augusti armorno 46. gallee & forono a la costa de Malfi, & quello di per forzia lo presero cum septe gallee & doe nave, in la quali ritrovorno le Pandette composte dalla Regia maesta di Justiniano Imperadore, e dapoi quella brusorno, & l'altro di andorno a Trani, e quello presono a forzia &c.

„ Ego Raphaël, olim Johannis Pacis de Cassina civis, & notarius publicus
 „ Pisanus, prædictas cronicas de libro Cronicarum dicti magnifici viri Phi-
 „ lippi Comititis de Griffis fideliter & veraciter scripsi, & copiavi, prout
 „ in eo jacent, de verbo ad verbum. Ideo in fidem & testimonium om-
 „ nium prædictorum me subscripti, & signo & nomine meis solitis ro-
 „ boravi.

7. MARIUS SALOMONIUS ALBERTHESCUS

ad l. Gallus. in artic. Forstian.

[Vide pag. 201. in med.]

8. TRISTANUS CALCHUS, Mediolanensis,

Historia patriæ lib. III. in fine.

Archetypa Pandectarum, nescio qua tempestate delata in Italiam, diu Pisis servata sunt: inde Florentini in curiam suam transtulerunt, & instar rei sacre accensis funalibus in Thesaurò ostendunt. Scripta sunt majusculis litterarum characteribus sine intervallo dictionum, ac item sine notis, quibus interdum in breve spatium longius verbum coarctamus.

9. RAPHAËL VOLATERRANUS *Commen-*

tarior. lib. V. pag. 47. versa. Res Pisanorum.

Innocentium II. item ejectum Pisas duxerunt, ac ejus causa cum Imperatore Siciliæ regnum Rogerio auferre contenderunt. Quo tempore Neapolim annis VII. simul cum oppidis circa multis præsidio tenuerunt, inde Juris civilis Pandectis, quæ nunc apud Florentinos sunt. Pisas traductis.

10. LUDOV. VIVES. *De causis corrupt. artium lib. VII.*

Ergo libros illos (a) mendosissimos habemus, adeo, ut plerumque nullus omnino nec a doctissimis & ingeniosissimis elici possit sensus. Huic malo dicitur servatum remedium in quadam bibliotheca Florentina, in qua servantur antiquissimi quidam libri legum correctissimique, qui propter vetustatem *ἀρχαῖοι* nominantur: & vulgo libri Pisani, unde sunt Florentiam cum opibus illius urbis transvecti. Sed nunquam prodit illud remedium: quod si prodiret, quod vir doctus multis annis quærens & se defatigans vix invenit, id una hora patefieret, si modo tales sunt, quales prædicantur.

11. LEO X. Pontif. Max. *Epistolarum lib. X.*
epist. 38. (b) Florentinis.

[Vide pag. 313.]

12. GULIEL. BUDAEUS *Annotat. ad Pand. l. 1.*
De just. & jure.

Harum autem archetypos Florentiæ esse putant, quæ Litera Pisana vulgo dicitur: & nos, cum Florentia iter Romam faceremus in numero Legationis Regiæ, funalibus eas accensis, non sine ambitu, honoris loco numeroque vidimus.

Idem l. 3. *De legib.*

Nos, cum essemus Florentiæ, Pandectas Pisanas (quas archetypos esse putant) in palatio vidimus, sed raptim, & quasi per transfennam. Has si aliquot diebus otiose nobis tractare licuisset, pauca, ut existimo, loca non intellecta reliquissimus, tamen si lectu sint perdifficiles, litteris jam multis in locis exolefcentibus, verbisque non interpunctis.

Idem l. Septicia. 10. *De pollicitat.*

Quæ [Græca] si ad hunc diem exstant integra in Florentinis exemplaribus, ut Politianus testatus est, mirum est adhuc non esse restituta, cum aliqui penes se habuisse dicantur, non pauci etiam ad ea aditum pene liberum habuisse. mihi unum & alterum locum in ipsis inspicere momento temporis indultum est: ita ut honorifice mecum actum esse dicerem & censerem.

F f f 2

13. ANDR.

(a) Vulgatos Pandectarum codices. (b) Conscriptæ hæc sunt a Petro Bembo nomine Leonis.

13. ANDR. ALCIATUS in *epist. nuncupatoria*
ante libros *Dispunct.*

Cum igitur et plura a nobis collata exemplaria fuissent, cum item Hetruscorum Pandectas obiter, seu per transfennam, legere mihi datum esset, decrevi &c.

Idem *lib. I. Dispunct. c. 6. (a).*

Quæ verba cum apponere dubitasset, ne maledicendi ansam præstarem calumniatoribus, ut adscriberem perpulit, quoniam ita quoque scriptam esse [eam legem] in antiquissimis Florentinorum Pandectis quidam mihi retulerunt.

Idem *lib. II. Dispunct. c. 12.*

Ita in emendatis codicibus (intelligo autem, Florentinorum Pandectis) legitur (b).

Idem *lib. III. Dispunct. c. 12. ad fin.*

Sed magis arbitror Græcum scriptorem nescivisse Latinas voces ad amussim describere. Nec tanta omnino illis libris adhibenda est fides, ut eorum autoritate potiores non sint rationes: quandoquidem et in eis aliquos errores scriptoris manu commissos agnovimus: ut minime ἀπὸ τοῦ τοῦ illud cum Politiano existimem, sed potius multis post Justinianum seculis descriptum. ut inepte faciant, vel qui tantis cum (ut ita dixerim) ceremoniis illud ostendunt, vel qui etiam seria omittunt ut videant.

Idem ad *tit. De verbor. oblig. l. 4. §. Cato. parte 2. num. 27.*

Sic habent omnes codices præter Tuscorum Pandectas, in quibus hæc omnia de albo rejecta legere est. Sed idcirco a vulgata lectione ipse non recederem: nam et earum auctoritas non multum me movet, cum et in eis aliqua sint manifesta errata: ut minime Justiniani illud autographon putem.

14. JOANNES AVENTINUS *Annalium Boiorum lib. VI.*

Wernherus quoque Jureconsultus, rogante atque jubente Mathylde, Welfonis secundi, Ducis Bojorum uxore, leges Romani populi a Justino Imperatore invulgas, hæctenusque neglectas, situ & carie obsoletas cum tineis & blattis

(a) Inscriptio ejus cap. habet, *Deesse integram legem in tit. De probation. &c.*

(b) Adde *d. lib. II. c. 2. & 15.* ubi similiter usus est auctoritate codicis Florentini.

tis depugnantes, recognovit atque publicavit, continenti scriptura expositas, in libros capitaque divisit, sententiam paucis summatim præscripsit, legendo, commentando, interpretando easdem etiam ceteris notas fecit, parum adhuc divulgatas diligenter retractavit (a).

15. LUDOV. BLAUBLOMMIUS in *epist. dedicat.* ante
Digestum vetus apud Claudium Chevall. an. 1523.

Quis enim unus id (b) polliceatur, qui saltem Archetypus non habeat, quod tot viri doctissimi (annotatores dico) non potuerunt?

Idem in *praefat. editionis* apud eundem Chevall. anno 1528.

— Pisani illius tantopere celebrati exemplaris instar, —

Idem ad *l. unic. De via publ. & si quid in ea &c.* in marginalibus.

Tota hæc l. Græce scripta fuerat, vel Accursio teste, & ex Archetypis restitutum petenda est (c).

Idem ad *l. 48. De verb. signif.*

Ad Etruscum volumen, aut aliud (si modo ullum existit) castigatus hic provocamus.

16. GREGOR. HALOANDER *Ordini reip. Norimbergensis*, ante suam *π.* edit.

Notas Pandectarum Florentinarum, quæ olim Pisanae fuerunt (antiquissimum exemplar, & quod ob synceritatem ac scripturae fidem ante quadringentos annos in summa veneratione semper habitum est) quarum inspiciendarum describendarumque potestatem magnus ille Politianus beneficio Laurentii Medicis excellentissimi Viri habuit, in commune profero. Quod autem de Notis a me scriptum est &c. [Vide pag. 328. init.] Nam qui exemplar illud Florentinorum *ἀρχαῖον* Justiniani fuisse contendunt, hi mihi plurimum falli videntur, contrariumque plus quam sexcentis locis meridiano sole clarius demonstrari poterit. Illud tamen non iverim inficias, si uspiam hoc tempore exstet exemplar, quod & vetustate & integritate cæteris antistat, unde Pandectarum Juris civilis opus citra controversiam prorsus in integrum restitui queat, hoc ex multis, si non solum, saltem præcipuum fore.

F f f 3

Idem

(a) Paraphrasis videtur eorum, quæ tradit Abbas Urspergensis. num. 1. (b) Videlicet ut omnia plana essent & correctæ. Constat enim in suis Pandectis multa supereisse quæ sunt reponenda. (c) Sic sæpius adnotat, ubi Græca occurrunt.

Idem in *præfat.* ante *Cod.*

—— præterea semper licuisse & adhuc licere, vel Cæsaris mandato non præeunte (nihil autem majestati in hoc Cæsareæ detrahimus) emendatos codices depravatis antepone, recentiores etiam veteribus conferre, & illorum fide horum mendas tollere. — Idem sæpenumero indicat Accursius, aliquoties facit Bartolus: qui etiam cum aliquando de unico verbo incidisset controversia, non dubitavit pro veritate lectionis Pisas usque mittere, & Pandectas, quæ per id tempus ibi locorum, hodie Florentiæ adservantur, super hoc consulere. Ita plerosque locos hac ætate restituere conati sunt Politianus, Beroaldus, Sabellius, Bartholinus, Nebrissenfis, Pius, Egnatius, Budæus, Alciatus, Zasius, (& quis omnes enumeret?) partim vetustis codicibus adjuti, partim sola ratione subnixi. Ad hæc quoties renovantur tam in Italia quam Gallia editiones librorum Juris civilis, hoc tantum adjecto elogio, Castigationes & auctiores dari?

17. VIGLIUS ZUICHEMUS in *præfat.* ad *Carolum V.* ante *Instit.* *Theophili.*

Nam in hoc disciplinæ genere (a) Italicæ bibliothecæ semper excelluerunt, & de Pandectis Florentinis celeberrima est ubique fama. Sed non cuivis homini (ut est in proverbio) contingit adire Corinthum; & alioqui multa occurrunt, quæ honestos conatus remorantur. Qui tamen tentaverunt, & qui aliquid effecerunt, non sunt sua laude defraudati. Nam ut nihil aunc de Alciato, Zasio, Budæo ac aliis majorum gentium scriptoribus dicam, quantum sibi gratiæ atque gloriæ Gregorius Haloander nuper peperit, qui Pandectas, sublatistot maculis, nævis, mendisque ad novam quandam venustatem redegit? — Utinam vero Haloander ille, ad hæc studia nostra juvanda natus, diutius nobis superstes fuisset, pulcherrimisquæ cœptis colophonem imponere potuisset! Nam eo consilio redierat in Italiam: sed vix ingressus, Venetiis misere, quasi in ipso consiliorum rerumque præclararum portu extinctus est. Cujus nobis mors minus deploranda esset, si saltem existerent, qui tam gloriosi conatus successionem capefferent, atque illius æmulatione excitati, hoc, quod adhuc desideramus, implere atque perficere studerent. Ille enim tantummodo hunc gloriæ campum aliis aperuit, multaque post se reliquit, quibus cæteri sibi laudem compararent. Ille Notas edidit: at utinam aliquis integrum Pandectarum corpus in lucem proferat! Quod quidem beneficium a Florentina rep. studiosi jam olim expetiverunt. — Multa enim adhuc latent, & Interpretum controversiis altercationibusque involuta sunt: quæ tamen ex emendatis codicibus, vel ex antiquis disciplinæ nostræ monumentis, quorum pauca adhuc prodire in lucem, dissolvi possunt. Et profecto, veluti antea dicere cœperam, qui huc conatus suos intendere videntur, mihi multo solidiora diuturnioraque famæ fundamenta ponere, quam qui nunc cram-

(a) Quod scilicet ea, quæ jam longa & infideli librorum descriptione typographorumque postea fœciora depravata sunt, emendantur, quæ omissa sunt, suppleantur, quæ confusa, distinguantur, &c.

cramben (quod ajunt) nobis toties reponunt, & ex consarcinatis Repetitionibus temporalem industriæ suæ gloriam apud imperitum studioforum vulgus occupantur.

Idem *ibid.* circa med.

Hoc enim nemo inficias ire potest (quod et antea asserui) in Italia ante quadringentos annos Jus civile in nullo vel honore vel usu fuisse, tantumque Longobardicas leges, & nescio quas alias magis barbaras (quarum adhuc vestigia in municipalibus statutis extant) valuisse, ut ne nunc quidem satis Juri civilitem eleganter composito, & humanitatis æquitarisque pleno, cedere dignentur. — Nam Bulgarus, Hugolinus, Placentinus, Martinus, Pyleus, ceterique, quos nos antiquissimos scientiæ nostræ expositores habemus, post Lotharium Saxonem omnes vixere: vetustissimæque illæ Pandectæ, quæ nunc Florentinæ dicuntur, in lucem primum prodire anno salutis nostræ MCCCXVI. repertæ in urbis Amalfitanæ direptione, magnaque veneratione ab victoribus Pisanis domum relatæ, cum nulla vel sane paucissima tunc in Italia Digestorum exemplaria extarent. Porro Constantinopolis usque ad patrum nostrorum memoriam (octoginta enim tantum sunt anni, quod in immanissimi Turcæ, proh dolor! dominationem tyrannidemque venit) litteris omnibus & imprimis disciplina Juris viguit, atque illic celeberrimum semper Jctorum gymnasium, & totius Orientis supremum tribunal diutissime stetit.

18. JACOBUS SPIGELIUS (a).

Lotharius II. Augustus non modo commendatur ob insignem in rebus bellicis gerendis fortitudinem, qui & Germaniæ & Italiæ res alta pace composuit, sed et propter religionem & optimarum legum studium. Fuit ejus temporibus vir magni nominis Vernerius, quem Irnerium Accursius nominat, apud Regnam Mechildem. Is obitus jam pulveribus in bibliothecis legum Romanarum libros repperit, & in lucem reduxit. Mandavit hos publice in scholis tractari Lotharius, & iterum secundum eas leges jus dici in judiciis Imperialibus. Itaque per occasionem revocatus est is thesaurus, quo neque utilior, neque pretiosior esse potest: nimirum ex quo innumeræ commoditates profluxerunt.

19. LAELIUS TAURELLUS *Ad l. Gallus & l. Vel-* *leiam. in epistola ad filium ei commentario præmissâ.*

Secutus sum autem ubique (ut videbis) puram putam Florentinarum Pandectarum lectionem. Nam plane perspectum est tibi & Bartholomæo Ammiano, amitino tuo, qui mihi primum, deinde et Joanni Baptistæ Cæsario vestro, qui iterum libros illos venerandæ vetustatis recognoscenti adjumento fuistis, ex eo solo exemplari omnes omnino, quibus legum studiosi utuntur, libros dimanasse. Cum

(a) Laudatus a Jac. Bouricio, Frisio, in *Panegyrico ad Pandectas, earumque auctores præcipuos & maxime ad Ulpianum* pag. 6.

Cum enim forte accidisset, ut ante omnem memoriam postremæ voluminis paginæ fatiscientes dissiluissent, his glutino reconcinatis, penultima in antepenultimam facta est. qua perversi ordinis serie Digestorum libri titulo *De diversis regulis juris*, antiqui jam inde ante Accursium passim leguntur. Sed & alia id genus argumenta sunt ad exemplaris ejus auctoritatem commendandam, quæ in aptius tempus differo. Proinde vix est, ut, quoad ejus salva sententia fieri potest, ab eorum librorum fide discedamus. Quorum germanum descriptum, quod summa diligentia fecimus, si quando inclyti ejusdemque optimi Florentinorum Ducis Cosmi Medicis, cujus benignitate alimur & fovemur, jussu publicæ commoditati edetur: tum vero & operæ pretium fecisse videbimur, & legum studiosæ juventuti ratio constabit.

20. ANTON. AUGUSTINUS in *praefat. libri I.*
Emendat. & opinion.

Itaque cum didicissem, optimam Juris civilis partem ex nobilissimis illis libris, &c. [Vide pag. 76. Pergit deinde] Sed quum antiquissimum illud Juris civilis monumentum sine ullis, aut raris, verborum atque membrorum spatiis scriptum sit, ipsaque literarum figura Romanæ Græcæque veteri scripturæ proxime accedere videatur, nisi quod quædam a Gothicis accepta, qui jam inde a Theodosianis temporibus Latinis Græcisque hominibus conjuncti fuerunt, agnoscere videbamur, & fugientibus ob vetustatem literis, & aliquot locis emendatorum audacia oblitteratis.

Id. Augustinus *lib. I. Emend. c. I. (a).*

Quo honore, quaque, ut ita loquar, veneratione Etruscæ Pandectæ Pisis olim, nunc Florentiæ habitæ sunt, arbitror ignorare neminem: id tamen jure injuriæ fiat, venit nonnunquam in dubitationem. &c. [et mox] -- cum eos libros diligentissime perlegissem, in ea sententia sum, ut unicum illud quidem exemplum arbitrer, ad quod omnes omnino, qui hodie extant Digestorum libri conscripti sunt, sed tamen id non credam Justiniani tempore scriptum fuisse. [deinceps] Illud sine dubio est, in optimorum virorum controversia Pisanis Digestis obtemperatum: Quod nunquam fecissent, nisi ex eo libro ceteros ortos esse arbitrarentur. [postea] Quod, ut mihi sit verisimile, in Malsitana bibliotheca, vel ut quibusdam (1) videtur in Byzantina, cum negligenter eo libro uterentur, extremæ chartæ, ut fit, aut amissæ sint, aut vetustas eas tales reddidit, ut Pisani, qui eos libros expoliverunt, abstulerint. Neque tamen est, quod desideretur &c. Erravit tamen Pisanus (ut opinor) librarius: qui cum quinque illas dissolutas chartas ad extremum conglutinares, non animadvertit earum ordinem. habuitque errati nonnullam excusationem &c. [item] Quibus consequens est, ex Florentinis ceteros omnes descriptos: quod si verum est, ut esse ostendi, ad eorum librorum scriptum.

(a) Quod cap. inscribitur; De Florentinis Pandectis, an verum sit, ex eis cæteris esse excerptas: neque erratum in omnibus libris sit, præposuere quibusdam chartis scriptis atque titulis.

(1) Vigl. ante Theophil. Instis.

scripturam omnes libri emendandi, omnia negotia controversarumque omnes transigendæ sunt: quo nihil majus aut amplius dici posse videretur. [denique] Magis probo, eos libros, cum Jus civile Byzantii traderetur, scriptos post aliquot annos, quam Justinianus e vita migravit. fuisseque studiosi alicujus viri in Græcia, non publicos, mihi sit verisimile.

Idem lib. I. cap. 4.

Nam, ut alio loco scripturus sum, nullis interpunctionibus omnia pæne illis libris scripta sunt, exceptis Jurisconsultorum, cujus singula capita sunt, nominibus, quæ grandioribus literis, ut nos imitati sumus, miniatis tamen, in separati versus initio conscripserunt (a).

Idem August. III. Emend. 3.

Ethruscæ Pandectæ in duo volumina conscriptæ sunt, quorum alterum libros novem & viginti, alterum unum & viginti reliquos continet.

Id. August. lib. IV. c. 17. Emendat.

Angelus quoque Perusinus in Bartoli sententiam libenter it ob Pisanas Pandectas. Quæ diligentia si majores nostri usi fuissent, non toties a levissimo quoque librario eluderemur.

Id. August. d. lib. IV. c. extr. prorsus in fine.

Hujusmodi sunt alia nonnulla, quorum aliqua non satis integra & incorrupta Florentiæ sunt. Neque enim optimi illi vetustissimique libri, a quibus omnes hi, quibus hodie utimur, emanarunt, omnibus mendis carent. Sed tamen tam multa librorum & temporum peccato in ceteris mendosa reperiuntur, ut præclare de Jure civili mereatur, qui sacrosanctos illos thesauros patefecerit, & eorum opes omnibus voluerit esse communes.

Id. Augustinus ad Modestinum l. 2. §. ult. π.

De excusationib.

In Florentino libro scriptum fuerat, *αὐτὸς τὸ γὰρ τὸν*, sine ullis accentus notis, ut omnia quæ scripta sunt Græce: item syllabæ omnes & verba conjuncta sunt.

[Pauca hæc ex Augustino delibavi: plurima enim excerpenda fuerant, tum ex locis laudatis, tum ex *lib. I. c. 2. 6. & 9. ex præfat. lib. II. & III. & ex lib. III. c. 1. 6. & 16.* Verum pleraque passim exhibentur in ipsa Historia Pandectarum, præsertim *pag. 9. in med. 203, in fi. lib. II. c. 2. & lib. IV. c. 4.*]

G g g

21. FRANC.

(a) Adde *lib. I. c. 9. & lib. III. c. 7.* non procul a fine.

21. FRANC. BALDUINUS in Προλεγόμεν.
de Jure civili anno 1545. (a).

Multis autem annis in Occidente major fuisse videtur & usus & autoritas illius Codicis Theodosiani, quam Justiniani corporis: propterea quod Justiniani opus recentius erat, & in Græcia natum, vixque ad occidentales populos pervenerat: aut si quod in Italia extabat ejus exemplar, certe admodum lacerum & mutilum erat. Nam satis constat, diu amissam fuisse illam præcipuam Pandectarum partem, quæ agit de *testamentis*, *hereditariis* & *legatis*. Sed tamen aliquando, pacata demum Italia, Ravennæ (quæ diutius Græcorum imperio paruerat, & sub Exarchis Constantinopolitanis retinuerat usum Justiniani juris) reperta est, ut ex Odofrido refert Alcia. *lib. V. Parerg. c. 25*. Quo etiam loco addit suam conjecturam, cur hæc pars Digestorum vulgo appellata fuerit Infortiatum: nempe quod Græculi &c. In illa igitur occidentalis imperii devastatone plusquam barbarica, & miserabili politiæ Romanæ dissipatione, unica Ravenna conservavit qualescunque reliquias Romani juris allatas ex Græcia. [deinceps] Non dissimile (b) fatum sive Dei providentiam agnoscimus in conservatis & restitutis libris Juris civilis. Delitescabant ii Malfitæ (quæ civitas est in Apulia) in ejusque hostili direptione reperti sunt a Pisanis victoribus, magnæque religionis domum asportati, tandemque evulgati circa Domini annum mccccxvii. Atque eæ quidem sunt Pandectæ, quæ hodie tanta veneratione Florentiæ aservantur. De quarum auctoritate varia fuit multorum opinio. Sed Antonii Augustini, qui diligentissime Pandectas illas Florentinas introspectit, certissimum est judicium, eas fuisse post Justiniani tempora descriptas a quodam græculo, & postea in Italiam allatas, primumque a Malfitanis negligentius habitas, sed deinde a Pisanis religiosius expositas: ex iisque ortos & descriptos Juris libros, qui huic Occidenti tandem redditi sunt: earumque collatione restituendos locos, librorum describentium inscitia (quæ maxima illis temporibus fuit) corruptos. Certe et olim tantum iis tributum est, ut quoties ambigua esset, vel controversa lectio alicujus loci, ad eos, quasi ad sinceros fontes recurreretur: cujus rei extant adhuc in commentariis Bartoli quædam testimonia (1). Sed et Salycetus diserte testatus est (2), eas semper servasse integritatem scripturæ.

22. ADOLPHUS MEKERCHUS *De lingua
Græcæ veteri pronunc. c. 6.*

Non sunt hic silentio prætereundæ Pandectæ Pisane vel Florentinæ, quæ quantumvis diu nonnullorum invidia delituerint, nemo tamen est, quin obvis, quod ajunt, ulnis illas præ usitata editione Digestorum (quamvis hæc multis sæculis

(a) Prodierunt eadem postea anno 1554. ante Balduini *commentarium ad Institut.* verum minus plena, multisque immutatis.

(b) Videl. a fæto librorum Aristotelis & Theophrasti, abditorum in hypogæum quoddam timore Attalicorum regum, qui Pergami bibliothecam instruebant.

(1) In l. *Si creditor. §. ult. ff. De distr. pign.* (2) In l. i. ff. *Si cert. pet. cond.*

culis tam in schola quam in foro in usu fuerit) amplectatur. Nemo hanc, quam sit plane in potestate Juris civilis, usucapione tuetur.

23. JACOBUS VINTIMILLIUS, Rhodius, in *Dedicat. Pandectarum.*

—— magis e re communi fore existimavi, ab illis ipsis archetypis Florentinis praesidium petere. Ad hanc rem tentandam ut me multa alia, ita nihil aequè impulit, ac doctissimorum nostrae tempestatis hominum autoritas, a quibus scio Pandectas illas (quod Gotthicorum temporum characteribus, & ob vetustatem fugientibus literis sunt descriptae) summa fide coli, quasi illas ipsae sint, quae tot Justiniani constitutionibus sunt celebratae: quanquam aliis quibusdam id modo abunde videatur concessum, ut paulo post ea tempora privato cujusdam studio fuisse transcriptas credant. Sed ii leviores conjecturas adferunt, quam ut praedjudicatam tot seculis doctorum opinionem possint convellere. Illud certe apud doctos fere omnes constat, quaecumque Digestorum volumina jam inde ab ipso legitimae scientiae initio ad haec nostra tempora studiosorum manibusteruntur, ab istis libris originem ac velut genus ducere: quo sane fit ut major illis & autoritas tribuatur, & fides adhibeatur.

[Adde quae ex Vintimillio attulimus pag. 77. in med. & pag. 202.]

24. HUGO a PORTA in editione anni 1551. ad l. 6. §. 3. vers. Si in venditione. Commun. praedior.

In P. Fl. hoc loco non est initium capitis, sed est *Sequens* capitis praecedentis: tamen in illis punctus hic adiciatur: cum tamen non soleant illic orationes colis, aut commatibus distinguere.

Idem ad l. 11. in fine. *Ut in possess. legator.*

In P. Fl. —— quae dictio quid significet, plane non video. Atque hinc conicere licet, multa illic corrupte legi, quemadmodum et supra plerisque in locis annotavimus.

25. LUDOV. MIRÆUS Rosetanus ante *Corpus* *Jur. anni 1552.*

Verum interim inficias non ierim, Pandectarum Florentinarum exemplar esse, ad quod profecto caetera quoque, seu Lydium lapidem, examinari emendarique bona ex parte exemplaria possint. Nulli non enim constat, Pandectarum Florentinarum libros omnibus, quotquot existunt hodie, tum impressum tum manuscriptum, non solum vetustate antestare, sed etiam emendatione praecellere. Nam quaecumque haecenus excusa sunt Digestorum exemplaria, tum manuscripta, quae quidem mihi videre contigit, haud dubie ab istis libris originem velut per tr-

G g g 2

duces

duces ducere videntur. Quod quidem ineluctabili argumento ita esse, ex tribus chartis postremis &c. [paulo post] Mendarum (ut ingenue fateamur) haud parvum numerum istic comperias, & fere his, quæ in Codice Theodosiano, ex officina nostra duobus abhinc annis emissio, offendimus, perfimiles, incuria fortassis aut potius ignorantia scribentis. Deprehendas tamen sexcentis locis incorrupta loca, quæ postea infelices Oedipi in nostris libris ad deplorationem usque depravarant, &c.

Altera Classis.

26. FRANC. TAURELLIUS ad *Cosmum Medicum*, ante edit. Florent.

Pandectarum id seu Digestorum est antiquum volumen, Florentiaenunc, olim Pisis adservatum, cum Amalphi prius omnem supra memoriam fuisset. Inde acceptam Pisani, quod Innocentium secundum Pontificem maximum, & Lotarium Caesarem item secundum classe adversus Normanum Rogerium juvissent, egregie navatae operae monumentum rettulerunt, diuque penes se habuerunt: donec per Ginum Caponium, aequè nobilem ac strenuum virum, Florentini anno salutis sexto & quadringentesimo supra millesimum, Pisis in potestatem reductis, subjectionis symbolum transulere. Liber itaque Florentiae illo ex tempore summa cum cura ac religione, tanquam de caelo delapsus, merito est custoditus. [& paulo post] Hunc optimum librum jam quadringentos amplius annos in Etruria habitum nemo satis unquam laudaverit, sive antiquitatem spectemus, sive sinceritatem ac fidem.

Idem Fr. Taurell. *Lectoribus*.

Cum vetustissimo Florentinarum Pandectarum codice nullum omnino alium integritate ac fide comparandum esse, jam omnibus est persuasissimum: proptereaque potissimam ei fidem jure ac merito habitam in quaestionibus disputationibusque finiendis, quotiens controversia aliqua superioribus temporibus inter legum professores orta fuerit (1). [deinceps] Unde satis appareat, librum illum non ita multum post Justiniani super hujusmodi scripturae compendiis iussa exaratum. [ad extremum] Quod si otium in praesentia suppeteret, quaedam praeterea vobis non ingrata praeberemus, quae tamen ipsa libri absolutionem perfectionemque non imminuunt, quaeque haud multo temporis intervallo in edendis universis Justiniani Augusti civilis sapientiae libris praestare speramus.

[Dedicatio illa Taurelliorum & praefatio totae perlegendae sunt. utrique autem hoc tractatu nostro saepissime testimonium denunciamus, praesertim vero *lib. IV. c. 5.*]

27. JU-

(1) Saly. l. i. De reb. cred. Alb. post Accurf. in l. Quae robatnr. §. Tres. Ad leg. Falc. Barth. in rubr. Solut. matrimo. & in l. Si creditor. §. ult. De distract. pigno. & aliis locis. vide Ant. Aug. lib. I. c. i.

27. JULIUS III. Pont. Max. in *diplomate privilegii*
ante edit. Florent.

Exponi nuper nobis in camera Apostolica curasti, quod ad communem utilitatem tua propria impensa (a) libros legum super originalibus antiquis Pandectis, Pisani nuncupatis, ——— imprimi facere intendis &c.

28. CAROLUS V. Imp. idemque Hispaniarum, Siciliae, Hungariae &c. Rex in *simili privilegio*.

Quum fidelis nobis dilectus Laurentius Torrentinus, Flander, typographus Florentinus, nobis reverenter exposuerit, sibi ab illustri Duce Cosmo Medices, nostro & imperii sacri fidei bene dilecto, demandatam esse provinciam ——— typis excudendi libros Pandectarum ab archetypo Divi Justiniani Imperatoris, prædecessoris nostri augustæ memoriæ, &c. Nos vero reputantes nobiscum quantum lucis & commodi hac editione reipublicæ litterariæ accessurum sit, quantum item tenebrarum præstantissimæ facultati juris objecturi essent illi, qui eos libros, ubi semel in lucem exierint, impune ac perperam imitarentur, &c.

29. HENRICUS II. Galliae Rex in *suo privilegio*.
eiusd. edit.

Receu avons l'humble supplication de nostre cher & amé Laurens Torrentin, ——— contenant che avec grand soing & fraiz il a recouvert les vrayz tippes & originaulx des Pandectes & livres des Digestes, les quels il faict imprimer & mettre en leur vray ordre & plus corraète impression &c.

30. EDUARDUS VI. Rex Angliae in *privilegio*.
ad eundem finem.

Cum Laurentius Torrentinus Germanus ab illustrissimo domino Cosmo Florentiæ Duce, sicut accepimus, conductus ——— sub prælo habet præclarum opus Digestorum seu Pandectarum Juris civilis Romanorum accurate desumptum ad verbum ex archetypo, quod per multa secula Pisis, deinde Florentiæ conservatum exiit, quod etiam plurimi docti homines illud ipsum esse crediderunt, quo usus olim sit Justinianus Imp. eorum voluminum conficiendorum auctor, magnosque sumptus ad illorum utilitatem, qui jurisprudentiæ studiosi sunt, fecit in hac nova editione adornanda, quæ a vetustissimi exemplaris illius fide & authoritate nusquam discrepat, id quod nullus hæcenus librorum excusor præstitit &c.

G g g 3

31. SEBA-

(a) Hoc de Laurentio Torrentino, privilegia illa flagitante, accipiendum est.

31. SEBASTIANUS SANLEONINUS JC.

Cosmianar. action. lib. II.

*Lelio Torello Fanensi J. V. consultissimo
Magnique Ducis Hetruria a secretis &
Auditori primario, in editionem Pandect.*

Omnibus o natum terris populisque juvandis:

Heroëm dicam Semideumve magis?

Cæsarei juris Pisarum exempla ruinis

Raptaque Amalfiacis ignibus illa prius,

Religione sacra multos servata per annos,

Urbe sua æratis imprimit ille typis. &c.

32. PETR. VICTORIUS in *præfat. ante Scholia
in Ciceronis Epistol. ad familiar.*

Exstat in Medicea nobilissima omnium bibliotheca harum Epistolarum liber. — Est autem ille vetustatis, quæ vere ita vocari potest, omnique veneratione digna est. cujusmodi sane pauca reperiuntur priscorum hominum monumenta. — est, inquam, pæne vetustatis illius, cujus et Florentinæ Pandectæ, & Virgilianus Palatinus codex, nec non Terentii liber valde prædictus existit. [postea] conferens cum antiquissimo celeberrimoque Pandectarum exemplari. [ad fin.] Non tamen ita constans reperitur hic Epistolarum liber in ea ratione (a) tuenda, ut ille Pandectarum, & Terentianus quoque magni nominis codex.

33. FRANC. DUARENUS *lib. II. Disputat.
anniversar. c. 9.*

— fuerunt qui nobis contradicerent, auctoritate exemplaris Florentini ad ducti — Sed cum illud exemplar multis in locis mendosum sit, nec archetypum Justiniani, non arbitror, tantum eitribuendum esse, ut in veritate lectionis investiganda aliorum librorum auctoritas, interdum alicubi meliorum, nihil nos moveat.

Idem eod. lib. II. c. 14.

Sic enim legendum opinor; non ut in Florentino codice. — Et admonuerunt quidam ita legi in vetusto codice — Amari Ranconeti &c.

Idem

(a) Scribendi videlicet, h. e. in veteri orthographia.

Idem *cap. seq.*

De Pandectis Florentinis quod obiter diximus in superiore capite, nolo quifquam interpretetur in contemptum optimorum librorum a nobis dictum esse, qui opera ac diligentia viri doctissimi Lælii Taurellii ante paucos menses, magno jure studiosorum bono, editi sunt. Nam ut eos libros plurimi facio propter vetustatem & integritatem, ita libere profiteor, me non adeo iis addictum esse, ut nulla me ratio vel autoritas a sequenda eorum scriptura dimovere possit.

34. FRANC. CONNANUS *Commentariorum*
Juris civilis. lib. X. c. 4.

Atque hæc lectio communis est, & vera, & librorum Florentinorum auctoritas comprobatur. [paulo post] Taurellus ex libris Florentinis hoc modo legit, *Si nepos etc.* Sed non puto veram hanc esse lectionem, etsi in Pandectis Florentinis reperiatur, in quas multi amanuensium errores potuerunt irreperere, qui plurimi etiam doctissimis solent in scribendo excidere.

35. JACOBUS CUJACIUS *Observationum*
lib. I. c. 1. ad fin.

Adest quidem negatio a Florentino libro, cujus quantà sit apud omnes auctoritas, non ignoro, sed plus ipse rationi juris tribuo, quam ulli scripturæ, quæ quidem nulla res est, quæ facilius depravari possit. Nec tamen etiam scriptorum librorum auctoritate careo. Jam olim in iis comparandis summam ipse diligentiam adhibui, magnamque mihi tandem eorum copiam tactus sum, quam studiosis omnibus me adeuntibus libenter communicavero. Duos autem habeo vetustissimos, in quibus claris literis cum negatione ea legis.

Idem *lib. II. Observat. c. 1. in extremo.*

Confirmant me libri etiam scripti, quos apud me habeo — Atque ex re sum omnibus studiosis auctor, ut etsi editis Pandectis Florentinis nihil ad Pandectarum restitutionem præterea quidquam desiderandum esse plerique vociferentur, quotquot poterunt alias tamen quascumque manuscriptoras Pandectas conquirant, certoque judicio earum scripturam expendant & examinent: nec enim fidem habendam esse censeo his, qui ceteras omnes ex Florentinis dimanasse profitentur.

Id. *lib. III. Observat. c. 27. in fi.*

— ut — scriptum est in Pandectis Florentinis, quas ego semper sequor, nisi si quid contra admoneo.

Idem

Idem *eod. lib. c. 38.*

Quædam sunt in Pandectis Florentinis, quibus ut plurimum consentiunt qui manu exarati sunt, ita scripta, ut vitia esse plerisque videantur, cum tamen antiquam scribendi consuetudinem testentur (a).

Idem *lib. VI. Observat. c. 7. initio.*

Non temere discedendum est ab scriptura Pandectarum Florentinarum, quarum editio felix juris studiosos docuit deducitque multa, Bartoli similiumque interpretum traditiones adflixit maxima ex parte.

Idem *eod. lib. VI. c. 23.*

Unum protuli indicium Pandectarum imperfectarum in commentariis *De verbor. obligat.* Aliud profitebor hoc loco. Nemo est qui l. 7. D. *De bonis damnator.* inspectum finem non statim imperfectum esse cognoscat. &c.

Id. Cujacius *lib. II. Definition. Papiniani ad l. 11, De divers. & temporal. præscript.*

Ut scriptum est in Florentinis scilicet, quibus nulli sunt vetustiores, nulli castigatiores; & sicubi incastigati, ita tamen scripti, ut castigatæ lectioni inveniri dæ occasionem præbeant. Divinum est munus editio earum Pandectarum: nam levat nos magna parte quæstionum & dubitationum illatarum frustra ab interpretibus: earum denique beneficio jus nostrum mirum in modum illustratum est.

Id. Cujac. in *Recitationib. Cod. ad tit. De donationib.*

In Pandectis Florentinis, quæ nobis debent esse sacratissimæ, &c.
[Adde *lib. II. Observat. c. 25. & lib. V. c. 24. ut & lib. X. c. 18.*]

36. JOANNES ROBERTUS *Receptæ juris civ. lectionis lib. I. c. 8.*

Ac multo minus illud [pervicerunt], quod ob vetusti illius exemplaris Florentini accedentem auctoritatem præferendam eam [lectionem] esse contendebant, quæ a nostra (b) diversa sit. Nam cum plurimis Florentinum illud exemplar scatere mendis inficiari nemo queat, non est quod ejus tanti apud nos sit auctoritas, (tametsi apud me alioqui propter vetustatem plurimi sit) ut quoties loci

(a) Sed nostra sententia, minus appositæ ad rem, de qua ibi agit.

(b) Editionis Lugdun. Hug. a Porta anni MDXLI.

Ioci alicujus sententia illius lectioni a cæteris diversæ manifeste repugnet, ob e-
jus præsumptionem diversos nos agi sinamus, &c.

Idem *lib. II. c. 28.*

[Vide *pag. 211.* in fi. & *pag. 206.* itidem in extremo].

37. STEPHANUS FORCATULUS *De Gallorum
imperio & philosoph. lib. IV.*

(a) & hoc insuper tribueret literarum legumque reverentiæ, quæ a barbaris grassantibus fugatæ, tanquam in asylum, Pisas se receperant. Innuebat orator, ut suspicor, musæum studiis liberalibus dicatum, & Pandectas Juris civilis ex jureconsultorum sanctissimis responsis a Justiniano Cæsare, ejusve auspicio compositas: quas Pisani, dum Campaniæ pleraque oppida occupassent, ultro bellum Neapoli inferentes, inde prædæ ingentis loco Pisas transfulerant, & pro publico archetypo in sacratio reposuerant, ut avidas impiorum manus effugerent, Ludovico Crasso Gallis imperante, & favente Innocentii II. Pontificis Romani rebus; qui in Galliam confugerat, Anacleti Petrique adversariorum petitus vi ac insidiis, quos Claromontano consilio damnavit, deinde etiam Pisano: mox a Lothario Imperatore & Pisana classe adjutus, ditione sacra tranquille potitus est: & tunc, urgente Lothario illo II, Jus civile, desuetudine innumbratum, imo potius obliteratum, per Europam, tanquam e tenebris & inscitæ caligine emergens, late mortalibus juris ac justitiæ expertibus illuxit:

*Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda
Extulit os sacrum cælo, tenebrasque resolvit.*

Sed hoc laudis Florentini invidere Pisanis &c. [Vide *pag. 63.* in med.]

38. CARIONIS *Chronicon lib. III. in Lothario
Saxone.*

Hic Imerius, cum fides ejus & integritas perspecta esset in gubernatione ejus (b) nactus Imperatorem Lotharium Saxonem, minus impeditum bellis civilibus, & qui plurima ad tranquillitatem retinendam constituit, fuit huic hortator, ut præciperet causas dijudicari ex legibus Romanis, & ut curaret Romæ & Bononiæ easdem publice enarrari, sicut fieret Constantinqpoli, & antiquitus Athenis, in Beryto, & instituto Theodosii, Bononiæ fuisset usitatum, & ne deesset doctrinæ copia, produxit libros scriptos. Fertur et ipse Romæ ac Bononiæ do-
H h h
cuisse.

(a) Pisanos inducit sese ultro dedentes Carolo VIII. Galliarum Regi, misso ad eum oratore, qui inter alia hæc allegat.

(b) Præmisit nimirum, Henrici V. tempore fuisse Imerium summæ authoritatis in Italia, & gubernasse eas partes, quæ erant Romani imperii.

cuisse, & primus ex Italis (a) glossemata textibus addidisse.

Consilio ergo Irneri, autoritate Lotharii, revocata sunt studia doctrinæ legum, & reductus est quasi postliminio usus earum in forum, a quo annos amplius sexcentos exularant. &c.

39. ANTO. NEBRISSENSIS *Lexico Juris civ. in*
præpositione, Ad.

In Pandectis tamen, quas Florentini ex præda Pisana in archivo reservant, semper reperiuntur præpositiones integræ; quod et antiquos observasse, ex numismatis & monumentis litterarum marmoribus incusis etiam hodie videmus.

Id. in voce, *Signinus*, ad fin.

In archetypis tamen Pandectis Florentinorum &c.

40. JACOB. RÆVARDUS *Variorum, sive de Juris*
ambiguitatib. lib. III. c. 7.

—— coalescente videlicet in unum extrema antecedentis & prima sequentis dictionis littera, quod in Florentinis Pandectis frequenter accidit.

41. ANTONIUS CONTIUS *Lection. subsecivar.*
Juris lib. I. c. 1.

Cum longo Pandectarum Florentinorum desiderio teneremur, spes erat, iis editis amplius de lectione neminem controversiam facturum. Ecce autem de integro lectionem Florentinam certatim, quò quisque doctior sibi videtur, eò ambitiosius oppugnat.

Idem *eod. lib. c. 8.*

[Vide pag. 83. initio *cap. XII.* libri I.]

Id. *lib. II. c. 3. nu. 1.*

Itaque non absurda fortassis videbitur mea conjectura, duas voces —— alteram alterius locum occupasse. qui error non semel a nostris, etiam in Florentinis Pandectis, deprehensus est.

Id. Con-

(a) Nempe antea dixerat: Et extant adhuc commentarii in jus Romanum, scripti Constantinopoli, similes glossematis & enarrationibus doctorum Italicorum.

Id. Contius *Disputation. Juris civ. lib. I. c. 5.*
versus fin.

Sed Græcis hac in re fidem habendam existimo, præsertim cum integriores Pandectas & incorruptiores habuisse eos, ex his quæ nobis supersunt *Βασιλικὰς* reliquiis constet, & id jam a doctissimis viris abunde demonstratum sit, qui aliquot lacunas Florentini exemplaris earum adminiculo repleverunt, aut utcumque sarcire conati sunt.

Idem *c. prox. (a)*

Quod summo quasi digito superiore capite attingere cœperam, placet hic separatim diligentius perscrutari. Superioribus annis in quadam ad Codicem Justiniani præfatione scripseram, Taurellum, editionis Florentinæ curatorem, non vanis argumentis docuisse, omnia quæ ubique nunc extant seu typo scripta Digesta, ex Malsitano (seu Pisanum seu Florentinum quis appellare malit) esse descripta: neque credibile esse virum bonum ad eam rem persuadendam ingeniosa excogitasse mendacia, quod tum ideo scripseram memini, quia audieram quosdam quasi pro fabulis habere, quod Anto. Augustinus primum (vir cui & Alciatum & omnes nostri seculi jurisconsultos longissimo spatio postpono & quasi in ima cera substituo) & post Augustinum Taurellum (vir non minus virtute ac scientia conspicuus, quam universo jurisconsultorum ordini gratus ac beneficus, cuique summi illius beneficii nomine, quod illud exemplar edendum in commune curavit, maximas ago & agam semper gratias) scriptum reliquissent, propter præpostere concinnatas postremas illius exemplaris paginas, capita tituli *De regulis juris* perperam hodie in omnibus Pandectarum codicibus esse transposita. Nam & rectum esse eum ordinem illius tituli capitum qui hæcenus retentus fuit, & si rectus non sit, posse reperiri quædam exemplaria, quæ eam capitum transpositionem non haberent, prædicabant. Sed nunquam mihi persuaserunt quod volebant. Nam tamen de eorum fide non dubitabam, tamen & quotquot potui exemplaria manuscripta conquisivi, ut quoad fieri posset, oculatus essem eorum, quæ vera affirmaverant, testis. Er præter numerosa &c. [Vide porro pag. 247.] In eo igitur libro, sicut et in cæteris, reperi titulum *De regulis juris* simili præpostestatione transpositum. Itaque mihi jam certissimum esse persuadeo quod illi scripserunt, omnia quæ extant Pandectarum volumina ex Florentino velut archetypo esse descripta.

Verum enimvero illud quoque postea verissimum esse deprehendi, quod idem Ant. Augustinus ex quibusdam conjecturis conjiciebat, librum Florentinum Justiniani tempore scriptum non fuisse, sed e Græcia in Italiam allatum, & in Græcia scriptum aliquot post Justiniani mortem annis, & ad alicujus antiquioris exemplaris fidem emendatum, restantibus adhuc in eo nævis & mendis non

H h h 2

paucis

(a) Quod inscribitur; *De vetustate atque auctoritate Malsitanarum, seu Pisanarum, seu Florentinarum Pandectarum, & an verum sit, quod Ant. Augustinus & Taurellus tradunt earum vetustatis præcipuum argumentum. &c.*

paucis & prohibitis a Justiniano notis numerorum & verborum, ex quibus omnibus conjicit, non esse singulare quoddam juris monumentum. Argumenta quibus id mihi persuasi, sunt hæc. Cum — sex βασιλικῶν libri — in lucem prodissent, — : prodisset deinde et Photii Nomocanon seu Procanon cum Balsamonis commentariis —, haberemque alia ejusdem generis adminicula atque fragmenta, in quibus omnibus libris maxima pars eorum, quæ in Pandectis habentur, recitatur, cœpi ea diligenter cum editione Florentina comparare: ac expertus tandem sum, hanc operam multò mihi fuisse fructuosiorē, quam ab initio speraveram. Nam multa illic ex Pandectis & Codice allegari capita deprehendi, quæ hodie nec in Digestis Florentinis extant, nec in Codicibus Justiniani manuscriptis aut impressis. Quinetiam quædam, quæ ex illis libris allegantur, tametsi in Florentinis Digestis & vulgatis codicibus extant, plerumque tamen plura illic recitantur aut emendatiora. &c. [postea autem]

His igitur exemplis & argumentis hæc duo conficio, nihil esse ab Augustino Taurellove confictum, verum rem ut erat bona fide narratam, & ex eo Florentini libri auctoritatem indicatam, et simul omnium tam manuscriptorum quam Latinorum (a) librorum derivationem ex eodem monstratam. Alterum quoque hoc axioma elicio, Græcos non transcripsisse suos libros Digestorum ex Pisani Pandectis, sed habuisse integriora Digesta, ad verbum & καταπύδας ex vero Justiniani prototypo Latino fideliter translata, ex quibus quæcunque sunt in Pandectis Florentinis lacunæ aut vitia, repleri aut emendari possint.

Id. Cont. cap. seq. 7.

— quod nullum tam antiquum & fidele ejus [Codicis Justiniane] Latinum exemplar usquam gentium adhuc repertum est, quod Florentinarum Pandectarum vetustati & auctoritati comparari possit.

Id. Contius in *præfat.* ante suam *Pandectarum* edit.

Duas imprimis lacunas insignes (1), quæ hæcenus Florentinum archetypum mancum & mutilum, Taurellio Antonioque Augustino testibus, arguebant, ope libr. IX. βασιλικῶν replevimus, quem vir doctissimus & Jurisconsultorum temporis nostri princeps Jacobus Cujacius maximo bono publico Latina toga donavit. [aliquanto post] --- atque insuper ex antiquissimis nostris manuscriptis codicibus, quos ex Pisano archetypo eo tempore, quo nondum violentas, stultas, falsas multorum manus pertulerat, descriptos fuisse, multis argumentis comperimus. [versus finem] Atque ut ad Florentinæ auctoritatis assertionem tandem veniamus, multa colligit Augustinus argumenta, multa Taurellius, plura ante eos Politianus & Bologninus, quibus summam ejus exemplaris auctoritatem demonstrant. Quod in eo latent infinita veteris elegantiae vestigia, quæ postea barbaro seculo in manifestam barbariem brevissima & plerumque unus literæ

(a) Id. putem voluisse Contium; tam manuscriptorum Latinorum, quam editorum librorum &c.

(1) Sub tit. *De bonis damnat.* ubi desunt quatuor leges & dimidia: & sub tit. *De interd. & res. legat.* ubi desunt decem leges.

literæ mutatione sunt detorta. Quod majoribus literis, quas capitales vocant, perpetua literarum ferie, absque verborum aut clausularum distinctione, absque colis & commatibus & ullis prosodiæ notis exaratum sit, more veterum librorum.

[Adde reliqua hujus præfationis, & vide quæ inde excerpimus, pag. 367. maxime autem pag. 227. & 228.]

Id. Contius ante *Corpus glossatum* editionis *Nivellianæ*.
an. 1576.

Mihi siquidem unus hic erat scopus, Florentinam lectionem, (quæ sine controversia multis retro abhinc seculis supra omnes omnino scripturæ varietates palmam meruit) puram putam ac sinceram præcise retinere, neque ab ea vel latum quidem unguem vel minimum jota aut apicem aberrare. [& postea] --- existimavimus, solam auctoritatem Florentinam proponendam, repletis ejus lacunis, & locis difficilibus in margine explicatis.

42. BARNABAS BRISSONIUS ad calcem
Parergorum.

Nec tamen ex omni parte integros Florentinos libros præstare velim; quippe compertum habeo, multa illis vitia, vel in transcriptione commissa, vel ex prima origine transfusa insidere: quorum aliqua sensus nostros specie recti facillime fallunt: aliqua labem suam manifeste produunt. [at in seqq.] Plane nonnulla antiquæ scripturæ rationem minime tenentibus mendosa videri possint, quæ mendo vacant.

43. LUDOV. RUSSARDUS ante suam *Corporis*
Juris edit.

— Quamquam enim mendis non careant, omnium tamen sine controversia sunt emendatissimæ; aut si quas habeant, vel facile emendare licet, vel redolent antiquitatem, vel alii aliter emendandæ videbuntur. Itaque ne iis quidem manum admovendam putavimus, ne in eo quod quisque præstare potest, operam supervacuum ponerem, & jucundam utilemque antiquitatis memoriam tollerem: & liberam cuique pro suo ingenio judicandi & castigandi potestatem auferrem.

44. BACCIO BALDINI, nobile Fiorentino, nella
Orat. in lode del Gran Duca Cosimo I. an. 1574.

E nella città nostra quasi lo armario della ragione civile, & questo è l'antichissima Pandette, le quali sono tanto famose per tutto il mondo.

H h h 3

45. PE.

45. PETRUS VICTORIUS in *Orat. funebri ejusdem Cosmi I. post med.*

Huic etiam animo ac liberali facto simile parque est, quod libros Pandectarum, &c. [Vide pag. 351. ad fin.] Hinc autem statim factum est, ut jurisperiti multis molestiis multisque sollicitudinibus liberarentur, qui sæpe in lectione depravatorum codicum, legibusque interpretandis, tamquam in salebris hærebant. Nec tamen secutum est, &c. [Vide pag. 78. post med.]

46. CAROLUS SIGONIUS *De regno Italiae, lib. XI.*

Pisani (1) vero XLVI. triremes, omnibus rebus instructas, eisdem littoribus admoventes, infestam omnem oram maritimam habuerunt. Pridie nonas Augusti, cum adorti Amalfim essent, urbem primo impetu expugnarunt. Quod autem ad memoriam est insigne, ex omni præda urbis non nisi rem unam eximii loco beneficii a Lothario petierunt. hoc fuit Juris civilis Pandectarum volumen, olim a Justiniano Imperatore conditum, & prisicis admodum litteris exaratum. quod in hunc usque diem, Pisis Florentiam translatum, ibi magna, ut ita dicam, religione servatur. [deinde, ad fin. vitæ Lotharii] Constans præterea doctorum hominum monumentis est fama, Lotharium, ut ex uno Jure civili Romano posthac judicia fierent, lege sanxisse. Ante hoc tempus Italici certe alii Longobardica, alii Salica, alii Romana lege utebantur, in posterum autem omnes uni juri, unique legi, reliquis abrogatis, nempe Romanæ obtemperarunt: jusque civile publicis Italiæ in gymnasis majore celebrari studio, & diligentiori colli opera cœptum. Primus autem Bononiæ Irnerius exponere cœpit, &c.

47. FRANC. HOTMAN *Anti-Tribon. chap. 15.*

Car de cet original des livres de Justinian publié (comme il a esté dit cy-dessus) par un nommé Irnerius, infinies copies & transcriptions ont esté faites & semées par les escholes jusques au temps present. Puis ayant le Duc de Florence Cosme de Medicis permis depuis quinze ou vingt ans d'imprimer ledit original (lequel auparavant on gardoit comme un saint & précieux reliquaire, & ne monstroient-on que bien rarement avec des torches & flambeaux, ainsi que les Mystagoges du temps passé monstroient leurs ioynaux sacrez,) il s'est trouvé une si grande diversité, repugnance, & contrariété entre ledit original & les susdites transcriptions, que les plus sçavans de nostre temps en sont demeurez confus. Car premierement il se trouve une infinité des passages, lesquels en l'original sont écrits avec l'affirmative, & és vulgaires avec la negative. Au contraire, une infinité d'autres qui se trouvent en l'un par la negative, & és autres par l'affirmative. Et n'est ja besoin en produire icy aucun exemple, veu que les escholes de droit ne retiennent maintenant que de ces nouvelles disputes. Joint qu'une bonnepartie de ces passages ont

(1) An. 1137.

ont été remarquez par plusieurs hommes sçavans de nostre temps, desquels le plus estimé est Antoine Augustin Espagnol. Secondement, il se trouve autre grand nombre de passages, auxquels ce qui est en l'original attribué au demandeur, en l'autre est dit du defendeur: ce qui est dit en l'un de l'heritier, est dit en l'autre du legataire. Ce qui est exprimé en l'un par le masculin, est dit en l'autre par le feminin. Que feront les pauvres jeunes gens en telle confusion & perplexité? sinon ce que nous voyons estre advenu, que leur Docteurs mesmes persistans ainsi de contraires aduis & opinions, les escholes en sont aujourd'huy demeurees remplies de debats & riottes, non seulement en choses de peu d'importance, mais aussi en aucuns des principaux points & articles de leur profession. Et de là est survenu un autre plaisant ieu & passetemps de nos Praticiens, lesquels sont ennemis mortels de telles disputes. Car d'autant que plusieurs de leurs regles & maximes receues en leur pratique, sont fondees sur l'édition vulgaire: toutes les fois qu'on leur objecte l'autorité de l'original de Florence, ils s'escrient que cela est renverser les fondemens de toute la discipline, & les remettre à l'abecé; tellement que si quelqu'un des nouveaux Docteurs qu'ils appellent purifiez & reformateurs des Pandectes, se rencontre d'aventure en leur compagnie, & leur vueille alleguer l'exemplaire Florentin, ils se bandent tous contre luy comme contre un heretique formé: non obstant toutes les remonstrances que l'on leur sçache faire au contraire: qu'en toutes sortes d'actes & instrumens publics, il faut avoir recours à l'original authentique, & reformer les copies à l'autorité d'iceluy: mesmes qu'estant une fois survenu differenc entre Balde & Barthele, &c.

48. PETRUS FABER *lib. II. Semestrium cap. 14.*

Quod autem illam ex Modestini responso clausulam quasi notham & adulterinam tollimus, id optimam in partem eos accepturos esse non dubitamus, quibus Pandectas nostras exploratum est innumeris librariorum ac Tribonianorum fortitan ipsius erroribus adeo scaturere, ut non modo addenda, expungenda, substituenta passim, aut loco mutanda verba, verum etiam integra orationis membra plurimis earum locis inferenda, (prout incidit) aut evellenda sint: præsertim cum præceptor id meus jam dudum, quo est ingenio judicioque in literis, viderit, — aperuerit, — ostenderit (1). [& mox] Id igitur escholico cujusdam (non inepti tamen, imo vero accurati ac sagacis interpretis) ad oram & marginem libri apposito Græculus Pandectarum Florentinarum scriptor, aut alius æque imperitus, etiam vetustior (ne quid omitteret veritus, cum Jurisconsulti proprium esse crederet) in ipsum contextum transulit.

[Adde ejusdem *lib. I. c. 14. & c. 18. in fi*]

49. GASPAR CABALLINUS in tractatu *Commercior. & usurar. num. 108.*

Cum enim Pandectæ Florentinæ (quas religiosissime colendas censeo) nullis hujusmodi distinguantur intervallis, nec ulla alia justa ratio aut utilitas exigat, sequi-

(1) Cujac, quem vide *lib. V. Obs. c. 35. lib. III. c. 9. & lib. VI. c. 23. & in Paratitl. Digestorum De mortis eo. donation.* Vide Goyeau, *Variar. lect. lib. I. c. 32.*

sequitur non esse a recepta lectione & punctuatione recedendum, quæ tamdiu æqua & apta visa est.

50. VALENTINUS FORSTERUS in *Histor.*

jur. Rom. lib. III. c. 6.

Primus itaque Wernerus, homo Germanus, & qui apud Mechtildam reginam in Italia gratia plurimum & autoritate tum pollebat, de hoc Jure civili, in quo amplissima sapientia continetur, præ cæteris bene meritus est. Libros enim Juris civilis, qui ignoti tunc prorsus erant facti, e bibliotheca eduxit; utque in scholis proponerentur, Lothario Saxoni author fuit & suator. Deinde ipse primus juris professionem in Italia collapsam & extinctam aperuit, & in lucem produxit. Incidit hæc revocatio & restitutio Juris civilis in annum Christi MCL.

51. GUIDUS PANZIROLUS *De claris legum*

interpret. lib. II. c. 3.

— forte Amalphi inventæ sunt Juris Pandectæ, — & Pisanis, qui classe Cæsarem juerant, & Amalphim Rivellumque Rogerio ademerant, sunt donatæ &c. Odofredus vero hunc librum Roma Ravennam, & inde Bononiam allatum fuisse dicit (1); quod nulla auctoritate comprobatur. Angelus Politianus eum esse codicem autumat, quem sua manu Tribunianus scripsit (2); quem non immerito Alciatus redarguit (3). Antiquissimum tamen fuisse constat, ad quem tanquam archetypum Bartolus & alii veteres legum interpretes in ambigua lectione confugebant (4). Antonius vero Augustinus omnia alia Digestorum exemplaria inde fuisse descripta opinatur.

Id. Panzirol. lib. II. c. 13.

Forte autem evenit circiter annum humanæ salutis cccxxviii, ut Ravennæ, ubi Honorius Valentinianusque, & post eos Gothorum reges exarchique orientalium principum sedes posuerant, in vetusta bibliotheca Pandectæ reperirentur, quas Lotharius II. Cæsar sibi oblatas pro legitimo Justiniani partu agnovit, & publice explicari jussit. Id opus, Ravennati gymnasio tum intermisso, Bononiam, ubi magis disciplinæ florebant, delatum legi cœpit. [attamen paulo post] Alii Justiniani tantum Codicem Ravennæ inventum fuisse autumant, Pandectas vero Amalphi, quæ urbs est Campaniæ, — repertas — refferunt, &c.

52. RO-

(1) In *l. Jus civ. De just. & jure.* (2) In *Miscellan. c. 41.* (3) *Lib. Disputat. III. c. 12.*

(4) Barto. in *l. Si creditor. §. ult. De distr. pign.* Alex. in *l. Si filiam. §. Si vir. nu. 4. Solm. matr.*

52. ROBERTUS TITIUS *Locorum controvers. lib. XI.*
c. 20. ex anecdoto MS.

Jam nemini obscurum esse potest, veteres non geminasse syllabas easdem se consequentes, ut scriberent *neceffe* pro *neceffe* esse, *insulam* pro in insulam, *deindecaliam* pro deinde Decæliam, *sed simile*, pro sed si simile, & reliqua. pari modo velut in Pandectis Florentinis inspicere potest. — Sed integra quoque verba relinquebant; quod observari velim.

53. LUDOVIC. CARRIO ad *A. Gellii Noct. Attic.*
lib. I. c. 24.

[Vide pag. 209. in fine]

54. DIONYSIUS GOTHOFREDUS ad *lectorem*
ante *edition. Corpor. Juris cum notis suis.*

Ac ut primum concedam, Florentinam Pandectarum, aut, si mavis, Pisānam purissimam omnium editionum esse, non est tamen ita perfecta aut absoluta, quin pudendos interdum errores in se habeat: idque dudum a multis jam ostensum.

55. SCIPIO GENTILIS *Parergorum lib. I. cap. 7.*

Non semper Lælius Taurellus, politissimi homo ingenii, cui se plurimum debere omnes Juris civilis studiosi libenter testantur, ipsaque adeo Jurisprudentia vociferatur, ab innumeris quibus scatebat fordibus, & quasi pædore vindicata barbari ævi: prolato in apertam lucem eo libro, quo hæcenus sanctiorem nulum res humanæ habuerunt. Sed non semper, ut Stoicorum verbo utar, *καταρτιστὴν* quivit: dum suspectam ejus libri habet in sermone Latino fidem, eaque, in quibus hærebat, loca hemicyclis stellulisque sepit.

56. ALBERICUS GENTILIS *De libris Juris*
civil. c. 2. (a).

Est editio Florentina laudatissima, & ferme sacrosancta.

ad fin. *d. cap. 2.*

Alia quæstio est ad libros Digestorum, si Florentinus liber sit Justiniani archetypus, aut certe ejus Imperatoris ætate scriptus, vel postea. Et Politianus (1)

l i i

non

(a) Inscríbuitur id cap. *De Pandectarum triplici editione.*

(1) Politia. X. *Epist. 4.*

non dubitat librum scriptum ætate Justiniani. At Anto. Augustinus (1) contra cenfer: & docet firmiter, scriptum postea. Quæ & sententia Alciati (2), & de multis seculis post: item Duareni (3). Quod si (4) vero archetypus ille esset, etiam tum consequeretur, addi illi nihil posse, nihil detrahi, nihil immutari citra falsi crimen. Sed si non est archetypus, an ab eo tamen (quæ item alia est quæstio) manarunt reliqui? Et hoc tenet Augustinus (5). Cujus bonis rationibus non respondet Cujacius (6), qui idem hoc negat. Sed nec respondet Contius (7), qui negat pariter. --- Ergo si manarunt omnes a Florentino, quod in isto non fuerit, idem nec esse debet in aliis. Nihil in exemplis, quod non sit in exemplari, inquit Canonistæ (8). Sed et cum sit Florentinus opinione omnium supra alios, etiam sequitur, ut de ipso capere jus debeamus magis quam de aliis. Ostendam auctoritatem illam tibi? Nemo hodie negat. Et si quidam contendant, in eo etiam libro esse menda. Olim desinebat liber simpliciter, & prorsus de veritate literæ (9); & ad eum pro hac veritate recurrebatur per viros summos; quod notum est & notatum. Referunt (10) autem et de sæva controversia inter Bartolum & Baldum sic sedata per recursum ad istas Pisanas Pandectas. Et Socinus junior malam famam de Baldo credit falsam, quod falsaverit libros alios omnes, & pœnas dederit. Doctor autem meus Lancellottus ampla apologia, quæ operibus Baldi adjungitur, eandem famam refutat.

Id. Alb. Gentil. c. 3. (a).

Veteres, quorum more exaratumque Florentinum librum scribit & Contius (11), nec habuere characteres hos minutiores, sed majores tantum in usu, quos vulgo nominamus capitales; litteras quadratas dixit Petronius &c. [deinceps] De diphthongis non dicitur quod Florentiæ non sint, sed quod conjunctæ non sunt. Et itaque variare etiam possit alicubi aliquid ratio scripturæ isthuc Florentinæ. quod in conjunctis diphthongis non potest contingere: quæ sunt diphthongi semper. — Hoc dico, legi diphthongum divisim in libris veteribus (12).

Id. Alb. Gentilis *ibid.* c. 4. (b).

Ego aliud nunc noto de additis, quæ sunt aut dicuntur addita Digestis. — Et quædam rursus in Pandectis ipsis sunt, at notantur pro deletis, etiam integra capita (13): quæ Alciatus adhuc vult deque ipsis Pandectis haberi (14). [in sequentibus] Et scio tamen comparere adjecta Florentinis nonnulla, de quibus et Taurellus admonuit: ceterum eadem esse etiam a manu antiqui librarii. [paulo post] De quibus [quatuor ll. in tit. *De bonis damnat. De cem in tit. De interd. & releg.*] & adfirmat Cujacius (15); & quod Pandectæ Floren-

(1) August. in *pr. Emend.* (2) Alc. III. *Disp.* 12. & l. 4. *De V. O.* (3) Duar. II. *Disp.* 9. & 15. (4) *Consit. Tanta.* (5) Aug. I. *Emend.* & alibi. & *De legib. in Julis.* (6) Cujac. II. *Obs.* i. (7) Cont. in *epist. ad lect.* ante Pand. (8) DD. I. 15. *De fide instrum.*

(9) Angel. I. 15. *De usucap.* Castr. l. 22. *Locati.* (10) Alex. l. 17. §. 1. *Solu. matrim. Soc.* in 5. *Divi nu.* 180. (a) Quod agit. *De scriptura Pandectarum Florentinarum.* (11) Cont. *epist.* ante 7. (12) Scalig. in *Catull.* (b) Cui titulus; *De mutatis in autographo Florentino.*

(13) L. pen. & ult. *De probation.* Taurel. (14) Alciat. I. *Disp.* 6. (15) Cuj. l. 121. *De V. O.*

Florentinæ imperfectæ, & quod desiderentur tribus aut quatuor locis multa, quæ sint in Basilicis conservata. [& mox] Quod itaque, etsi verum esset, adhuc superest quæstio, si ea Cujacii, Contii, Gothofredi, addita de Basilicis, ea sint; quæ desiderantur: item, si jus sint. Aut quid si aliunde addita alia sint? Nam de Parisiensis typographo (1), qui per omnem falsitatem addidit \$. quendam, expedita res est. [Vide pag. 367. post med.]

57. JOAN. MERCERIUS in *Conciliatore*.

Primum id curabis in Pandectarum libris, ut Florentinam editionem conferras. Exemplar id, ex quo petita editio est, pervetustum, olim tisis adservatum, ante annos cxxxvi. Florentiam translatum et religiose custoditum, esse vulgo jactatur quod satagente Triboniano descriptum est, ut ex eo manarint libri omnes, quibus postea Jureconsulti usi sunt. Vetustatem non invidéo; auctoritati, quæ tribui solet, intercedo. Argumenta multa sunt, quibus id probeatur Triboniani limam expertum non esse. Nec libri quidem numeris aut notis a Triboniano distincti sunt, id enim Justinianus prohibuerat: in iis Pandectis præter libros ac titulos pleræque res et notis & numeris expressæ sunt. Verum cum antiquiora quælibet exemplaria correctiora fuisse verosimile sit, huic editioni honorem primum haberi velim, ut quæ posteriorum multa vitia detexerit, multas antinomias dissolverit, cum in aliis abundarent verbanegotium facessentia, quæ ex glossis in contextum irrepserant: in aliis deficerent, ex quibus decisio cujusque quæstionis penderet: in cæteris ordo scripturæ perversus totam sententiam interverteret. Darem tibi exemplum, &c. [& paulo post]. At jam præmonuimus, Florentinum exemplar non omnibus vitiis aut mendis expurgatum fuisse: scatet adhuc erroribus plurimis: itaque placet eo consulto & manuscriptos codices adifici, ex quibus tibi laboranti & in Pandectis & in Codice — auxilium veniat non pænitendum. Primum iis locum non tribuo, propter ea quibus abundant vitia, & eas lacunas quas librarii replere non potuerunt; sed aliquam tribuo: tribuo certe secundum, ut in qua plures consentiant, ea vera & genuina lectio censeatur.

58. JOHAN. GOEDDAEUS in tit. *De verbor.*

signific. ad rubr. nu. 26.

A Florentina namque lectione in dubio recedere nefas existimatur, quemadmodum perspicue arguit egregium Bartoli & Accursii junioris (ipso Bart. in l. 3. num. 4. C. *De condict. ob caus. dator.* referente) vel, ut Hottomanno & Donello placet, Baldi & Bartoli de veritate lectionis in l. *Si credior. 7. §. fina. De distract. pign.* consistentium exemplum, qui &c.

Idem ibid. nu. 31.

A Florentina lectione tum demum nefas est recedere, si ex vulgari lectione, Flo-

I i i 2

renti-

(1) Alc. VI. Par. 9.

rentinae contraria, absurdum quiddam, vel durum, vel iniquum aut irrationabile prodiret: &c. [Vide pag. 207.]

Idem ad l. 21. De verbor. sign. nu. 18.

Pandectæ enim Florentini, Taurello autore, nullis omnino distinctionibus, si, cuilibet liberum distinguendi arbitrium fecere.

59. HERMANNUS VULTEJUS *Jurisprudentia*
Romana a Justiniano composita lib. II. in Prolegom.
De studio juris.

Et si vero Carolus Magnus regnum Longobardorum, posteaquam stetisset annis ccciii, evertit, juris tamen antiqui, id est Justiniani, quod in partibus occidentalibus jam omnino exoleverat, in usum revocandi rationem inire non potuit, vel quod rerum aliarum curæ ipsum avocarent, vel quod & ipsi ipsiusque consiliariis de jure illo nihil constaret: ex quo factum est, ut jus illud Justinianum, quod nunc profitemur, in Occidente ad tempora usque Lotharii Imp. qui e domo fuit Saxonica, & imperavit circa annum Christi mxxv. latuerit, atque omnino incognitum fuerit. Hujus Lotharii tempore anno Christi mxxxvii. claruit Irnerius JC, qui Authenticas Codici Justiniano ex Novellis inserfit, qui singulari Dei providentia atque beneficio libros legum Romanarum, eversa Melphitana civitate Apuliæ, in bibliotheca a Pisanis repertos evulgavit, atque ita jura Justiniana Occidenti quasi postliminio restituit, ad nos usque continuata, quæ homines ingeniosi & istis & hisce temporibus commentariis suis certatim, (quam bene nunc non disputo) illustrare & interpretari conati sunt, qui mole sua nunc iterum eo usque excreverunt, ut novo Justiniano in iis recidendis opus esse videatur, et quidem tanto magis, quanto veterum illorum Jctorum commentarii hisce qui post successerunt, verborum elegantia & rerum pondere atque gravitate præstantiores fuerunt.

60. HUBERTUS GIPHANIUS *De Imp. Justiniano.*

Tandem & in Occidente jus ipsum Justinianum in usum revocatum fuit, immortali Lotharii II. beneficio, &c. [ad finem] Nam ex tot tantisque ejus operibus & monumentis toto orbe excitatis, duo potissimum hodie sunt reliqua: Templum Sophiæ in Oriente, & Templum Justitiæ in Occidente. sic enim Corpus juris ab ipso Imp. appellatur l. 2. *Ne autem incognitum. C. De vet. jur. enucl.* Illud impura & barbara Turcorum natio annis abhinc cxxxx. conspurcavit, & profanatum etiam tenet, Huic si quæ temporum potius quam hominum vitio maculæ sunt adpersæ, spes est fore, ut, quod annos jam lx. summi viri agunt, brevi omnes eluantur. Quod templum Justitiæ, five Sophiæ potius, non injuria quis appellet, altero illo multo præclarius: quamvis de illo jam perfecto exclamarit Justinianus, VICI TE SALOMON.

61. JUSTUS

61. JUSTUS LIPSIUS *De recta pronuntiatione*
ling. Latina. c. 12.

Pandectas saltem Florentinas (quarum ætatem pauci libri scripti æquaverint) inspice: & videbis in singulis paginis peccatum hoc, non peccatum. (a).

Idem *Epistol. centu. III. ep. 39.*

Ut alios [libros] omittam, exstant nobiles illæ Pandectæ Etruscæ, a Justiniani ævo: quære, non dabunt. (b).

62. SIBRANDUS SICCAMA *De judic.*
Centumvir. lib. I. c. 1.

quorum fragmenta etiam nunc facta tecta in libros Pandectarum servata supersunt.

Scilicet annorum series, nec flamma, nec ensis
Æternum potuit hoc abolere decus.

63. ANTON. FABER *lib. Conjectur. I. c. 14.*

Et si Pandectarum Florentinorum apud omnes maxima & præcipua merito est authoritas, jam tamen major apud plerosque est, quam esse debeat, &c. [Vide pag. 204. in fine.]

Idem *lib. V. Conjectur. c. 15.*

Sequimur libenter, ut in cæteris fere omnibus, ita in titulorum ordine & inscriptione Pandectas Florentinorum.

64. MARQUARDUS FREHERUS in *epistola ad Rudolphum II.* ante *Jus Graeco-Romanum Leunclavii.*

ejus interea tam deprædicatum juris corpus, quod ille in *omne ævum valiturum*, *eis τὸν λοιπὸν πάντα χρόνον* publicaverat (1), post illam Basilicorum editionem fastidium et contemptum, etiam in Oriente obsolescere, & cum rarius describeretur (quippe nulli in foro ac subfelliis aut schola usui futurum) vix se ab interitu defendere posse cœpit: adeo ut ex qua aliorum omnis generis librorum abunde, hujus vix ullum e Græcia exemplum recuperatum audivimus.

In Occidente autem — non dicam Justiniani libros statim ab auctore suo intercidisse, & vix parenti suo superfuisset, sed nescio an unquam cō illatos,

I i i 3

aut

(a) Loquitur de permutatione litterarum B & V. (b) Nempe distinctionum varias notas.

(1) L. 2. in fi. C. De vet. jure enuci.

aut ab ipso Justiniano in urbem Romam ullamve Italiæ partem, nedum ceteras provincias Latinas, excepto Illyrico (ut ipsi sumer ad Senatum C. P. & omnes populos epistola indicium facit) publicatum aut observandum propositum. Nam — occupata a Gothis jam tum ante LX annos Italia fuerat, et barbaris eorum legibus astricta: quem Gothorum dominatum, cum ad octoginta paulo minus annos durasset, continuo Longobardorum, et hos Francorum regnum excepit. — tota Italia, cui etiam exarchatus Ravennæ tandem cecidit, ab eo tempore ad quadringentos usque annos nobis proximis, nil nisi Longobardicas Provinciasque leges & nescio quas alias agnovit: ut ne nunc quidem satis committere Juri civili tam eleganter composito et æquitatis humanitatisque pleno cedere dignentur. — Quamvis &c, quædam etiam veluti vestigia et ductus a Romanis derivatæ sapientiæ non oscitanter legentibus occurrunt. Quæ tamen vestigia quoties apparent, ex Theodosiano potius et Gregoriano Hermogenianoque codicibus (quos omnes, ut et Jctorum Gaji, Pauli, Papiniani quædam illi habuere; unde et Alaricus Gothorum (1), Theodoricusque Francorum rex suas leges descripserunt) profecta nobis liquido constat: non ex illo Justiniani, cujus legum corpus in eas partes ullum pervenisse, nullo indicio apparet; &c. totum ut eum fere Occidenti per tota sex secula incognitum fuisse, solosque adventitiarum illarum gentium mores ac leges viguisse manifestum sit.

Nec satis expedit, qua tandem fortuna Lotharius Saxo Imperator in Justinianos illos libros, sexcentis demum ab eorum editione annis inciderit: quem quidem primum constans inter eruditos fama est, jus illud in lucem et usum revocasse, idque suasore Imerio, viro proculdubio in rep. et judiciis cum laude versato, &c. Pandectarum certe antiquissimum illud exemplar, quod si non Justiniani ætate, (ut quidam putarunt) (2), et ipsius Tribonianii prototypum, saltem non ita diu post in ipsa Græcia scriptum, sive in Byzantina aut Ravennate (3) bibliotheca aliquamdiu asservatum, sive aliter Amalphin oppidum Apuliæ pervenerit, in ejus urbis direptione inventum, — Pisanis — donatum fuisse, — magnæque antiquitatis veneratione ab eis domum relatum; idemque Florentinos tandem — Pisis — ad se transfuisse, idonei scriptores affirmant (4). Quo profecto tempore nulla præterea vel in ipsa Italia Pandectarum exempla superfuisse necesse est, cum ex hoc unico omnia cetera, quotquot vel manu exarata in bibliothecis visuntur, vel typis formata prostant, tamquam per traducem dimanasse, docti viri liquido demonstraverint (5).

65. JACO. AUGUSTUS THUANUS *De vita sua, lib. I. post med.*

Eandem (a) fortunam minime expertus est Pandectes, olim Constantinopoli a Pisanis captus, & Pisis postea Etruriam translatus, qui in publico reip. palatio asservabatur, neque proinde cum privatæ bibliothecæ libris urbe exportari potuit,

(1) *Auctoritas Codici Theod.* præfixa. Sidon. Apollin. *II. epist. 1.* (2) Bolognina. & Ang. Politian. in *Miscellan. & Epist.* (3) *Gloss. in rubr. Solu. matrim.* (4) Vide Franc. Taurell.

(5) Ant. August. *Emend. Taur. in præf. Pand. Florent. Cont. I. Dispunct. 7.*

(a) Rescript paulo ante relatum Victorii querelam, quod antiqua Medicea tanti nominis bibliotheca per seditiones domesticas Romam & inde extra Italiam averta erat.

tuit, et nunc etiam seorsim in eodem palatio cum cæteris rari pretii cimeliis Principis religiose custoditur. Eum cum evolveret Thuanus, & ex scriptura antiquissimum, et ex ligatura archetypum, ex quo omnia nostra exemplaria descripta sunt. animadverti. nam eadem, quæ in extremo transpositio hodie passim habetur, illic cernitur. — quod & Ant. Augustinus observavit. Subit & Cujaciani desiderii recordatio, &c. [Vide porro pag. 84.]

66. GIOVANNI ANTO. SUMMONTE dell'

Historie di Napoli lib. II.

— i Pisani non chiesero poi altro dall' Imperadore, sol che i volumi delle leggi di Giustiniano, ch' in Amalfi si ritrovarono: i quali come cosa sacra fin hoggi in Firenze, da Pisa trasferiti, si custodiscono: — Vbenche altri vogliono, che questi volumi delle leggi si conservavano in Napoli, ove i Pisani l' ebbero, i quali anche a quel tempo ne ottennero da Innocenzio per sette anni la custodia di questa città, la quale se' gli era donata con molte altre convicine; come sta notato in quella Cronica a penna della famiglia Gambacorta, e si chiarisce anco della chiesa di S. Giacomo &c.

67. CAROLUS LABBAEUS in dedicatoria ante

Synopsin Basilicwn.

Constat igitur sententia veterum, quod Cassiodorus, ex senatore abbas cænobii Ravennatenfis factus, olim dixit, „ Istud genus emendationis, ut arbi-
„ tror, valde pulcherrimum est: & doctissimorum hominum negotium glorio-
„ sum. Nec solos veteres sic existimasse verissimum est. recentes namque do-
„ ctiores in ipsa barbarie idem sensisse, summamque fiduciam in libris MSS. ha-
„ buisse, unicuique manifestum est. Quis siquidem ignorat, Bartolum, tradente
fibi invicem posteritate, cum esset ei cum Perusino Baldo magna de re conten-
tio, & de cujusdam capitis scriptura dubitaretur, Pisas misisse, ut Etruscæ Pan-
dectæ, veræ vetustatis & fidei spectatæ libri, consulerentur? Quis nescit, Accur-
sium in Glossis harum Pandectarum lectionem sæpe retulisse? Si in tanta scien-
tiarum caligine Accursius, Baldus et alii hanc veram opinionem servaverunt,
quid in hac luce literarum fibi volunt, isti nebulones *φυλοιδεοι, ιαμείφαγοι*,
dum eam oppugnant, lucemque hanc obumbrare conantur? Faceessant igitur
hæc Arcadiæ pecuaria, et rudere desinant; cumque illis displiceat fontis unda
purissimi, cænosos rivulos bibant.

68. RADULPHUS FORNERIUS *Rerum quotidian.*

lib. VI. c. 17.

Eo exemplo plerasque juris nostri sententias ex varia disputationum ratione
diffimiles effectas, plerique jam pridem observant. Cum enim Florentinæ Pan-
dectæ, a quarum fonte castigatissima purissimaque exemplaria dimanarunt, nul-
lis notatæ punctis, libera solutaque oratione descriptæ essent, non potuerunt
non multa obscuritatis vitia disseminare, quoties aut quæ perfecta est oratio sus-
pendi-

penditur, aut nondum absoluta quasi conclusa sistitur, aut ubi includendum est aliquid, eadem nihilominus serie verborum effertur.

69. ELBERTUS LEONINUS *Emendation.*

lib. II. c. 15.

Quamvis Pandectarum Florentinarum exemplar antiquissimum, & ob sinceritatem & fidem scripturæ, in summa veneratione ab omnibus habeatur, plurima tamen in eo occurrunt superiorum temporum calamitate & ignoratione adeo conturbata & imperfecta, ut non solum non defendi, sed nec tolerari possint aut debeant.

Idem lib. VII. c. 18.

Magnam felicitatem ex Pandectis Florentinis editis juris studiosi & professores consecuti sunt, præsertim in iis, quæ indicem authorum librorumque, a quorum fontibus leges emanarunt, nec non antiquæ locutionis, orthographiæ et scripturæ observationem atque custodiam respiciunt. Ob quod merito Florentiæ magna diligentia & religione asservantur, & non nisi accensis funalibus, & circumstantibus aperto capite (ut Politianus ait) proferuntur. Sed diffiteri nequimus, nulla exemplaria pluribus additamentis & glossis onerata, corrupta & depravata esse illis ipsi voluminibus Pandectarum Florentinarum, ut aperte ostenditur ex plurimarum dictionum & clausularum conclusione per notas (a), diligentia Lælii Taurellii additas, & nos multis aliis exemplis a Taurello nondum notatis confirmavimus: ad quæ diligenti investigatione & indagari potest fieri accessio. Ut in Pauli responso &c. [ad finem cap.] Ex quibus dilucide deprehenditur, hallucinari eos, qui arbitrantur Florentinum librum autographum esse, aut cum Justiniani archetypo collatum & compositum, nec quidquam in eo reperiri, quod non sit purum & putum. Nam scripturæ vitia & inspersa glossmata convincunt, longo intervallo post Justinianum volumen illud varie commaculatum, & parum perita manu conscriptum prodixisse; licet alioqui plura antiquæ scripturæ et orthographiæ vestigia in eo remanserint, quam in aliis exemplaribus. Unde mirum est, Accursium, Bartholum & alios juris interpretes, de sinceritate lectionis ambigentes, ad Pisanam literam, ut vocant, quasi fidelissimum quoddam testimonium recurrisse, mendumque existimasse, quidquid usquam aliter quam in Pandectis illis reperitur.

Id. Leonin. d. lib. VII. c. 21.

Æquidem non animadverto, quare in tanta veneratione &c. [Vide pag. 208. & adde Leonini *cap. prox. 22.*] [& ad finem] Utrumque enim rectum est, sed quod Florentiæ legitur, magis antiquum videtur, ut pleraque alia, quæ non ut vitiosa, sed ut veterem loquendi consuetudinem testantia observare convenit.

70. OSUAL-

(a) Confer quæ idem Leonin. habet *lib. II. c. 5.*

70. OSUALDUS HILLIGERUS in *Donello enucl.*
lib. XIV. c. 21. in not. D.

Quia enim in Pandectarum Florentinarum archetypo, ex quo omnia quæ nobis extant exemplaria descripta, ut post August. I. *Emend.* I. Contius, I. *Disp.* 4.6. nulla punctorum notatio, nulla dictionum intervalla &c.

Ibid. lib. XVI. c. 12. lit. D.

Nec enim rarum in Florent. Pand. omitti aspirationem. Sic *omo* pro homo, I. 5. §. *ult. De rescind. vend. oc casu* pro hoc casu, I. 8. circa fin. *De peric. anc.* pro hanc l. 4. in *fi. De in diem addict.*

71. CAMILLUS BORELLUS (a) *De regis Cathol.*
præstant. c. 74. nu. 26. &c.

Alterum vero & secundum inventum in eadem civitate Amalphiae fuere legum & Pandectarum volumina archetypa, — contra quos ac Scalenses, Ravellenses cum Pisani bellum gererent, et victoriam reportarent, ut bellifortuna tulit, inter opima spolia hos Pandectarum libros asportavere, quæ, ut par erat, tamquam vesticgal maximum apud ipsos diutius conservata extitere, & Pisanæ Pandectæ appellatæ. Hoc divino munere Pisani privati fuere, dum a Florentinis cum ipsis bellum gerentibus victi fuere, & Florentiæ translati, ubi magna cum veneratione asservantur, antiquissimarum quarundam reliquiarum loco. Et tamen And. Alciatus — quem novissime sequitur Fredericus Scotus in *Consil.* 17. sub *nu. 34. lib. V. to. I.* asseruerunt eadem volumina non illa esse archetypa Justiniani Imp. Hanc tamen opinionem confutabis ex Laur. Valla *Elegantiar. lib. III. c. 1.* dicente illa esse archetypa, nimiumque ipsa laudat, atque extollit. Quod et facit Ang. Politianus — Hieron. Cagnolus, Ferrar. Montanus in *prooem. Instit. &c.* Easdem Pandectas mendosas dixit Gul. Budæus —: et multos Pandectarum litera abuti dixit Anto. Contius — Utcumque tamen res se habeat, sicut divinare potuerunt, illa volumina archetypa esse, sic etiam divinare magis convenit illos, qui archetypas Pandectas minime credunt. Ratione etiam vera conjectari licet, quod cum toto terrarum orbe legum alii archetypi libri non inveniantur, nec alio in loco; tantum abest, ut illos proponamus veros esse. Iis accedit, privatum hominem neminem hoc onus, hunc laborem, hos sumptus erogare potuisse in faciendis tot magnis voluminibus, illisque auro & coloribus assabre fieri. Qui autem Pandectas olim originales five archetypas habent, vel adesse dissimulant, ii in foro, ii in publicum proferrant. Quo vero ad mendositatem, & quantum ad illam attinet, et si non deficiunt, qui illam calumniant, dicimus non admodum difficile esse, ut per tot annorum & sæculorum cursus aliqui fuerint, qui litteram corrumperent, cum hominum quam plurimorum actus sint in dissentiendo positi. Cum præsertim

K k k

octin-

(a) Jctus, Eques auratus & Palatinus.

octinginti sint circiter anni, quibus tot summi Imperatores, tot summi atque sanctissimi Romani pontifices, tot Ecclesiæ Prælati in tot sacratissimis Conciliis congregati, tot Magistratus, tot Patroni, Advocati & causarum Oratores, tot Jurisconsulti prodire, qui forte cæcutierint, hique pauci solummodo in tenebris lumen veritatis inspexerint. Ad quid igitur profuit, tot civiles leges in canones redigere? Quomodo, si alibi nusquam repertæ sunt, iis legibus in iisdem Pandectis reclusis totus fere orbis colla submittit? Et quamquam arbitrer, quod dum Budæus dixerit, quandoque menti habuisse, ut Pandectas emendatiores in publicum prodirent, Jctum eundem numeris omnibus absolutum pro sui ingenii felicitate facturum: sed & alii etiam complures et pene infiniti fuere, ac etiamnum ætate nostra sunt gravissimi viri, qui Pandectas ipsas, si quo egerent, ob scriptorum forte incuriam, suo nitore redderent. Et si qua menda in illis esset, quod vix crederem, hoc Justiniano Principi ac illarum compilatoribus vitio tribui non potest: eorum namque manibus Pandectas minime scribere, sed scribis & amanuensibus id faciendum mandarunt, qui in describendo errorem aliquem committere potuisse piaculum non est. Ab Amalphitanis vero in belli præda inter pretiosiora, quæ capta sunt, Pandectarum hi libri a Pisanis fuere capti, anno D. N. Jesu Christi 1148. Postmodum vero &c. Pandectarum Florentinarum aliqua refert Bartolus — & novissime Dionysius Gothofredus in *Praxi civ. lib. I. tit. 2. c. De exemplaribus*. De his etiam optime Stephanus Forcatulus *De Gallorum imperio lib. IV.*

72. FRID. LINDENBROGIUS *Codice legum antiquar. in Prolegom.*

Unde etiamnum in Galliæ Hispaniæque scholis ob solam æquitatis rationisque præstantiam studiose juventuti prælegitur [jus Romanum], non autem in iudiciis quasi necessario evincens allegatur. Alphons. Rex *I. r. Tauri &c.* Ethercle quis veritatis sedulo amans dixerit, aliud Wernerio five Irnerio concessum, cum eosdem libros diu neglectos in lucem revocaret? Hæc enim Abbatis Ursperg. verba sunt in *Lothario Imp. Eisdem quoque temporibus &c.* Ex hoc fonte Sigonius *lib. XI. De regno Italia*, et si qui alii, hauserunt quæ ea de re narrant: nisi quod nonnulli commentum novum addant, Irnerium quidem e situ ac pulvere jus Romanum reproduxisse, usum autem ejus in foro, abrogatis aliis omnibus legibus, Lotharium iterum edicto publico confirmasse. Hoc quidem illi dicunt: sed rectius faciunt qui illis fidem non habent. In re enim seriæ æque pernitiosum est, ficta stolidè credere, quam falsa confingere. Et vellem sane Edictum Lotharianum aliquis nobis ostendisset. — Sola principum conniventia &c.

73. ANTON. MORNACIUS in *Observationib. ad l. i. §. i. c. De vet. jure enucl.*

Mira ac pene divina tanti hujus operis compositio vel ex eo etiam observabitur, quod cum per annos quadringentos et amplius, ut ferunt, variis in bibliothecis delituisse, quarum aliæ partem, partemque aliæ, omnia denique trunca

trunca et mutila haberent, quod vel constabit plus satis ex glossa ad l. 8r. *Quarebatur.* in verb. *Tres partes.* ff. *Ad Leg. Falcid.* redierit tandem seu postliminio in primæ suæ ætatis gloriam circa annum mcccc. opera nimirum ac beneficio eruditissimi Vueneri, seu Irnerii, — qui tum collecta membratim volumina, aut frustra potius, edidit, effecitque apud Lotharium II. Imp. ut ex his jus diceretur in judiciis Imperialibus. Adeo ut paulo post, spretis sensim ubique gentium reliquis quibuscumque legibus, vocatum fuerit consensu omnium, jus commune. [mox] Et cum solum restaret integrum in Mafitana, vel, ut volunt quidam, Byzantina bibliotheca Archetypum, idque perinde, ut sparsæ reliquæ, neglectum ob suffecta apud Græcos circa annum mccccxxxv. a Leone Philosopho Imp. Basilica, editum et illud tandem est a clarissimo JC. Lælio Taurello, qui impetravit a possessore optimo, Florentinorum duce, Cosma Medico, incomparabile literatis omnibus subsidium, quo nimirum ut fidelissimo deinceps venerandæ vetustatis adjumento supplerentur non modo lacunæ, sed eximerentur etiam ac repurgarentur innumera in vulgatis libris menda, duratura scilicet in hunc diem, nisi divinus ille codex, dictus primum Pisanus ac postea Florentinus, accessisset. Hæc Taurellus ipse, Anto. Augustinus, Contius, Oldendorpius, Carion.

74. FRANC. DE PETRIS *Festivarum lectio.*
lib. III. c. 9. in fi.

Neapolitanas, inquam, verius quam Florentinas Pandectas dixerim, prima nimirum origine inspecta; Neapolitanis enim datum fuit tantum opus primum servare, a quibus sub Innocentio II. Pontifice Pisani interbellandum, a Pisani demum Florentini clepsere, ut latius in Historia regni Neapol. retulimus.

Historia Neapoletana del medesimo lib. I. cap. 6.

E qual tempio delle scienze, e delle buone arti hebbe Napoli in privilegio di serbare e custodire l'anticchissime Pandette delle leggi Romani, tesoro della ragion civile, e della moral Filosofia. Onde Pandette Napoletane debbonsi piu dirittamente chiamare che Fiorentine, sicome nelle mie Lettere Festive ho dimostrato: percio che a Napoletani furon fin dal lor bel principio concedute: tuttoche non so' per qual fortuna passassero poscia a' Pisani, qual' hora ne vennero in Napoli a favor d'Innocentio II. Pontefice contra i re Ruggieri, e finalmente da Pisani, a Fiorentini, che di tanto tesoro hoggi si vantano, sicome ne lascio scritto Lorenzo Buonincontro (1), seguito dall' auser della Cronica di Gambacorti, e dal Summonte (2).

in detta Histor. lib. II. in princ.

E sopra ogn' altra cosa di molta consideratione sembra, che fin da tempi antichissimi si serbassero in Amalfi, metropoli della Riviera, le legge de, Romani, dette Pandette,
K k k 2 *tesoro*

(1) Nel. Istor. del regno. (2) Summo. lib. I. c. 4.

tesoro della ragion civile, come fra gli altri scrive Carlo Sigonio (1), benché altri dica in Napoli, come narrammo. [Vide pag. 26. in med.]

75. FRANC. BROËUS in *Historia juris chronologica ante Institut.*

— eoque consilio latina [lingua Justinianus] utebatur, ut omnes populi, qui quondam imperio Romano parebant, uterentur.

Sed consilio exitus defuit. Nam nec Romam, nec in Italiam quidem, latinæ linguæ propriam sedem verosque penates, nec vivo Justiniano, nec multo post, Pandectæ pervenerunt. Sed dum jurisprudentia Justinianea, aut postea Basilii Imperatoris, in Græcia aliisque regionibus imperii Orientis in scholis docebatur, & in foro observabatur, Romæ & in Italia partim Gothorum leges, partim quædam jurisprudentiæ Romanæ fragmenta in controversiis disceptandis servabantur. [aliquanto post] Sexcentis annis a Justinianei operis promulgatione, expulsis Longobardis a Lothario anno mccccvi. (quos demum Fredericus fugavit anno mclviii.) ab eodem ductu Innocentii II. Melfi — reperit Pandectarum antiquissimum illud exemplum, quod ut Palladium ex alto lapsum esse videtur, &c. Quod quidem exemplar est ipsius Tribonianii prototypus, in ipsa Græcia scriptus, in eam Italiæ partem delatus ab aliquo hanc regionem Justiniano nomine administrante. Ea enim Italiæ pars diu post cæteras in potestate Græcorum Imp. duravit, in qua etiam Synopsis Basilicæ reperta, alique Græcorum magistratuum vestigia occurrunt. [tandem] Præterea in veteri exemplari capita uno tenore continuoque spiritu scripta quamvis longissima, nulla nota intercisæ erant, propter magnitudinem ab interpretibus distincta sunt sectionibus, ut inquirentibus facilius occurrerent. Sectionum autem notæ parægraphi dictæ. &c.

76. CASPARUS BARTHIUS *Adversarior.*
lib. II. cap. 5.

Non quod non maxima quæque Florentinis illis membranis tribuamus, sed quia et in illis exscriptorum manus peccare potuit, quam, etiam eruditissimam et subactissimam, in assequendis litterarum ductibus obsolescentis impingere posse manifestum est iis, qui vel semel aut unius codicis antiquitatis tam altæ collatione horas aliquas infumere voluerunt. [& ad fin. cap.] Præterea illud vel, quod tantas in hoc capite turbas dedit, aliquoties repetitum in eodem, nullo negotio fascinavit aures librarii etiam majorum gentium, siquidem omnino et in codice illo Florentino superest, & ipse ille codex meretur auctoritatem tantam, quantam illi perique doctorum tribuerunt.

Idem

(1) Sigon. de regno Ital.

Idem *lib. XII. c. 19.*

— cum B & V. veteri Romana scriptura sæpe commutentur, ut mille locis vel solæ Pandectæ Pisanae demonstrant.

Idem *lib. XLIV. c. 14.*

Sic autem exaratum fuisse antiquitus puto: *Tuo igitur illustris libellus iste dedicatur nomini.* Litteræ enim grandius scriptæ repetendæ sunt, et ita collocandæ ut *ad vir* efficiant. Atque hoc genus scribendi sæpius in Pandectis Florentinis videas.

[Paria habet Barthius *lib. XVIII. c. 13. lib. XXVII. c. 15. & XLIII. c. 25.*]

77. CHRISTOPHORUS RICCIUS, *Vindiciarum juris præmissa adversus novatorum affanias et corruptelas c. 4. ad fin.*

Florentinum exemplar, cujus præ reliquis codicibus ac libellis princeps est auctoritas.

Id. *c. 6. ad fin.*

Nam & Norici libri Florentinis sua cedunt sponte: & qui in subsidium jactantur manuscripti, incerti sunt status.

78. NICOLAUS HENELIUS *De veteribus Jure consult. c. 2.*

Florentina ergo lectio heic merito præferenda: ut quæ alias quoque (vel propter egregium illud duorum JCC. — exemplum, qui in concertatione quadam ad Florentinum cod. tanquam ad sacram, quod ajunt, anchoram confugerunt —) quia ceteris vetustior, ob id et venerabilior, juxta Corasium, Cujacium, Gothofredum et alios censetur. Et si tamen, ut verum fatear, libri illi tantum auctoritatis vix merentur, quantum apud plerosque, etiam doctissimos, obtinent: quia nimirum deteriori jam ævo scripti, cum multum barbariei linguæ Latinæ adhæsisset: ut proinde eo facilius exscriptorum, quibus sacra illa edicta committebantur, manus peccare potuerit —. Unde quidem, si ex vulgari lectione pugna vel absurditas non prodeat resultatve, tum a Florentina lectione quandoque recedere melius esse ac tutius Goeddæus ipsemet affirmat.

79. EMUNDUS MERILLIUS *in tres libr.*
ex Cujac. c. 13. (a).

Expenfis autem lectionibus variis in libris Digestorum, Florentina, Norica, in MSS. codicibus qui penes nos sunt, et quos alibi vidisse contigit, lectionem Florentinam certiorē esse agnovimus, et a qua non sit temere recedendum. [et mox] Nobis quidvis potius tentandum est, quam ut ad immutationem lectionis accedamus.

Idem *ibid. c. 14. (b) in fi.*

Cum igitur Patres Ecclesiæ et scriptores extrarii mutandam non esse lectionem contendant, equis illi succenseat, qui in libris Juris lectionem Florentinam, ut antiquam, ab immutatione vindicant?

Id. Merill. *ex Cujacio lib. III. qui est Defensar.*
lection. c. 18.

Utramque lectionem agnovit Accursius, et utraque rationem habet: nec interest, hoc vel illo modo legeris: sed tantillum Florentinam mutare religio est, cum defendi possit.

Id. *cap. seq.*

Ita ergo lectio Florentina ab emendatione merito defendi potest. Ne vero quis miretur nos minutias istas emendationum consecrari, quæ nec contemnendæ sunt, et gravioribus inquirendis causam præbuerunt.

Id. *c. ult. in extremo.*

Istæ sunt lectiones defensæ ex libris Florentinis. &c. [Vide pag. 210. ad fin.]

80. PAGANINUS GAUDENTIUS *Epigramma-*
tum novor. epig. 100. PISAE.

Me duce Pandectes victa huc migravit Amalfi.
 Pandectes, quo nil sanctius orbis habet.

81. JA.

(a) Quod inscribitur, *De Florentina lect. defensa.*

(b) Cujus hæc epigraphæ est, *De non mutandis lectionibus.*

81. JACOBUS GOTHOFREDUS in *Historia seu progressu Juris civ. c. 9.*

Sed commodum accidit, ut circa ea ipsa tempora, quibus jam omnis nitor jurisprudentiæ Justinianæ ferme decoxerat, salutari quodam sydere et divina virgula — medio quasi seculæ duodecimo A.D. mcxxxvi. opus Justinianicum in Occidente efferrī cœperit. Exactis quippē a Lothario Imp. II. Saxone ex Italia Normannis, &c. repertum antiquissimum illud exemplar et Jurisprudentiæ ancylæ Pandectarum, quod Pisani &c. (a). [paulo post] --- Et illud scire interest, seculo demum superiore, posteaquam veteris historiæ, linguarum, & humaniorum litterarum studium renatum est, simul & Jurisprudentiam meliori fato excitatam. Nam cum antea soloci filo, et jejuna atque aspera interpretum opera jus tractaretur, sine ullo historiæ aut philologicæ cognitionis lumine, qua destituti ubique passim impegere, Accursii glossam ceu fundum Jurisprudentiæ sequi et enarrare tum contenti, textu jam pene neglecto, & abolitis pene libris Justinianis, exorti certatim qui Jurisprudentiam ab his impolititis vindicarunt, tum scriptis, tum ipso textu instaurato, et in his Pandectis Florentinis eductis.

Id. Gothofr. *Commentario in tit. De reg. jur. ante XIam Regularum collectionem.*

Quæ quidem partium luxatio cur evenierit, quæri potest. Putet quis id eodem vitio factum, quo Lælius Taurellus et Anto. Augustinus paginas quasdam extremas Pandectarum Florentinarum misere disjectas fuisse memorant, quod etiam alibi, veluti in Nonio Marcello evenisse observant viri docti, et exinde quoque hunc errorem hac parte natum: de quo certius aliquid dicere possem, si, quod semper in votis habui, optimarum Pandectarum Florentinarum inspiciendarum mihi copia daretur: quod amplius per ætatem sperare non licet. Semper enim mihi visum, posse me ex iis, ut hanc in rem, ita ad alia complura aliquid exsculpere, quod forte aliorum oculos fugisset, uti vix unquam frustra MSti, bonæ præsertim notæ, inspiciuntur ab his, quibus hæc res curæ cordique est: quod ipse propediem ostendam in Cod. Theodosiano.

82. FRANCESCO CAPECELATRO *Historia di Napoli lib. I.*

Chiamavansi allora le Pandette Malsitane, con ciò fosse cosa, che in Amalfi si conservassero per opera d'un mercadante paesano, che ritrovandole a caso in terra straniera le havea comperate e donate alla sua patria, benchè già disusate in Italia, ove sotto altri statuti, fatti e da Goti e da Longobardi e da altri popoli barbari, che l'avegn signoregiara, si vivea. Ma Lotario, scorgendole vera norma d'ogni buon costume, le fe da Irnerio, Fiorentino, homo in tal mestiere non meno arveduto che savio, rivede-

re, &c.

(a) Gothofredus in plerisque verbotenus Broëum est secutus.

re, e riporre in uso, con farle leggere nelle pubbliche scuole. &c. Fa mentione delle Pandette Pisane Roffredo Epifanio Beneventano, dalla chiara e nobilissima schiatta degli antichi Duchi di quella città, e consigliere di Federigo II.

83. LEO ALLATIUS *Animadversion in antiquitatum* *Etrusc. fragmenta* nn. 34.

Et ne longius abeam, Pandectæ Florentinæ dicto (a) fidem faciant, quas archetypas esse Politianus, Antonius vero Augustinus, Franc. Balduinus, & alii non ita antiquas esse opinantur. Eæ majoribus, capitalibus scilicet, characteribus, --- scriptæ sunt. Et quamvis Augustinus asserat, post aliquot annos quam Justinianus e vita migravit, ab aliquo studio menda sublata atque correctæ ad alterius exemplum, nihilo minus, si Politiana cerrimo judicio standum est, scribentis, quibusdam etiam, saltem in præfatione, &c. [vide pag. 8.] colligo ad Justiniani etiam tempora non exscriptoribus tantum, sed meditantibus & generantibus literas capitales, non quas nunc nos frequentamus, in usu fuisse. An etiam Tribonianus vel Justinianus ipse, cum meditata chartis tradebant, ad fastum & magnificentiam scribebant? tantumque otio abundabant, ut, quod unius horæ curriculo exarare cum minusculis poterant, diei potissimam partem in capitalibus hinc effingendis consumerent?

84. HERMANNUS CONRINGIUS *De origine* *Juris Germanici*, c. 21. in fi.

Neque enim Pisani tanti fecissent illud Pandectarum volumen, si non jam tum magno in pretio haberi cœpisset Romani veteris juris auctoritas. Neque Lotharius donasset Pisani Pandectas, quæ sine disciplina Romani juris minime profecto integra est, si Bononiæ juris illius scholam habendam constituisset. Scilicet si Bononiensium doctorum conjecturæ credimus, aut etiam Alidosii ac Bonifacii narrationibus, jam ante cœpit Bononiensis illa juridica schola, quam Pandectæ sunt translatae.

85. INNOCENTIUS CIRONIUS *Observationum* *Juris Canonici lib. V. c. 5. (b).*

In hoc tamen fallitur [Abbas Urspergensis], dum ait id Vuernerium fecisse ad petitionem Mæthildis Comitissæ, quæ antea vita functa erat, anno nempe 1115. cum Lotharius imperare cœperit anno tantum 1133. Memorandum tamen est, quod refert Sigonius, Pisanos post expugnationem Amalphitanæ civitatis anno 1137. nihil sibi ex omni præda urbis a Lothario Imp. reservasse, nisi Pandectas.

(a) Ad probandam videl. Mureti assertionem, qui ad Senecæ *epist.* 40. ait, Omnia scribebant veteres iis litterarum formis, quas hodie majusculas vocamus. ita Muretus. Sed hanc rem Mabilonius atque alii non ita generalem esse ostendunt.

(b) Quod caput inferibitur, *De restitutione legum Romanarum*. Confer quæ diximus *lib. I. c. 7. & lib. III. c. 2.*

Pandectarum Juris civilis volumen, priscis admodum literis exaratum, &c. I-
mo, quod majus est, vix mihi persuadeo, Jus civile tandiu latuisse: nam et
ipse Jvo libros Pandectarum citat *epist.* 99. & ipsas leges Romanas, *epist.* 134. sed
et alii plerique, qui floruerunt ante Lotharium & Vuernerium. Ita ut facile exi-
stimarim, tandiu delituisse Jus Romanum, id est, ab usu recessisse in Italia,
quandiu Gothi & Longobardi & Franci eam occuparunt, vel, ut Genebrardus
loquitur, dilacerarunt: non vero ut dicamus illud Jus in sola Apulia recondi-
tum, ac in aliis terris ac provinciis deperditum fuisse: imo probabilius est Vuer-
nerium pene extinctum excitasse (*quod dudum neglectum fuerat, nec quisquam
in eo studuerat*, inquit conceptis verbis dictus Abbas Ursperg.) et a Lothario
obtinuisse, ut legendum publice in scholis edicto sanciret, quod strenue execu-
tus est, & lites posthac ex legibus Romani judicari, et per JCtos interpretes in
academiis Romæ & Bononiæ legi jussit. Cui favit constitutio Innocentii II....
Vuernerius Jurisprudentiam Constantinopoli didicerat. [& reliqua]

86. MARCUS ZUERIIUS BOXHORNIIUS in

Historia universalis sub Lothario II. Saxone.

Id interim in eo vel inprimis laudandum omnes deprehenderint, quod per
Longobardorum et Francorum irruptiones quasi extinctas & perditas Romanas
leges velut e situ produxerit, atque iis robur suum restituerit, usus eam in rem
opera industriaque Irnerii Juriscons. (Wernerum vocant alii) qui ea tem-
pestate celeberrimus, a barbaris in vestas consuetudines ac iniquos mores ex ve-
teri Romano jure, cui cognoscendo totum sese Constantinopoli dederat, emen-
davit, Romæque atque item Bononiæ, idem illud aliquamdiu docuit. Ac sic
quidem & auctoritate Lotharii & singulari inusitataque Irnerii industria abolitæ
prope sepultæque Romanæ leges vires ac quandam quasi juventam nunc rece-
pere. Sed in hujus laudis gloriæque consortium fœmina etiam illius ævi clarissi-
ma venit. De qua Aventinus *Annalium Bojorum VI. Wernherus quoque Jureconsultus*,
rogante atque jubente Mathylde &c.

87. ARTUR DUCK *De usu & autoritate Juris civil. lib. I. c. 5. §. 13.*

Post has vero tenebras scientiarum omnium ea fuit felicitas juris Romani, ut
cum ipso in lucem extracto — ceteræ scientiæ omnes revixerint, quod ac-
cidit sub Lothario Saxone Imp. Occidentis circa annum MCXXVII. quo &c

Idem eod. lib. I. c. 4. §. 10.

Illud tantum restat de libro Pandectarum, cum sæpe dissentiant in scriptura li-
brorum, qui in manibus omnium sunt, solet quaeri, ex quibus libris veritas pe-
tenda sit, cum alia sit editio Pandectarum vulgaris, qua Doctores antiquiores
post Irnerium usi sunt; alia Haloandri, quæ Norica dicitur, quam ille confecit
ex libris Bolognini & Politiani, qui tamen profitentur se emendasse librum suum

L 11

ad

ad exemplar Florentinum; et tertia Florentina, ex illo Pandectarum libro, qui primo a Pisani, postea a Florentinis acquisitus, in summa apud omnes veneratione habetur. De quo libro etsi vehementer agitur inter viros non juris modo, sed et omnium litterarum peritissimos, utrum sit ipse liber archetypus exaratus mandato Justiniani, an ex eo sub Justiniano vel brevi postea descriptus: Politiano asserente, eum esse Justiniani archetypum, dissentientibus Anto. Augustino, Jaco. Cujacio, Andr. Alciato, Anto. Contio (1), & aliis existimantibus non fuisse Justiniani archetypum, sed transcriptum ab alio exemplari post Justiniani mortem, multique in codice Florentino errores deprehendere conati sunt (2). Illud tamen communiter receptum est, ex libro Florentino omnes qui hodie existant Digestorum libros fuisse conscriptos, et ad eum in omnibus juris controversiis esse recurrendum.

88. JOH. JAC. WISSENBACH *Exercitat. ad Pand.*
Disp. 33. ad l. 69. Pro sociis lib. 8.

Quartam difficultatem quod attinet, a lectione Florentina hic non esse recedendum judicamus. Minime sunt mutanda, quæ interpretationem certam semper habuerunt, l. 23. *D. De legib.* Alibi certe mendosam esse lectionem Florentinam ultro largimur, ut in l. 15. *D. De donation. l. 34. §. 4. De jurejur. l. 9. De divers. & temporal. præscr. l. 21. §. 2. De action. emp. l. 20. §. Eum qui. Qui testam. fac. poss.* Donell. VI. *Commentar. 7.*

89. JOACHIMUS HAGEMEIUS *De authorit.*
Juris. civ. & canon. c. 4.

Florentinus liber in glossis non infrequenter citari solet sub nomine Pisani. Pisis enim servabatur olim, ex Mafitana civitate Apuliæ eo delatus, antequam cum ipsa urbe venisset in potestatem Florentinorum. Liber hic repertus est præsentibus Marfilio Ficino et Petro Bernardo Bernhardis, ut ex subscriptione apparet, quæ facta est anno mccccxxxxvi die 1x Aprilis, quem ex singulari gratia Magni Hetruriæ Ducis non semel inspexi. Servatur ibi extra bibliothecam Medicæ, inter vasa aurea et argentea Serenissimi Ducis, &c. [mox] Ipsum autem archetypum et Justiniani ætate scriptum esse censet Politianus in *Miscell. c. 41.* cui ego non possum assentiri, cum in hoc ipso Codice hujus rei nullum vestigium superfit. [postea] Codex Florentinus non immerito præfertur vulgatis exemplaribus &c. [Vide pag. 209. ad fin.]

90. ÆGIDIUS MENAGIUS *Amoenitatum Juris*
civ. c. 4. ad fin.

Sed cum in laudata l. 10. *De just. & jure, tribuendi* quoque agnoscant Pandectæ Florentinæ, in quibus nulla est per numeros divisio sectionum istarum, quas
 Græci

(1) Frider. Scot. *conf. 17. lib. V.* (2) Aug. *lib. I. c. 1. & lib. III. c. 3. Faber lib. II. Semestr. c. ult. Cont. lib. I. Disp. 6.*

Græci vocant *Συδάρια*, paragraphos vulgo appellamus, nunc sane *ἰνέξαι*: ut qui cum Cujacio a scriptura horum librorum, quos Justiniani ipsis autographum Ang. Politianus existimabat, et a quibus cetera manasse exempla volebat Ant. Augustinus, non temere recedendum existimem.

91. JOH. FRED. GRONOVIVS in *praefat.* ante
Livium.

Ab iisdem [Puteanis fratribus] in bello Punico secundo cynosura nobis fuit liber, quo de Tito Livio nihil nec antiquius nec sanctius Europa custodit, majusculis literis, & plane qualibus clarus ille Florentinus ex Pisano Pandectes, exaratus.

92. PETR. LAMBECIVS in *Commentar. de biblioth.*
Cesar. Vindobon. lib. I. c. 19.

Quamvis igitur omnia, quæ in talium amicorum comitatu spectavi, jucundissima mihi fuerint, nihil tamen, ut verum fatear, æque me affecit, quam vetustissimum illud et toto terrarum orbe celebratissimum Pandectarum sive Digestorum exemplar in membrana (1) scriptum, quod primum quidem, ut antiqui Pisano Annales referunt, Amalphi supra omnem memoriam fuit asseratum; deinde autem anno æræ Christianæ MCCCXVII, in Pisano devenit potestatem, cum ii &c. Vidi venerandum hoc antiquitatis monumentum &c. [Vide pag. 10. in med.] Nam quod ad ipsam Imperatoris Justiniani ætatem exemplar hoc Pandectarum non sit referendum &c. [Vide pag. 124. post med.]

93. JOH. LOMEIER *De bibliothecis c. 9.*

Hæc (a) quoque fuit summa votorum Georgii Conradi Crusii, &c. Vehementer hic dolebat, paucorum opera excussum esse *ἀντίγραφοι*, in quo tam multa multis observari potuissent. Ideoque reip. et omnium quibus jus cordi est, interesse judicabat, illum librum curatius evolvi.

94. ULRICUS HUBERUS *Digressionum a lectionibus*
Justinianæ, par. II. lib. I. c. 1.

Nam, quod in primis huc pertinet, &c. [Vide pag. 144. in med.] nobis constat, quod Florentinum exemplar Pandectarum sit *ἀγχειρον*, non, ut quidam putaverunt, editionis Justinianæ, sed omnium exemplorum, quæ his diebus exstant in Europa, utpote cum nullum exemplar manuscriptum aut editum reperitur, quod inde fuisse descriptum aut derivatum argui non possit, ut evidenter

LII 2

(1) Vide Alberic. Gentil. *Disputat. De libris jur. civ. c. 3. & 4.*

(2) Retulerat proxime ex Thuanio ingens Cujacii desiderum quo flagrabat conferendi codicem Florentinum.

dentissimis rationibus adfirmat Ant. Augustinus *lib. I. Emend. c. 1.* Ex quo manifestum est, [Vide *d. pag. 244.*] [ac paulo post] Non est quod intercedamus, si interpunctiones vulgatæ aliter distinguantur; cum tales, ut *ἀντίτοι* reterunt, in Florentino nullæ vel paucissimæ existant. Deinde si probari possit, editores Florentini exemplaris fugisse nonnulla, quæ secus ibi, quam ab illis proditum est, habeantur, ea sane tutissima hujusce criseos ratio fuerit: sed id genus varietates dari paucas credi consentaneum est. [Dignum est hoc Huberi caput, quod totum legatur]

95. CLAUDIUS DAUSQUIUS *Antiqui novique*
Latii orthographia, pag. 12. (a).

Pandectarum Florentinarum seu Pisanarum auctoritatem nec elevo, nec fidem ubique amplector. Ita judicium ubique opus. Ecquis enim sequatur scriptum habentes locis prope infinitis *Adpulerit, Relinquerint, Relinquisent, Contingerunt, Obtingerunt, Confunderant, Rescinderant, Rumperit, Rumptum, Accederat pro Accesserat, Decederit pro Deceperit, Tulisse* geminis udis, nam si antiquitatem respicis, illa *Tolo* scripsit, seu *Tulo*; si seculum recentius, *Tollo* quidem illud, sed *Tuli, Tulisse* semper uniformiter. Item *Oblinuerit*, aliaque in *Parenga* Brissonio collata. *Partos* pro *Parthos* ejus seculi more, quo nondum Pandectæ, vel nomine tenus, cognitæ erant. &c. Boëtius Epot, Academiæ Duacenæ lumen, eas Græculi aliqujus manu exaratus suspicatur, audetque non sequi eas exarando *Posthumus*. [& mox] Non sunt ergo de Cujacii sententia archetypæ, qui rursus *lib. VI. c. 23*: earum retegat imperfectionem. De quibus politissimi Politiani testimonium fidemque præteritam nolui. ille *Miscellan. c. 41. Atqui volumen ipsum Justiniani &c.*

96. JOH. FRIDER. BÖCKELMANNUS in *Pro-*
legom. ante Pand. §. 4. nu. 1.

Inter varias plurimasque editiones — optima est Florentina, quæ et a locis, quibus edita fuit, Malsitana et Pisana appellatur. Hanc Taurellus, postquam integrum decennium manuscripto Florentino (quo nullum antiquius est aut integrus) ad hoc usus fuerat, anno MDLIII summa cura edidit. Neque tamen omni exceptione majus est hoc exemplar. Nam et ipse scriptus codex suas lacunas et vitia habet, et, cum interpunctionibus careat, non paucis erroribus occasionem dedit: et sunt qui in Taurello desiderant, quod nonnulla omiserit, nonnullaque mutarit. Gentil. *De libris jur. civ. c. 3. & 4.* Hinc etiam Florentina lectio non uno loco mendosa est. &c. Donell. *VI. Comment. 7.* Wissemb. ad l. 69. *Pro socio*.

97. JOAN. DOUIATIUS *Historia Jur. civ. Romanorum c. 7. nu. 10. & 11.*

Jus igitur a Justiniano compositum in Occidente (saltem extra exarchatum Ra-

(a) Proponitur ibi *Prolegomena de Pandectis Pisanis seu Florentinis*.

Ravennatem) fere incognitum latuit per sex propemodum secula. Quamquam enim Carolus Magnus, &c. [Confer Vultejj testimonium supra num. 59.] Emerfit tamen e latebris tempore Lotharii Saxonis, Imperatoris Germanici, cui cognomen Aleatori, circa annum Christi MCXXXVII. Eo tempore &c. Antea quidem non omnino incognitum, etiam in Gallia, fuisse jus illud Justiniani, vel ex Ivone Carnotenfi probari potest, qui cum circa annum MXC in vivis esse desierit, nonnulla ex ejus libris transfudit in suum Decretorum opus. Vulgato Pandectarum opere, *Wernherus* (Innerium Itali dixere) &c.

Idem *cap. 9. nu. 13.*

Ab eo [Franc. Marfio] hoc accepi, legum interpretandarum præceptum certissimum, quoties Florentina et Haloandri editiones cum vulgata five Accursiana conveniunt, nihil sine temeritate mutari posse; alioqui *caruiscinam* aiebat legum esse, non interpretationem.

98. HENR. NORIS in *Cenotaph. Pisanis dissert. II. c. 17.*

[Vide pag. 85, ad fin.]

Idem *dissert. IV. c. 3.*

Denique in Pandectis MSS. quae in gaza Magni Ducis Etruriae diligentiori custodia servantur, non semel accusativus pluralis eorundem nominum tertiae declinationis in IS effertur. lib. VIII. tit. I. l. 8. *De servitut.* legitur: *licet per partis adquiri non poterit. &c.* Ceterum cum haec duo volumina a victrici Pisanorum classe Pisas delata fuissent, ac in minus eruditi J. C. manus incidissent, hic [in l. 16. §. 6. *De publican. & vestigalib. ne decipiat profiteri nolentis*] literae majusculae I in syllaba ultima tria puncta ad latus addidit, ut E litera designaretur. Insulam tamen correctionem alienum atramentum manusque recentior ostendunt, uti Laurentius Theodorus Gronovius Jo. Friderici F. adnotavit. Profecto Taurellus Pandectas ad aureum hocce autographum emendans, spuria correctione reiecta, eosdem accusativos per IS extulit.

Idem *ibid. c. ult.*

In Pandectis ante mille annos et quod excurrit, majori Romana litera exaratis, ubique legitur *solemne*, &c. [Vide pag. 86.]

99. JO. BAPT. DE LUCA, Cardinalis, *De servitut. predial. disc. I. nu. 11.*

— licet de mandato Justiniani Imp. per Tribonianum, Theophilum et Dorotheum circa annos Domini DXXIX. ad DXXXVI. Legum civilium compilatio

prodierit, — nihilominus de eo tempore ob Gothorum et Vandalorum incursionem, satis modica erat Imperatoris potestas in Italia aliisque provinciis adjacentibus, illaque modica, quam ex Narsetis ac Belisarii, ejusdum, opera habuit, circa ejusdem Justiniani finem cessavit ob novam incursionem Longobardorum, qui Italiae longam dominationem obtinuerunt. Unde dictae Leges — licet ad has partes traductae, attamen vel nunquam receptae fuerunt, vel ob diversas dominationes abolitae, ita ut per septem circiter saecula, praesertim in Italia, illarum notitia vel observantia defuerit, populi autem vixerint vel cum legibus Longobardorum, vel cum jure municipalibus singulorum locorum usque ad annum MCXXV. sive juxta aliam opinionem MCXLVIII. quando per classem Pisanorum casualiter istarum Legum corpus inventum fuit in excidio Amalphitanarum civitatis, ad quam incertum est an illud introductum esset de temporibus Justiniani, vel potius vetustum moderniori tempore per Amalphitanos mercatores, illas orientales partes nimium frequentantes, ut liquet ex Baron. Tracagnot. aliisque Chronistis, et ex nostris Borell. *De praesent. reg. Catholici, c. 78. a nu. 26.* ad fin. Forster, in *Histor. jur. civ. lib. III.*

Qua inventione sequuta, cum ex opera Innerii aliorumque illius saeculi eruditorum Leges praedictae cum aliqua emendatione vel suppletionem in partibus per tineas corrosas editae essent, populi, asininis Longobardorum vel ineptis municipalibus legibus vivere assueti, videntes istas adeo rationabiles et bene ordinatas, paulatim eas usu recipere coeperunt, ita ut non ex auctoritate Justiniani Imp. ut aliqui legulei credunt, sed ex dicto moderno voluntario populorum usu dictas Leges hodie habeamus, et ex quibus ad Hispanias quoque exemplis transmissis Ferdinandus nuncupatus Sanctus, et Alphonsus ejus filius cognomento Sapiens, Reges Hispaniarum, *Leges Partitarum* composuerunt. — Et quamvis plerique velint, praesertim Forsterus ubi supra, post editionem praedictam prodixisse edictum Lotharii Imp. super earundem legum observantia, &c. [Similia repetit tractatu *De testament. discursu 25. nu. 21. De fendis disc. 2. nu. 5. & disc. 36. nu. 11. & De regalib. disc. 161. nu. 26. in fi.*]

100. JOH. MABILLON *De re diplomat. lib. V.*
tab. 6. *Scripturae saeculi VI.*

3. Ex Pandectis Justiniani Florentinis. — Ejusmodi scripturam Pisanam appellant viri docti, qui eas viderunt, atque archetypas existimarunt. — Satis de Pandectis illis, quae modo Florentiae in palatio veteri custodiuntur, monstranturque sine funeralibus, sed non sine permisso Principis, ut eruditus Magliabecus litteris suis mihi contestatus est.

Id. Mabillon in *Musaeo Italico* ad diem 16. Aprilis
1686.

Pandectarum duo egregia volumina cum Magliabeco examinavimus in palatio Magni Ducis. Haec volumina formae sunt prope quadratae, ita ut altitudo duobus tantum digitis latitudinem superet. Operculum ex ligno villosum sericum rubei

rubei coloris, atque emblemata ex argento in medio et quatuor angulis ornant. Characteres sunt quadrati et mediocris formæ; vocabula sine abbreviatione ubique et absque commatis simul colligata. Quælibet pagella in duas columnas, quæ singulæ versus quadraginta quinque continent. Prima singulorum versusum vocabula passim minio descripta sunt. Littera S plerumque in medio vocabulo ceteris major est. Litteræ hoc fere modo formatæ sunt. &c. Primum volumen definit in libr. xxix. atque adeo secundum incipit a lib. xxx. In fine prioris post sex versus Græcos, quibus Justiniani opus ac Tribuniani commendatur, ab Ang. Politiano relatos, recenti manu Christophorus Landinus secretarius subscriptis, & post eum Marsilius Ficinus, die 9. April. an. 1494. se interfuisse, dum epigramma reperiretur.

101. LAUR. THEOD. GRONOVIVS in *dedicat.*
ad *Anto. Magliabeq.* ante *Emendat Pandectarum.*

Anhelantem in me observabas sitim ad usurpandos propius penitusque sacratissimos illos Romani juris Pandectas, non per scripta eruditissimorum hominum decantatos magis, quam inter gazas micante auro flammæque imitante pyropo opimas adservatos sancte secureque. Quid multa? Effecisti ut fruerer consummatione voti ultra fidem felicitis, utque clementia Serenissimi & Celsissimi Magni Ducis in palatio veteri, in diæta gemmis auroque et magnificentia regis instrumentis copiosissima, Davide et Hercule janitoribus, utens illas purpureas sittybas rasili auro distinctas per tres quattuorve menses calide tractaverim, et hæc beneficio summi Numinis non tam residua, quam in ditionem possessionemque dignam relata duo volumina ad lubitum meum volverim et inspexerim.

102. FRID. JAC. LEICKHERUS in *notis ad vitam*
Ant. Augustini ex orat. funebri Andrea Schotti.

Olim Pisani Palladium hoc jurisprudentiæ Romanæ, — afferbant: inde a Glossatoribus *litera Pisana* dicta, &c. Recte tamen ab Augustino hunc archetypum aut Justiniani ætate scriptum esse, quod Marsilius Ficinus (quem præsentem fuisse cum iste liber reperiretur, uti Hagemeier. *De auctor. jur. civ. & canon.* c. 4. putat, ratio temporis plane non patitur, nisi Ficinum sæculo xii. quo Pisani eum a Lothario acceperere, vixisse, contra historiæ fidem absurde statuas) Politianus *ep.* 4. et in *Miscellan.* c. 41. Broëus in *Hist. jur. chronolog.* et Steckius in *prefat. ad Observat. anticrit.* aliique volunt, negatur *lib. 1. Emend.* c. 6.

103. WOLFGANGUS ADAMUS LAUTERBACH
ad *Pandectas* in *Prolegomen.* §. 4. nu. 15. 16. 17.

Interpunctiones doctorum potius quam Imperatoris esse constat; propterea nos illis non tenemur, &c. Ex verborum distinctionibus igitur, et interpunctionibus

bus pariter ac legum inscriptionibus, uti superius dictum, quia Contii sunt, infirmum ducitur argumentum. item ex iis quæ in fine tit. *De bonis damn. tit. De interd. & releg.* in l. 15. *Ad leg. Corn. de sicar.* diversis exprimuntur typis, a Cujacio enim ex libris Basilicis sunt addita, et juris autoritate destituuntur. vide Gotho. ad lo. alleg. Alb. Gentil, c. 4. et maxime B. Dn. Par. *Concl. foren. de Exercit. I. ib. 4.* [et postea] — in ipsa Magni Etruriæ Ducis bibliotheca &c. [Vide pag. 69. in fine].

104. ERICUS MAURITIUS *Dissertationum II. De libris
Furti communis horumque usu. num. 9.*

Pandectarum liber, — non quidem ab ipso Justiniano aut Triboniano conscriptus est, ut cum de alicujus loci scriptura dubitaretur, haberent homines quo venirent, quod Ang. Politianus in *Epistolis & Miscellaneis* existimare videtur, reliquis tamen, qui hodieque supersunt Digestorum exemplis, et antiquitate et integritate sua præferri meretur Cæteros enim libros ex his manasse, duorum librariorum errore deprehenso cognitum fuit: &c. [deinde] Interim mendis non omnino vacat liber hic. — Neque ideo tamen, quod manca aliquando, punctisque et lituris notata frequentius, quam optimis libris faciendum erat, scriptura ejus appareat, justa causa fuit Alciato, *Dispunct. lib. III. c. 12.* reprehendendi eos, qui iis legendis diligentior operam impendunt.

105. JAC. GRONOVIVS in *Manethonis Apotelesmatico. um libris, in præf.*

Sed ita nempe absterrendus erat, si quis descriptionem moliri constitueret: Sic clamabat Budæus, Pandectas Florentinas esse lectu difficiles, literis multis in locis exolefcentibus verbisque non interpunctis, ut ex eo repetit Dausquius, in quo etiam enituit aliter opera domestica.

106. JANUS VINCENTIUS GRAVINA in *Ori-
ginib. jur. civ. lib. I. c. 140.*

Iisdem temporibus (a) repertum Ravennæ fuit Constitutionum Imperialium volumen, quod Codex appellatur: indeque ceteros libros juris, immo et Digestorum aliud exemplar in lucem aliqui rediisse putant: nec mirum, cum ea urbs longo tempore Romanis legibus vixerit, et orientali Romanorum imperio obtemperarit. Novellæ vero constitutiones etiam antea per Italiam vagabantur: utque mea fert opinio, multi juris civilis libri, postquam incescit homines cupido recipiendi Romani juris, agniti potius fuere quam reperti: &c. [Vide pag. 241. in med.]

107. JU-

(a) Quibus nempe Amalphi reperti sunt Pandectarum libri.

107. JUSTUS FONTANINUS in *Vindictis diplomat.*

lib. I. c. 7. nu. ult.

Chiffletius insuper adnotavit, literam G esse imperfectam in vocabulo REGIS (loquitur de annulo Childerici) ut quidem est in cunctis monetis Merovingicis: quæ litera prorsus eadem est, quæ in Pandectis Florentinis.

Idem Fontaninus *De antiquitatib. Hortac. lib. I. c. 8.*

nu. 5. & 6.

Sæculo demum sexto vetus ille mos continua priorum temporum serie ductus exulare coepit, dum *epistola* per o, non amplius per u, usurpari inchoavit, ut patet ex inscriptione Reinesiana *classe VI. num. 40.* ubi Flavius Theodorus MEMORIALIS EPISTOLARUM Justino et Justiniano Imperatoribus inscribitur; licet tamen eodem ævo accuratius exarati Pandectæ Florentini constanter ac perpetuo *epistulam* habeant.

108. PETR. DE TOULLIEU *Dissertationum juridic.*

prima c. 9. nu. 2.

Placet in ipsius (a) interpretatione, quod Florentino textui non putet hoc in loco necesse emendatrices, seu, ut ipse loqui amat, *impias* manus inferre. Quod autem id ideo nolit admittere, quia *vel minimum recedere a Florentina lectione* putet esse *nefas*, id vero est, quod ut probem ab animo meo nullo modo possum impetrare. *Virginem* Pandectas Florentinas prædicat, &c. [Vide pag. 206. in princip.].

109. GULIEL. BEST *Ratio emendandi leges.*

c. I. §. 3. & 4.

Jam lippis et tonsoribus notum est, manuscriptum Pandectarum exemplar, quod Pisis allatum Florentiæ etiamnum sanctissime custoditur, aut matrem et originem esse omnium quotquot supersunt codicum &c. [Vide pag. 242. initio].

110. DAN. GEORG. MORHOF *Polybistore to. III.*

lib. VI. sect. 4. §. 6.

— mutata autem non pauca fuisse in editionibus ad autographum Florentinum procuratis notant multi, quæ in aliis editionibus lineolis sunt inclusa.

M m m

vide

(a) Loquitur autem de Nicol. Christoph. Lynkero, antecessore Jenensi: agitque de l. 69. *Pro socio.*

vide Alber. Gentil. *De libr. jur.* c. 4. Optandum sane esset, ut critici, qui tamen et jurisconsulti, serio in istum laborem incumberent, et omnia ista variantia loca diligenter conferrent, unde profecto non exigua redundaret in Jurisprudentiam utilitas.

III. JAC. FRID. LUDOVICI *Historia Pandectarum.*
num. 48.

Quamvis ergo probabile sit, dictas Florentinas vel tempore Justiniani vel paulo post, privata tamen industria, conscriptas esse, de ipso tamen tempore et de ipso Autore nihil certi constat. (Idem num. 55. ait, legum inscriptiones in Pandectis Florentinis deesse. Quo quid sibi velit, non assequor. Nisi forte virum Cl. fefellerit, quæ pluribus fraudi fuit, Ruffardi admonitio, quam retuli pag. 91. in fi.)

II2. HENRICUS NEWTON in *Epistolis* ep. 64.
ad *Joan. Clericum.*

Magnum Etruriæ Ducem, amici cujusdam interioris admissionis interventu, certiore reddidi, quid Batavi eruditi, quid ipsa Jurisprudentia, quid universa demum respublica litteraria, non minus in sui atque Medicei nominis gloriam, quam et in publica etiam commoda ab ipso postulaverint, atque ut ita dixerim, a solita optimi Principis benignitate quodammodo expectaverint quoque, ex nova et accuratius repetita collatione Pandectarum cum illo omnium nobilissimo, si non et Autographo etiam, a Justiniano Imp. pridem, seu in illam Italiæ partem, quæ Magna antiquitus Græcia dicebatur, seu in proximum Italiæ Illyricum transmissio, Mediceo codice. Atque eodem certe animo a Serenissimo Cosmo exceptum, quo majores sui olim, quo et ipse jam dudum, eorundem semper premens vestigia, cuncta præstare solet, quæ ad studia promovenda, ad utilitates publicas spectent: &c. [Vide et pag. 382.]

II3. EVERARDUS OTTO in *Dissertat.* ad l. 27.
§. 28. π. *Ad leg. Aquil.* num. 2.

Neque appendicem hanc agnoscit purissimum Pandectarum Florentinorum exemplar, ad quod in dubio, velut ad ancile, confugimus. Quod autem neque hoc omnibus numeris sit absolutum, sed pariter ac reliqua veterum monumenta foedis scribarum erroribus, barbarorum inciticia et temporis injuria depravatum fuerit, præter ea quæ Donellus habet VI. *Commentar.* 7. vel hic unicustextus ostendit.

II4. CORN.

114. CORN. VAN BYNKERSHOEK *Observat.*
jur. Rom. lib. I. c. 4. init.

Sed in his, quae eadem sunt, facile patior vincere auctoritatem libri Medicei.

Idem *d. lib. I. c. 9. post med.*

Igitur Accursianorum scriptura ne quidem jure subsistit, multo minus inducenda erit contra lectionem Hetruscam, quæ non tantum vincit in pari causa, sed cum defendi possit, contra plurium librorum & hominum auctoritates.

115. CORNELIUS VAN ECK in *Principiis Juris*
secundum ordin. Digestor. (a) sub tit. De orig.
jur. nu. 16.

Pandectarum antiquissimum et accuratissimum exemplar est Florentinum, &c. [et mox] Ex quibus tamen aliisque argumentis, vera non videtur Politiani et aliorum complurium consentiens opinio, esse has Pandectas ipsius Justiniani autographum, ejus ætate et jussu conscriptum. A qua sententia non sine idoneis rationibus recedunt Franc. Taurellus — et Anto. Augustinus —. Qui tamen cum aliis pluribus censent, omnes codices M. S. qui quidem in manus virorum eruditorum venerunt, ex hoc fonte derivatos. Quod ut de plerisque virum esse, ita nec de omnibus affirmandum videtur, si qua Cujacio aliisque idoneis hac de re testibus et judicibus fides. v. Cujac. 2. *Observ. c. 1.* Quis vero adeo in arte nostra hospes est, ut nesciat, hujus instrumenti ope, non dicam plurimas leges, sed ipsum Pandectarum opus, totum quantum est, ab interitu assertum, deinde seculi infelicitate et ineptis Doctorum semibarbarorum interpretamentis depravatum, maximam partem integritati restitutum, & e latericio aureum factum esse? Quo magis inducor, ut credam, quod multorum annorum experientia comprobatum est, esse videl. hodieque in memoratis Pandectis non pænitenda præsidia, unde locis corruptis et desperatis medicina fieri posset. Quæ opinio adeo infederat animo magni Cujacii, ut non vereatur palam profiteri, solam ejus libri usuram, petitioni suæ a Cosmo Mediceo negatam, ad explendum animi desiderium sibi defuisse, in eoque se voto moriturum, cujus tamen eum tandem compotem factum traditur in ejus vita. Hæc tamen Pandectarum Florentinarum fides et auctoritas non est omni exceptione major. Nam et has ipsas nonnullis depravatas esse fœdis librariorum erroribus et nævis, multis exemplis demonstrare in proclivi est. vi. Wiff. — Cujac. — Donell. —

M m m 2

116. CHRIST-

(a) Postremæ editionis.

116. CHRISTFRIDUS WÆCHTLERUS in
Actis Eruditor. Lipsiens. mense Januar. an. 1711.

Virum Cl. Henricum Brenemannum JC. non substituisse in MSti Bynkershoekiani evolutione, sed ad ipsos Florentinorum etiam thesauros juris Romani excutiendos properasse, fere supra vota plurimorum hæcenus fuisse judicandum est. Videbant autem statores Jurisprudentiæ universæ, quos Belgium habet, quosque, qua patet usus legum Romanarum et totius literaturæ, orbis cultior admiratur, non posse repræsentari genuinam Pandectarum Florentinarum, quam jactari ab omnibus notum est, editionem, nisi ab ovo inspicatur membrana illa Tusca, in cujus fidem tot populi a multis seculis consenserunt, sed eam oculis tantum alienis e longinquo sunt venerati. Neceesse est autem propius admoveri tandem, nisi aram veluti Dei ignoti adorandam diutius custodire tantum velit dives opum harum Hetruria. Fiet etiam ut nemine cogitante tunc non pauca inde discamus, ad quæ obhæserè Virorum doctissimorum meræ conjecturæ; dum ex ingenio suo volebant consilium adhibere, ubi ante omnia inspectio fontium opus fuerat. Gaudebunt autem insigniter illi, qui in istis fontibus deprehendent, quæ antea hæriolando ac divinando certo sciri a nemine poterant. Evanescent contra et in fumum ibunt multæ lectiones et emendationes, curiosæ magis quam felices; adeo ut tantum non vim pateretur melior ille codex Florentinus. Fiet etiam ut qui nunc ad oram magno stipantur apparatu, discordes verborum ordines maximam partem rescantur, et sola evidentia textus omnes tenebras antinomiarum vel dispellat omnino, vel indolem mentemque legis a studiis Interpretum, sæpe moleste sedulis, distinguat.

Id. Wæchtlerus in *iusd. Actis* mense Augusto an. 1714.

— spes erat, vidisse ipsum [Clar. vande Water] collationem MSc. Florentini a doctissimo viro Henrico Brenemann non ita pridem optimis auspiciis elaboratam. Hunc enim socium laboris habuisse Italum *κρηματωτον* Antonium Mariam Salvini, qui pari studio etiam Basilicorum libros aliaque Græcorum monumenta cum Legibus civilibus diligenter comparaverit, didicimus ex Diarii Veneti *to. II.* quem laudarunt hæc *Acta* 1710. pag. 468.

117. GERARD. NOODT *Comment. ad Pand.*
parte I. in præfat.

Insuper licuisset mihi uti variis lectionibus, quas ex novissima collatione codicis Florentini aliorumque exemplarium manuscriptorum, ab amico meo, Henrico Brenemann, viro docto & ingenioso, quodam cum desiderio expectat orbis literatus.

118. BERNARDI HENR. REINOLD *De legum inscriptionib. oratio.*

An, quod quidam dubitarent, eæne? [Inscriptiones] veræ et genuinæ essent? et, quamvis negare non possent, Justinianum illas jussisse adponi, cancelli tamen, quibus in editionibus Dion. Gothofredi plurimæ inde a lib. xxv. Pandectarum sunt inclusæ, ipsis suspicionem injicerent, eas in volumine manu exarato, quod Florentiæ adservatur, desiderari, a Contio autem postea adjectas, adeoque non majorem vel fidem vel auctoritatem mereri, quam merentur leges aut constitutiones, quas e libris Græcis descriptas Cujacius vel Contius Digestis inseruit et Codici. At ea quidem nullo fundamento nititur suspicio. Antonius enim Augustinus clarissime demonstravit, qui usquam exstant Digestorum libri, eos ex Florentinis esse propagatos. Si ergo Florentiæ Inscriptiones non occurrerent, qui posset fieri, ut ulli alii libri eas haberent? An quis ex suo ingenio, scriptis veterum Jurisconsultorum pridem amissis, illas restituere potuit?

Id. Reinold in *notis ad Merceri Consiliatorem.*

Gemina est quæstio; prior hæc, An Florentinum exemplar sit ipsum Justiniani prototypon, et ex eo fluxerint libri omnes, quos usquam terrarum habuerunt Jurisconsulti: posterior, An ex illo manarint Digestorum exemplaria omnia, quæ nunc exstant. Priorem negat Ant. Augustinus, posteriorem affirmat, *Emendat. lib. I. c. 1. & lib. III. c. 1.* Franc. Taurellus *epistola* ad Cosmum Flor. ducem, & Anto. Contius *lib. I. Disput. jur. civ. cap. 6.* quorum argumenta non memini adhuc quemquam potuisse convellere. Vide tamen Cujac. *II. Observ. 1.* [et postea] Quod si ita sese habeat, nescio quid solidæ utilitatis præstare alii manuscripti codices possint, quum non reperiatur aliud prototypon, juxta quod hi fuerint examinati & correcti. Nisi quis forte eorum accedat sententiæ, qui putant, iisdem Digesta, quæ jam Florentiæ pridem asservantur, Amalphi fuere reperta temporibus, etiam præter volumen Constitutionum Imperialium, ceteros libros juris, immo et Digestorum aliud exemplar Ravennæ in lucem rediisse. Qua de re vide Gravinam *De ortu et progr. jur. civ. lib. I. c. 140.* Cui opinioni sine dubio ansam dedit Accurs. in *rubr. D. Solutio matrimonii*, sed quam rejecit Augustinus et Contius locis supra adductis. Si quid ergo ex manuscriptis codicibus petitur utilitatis, id forte in eo solo situm est, quod qui emendationem tentat, ostendere queat, non suo sese nimium fidere ingenio, sed & alios ante se in eandem sententiam concessisse.

Id. Reinold in *Disput. ad l. 23. De reg. jur.*

Magni merito fiunt Digesta Florentina, eorumque scriptura præ editionibus omnibus aliis plerumque probatur. Neque tamen &c. [Vide pag. 214. in fine] Ipsi usu id comperimus, esse, ubi vulgatæ editionis lectio Florentinæ recte anteponatur.

119. JOSEPH. AVERANIUS *Interpretationum Juris*
lib. II. c. 28. num. 48.

Non ignoro in Pandectis Florentinis legi, &c. Sed cum vulgata lectio sit consentanea his, quæ supra sunt a nobis demonstrata, non est cur eam repudiare debeamus. Nam, ut ait Goeddeus *De V. S. Ubi nulla absurditas &c.* Quem laudat et probat Brunneman. *De concursu action. c. 3. §. 9.* et multos alios allegat. — Sed admissa etiam lectione Florentina, cui certe plurimum fatemur esse deferendum, tamen id quod volumus, non obscure demonstratur.

120. NIC. PARTHENIUS GIANNETTASIVS
Historia Neapolit. lib. XI.

Pisani vero altera classe sex & quadraginta longarum navium, milite et omni apparatu instructa, vicina litora circumvesti, Amalphim, excensione facta, aggreffi, primo impetu occuparunt, ingentemque ex ea prædam retulerunt: quod vero thesauri loco habuerunt, id Juris civilis Pandectarum ab Justiniano conditum opus fuit, &c. Pretiosum oppido vetustatis monumentum, qui si barbaris amor literarum fuisset, inque captis urbibus eandem curam adhibuissent, plurima antiquorum monumenta, omni auro æstimabiliora, non desideraremus. Sunt qui scribant eos Pandectarum libros Neapoli servatos fuisse, atque ex ea urbe, cujus ab Innocentio custodiam habuerunt, accepisse, et tum pariter Pisanos ædem Neapoli fabricasse &c. At Lotharius, cum videret ex eo volumine Pandectarum — magnam utilitatem imperio futuram, mandavit ut a Vernerio (Innerium alii vocant) restituti in scholis per totam Romani imperii ditionem, explicarentur. Quod Neapoli adeo feliciter successit, ut infinita fere multitudo eorum sit, qui jurisprudentiam profitentur, ipsaque jam copia laboramus: &c.

121. BURCARDUS GOTTHELFFIUS STRUVIUS
Syntagm. Historiæ German. dissertat. XVI.

In eadem expeditione Amalphi, urbe Salerno proxima, an. mcxxxvii. reperit fuit codex Pandectarum, litteris antiquis exaratus, qui Justiniani tempora prope attingit. Hunc Pisani &c.

Idem Struy. in *Histor. jur. Rom. c. 5. §. 7.*

—— manfit apud Italos sub Francis Longobardici æque ac Romani juris auctoritas — usque ad tempora Lotharii. Ita tamen, ut in Gallia potior usus esset codicis Theodotiani, in Italia potior fuit codicis quam Novellarum usus, Pandectarum usu fere abolito. Quo factum, ut istæ per desuetudinem plane jacerent sepultæ, atque Pandectarum codices cum tunc fere et blatis certarent.

d. *ibid.*

Id. ibid. §. 9.

Plures sunt qui dictum Pandectarum codicem illud ipsum dicunt autographum esse, quod publicavit Justinianus, quia &c. Verius tamen Anto. Augustinus, & post eum Joan. Mabillonius asserunt, &c. Licet in hoc facile adsentiar archetypum esse, ex quo reliqua fuerunt descripta. Quare etiam, ubi variantes in editionibus lectiones occurrunt, ad illum codicem recurritur.

Ibid. §. 10.

Vulgaris est opinio, Lotharium Imp., Codice reperto, eundem publice in fora et academias introduxisse jus Justinianum, abrogatis legibus Longobardicis: sed erronea, cum nullus scriptorum rei tantum memoria dignæ faciat mentionem. Factum id fuisset in publicis Ordinum conventibus, qualem Lotharium semel tantum in campis Roncaliis an. mccccxvi. instituit, atque supermanfit adhuc auctoritas legum Longobardicarum. Imerius potius, Bononiensium Jctus, ut ambitioni suæ satisfaceret, novamque doctrinam introduceret, nec Lotharii nec Mathildis auctoritate, privatis saltim curis, jam ante repertum istum Codicem, Justinianum et Pandectas in academiam Bononiensem primus, dum Pepo, qui ante illum hoc fecerat, obscuri esset nominis, reduxit, et dum magno applausu doceret, auditores nactus fuit, quos publica solennitate constituit Juris Doctores, qui eandem doctrinam, quam ab Imerio fuerunt edocti, ulterius propagarent, ex quo sensim in academias foraque fuit receptum.

Idem Struvius *De criteriis MSSorum in Collectan. to. I. dissert. I. §. 20.*

Licet et Romanæ litteræ per characteres Gothicos ita corrumparentur, ut nihil fere de pristino nitore retinerent, Patebit illud ex scriptura Pandectarum Florentinarum, quas non quidem archetypas esse, ad easdem tamen effectas, et statim post Justiniani tempora scriptas judicat Mabillonius pag. 356. Immo quarum antiquitatem notant litteræ connexæ, sine ulla vocum distinctione: quæ multos intermixtos habent characteres Gothicos, alias partim Romano, partim barbaro constat caractere.

122. CAR. AND. DUKERUS in *Orat. De difficultatib. interpretationis Grammaticæ &c. pag. 21.*

Sed hoc utique constat, in vetustissimis codicibus Virgilio Carpenſi et Vaticano, et multum celebratis illis Pandectis Florentinis, ad quorum auctoritatem provocare consueverunt, qui hanc partem Grammatices [Orthographicam videl.] ad certam quasi formulam adstringere conati sunt, nonnunquam quædam sine controversia prave scribi, interdum quorundam tam variam esse scripturam

pturam, ut quæ probanda, quæ rejicienda sit, in dubium venire non immerito possit.

123. CHRIST. GODOFR. HOFFMANNUS in
Histor. Juris Romano-Justianei lib. II. c. 2. §. 9.

Pervenerunt etiam ad nostram ætatem Digesta, licet aliquot pene secula ja-cuerint sepulta cimmeriis tenebris immersa. Lucem denuo aspexerunt Lotharii Imp. &c. Vetustissimum sane est exemplar, licet pro autographo haberi ne-queat: fons tamen et archetypum omnium subsequenter exemplarium com-munitur creditur: hinc non immerito ad illud recurritur, quoties dubia circale-ctionem oriuntur, quamvis mihi in eo caute procedendum esse videatur.

Idem in *notis ad eum* §.

Interim plurimis verosimile videtur, nullum antiquius exemplar esse Florentino, nullum integrius atque præstantius. Inde autem nondum concludo cum quibusdam Viris doctissimis, semper tenendam esse lectionem Codicis Flo-rentini, et ab omni correctione abstinendum, *ab illius lectione tanquam a signis ducis, sub cujus auspiciis militatur, nunquam esse recedendum, omnesque explicatio-nes mutationesque ad illum codicem tanquam normam certissimam, esse exigendas, uti docet Guil. Best in Ratione emend. leges cap. 1. p. 8.* Cui sententiæ ut non acce-dam, me sequentia movent. *Primo*, omnes &c. [Vide pag. 224.] Haec sane &c. [Vide pag. 242. post med.] [tandem concludit] Extollo operam, quam Viri celeberrimi in legendo hoc Codice et communicandis suis observationibus erudito orbi impenderunt. Immortalem gloriam nactus est Taurellus, qui hunc Codicem publici juris fecit: rem laude dignam fecit Laur. Theod. Jo. Fr. F. Gronovius, qui nobis Emendationes Pandectarum juxta Florentinum exemplar examinatas Lugd. Bat. 1685. dedit. Multa sibi pollicetur humanior jurispruden-tia ab Henr. Brenckmanno, qui, referente Hadr. Relando in *prefat. ad Append. Fastorum consularium*, in Pandectis Florentinis conferendis *tantum opera posuit, et in illis illustrandis etiamnum ita versatur, ut se totum ei conservasse dicendus sit.*

124. ANTO. SCHULTINGIUS *Enarrat. partis I.*
Digestor. in Prolegom. nu. 13.

Ex tribus primariis Pandectarum editionibus, vulgata, Haloandrina, ac Flo-rentina, ultima dubio procul est optima; codexque, ad quem est adornata, an-tiquissimus et optimus omnium. Nullo tamen modo idem ille, quem Tribonia-nus ipse scripserit: imo nec is, unde omnia exemplaria alia, quæ hodie super-sunt, manarint, Cujac. *Observation. lib. II. c. 1.* Multa in Basilicis Græcisque in-terpretibus, multa quoque in vulgata editione reperiuntur inde differentia, ac sæpe meliora: uti notatum quoque a me alibi in *Jurisprudent. veteri Ante-Justi-nian. p. 208.* adeo, ut hic circa constituendam veram lectionem eruditione ac judicio opus sit.

125. Varii.

125. Varii.

Conjunctim hic subicere et in unum locum cogere visum est, qui fere simpliciter auctoritate exemplaris Florentini usi sunt, aut plane descripserunt alios, aut nihil de eo exemplari attulerunt, quod alicujus momenti sit, judiciumve suum non interposuerunt. Tales autem

JO. PIERIUS VALERIANUS in *IV. Georgic. Virgilii.*

HIERONYMUS CAGNOLUS in *Proem. Digestor. num. 74.*

HIERONYMUS MAGIUS *Variar. lect. lib. III. c. 3.*

GASPARE BUGATO, Milanesi, *Historia universale, lib. III.*

GULIELM. MARANUS in *Paratitlis in libros XLII. Pand. sub tit. Pro emptore.*

PETR. PITHOEUS in *Variis lect. emend. et notis ad Quintiliani Declamationes, pag 114.*

GEORGIUS SABINUS, Brandenburgensis, *De Caesarib. Roman. in Lothario Saxone.*

PETR. HEIGIUS in *Quaestionib. Juris, quaest. 7. num. 48. 49. & 50.*

ANDREAS SCHOTTUS in *Oratione funebri super Anto. Augustino.*

THOMAS BOZIUS *De signis Ecclesiae, lib. XXII. c. 9. num. 175.*

SETHUS CALVISIUS in *Chronologia ad an. 1137. & 1200.*

ANTON. POSSEVINUS in *Biblioth. selecta, c. 17.*

LAURENT. PIGNORIUS *Symbolar. epistol. epist. 16. ad fin.*

JOSIAS MERCERIUS in *Vita Petri Pithoei.*

HENRIC. SPELMANNUS in *Glossario.*

LUDOVIC. CRESOLLIUS *Vacationum autumnal. lib. 1. c. 7.*

JO. HENR. ALSTEDIUS in *System. histor. c. 23.*

GIOVANNI BONIFACIO *Historia Tarvis. lib. III. pag. 147.*

GREGORIUS BICCIUS *Rer. quotidianar. in praefat. num. 23.*

SCIPIONE AMMIRATO *Historie Florentinae parte I. lib. I.*

CAROL. SELVAGHIUS, Theologus, *De origine, etymo et praestantia Pandectarum. (a).*

NICOL. ANGEL. CAFARRIUS a Sancta Victoria, in *Syntagmate vetustatis. Quinto idus Augusti.*

ANTON. PEREZIUS *Commentar. in XXV. libros Pandect. initio.*

THOMAS BARTHOLINUS *De legendis libris. dissert. I. IV. & VII.*

CASPAR MANZIUS *Summa Juris publici, sive de ortu & progressu imperii Rom. tit. II. §. 7. num. 2. adde quae habet num. 7. item antea tit. 9. §. 2. num. 74.*

EMANUEL GONZALEZ TELLEZ in *Decretal. tom. III. lib. III. tit. 50. c. ult.*

CAROL. du FRESNE, Dominus du CANGE, in *Glossario infima et mediae Latine voce Litera Pisana.*

LOUYS MORERI *Grand dictionnaire Historique, au parole Amalfi, ou Malfi.*

OCTAVIUS FALCONERIUS in *Inscriptionib. Athletic. pag. 121.*

N n n

JACOB.

(a) Inter *Recitationes solennes Romae editas an. 1658. pag. 23. Erat autem Professor Pandectarum Romae post Muretum.*

JACOB. CAIMUS, Utinenfis, *Lucubration. Juris Var. parte I. c. 1. num. 6.*

& 10.

GOD. GUIL. LEIBNITIUS in *Notulis ad Gulielmi Apulienfis de Normannis libros*, inter Scriptores Rerum Brunsvic. Adde *Leibnitiana*, pag. 424.

ANTON. GATTUS in *Historia gymnasii Ticinens.* c. 12.

JO. ALBERT. FABRICIUS in *Biblioth. Latina*, lib. IV. c. 10.

INDICULUS AUCTORUM, quorum Judicia referuntur.

Alciatus (Andreas) num. 13.
 Allatius (Leo) 83.
 Alstedius (Jo. Henr.) 125.
 Ammirato (Scipione) 125.
 Aventinus (Joan.) 14.
 Averanius (Joseph.) 119.
 Augustinus (Anton.) 20.
 Baldini (Baccio) 44.
 Balduinus (Franc.) 21.
 Barthius (Caspar.) 76.
 Bartholinus (Thomas) 125.
 Bartolus, 3.
 Best (Gulielm.) 109.
 Biccus (Gregorius) 125.
 Blaublicommius (Ludov.) 15.
 Böckelmannus (Jo. Frid.) 96.
 Bologninus (Ludov.) 6.
 Bonifacio (Giovanni) 125.
 Borellus (Camillus) 71.
 Boxhornius (Marcus Zuerius) 86.
 Bozius (Thomas) 125.
 Briffonius (Barnabas) 42.
 Broëus (Francisc.) 75.
 Budæus (Gulielm.) 12.
 Bugato (Gaspare) 125.
 Bynkershoek (Corn. van) 114.
 Caballinus (Gaspar.) 49.
 Cafarius (Nicol. Angelus) a Sancta
 Victoria, 125.
 Cagnolus (Hieronym.) 125.
 Caimus (Jacob.) Utinenfis. 125.
 Calchus (Tristanus) 8.
 Calvisius (Sethus) 125.
 Cange (du) Vide Fresne.
 Capecelatro (Francesco) 82.

Carion. 38.
 Carolus V. Imperator. 28.
 Carrio (Ludov.) 53.
 Cironius (Innocentius) 85.
 Connanus (Francisc.) 34.
 Conringius (Herman.) 84.
 Contius (Anton.) 41.
 Cresfollius (Ludov.) 125.
 Cujacius (Jacob.) 35.
 Dausquius (Claudius) 95.
 Doujatius (Joan.) 97.
 Duarenus (Franc.) 33.
 Duck (Artur.) 87.
 Dukerus (Caro. Andr.) 122.
 Eck (Cornel. van) 115.
 Eduardus VI. Rex Angliæ. 30.
 Faber (Anton.) 63.
 Faber (Petr.) 48.
 Fabricius (Jo. Albert.) 125.
 Falconerius (Octavius) 125.
 Fontaninus (Justus) 107.
 Forcatulus (Stephan.) 37.
 Förnerius (Radulph.) 68.
 Forsterus (Valentin.) 50.
 Freherus (Marquardus) 64.
 Fresne (Carol. du) 125.
 Gattus (Anton.) 125.
 Gaudentius (Paganinus) 80.
 Gentilis (Albericus) 56.
 Gentilis (Scipio) 55.
 Giannettasius (Nicol. Parthenius). 120.
 Giphanius (Hubert.) 60.
 Gœddœus (Johan.) 58.
 Gonzales (Emanuel) Tellez, 125.
 Gothofredus (Dionys.) 54.

Gothofredus (Jacob.) 81.
 Gravina (Janus Vincentius.) 106.
 Gronovius (Jacob.) 105.
 Gronovius (Joh. Frider.) 91.
 Gronovius (Laurent. Theodor.) 101.
 Hagemeierus (Joachim.) 89.
 Haloander (Gregorius) 16.
 Heigius (Petr.) 125.
 Henelius (Nicol.) 78.
 Henricus II. Galliae Rex. 29.
 Hilligerus (Ofualdus) 70.
 Höffmannus (Christ. Godofr.) 123.
 Hotman (Franc.) 47.
 Huberus (Ulricus) 94.
 Julius III. Pont. Max. 27.
 Labbæus (Carol.) 67.
 Lambecius (Petr.) 92.
 Lauterbach (Wolfgangus Adam.) 103.
 Leibnitius (God. Guil.) 125.
 Leickherus (Frider. Jacob.) 102.
 Leo X. Pont. Max. 11.
 Leoninus (Elbertus) 69.
 Lindembrogius (Frider.) 72.
 Lipsius (Justus) 61.
 Lomeier (Joh.) 93.
 Luca (Jo. Babt. de) Cardinalis. 99.
 Ludovici (Jo. Frider.) 111.
 Mabillon. (Joan.) 100.
 Magius (Hieronym.) 125.
 Manzius (Caspar) 125.
 Maranus (Gulielm.) 125.
 Mauritius (Ericus) 104.
 Meckerchus (Adolph.) 22.
 Menagius (Ægidius) 90.
 Mercerius (Joan.) 57.
 Mercerius (Josias) 125.
 Merillius (Emundus) 79.
 Miræus (Ludov.) Rosetanus. 25.
 Moreri (Louys) 125.
 Morhof (Daniel. Georg.) 110.
 Mornacius (Anton.) 73.
 Nebrissenfis (Anton.) 39.
 Newton (Henr.) 112.
 Noodt (Gerard.) 117.
 Noris (Henr.) 98.

Odofredus. 2.
 Otto (Everard.) 113.
 Panormitanus (Abbas) 4.
 Panzirolus (Guidus) 51.
 Perezius (Anton.) 125.
 Petris (Franc. de) 74.
 Pierius (Jo.) Valerianus. 125.
 Pignorius (Laurent.) 125.
 Pisani Annales. sub Bolognino.
 Pithoeus (Petr.) 125.
 Politianus (Angelus) 5.
 Porta (Hugo a) 24.
 Possevinus (Anton.) 125.
 Rævardus (Jacob.) 40.
 Reinold (Bern. Henr.) 118.
 Riccius (Christoph.) 77.
 Robertus (Joan.) 36.
 Ruffardus (Ludov.) 43.
 Sabinus (Georg.) 125.
 Salomonius (Marius) Alberthescus. 7.
 Sanleonicus (Sebastian.) 31.
 Schottus (Andreas) 125.
 Schultingius (Anton.) 124.
 Selvaghius (Carol.) 125.
 Siccama (Sibrandus) 62.
 Sigonius (Carol.) 46.
 Spelmannus (Henr.) 125.
 Spigelius (Jacob.) 18.
 Struvius (Burcard. Gotthelf.) 121.
 Summonte (Giovanni Anto.) 66.
 Taurellus (Franc.) 26.
 Taurellus (Laelius) 29.
 Thuanus (Jacob. Augustus) 65.
 Titius (Robertus) 52.
 Toullieu (Petr. de) 108.
 Victorius (Petr.) 32. & 45.
 Vintimillius (Jacob.) Rhodius. 23.
 Vives (Ludov.) 10.
 Volaterranus (Raphaël) 5.
 Urspergenfis (Conradus, Abbas) 1.
 Vulteijs (Herman.) 59.
 Wächtlerus (Christian.) 116.
 Wissenbach (Joh. Jac.) 88.
 Zuichemus (Viglius) 17.

Errata

Errata quæ sensum turbant, & quædam addenda.

In Historia Pandectarum.

Pag.9.lin.28. *sumitur diphthongis* lege *summm diphthongis*. P.25. lin.20. MDXXV. lege MCXXV. P.27. lin.9. *in cap. supple VII*. P.31. lin.5. *Quam* lege *Quum*. P.45. lin.3. *Difficultates* lege *Difficultas*. P.76. lin.7. *Tarraconensis Episcopus* lege *Tarraconensis Archiepiscopus*. P.80. lin.4. *filiis* lege *liberis*. P.109. lin.15. *quæ* supple *& ipsa*. P.119. lin.20. *in externo* lege, *in extremo*. P.110. lin.26. *Taurellius*, adde, *& semel iterumque alibi*. P.122. lin.7. *lapidibus* adde *ac nummis*. P.122. lin. pen. XX. adde, *& XXI*. P.163. lin.21. *expeduit* lege, *expedivit*. P.165. lin.7. *s & e*, lege, *s, & c*. P.219. lin.15. *sic laudatus* lege *sic laudatus*. P.247. lin.26. *Vide ergo* lege *Vidi ego*. P.254. lin.12. *quia* lege *quoniam*. P.351. lin.20. *de beneficio* lege *de benefico*. P.368. lin.20. *suas lectiones* lege *suas editiones*. P.380. lin.13. *nostratim* lege *nostratum*. P.386. lin.18. *in multis, etiamsi* distingue *in multis etiam, scilicet*. P.388. lin.11. *lectionibus* lege *sectionibus*. P.390. lin.11. *ad Criticum* lege *ad Criticam*.

In Dissertationibus de Amalphi.

Pag.33. lin.2. *quæ* supple *aliis*. ibid. lin.22. *Cinna*, lege *Cinnamus*. P.34. lin.24. *Imperatoris* lege *Imperatores*. P.46. lin.12. *affinitate*, *frustratus* tolle *distinctionem*. P.49. lin.27. *quæ* supple *incidit*. P.51. lin.14. *nutum* supple *omnia*. P.59. lin.20. *deum* lege *domum*. P.68. lin.14. *inde* supple *quodque inde*.

HENRICI BRENCMANNI,
JC. & Academici Florentini,
GEMINA DISSERTATIO:
ALTERA
DE
REPUBLICA
AMALPHITANA:
ALTERA
DE
AMALPHI
A
PISANIS DIREPTA.
Utraque ad illustrandam
HISTORIAM PANDECTARUM.

ARGUMENTUM

DISSERTATIONIS PRIORIS:

D E

R E P U B L I C A

A M A L P H I T A N A.

CAP. I. Situs <i>Amalpheos</i> , confinia & latitudo.	pag. 1
II. Confusio <i>Amalphis</i> cum <i>Melpbi</i> .	2
III. Varia horum nominum scriptura, eademque ad confusionem prona.	3
IV. Fabulae de origine & ortu hujus civitatis.	3
V. Historia magis probabilis ex veteri Chronico Amalphitano.	4
VI. Res gestae <i>Amalphitanorum</i> . Per fraudem captivi ducuntur Salernum, seque ipsos liberant.	5
VII. Bella cum Saracenis.	6
VIII. Institutio Ordinis equestris, qui nunc Melitenfis dicitur.	6
IX. Tributarii facti a Salernitanis. Proelium navale cum Sur- rentinis.	8
X. Concilium <i>Amalphitanum</i> .	9
XI. A Salernitanis deficientes recidunt sub potestatem Roberti Guiscardi, Normanni, Siciliae & Calabriae Apuliaeque Du- cis, a quo per fraudem circumveniuntur.	9
XII. Mox a Guiscardo desciscunt, & ab eodem armis subigun- tur. Epistola decretalis Gregorii VII. de hac re. Postea cum Surrentinis jure successionis deveniunt ad Guidonem, inde au- tem ad Rogerium Boffum, Apuliae & Calabriae Ducem Prin- cipemque Salerni.	11
XIII. Excidit ducatu Rogerius, ab Amalphitanis urbe exclusus, quam frustra armis tentat, adjutus licet a principibus consan- guineis. Deinde tamen iterum ducatu potitur.	11
XIV. Subjugantur tandem penitus a Rogerio, primo Siciliae Rege.	13
[* 2]	XV. Dif-

ARGUMENTUM DISSERTATIONIS PRIORIS

- XV. Difficultas hujus rei. Post triennium *Amalpbim* feroci manu perdere voluit Rogerius. 14
- XVI. Diripitur a *Pisanis Amalpbis*, in qua direptione asportata sunt PANDECTARUM volumina. 14
- XVII. Biennio post tributaria est facta a *Pisanis* jussu & auspiciis Lotharii II. Imp. oppida autem hujus ducatus horrendum in modum vastata sunt. 15
- XVIII. Occupata mox iterum a Rogerio *Amalpbis* mansit postea sub regibus Siculis, emerfit tamen aliquatenus commercii maritimi. Privilegia a Neapolitanis indulta. Tabula *Amalpbhitana*. 16
- XIX. Diploma Neapolitanum in gratiam *Amalpbhitanorum*. 17
- XX. Explicata quaedam verba hujus diplomatis: ut & alia id genus ad res *Amalpbhitanas* spectantia. 18
- XXI. Reliquiae S. Andreae Apostoli, patroni *Amalpbheos*, Constantinopoli eo translatae. 19
- XXII. Inventum pyxidis nauticae per civem *Amalpbhitanum*. hinc-insigne civitatis. 20
- XXIII. Bellis exterorum principum, de Sicilia & Neapoli decertantium, implicita *Amalpbis* ad extremum prorsus concidit. 22
- XXIV. Forma regiminis & genera magistratuum. Comites, Praefecti, Duces. Tituli Ducum *Amalpbhitanorum*. 22
- XXV. Liberam Rempublicam fuisse. Duces lecti & remoti a populo: leges latae: nummi cusi. 24
- XXVI. Libertatis imminutio varia, ejusque tandem amissio. Regii vicarii, Justiciarii, Stratici, Regii vices-gerentes. 25
- XXVII. Imperiales patriarchae, Reguli. Ducatus honorem non amisit *Amalpbis*. In cujus postea ditione fuerit, & adhuc sit. 26
- XXVIII. Amplitudo & potentia *Amalpbhitanorum* in florentissimo Reipublicae statu. Comparatur cum Republica Veneta. 27
- XXIX. Duplex causa interitus Reipublicae *Amalpbhitanae*, accumulatio vicinorum principum, & discordia civilis. exempla. 28
- XXX. Munimenta *Amalpbheos*, a natura. 29
- XXXI. *Amalpbheos* munimenta ab arte. Nunquam expugnatam legi hanc urbem. 30
- XXXII. Oppida & castella *Amalpbis*, tanquam metropoli, subiecta. 30

ARGUMENTUM DISSERTATIONIS PRIORIS.

- jecta. Scalae, Ravellum, Scalecta major & minor, Fracti,
Pugionile. 31
- XXXIII. Atrani, Letterae, Atturina, Triventum, Agerula,
Epugerula. Praeterea insulae Sirenusae, quae aliis Gallorum
insulae dicuntur, & Capreae. Quid habendum de Malphe-
to. 32
- XXXIV. Possessiones *Amalphitanorum* in Sicilia, Constantino-
poli, Aegypto, Syria, Arabia, India, Africa, &c. 33
- XXXV. Sumptuosa domi aedificia, cum publica, tum privata.
Templum D. Andreae. Armamentarium navale. Portus &
littora. Navium multitudo. 35
- XXXVI. In sacris Archiepiscopatus dignitas. Suffraganei. Con-
cilium *Amalphitanum*. S. Andreas protector civitatis. Coeno-
bium S. Laurentii de *Amalfia*. Alia quaedam templa & mona-
stera. 36
- XXXVII. Familiae *Amalphitanorum*. Viri eruditi, praesertim
vero in Jure. Alii duo aliis rebus celebres. 37
- XXXVIII. Statura corporis, habitus, indoles *Amalphitanorum*. 39
- XXXIX. Fertilitas felicitasque agri *Amalphitani*. 39
- XL. Opulentia & celebritas hujus urbis variis scriptorum epithe-
tis comprobata. 40
- XLI. Nulla tamen re magis inclyti *Amalphitani* quam merca-
tura. 41
- XLII. Per eam ordo Melitenfis institutus, inventus codex PAN-
DECTARUM, ut & usus Pyxidis nauticae. haec autem prae
aliis praecipua habent. 42

A R G U M E N T U M

DISSERTATIONIS POSTERIORIS:

D E

A M A L P H I

A

P I S A N I S D I R E P T A.

- CAP. I. Italia a variis barbaris occupata. Ad pellendos ex Italia Saracenos Normanni a Graecis arcessiti. in his Tancredus cum XII. filiis. pag. 43
- II. Successio filiorum Tancredi, & fatum *Amalpheos* sub iisdem. 44
- III. Rogerius, Tancredi nepos, comes Siciliae. ejus indoles. 44
- IV. Quemadmodum Rogerius Apuliam & Calabriam cognato absenti per vim abstulerit. 45
- V. Rogerius se Regem Siciliae facit. 46
- VI. Rogerius occupat ducatum *Amalpkitanum*. Neapolis se Rogerio submittit. 48
- VII. Schisma creatis duobus Pontificibus Innocentio II. & Anacleto II. Innocentius ad *Pisanos* confugit. 49
- VIII. Pisis in Galliam proficiscitur, favente Bernardo Abbate Claravallensi. In itinere inducias pangit inter *Pisanos* & Genuenses. 50
- IX. Anacletus Rogerium sibi adjungit, confirmato ei Siciliae regno. Praeterea sollicitat Lotharium Germaniae, & Ludovicum Crassum Franciae reges, aliosque principes. 51
- X. Iter Innocentii Gallicanum. invenit ibi regem Angliae, a quo frustra opem postulat. 52
- XI. In Germaniam descedens foedus init cum Lothario, submotam per Bernardum difficultatē de investituris Imperio restituentis. Innocentii & Lotharii in pari conditione dispar fortuna. 52
- XII. Historia Lotharii. Electio ejus, & grave dissidium cum Conrado de successione in Imperium. Prospera Conradi in Italiam expeditio. 54
- XIII. Reditus Innocentii in Galliam, & mora ut Regem in partes tes

ARGUMENTUM DISSERTATIONIS POSTERIORIS.

- tes suas pertraheret: sed incassum. *Pisas* revertitur. 55
- XIV. Progressus Rogerii. perfidia illius adversus affinem Rainulfum, Averſae comitem. praelio superatur. 56
- XV. Partes Anacleti superiores. 57
- XVI. Innocentius *Pisanos* & Genuenses inter se conciliat. Tum Episcopos eorum ornat dignitate Archiepiscopali. 57
- XVII. Conradus ex Italia domum revocatur. Contra Lotharius Romam proficiscitur adscito *Pisis* Innocentio. 58
- XVIII. Classis *Pisana* & Genuensis in Lotharii & Innocentii auxilium venit, qui interim stratagemate Romam ingrediuntur. Lotharium in Lateranenſi basilica coronat Innocentius, Anacleto Vaticanam obtinente. Innocentius *Pisas*, Lotharius in Germaniam redit. 58
- XIX. Cruentae Rogerii victoriae adversus civitates rebelles, quin & in alias. Hanc calamitatem aegre evadit *Amalphis* & quod in ea erat PANDECTARUM exemplar. Viginti naves cum praeda submersae. 60
- XX. Robertus Capuae princeps suo & foederatorum nomine *Pis*as opem imploratum ivit adversus Rogerium. Rogerii ex contrario ad *Pisanos* legati de foedere. *Pisani* vero cum Genuensibus, forte & Venetis, Roberto classem C. navium pollicentur. 61
- XXI. Foederati nihil valuerunt adversus Rogerium, fraudes & corruptelas in subsidium advocantem. 62
- XXII. Roberto *Pisas* abeunte ad auxilia acceleranda, Rainulfus Rogerio se submittit. Rotolpo comes-stabuli Beneventanus, *Pisas* aufugiens, naufragio perit. Absentis Roberti principatus occupatur. 63
- XXIII. Falso mortis Rogerii nuncio ab eo desciscit Rainulfus. inde Averſae excidium. Robertus cum xx. navibus *Pisani*s Neapolim venit. deleta Averſa Neapolim obsidet Rogerius: mox Averſam recedit, eamque instaurat. 63
- XXIV. Robertus alias xx. naves *Pisis* adducit, & protinus *Pisani* cum XLVI. *Amalphin* ex improvviso invadunt. inter cetera praedae fuit exemplar PANDECTARUM. caesi a Rogerio *Pisani* cum classe Neapolim redeunt. inde domum tendentes Iſciam depopulantur. 65
- XXV.

ARGUMENTUM DISSERTATIONIS POSTERIORIS.

- XXV. Verba scriptoris aequalis de hac *Pisanorum* expeditione & praeda. 66
- XXVI. De die, quo *Amalphis* direpta. *Æra Pisana*. 67
- XXVII. Continuatio. An *Pisani Amalphim* post direptionem incenderint. An testimonio antiqui scriptoris constet de PAN-DECTIS ibi repertis. 68
- XXVIII. A solis *Pisanis* direptam fuisse *Amalphim*, & cur nullae Genuensium partes. 69
- XXIX. Rogerius filium Ansfum Capuae principem constituit. Denuo Neapolim obsidet, sed iterum brevi obsidionem solvere cogitur. 69
- XXX. Robertus *Pisis* ad Lotharium proficiscitur, ut cunctantem impelleret. Sed & Neapolis a *Pisanis* auxilium flagitat. Pax inter *Pisanos* & Florentinos. Concilium *Pisanum*. 70
- XXXI. Conradus Imperio renunciat in favorem Lotharii, conciliante Bernardo. 71
- XXXII. Neapolim tertium obsidet Rogerius & ad incitas redigit. Naves *Pisanae* cum commeatu accedunt. Innocentii & Bernardi adhortationes ad Lotharium. 71
- XXXIII. Bernardi epistola ad eundem pro *Pisanis*, quibus infensus erat. 72
- XXXIV. *Pisis* denuo ad Lotharium proficiscitur Robertus. Secunda Lotharii in Italiam expeditio. defleat prius ad citeriorem ejus partem. Veneti cum eo foedus ineunt. 73
- XXXV. Magnus apparatus adversus Rogerium tam mari quam terra. Terrestres copiae duobus exercitibus procedunt. Pontifex *Pisis* adscitus Romam deducitur. Roberti & Rainulfi restitutio. 74
- XXXVI. In Apulia junguntur exercitus. Rogerii machinationes, qui tandem fugit in Siciliam. Gratulatio Graeci Imp. eo nomine ad Lotharium. 75
- XXXVII. Classis *Pisana* centum navium. altera *Pisanorum* in *Amalphim* expeditio. *Amalphis* direptionem redemit, non item alia ejus ducatus oppida. 75
- XXXVIII. Post *Amalphim* Salernum aggredi jubentur *Pisani*. Offensi a Lothario cumque eo iterum conciliati, mox tamen paciscuntur cum Rogerio. 76
- XXXIX.

ARGUMENTUM DISSERTATIONIS POSTERIORIS.

XXXIX. Contentio inter Lotharium & Innocentium de creando duce Apuliae. nec non alia ob Casinenfes.	77
XL. Recessus Imperatoris & mors in itinere. Succedit ei Conradus.	78
XLI. Capuam & Averfam capit Rogerius. Neapolis & Beneventum ejus partes amplectuntur. a Germanis tamen praedio superatur.	79
XLII. Anacleti conamina. Communis legatio ad Rogerium. Opportuna Anacleti mors. Victor IV. Schisma tandem interventu Bernardi e medio tollitur.	79
XLIII. Mortuo duce, quem Lotharius constituerat, omnia recuperat Rogerius. Captivitas Innocentii & pactio. Fata Roberti Capuae principis.	80
XLIV. Epilogus.	82
<i>Tabula Chronologica.</i>	82

INDEX AUCTORUM

qui in duabus hisce Dissertationibus laudantur.

- A**egidii monachi *Historia Pontificum Leodiensium.*
 Alberici monachi trium fontium *Chronicon.*
 Alberti abbatis Stadenfis *Chronicon.*
 Alberti (Leandro) *Descrittione di tutta l' Italia.*
 Alexander abbas Celestinus *De rebus gestis Rogerii Siciliae regis.*
 ————— *loci insignes.* pag. 13. & 65.
 Amalphitanum *Chronicon*, apud Ughellium.
 ————— *insignis ex eo locus.* pag. 5. ad fin.
 ————— *refutatur.* pag. 12. in notis lit. d.
 Ammirato (Scipione) *Istorie Fiorentine.*
 Anna Comnena in *Alexiade.*
 Anonymus apud Mazzellam.
 Anselmus apud Albericum monachum.
 Antonini (Divi) archiepiscopi Florentini *Chronica.*
 Apulienfis (Guliel.) *De Normannis.*
 ————— *cujus aevi fuerit.* pag. 10. in no. 2. *locus praecipuus.* pag. 41. in fin.
 Arnulphus Sagenfis *De schismate orto post Honorium. II.* pag. 49. in no. 5.
 Atlas *Major.*
 Aventini (Joan.) *Annales Bojorum.*
 Australe *Chronicon.*
 Baronii (Caesaris) *Annales ecclesiastici.*
 Bartholomaei de S. Concordia, ordinis Praedicatorum, *Historia Pisana. MS. bibliothecae Strozianae* in 4. num. 478.
 Baudrand *Geographia.*

**

Bel-

INDEX AUCTORUM.

- Beltrano (Ottavio) *Descrizione del regno di Napoli.*
 Bernardi (Divi) *Epistola.*
 ——— *Vita.*
 Bertini (Sancti) *Chronicon.*
 Blatau (Joan.) *Geographia Italiae.*
 Blondi (Flavii) *Historiarum libri.*
 ——— *refutatur.* pag. 81. in not. (a)
 Boccaccio in *Decamerone.*
 Boissat (Petrus.)
 Bologninus (Ludovicus.)
 Borellus (Camillus) *De Regis Catholici praesentia.*
 Bozio (Giacomo) *Della sacra milicia Gierosolimitana.*
 Broweri (Christoph.) *Annales Trevirenses.*
 Calchi (Triftani) *Historia Mediolanensis.*
 Calvisius (Sethus) in *Uagoge Chronologica.*
 Cange (du) *vide* Fresne.
 Capacii (Julii Caesaris) *Historia Neapolitana.*
 ——— *laudatur.* pag. 76. ad fin. cap. 37.
 Capecelatro (Francesco) *Historia del regno di Napoli.*
 ——— *laudatur.* pag. 76. ad fin. cap. 37.
 Caraccioli (Antonii) *Index ante quatuor antiquos Chronologos.* pag. 66. in not. (a)
 Casinensis Anonymi. *Chronicon.*
 Cavitelli (Ludov.) *Annales Cremonenses.*
 Celestinus (Alexander abbas) *vide sub A.*
 Cellarius (Christoph.) in *Geographia antiqua.*
 Chefne (Andreas du), *inter historiae Normannorum scriptores antiquos.*
 Ciacconius.
 Ciarlanti (Giovanni Vincenzo) *Memorie Historiche del Sannio.*
 Cinnami (Joan.) *Historiae.*
 Cirni (Anto. Francesco) *De cavaglieri Gierosolimitani.*
 Collenuccio (Pandolfo) *Compendio delle Historie del regno di Napoli.*
 Conciliorum *tomi.*
 Costo (Tomaso) *Opuscoli appartenenti alla historia di Napoli.*
 Covarruvias *Variarum resolutionum.*
 Croix (A. P. de la) *Geographie universelle.*
 Dapper *van d' Archipel.*
 Decretales. pag. 11.
 Diaconi (Petri) *Continuatio Chronici Casinensis.*
 Dodechini *Appendix ad Mariani Scoti Chronicon.*
 Emilio (Paolo) Veronese *Historia delle cose di Francia.*
 Erempertus *vide* Herempertus.
 Falcandus (Hugo) *De Siciliae calamitatibus.*
 Falco Beneventanus in *Chronico.*
 Fazellus *De rebus Siculis.*
 Felini Sandei *Epitome regum Siciliae & Apuliae.*
 Feudorum *Libri.*
 Follietae (Uberti) *Historia Genuensis.*
 Francos (*Gesta Dei per.*)
 Freccia (Marinus) *De feudis.*

Fresne

INDEX AUCTORUM.

- Fresne (Andreas du) *Glossaria mediae & infimae Graecitatis Latinitatisque.*
 ——— *Note in Cinnami Historiam & Annae Comnenae Alexiadem.*
 Funes (fray Don Ivan Augustin) Cavaleiro, *Cronica de la militia y sagrada reli-*
gion de San Ivan Baptista de Jerusalem.
 Gaufredus Malaterra. *vide* Malaterra.
 Giannettasii (Nicol. Parthenii) *Historia Neapolitana.*
 Gilberti (Guliel.) *Colcestrensis Commentarius de Magnete.*
 ——— *refutatur.* pag. 2. ad fin.
 Gottfried (Jo. Lud.) *Chronicum Historicum, Germanice.*
 ——— *Nova archontologia cosmica.*
 ——— *refutatur.* pag. 21. in not. (a)
 Guazzo (*Cronica del.*)
 Helmoldi *Chronicon Slavorum.*
 Heremperti Langobardi, *Chronographi antiqui, Epitome.*
 Hubner (Joh.) *Tabulae genealogicae.*
 Jovii (Pauli) *Historiarum libri.*
 Iperii (Joan.) *Chronica S. Bertini.*
 Juvenis (Joan.) *De varia Tarentinorum fortuna.*
 Langii (Pauli) *Chronicon Ciizense.*
 Leibnitius (God. Guill.) *in notis ad Gulielmi Apulienfis Normannica.*
 Lindenbrogii (Frid.) *Codex Legum antiquarum & ibi Longobardorum leges.*
 Luca (Joan. Bapt. de) *Cardinalis De servitutibus praedialibus.*
 ——— *De feudis.*
 Mabillonii (Joan.) *Itinerarium Italiae.*
 Malaterra (Gaufredus)
 ——— *tractat de gestis Normannorum in Calabria & Sicilia.* pag. 10. in fin. &
in no. 3. locus insignis. pag. 12.
 Manente (Ciprian) d'Orvieto *Historia.*
 Marilli (fra Geron.) *Vite di Gran-maestri della sacra religione di S. Giovanni Gio-*
solimitano.
 Martini Poloni *Chronicon.*
 Mauriniacensis *Chronographus.*
 Mazzella (Scipione) *Descrizione del regno di Napoli.*
 Moreri (Lovys) *Grand dictionnaire Historique.*
 Mutii (Hulderici) *Chronicon Germaniae.*
Neapolitanorum regum vitae & effigies per Anonymum.
 Nuce (Angeli de) *Commentar. in Chronicum Casinense.*
 ——— *refutat auctores Melphim cum Amalphi confundentes.* pag. 2. in med.
 Orderici Vitalis *Ecclesiasticae historiae.*
 Ostiensis (Leonis) *Continuatio Chronici Casinensis.*
 Otto Frisingensis.
 Pacichelli (Abbate) *Il regno di Napoli in prospettiva.*
 Pagii (Anto.) *Critica ad Baronium.*
 ——— (Franc.) *Breviarium Pontificum Romanorum.*
 Pantaleo (Henr.) *De rebus Joannitarum.*
 Panvinus (Onuphrius) *in Fastis consularibus.*
 Panzirolus (Guidus) *Rerum memorabilium.*
 Peregrini (Camilli) *Historia principum Longobardorum.*
 Petavius (Dionys.) *in Rationario temporum.*

INDEX AUCTORUM.

- Pisa* (*Memorie diverse della città di*) cavate da diverse historie e scritture. MS. della biblioteca Stroziana, in fol. num. 194.
- (*Istorieta di*) dal suo principio fino all' an. MCCCXLI. MS. di detta biblioteca in fol. num. 193.
- Pisana Cronica*. MS. del Conte Filippo de Griffi a Pisa.
- refutatur. pag. 67. & 68.
- Pisanum Chronicum* ab anno Domini DCCCLVIII, apud Ughellum.
- Pisanum Chronicum seu fragmentum auctoris incerti*, ab anno DCLXXX, apud eund.
- Pisanarum rerum Annales* ab anno Christi DCCCCLXXI. ad an. MCLXXVI. apud laud. Ughell.
- Platina De vitis Pontificum*.
- refutatur. pag. 81. in not. (a.)
- Polydorus Virgilius De rerum inventoribus*.
- *Historia Angliae*.
- Ptolemaei Lucensis Genealogia*.
- Purpureae* (Francisci Anto.) *Vita Jacobi Galli*.
- Rambaldi* (Benvenuti de) *Liber Augustalis*.
- Ratisbonensis* (Andreae) *Chronicon Bavariae*.
- Razzano*, appofra *Leandro Alberti*.
- Robertus* de monte S. Michaelis in complemento ad *Chronicon Sigeberti*.
- Rolewink* (Weneri) *Fasciculus temporum*.
- Sabellici* (M. Anto. Cocci) *Enneades*.
- Salmut ad Panzirolum* *De rerum inventoribus*.
- Sanleonini* (Sebastiani) *Cosmianarum actionum*.
- Sardo* (Rinieri) *Historia di Pisa fino all' anno MCCCXXII*. MS. bibliothecae Strozianae in fol. num. 199.
- Saxo Chronographus*.
- Scaliger* (Iosephus) *De emendat. temporum*.
- Scaligeri* (Julii Caesaris) *Urbes*. pag. 40.
- Schurtzfleisch* (Conrad. Sam.) *opus Historico-politicum*.
- Sigeberti Chronicon*.
- Sigonius* (Carolus) *De regno Italiae*.
- refutatur. pag. 48. in not. pag. 59. item in no. (a.) pag. 67.
- Summonte* (Giov. Anto.) *Della città e regno di Napoli*.
- Sylvii* (AENEAE) *Historia Friderici III.*
- Toppi* (Nicolai) *Bibliotheca Neapolitana*.
- Trachagnotta* (Giov.) *Del sito e lodi di Napoli*.
- Tronci* (Paolo) *Annali Pisani, ovvero, Memorie Istoriche di Pisa*.
- Ughelli* (Ferdin.) *Italia sacra*.
- Villani* (*Storia di Giovanni*).
- Vincentii Burgundi Speculum Historiale*.
- Viterbiensis* (Gotfridi) *Chronicon*.
- Volaterrani* (Raphaëlis) *Geographia*.
- Vossius* (Ifacus) *Variarum observationum*.
- refutatur. pag. 21. in not. (a.)
- Urspergensis* (abbatis) *Chronicon*.

HENRICI BRENCMANNI

D E

REPUBLICA

AMALPHITANA

DISSERTATIO.

I. ita est *Amalphis* ad mare mediterraneum, ea Italiae parte, quam Tyrrhenum aequor alluit ¹, in loco quem olim Picentini inhabitaverunt ² (unde & *urbs Picentinorum* audit ³) in veteris *Lucaniae* finibus ⁴. Sita autem est in planitie tractus maritimi, quem cingunt montes altiores: atque inde etiam hodie hic tractus litoris *la costa d' Almalfi* appellatur ⁵, quasi dicas, *latus Amalphitanum*. Ab oriente habet *Salernum*, a qua plus minus VII. miliaribus Italicis distat, ab occidente vero *Surrentum*, ut & *Neapolim*, xxx. miliaribus remotam ⁶. A meridie porro *Siciliam* respicit, quæ interjecto mari Tyrrheno per ducenta circiter miliaria diffidet ⁷. A parte autem *Surrenti* attingit *Minervae promontorium* versus insulam *Capreas*, quod promontorium inter *Amalphin* & *Surrentum* interjacet ⁸: imperitabantque *Amalphitani* ab *Athenaco* seu *Minervae promontorio* *Salernum* usque ⁹. Breviter auctor anonymus apud *Mazzellam* ¹⁰: *Est Amalphi civitas*

[A]

¹ Giac. Bosio *Della sacra milit. Gierosolim lib. 1. init.* ² Scipione Mazzella *Descritt. del regno di Napoli. pag. 38. Principato Citra, seconda provincia del Regno.* ³ Jo. Blau *Geographia Italia. Principatus citerior, olim Picentia.* Anto. Caraccioli in *Indice ante quatuor antiquos Chronologos.* ⁴ Ferdinand. Ughellus *Italia sacra. tom. IX. pag. 135.* ⁵ Joh. Blau dicto loco. ⁶ Ferdin. Ughell. ibid. ⁷ Bosio dicto lib. 1. num. 1. ⁸ Camillus Borellus *De regis Catholici praestantia. cap. 78. num. 22.* Moreri *Dict. Histor. in verbo MALEIS.* ⁹ Nicol. Parthen. Gianettas. *Histor. Neapolit. decade 1. lib. IX.* ¹⁰ Scipione Mazzella dicto luogo.

tas exterioris Italiae, inter mare & montes eminentissimos sita, ab oriente habet Salernum, ab occidente Surrentum & Neapolim, ab austro Siciliam Tyrrheno mari sejunctam. In latitudine autem hic tractus fola viginti miliaria occupat ¹: et tamen plurima in eo oppida arcesque memorantur ².

II Eo autem diligentius hunc urbis Amalphitanae situm designandum esse duximus, ne, quod multi magnique viri imprudenter fecerunt, *Amalphis* cum *Melpi* confundatur. *Melpis* enim civitas est in eodem Italiae tractu, sed in medio illius posita, videlicet in confinio Apuliae & Lucaniae; & recte eam Leo Ostiensis *Januam Apuliae* vocat ³: adeoque fere aequo intervallo abest a mari Hadriatico ac a mediterraneo mari, juxta quod *Amalphis* condita est. Possem complures recensere, qui hunc errorem errarunt, sed tantum unum alterumque adferam, & hoc testimonio aliorum, quod malim in re invidiosa. De Martinio, pyxidem nauticam describente (hanc enim Amalphitani invenerunt, ut suo loco dicitur) haec notat Angelus de Nuce ⁴: Cui tamen parcendum quod nominum proximitate seductus, & ab his regionibus longe diffusus, MELPHIM cum AMALPHI confudit. Haec enim urbs est littoralis post Minervae promontorium; illa mediterranea in Lucanis Apulis finitima. In eodem errore fuit doctissimus Vossius, apud quem Antonius Panormitanus de hac pyxide.

Prima dedit nautis usum magnetis Amalphis.

Similiter de Gulielmo Gilberto Colchestrensi, medico Britanno, observat Camillus Borellus ⁵; Licet ob incognitam sibi Italiam, dum voluit dicere AMALPHIM, dicit MELPHIAM, sub dominio principis Doriae: quia, etsi Melpbia sit in regno Neapoli in Apulia prope Daunios, quae est sub Doria, non fuit tamen in hac civitate, sed Amalphiae, quae est in regione inter Salernum & Surrentum, prope Minervae promontorium. Immo vero in ipsis Italis scriptoribus, in Romana curia versantibus, eandem incuriam notat ac reprehendit Cardinalis de Luca, dum in Germanis eam benevole excusat ⁶. Plures possum laudare, sed hi suffecerint.

III. Quod

¹ Id. Mazzella parte II. pag. 62. ad fin. ² Vide infra cap. xxxii. & xxxiii.
³ Chron. Casinense lib. II. cap. 167. auctore Leone Ostiensi. ⁴ Ang. de Nuce in notis ad idem Chron. lib. I. cap. 50. ⁵ Camill. Borell. d. cap. 78. num. 22. Adde Medicum illum Londinensem in Commentar. de magnete. lib. I. cap. I.
⁶ Jo. Bapt. de Luca Cardinalis, in tract. De servitut. praedial. discursu I. num. 23.

III. Quod autem illi adnotant de errore e nominum proximitate, quae est inter *Amalphin* & *Melphin*, verissime allegant. praesertim vero, cum videamus *Amalphin* a nonnullis *Malsiam* dici, quae cum *Melfia* (nam sic vulgo *Melphis* scribitur) confundi facillime potuit: atque ita porro *Malfitani* cum *Melfitanis* ¹. Profecto *Malfitanos* dici pro *Amalphitanis*, sicut aliunde certum est, ita ex eo certissimum, quod Leo Ostiensis eandem historiam bis referens, uno loco dicat *Malfitanus quidam nobilis*, mox autem, *quidam Amalfitane civitatis nobilis* ². Praeterea est etiam ubi *Malfa* legatur pro *Amalphi*, sicut *Melfa* pro *Melphi* ³: quae rursus valde sunt affinia. quin & *Malfi di Puglia*, Malphin Apuliae, de *Melphi*, habet celebris scriptor historiae Neapolitanae Franc. Capicius Latro ⁴. Denique etiam *Amalpha* inveni ⁵. Maxime tamen usitatum hujus urbis nomen apud historicos est *Amalphia*. Nihil nunc dicam de τς F. cum PH. permutatione, quae passim in his fluctuat, & vel in aliis nullo discrimine adhibetur. Leve quoque illud, quod pro *Malfitanis* cum I. in media syllaba, etiam *Malfetanus* occurrat cum E, sed & *Malfatanus* cum A ⁶. Verum ignorare non potest, qui historias aliqua cum cura evoluit, imprimis vero, quae sequioris aevi sunt, hujusmodi nominum confusionem tralatitiam esse. Interea tamen diligenter haec attendenda sunt, quum caeteroqui densas rebus gestis nebulas offundant. Quare etiam in aliis hujus historiae partibus idem usu venit, ut liquebit in discussione oppidorum & castrorum, quae sub *Amalphi* censebantur, cap. xxxii. & xxxiii.

IV. Unde autem nomen traxerit *Amalphis*, quæque sint ejus initia, quod in urbium descriptionibus fere pari passu ambulat, haud facile asseverari potest. Quibus volupe est, ignorantiam suam fabularum involucris abscondere, hi statim Numen aliquod aut Heroum progeniem evocant, &, si nemo ex antiquitate proferri potest, cui id satis speciose tribuant, ipsi personam confingunt. Hoc pertinet ad eos, qui *Amalphin* conditam volunt a nympa

[A 2] cognos-

¹ Gaufredus Malaterra lib. III. num. 3. ² Leo Ostiensis in *Chron. Casinens.* lib. III. cap. 53. & cap. 55.. ³ Apud eund. Gaufred. lib. I. cap. 9. ⁴ Francesco Capecelatro *Historia del regno di Napoli.* lib. I. ⁵ *Memorie diverse della città di Pisa*, cavate da diverse historie e scritture, MS. della libreria Stroziana num. 194. in fol. pag. 1. ⁶ Prius obvium est, alterum videas apud laud. Gaufred. Malaterra lib. III. num. 3. in fin.

cognomine, quæ Herculi in deliciis fuerit ¹. Ne scilicet inferior esset tot aliis civitatibus; quæ celebres gentis suæ conditores jactitant. Simili, sed modestiore, commento credulis imponunt, qui ad virginem Romanam nobilem ejusdem quoque nominis exordia Amalphitana referunt; & ne veritatem hujusce traditionis in dubium revocemus, patrem ejus nominant Marcum Marcellum Rufum ². Alii rursus (velut indignum rati, sexui sequiori acceptum ferri natales celeberrimæ civitatis) *Amalpbm* quendam producant, tribunum militum sub Constantino, cui eos debeamus: insuper, ad majorem historiae fidem, anno aerae Christianae cccxxxv. id contigisse tradunt ³. Immo vero quidam non verentur ipsi Constantino condendæ *Amalpheos* curam injungere ⁴. Sunt item, qui tam alte rem nolunt repetere, contenti notare, nobiles quosdam Romanos circa annum dxx. ex urbe *Melphitana* discessisse ad oram finus Salernitani, atque ibi hanc urbem aedificasse ⁵. Quo in primis videntur respicere, qui *Amalphin* a *Melphi* denominatam volunt ⁶: atque hoc etiam conferre potuit ad turbanda utriusque urbis nomina. Sed hæc quidem spectant ad pleniorē quandam historiam ex antiquo Chronico hujus urbis, manu exarato, quod Marinus Freccia vetustissimo Longobardo historico videtur adscribere ⁷. Ex eodem illa de Constantino atque ejus tribuno deprompta sunt. Verum ipsam historiam ex Chronico Amalphitano subijciamus.

V. Tradit nimirum ex eo Ughellus ⁸: *Cum a Constantino nova Roma, Bizantium appellata, anno salutis cccxxxix. condita fuisset, Romanos proceres, urbis novitate & Imperatoris muneribus adlectos, compositis navibus cum uxoribus liberisque ac suppellectile eo profectos esse: sed tempestate coorta, ex naufragio duas tantum naves incolumes evasisse, Ragusumque appulisse: permotos eorum calamitate*

¹ Il regno di Napoli in prospettiva del Abbate Pacichelli, par. i. pag. 168. Ad hanc fabulam quoque respicit Scipio Mazzella in Descriptione regni Neapolit. pag. 38. ² Scipione Mazzella Descrizione del regno di Napoli, par. II. Provincia di principato Citra. ³ Idem in proxime antecedd. Vocat hunc Amalphum, capitano di Costantino. ⁴ Ferdin. Ughell. Italia sacra tom. ix. pag. 235. ⁵ Mazzella loco memorato. ⁶ Marinus Freccia De feudis. pag. 80. ⁷ Idem De feud. cap. De officio Admirati maris. §. 4. & seqq. ⁸ Ferdin. Ughell. Italia sacra tom. ix. d. pag. 235. Metropolis Amalphitana. Pro in loco qui Melphe dicebatur Palinuri consedissee, Capacius eadem describens habet, in loco, qui Melferus dicebatur, consedissee.

ze & squalore accolae concessisse eis agrum, quem incolerent, iisdemque uterentur legibus, Romano nomini se plurimum debere dictitantes. paucos post annos, Romanos, cum intelligerent se in Ragusianorum invidiam adductos (vel quod angustis finibus interclusi latius eos patere desiderarent, vel quod Romanus animus, servitutis insolitus, dominandi cupiditate accendebatur) naves conscendisse, petiisse Italiam, in loco qui Melpbes dicebatur Palinuri consedisse, Melphim aedificasse, ac Romano nomine relicto Melphitanos vel Amalphitanos esse dictos. inde aliquorum principum bella metuentes, Ebulum, post Scalam, & inde vallem juxta maritimum littus ad occidentem incoluisse, ibique condidisse Amalphiam. Hisce & quae porro ex iisdem Chronicis repetituri sumus, haud male subjicit Julius Caesar Capacius ¹; *Aliqua in iis profecto apocrypha videntur: sed quoniam ea de re veriora scribentem legimus?* Videlicet in re plane obscura nihil habemus probabilius. Ea certe constans opinio est, a Romanis quibusdam nobilibus originem deducere hanc urbem. unde etiam colonia Romanorum est dicta ². Ea igitur civitas, concludit Ughellus, ab illis Romanis patriciis, qui primum apud Scalam consederunt, quos deinde Malphitanos nuncuparunt, condita circa annum domini DC. ROMANORUM COLONIA censetur.

VI. Res, quas Amalphitani primis temporibus gesserunt, nuntuntur itidem fide laudati Chronici. Videlicet industria & fortuna huic novo populo, ut fit, invidiam conflasse videtur, & simul metum vicinis incussisse: praesertim vero accedente necessitudine cum Longobardis & Neapolitanis. narratur enim ex eodem MS. ³ mixtum eo temporis spatio fuisse Amalphitanorum genus cum Longobardis & Neapolitanis. quapropter tantum crevit, ut Sycardo eorum vires timorem concitarent. egisse ideo principem cum aliquibus ex ea civitate, ut occupatam Amalphiam diriperent atque vastarent, multosque largitionibus corruptos per litteras affinis illud persuadere conatos esse. eos tamen, ne locorum delicias desererent, & ne impietatis in patriam accusarentur, recusasse. interea principem, constantes eorum animos animadvertentem, cum Longobardis & iis Amalphitanis, quos apud se aluerat, in Amalphiam nocte quadam irruisse,

[A 3]

¹ Capacius *Histor. Neapol. lib. 1. cap. 13.* ² Marinus Freccia *De feudis*, d. loco. ³ Ughell. loco memorato, ut & Capacius. adde Herempert. Longobard. in *Epitome apud Anton. Caracciolum pag. 89.*

*ruisse, & omnes fere cives Salernum duxisse captivos. sed clam inito consilio Amalphitanos, ut illatam injuriam ulciscerentur, Salernitanos fuisse adortos; vineas, domos incendiisse; & Amalphiam summo cum honore esse reversos, anno Christi DCCCXXIX. Addunt nonnulli, velut ex eodem Chronico, per quadriennium Amalphitanos Salerni captivos fuisse, & post reditum, quod & admodum verisimile est, urbem suam diligentius munivisse*¹.

VII. *Saracenis in Latium trajicientibus sub Lothario I. Imperatore circa annum DCCCL, Leonem IV. Pontificem Romanum contra eos adjuverunt Amalphitani. Romam secundo depredaturi appropinquabant Saraceni, cum Pontifex tribus classibus, Neapolitana, Amalphitana, Cajetanaque feliciter eos repulit, ac navali ad Ostiam praelio insignem de iis victoriam reportavit. refert hoc Sigebertus in Chronico*². Ex aliis praeterea Annalibus aut Chronicis Historiisve, nescio quibus, adnotatur, cum Ecclesiae praeeset Joannes VIII, (pro quo vulgo Joanna Papissa in albo Pontificum recensetur) & imperium occidentis obtineret Carolus Calvus, nimirum anno aerae vulgaris DCCCLXXVI, Saracenos Italiam devastantes inducias fecisse cum Neapolitanis, Gaëtanis, Salernitanis & Amalphitanis³. Postea vero, circa annum DCCCXC, constat Saracenos ab Amalphitanis, Neapolitanis & Casinenfibus in fugam versos fuisse. Interea, inquit Leo Ostiensis⁴, *Præfatus Atenulphus una cum Gregorio Neapolitano, nec non & cum Amalphitanis, non parvo exercitu congregato, Gar-gilianum supra Saracenos venit &c.*

VIII. Ad annum MXX. referri video prima initia nobilissimae celeberrimaeque rei, quae Amalphitanos agnoscit auctores. ea autem est institutio Ordinis, qui nunc *Melitenfis* dicitur. Occasionem dedit mercatura maritima, quam in praecipuas maris mediterranei plagas exercebant, maxime vero orientem versus. quae de re ita anonymus a Mazzella allatus⁵: *Anno MXX. interea Amalphitani, celebris ac pia gens Italiae, varias merces, easque infolitas & Turcis gratissimas, in orientem navibus devexerunt. Ob has*
ergo

¹ Ottavio Beltrano *Descritt. del regno di Napoli.* ² Addefis Nicol. Parthen. Giannettaf. *Histor. Neapol. Decade I. lib. VII. init.* ³ Giov. Anto. Summonte *Della città e regno di Napoli. lib. I. pag. 397.* ⁴ Leo Ostiens. in *Chron. Casin. lib. I. cap. 50.* ⁵ Scip. Mazzella *Descritt. del regno di Napoli, parte II. Provincia di principato Citra.*

ergo novas merces Calyphae Aegyptio cæterisque præfectis ac incolis Syriæ erant acceptissimi, ita ut magistratum licentia omnes regiones & urbes circumire, atque merces distrabere, omni metu seposito, libere poterant. Illi autem Christianæ religionis & paternarum religionum memores, quoties occasio dabatur, loca sancta visitabant. Quia vero Hierosolymis nullum haberent domicilium, ut in maritimis civitatibus, amicis collectis Calypham Aegyptium adeunt, ac per ejus proceres oblato scripto impetrant, ut Præsidi Hierosolymorum nunciaretur, quo Turcarum amicis in ea parte, qua Christiani habitant, locus amplissimus ad Aedes opportunas construendas designetur. Hac occasione oblata pecuniam passim a mercatoribus colligunt, &c. Aedificant igitur prope sacrum sepulchrum Ecclesiam cum coenobio, dicatam *Sanctæ Mariæ Latine*: ita enim hanc differentiae causa appellabant, cum Graeci & Syri, qui Christianismum profitebantur, ibidem suas quoque aedes sacras haberent. Tum vero præter mercatores multi etiam religionis causa in sanctam urbem confluxerunt. Quum autem longiore itinere & extrarii coeli intemperantia varii morbi contraherentur, nosocomium erexerunt Amalphitani, seu, ut barbare dici consuevit, *hospitale*, cui pro more oratorium additum, commendatum patrocinio *Sancti Joannis Baptistæ*. Postremo quoniam religiosa pietas & reverentia erga ea loca etiam debiliorem sexum ad visenda ea excitabat, & hac sacrae peregrinationes magis ac magis frequentabantur, tandem etiam ad curandas earundem aegrotationes coenobium muliebri exstruxerunt, cum titulo *Sanctæ Mariæ Magdalænæ*. nimirum promiscua & incauta eodem loci utriusque sexus consuetudo scandalis aditum ac januam videtur patefecisse. Constitutis ea occasione tribus hisce aedificiis sacris, e nosocomio virili prodire, qui occupationem urbis Hierosolymitanæ, a Christianis obsellæ, facta conspiratione mirum in modum promoverunt, atque inde ordinis equestris titulum & prærogativas reportarunt. contigit hoc circa annum m.c. Auctor hujus facinoris & antesignanus laudatur quidam Gerardus, nosocomii per plures annos præfectus (Rectorem vocant) qui ex eo tempore cum sodalibus, quibus praeerat, regula & vestitu a reliquis se coepit distinguere. Sed pleniorẽ illius instituti narrationem, & incrementa ordinis ac insignia, privilegiaque & opes, non attinet hic latius exsequi: sufficit indicasse,

im-

impensis *Amalphytanorum* constructum fuisse & conservatum præter cetera duo aedificia sacra illud quoque nosocomium, cui originem debet ordo *Melitenfis* ¹, quantumvis nonnulli disputent, cujus fuerit Gerardus iste, nosocomii tunc temporis Rector, alius eum e Gallia repetentibus, aliis asserentibus Scalensem fuisse, ex oppido ducatus Amalphytani ². Certe ex eo nosocomio sive hospitali *S. Joannis* denominati primum sunt hi equites, dictique *Hospitalarii* & *Joannitae*. postea *equites Rhodii* appellati sunt: nam cum infideles denuo Hierosolymam occuparent, ab Isaaco Angelo Imp. Graeco Rhodum obtinuerunt. tandem et ex ea insula pulsus Melita assignata est a Carolo V, quo magis tuta foret Sicilia ab incurribus barbarorum ex Africa. hinc ergo hodie *Meliten-ses* vocantur.

IX. Dum autem commerciis & mari feliciter rem gerit *Amalphis*, terra infestatur a vicinis populis, fortunae ejus invidentibus. In his praecipui erant *Salernitani* ³. Vario autem atque ancipiti Marte bellatum fuit, ita tamen, ut plerumque victoria flaret a parte Amalphytanorum ⁴. Sed tandem circa annum MXL. tributaria per eos facta est *Amalphis*. nam anno MXXXIX. indictione VII. mense Aprili Guaimarius, Salernitanorum princeps, creatus legitur dux Amalphytani ⁵. Res ita se habuit. Guaimarius hic, Salerni & Beneventi princeps, postquam principatui Beneventano in gratiam Henrici II. Imperatoris renunciasset, auxilio Normannorum *Surrentum* occupavit, & fratrem suum Guidonem ei ducem imposuit. Dein principatui Salernitano Amalphin adjecit, sibi quoque vectigalem fecit. At vero tanta felicitate elatus sub-

jectos

¹ Scip. Mazzella ibid, Giacomo Bosio *Della sacra militia Gierosolimit. lib. 1.* nel princ. & all' an. 1128. & 1130. Anto. Franc. Cirni nel commentar. *De' cavagli Gierosolimit.* citato da Giov. Anto. Summonte *Della città e regno di Napoli lib. 1. pag. 397.* Henr. Pantaleo *De rebus Joannitar. lib. 1.* Cronica de la milicia y sagrada religion de San Juan Baptista de Jerusalem, por fray Don Juan Augustin Funes Cavaleiro &c. *lib. 1. cap. 1. Los Amalfitanos fundan un hospital en Jerusalem, y dan principio a la Religione.* ² Giaco. Bosio *lib. 1.* sul fine & *lib. II.* vite di Gran maestri della sacra relig. di S. Giovanni Gierosolimit. del Comendatore fra Geron. Marilli, init. *Fra Gerardo.* ubi laudatur hunc in finem Historia, cui tit. *Gesta Dei per Francos*; item Petr. Boissat, Ferdin. Ughell. *Italia sacra tom. IX. pag. 236.* ³ Marinus Freccia *De feudis. pag. 80.* ex Eremperto. ⁴ Scipione Mazzella *detta parte II.* ⁵ Jul. Cæf. Capacius *Histor. Neapolit. lib. 1. cap. 13. De Ducib. Amalphytanis.*

jectos pessime habere instituit. Quapropter unanimi Amalphitanorum & Salernitanorum conspiratione in littore Salernitano triginta sex vulneribus confossus est ¹. Neque tantum cum *Salernitanis*, sed & cum *Surrentinis* bella illis fuere; incertum tamen quo tempore. Videlicet inter duces Amalphitanos Leo quidam Neapolitanus numeratur, Marini filius, nepos Leonis, qui navali pugna captus fuit a Surrentinis ².

X. Anno interea MLIX. Nicolaus II. Pontifex Maximus *concilium* habuit *Amalphi* contra eos qui fovebant Schismata & Pseudopontifices, quippe quae res, magno cum rei Christianae detrimento atque offensione, electionem Pontificum vehementer identidem turbabat hisce temporibus, & Ecclesiam ac Principes studia in contraria scindebat ³. Attamen tam inveteratum ac longe serpens malum concilio illo Amalphitano tolli minime potuit, quum seculo proximo ipse Innocentius II, sub quo Pandectarum volumina Amalphi inventa fuerunt, per ejusmodi diffidium annis compluribus in urbe Pisana exularit, & implorandae opis causa contra potentem adversarium per varias Europae plagas oberrare necesse habuerit, uti plenissime constabit e sequenti dissertatione *De Amalphi a Pisanis direpta*. Aliquanto magis Schismatibus prospectum est centum & viginti annis post, imperante Frederico Barbarossa. tunc nimirum Alexander III. legem fanxit, *ut Pontifex creatus ratus non esset, nisi minimum duas tertias suffragiorum tulisset partes* ⁴.

XI. Verum revertamur ad bella cum Salernitanis. An post necem Guaimarii in plenam libertatem se asseruerint Amalphitani, an vero tributarii manserint, haud tuto definiri posse arbitror. Profecto si dominationi *Salernitanorum* tunc temporis se subtraxerint, mox denuo ab iisdem superatos oportet. nam sub Gisulfo Salerni principe, circa annum Domini MLXX, jam dudum

[B]

annua

¹ Leo Ostiens. in *Chron. Casinensi lib. II. cap. 65*. Giov. Anto. Summonte detto *lib. I. pag. 397*. vide etiam Camill. Peregrin. *Histor. princip. Longobard. in stemmate principum Salerni & in Richario*. ² Jul. Cæs. Capacius eod. *lib. I. cap. 13*. ³ Louis Moreri *Dict. Histor. in voce MALPHIS*. citat ibi *tom. IX. Conciliorum*, Leonem Ostiensem *lib. III. cap. 15*. Sigon. *De regno Ital. & Baron. in Annalib.* Nisi tamen & hac in parte Melphis cum Amalphi confundatur. certe *Concilior. tom. VII. Malphi in Apulia* hoc concilium dicitur habitum fuisse. ⁴ Carol. Sigonius *De regno Ital. lib. XIII.*

annua vectigalia Salernitanis pendisse dicuntur. ita sane refert Gulielmus Apulienfis, scriptor ejus seculi ¹. Amalphitani autem sibi metuentes a Gisulfo, quod interfectores patris ipsius exstitissent dum penitus eos subjugare volebat, desciverunt ab eo, seque contulerunt ad affinem (a) ejus Robertum Guiscardum, Apuliae & Calabriae ducem, qui *Salernum* obsidebat. Lacesitus hic erat a Gisulfo, qui nimia ambitione fines proferre satagens, suis ipse exuitur, praesertim desciscientibus Amalphitanis. Sed nec ipsi Amalphitani hoc impune tulerunt: nam a Roberto specie auxilii subacti sunt, idque fatis callida ratione. Nimirum dum *Salernum* obsidebat, invitavit Amalphitanos, ut sibi cum navibus praesto esse vellent in obsidenda urbe. quum igitur ipsis hoc pacto odium Gisulfi concitasset plane internecinum, tandem illos adegit, ut, si adversus Gisulfum tuti esse vellent, se ipsi totos permitterent, sive, ut coevi scriptoris verba mutuer, *si contra Gisulfum tuerentur, tota Malfa illi subjugata haereditatiter foederaretur*. Statim quoque, parte exercitus ad obsidionem relicta, *Amalphim* proficiscitur, ut hac lege urbem a civibus acciperet: acceptam vero *castellis*, ut vocant, quatuor munivit, suosque in ea reliquit milites, atque ita cum multis Amalphitanorum copiis *Salernum* redit. Nec ita multo post urbem capit, Gisulfo in deditionem accepto. Atque haec quidem acciderunt anno salutis MLXXV. Omnia illa habemus e duobus scriptoribus ejus aevi, qui singulari fortuna ad nostra usque tempora pervenerunt, & e quibus sequentia itidem magnam lucem foenerantur. alter est laudatus Gulielmus Apulienfis, qui ipsi Roberto historiam suam dedicavit ²: alter monachus fuit Normannae gentis sub Rogerio, hujus filio, cui nomen Gaufridus Malaterra ³. Addit Chronicum Amalphitanum, antea saepius laudatum, Joannem Sergii filium

¹ Gul. Apulienf. *De Normann. lib. II.* (a) Nempe Gisulfus Salernitanus frater erat Sigelgutæ: hæc autem uxor Guiscardi. Gaufridus Malaterra *lib. III. num. 2.* Ceterum Gisulfus natione Longobardus erat, Guiscardus vero Normannus. Idem *lib. IV. num. 24.* ² Gul. Apulienf. *De Normannis lib. II.* Historiam suam quinque libris complexus est, sermone usus ligato. in horum dedicatione habetur: [*Noftra, Roberte, tibi cognofcis carmina scribi.*] Estque inter scriptores rerum Brunsvicens. a Leibnizio editos. ³ Gaufrid. Malaterra, *lib. III.* editus inter Hispaniæ illustr. scriptores. Tractat autem *de gestis Normannorum in Calabria & Sicilia.*

lium eo tempore Amalphi praefuisse, quem ducatu spoliaverit Robertus, atque simul proscripterit ¹.

XII. Ceterum quam hoc modo acquisierat ditionem, quiete retinere non potuit. Etenim ductu cujusdam Gandalonis a Roberto Guiscardo desciverunt *Amalphitani*. Sed tamen anno MLXXX, hoc est, quinquennio postquam Amalphin pacto in potestatem redegerat, armis eandem occupavit ². Memorabilis autem hoc loco est investitura, seu forma concedendi feudi, qua utitur *Gregorius VII.* diserte enim ea excludit *Salernum & Amalphin*, ut *injuste* possessa. Epistola decretalis ³ ita incipit. *Ego Robertus Dei gratia & S. Petri Apuliae, Calabriae & Siciliae dux &c.* sequitur autem, *Ego Gregorius Papa investio te, Roberte dux, de terra quam tibi concesserunt antecessores mei sanctae memoriae Nicolaus & Alexander: de illa autem terra quam INJUSTE tenes, sicut est Salernus & Amalphia, & pars Marchiae Firmianae, nunc te patienter sustineo in confidentia Dei omnipotentis & tuae bonitatis, ut tu postea &c.* ⁴. Moriens autem Robertus Guiscardus an. MLXXXVI. inter filios, quos tres superstites habebat, & fratrem suum Rogerium Bossum regiones sibi subjectas distribuit, ac minimo quidem natu filio Guidoni *Amalphin & Surrentum* reliquit. At vero Guidonem brevi mortuum esse oportet; nimirum, ut ex Chronico Amalphitano colligere est, nondum vertente anno post obitum patris. ad eundem quippe annum MLXXXVI. refert Rogerium comitem, qui tum dux Amalpheos sit factus ^(a). Hic autem Rogerius, Roberti Guiscardi ex altera uxore, quae Gifulfi illius Salernitani soror erat, secundus filius extitit, idemque defuncti Guidonis frater germanus, cui pater ducatum Apuliae & Calabriae cum principatu Salerni assignaverat ⁵.

XIII. Additur in eodem Chronico, Rogerium hunc ducatum Amalphitanum amisisse, atque ejus loco ducem electum Marinum

[B 2]

¹ Ferd. Ughell. *Italia sacra* tom. ix. pag. 235. & seqq. ² Jul. Caesar Capac. *Hist. Neap. lib. 1. cap. 13.* ³ Volumine III. Decretalium. ⁴ Adi Summonte *Hist. di Napoli lib. 1. pag. 474.* (a) Nisi tamen hoc referendum potius sit ad annum MLXXXVIII. cum instrumentum a Capacio d. lib. 1. cap. 13. allatum diserte habeat, *In nomine Domini Dei Salvatoris nostri Jesu Christi, anno ab incarnatione ejus millesimo nonagesimo, temporibus Domini Rogerii gloriosi Ducis, anno secundo Ducatus illius Amalfiae, die 5. mensis Octobr. Ind. XIV. Amalfi. Certum est &c.* ⁵ Vide seq. dissertat. cap. II. III. & IV.

num Pensabustum, anno MLXXXVI. Audiamus Gaufredum Malaterram, qui vixit hoc ipso tempore. Porro dux Rogerius adhuc juvenis, & nihil malæ suspicionis adversus aliquem habens . . . Longobardos æque ac Nortmannos, quia ex parte matris ex eorum gente erat (a), sibi fideles credens . . . castra sua tuenda eis baud secus ac Nortmannis delegabat. Unde accidit, ut dum apud Malsam idem faciendo minus sibi prospiceret, Malfetani urbe & castris, quæ Guiscardus ad perfidiam eorum comprimendam ibidem fecerat, pro lubitu suo utentes, liberam facultatem fraudis suæ exercendæ nacti, jugum gentis nostræ & ducis, quia moris nostri exsecutor erat, a se excutere, nec tributum & servitium statutum persolvere, sed et ipsi duci ad eandem urbem accedendi, omnibus fidelibus suis exclusis, adiutum denegarent. Pergit narrare, quemadmodum cum avunculo (b) comite & fratre Boëmundo (c) junctis viribus Amalphim obsederit terra marique. Sed in ipsa obsidione Boëmundus ex edicto Urbani Papæ ad expeditionem Hierosolymitanam avocatur, sicque, subdit, urbe pene usque ad deditionem vexata, tali infortunio privantur ¹. Hic desinit scriptor ille Normannus, quem facile agnosceres, haudquaquam neutrarum partium fuisse, etsi disertis verbis non addidisset. Postea tamen urbe potitur Rogerius; armisne an pacto, non additur. habet enim simpliciter Chronicon Amalphitanum ², Marinum Pensabustum, quem anno MLXXXVI. ducem creatum diximus, eam dignitatem tenuisse usque ad annum mc, quo iterum ducatum obtinuit Rogerius (d), deposito Pensabusto.

XIV.

(a) Confer notata ad cap. ix. lit. a. (b) Hic sine dubio est Rogerius Siciliae comes, quem Bossum cognominant, frater Roberti Guiscardi, qui ei Siciliam cum parte Calabriae dederat. itaque patruus hujus Rogerii nominandus fuerat, non avunculus. Sed ostendit Du Cange, hoc seculo nomen avunculi promiscuum usum habuisse. vide Glossarium ejus, voce Avunculus. (c) Proprie Boëmundus huic Rogerio frater consanguineus erat, utpote natus ex prima Roberti Guiscardi conjugē. Abiit autem in sacram expeditionem cum cognato suo Tancredo, qui se in expugnatione Hierosolymitana tam inclytum ac decantatum reddidit. Pandolfo Collenuccio *Compendio delle istor. del regno di Napoli lib. i. ad an. 1094.* 1 Gaufred. Malaterra *lib. iv. ad fin.* 2 Chron. Amalphit. Apud Ughell. *Italia sacra tom. ix. pag. 235. & seqq.* (d) Ni vehementer me fallo, parum accurate hic agit Chronicon, dum hunc Rogerium vocat Sicilia comitem & Calabria ducem. is erat Rogerius Bossum, hujus Rogerii patruus, cui frater Guiscardus Siciliam cum parte Calabriae concesserat: de quo etiam actum paulo ante lit. b. Nempe facile confundi potuerunt duo Rogerii agnati inter se, & eodem tempore viventes,

XIV. Sic tandem devenimus ad tempora illius Rogerii, qui Siciliam regio titulo omnium primus tenuit, Rogerii Bossi filium, eundem scilicet qui proxima dissertatione de inventis Amalphi Pandectis utramque paginam faciet. Postquam autem hic Rogerius, Siciliae adhuc comes, absentem cognatum Gulielmum, Apuliae & Calabriae ducem, tam impudenter violenterque omnibus spoliaverat, ut ibidem narrabitur, ac praeterea, eodem Salerni exule mortuo, istius ducatus titulum assumpserat, quod factum anno MCXXXVII. post haec, inquam Salernitanos coëgit in verba sua jurare: ita nihilo minus, ut iidem illi munitionem turris majoris suis militibus custodiendam paciscerentur. Amalphitani deinde, videntes Salernitanos Rogerio colla subdidisse, pariter et ipsi, retentis munitionibus, se ei submittunt¹. Quo autem loco post annum MC. res Amalphitanorum fuerint, nondum adhuc diserte memoriae proditum inveni. Mihi sane videntur, aut sensim in libertatem sese asseruisse, distracto aliis rebus Rogerio isthoc, Apuliae & Calabriae duce, hujus Rogerii patruelis, qui nec magnus bellator erat: aut saltem sui juris facti esse in nupera rerum mutatione, cum Rogerius hic noster ditionem invaderet cognati Gulielmi, laudati patruelis filii. Utut est, Rogerius anno Christi MCXXXIX. Rex renunciatus coronatusque in Sicilia, protinus animum adjecit ad expugnandam *Amalphin*. Haec enim civitas, quae commerciis nunc valde vigeat, plus opibus ac potentia pollere videbatur, quam e re esset novi Regis. Non aliunde hoc melius didicerimus quam ex Alexandro Abbate Celefino, qui in comitatu fuit Rogerii, ac totum hoc bellum accuratissime descripsit. *Cumque*, inquit²; *peractis Regiae coronationis celebritatibus ad propria singuli redissent, cepit Rex sollicitus intra mentis suae volvere arcanum, qualiter deinde Regnum suum, quod multum desiderabat, perpetua solidaretur pace, nullusque adversum se resistendi facultatem posset habere. Unde ab Amalphitanis vehementius instanterque cepit exigere, quatenus cunctas suas dimittentes munitiones sibi eas custodiendas traderent: alioqui nullo modo . . . ulterius pateretur, ut ipsi eas sibi servandas tenerent: qui cum omnes uno id*

[B 3]

ei

¹ Alexander Abbas Celefin. *De reb. gest. Rogerii Sicilia regis. lib. I.* ² Abbas Celefinus, *Rogerii regis Sicilia rerum gestar. lib. II.* prope init. Est autem & hic in collectione scriptorum Hispaniae illustrata.

ei animo consentiendum contradixissent, atque in hoc obstinatissimo persistenter corde, Rex indignatus illos a fidei suae consortio dissociavit. En iustam, si Dis placet, belli causam.

XV. Scilicet quovis praetextu frangendae erant Amalphitanorum vires, quae ejusmodi fuerunt, ut omnium maxime eas metueret Rogerius. Patet hoc tum ex adductis, tum etiam ex sollicita anxiaeque & prorsus circumspecta Amalpheos & oppidorum ipsi subjectorum aggressione, quam sigillatim nobis exhibet laudatus Abbas Celestinus. Primum classe eam aggreditur, mox terrâ *singula oppida singulis exercitibus obsidet, ac terribiliter angustat.* Captis hinc inde arcibus oppidisque tandem Ravellum atque ipsam Amalphiam ad deditionem compellit. *Quid plura? concludit*¹. *Rex Rogerius pro velle suo datis acceptisque dextris recepit Rabellum, Scalam, Gerulam, Pugerulam, ceteraque Amalphitanorum oppida.* Ita concidit libertas populi Amalphitani, oppressa a nimis potente vicino. Immo vero post triennium, ut docet nos Falco Beneventanus, ejusdem seculi rerumque in proxima regione gestarum scriptor, *tractavit Rogerius cum proceribus, qualiter cives Salernitanos & Amalphitanos, sicut Apuliae, feroci manu perderet.* Nempe Apuliae civitates, imprimis Trojam & Melphim, paulo ante horribilem in modum vastaverat ac depopulatus fuerat. *Sed tamen, addit auctor, congruum tempus sibi non videbatur*². distrahebatur enim debellandis qui ab eo desciverant. Verum pro malo quod nunc *Amalphitanis* minitabatur Rogerius, biennio post aliud ipsis a Pisanis supervenit.

XVI. Ita nimirum historiae filum secuti deferimur ad articulum temporis, in quo praecipuus tam hujus quam proximae disquisitionis cardo vertitur, ad direptionem puta *Amalpheos* per classem *Pisanorum*, & Pandectarum per eos asportationem. Accidit hoc anno MCXXXV, per occasionem schismatis inter Innocentium II. & Anacletum antipapam. Ut autem Innocentii defensionem susceperat Imperator Lotharius II, sic Anacleti partes tuebatur Rogerius Siciliae rex. Innocentio insuper & Pisani adhaere-

¹ Idem ibid. Adde antiquum Chron. anonymi Casinensis apud Caracciolum, ad an. 1130. item Falconem Benevent. apud eund. ² Falco Beneventanus in *Chron. ad ann. 1133.* is a Caracciolo editus est cum tribus aliis Chronographis antiquis.

haerebant, apud quos ille diversabatur. Hi hoc anno Neapolitanis suppetias venientes adversus Rogerium, cum forte fortuna intelligerent, Amalphin, quae jam Rogeriani dominii erat, ut dictum, omni prorsus praefidio destitutam esse, eam ex improvviso adorti sunt cum XLVI. triremibus, & primo statim impetu ceperunt spoliareque, & cum cetera praeda Pandectas quoque abstulerunt. Aberant nimirum ipsi Amalphitani. terrestrem militiam in exercitu secum abduxerat Rogerius. maritima, jubente eodem, cum IV. navigiis praedas agebat. quin & residui cives domo aberant: nam simulac Pisanam classem conspexissent, Salernum abiire, ut eam civitatem contra Pisanos defenderent, de sua, ut videtur, securi. Proinde expeditissimum fuit Pisanis, urbem omnibus civibus exhaustam invadere. Direpta Amalphi, & spoliis ad classem deportatis, ad alia hujus ducatus oppida perrexerunt. Itaque eodem velut impetu occuparunt Scalam & Ravellum, easque urbes similiter depopulati sunt. Mox, suadentibus Amalphitanis quos ceperant, munitionem obsederunt, quae Fracti dicitur. Tum vero rex Siculus, qui cum suis apud Averfam consistebat, tertio post invasionem die obsidentes Pisanos aggressus est, cecidit, fugavit. Ex ea strage superstites ad classem confugere, & sic tandem Pisas reversi sunt. Sed cum in dissertatione, quae sequitur, propria sedes sit huic & proximae Pisanorum expeditioni in Amalphin, istic omnia copiosius tractantur¹.

XVII. Videlicet nondum penitus elapso altero biennio, nova iterum in *Amalphitanos* calamitas ingruit, priori haud multum dissimilis, & ab iisdem *Pisanis* illata. Anno MCXXXVII. ingenti cum exercitu in Italiam venerat Lotharius Imperator, ut Innocentium, pulso Anacleto, collocaret in solium Vaticanum, utque Rogerium debellaret. Dum hisce terra occupatur Lotharius, Pisani classem c. navium in Amalphin ceterasque civitates maritimas, quae Rogerio parebant, jussu & auspiciis Lotharii immittunt. Tempestive autem Amalphitani, praeteritorum recordatione, urbis suae direptionem redemerunt, non item aliae hujus ducatus civitates. nam ad eas quod attinet, haud scio an mino-

¹ Differt. II. De *Amalphi a Pisanis direpta capp. XXIV. XXV. XXVI. XXVII. & XXVIII. item cap. XXXVII.*

minore prudentia usae sint, an vero pacisci cum iis noluerint Pisani, ad eluendam cladis ibi acceptae maculam. Ravellum certe & Scalam vastatas direptasque incenderunt, abductis in captivitatem civibus qui necem evaserant. Occuparunt praeterea Scalectam, Atranos, Fractos, Pugetulam ceteraque oppida & castella. Ut adeo totam Amalphitanam terram devicerint Pisani, & tributo imposito, omnes jurare fecerint, ac *Domino Papae Innocentio & Imperatori Lothario obedire, ut Dominis, contra praedictum Rogerium.* verba sunt ex Annalibus Pisani¹. Ipse vero Rogerius, relicta Italia, in Siciliam profugere coactus: quanquam tamen paulo post omnia recuperavit, discedente Lothario². Sed de his adeatur, quam laudavi, sequens dissertatio.

XVIII. Tot tantisque malis, exiguo intervallo aliis aliasequentibus, attritae sunt fractaeque penitus Amalphitanorum vires, neque unquam postea ad pristinum splendorem vigoremque aut potentiam assurgere potuerunt, praesertim sub regibus Siculis ac Neapolitanis, quibus deinceps subiecti mansere. Paulatim nihilo minus per commercia & mercaturam se erexit populus Amalphitanus, & a vicinis in honore est habitus. Singulare ejus rei testimonium perhibet nobilissimum diploma Neapolitanum, quod sub finem hujus seculi duodecimi, anno nimirum MCXC, datum est. Concessum illo Amalphitanis, Scalensibus & Ravel lensibus, ut qui ex iis *Neapolim* habitatum concessissent, iisdem juribus ac privilegiis gauderent, quibus ipsi cives Neapolitani, usque adeo, ut vel ex suis civibus Consules eligerent, qui inter ipsos jus dicerent, & hoc quidem secundum usus & consuetudines domi receptas³. Alio autem privilegio paulo anteriore, si fides Summonti, iisdem Neapolitani concesserant, ut quicumque ex Amalphitanis per triduum commoratus esset in civitate Neapolitana, eo ipso pro cive haberetur⁴. Illud profecto perquam notabile est, quod de auctoritate Constitutionum Amalphitanarum,

¹ *Annal. Rer. Pisani. ab ann. Ch. 971. ad ann. 1176.* apud Ughell. in *Ital. sacra tom. VIII. pag. 861.* adde MS. Stozianum in fol. num. 194. cui tit. *Memorie diverse della città di Pisa.* ² Jul. Caes. Capacius *Histor. Neapolit. lib. I. Sergius dux xxxiv.* Franc. Capecelatro *Histor. del regno lib. I.* atque alii. ³ Idem Capacius dicto *lib. I.* Rogerius dux xxxv. Giov. Anto. Summonte *Della città e regno di Napoli lib. I. pag. 122. & 138.* ⁴ Summonte detto luogo.

rum, quae commercia & res navales regebant, tradit Marinus Freccia, natione, ni fallor, Neapolitanus. *In regno, inquit (ita Neapolitanum per excellentiam vocare amant Itali) non lege Rhodia maritima decernuntur, sed TABULA, quam AMALPHITANAM vocant, omnes controversiae omnesque lites & omnia maris discrimina, ea lege, ea sanctione usque ad HÆC tempora finiuntur*¹. Florebat autem Freccia circa annum MDLXX.

XIX. Non displicebit, opinor, eruditis, ipsa verba laudati diplomatis Neapolitani hic a nobis exhiberi, quum & aetate conspicuum sit, & Amalphitanis quoque perquam honorificum. Igitur hunc in modum se habet. *In nomine Dei æterni, anno incarnationis Dominicæ millesimo centesimo nonagesimo, die IX. mensis Maji, VIII. Indict. Quia gloria & corona illustrium civitatum est diversorum officiorum concors populi multitudo, & quanto in diversis mercimoniis & variis utilitatibus vivendi sibi invicem, & aliis hominibus, quorum frequentatur accessus, justius copiosiusque ministratur, eo celebrioris nominis civitates ipsæ & majoris opinionis divulgatione clarescunt. Idcirco nos Aliernus Cutonus, Consules, Comesstabuli, Milites & universus Populus egregiæ civitatis Neapolis, provida & salubri deliberatione Concilii attendentes, quid honoris, quid commodi nobilissimæ civitati vos, viri prudentissimi, Scalenses, Ravellenses, & cæteri negotiatores & campsores de Ducatu AMALPHIÆ conferatis, vobis vestrisque hæredibus ac successoribus, in prædicta civitate Neapoli habitantibus, salvo in omnibus generali privilegio, quod est inter Nobiles & Populum ejusdem civitatis, concedimus, auctorizamur, & in perpetuum hoc speciali privilegio confirmamus, ut sicut ista civitas Neapolis privilegio libertatis præfulget, ita & vos negotiatores, campsores sive apothecarii de præfato Ducatu AMALPHIÆ, ut negotiationes exerceatis in hac eadem civitate, ad habitandum seu ad apothecas tenendum veneritis, eadem omnino libertate in perpetuum gaudeatis, ut nulla conditio de personis vel rebus vestris sive hæredum vel successorum vestrorum in Neapoli habitantium requiratur, sicut non requiritur de civibus Neapolitanis, salvo honore ipsius civitatis in libero & franco usu vestrorum negotiorum. Insuper hoc eodem privilegio concedimus & confirmamus vobis vestrisque hæredibus seu successoribus, negotiatoribus,*

[C]

camp-

1. Marinus Freccia de Feudis. cap. De officio Admirati maris. §. 7.

campforibus, *apothecariis* de memorato Ducatu *AMALPHIÆ* in Neapoli habitantibus vel habitaturis, ad negociationes exercendas, ut liceat vobis vel eis in perpetuum de gente vestra inter vos Consules statuere ac mutare in civitate Neapoli de illis, qui Neapoli manserint, sicut vobis vestrisque hæredibus & successoribus in civitate ista negociationes exercentibus paruerit expedire, quorum arbitrio & iudicio, secundum veteres bonos usus vestros, causas sive lites, quæ inter vos vel eos emerferint, terminentur, nec liceat civitati vel alteri pro ea vos seu hæredes vel successores vestros de prædicto Ducatu *AMALPHIÆ* in civitate ista manentes seu negotia exercentes, de veteri & bono usu vestro seu consuetudine trahere vel mutare: sed debeamus vos in omnibus bonis usibus vestris & in Consulatu vestro in perpetuum conservare, & vos gubernatione & iudicio vestrorum Consulum tantum in perpetuum vivere debeat. Et hoc privilegium nostræ concessionis omnimodo & perpetua firmitate signetur sigillo Civitatis & Consulum, & subscriptione plurium de nobis communi Concilio & voluntate Civitatis Neapolis est roboratum. Actum Neapoli per Maurum, Clericum sanctæ Neapolitanæ ecclesiæ, Notarium Domini Sergii venerabilis Neapolitani archiepiscopi, anno, die, mense & indictione superius prænotatis. In subscriptione autem hujus privilegii septendecim adfunt nomina cum titulo Consul.

XX. Præ ceteris autem in illo diplomate observandum est (nam pluribus sigillatim, inhaerere, instituti ratio non patitur) distincte nominari *negociatores*, *campfores* & *apothecarios*. Horrea Græci, quibus *ἀποθήκαι* recondere est, *ἀποθήκας* vocant*: unde vel in ipsis Pandectis *apotheca* pro horreo. hinc jam *apothecarii* dicti videntur mercatores, qui apothecas sive horrea habent, in quibus merces condunt ac servant. et hic quidem in specie designari eo nomine putaverim majores illos mercatores, qui in Sicilia, Constantinopoli, Ægypto atque aliis regionibus exteris horrea mercium habebant constituta, ut infra de his ipsis Amalphitanis nostris videbimus †. Contra per *negociatores* hic intelligo minores mercatores, qui merces, aliunde advectas, in patria & vicinis tractibus distrahunt, atque ibi tabernas instructas habent. Per *campfores* denique existimo designari mensarios seu argentarios, qui continua pecuniæ permutatione foenus exercent. unde hodie

cam-

†. Vide infra cap. xxxiv.

cambium pro versura seu quaestu illo scenebri; *literae cambiales* pro autographis, quibus ejusmodi pecunia versatilis, ut ita loquar, variis in locis, plus minus diffitis, jubetur persolvi. venit mirum haud dubie a Graeco *κάμπτω flecto, verito*. Qua in re notari velim, haec & alia id genus vocabula, a Graeco sermone oriunda, in commerciis recepta esse; quasi quae ortum ducant e civitatibus maritimis magnae Graeciae, in quibus mercatura pridem floruit: in his autem & Amalphis aliquandiu insignem locum tenuit. Sed ut alio quoque exemplo eandem rem illustremus, practici maritima tractantes, jactum seu contributionem propter jactum mercium, qui navis levandae causa fit, *avariam* vocant, procul dubio a Graecorum *ἀεαρ*, quasi *exonerationes* dicas: nam *βάρος* illis *onus, pondus, gravitas* est 1. Amalphitanos autem in specie ex Graeco nonnulla traxisse, vel inde constare potest, quod inter ducum Amalphitanorum titulos esset, quod *Vasti* dicerentur, quasi corrupto vocabulo a *σεβασί venerandi*, ut optime observat Julius Caesar Capacius 2. Eo autem hoc probabilius est, quod Neapolitani duces *Protosebasti* vocabantur. Immo diserte in Chronico Amalphitano ad annum MXXVI. memoratur Marinus Pensabustus, *Sebastus & Dux Amalphitanus*. Nec tantum *Vasti* dicebantur, verum etiam *Antipati & Vasti*, ex *ἀντί & ὑπατ* consul, quasi *Proconsules*. Denique expeditionem navalem, cujusmodi duas Pisanorum adversus Amalphim retulimus, *stolum* appellant hujus aevi scriptores 3, si ne dubio *ἀπὸ τῆ σέλλειν* a mittendo, quod certum quendam ac peculiarem in finem paretur ac mittatur. praeterea & *σὺλ* Graecis exercitus est & expeditio, sive terrestris sive navalis. Sed e diviticulo in viam.

XXI. Historiae & temporis ratio ad seculum nos deduxit a parta salute tertium & decimum. Videlicet anno MCCVIII Petrus Capuanus, Cardinalis cum titulo Sancti Marcelli, Amalphii oriundus, e Constantinopoli in patriam transfulit reliquias Sancti

[C 2]

An-

1. De his adi du Cange in *Apotheca & Apothecarii, Cambiare, Averum*.
 2. Capacius *Hist. Neapolit. lib. 1. cap. 13.* Non multum abludit τὸ *Vesti*, quod idem est inter titulos ducum Italiae, sed quod aliunde deducit du Cange. confer infra *Cap. XXIV.* versus finem. 3. *Chronicon Pisan.* incerti auctoris, quo utitur Ughell in *Italia Sacra tom. III. pag. 858. ad an. 1136. Annales rerum Pisan.* ibid. ad an. 1138.

Andree Apostoli, quem sibi patronum ac velut Genium tutelarem adsciverunt Amalphitani. Rem his verbis refert Ferdinandus Ughellus in Italia Sacra: *Princeps civitatis protector Sanctus Andreas Apostolus est, cujus nominis nobilissimæ architecturæ cathedrale templum ab Amalphitanis dedicatum est pulcherrimum, a Petro Capuano, presbytero Cardinali civeque Amalphitano, corpore ejusdem Apostoli exornatum, quod e Constantinopoli, dum illac Apostolicæ sedis Legatus ageret, ab ecclesia S. Andree Amalphitanorum Amalphim delatum, & summo cum honore conditum fuit. postea: Facta hujusmodi translatio die VIII Maji MCCVIII* ¹. Hoc eo diligentius adnoto, quod alii ad anteriora tempora id referant, Mazzella autem ad annum MCCXXVIII ². Caeterum narrat ibidem Mazzella, e reliquiis illis seu ossibus *S. Andree* scaturire perpetuò limpidum quendam & sacrum liquorem (incolis *manna* dicitur) quem parvis vasculis distribuit sacerdos his, qui religionis ergo haec λείψανον adeunt.

XXII. Initio autem seculi quarti decimi, circa annum MCCCXX, rem pulcherrimam utilissimamque navigantibus invenit quidam *Flavius Gioia*, civis Amalphitanus; nempe usum pyxidis nauticæ chartaeque ad navigandum. Hunc Positani, quod Amalphitani ducatus oppidum est, natum dicit Guazzo, sed *Flavium Gosium* vocat ³. Inter scriptores complures, qui eam inventionem Amalphitanis certatim vindicant, testis omni exceptione major est Antonius Panormitanus, dum ita canit;

Prima dedit nautis usum Magnetis Amalfis.

Angelus de Nuce, de Amalphitanis agens, *Quorum*, inquit, *gloriam illustravit ante annos fere trecentos Flavius civis vel conterraneus (aliis Joannes Goia, sed perperam) mirabili illo unaque imprimis utili invento NAUTICÆ PYXIDIS, qua tot sulcantur maria, veteribus nec navigata, nec nota. Tunc ad Ursam majorem & minorem cursum navigantes dirigebant: verum cum stellas illas humanis visibus interciperet caligo, ubi locorum essent nautæ, nesciebant. &c.* ⁴. Addam quæ Borellus e Bozio adducit. Neque

1. Ughell. in *Ital. Sacra tom. ix. pag. 235. & seqq.* 2. Scipione Mazzella *Descrit. del regno di Napoli Parte II.* 3. Guazzo apud Ughell. *Ital. sacra tom. ix. pag. 235.* 4. Angelus de Nuce in *notis ad Leonis Ostiensis Chronic. Casinens. lib. I. cap. 50.*

que vero, verba sunt Bozii, hic omittendus est incredibiles habens utilitates MAGNETIS usus, quod est inventum Flavii civis Amalphitani. . . . Hoc igitur Italia invento, quo salus hominum plurimorum continetur; maxime gloriabitur per Amalphitanum civem. & mox. Non enim Christophorus Columbus Genueus fuisse ausus tam vastos Oceani recessus adire aut experiri, committereque se ignotissimis itineribus, ac toties ire ac redire, cum detexit Indias novas, & remotissimos populos nobis aperuit, nisi adfuisse illi usus MAGNETIS. &c. ¹. Subnectit praeterea Borellus alias scriptorum auctoritates hanc in rem ac testimonia: refutat etiam Polydorum Virgilium, dicentem verum Pyxidis auctorem ignorari ² (a). Sed vel diserte idem comprobatur insigne civitatis Amalphitanae, totiusque, ni fallor, ducatus, quod symbolicam pyxidis nauticae delineationem exhibet. Dividitur hoc insigne in duas regiones, superiorem & inferiorem, cujus confinia ac velut meditullium nautica pyxis occupat. huic porro octo alae in circuitu aequis spatiis sunt affixae, quae totidem ventos videntur designare (b).

[C 3]

prae-

1. Bozium De statu Italia lib. III. cap. 18. apud Camill. Borellum De regis Catholicis praestantia cap. 78. num. 22. 2. Camillus Borellus loco laud. adde praeter eos quos ille magno numero adducit, Mazzellam d. loco. Ferrarium, citante Hofmanno in Lexico univers. voce Amalphis. Leandro Alberti Descript. di tutta l'Italia pag. 195. Summonte Dell' histor. di Napoli. lib. I. cap. 13. pag. 467. (a) Sunt qui hoc inventum Amalphitanis abjudicant: sed non videntur mihi probare quod intendunt. Jo. Lud. Gottfried in Nova archontologia cosmica, Germanice conscripta, pag. 202. tradit, solidis argumentis refutatam esse pyxidis nauticae ab Amalphitanis inventionem, & veteribus aliquot poetis probatum usum magnetis in navigando antiquiorem esse. At Isac. Vossius Variar. observat. cap. 14. De artibus & scientiis Sinarum, a Seribus eam repetit. Magnetis, inquit, usum, quatenus is Septentriones ostendit, & illum quoque a Seribus reliquae gentes acceperunt, cum constet jam a bis mille & octingentis fere annis illos exploratam habuisse istam hujus lapidis virtutem. Ante quingentos fere annos in navigationibus eo utebantur Saraceni, ut testatur Jac. de Vitriaco, edocli procul dubio a Sinis Taprobanam advenitibus. Ab his ante tria fere secula accepere Christiani. Quod autem nonnulli existimant, antiquo huic invento plurima accessisse, Seribus ignota, id quo fundamento affirmant, necdum constat, cum certum sit, declinationes magneticas Saracenis notas fuisse, & una cum ipso magnetis in navigationibus usu Christianis fuisse traditas. haecenus e Vossio. Nempe in rebus majoris momenti vulgo inventionis palma anceps redditur aemulatione variarum gentium. Guidus Pancirol. Rerum memorabil. lib. II. tit. II. & ibi Salmut solenni errore Amalphin cum Melphi confundunt, & ille quidem, ut de Polydoro Virgilio jam est relatum, auctorem latere existimat. (b) Plerique veteres octo ventos distinxerunt, medio uno inter quatuor cardinales interjecto. vide Cellar. Geograph. vet. pag. 21.

praeterea regio superior, quae alba sive argentea est, ad diurnum tempus alludit: inferior vero, quae nigra est, & stellam auream impositam habet, ad nocturnum: quae res tanquam digito indicat, noctu aequae ac interdiu ope hujus inventi navigari posse¹.

XXIII. Ceterum dum adhuc commercia sic satis feliciter exercet Amalphis, externis bellis tandem penitus concidit, cum ruina etiam aliorum hujus tractus urbium. Evenit hoc potissimum post tempora Johannaë I. ac proinde post medium laudati seculi XIV. *in bellis inter Ludovicum Ladislaumque reges, iterumque inter Andegarvenses Arragonensesque principes de regno certantes: adeo ut in priore bello divisa, una pars duce Antonio de Afflictis pro Ludovico, altera sub potestate Caroli de Judice pro Ladislao factiose regeretur.* Ita Ughellius². Praeterea addit, quemadmodum paulatim coeperit deficere, civibus inde Neapolim alioque transmigrantibus. *Nunc autem, concludit, quæ olim dives plenaque populo erat, vix ad mille in ea numerantur fidelium capita.* Immo parva admodum & male culta, ut hodie est, evasit³. Sed & portu laborat, ac stationem habet malefidam carinis. unde fit, ut naves ibidem in aperto mari ad littus altissimum anchoris suis stare cogantur⁴. Nil mirum igitur, quod per tria secula posteriora, & quod excedit, nihil memoria dignum de Amalphitanis proditum reperiamus, idque in tanta historicorum copia, quibus proxima tempora abundant. Hinc quoque accidit, ut quidam hodie sint, è Transalpinis saltem, qui nec nomine tenus *Amalphin* noverint, aut de ea fando audiverint quicquam, nedum ut tot insignes res de Amalphitanis cognitae haberent ac perspectas. Et sane id ipsum tanto me magis impulit, ut peculiarem hanc de *Amalphi* dissertationem e vetustis monumentis concinnarem. Verum pergamus ad reliqua. Videndum nunc porro de forma regiminis, quae maximam partem democratica fuit, & de genere Magistratuum.

XXIV. *Amalphitani primo COMITES sibi pro regimine eligebant*

¹ r. Scipione Mazzella *Descritt. del regno di Napoli* pag. 46. Ottavio Beltrano *Descritt. del regno di Napoli.* pag. 156. ² Ferdin. Ughell. *Italia sacra* tom. IX, pag. 235. & seqq. ³ Baudrand in *Geographia.* ⁴ *Atlantis majoris pars v, continens orbem maritimum, pag. 205.*

bant, ait Freccia ¹. Hoc autem videntur fecisse, antequam a Salernitanis, fraude Sicardi, in captivitatem ducerentur, quod contigit anno Christi DCCCXXV. ea de re sic Capacius: cum Salerno Amalfiam Amalfitani regressi sunt, de novo instituendam urbis administrationem curarunt, PRÆFECTOS præficientes ². Initio quidem unum, mox binos quotannis constituerunt: post iterum ventum est ad unum Praefectum. immo vero bini rediere; quibus denuo relictis, tandem uni videntur adhaesisse. Praefectos autem hosce annuos ad finem memorati seculi noni cum DUCE perpetuo commutasse traduntur, ad exemplum Ducis Veneti ³. Catalogum seu indicem Ducum Amalphitanorum nobis exhibet Julius Caesar Capacius in Historia Neapolitana ⁴. In his ad annum DCCCXVIII. refertur Mastalus Mansonis Fufuli filius, cum titulo Excellentissimi Imperialis: & ad annum DCCCCLII. Sergius, dictus Imperialis Patricius. anno autem DCCCCLIX. Manso Imperialis Patricius & Antipatus. idem vero Gloriosus & Perfectissimus Dux appellatus est, & XIV. annis praefuit. Anno deinde MXXXV. fuit Manso Sergii filius cum matre Maria, quam Ducissam & Patricissam in diplomatibus dictam reperi. Sed & aliàs patres cum filiis in Ducatu fuerunt: est enim in instrumento quodam, teste Capacio, temporibus Domini Johannis gloriosi Ducis & Imperialis Patricii, Antipati & Vestis, & Domini Sergii gloriosi Ducis filii ejus anno VII. post eorum recuperationem. ejecti enim fuerant. Observandum interea quemadmodum hi tituli sensim creverint. De Antipati autem & Vestis appellatione, seu Vasti, ut in aliis est diplomatibus, supra jam egimus ⁵. Rursum e quamplurimis monumentis chartisque ad Amalphin spectantibus Freccia profert Patricios Imperiales ac Straticogos ⁶, quos alibi Straticogos appellat ⁷. Sed hoc sequentia tempora respicere arbitror, ut videbimus. Illud quoque notatu in primis dignum est, quod non

1. Marin. Freccia de Feudis. cap. De offic. Admirati maris. cap. 4. & seqq.
 2. Jul. Caes. Capacius Histor. Neapol. lib. 1. cap. 13. De Ducibus Amalphitanis.
 3. Giov. Anto. Summonte Della città e regno di Napoli lib. 1. pag. 397. Ottavio Beltrano Descritt. del regno di Napoli. adde Scip. Mazell. Descritt. del regno, parte II.
 4. Capacius lo. laud. 5. cap. xx. 6. Marin. Freccia de Feudis cap. De offic. Admirati maris. §. 7. 7. Id. cap. De provinciis & civitatib. Regni pag. 80.

non è suis solum Ducem sibi eligerent Amalphitani, verum etiam è vicinis Graecis, hoc est è Neapolitanis. nam Neapolis eo tempore adhuc in Graeci Imperatoris ditione erat. ita vel inter primos Duces fuit Sergius, Gregorii Magistri militum (qui titulus erat Ducum Neapolitanorum) filius ¹. Videlicet cum Graecis hisce Neapolitanis jam olim affinitatem ceteraque necessitudinis jura libenter inierunt Amalphitani ².

XXV. Quod autem Marinus Freccia asserit, non tantum *Amalfiam unà Graecorum sedem constitutam esse*, verum etiam *Amalfitanos Graecis fuisse subditos*, id eo magis mirari subit, quod ipse paulo ante agnoscat, civitatem extitisse *suis legibus & consuetudine constantem* ³. Videlicet haec caute accipienda sunt. Et quidem Amalphis simul cum Surrento aliaque in his oris loca sub Duce Neapolis aliquando fuerunt, sed antiquissimo, ut opinor, tempore. ita enim habet capitulare principis Sichardi ^(a) in initio. *Vobis Johanni Electo S. Ecclesiae Neapolitanae, & Andreae Magistro militum, vel populo vobis subiecto Ducatus Neapolitani & Surrenti & Amalfi & ceteris castellis vel locis, in quibus dominium tenetis terra marique, & reliqua* ⁴. Porro Anna Comnena in Alexiade. *Salernum Melphae seu Amalphis* (nam & ipsa has urbes confundit) *metropolim appellat, quod ea tempestate, ut & nostra circumjecta regio, totusque, qui Amalphi adjacet, maritimus tractus ab hac urbe appellationem sortiretur*. ita refert Carolus du Fresne ⁵. Ceteroqui sane *Amalphim LIBERAE REIPUBLICAE* beneficio gavisam, cum alia declarant, tum illud vel maxime, quod *Duces* suos ipsa elegerit, electosque pro lubitu removerit, ejecerit, punierit, etiam eos, quos è Neapolitanis sibi adsciverat. Seculo nono electus fuerat Marinus, Luciani Pulcharii filii filius, quem Seniore dixere, regnavitque cum Sergio filio annos xiv. tunc autem excoecavit eum populus Amalphitanus, & de magistra-

¹ Jul. Caes. Capacius loc. laud. ² Vide supra cap. vi. ³ Freccia locis allegatis. ^(a) Hunc Salernitanorum principem fuisse autumo. eundem nimirum, de quo d. cap. vi. Accidisse autem aliquamdiu antequam Amalphim invaderet. ⁴ Angel. de Nuce in *notis ad Chronic. Casinense lib. i. cap. 56. lit. c.* ⁵ Carol. du Fresne in *Notis ad Anna Comnena Alexiadem*, pag. 30. B. post Cinnamum pag. 234. Laudatis eam in rem Alexandro Abbate Celefino *lib. iiii. c. 23.* Raphaelæ Volaterrano & Leandro Alberti.

gistratu dejectum Neapolim extruxit. Sic refert laudatus aliquoties Capacius ac subijcit tandem, *Habes adhuc eorum* (Neapolitanos designat) *Ducum affinitates, habes praeterea populi potentiam, qui facile cogebat, ut se Magistratu abdicarent* ^{1.} tum plura ejus rei exempla addit. haec inter memorabile est, quod narrat de Mastulo minore, ad annum DCCCCXXXVIII. quum pater ejus quadraginta annos Amalphitanis praefuisset, ipse post quatuor administrationis cum Androsa matre occisus est. Quod autem de *αὐτονομία* Amalphitanorum dicit Freccia, hoc est, quod *legibus suis ac statutis* regerentur, adeo verum est, ut vel qui bello eos vicerant, tributum imposuisse contenti, suo juri ipsos suisque legibus permitterent, ac Duces se eorum appellari paterentur. ita nempe Guaimarus Salernitanorum princeps, Robertus Guiscardus Siciliae comes & dux Calabriae, itemque Rogerius Siciliae rex, inter ceteros Duces enumerantur ^{2.} Immo vero Guiscardus, quum anno MLXXV. Amalphin pacto obtinuisset, eandemque post quinquennium a se desciscientem occupasset, Gandalonem, praecedentis Ducis nepotem, captum oculis, perduellionis accusavit: tanquam scilicet potius contra Duces quam ipsam rempublicam bellum gereretur ^{3.} Tertium denique argumentum absolutae potestatis est, quod ipsi suam *monetam* formarent ac cuderent. quippe Chronicon Casinense non uno loco *denarios Amalphitanos* memorat. Quare etiam triplici hoc argumento utitur Ughellius. *Suis*, inquit, *RESPUBLICA* regebatur *Legibus*, *Pecuniae cudebantur propriae, quas Amalphitanas appellabant*, & *ex viris patriciis Duces eligebantur* ^{4.}

XXVI. Quum autem dico, suis legibus permissam a victoribus Amalphitanam rempublicam, de libertate nihilo minus & potentia eorum multum detractum esse, quilibet ultro intelligit. Quare antecedentibus subjungit Ughellius. *Hac libertate usi sunt Amalphitani summa eorum fama ad annum usque MLXXV, quo Robertus Guiscardus, debellato Salerno, Amalphitanum ducatum suae subiecit potestati.* Liquet etiam ex bello, quod sub Rogerio Siciliae Rege adversus Innocentium & Lotharium Pisanosque gerere debuerunt. *Spirantis tamen reipublicae dignitatem*, pergit

[D]

Ughellius

1. Jul. Caes. Capacius eodem loco. 2. Capacius *Hist. Neapolit. lib. 1. cap. 13.* Chronicon Amalphitan. apud Ughell. in *Italia sacra tom. ix. pag. 235.* & seqq. 3. Capacius lo. laud. 4. Ferdinandus Ughellius *Italia sacra tom. ix.*

Ughellius in referenda breviter & concinne reliqua Amalphitanorum fortuna, *sustinuerunt ad Joannae primae tempora*, hoc est ad an. MCCCCL. *dum Regiis Vicariis sub Nortmannis, regnantibus vero Suevis per Justiciarios Straticosque, & sub Gallis Arragoneisque regibus per Regios Vices-gerentes peculiaribus quodammodo statutis ac legibus regerentur, quas Nobilium Amalphiae Sclarum Ravellique consuetudines vocitabant.* etenim, ut ex eodem observavimus, corruit tandem penitus haec respublica forensibus bellis inter Ludovicum & Ladislaum, item inter Andegaveses & Arragoneses, de Regno decertantes. Unum illustrandi causa addendum, Straticos illos, quos nominat, eosdem videri atque hos, quos Freccia corruptis vocabulis *Straticogos* & *Stratigotos* appellat. *Στρατηγός* autem proprie belli dux est; & ita Graeci Praetores Romanorum appellarunt, ut notum.

XXVII. Proxima nostris tempora porro persequitur Julius Caesar Capacius. verba ejus haec sunt. *Ducatus Amalphitanus ab Imperiali Patriarchatu ad Regulos deductus est. siquidem Alphonfi regis anno MCCCCXXXVII. adventus in hoc regnum (Neapolitanum intelligit) abdicata libertate, oppida Regulis subjugavit. DUCATUS tamen honorem Amalphia non amisit. Raimondo Ursino Salernitanorum principi in feudum concessit. Ferdinandus autem Alphonfi filius in Antonium Picolomineum, Pii II. nepotem, anno MCCCCLVII. contulit, quod Regi in Sicilia contra ducem Joannem fuit auxilio, eidemque in matrimonium dedit Mariam ejus naturalem filiam, ex quibus &c. recenset nempe familiam Picolomineorum, quae ex hoc matrimonio descendit* ¹. Posterius ejus adhuc ibi subsistunt, & vocantur Principes Vallae & Comites Celani ². Tandem pervenit Amalphis ad Octavium Picolomineum, quem Imp. Ferdinandus III. anno Christi MDCLIV. cum in conventu Norimbergensi executioni pacis Westphalicae praefuisset vice sacra, Imperii Principem creavit. Quemadmodum autem is acceperit hunc Ducatum, & testamento reliquerit, declarat Cardinalis de Luca verbis seqq. *Cum eximius imperialis exercitus supremus dux Octavius Piccolomineus, restituendo suae familiae antiquam dignitatem, a rege Catholico ob ejus ingentia merita Ducatum Amalphitanum obtinisset,*

¹. Jul. Caes. Capacius *Histor. Neapol. d. lib. 1. cap. 13.* adde Tomaso Costo; Opuscoli appartenenti alla *historia di Napoli in principato citra. AMALFI*, 2; Joan Hubner in *Tabul. genealogic. num. 273.*

tinuisset, moriens in testamento heredem rerum *Italicarum* in proprietate praesertim dicti Ducatus *Amalphitani* instituit ex fratre praedefuncto nepotem, in pupillari aetate constitutum, usumfructuarium vero universalem Archiepiscopum *Senensem*, ejus germanum fratrem, quem etiam dicti nepotis tutorem seu balium reliquit. de hac nimirum facti specie ibidem ex professo disquirunt¹. Sunt qui velint *Amalphim* circa an. mccc. ad familiam *Sanseverinam* pertinuisse². Alii eo amplius tradunt, quando jam post *Sanseverinos* & *Picolomineos* sub potestatem regiam *Hispanorum* venisset, in gratiam illius *Octavii Picolominei*, imperatoris suo aevo praestantissimi, in Ducatum denuo conversam esse³: quum tamen *Capacius* statuat, *Ducatus honorem non amisisse*. Hodie ad Imperatorem pertinet, quatenus videlicet partem facit regni *Neapolitani*⁴. Atque haec quidem fata sunt praecipuae quondam civitatis, maximeque celeberris.

XXVIII. At vero videamus insuper, id quod vel maxime ad institutum facit, quemadmodum sese habuerint res *Amalphitanorum* in florentissimo reipublicae statu, hoc est seculo praesertim undecimo. Potentia eorum & celebritas tanta eo aevo exstitit, ut *Franciscus Antonius Purpura*, *Jctus Neapolitanus*, cum ipsa *Venetorum* republica hanc nostram conferre non dubitet. ait ille in vita *Jacobi Galli*, civis *Amalphitani*, & Jus civile in variis Italiae Academiis publice, dum viveret, professi. *Gallorum familia e Picentinorum celebri ac nobilissima urbe Amalphiae, beatissimi Apostoli Andreae sacri corporis cultu illustri, ac Neapolitanae, ne dicam Regni universi fere, nobilitatis seminario initium ducit, licet, si primam illius originem spectes, Romanam urbem parentem agnoscat* (a). Etenim constat inter omnes, **AMALPHITANAM REMPUBLICAM** olim clarissimis viris, opibus, variisque commerciis cum remotissimis ac longe diffitis nationibus & gentibus in primis nobilem, classe florentem, eodem fere tempore cum praeclearissima **VENETA REPUBLICA**, non iisdem tamen post urbem a barbaris

[D 2]

1. Jo. Bapt. de Luca *De feudis discursu*. 18. 2. Tomaso Costo *Opuscoli appartenenti alla hist. di Napoli. in principato citra AMALFI*. Moreri *Dict. Hist.* in voce *Malfi*. 3. A. P. de la Croix. *Geographie universelle* partie I. chap. 13. 4. Tom. Costo detto luogo. Ottavio Beltrano *Breve descritt. del regno di Napoli* pag. 156. & seqq. (a) Respicit historiam de *ortu Amalpheos* relatam supra cap. v.

baris captam parentibus natam, ac rerum felicitate ac successu disparem. Etenim illa, non amplius circumscripta finibus, proximorum Principum armis vexata, nequii imperium latius proferre, & intestinis demum acta discordiis, de potentia, qua plurimum antea polebat, non parum dejecta est, & ubi e suis sibi legebat moderatores & Duces, exteros pati post annum MLXXV. coacta est. Sed haec optimis usa institutis & legibus, omni procul dissidio, concordibus animis ac studiis res domi & belli strenue prudenterque administrans, finitimorum eludens insidias, in tantam potentiam excrevit, ut qua mari qua terra late dominetur, & indies magis ac magis sese efferat & florescat, & antiquae Italicae libertatis specimen & vestigia summa cum dignitate servet una & retineat. Amalphitana ergo urbs, pergit, ex iis Romanis nobilibus coaluit, qui Gothorum & Vandalorum experti barbariem & rapinas post quadringentesimum annum iterum barbararum gentium timentes excursions in illam regionem, ipsa loci natura munitissimam, ac ab huiusmodi invasionibus tutam, coeli praeterea clementia & salubritate, & perennium gelidarumque aquarum saluberrima scaturigine amoenam se contulere. haecenus e Purpura¹. Consulto autem plura descripsi, quoniam mire ad rem faciunt, & multa de Amalphi praedicatione dignissima comprehendunt.

XXIX. Duae igitur potissimum adfert rationes, cur Amalphitana respublica non aequae se diu tueri & ad tantum potentiae gloriaeque fastigium adscendere potuerit, turbas nimirum in ipso reipublicae regimine, & ambitionem vicinorum Principum, primo Salernitanorum, mox autem & Siciliae. Sic enim, interno externoque malo afflicta, praecipiti gradu in interitum ruit. Non possum illius rei illustriora exempla adhibere, quam quae nobis suppeditat ipsa series Ducum Amalphitanorum apud Julium Caesarem Capacium². Nonnulli istuc referuntur, qui ejecti atque excoecati, & post tamen denuo in pristinam dignitatem evecti fuere. Unum tantum alterumve exemplum in medium adducam, idque fere ex posterioribus. Anno aerae Christianae DCCCCLIX. electus est Manso, imperialis patricius & antipatus, idem ille qui gloriosus & perfectissimus Dux appellatus est. postquam vero quatuor & viginti annos clavum reipublicae moderatus esset,

eo

1. Franc. Anto. Purpura in *vita Jacobi Galli*, antecessoris Neapolitani, 2. Capacius *Historiae Neapolit. lib. I. cap. 13. De Ducibus Amalphitanis*,

eo per Alfenum fratrem dejectus est, & in carcerem detrusus, ubi supremum diem misere infortunatèque obiit: alter autem Manso, qui & ipse antea depositus fuerat, dignitate recuperata, adhuc sedecim annis magistratu potitus est. Rursus ad annum MXXXV. inenio Mansonem Sergii filium, qui cum matre Maria regnavit annos quatuor cum tribus mensibus. eo rempublicam gubernante, Joannes frater ejus Neapoli, quo ejectus confugerat, Amalphim rediit, receptoque Ducatu Mansonem fratrem ad Sirenusas insulas (Gallos vocant) duxit, atque oculis privavit, & Constantinopolim ipse profectus est. nimirum interea Salernitanorum princeps Guaimarus, arrepta ex hisce turbis occasione, Amalphim occupavit, sibique tributariam fecit. Guaimarum autem hunc, ut retuli ¹, sexto Ducatus anno in littore trucidarunt, conspirantibus ipsis Salernitanis. Tum rursus idem Manso Ducatum obtinuit, atque, caecus licet, alios decem annos rerum potitus est. Sed anno MLIV. cum Joannes Constantinopoli rediisset, Amalphitani & Atranenses armis Mansonem expulere, & Joannes pristinae dignitati restitutus regnavit sedecim annos. Mortuo Joanne anno MLXX., ejus filius Sergius electus est, & cum quinque annos remp. esset moderatus, decessit. Excepit eum filius Joannes; verum, antequam magistratum auspicaretur, eo spoliatus fuit; transit enim Ducatus in Robertum Guiscardum, Normannum, Amalphitanos anno MLXXV. subigentem ². Postquam vero deinceps per Rogerium sub Siculis regibus esse coeperunt, tantae potentiae viribus oppressi, nunquam emergere potuerunt.

XXX. Sed juvat nunc porro, praecipua quaedam, quae ad amplitudinem Amalphitanam pertinent, sigillatim excutere. Amalphis loci ingenio atque ipsius naturae solertia, ut audivimus ³, tutissima est: nam a continente praeruptis celsisque montibus praecingitur hic tractus ⁴, ab opposita autem parte ipso maris fluctuumque praesidio munitur. Exiguo quidem ambitu, sed oppidis pleno, concluditur ⁵. Praeterea tunc temporis civibus abundabat, cum ad quinquaginta hominum millia in eo censerentur ⁶. Ut adeo facile adversus Principem sic satis potentem con-

[D 3]

fisterent

1. Supra cap. IX. 2. Vide cap. II. ubi traditum, qua arte Amalphitanos subegerit. 3. Cap. I. 4. Scip. Mazzella *Descritt. del regno di Napoli part. II. pag. 62. sub fine.* 5. Boccacio in *Decamerone Novella IV. giorn. 2.* 6. Ughell. *Italia sacra tom. IX. pag. 235. & seqq.*

fisterent Amalphitani, quoties concordibus animis se vallarent atque defenderent. Apparet hoc in primis ex cauta & valida, metusque & periculi plena aggressione, qua Rogerius, jam Siciliae rex coronatus, summaque in potentia constitutus, Amalphitanam ditionem invadere statuit. Quantum quippe sibi ab Amalphitanis metueret, supra declaratum est, idque verbis scriptoris, aequalis non tantum, sed qui in partibus Rogerii erat, eidemque subditus ¹. Praeterea Rogerii machinationes & totam belli molem, ac lentum progressum pluribus declarat idem auctor. Quod si ipsam urbem Amalphitanam expugnare debuisset, multum ei laboris temporisque ea in re fuisset infumendum. at *Ravellenses ipsique Amalphitani* ob proximorum oppidorum atque arcium expugnationem *continuo corde soluti, de pace cum Rege habenda consulunt*: ita Scriptor laudatus ².

XXXI. Proxime igitur firmamenta munitionum ipsius urbis & fortitudinem indagemus. Nullum ejus rei aut sincerius aut evidentius argumentum adduci potest, quam quod nobis exhibet Gaufridus Malaterra, scriptor *σύγγραμματος*, in tradenda Amalphis obsidione per Rogerium, Apuliae & Calabriae ducem, qui filius erat Guiscardi, anno circiter MEXXXX. Narrat ille, quemadmodum hic Rogerius cum patruo, Siciliae comite, & fidelibus suis *consilium ceperit subjugandi Amalphitanos*, adscito fratre Boëmundo. *Amalphim* autem aggressurus, pactum init cum patruo, ut *si sibi attentissime succurrat*, atque ita junctis viribus urbem subjugare possent, medietatem urbis ipsi concederet: moxque *ab omni Apulia & Calabria, navali & equestri exercitu admoto, peditum etiam copiis certatim accelerat* ³. Attamen cum jam aliquamdiu Amalphim obsessam tenuissent, solo Boëmundi, in sacram expeditionem proficiscentis, discessu frustrati sunt, atque irritò conatu recefferunt. At nec Boëmundus multas copias ad eam obsidionem videtur contulisse, cum in pacto de urbe dividenda nulla ejus mentio fiat. Ceterum jam olim perquam munita videtur haec civitas fuisse, dum antea Sicardus, Salerni princeps, per dolum & fraudem noctu eam invadere constituit, & ci-

1. Vide in praeced. sub cap. XIV. & XV. 2. Alexander Abbas Cefelinus Rogerii Siciliae regis rerum gestar. lib. II. 3. Gaufridus Malaterra, monachus, lib. IV. num. 24. Agit autem ex professo de rebus gestis Normannorum in Calabria & Sicilia.

cives inde captivos deducere. Probabile autem est, post reditum ipsos diligentius sibi prospexisse, & firmioribus praesidiis munimentisque circumvallasse ¹. Illud sane constat, postquam Robertus Guiscardus callidis pactionibus in urbem Amalphitanam fuit admissus, in ea ipsum quatuor castella aedificasse ². Denique non memini me legere, unquam expugnatam aut iusta obfisione ad deditionem compulsum fuisse.

XXXII. Ut autem natura simul atque arte munita erat *Amalphis*, ita etiam circumdata ac velut stipata fuit compluribus oppidis atque arcibus, quae adventantem hostem morari diu poterant. Liquet hoc inter alia ex bello & expeditionibus, quibus Siciliae rex Rogerius non sine gravi difficultate Amalphitanos sibi subiecit ³. Quenam autem fuerint haec oppida arcesque, & quot numero fuerint, haud tuto quisquam definierit; si non alia de causa, saltem propterea, quod nomina propria in mediae historiae scriptoribus diversissime confusissimeque exhibeantur. Dicam tamen quod mihi videtur, & singula, ut potero, distinguam. Praecipua in his, & de quibus nullo modo dubitari potest, nominantur *Scalae* ac *Ravellum* ⁴, quod & *Rabellum* ⁵, alibi vero *Rivellum* ⁶ dici comperio. *Scalarum* porro & *Ravelli* urbes ab Amalphitanis conditas esse, diserte scribit Freccia ⁷: & *Scalae* quidem, seu *Scala*, nam etiam in singulari occurrit ⁸, originationem videtur trahere a proximo ejus nominis monte, quem Amalphitani, in hunc tractum venientes, dicuntur transcendisse ⁹. Post *Scalam* video recenseri *Scalectam* ¹⁰, velut diminutiva forma, quae & *Scatella* quibusdam audit, & in *majorem* ac *minorem* distinguitur ¹¹: eandemque esse reor cum loco qui aliis *Scabelli* dicitur ¹². Prope autem est ut opiner, has potius ar-

1. Historiam vide in praeced. vi. capite. 2. Gaufridus Malaterra lib. III. num. 3. *Il regno di Napoli* in prospettiva del Pacichelli parte I. pag. 176. 3. Alexander Abbas Celestinus *De rebus gestis Rogerii* lib. II. adde cap. XIV. & XV. 4. *Annales rer. Pisani.* ad an. 1136. apud Ughell. in *Ital. sacra tom.* 3. pag. 861. & passim apud alios. 5. Abbas Celestinus laud. lib. II. 6. *Chronicum Pisani.* ad an. 1136. apud Ughell. d. tom. III. pag. 858. 7. Marinus Freccia de Feudis. cap. *De officio Admirati maris.* §. 4. seqq. 8. Laudatum Chron. Pisani. d. loco. 9. Marin. Freccia de Feudis. cap. *De provinciis & civitatib. Regni* pag. 80. Michaël Anto. Baudrand in *Lexico Geographico*, verb. *Scalae*. 10. Chron. Pisani loc. laud. 11. *Annales rer. Pisani.* ad an. 1136. 12. *Memorie diverse della città di Pisa*, cavate da diverse historie e scritture, MS. ex *bibliotheca Stroziana num.* 194. in fol. in extremo, ad an. 1138.

arces fuisse ad *Scalas* pertinentes, quam diversa oppida: quemadmodum *Fracti* in quorum obsidione Pisani post direptam Amalphim a Rogerio repulsi caesique fuerunt ¹, *castrum Ravelli* appellantur ². Ut proinde minus accurati habendi sint, qui recensent inter oppida Amalphitana *Scalam*, *Minori* &c ³: seu *Minuriam* & *Majuriam*, & has speciatim in vallibus ad mare edificatas dicunt ⁴. *Fractos* autem quod attinet, in Italis scriptoribus pro iis est *Fratta* ⁵, *le Fratte* ⁶, & plenius *Fratte-rocche* ⁷, quasi dicas, Arces praeruptae. Denique in eadem regione versus *Ravellum* videtur & alia arx fuisse, quae dicitur *Rocca di Pugionile*; jungitur enim cum laudata *Fratta* ⁸. Verum ad urbes & oppida revertamur.

XXXIII. Praeter *Scalas* ergo & *Ravellum* est & aliud oppidum quod *Trani* appellatur ⁹, seu verius *Atrani* ¹⁰: quo pertinet Episcopus *Atranensis*, qui throno depositus legitur in concilio Amalphitano ¹¹. est etiam ubi corrupte *Ascani* ¹² habetur pro *Atrani*, item *Vetrami* ¹³. Insuper inter oppida Amalpheos referri video aliud quod *Letterae* appellatur ¹⁴. Interim omittenda non erat *Atturina*, quae *Amalphi*, *Ravello* & *Scalis* jungitur: atque hae ut opulentissimae, munitissimae ac velut inexpugnabiles civitates celebrantur ¹⁵. *Triventum* porro a scriptore seculi duodecimi expressis verbis dicitur *Amalphiae oppidum*, & quidem duobus in locis ¹⁶. at ibidem tamen & *castrum fortissimum* appellatur, quemadmodum etiam a Capycio Latrone, haud contemnendae auctoritatis historico proximorum temporum, simpliciter nuncupatur *validum castellum* ¹⁷. ut merito dubites, oppidumne fuerit, an castellum sive arx. Ego autem puto, arcem haberi

1. Vide Dissertationem, quae sequitur, cap. xxiv. 2. *Annales rer. Pisani*. apud Ughell. d. loco. 3. Lov. Moreri *Dict. Hist.* in voce *MALFI*. 4. Nicol. Parthen. Giannettasius *Histor. Neapolit. Decade II. lib. xi.* 5. *Memorie diverse della città di Pisa*, nel luogo sopra accennato. 6. *Laudatum Chron. Pisani* eodem loci. 7. *Annales Pisani*, loc. saepius laud. 8. *Memorie di Pisa*. vide paulo ante. 9. *Annales Pisani ad ann. 1138*. Scip. Mazzella *Descritt. del regno di Napoli parte II. pag. 62.* 10. *Iidem Annales ad ann. 1136*. Jul. Caes. Capacius *Histor. Neapolit. lib. i. cap. 13.* 11. *Conciliorum. tom. ix.* 12. *Chronicon Pisani*. apud Ughell. *tom. III. pag. 858.* 13. *Memorie diverse di Pisa*. luogo allegato. 14. Lov. Moreri *Dict. Hist.* in voce *MALFI*. 15. D. Bernardi *epist. 140.* scripta in favorem Pisani ad Imp. Lotharium II. Paolo Tronci *Memorie istoriche di Pisa all. anno 1135.* 16. Alexander Abbas Celestinus Rogerii rerum gestarum lib. II. 17. Francesco Capecelatro *Istorie di Napoli. pag. 70.*

beri posse cum oppido conjunctam. Restant *Gerula* & *Pugerula*, quae *Agerula*, & *Epugerula* audiunt ¹, item *Pugetula* ². haec nominat scriptor ille antiquissimus, cum Rogerium recepisse dicit *Rabellum*, *Scalam*, *Gerulam*, *Pugerulam* ceteraque *Amalphitanorum oppida* ³. Quid autem dicendum sit de *Pafetano* & *Pra-jano*, quae eidem tractui assignantur, nondum mihi certum deliberatumque est. Videtur *Pafetanum* idem esse cum *Positano*, unde Flavium illum nauticae pyxidis inventorem natum testatur Guazzo ⁴. Sed & alia procul dubio istic fuere minoris momenti, quorum memoria intercidit. In his eminebat *Amalphis* tanquam metropolis, cum titulo Ducatus. Ceterum praeter ea quae in continente possidebant Amalphitani, habebant quoque *Sirensas* insulas ⁵, (*Galli* alias dicuntur ⁶) & *Capreas* ⁷, nefariis *Tiberii* libidinibus famosas. *Gallorum* autem duae insulae sunt ⁸, de quarum altera loqui puto Alexandrum Abbatem Celestinum, verbis sequentibus; *Qui* (Ammiratum sive Praepositum classis *Siculae* sub Rogerio designat) *dum sic marinas excubaret semitas, contigit ut oppidulum Amalphitanorum, quod Gwallum nominatur, infra mare positum, violenta caperet manu. Deinde addit, oppidum aliud, quod Capris dicitur, similiter infra mare situm.* Nimirum & hae insulae Amalphitanam ditionem tuebantur a parte maris (a). De *Malpheto* denique, cujus meminit Cinna, nihil certi habeo quod adferam, ait ille, ἐπὶ πάλιν Μαλφέτον, ἀσφαλείας ἰκανῶς ἔχονσαν, *versus Malphetum, oppidum satis validum* ⁹. Est autem Apuliae Peucetiae urbs maritima, tribus miliaribus distans a Juvenatio, vulgo *Malfetta*, & trajectis vocalibus, *Melfatta* ¹⁰. Fortassis Amalphitanorum ad mare Adraticum colonia habenda est.

XXXIV. Ad potentiam praeterea & magnitudinem gloriamque Amalphitani nominis faciebat, quod etiam in dissitis regionibus
[E] quaedam

¹ Capecelatro *ibid.* ² *Annales Pisani* apud Ughell. *ad an.* 1138. ³ Abbas Celestinus d. lib. 11. ⁴ Guazzo apud Ughell. *Ital. sacra tom.* ix. pag. 235. ⁵ Jul. Caes. Capacius *Histor. Neapol.* i. 13. ⁶ Ferdin. Ughell. in *Ital. sacra tom.* ix. pag. 235. & seqq. ⁷ Franc. Capecelatro *Istorie di Napol.* pag. 70. ⁸ Ughellius loc. laud. (a) De oppidis ad Amalphim spectantibus vide & Giov. Anto. Summonte *Memorie istoriche* post tom. 1. *Delle Istorie di Napoli* pag. 41. ubi de Capreis & Ebulo pag. 44. de Lettere & Ravello. pag. 46. de Scala De Avellino & Lavelli pag. 49. de Melfi. pag. 50. de Trani pag. 67. ⁹ Carol. du Fresne in *Notis ad Cinnamum*.

quaedam propria erant Amalphitanorum. Sic per commercia, quae quaquaversum exercebant in mari mediterraneo, domicilia habebant & horrea mercium in plerisque civitatibus maritimis ¹. De Sicilia hoc modo Blondus; *Amalphitanos quondam magnos fuisse negotiatores testantur multa Siciliae loca, in quibus suas habuerunt, propriasque apothecas & mercium promptuaria* ². Immo vero praecipuum Panormi suburbium, teste Fazello, Amalphitanorum fuit, cum aede parochiali, Sancto Andreae sacra ³. De Syracusis, Messana aliisque Siciliae civitatibus testatur similiter Razzanus, etiamnum suo tempore istic ostensa fuisse horrea mercium, quae ad Amalphitanos pertinerant, item *textrinas panorum*, quas vel tunc *Amalphitanas* vocitabant ⁴. Porro quum & Constantinopoli aedem S. Andreae haberent, ex qua ipsius Apostoli ossa Amalphim translata feruntur, haud dubie etiam loca illic ad habitandum mercesque condendas possederunt, quemadmodum in Sicilia. eo magis videlicet quod & Pisani praeter ecclesiam integrum vicum istic obtinerent ⁵. Immo disertè tradit du Fresne, Constantinopolitanos, ut Amalphitanorum mercatorum animos sibi conciliarent, varia iis in urbe *privilegia* indulgisse, *embolumque*, *ergasteria* & *ecclesias* concessisse. *Embolum*, autem, quae vox porticum notat, cujusmodi variae erant Constantinopoli sparsim in omnibus pene regionibus, urbis portionem interpretatur, sive regionem: nos *quartier* dicimus. Atque ita etiam Pisani foederatis Imperatoris Constantinopolitanos *embolum* & *scalas* hoc est, navalia, largitos esse, idem refert ⁷. Deinde ad confirmandum Amalphitanorum cum *Constantinopolitanis* commercium spectat historia nobilis Amalphitani, qui in conjuratione adversus Michaellem Ducam anno MLXXVIII. partem salutiferae crucis non exiguam abstulisse, & beato Benedicto ad montem Casinum obtulisse fertur ⁸. In insulis autem prope Samum, quas Simias vocant, disertè invenio *portum Malphetanum* ⁹, ab Amalphitanis nostris.

¹ Joan. Cinnamus *Historiar. lib. iv. c. 6.* confer *c. 5. num. 8.* ubi etiam memoratur *Ebulum*. Auctor. anonym. apud Scip. Mazellam *Descript. regni Neapolit. parte II.* ² Flavius Blondus *Historiar. lib. xv.* ³ Fazellus *De reb. Siculis lib. viii.* ⁴ Razzano appo F. Leandro Alberti nella *Descritt. di tutta l'Italia* pag. 195. ⁵ Vide supra *cap. xxi.* ⁶ Paolo Tronci *Annali Pisani an. 1060.* ⁷ Carol. du Fresne in *Notis ad Annae Comn. Alexiadem* pag. 161. D. post Cinnamum pag. 311. ⁸ Leo Ostiensis in *Chron. Casinensi lib. iiii. cap. 54.* ⁹ Dapper van d'Archipel, *beschryvinge van het Eiland Samos*, pag. 73.

nostris. Ceterum in Oriente etiam sedes suas horreaque & domicilia eos habuisse perquam probabile est propter frequentes navigationes, quas commercii gratia in illas regiones instituebant, maxime in *AEgyptum*. *Melphitani*, seu *Amalphitani*, inquit Carol. du Fresne, navigationi & mercaturae operam non modo impenderunt, sed eo potissimum nomine celebrantur a scriptoribus, quod primi peregrinas, & quas Oriens non noverat, merces in remotiores Orbis plagas lucri faciendi gratia inferre tentaverint, & in plerisque maritimis oppidis domicilia & officinas, ubi moram facere possent, & commercia sua exercere, nutu, quibus illa parebant, Principum possiderent: quod praeter *Annam* hoc loco & pag. 125. & 63. testantur *Wilhelmus Tyrius* Lib. XVIII. c. 4. *Alexand. Abbas Celestinus* &c.¹ In specie vero *Antiochiae* & *Alexandriae* meminit *Guilielmus Apulienensis* illustri testimonio, quod paulo commodius infra recitabitur². Certe *Hierosolymis* ecclesias, coenobia & nosocomium, ex quo Equites Melitenenses orti, extruxerunt³. Quin immo per causam commerciorum in *Syria*, *Arabia*, *India*, & *Africa* debebant *Amalphitani* cives⁴.

XXXV. Haec foris. Alia domi erant amplitudinis atque opulentiae celebritatisque argumenta. Sumptuosa (quis dubitet?) fuerunt & magnifica magnoque numero aedificia, cum publica, tum etiam privata. Indicio sunt ruinae & vestigia eorum, quae ad haec usque secula perdurarunt⁵. Inter aedes sacras longe eminebat templum *Divi Andreae Apostoli*⁶, quod *Ughellius* vocat pulcherrimum nobilissimaeque architecturae cathedrale templum⁷. Praeterea suo adhuc tempore, hoc est, ad finem seculi sexti decimi in littore Amalphitano extare dicebat *Scipio Mazella* bonam partem navalium: *Arzenale* appellant Itali. splendidissimam autem ac plane egregiam fabricam fuisse, e rudibus iudicabat⁸. *Portus* insuper securos & bellissima littora Amalphis habuit, quod idem testatur *Mazella*⁹: quemadmodum etiam de magno navium

[E 2]

numero

¹ Carol. du Fresne *ibidem* in proximis antecedentibus. ² *Cap. penult.* Summonte *Istoria di Napoli* lib. I. cap. 13. ³ *Adi supra* cap. VIII. ⁴ *Guiliel. Apulienensis* lib. III. vide d. cap. penult. addatur & Summonte loc. laud. ⁵ *F. Leandro Alberti Descript. di tutta l'Italia* pag. 195. ⁶ *Idem ibid.* *Scip. Mazzella Descript. del regno di Napoli* parte II. pag. 60. *Il regno di Napoli in prospettiva dell' abate Pacicelli*, parte I. pag. 176. ⁷ *Ferdin. Ughell. Italia sacra* tom. IX. pag. 235. &c. ⁸ *Scipione Mazzella d. parte II. pag. 62.* ⁹ *Idem ibid.* pag. 38.

numero testimonium perhibet ¹, & ante eum Leander Albertus ².

XXXVI. Ut autem Ducatus dignitate gaudet Amalphis, ita in Sacris praefulget titulo ARCHIEPISCOPATUS ³. Suffraganeos habet *Caprearum* Episcopum, item *Scalensem*, *Tranensem*, *Letterarum* & *Ravellensem*: sed hunc cum *Scalensi* conjunxit Clemens VIII. ⁴. Protectorem civitatis ac patronum invocat *Sanctum Andream* Apostolum ⁵. De Concilio *Amalphitano* actum suo loco ⁶. Praeter *cathedrale Sancti Andree* alia quoque templa & coenobia erexerunt Amalphitani. In his insigne erat *coenobium* quoddam Virginum, quod *S. Laurentii de Amalfia* dicitur. memoriam illius e vetustis monumentis eruit Capacius, praesertim ex instrumento, facto temporibus Rogerii, cujus subscriptio habet; *In monasterio puellarum beati Laurentii, quod constructum est & dedicatum in praefata civitate Amalfiae*. additque ea occasione Capacius, Duces Amalphitanos mirum in modum delectatos fuisse exstruendis monasteriis virginum ⁷. Praetereunda vero minime erat Ecclesia *beatae Virginis Mariae*, in quam anno partae salutis DCCCXXXV. corpus virginis & martyris Tryphomenes, quae fuit religionis Minorum, ex insula Lipara translatum legitur. sed illud Beneventum deduxerunt Longobardi, quando nimirum Sicardo principe Amalphim ceperunt & depopulati sunt ⁸. Praeterea ad aedes sacras hujus urbis referri debere existimo, quas in testamento suo enumerat ac legatis honoravit Dux Sergius, Amalphitanus, Pardi filius. sunt autem, monasterium *S. Mariae de Donna Romata*, monasterium & coenobium *S. Gregorii Majoris* (a), monasterium *S. Sumonae*, monasterium *S. Martini*, Ecclesia major *S. Joannis* catholicae majoris, & ecclesia *S. Mariae a praesepe* ⁹. Factum est hoc testamentum

circa

¹ Scip. Mazz. pag. 62. & seqq. ² F. Leandro Alberti *Descritt. di tutta l'Italia*. detta pag. 95. ³ Joan Blau in *Atlante*, eo tomo quo Italiam delineat; & in specie ubi agit de *Principatu citeriore*, olim *Picentia*. Baudrand. in *Lexico Geograph.* ⁴ Paulus Jovius *Historiar. lib. xxv. in fin.* Moreri *Diction. Histor.* in voce *MALFI*. ⁵ Vide praeced. cap. xxi. ⁶ Supra cap. x. ⁷ Jul. Caes. *Capacius Histor. Neapolit. lib. i. cap. 13.* ⁸ Saepius laudatum *Chron. Amalphitan.* apud Capacium d. loc. Heremperti Longobardi *Epitome*, edente Caracciolo pag. 88. & 89. adde Frecciam *De subfeudis. cap. De civitatibus regni.* adde & Cap. vi. (a) An non potius *S. Georgii majoris*, ut Venetiis. ⁹ Capacius laud. lib. i. cap. 13.

circa annum MXX. Forte tamen ex his quaedam ad Neapolitanos pertinent, dum Neapoli testamentum condidit, a suis, ut opinor, ejectus. Postremo sicut Hierosolymis, praeter oratorium *S. Joannis Baptistae*, & coenobium *S. Mariae Magdalenae*, habebant Ecclesiam *S. Mariae Latinae*¹, sic Constantinopolis praeter aedem *S. Andreae*, aliam habuerunt, quae ecclesia *S. Mariae Amalphitanorum de Latina* dicebatur, ut colligitur ex bulla Alexandri IV. P. M. apud Ughell².

XXXVII. Ad Familias *Amalphitanorum* quod attinet, in omni fere memoria, inquit Ughellius, *Amalphitanus ducatus illustribus viris gravis & foetus fuit*³. Addit Freccia, libenter eos de nobilitate contendere, utpote cum originem referant ad patres Romanorum⁴. scilicet respicit historiam illam naufragii, quod civitati condendae occasionem narratur dedisse⁵. Ulterius pergit Franc. Anto. Purpura, cum *Amalphin* celebrat, ut *Neapolitanae*, ne dicam Regni universi fere, Nobilitatis seminarium⁶. Semper autem inter Neapolitanos & Amalphitanos jura necessitudinis intercessisse observat Capacius, idemque conjicere licere ex gestis Ducum ipsorum⁷. Ipsas vero familias, tam extinctas quam hodiernas, recenset Thomas Costus⁸. Nobilissima profecto inter ceteras fuit *Maramaurorum* familia. Ex hac oriundus *Landulfus Maramaurus*, sub Bonifacio IX. Cardinalis & Archiepiscopus Barenfis: item *Andreas Maramaurus*, tempore Caroli I. dux & praefectus classis⁹. Sed & antiquioribus temporibus ex *Mauro-rum* gente celebratur quidam *Maurus* Episcopus Amalpheos, Legatus Papae ad Imperatorem Graecum, qui vocatus subscripserit instrumento pacis inter Alexium Imp. & Boëmundum, minorem natu filium Roberti Calabriae Ducis¹⁰. Verum, his missis, addamus eos qui non tantum natalibus, verum etiam eruditione claruerunt, & imprimis quidem Juris peritia, quales,

[E 3] quod

¹ Vide supra cap. 8. ² Carol. du Fresne in *Notis ad Annae Comn. Alexiadem*, pag. 161. D. ³ Ferdin. Ughell. in *Ital. sacra tom. ix. pag. 235.* ⁴ Marin. Freccia de feudis cap. *De officio Admirati maris*. §. 4. & seqq. ⁵ Vide supra ex *Chronico Amalphit. cap. v.* ⁶ Fr. Ant. Purpura in *vita Jac. Galli*, initio. ⁷ Capacius *Histor. Neapolit. lib. i. Rogerius Dux xxxiv.* ⁸ Tomaso Costo *Opuscoli appartenenti alla historia di Napoli. in Principato Citra.* ⁹ Marinus Freccia *De feudis. pag. 80.* ¹⁰ Anna Comnena *Alexiados Lib. xiiii. in fine.*

quod omnino observari velim, vel maxime edidit Amalphis ¹. Is ante omnes accensendus est (nam anteriorum notitiam temporis injuria nobis invidit) *Petrus Capuanus*, vir nobilis, qui ex Archidiacono & Capellano Clementis VI. (hodie Auditorem Rotae dicerent) patriae suae Archiepiscopus factus est: idem videlicet, qui anno MCCVIII., quum in aula Constantinopolitana Apostolicae sedis Legationem obiret, corpus *S. Andreae* inde Amalphin transportasse perhibetur ². Haud multo post fuit & *Joannes Augustaricius*, qui Consuetudines civitatis ac ducatus Amalphitani compilasse dicitur, in quibus etiam illius mentio fit. Epitaphium ejus hujusmodi exstat in clauastro antiquo *S. Andreae*. Anno Domini MCCLXXII. die &c. obiit *Judex Johannes Augustaricius*, vir pollens sapientia naturali, peritus in arte medicinali, & in Canonico & Civili. sic in eo epitaphio. Circa an. MCCLXXX. floruit *Marinus Godicius* (a) Canonicus & civis Amalphitanus, Doctor juris canonici celeberrimus, Capellanus Pontificis, & Auditor palatii Apostolici, Episcopus Castellum ad mare, & postea Cardinalis sub Urbano VI. Hunc velut excepsisse videtur *Bertrandus Alagnius*, nobilis Amalphitanus, qui vixit anno MCCCC. & per summam Juris cognitionem Auditor Rotae, Episcopus Famaeugustae & Eugubii, ac tandem patriae Archiepiscopus evasit. In epitaphio quod est in templo majori, habetur inter alia, quod fuerit Doctor juris civilis & Sacri palatii Auditor: & ad finem superadditur, fuisse eum amplo sanguine & antiquo genitum. Eodem seculo vixit *Joannes a Comite*, Secretarius & Regi Catholico a consiliis, anno MCCCCLXXXVI. Postremo sub finem sequentis seculi exstitit *Jacobus Gallus*, Doctor celeberrimus, & Antecessor primarius in praecipuis Italiae Academiiis, in Neapolitana videlicet, in Messanenfi & Patavina, ubi docuit anno MDCII. Honoratus est titulo Comitum Palatini atque Equitis. In lucem dedit *Clariores juris Caesarei apices*, & *Consilia seu Juris responsa*. Vitam ejus conscripsit Franc. Anto. Purpura, ipsius Auditor, posteaque Episcopus Montis Marani ³, qui ab antiqua apud Romanos Gallorum

¹ Indicantur fere omnes, quos hic subijcimus, in *Bibliotheca Neapolitana* Nicolai Toppi, J.Cti. ² Vide cap. XXI. (a) Nomen Italicum est, *Marino del Giodice*. De morte ejus consuli possunt Panvinus & Ciacconius, citati a Nicol. Toppi. ³ Ottavio Beltrano *del regno di Napoli, ove tratta d'Amalfi*.

Gallorum gente eundem deducit ¹. Hisce pro coronide duos alios diverſi generis adjungamus, Amalphi ſimiliter oriundos, alterum ob inventi nobilitatem, alterum vero propter celebritatem facinoris. Prior eſt *Flavius Gioia*, qui uſum pyxidis nauticae invenit, uti latius ſupra expoſitum fuit ². Alter *Thomas Agnellus* (vulgi ſermone, quo notior eſt, *Mas Agnello*) qui famoſam illam ſeditionem Neapolitanam concitavit, & hoc pacto ex infimae conditionis faece ad tantae urbis Principatum adſcendit ³.

XXXVIII. Excellentem vero hanc & ad magna natam Amalphytanorum *indolem* feliciffimo coeli ſolique genio attribuit Ughellius, poſtquam enim ſingularem ſoli fertilitatem, ſumma cum amoenitate conjunctam, ad vivum expreſſit, ſubiicit quae ſequuntur; *ſam coelum ubique ſaluberrimum ac clementiſſimum. Unde Viris ac mulieribus corporis animique habitus egregius, vividus oris color & robur corporis animique praestans, denique mite ingenium, grata hospitalitas, & quibuſcunque artibus felix progreſſus: ut non immerito Leander Albertus Amalphytanam coſtam omnium amoeniſſimam ac velut jucundiſſimum paradifum depraedict ⁴. Praeterea & Scipio Mazella homines eſſe ait juſtae ſtaturae, facie candidiore quam ſolent Itali, ingenii acutiſſimi, adſpectu alacres, & qui libenter ſe tradant aut armis tractandis, aut ediſcendis literis, aut mercaturae exercendae: & quidem inter alia in Legibus eos dicit aemulari veteres Juriconſultos Romanos ⁵. Erat porro tractus Amalphytanus frequens & populo abundans, exiguoque ſpatio complura oppida continebat, ut vidimus ⁶.*

XXXIX. De fertilitate autem hujus regionis audiamus laudatum Ughellium in verbis quae proxime antecedunt. *Ager, inquit, illius cum ipſa Amalphytana coſta, licet anguſtis finibus ſit concluſus, omnes tamen amoenitatis laudes retinet: nam colles pluriſimi ſunt pomiferis arboribus conſiti, & valles floribus cujuſcunque generis, gelidis limpidiſque fontibus irriguae, & quidem pomorum, malorum Maſſilicorum, citrorum, aureorum, punicorum, aliorumque fruſtum ac florum hoc in tractu mira eſt ſuavitas, marinis au-*
ris

¹ Fr. Ant. Purpura in *vita Jacobi Galli*. ² Cap. xxii. ³ Jo. Lud. Gottfried in *Chron. Hiſtor. Germanice conſcript. Tom. iv. pag. 190.* ⁴ Ferdin. Ughell. *Italia ſacra tom. ix. pag. 235. & ſeqq.* ⁵ Scip. Mazzella *Deſcript. del regno di Napoli. parte i. pag. 45.* ⁶ Ad *cap. i. in extremo. item cap. xxxii. & xxxiii.*

ris nescio quid falsi irrorantibus in ipsa poma floresque, quod saporem odoremque mirifice gratum faciat: eorum vero tanta cum suavitate copia est, ut ex his multa aureorum millia indigenae lucrari plerumque soleant. Jam coelum ubique saluberrimum ac clementissimum¹. &c. Addit Mazella, quod vineae istic suavia & delicata vina producant, & agri magna regionis parte frumentum, oleum, herbas & frutices omnis generis. Ut adeo hic Ceres & Flora Bacchusque amico certamine congregi videantur, & pulcherrimum tapetem mirabili textura adornare, quo praeter os oculi & nares suavissime se pascant. Ubi autem solum minus fertile est, poma in primis & serica & bombycina & crocum gignere observat². Hunc porro locum in tota Italia quam maxime amabilem adpectu, & quibuscumque naturae illecebris deliciisque affluentem, a multis omnium gratiarum condimentum appellari asserit, ab aliis autem perfectam naturae operam. Denique Deam facit Julius Caesar Scalliger, dum laudes illius ita celebrat³.

Quae Boreae gelidas furias contemnit orantis :

Torva procellosi despicit arma Noti.

Medorum e sylvis foecundas provocat auras,

Fundit & a biferis Indica dona jugis.

Protinus autumnus veris cum tempore certat :

Et ver cum autumnus tempore certat idem.

Huc accessit hyems venerantibus uda capillis,

Et peperit mirans, & sibi poma legit.

Tuta mari fruitur : terrae dominatur amatae :

Et coeli mutat jura. Quid ergo ? Dea.

Possemus & aliis testimoniis hoc firmare, sed haec, opinor, suffecerint⁴.

XL. Ad felicitatem regionis accedit opulentia & celebritas inhabitantium, qua olim fruebantur. Haec, inquit Ughellius, Amalphi

¹ Ferdin. Ughell. loco paulo ante laudato. ² Scip. Mazzella detto libro, parte II. pag. 58. e poi parte I. pag. 40. ³ Julii Caes. Scaligeri Urbes; & in his Salernum. citatur hanc in rem ab eodem Mazzella Descriptionis Neapolitanae parte II. Nimirum loca haec contermina, Salernum & Amalphis, aequis naturae dotibus ornantur. ⁴ Sic v. gr. Paul. Jovius Histor. lib. xxv. in fin. urbem hanc citriorum & medicorum odoratis nemoribus aequae peramoenam dicit. addi quoque possunt Boccacio in Decamer. IV. giorn. 2. & Fr. Ant. Purpura in vita Jacobi Galli, Amalphitani.

malphim indicans, aëre saluberrimo, populorum frequentia, mercium etiam multitudine inter Regni (Neapolitani) urbes nulli habebatur secunda, atque opportunitate loci civiumque nobilitate clara & nobilis fuit, oppidorum urbiumque quae in ora Picentinorum maritima censebantur, veluti caput ac ceterarum princeps habebatur: ita Ughellius, compendio praecipua hujus urbis decora & encomia eleganter referens ¹. Hinc igitur metropolis Picentinorum audit, & plenius ab eodem Ughellio, Picentinorum ducatusque Amalphitani metropolis ²: item a Freccia; metropolis antistes agri Picentini, oppidorumque quae in ora consistunt maritima ³. Ab aëris autem & soli clementia deliciofa appellatur ⁴: ab opulentia & divitiis, dives opum ⁵, nec non, urbs laurissima ⁶: ab egregiis aedificiis, valde pulchra, seu bella ⁷: a civium frequentia, populosa ⁸: a mercatura & commerciis celebris, ut & clara ac nobilis ⁹: a religione, maxime ob institutionem ordinis Joannitarum, hoc est Melitensis, celebris ac pia gens ¹⁰. Denique ab origine & natalibus Romanis nobilissima ¹¹. immo vero passim, quasi proprio epitheto, nobilis praedicatur.

XLI. Utut autem jam dicta invidendam reddant Amalphitani ducatus felicitatem, nulla tamen alia re magis excellere atque inclarescere visi sunt, quam mercatura. Hanc longe lateque per totum mare mediterraneum & regiones adjacentes exercebant. Testis est Sicilia, testis est Africa, testes sunt Syria, Arabia, ipsaque India, quas mercando peragrarunt, & in quibus sedes fixerunt, habueruntque infitores suos & horrea, atque alia mercium conditoria ¹². Utrumque splendido testimonio confirmat gravissimus hac in parte scriptor, & qui, ex vicino tractu ortus, aemulationis potius ac simultatis, quam adulationis suspectus esse poterat. canit nimirum Gulielmus Apulienfis de Amalphi ¹³:

Urbs haec dives opum, populoque referta videtur.

[F]

Nulla

¹ Ughellius loco jam saepius allato. ² Idem ibidem. ³ Marinus Freccia De feudis. pag. 80. ⁴ Scip. Mazzella Descritt. del regno di Napoli. parte II. pag. 62. ad fin. ⁵ Guliel. Apulienfis de Normannis. lib. 11. ⁶ Joan Blau Geographia Italiae. Principatus Citerior, olim Picentia. ⁷ F. Leandro Alberti Descritt. d'Italia pag. 195. ⁸ Guliel. Apulienf. d. lib. 11. ⁹ Ferdin. Ughellius loco laud. ¹⁰ Henr. Pantaleo De reb. gestis Joannit. lib. 1. ¹¹ Marinus Freccia De feudis d. pag. 80. ¹² Vide cap. xxxiv. ¹³ Guliel. Apulienf. lib. III. Rer. Normannic. vide & Scip. Mazell. Descript. Neap. par. II. pag. 63.

*Nulla magis locuples argento, vestibus, auro :
 Partibus (a) innumeris : Hac plurimus urbe moratur.
 Nauta, maris cœlique vias aperire peritus.
 Huc & Alexandri diversa feruntur ab urbe
 Regis, & Antiochi. Gens hæc freta plurima transit.
 His Arabes, Indi, Siculi nascuntur & Afri.
 Hæc gens est totum prope nobilitata per orbem :
 Et mercando ferens, & amans mercata referre.*

Ad hæc *Tabula Amalphitana* ipsi Neapoli, antiquissimæ celeberrimæque civitati, in rebus maritimis erat vice legum *Rhodiæ* ¹. Eodem denique pertinet honorificentissimum diploma Neapolitanum in gratiam Amalphitanorum per occasionem mercaturæ ².

XLII. Tandem *mercaturæ* maritimæ & navigationi Amalphitanorum accepta, ni fallor, ferenda sunt tria prorsus illustria & magnifica, de quibus jure merito cum Veneta aliisque clarissimis rebus publicis, quin et ipsis cum regnis contendat Amalphis, institutio, puta, Ordinis Melitenfis, conservatio præcipuæ partis Jurisprudentiæ Romanæ, & inventio Pyxidis nauticæ. Per commercia in Aegypto fundamenta jecerunt antiquissimi nobilissimique Ordinis militaris. Commerciorum procul dubio & navigationis occasione Constantinopoli reportaverunt, ut constans est opinio, pretiosum illud Justitiæ *κειμήλιον*, quo nunc prope modum tota, quam late patet, Europa pro fundamento Juris utitur, archetypum dico PANDECTARUM, quod hodie Florentinum appellari mos est. Denique peritia navigandi, quam sibi incredibilem jugi aliquot seculorum exercitatione paraverant, & ingenio, quo pollebant singulari, invenerunt usum Magnetis ad dirigendum cursum per incerta maris. Quis ergo inficiabitur, quin in his supra varios populos sine invidia sese efferat, exsultet ac glorietur Amalphitana respublica ?

(a) Forte legendum, *Portibus*. I Supra cap. XVIII. 2 Adi cap. seq. XIX.

HENRICI BRENCMANNI

D E

A M A L P H I

A

PISANIS DIREPTA

DISSERTATIO.

I. mperio Byzantium translato Italia aliaque occidentales regiones sensim incurfionibus occupationibusque barbararum gentium expositae fuere. Ita Italiam *Gothi*, *Hunni*, *Vandali*, *Longobardi*, *Saraceni*, *Normanni*, qui & ipsi origine *Gothi*, invaserunt. *Gothorum* terribile nomen sub Justiniano in Italia extinctum est. Carolus autem Magnus regnum *Longobardorum*, cum per cc. & amplius annos stetisset, evertit. Tandem circa annum M. ad pellendos *Saracenos* arcessiti a Graecis ex Gallia *Normanni*. In his eminebat *Tancredus* comes Altavillae in Normannia, ex genere natus *Rollonis*, pirarum fortissimi, qui *Normannos*, hoc est, Boreales viros, in Galliam duxerat tempore Ludovici II. ¹. Porro *Tancredus* duodecim filiorum proventu felix extitit, qui omnes militari scientia insignes fuere. Hi autem stipendia facientes sub Graecis, juncto cum iisdem exercitu, *Saracenos* Sicilia expulerunt. At mox Graeco Imperatori, pactam prius insulae partem neganti, Apuliam, Calabriam, Siciliamque eripiunt. Tenuerunt autem *Normanni* fratres eorum-

[F 2] que

1 Camillus Peregrinus *Histor. princip. Longobard. parte I.*

que posteri, Comitatus primo, subinde Ducatus, ac demum Regni titulo per annos CLXXXIV.

II. Ex his fratribus *Gulielmo* natu maximo ob res strenue gestas *Ferrei brachii* cognomen adhaesit, primusque Apuliae Dux fuit. *Hunefridus* post duos fratres ordine tertius Dux erat. Huic vero *Robertus*, *Tancredi* ex altera uxore primus filius, qui ob versutiam *Guiscardus* a suis appellatus est, cum ejus filium dejecisset, successit. idem ille, qui *Amalphantanos*, specie auxilii ferendi adversus *Gisulfum* *Salernitanorum* Principem, affinem suum, fraudulenter sibi subjecit. Quare etiam paulo post a *Guiscardo* desciverunt *Amalphantani*: sed tandem armis ejus succubuerunt. Sic igitur *Amalphis*, una cum *Surrento*, devenit ad *Roberti* *Guiscardi* filium *Guidonem*, eoque brevi mortuo, ad *Rogerium* fratrem *Guidonis*, Apuliae ac Calabriae Ducem, eundemque *Salerni* Principem: a quo tamen se subtraxit; sed et armis, ut ante, subjecta fuit. Latius ea exsequimur Dissertatione praecedente. *Rogerus* interea, cognomine *Bosfus*, ut supremus e *Tancredi* filiis erat, ita etiam ultimus in Apuliam venit, & ope fratris sui *Roberti* *Guiscardi* *Calabriam* primum, cujus ab eo partem obtinuit, dein *Siciliam* devictis *Saracenis* subjugavit¹. Idem porro a *Guiscardo* *Siciliam*, quam simul acquisierant, solus accepit possidendam. Primus ergo hic post expulsos *Saracenos* *Siciliae* Comes evasit. Ex *Roberto* autem *Guiscardo* & *Rogero* *Bosso* fratribus stirps Principum *Normannorum* in Italia propagata est². Ceterum a *Rogero* *Bosso* proxime descendit *Rogerus* alter, primus deinde *Siciliae* Rex (a).

III. Hic nempe *Rogerus*, *Rogerii* *Bossi* e secunda uxore filius, *Tancredi* nepos, initio *Siciliam* ac partem *Calabriae* jure successionis obtinuit³: deinde vero, prima quaque occasione arrepta, totam *Calabriam* & *Apuliam* vicinasque ditiones, qua fraude, qua virtute & armis sibi subjecit. Quam autem praecipuam & frequentem in hac historia personam sustinebit, non abs re erit, eum aliquanto propius cognovisse. Nihil non agebat vi, clam,

¹ Camillus Peregrinus loco laud. ² Leibnitz ad *Gulielmi Apulienf. Normannica* lib. I. (a) Stemma Ducum *Apuliae* & Regum *Siciliae* ex familia *Normannica* egregie concinnavit Car. du Fresnoie in *Notis ad Historiam Commenicam* post *Cynnamum*, pag. 192. & 193. ³ Hugo Falcandus *De Siciliae calamitatib.* init. Petr. Diacon. in *continuat. Chronici Casinens.* lib. IV. cap. 98.

clam, precario, ut desideratis potiretur. Quae armis non valebat, pecunia, fraude, dissensione tentabat, & quovis pacto socios dividere conabatur, quo singulis facilius imperaret. Neque vero solum magni animi & consilii erat, callidusque bellandi artifex, verum etiam velox & promptus, qui noverat uti victoria. Subinde etiam crudelis, ferro & igne, caede ac vastatione terrorem quaquaversum incutiebat: maxime inexorabilis, si qui ab eo defecissent. Sed quibus artibus jam statim ad potentiam grassatus fuerit, patefaciet historia, quae ad rem praesentem facit.

IV. Robertus Guiscardus, de quo dixi, Rogerii illius patruus, plures habebat filios, inque his Boëmundum, qui antea Macedoniae, mox primus Tarentinorum Princeps fuit¹, & ex altera uxore Rogerium. Rogerius conventionem iniit cum fratre Boëmundo, quando is nomen dabat sacrae expeditioni in Hierosolymam, in qua et Antiochiae principatum deinceps adeptus est. Hoc pacto convento Apuliae & Calabriae ducatum principatumque Salerni, testamento sibi a patre assignatos, retinuit, & fidelitate Urbano II. praestita, confirmationem paternae successionis ab eo impetravit². Idem Rogerius ex Hala, filia Roberti Frisonis, Comitis Flandriae, sustulit Gulielmum³, qui patre mortuo itidem Apuliae Dux fuit, ut et Calabriae, quam cum agnato, Rogerio nostro Siciliae Comite, velut communem habebat. Desponsa erat Gulielmo Graeci Imperatoris Alexii Comneni filia. Eam ut duceret Byzantium profecturus, cum satis perspectam haberet subdolum & rapacem cognati indolem, utrumque ducatum suum summo Pontifici Calixto II. in clientelam & fidem commendat. Sed postquam ille Constantinopolim navigasset, Rogerius Calabriam & Apuliam armis sibi vindicare aggreditur. quo belli praetextu, incertum. forte ei suspecta fuit affinitas isthaec cum Imperatore: aut potius arripere voluit hanc aliena invadendi occasionem. Calixtus autem Beneventum profectus misit ad Rogerium, uti bello abstineret. At Rogerius, ne-

[F 3]

¹ Joh. Juvenis *De varia Tarentinor. fortuna lib. VII. cap. 3.* De filiis Roberti Guiscardi, & eorum successione distincte agit Nic. Parthen. Giannettas. *Histor. Neapol. dec. I. lib. X. pag. 228.* ² Pandolfo Collenuccio *Compendio delle historie del regno di Napoli lib. III.* Confer Dissertationis praeced. Cap. XII. versus fin. & seq. ³ Collenuccio ibid.

que Pontificis auctoritatem reveritus, neque absentis arctam necessitudinem, ferocius quam antea institit. Parabat iam Pontifex arma in *Rogerium*, sed gravi morbo implicitus Romam deferri se curat. restituta valetudine non multo tamen post moritur, anno aerae Christianae MCXXIV. ad finem. Suffectus ei Honorius II, non minus quam decessor, odio in *Rogerium* exarsit. Sed bellum Apulum suarum non esse virium ratus, & ab Apuliae proceribus, qui eum excitant, destitutus, pacem cum *Rogero* pepigit. Praeterea etiam metuebat, ne se absente Romani motus aliquos excitarent. Sic nullo adversante Calabria & Apulia brevi potitur *Rogerus*. Quamobrem noluit Imperator filiam dare fortunis orbato & egenti Principi. Ita miser & infelix Gulielmus affinitate, frustratus spoliatusque rebus omnibus, Salernum se confert ad Principem affinem, ubi intra breve spatium moerore confectus obiit: in eoque extincta est familia *Roberti Guiscardi* ¹. Itaque ab anno MCXXVII. quo decessit Gulielmus, Ducis Apuliae & Calabriae titulum adscivit *Rogerus* ².

V. Ex quo tempore elatior *Rogerii* animus ad Regiam dignitatem adspirare coepit. Notanda autem hac de re sunt verba Hugonis Falcandi, scriptoris prope aequalis. *Postmodum vero consanguinei sui Gulielmi Ducis Apuliae morte cognita transiens in Apuliam, postquam, universis civitatibus ac principibus, qui ei resistendum putaverant, expugnatis, ad suum cuncta redegit imperium, tandem ducatum suscepit Apuliae, minusque ratus idoneum tantam ac tam late diffusam potentiam indignitate nominis coartari, Regem se maluit appellari quam Ducem, exindeque Siciliam Regnum esse constituit* ³. Itaque idib. Maji anni MCXXIX. perquam solenniter Patnormi in Regem *Siciliae* (a) ungitur & coronatur. Coronationi in-

¹ Alexander Abbas Celestin. *De reb. gest. Rogerii Siciliae reg. lib. 1.* Falco Beneventanus in *Chron. ad an. 1127.* in fin. & 1128. Anonymi Casinens. *Chron. ad an. 1127.* Petr. Diacon. in *continuat. Chronici Casin.* quod Leonem Ostiens. auctorem habet. *lib. 1v. cap. 96.* Bapt. Platina *De vitis Pontif. in Calisto II.* Ptolem. Lucensis *Genealogiae ad an. 1126.* Blondus Flavius *Historiar. dec. 11. lib. v.* Thomas Fazellus *De reb. Sicul. dec. poster. lib. vii. cap. 3.* M. Anto. Coccius Sabel. *Ennead. ix. lib. 1v.* Cronica del Guazzo, *Guillelmo e Ruggiero Normanni. pag. 206.* Felinus Sandeus *Epitome Regum Sicil. & Apul. cap. 8.* ² Camill. Pergrinus. *Histor. princip. Longobard. parte 1.* ³ Hugo Falcand. *De Siciliae calamitatib. initio.* Vixit autem circa ann. mcc. (a) An simpliciter, an vero utriusque Siciliae? praeterea, an et Italiae? Valde haec incerta sunt ob diversae auctororum testimonia, quin etiam ob diplomatum ipsorum discrimen. Nonnul-

Interfuerunt non solum Siciliae, sed etiam Neapolitani proceres ac

hi distinguunt inter hoc tempus, quo ipse sibi regium titulum imposuit, & illud, quo ab Anacleto in regia dignitate confirmatus est, quod accidit anno sequenti. Flavius Blondus *Historiar. decade 11. lib. v.* refert, Rogerium ex Comite Siciliae se *Regem Italiae* appellavisse. Consentit Chronicon Pisanum, quod definit in ann. mcxxxvi. estque apud Ughellum in *Italia sacra tom. III. pag. 848.* At Summonte *dell' historie di Napoli lib. 11.* Blondum refutat ex Hugone Falcando, qui tradit eum Siciliae regnum constituisse. Sed & Sigonius narrat, ipsum se *Regem Siciliae* nuncupasse, *De regno Italiae lib. 11.* Fazellus autem *De reb. Siculis lib. VII. cap. 3.* vult Rogerium a suis *Regem tum Italiae tum Siciliae* salutatum. Regum Neapolitanorum vitae & effigies ab anonymo conscriptae sunt: de Rogerio Normanno ait is auctor; *Victoriarum successibus elatus REGEM se ITALIAE nominavit: quo tamen titulo ultra VIII. kal. Augusti anni mcxxx1. ei gaudere non licuit, quod ab Anacleto Pontifice UTRIVSQUE SICILIAE, cis & ultra fretum, REX appellaretur.* Platina quoque *De vitis Pontificum in Innocentio II. UTRIVSQUE SICILIAE REGEM* ab Anacleto creatum dicit. Neque aliter Blondus, quem supra adduxi: *Sicque, inquit, factum est (per Anacletum), ut Rogerius omnium Normannorum primus absurdo UTRIVSQUE SICILIAE REGNI titulo sit abusus, qui omnem terram de Italia complecteretur, quam nunc quoque REGNUM SICILIAE appellamus.* Praeterea apud Onuphr. Panvinum est laterculus inscriptus, *Utriusque Siciliae Reges: atque ibi agmen ducit Rogerius Rogerii F. Tancredi N. ab Anacleto II. creatus regnavit annos xxii. menses v.* Atqui hic rursus dissentit Summonte *lib. 1.* opponens Blondo auctoritatem memorati Falcandi, ut et Petri Diaconi, ac si nimirum simpliciter Siciliae titulum Rogerio concessisset Anacleus, advocato in probationem privilegio anni mcxxx. litteris Longobardicis conscripto, ubi legatur, *ROGERIUS D. G. SICILIAE REX. CHRISTIANORUM ADJUTOR ET CLYPEUS. ROGERII PRIMI COMITIS HERES ET FILIUS.* Sanesolius Siciliae meminerunt etiam Falco Beneventanus in *Chron. ad ann. mcxxx.* apud Caracciolum, Ordericus Vitalis *Ecclesiast. histor. lib. xiii.* apud Andr. du Chesne inter *Historiae Normannorum* scriptores antiquos, Francesco Capecelatro *Historia del regno di Napoli lib. 1.* plures alii Immo vero Anto. Pagius in *Criticis ad Baronii Annales an. mcxxx.* profert diplomata ab Ughello in Archiepiscopis Salernitanis, Brundisinis & Beneventanis relata, & data annis mcxxxiii. & mcxxxvii. hoc initio, *EGO ROGERIUS D. G. SICILIAE ET ITALIAE REX. CHRISTIANORUM ADJUTOR ET CLYPEUS. ROGERII I. COMITIS FILIUS.* Sed et ipse Falco Beneventanus in *Chronico ad an. mcxxxvii.* privilegium Beneventanis concessum exhibet, quod ab his verbis incipit, *EGO ROGERIUS DEI GRATIA SICILIAE REX. CHRISTIANORUM &c.* Verum non videtur in his Rogerius perpetua & constanti formula usus. Mabillon in *Itinerar. Italiae pag. 118.* sistit bullam auream pendentem et diplomate Rogerii Siciliae Regis, cum inscriptione Graeca, *Ρογερῖος ἐν χῶ τῷ δῶ ἰσχυρὸς πατριὰς Πῆς. καὶ τῶν χριστιανῶν βοηθός.* Rursus in *Cronica de la milicia y sagrada religion de San. Ivan Battista de Jerusalem* por fray Don Ivan Augustin Funes, *lib. 1. ad ann. mcxxx1.* laudatur un privilegio de Rugiero Rey de Sicilia Duque de Pulla, y Principe de Capua, dado en Pádermo anno mcxxxvii. postea enim & Capuam sibi subjecit. Octavius Beltranus

ac praefules, aliique Principes vicini¹. Coronam imposuit Robertus Capuae Princeps², qui paulo ante Rogerio, Apuliam occupanti, *hominium fecisse* dicitur³, hoc est, vasalli fidem & obsequium praestitisse. Erat ille itidem Normannus, sed diverso stemmate genitus⁴. quin & is conspicuam hujus dissertationis partem facturus est.

VI. Rogerius porro, arridentis fortunae ludibrio insolens, victrices copias statim a coronatione *Amalpbim* versus movebat. Mortuo Gulielmo, ad exemplum Salernitanorum Rogerio sese subjecerant *Amalpbisani*, retentis munitionibus. At vero nimis adhuc

in brevi descriptione regni Neapolitani pag. 71. ait Rogerium se ab initio nominasse Regem Siciliae, Apuliae & Calabriae, ejusque tituli investituram ab Anacleto habuisse. Probabilis tamen Paul. Aemilius Veronenfis in *Historia rer. Francia lib. v.* ait, *Et il Conte de Sicilia — s'accosò con Anacleto, e ne fu creato Re di Sicilia, al qual titolo se anche soggetti terra di Brutii, Basilicata, Puglia e Calabria.* Plenissime vero Petrus Diaconus in continuatione *Chronici Casinensis lib. iv. cap. 97.* Petrus autem Cardinalis, h. e. Anacletus, Rogerio Apuliae coronam tribuens, & per privilegium Capuanum principatum & ducatum Neapolitanum cum Apulia & Calabria & Sicilia illi confirmans, Regemque constituens, ad se attraxit. per privilegium inquit: videlicet in futurum. nam quod de Capua dicit ac Neapoli, eo tempore praematurum erat. Quare minus accurate Sigonius loco laud. refert, Rogerium ab Anacleto renunciatum esse Siciliae Regem, Apuliae Calabriaeque Ducem, Capuaeque Principem. Postea nimirum Capuanorum Princeps evasit, longeque post Magister militum Neapolitanus sive Dux, & omnem terram usque pene fines Anconitanae urbis sibi subdidit, tradente Camillo Peregrino in *Histor. princip. Longobardor.* qui tandem addit; *Idem, cum sibi subegisset Ducatum Amalfiae, Neapolis & Cajetae, Principatumque Barii, & depulso principe Roberto II. anno mcccxxv, Principatum Capuae, in quo instituit filium Anasum, dici in publicis tabulis voluit, REX SICILIAE, DUCATUS APULLAE, ET PRINCIPATUS CAPUAE: quod etiam successores ejus diu servarunt.* A Regno autem Siciliae separati deinde sunt Ducatus Apuliae & Calabriae, qui Regni Neapolitani nomine venire coeperunt. Denique cum postea Tuneti regem in Africa vectigalem tecisset Rogerius, suo in ense huic titulum incidi curavit,

APULUS ET CALABER, SICULUS MIHI SERVIT ET AFER. Sic post alios tradit Nico. Parthenius Giannetastius *Historiae Neapol. lib. xi.* in fine. Haec mihi digna sunt visa quae paulo explicatius indicarentur.

1 Thomas Fazellus *De reb. Sicul. decade poster. lib. vii. cap. 3.* Gio. Anto. Summonte *Della città e regno di Napoli lib. 1.* 2 Franc. Capecelatro *Histor. del regno di Napoli lib. 1.* Refert idem Falco Beneventan. ad an. 1130. sed hanc cum proxime insecta inauguratione per Anacletum confundit. 3 Anonymi Casinens. *Chron. ad an. 1128.* Abbas Celestinus *De reb. gest. Rogerii regis Sicil. lib. 1.* in fine. 4 Camill. Peregrinus *Histor. princip. Longobard. post partem 1.* ubi habet duo stemmata Principum Nortmannor.

huc potentes erant, & *Rogério* imprimis metuendi, si forte quandoque adversariis ejus se jungerent. Quare nihil ei prius aut antiquius erat, quam ut hoc se metu liberaret. Belli causam accipe. Rogabat impense *Rogérius*, ut *Amalphitani* omnes suas munitiones sibi custodiendas traderent: neque enim permissurum sese, ut ulterius ipsi eas custodirent. *Amalphitani* vero vehementer repugnabant. Hinc igitur bellum a *Rogério* indicitur. Tradit hoc ipsum Alexander Abbas Celestinus, scriptor *σύγγραμματος*, & qui eo amplius erat partium Rogerianarum ¹. Mox itaque totis viribus terra marique *Amalphitanorum* agros aggreditur *Rogérius*. Nam incepti difficultatem satis animo praecipiens circumspécte omnia & summo nisu studioque peragebat. Tandem capitis undique arcibus & oppidis, ipsam *Amalphin* obsidione cingit, & ad deditionem adigit, mense Januario aut Febuario anni MCXXX. ². Ita integro ducatu potitur. Sed actum non agemus, cum plene haec & ex professo tradita sint dissertatione praeced. cap. XIV. & XV. Subjécta *Amalphi* Salernum victor revertitur. Tunc autem perterritus Sergius civitatem Neapolitanam, cujus Magister militum sive Dux erat, *Rogério* submisit ³. Paruerat ea hucusque Graeco Imperatori ⁴: sed Graeci intestinis dissensionibus digladiantes, parum curabant hanc remotiorem imperii portionem.

VII. Ceterum si, quae hactenus retuli tempora, *Rogério* perquam favorabilia fuerunt, non habuit sane, de quo infecutis quereretur. Etenim ambiciosus ejus conatibus plurimum favit schisma, quod hoc tempore natum fuit, & per integros septem annos Ecclesiam misere quassavit. Postridie mortis Honorii II. quae in XIII. kal. Martias anni MCXXX. pro uno gemini Pontifices sublecti: alter Gregorius, Joannis Vidonis filius, qui nomen *Innocentii II.* adscivit, alter autem Petrus, filius Petri Leonis, isque *Anacletus* dictus est, ejus nominis itidem II. ⁵. Uterque civis

[G]

Ro-

¹ Abbas Celestin. *De reb. gest. Rogerii lib. II.* initio. Adde Franc. Capecelatro *Historia del regno di Napoli lib. I:* ² Camilli Peregrini *castigationes in anonymi Casinensis Chron. num. 4.* editae post *Histor. princip. Longobard. parte II.* ³ Abbas Celestin. *De gestis Rogerii lib. II.* ⁴ Thomas Fazellus *De reb. Siculis. lib. VII. cap. 3.* ⁵ *De schismate orto post Honorium II.* peculiarem tractatum conscripsit Arnulphus Sagienfis archidiaconus & mox Episcopus Luxoviensis, qui tunc floruit. adde Otton. Frising. *lib. VII. cap. 18.* Petr. Diacon. in *contin. Chron. Casinens. lib.*

Romanus erat, sed Anacletus quidem ex nobilissima stirpe, quae affinitate atque opibus pollebat, *Innocentius* vero ex familia Transiberina, cui nulla generis claritudo. Ad haec Anacletus plurimos largitione corrupisse fertur, & venalem plebem in Innocentium rivalem suum armasse, coacta eam in rem e spoliis Ecclesiarum ingenti pecunia. Quapropter cum Innocentius plerisque contemptui esset, seque viribus imparem animadverteret, tota civitate Anacleto adhaerente, tandem sibi urbe cedendum deprehendit. Populus enim probris, quin & manu telisque, eum ejusque fautores incessebat¹. Proinde orat *Pisanos*, ut paratis occulte navigiis ipsum vellent arcessere. Innocentium *Pisani* commendaverat Divus Bernardus, Abbas *Claravallensis*, cujus magna apud eos auctoritas erat, quique Innocentii partes jam statim erat amplexus. Bernardo intercedente *Pisani*, qui vel sic admodum humani & hospitales fuere in Pontifices², Innocentii precibus obtemperant³. Itaque cum exiguo comitatu Roma se clanculum subducit Innocentius, & duabus Pisanorum triremibus *Pisas* deducitur⁴. Hoc pacto *Pisani* partibus *Innocentii* impliciti sunt.

VIII. Postquam *Innocentius Pisas* appulit, confestim legatos misit in Franciam, qui Regem (is tum erat Ludovicus Crassus) sibi conciliarent. Nulla aetas vidit tot Pontifices exterorum fidei sese commendantes, maxime Gallorum. Uni huic *Ludovico* tutandos se committere Urbanus, Paschalis, Gelasius, Calixtus (qui natione Gallus erat, & ibi Papa factus) tandemque & noster Innocentius. Ludovicus autem & Episcopi Stampis concilium habuere, in quo utriusque Pontificis causa discussa est. *Bernardo* vero, maximae tum propter creditam sanctitatem auctoritatis

lib. iv. cap. 97. *Annal. Bojer. lib. vi. pag. 494.* Vincent. Burgund. *specul. Historiale lib. xxviii. cap. 6.* Sigon. *De regno Ital. lib. xi.* & quos porro laudat Franc. Pagius in *Breviar. Pontif. Roman. tom. ii. in Innocent. & Anaclet.*

¹ Otto Frising. & Sigon. *loc. laud.* Martinus Polonus in *Chron.* Ordericus Vitalis *Ecclesiast. histor. lib. xiiii.* Platina *De vitis Pontif. in Innoc. ii. alii.* ² Raphaël Volaterran. *lib. v. Geograph.* ³ *Istorieta di Pisa* da suo princ. fino ad an. 1341. MS. bibliothecae Strozianae, quae Florentiae est, in *fol. num. 193.* *Historia di Pisa* di Rinieri Sardo fino all. an. 1422. MS. ejusd. biblioth. itidem in *fol. num. 199.* Paolo Tronci *Memorie istoriche di Pisa, an. 1130.* ⁴ Petr. Diacon. *Chronici Casin. d. lib. iv. cap. 97.* Flav. Blond. *Historiar. decade II. lib. v.* Sigon. *d. lib. xi.*

etoritatís homine, pro Innocentio graviter & copiose dicente, haud aegre omnes Innocentio subscribere. Quae cum intellexisset *Innocentius*, profectiōem in *Gallias* parat¹. Interea autem *Anacletum* cum suis sacra detestatione percusserat². Ex itinere cum *Genuam* attigisset, Syrum, urbis Episcopum recens factum, consecravít, seque tantopere in Genuensium insinuavit amicitiam, ut inter eos & *Pisanos*, ex aliquo tempore belligerantes, inducias pangeret usque ad suam reversionem³. Nisi enim hos componeret, a neutris magnum rebus suis subsidium sperare poterat. Quo ipso & *Pisanos* majorem in modum demerebatur, quippe qui hoc bello inferiores erant, accepta praeterito anno insigni clade. Sic porro Genua in Galliam perrexit.

IX. *Anacletus* interim, per fugam adversarii solus in Urbe, ad nutum gubernabat. Et primo quidem in *Innocentium*, a quo ipse cum suis jam diris carminibus devotus erat, vicissim anathemata vibrare instituit. Tum vero ad suam quoque causam amicos, quamplurimos potuit, allicere⁴. Verum ante omnia ad *Rogerium* sese applicuit, quem nundinatione Regiae dignitatis sibi devinxit, a decessore ei denegatae. Hanc ergo optatissimam occasionem arripiens, ipse Beneventum proficiscitur, & *Rogerium* v. kal. Octobr. hujus ejusdem anni mcccc. Siciliae Regem, Apuliae Calabriaeque Ducem, Capuaeque in futurum (a) Principem renunciat⁵. Ope autem Rogerii magnam Italiae partem secum sociavit⁶. Praeterea epistolam miserat ad *Lotharium* Regem *Germaniae*; cumque responsum nullum tulisset, novam scripsit, itemque aliam ad reginam ejus uxorem. Nec praetermisit alios Principes boreales, non literis solum, sed & legationibus ad auxilium invitare. Quin & *Galliae* Regem sollicitavit, misso legato cum literis perquam officiosis⁷. Sed relicto aliquan-

[G 2]

tum

¹ Paolo Emilio Veronese *Histor. delle cose di Francia lib. v.* Storia di Giov. Villani *lib. iv. cap. 33.* Sigon. eodem loci. ² Nicol. Parthen. Giannettaf. *Histor. Neapolit. lib. xi.* ³ Sigon. *De regno Ital. lib. xi.* Triflanus Calchus *Histor. Mediolan. lib. xii.* ⁴ Sigonius loco memorato. (a) Quid hoc sibi velit, dictum supra ad Cap. v. lit. a. versus fin. ⁵ Leo Offiens. in *Chron. Casinens. lib. xii. cap. 15.* Angelus de Nuce in not. ad *Patris Diaconi continuat. Chron. Casin. lib. iv. cap. 97.* Sigon. *ibid.* ⁶ Ordericus Vitalis *Histor. Ecclesiast. lib. xiii.* apud Andr. du Fresne inter *Historiae Nortmannor. scriptores antiquos*. ⁷ Baronius in *Annalib. ad an. 1130.* ubi ex MSS. Casinensibus exhibet *Anacleti* recens creati epistolam ad *Lotharium*.

tum Anacleto, peregrinantem in Galliis & Germania Innocentium comitemur.

X. Is ubi in *Franciam* venit, ab Arelatenfibus primum, deinde etiam ab occiduis Principibus & Episcopis ipsoque Rege comiter & honorifice receptus est ¹. Nisi tamen quod Episcopus Engolismensis, & illius instinctu Aquitaniae quoque Dux, alieniore in eum animo essent, ac proinde *Anacleto* addicti ². Ad *Bernardum* vero *Claravallensem* quod attinet, is certe flagrantissima cupiditate *Innocentium* complectebatur ³. Celebratum protinus in Claromonte concilium, in quo Innocentius *Rogerium Siculum* & *Petrum Leonem*, pontificium munus sub *Anacleti* nomine *Romae* usurpantem, hostes Ecclesiae declaravit, & palam Christianis sacris interdixit ⁴. Hujusmodi autem solennes detestationes, quod compendio dictum sit, omnibus sequentibus conciliis gnaviter repetiit. Claromonte profecti Innocentius & Bernardus, qui individuus ei comes exstitit, per Burgundiam Aurelianum venire. Ibi vero a Rege & Episcopis, obviam progressis, exceptus est Pontifex, & prorsus benigne habitus ⁵. Inde ab Episcopo Carnotensi Carnotum adductus, ubi tum forte fortuna aderat Henricus I. *Angliae* Rex, ab eo similiter opem imploravit: at incassum ⁶. Quin immo praemissus Abbas Bernardus vix Regi persuasit, ut Innocentium reciperet, dissuadentibus *Angliae* Episcopis ⁷. Memorabilis autem hic fuit *Bernardi* *ωαππίσσια*, qua Regem cunctantem ad colendum *Innocentium* coram Episcopis *Angliis* impulit. *Quid haesitas?* inquit. *an, ne Deo displiceas, & piaculum contrahas?* cogita de aliis peccatis tuis quid ei respondeas. istud vero fac mihi relinquo. ita refert Sigonius. Sed, ut dixi, congressio irrita fuit.

XI. Magis benevole cum *Innocentio* agebat *Franciae* Rex, sed tamen nihil concludebat statuebatve. Ut autem & *Lotharium* rebus

¹ Order. Vitalis d. lo. Joan. Iperii. *Chronic. S. Bertini* cap. 41. parte 5. ² Occasionem refert Paul. Aemil. Veronens. *Rer. Franciae* lib. v. addantur Pagii Critica in *Baron. an. 1130. num. 43.* ³ Wernerus Rolewink in *Fasciculo tempor.* ⁴ Blond. *Historiar. dec. 11. lib. v.* Trifstanus Calchus *Histor. Mediolan. d. lib. viii.* Jov. Anto. Summonte *Della citta e regno de Napoli* lib. 1. ⁵ Car. Sigon. *De regno Ital. laud. lib. xi.* ⁶ Order. Vital. d. lib. xlii. Polidorus Virgilius *Histor. Angliae* lib. xi. ad fin. Paul. Aemilius eod. lib. v. item Blond. ⁷ Sigonius in laud. lib. xi. Baronius ad an. 1130, pag. 211.

bus suis faventem haberet, legatum interea in *Germaniam* miserat. Reversus legatus jubet Innocentium bono animo esse: Regem Germaniae propitium praestoque illi ad Leodium fore ¹. Itaque per Lotharingam deflectit Innocentius & xi. kal. April. anni MCXXXI. eo venit ². Eodem quoque Lotharius cum proceribus suis tam sacris quam profanis ad constitutum occurrit. Habitus itaque ibi est conventus celeberrimus, in quo Lotharius, a potentiore Germaniae parte pridem Rex declaratus, cum conjugē sua solenniter diademate cinctus est. Tum vero Innocentius, percussis anathemate tam suis quam Lotharii adversariis, eum ad Ecclesiae majorum exemplo tuendam dignitatem vehementer exhortatus est. Lotharius se ipsi minime defuturum respondit, modo ademptum nuper investiturae jus, quod magno Imperii dispendio remittere debuerat Henricus, restitueret. Qua voce graviter consternati sunt Pontificis & qui cum eo erant animi. At Bernardus *petitionem ejus iniquam atque alienam esse docere: neque ipsum petisse, sed extorxisse, tempore iniquioris fortunae captato, judicaturos homines esse: oportere eum, ut genere, sic studio a Gibellinis differre* &c. Et hac oratione moderatum ac pium generosumque Principem a sententia dimovit ³. In praemium autem navandae operae Lothario donata est terra, quam Mathildis, Tusciae Comitissa, sedi Romanae reliquerat ⁴. Promisit ergo Lotharius, *Innocentium* se cum exercitu *Romam* reducturum pulso *Anacleto*, ut tamen ille vicissim Augustalem coronam ipsi sponderet, istic de more imponendam ⁵. Videlicet quemadmodum *Innocentius* de Pontificatu, ita *Lotharius* de Imperio decernabat. Ad geminam hanc contentionem respicit Gothofredus Viterbiensis, dum ait

Schisma fuit regno. sunt & nova schismata Romae.

Par adeo haecenus Lotharii & Innocentii conditio erat, sed impari

[G 3]

¹ Chronicon Alberici Monachi *Trium fontium*, an. 1130. Sigon. lib. aliquoties citato. ² Albericus d. lo. Christophori Broweri *Annales Trevirenses* lib. XIII. ³ Ottonis Frising. *Chronicon* lib. VII. cap. 18. Abbas Urspergens. in *Lothario*. Albericus *Trium fontium*, ibid. Aegidius monachus Cisterciens. in *Histor. Pontif. Leodiens. apud Pagium* ad an. 1131. Sigonius lib. XI. Browerus d. lo. ⁴ Petr. Diaconus in *continuat. Chron. Casinens. lib. IV. cap. 97.* & ibi Ang. de Nuce. ⁵ Chronographus Mauriniacensis ad an. 1131. Blondus & Sigonius locis citat.

pari fortuna. Hic enim profugus, extorris, vagabundus, nullo praesidio nullaque potentia munitus: ille valido exercitu & insigni procerum caterva stipatus, adversarium habebat viribus & rerum successu longe inferiorem. Sed necesse omnino est, *Lotharii* quoque historiam hic breviter intexere.

XII. Imperator Henricus V., factionis Gibellinae, mense Majo anni MCXXV. sine prole decesserat. Ad regnum adspirarunt quatuor Germaniae optimates, *Fridericus* Dux Sueviae, *Conrado* fratre adjuvante, *Lotharius* Dux Saxonum, *Leopoldus* Marchio Orientalis, & *Carolus* Comes Flandriae. *Fridericus* & *Conradus* sanguinis jure proximi erant, sororis quippe Henrici V. filii. Major tamen principum numerus in *Lotharium* Saxonem animos convertit. Is ergo mense Augusto insequentis anni MCXXVI. Rex Germaniae electus constitutusque est. Animadvertens autem, maxime sibi metuendum esse a genere & affeculis Henrici, per omnia eos deprimere institit. Hinc gravis dissensio orta est, quae *Lotharium* multos annos molestissime habuit. *Fridericus* enim & *Conradus* fratres, Sueviae & Franconiae Duces, plurima adversus eum machinati sunt, variosque ad defectionem induxerunt. *Lotharius* ex adverso, auxilio Saxonum & necessitudine Guelforum se firmavit. Praeter ceteros autem sibi devinxit *Henricum*, Bavariae Ducem, data ei in matrimonium filia unica, ipsoque insuper Saxoniae Ducatu in beneficium concessio. Praeterea ad frangendos fratrum Suevorum impetus Vaticani quoque fulmina adhibuit. Effecit enim apud Honorium, ut anathemate percellerentur. Qua re illi magis irritati, copias quas possunt contrahunt. Ad haec *Conradus*, cedente *Friderico* fratre, contra *Lotharium* sese Regem asserit. Exinde ab Italis invitatus Mediolanum penetrat, & Modoëtiae, sede Italici regni, a Mediolanensium Archiepiscopo in Regem ungitur. Quamobrem & ille antistes a summo Pontifice depositus est, & alius in ejus locum surrogatus. Tum autem novus Rex *Conradus*, postquam Lombardiae civitates ad se plerasque traduxit, signa vertit Romam versus, in itinere omnia sibi subjiciens¹. Interea moritur Honorius

¹ Otto Frisingens. lib. VII. cap. 17. Sigeberti Chron. Abbas Urspergens. in *Lothario Saxone*. Gotfridi Viterbiens. Chron. in eod. *Chronicon* Alberti abbatis Stadenfis ad an. 1126. Dodechinus in appendice ad *Mariani Scoti Chron.* ad an.

norius, atque ipse tandem domum advocatur, ut infra videbimus.

XIII. *Innocentius*, ut ad eum redeamus, nondum exacto spatio bimestri, Leodii in Franciam regreditur, nunc saltem *Ludovicum* in suas partes pertracturus. Hoc ut efficeret, totum hunc annum impendit peragrandis Gallorum regionibus, & hac specie moras nectebat. Postquam igitur aliquamdiu Parisiis subsisterat, Rotomagum proficiscitur, Rotomago Bellovacum & inde Noviomum. Qua tam diuturna commoratione sua clero valde gravis fuit. adeo ut Ordericus Vitalis, monachus Uticensis, conqueratur, Papam cum comitatu *immemsam gravedinem ecclesiis Galliarum ingessisse*. Inter haec & monasterium Claraevallae lustravit. Deinde Remis frequentissimum concilium praesente Rege habitum est. Ibi vero inter alia vii. kal. Novembres *Ludovicum* juvenem, Regis filium, coronavit *Innocentius* ¹. Et sane cum ipse tum abbas Claravallensis nihil reliqui fecere ad demerendam Ludovici gratiam & favorem. Frustra tamen. Tam parum valuit *Bernardi* apud suum Regem auctoritas & facundia: de quo ceteroquin satis magnifice praedicat Wernerus Rolewink, quod *omnes Reges & Principes in manibus suis haberet, eosque provocaret, ut reducerent dominum Papam ad sedem suam*. Videlicet pontificalium rixarum, ut reor, pertaesus (a) *Ludovicus*, neutrarum esse partium maluit, ut spectator esset, non actor fabulae. Quapropter *Innocentius*, quando jam satis perspectum habebat, Regem Franciae praeter verba, ut hactenus dederat, nihil daturum, spe lactatus inani discessit. *Italiam* repetens Cluniacum pervenit kal. Februar. anni mccccxii. Porro navibus Genuensium *Genuam* reductus ³, de convertendis in pacem induciis egit. Genua terrestri itinere Placentiam tetendit, atque ibi quoque adversus rivalem synodum convocavit ⁴. Ita tandem ad *Pisanos*

an. 1126. & 1127. Helmoldi *Chron. Slavor. lib. 1. cap. 55. Aventini Annal. Bojor. lib. vi. Aeneas Sylvius in Historia Friderici III. Huldericus Mutius in Chron. German. lib. xvii. Conr. Sam. Schurzfleisch in oper. Historico-polit. tract. lxxii. adde Sigon. De regno Italiae lib. xi. init.*

¹ Order. Vital. *Ecclesiast. histor. lib. xiii. Chron. S. Bertini d. cap. 41. parte 5. Sigon. laud. lib. xi. Pagii Critica in Annal. Baronii ad an. 1131. & 1132.*
² Rolewink in *Fasc. tempor.* (a) Vide supra cap. viiii. ³ Uberr. Folietta *Histor. Genuens. lib. xi.* ⁴ Blond. & Sigon. *locis saepe laud.* item Platina in *Innot.*

sanos reversus est, praestolaturus *Lotharium* cum exercitu, quamprimum ipsi commodum foret, interimque de pace inter *Pisanos* & *Genuenses* fedulo acturus ¹. Sed dum hisce intentus Innocentius est, videamus quid rerum geratur a Rogerio, quidque interea actum fuerit.

XIV. Fovit imprimis *Rogerii* audaciam conspiratio *Anacleti*, regium fastigium eidem, ut dixi, confirmantis. Postquam autem *Anacletus* Benevento Romam recesserat, ipseque in Siciliam, reversus proditione Beneventum sui juris fecit. Dein Brundisium obsessum ivit expugnavitque. Eandem sortem experta est proxima civitas *Barenfis*. Porro, ut semper erat proferendi regni appetentissimus, consilium iniit potiundi terris *Rainulfi*, affinis sui, *Aversae* & *Abellini* Comititis. Hoc quo facilius simul & tutius perficeret, Comitem illum, ut & *Robertum* Capuae Principem, specie legationis & auxilii *Anacleto* ferendi cum copiis ipsorum Romam amandat: atque ita *Abellinum* cum vicinis oppidulis invadit. praeterea jactis discordiae seminibus, sororem suam *Matildam* a marito *Rainulfo* alienat, eique persuadet, ut cum filio in Siciliam secedat. Rediens & sua repetens *Rainulfus*, non est auditus. intercessit ipse *Anacletus*, at nequicquam. Quocirca *Rainulfus* praeter *Robertum* Capuanum, *Sergium* quoque, magistrum militum *Neapolitanorum*, & alios in *Rogerium* instigat. Nec mora. Utrumque parant arma & prope Beneventum castra metantur. Ibi vero copiae Beneventanae a *Rogerio* discedunt, ac domum abeunt, nolentes eam litem suam facere. Hac re perculsus *Rogerius*, sua interesse credidit, pugnae se subducere. Quare noctu clam recessit trans *Sarnum* flumen, & abrupto ponte, *Nuceriam*, quae *Capuani* territorii erat, obsedit, seque istic vallo obducto munivit. Sed insecutus brevi adversariorum exercitus renitentem ad conferendum manus compulit. Aliquantumdiu ancipiti Marte pugnatum est, non sine insigni strage utrorumque, donec tandem *Rogerii* acies ad fugam inclinaret. Ipse autem, suis palantibus, *Salernum* fugit. At non ita diu post, accidit autem id praelium VIII. kal. Augusti anno MCXXXII, collectis copiis Benevento supervenit *Rogerius*, defectionemque ultus est. Tum, Beneventana arce idoneo praesidio communita, *Salern-*

¹ Paolo Tronci *Memorie Istoriche di Pisa all' an. 1132. Folieta d. lib. I.*

Salernum redit, atque inde mente Decembri solvit in Siciliam, ut vires repararet augeretque. Rebellarunt quidem nonnullae civitates, ea clade stimulatae, sed irritò conatu: nam proximo anno omnes in ordinem coëgit Rex Siculus, & universam ditionem pacavit, quin & novas adjecit ¹.

XV. *Anacleto* autem prospere cuncta procedebant, & nunc omnis res in vado esse videbatur. Potentissimum & quotidie invalescentem foederatum ad manum habebat, per quem universam Italiam a Roma Barium usque in ecclesiasticis sibi subiectam, suoque a nutu pendentem tenebat. & vel antiquissimum ditissimumque Casinenf. monasterium in partibus erat *Anacleti*. Adversarius vero Europam oberrans apud Galliarum & Angliae reges repulsam tulerat. Quin eo ipso, quod is foedus cum Lothario inierat, *Anacletus* ultro, nulla sua opera, defensorem nactus erat Conradum, Lotharii inimicum, qui etiam hoc tempore Italiae cum multis copiis inhaerebat, & in cujus verba jam pleraeque civitates juraverant. per hunc votis suis subscribere videbat Mediolanum, Conrado addictissimam civitatem, & cum ea omnem Lombardiam. eadem de causa faventes habebat Bononienfes ac Aemilienfes. sed & Ancona ac Spoletum ipsum agnoscebant Pontificem. At *Innocentius* aegre Pisanorum & Genuensium, eorundemque dissentientium populorum, favorem impetrarat, nec in tota Italia praeter eos quenquam habebat, qui conatibus suis annueret. Adde quod Innocentii adjutor in remotissima regione bellis civilibus distrahebatur.

XVI. Diligenter interim pacificatoris munia *Pis* obibat *Innocentius*. eo nimirum oratores, quos Genua discedens rogaverat, convenere. Sic tandem pax inter *Genuenses* & *Pisanos* sedula ipsius opera conciliata est, cum res magni ac diuturni moliminis fuisset. Praeterea, quod palmarium erat, cum utraque republica foedus pepigit, quo praesidia rebus Ecclesiae sponderunt. Tum vero in grati animi testimonium, ac velut auctoramentum opis ferendae, utriusque praefulem Archiepiscopatus titulo condecoravit. Videlicet Genuensis Ecclesia, a Mediola-

[H]

nensi

¹ Falco Benevent. auctor hujus temporis, in *Chron. ad an. 1132.* is autem prolixè haec exsequitur. Anonym. Casinenf. *ad an. 1131.* itidem scriptor antiquissimus. Franc. Capecelatro *Historie di Napoli. lib. 1.* Baron. in *Annal. Ecclesiast. ad an. 1132.* & Pagius in *Criticis*, ibid.

nenſi ſubtracta, ex eo tempore metropolis facta eſt; quemadmodum & Piſana pariter in archiepiſcopalem fuit erecta, datis unicuique tribus ſuffraganeis, partitaque Corſica: in ſpecie vero Piſanum antiſtitem Primatem fecit totius Sardiniae¹. Hoc negotio tranſactus ab Innocentio eſt annus MCXXXII.

XVII. Quod ad Imperii competitorum, *Conradi* res ceſſim ire coeperunt. Multa in Italos liberalitate uſus, omnia ſe recepturum ſperabat cum Italiam ſibi ſubieciffet. Poſtquam igitur impenſis (nam ingentem exercitum alebat) & largitionibus, quam facultates ferebant, maioribus exhaustus totus eſſet, & ſimul intelligeret, *Lotharium* Franconiam ſuam & Sueviam hoſtiliter vaſtare, in Germaniam rediit, ut ſe cum fratre *Friderico* conjungeret². *Lotharius*, promiſſi *Innocentio* facti memor, quum hoc pacto ſibi in Italiam iter pateret, profectionem x. kal. Decembres anni MCXXXII. ingreditur³. Quia autem Germania ab inteſtinis diſſidiis nondum quieta erat, multoſque adhuc cauſae ſuae ſtudioſos habebant *Conradus* & *Fridericus*, non niſi duo militum millia ſecum adducere potuit. Itaque *plus mente quam militate fiduciam gerens*, ut loquitur Friſingenſis, per vallem Tridentinam in Italiam deſcendit. Bononiensibus autem ac Aemilienſibus aliisſque, tum *Conradi* ſtudio, tum copiarum paucitate, ludibrio & deſpicatui cum eſſet, recta Apenninum acceſſit, *Piſas*que ad aſſumendum *Innocentium* properavit. *Lothario*, ſummis votis expetito, in Tuſcia obviam factus eſt *Innocentius* ad Calcinariam, in territorio Piſano, atque illinc, poſt congreſſum de re communi habitum, diverſis itineribus Viterbium, inde autem conjunctim *Romam* contenderunt. ceterum caſtra poſuerunt ad pontem Mammeum⁴.

XVIII. *Lothario* & *Innocentio* Romam tendentibus, *Piſani* &

¹ Martini Poloni *Chron. ſub Innoc. II. Platina De vitis Pontif. in eod. Flav. Blond. Hiſtoriar. dec. II. lib. v. Lud. Cavitellii Annal. Cremonenſ. ad an. 1133. Scip. Ammirato Iſtorie Fiorent. lib. I. Uber. Folieta Hiſtor. Genuenſ. lib. I.*

² Huldéricus Mutius *Germaniae chronico lib. XVII.*

³ Dodechinus in *continuat. ad chron. Mariani Scoti ad an. 1132. Chronographus Saxo ad an. 1133. Chronicon Auſtrale antiquum an. 1132. & 1133.*

⁴ Otto Friſing. *lib. VII. cap. 18. Falco Benevent. ad an. 1133. Blondus dec. II. lib. v. Sigonius d. lib. XI. Baron. ad an. 1133. Tronci Memorie iſtar. di Piſa an. 1133. Capecelatro Hiſtor. di Napoli lib. I.*

& *Genueses* continuo classem junctis viribus deduxere. Eam mox littoribus Romanis admoventes omnem oram maritimam infestam habebant : quin & Civitatem Veterem *Innocentio* occupant. quae res multum pavoris *Anacleto* iniecit ¹. Ille autem cum praefecto Urbi ceterisque suae factionis ad invadenda castra inimica procedit. Interea vero *Lotharius Innocentiusque* per regionem Transiberinam, unde huic origo erat, Urbem ingrediuntur ². quod accidit kalendis Maji ³. Hoc stratagemate incruenta ipsis ingressio fuit. Lateranensi tamen basilica contentus esse debuit *Innocentius*, *Anacleto* Vaticanam insidente, quam operibus ac valido praesidio munitam tenebat ⁴. Qua de causa nec *Lotharius* in ecclesia S. Petri coronari potuit, uti mos erat : verum in S. Salvatoris, quae Constantiniana dicitur, prid. idus Junias imperiali diademate redimitus est ⁵. (a) Simul ac vero *Lotharii* cum *Innocentio* adventus Romam percrebuisse, *Robertus* Princeps Capuanus, & *Rainulfus* Averlae Comes, nec non legatus *Beneventi*, atque alii optimates oppressarum Apuliae civitatum eo convolarunt, auxilia adversus *Rogarium* implorantes. is autem jamjam cum potente exercitu ex Sicilia erat rediturus ⁶. Sed novum Imperatorem sua demum revocabant. praeterea nec iis instructus erat copiis, ut vel *Anacletum* munitionibus suis extur-

[H 2]

bare

¹ Blond. Sigon. Baron. Tronci *locis laud.* Storia di Giov. Villani lib. iv. cap. 33. *Foliet Hist. Genues.* lib. i. ² Blondus *d. lib. v. decadis* ii. ³ Chronographus Saxo. ad an. 1133. ⁴ Robertus de monte S. Michaelis in *complemento ad Chronogr. Sigeberti* an. 1133. Broweri *Annal. Trevir.* lib. xiv. ⁵ Otto Frising. *d. lib. vii. cap. 18.* Chronograph. Saxo loco laud. Gotfrid. Viterbiens. *Chron. in Lothar.* Martini Poloni *Chron. in eod.* Dodechin. ad an. 1133. Aventini *Annales Bojor.* lib. vi. Sigon. *De regno Ital.* lib. xi. (a) Narrat ibid. Sigonius, quod *Innocentius* ad prodendam rei novo exemplo aeternae memoriam, hujus facti seriem protinus regiae in pariete pingi, atque hos versus subscribi mandaverit,

Rex venit ante fores, jurans prius Urbis honores :

Post homo sit Papas, sumis quo danse coronam.

homo, i. e. vasallus. Certe pictura vulgata fuit, in qua Pontifex procumbenti ad suos pedes Lothario coronam imponebat, cum ea inscriptione. At vero hoc ipso tempore id alienum ac nimis importunum fuisset. non enim tunc eo loco erant res *Innocentii*, ut Lotharium tam proterve insolenterque laceessere, eique insultare ausus fuisset. Factum hoc forte fuerit post simulatas, quae deinceps inter eos natae sunt. ⁶ Falco Beneventanus & Pagius ad annum 1133. Abbas Celestinus *Rerum gestar. Rogerii.* Addatur Franciscus Capycius *Latro Histor. Neapol. lib. i.*

bare posset. quin potius verebatur, ne diutius haerenti cum valida manu superveniret Princeps Siculus, & cum dedecore ipsum abigeret. Aliae quae vulgo adferuntur, redeundi rationes, frigidae sunt ¹. Certe Imperatoris & Augusti nomen adeptus recessit ², cum per solas sex septemve hebdomadas *Romae* substitisset ³. Recedente autem Imperatore, denuo *Pisas* se recepit *Innocentius* ⁴, quippe cui ceteroquin evidens in mora periculum erat.

XIX. Vix ac ne vix quidem illi Urbe excesserant, quin ecce reducem *Rogarium*, funesta in continente vestigia ponentem. Statim autem incitato cursu in Apuliam accelerat, & arma vindictam minantia in urbes convertit, quas illius nupera clades ad defectionem crexerat. erat enim *Rogario* irae impatiens animus, & ultionis cupidissimus. Mittuntur ergo quantocyus legati ad *Robertum Capuanum* & *Rainulfum*; ut reditum maturarent ac socios e faucibus immanis tyranni ac praedonis eriperent, utque ipsos suaeque vindictam venirent adversus hunc vicinarum ditiorum helluonem. Sed non erant illis, tam sanguinolenta victoria labefactatis, eae vires, ut facile emergere, seque tantae potentiae objicere possent. Primos furibundi ultoris impetus sustinuit *Venusia*. hanc obsidet, capit, diripit. trucidantur mares, feminae, parvuli: & quidem vario mortis genere tolluntur: usque adeo ut quosdam comburi fecerit. ipsa insuper civitas flammis ultricibus expiatur. Deletâ *Venusiâ*, idem aut suppar fatum manebat *Materam*, *Tranum*, *Montemiliosum*, aliasque urbes. Quid multa? omnia longe ac late vastantur ferro & incendiis: ac nefaria crudelitate ipsos barbaros superasse noster dicitur. Haec inter rapido illo ac turbulento vastationum vortice *Ansa* involvitur, quae nunquam ipsi subjecta fuerat, sed opulenta cum esset, in transitu occupatur. Imprimis vero memoranda est *Trojae* calamitas. Dum *Venusino* obsidio detinetur *Rogarius*, deliberabat ea civitas de recipiendo cum copiis *Rainulfo*, qui circa

Tro-

¹ Car. Sigon. d. *lib. xi.* item Baron. in *Annalib. ad an. 1133.* Minus absurde Pagius in *Breviar. Pontif. Rom. tom. 11. in vita Innoc. II. num. 40.* ² Otto Frisingens. *lib. vii. cap. 19.* Anonym. Casin. in *Chron. ad an. 1132.* Pet. Diacon. in *contin. Chron. Casinens.* quod Leonem Ostiens. auctorem habet *lib. iv. cap. 97.* ³ Chronographus Saxo *ad an. 1133.* ⁴ Flav. Blondus *Histor. dec. 11 lib. v.* Gio. Ant. Summonte *Della città e regno di Napoli lib. 1.*

Trojanos fines consistens defensionis ejus se offerebat. Re intellecta Rogerius ad ipsos mittit; Abstineant res novas moliri: nullum illis a se periculum imminere. At vero subactis quas dixi urbibus, Trojam infensus properat. Trojani, promissorum securi, occurrunt, Episcopo illum cum panegyri excipiente. Sed in urbem intromissus divina humanaque miscet, cives captivos ducit, domos & bona igne consumit. Postremo Melphin adoritur, quae & ipsa belluinae illius ferociae victima fuit. Quin pacatâ in hunc modum Apuliâ, Salernitanos itidem & *Amalphitanos*, quasi defectionis suspectos, feroci manu perdere meditabatur. sed cum nondum ei congruum videretur aut opportunum, in praesens abstinendum duxit¹. Sic igitur *Rogerii* furorem feliciter evasit celeberrimum Pandectarum exemplar, quod ceteroqui fortasse inter cetera igne fuisset absumptum. Salerno autem hoc anno in Siciliam remeavit XII. kalend. Novembr. cum navigiis praeda onustis, ut & multis captivis. at oborta tempestate, tria & viginti horum submersa sunt.

XX. Dum hoc pacto Apuliam caede, vastatione, terrore implet homo sanguinarius, Capuae Princeps Robertus de sua suorumque salute sollicitus esse coepit, nec immerito. Tractat itaque cum Rainulfo Aversa Comite, cumque Sergio magistro militum Neapolitanorum de petendis a Pisana republica, *Innocentii* intercessione, auxiliis. Quam ob rem communi nomine Pisas proficiscitur initio mensis Octobris. *Pisani* absque *Genuesibus* se bello adversus Rogerium miscere noluerunt. Immo vero, dum is eam rem agitari comperit, e Sicilia legatos mittit, qui *Pisanos* a foedere cum hostibus suis incedendo dimoveant, invitentque magnis promissis, ut se potius cum ipso velint consociare. Erat revera cur hoc speraret *Rogerus*. nam cum anno MCXXIX. *Genueses* classem *Pisanorum* in fugam vertissent, Messanam usque persecuti, mox, Rogerio interveniente, omnia *Pisanis* restituerant. Attamen, spreto *Rogerii* legatione, ipsi & *Genueses* coram *Innocentio* pacti sunt, ut proximo mense Martio foederatis adessent cum centum navibus, militia & milite instructis, ea lege, ut illi vicissim tria millia librarum argen-

[H 3]

ti

¹ Vide omnino Falconem Beneventan. in *Chron. ad an. 1133.* quem sequitur Capycius Latro d. lib. I. *Histor. Neapolit.* adde Baron. ² Falco eodem loci.

ti conferrent. Adeo videlicet *Pisanos* delinire & inescare sciverant *Innocentius* & *Bernardus*, ut sollicitationibus *Rogerii* aures penitus obturarent. Quenam autem Bernardi partes in eo negotio fuerint, satis indicat epistola illius hac occasione ad *Pisanos* conscripta, quae incipit; *Benefaciat vobis Deus* &c. ¹. Neque illud omittendum, quod addit Falco; *Audivimus quoque Ducem Venetiarum ad ejus* (Robertum designat) *auxilium manus dedisse* ². Sed in viam.

XXI. Demum iv kalend. Martias anni insequentis mcxxxiv. cum duobus consulibus & aliis fere mille *Pisanis* ad principatum suum revertitur Robertus, nunciatque Rainulfo Comiti & Sergio magistro militum, quae *Pisis* a se acta transactaque essent. Confecta autem protinus est summa, quam Princeps jurato promiserat, ex Ecclesiis Neapolitanis & Capuanis redacta, & ex templo *Pisas* missa, rogatique *Pisani*, ut cum classe quamprimum adventarent. Una eò profectus est legatus Beneventanus, ut civitatis suae afflictionem domino Papae & *Pisanis* intimaret. Hoc interim spatium *Rogerus* e Sicilia denuo Salernum appellit cum triremibus ferme LX. quas statim mittit ad debellandam civitatem Neapolitanam. Sed illae, viriliter repulsae, brevi ad Regem redire, cum solum castella quaedam adjacentia depraedatae essent. Tum *Rogerus* cum exercitu Siculorum atque Apulorum Abellinum se confert, & inde pergit ad territorium Capuanum. Arces autem obvias, eorum etiam qui extra partes erant, depopulatur. Ob eam truculentiam Beneventum & Capuam timor invasit. quin occupat actutum castella principatus Capuani. Accurrunt tandem Robertus, Rainulfus & Sergius, collecto ingenti sed magnam partem tumultuario exercitu. addit his suas copias Rotolpo Comes-stabuli Beneventanus. Prohibere tamen nequiverunt, quo minus Siciliae Rex, transgresso Sarno, Nuceriam oppugnaret. Est ea civitas, cujus in praecedentibus jam mentio est habita, & quae, ut ab aliis Nuceriis secernatur, Alfaternae cognomen adepta est. Fluminis transitum ita praefidiis,

¹ D. Bernard. *Epistolarum* 139. ² Beneventanus Falco ad eund. an. 1133. *Memorie diverse della città di Pisa all' an. 1134.* MS. Strozianum. Paolo Tronci *Memorie istoriche di Pisa an. 1133.* Fr. Capecelatro *Histor. del regno di Napoli lib. 1.* Sigon. *De regno Ital. d. lib. xi. ad an. 1129.* Baron. *ad an. 1133.*

diis, custodiis vigiliisque munivit *Rogerus*, ut non facile foederati obsidionem possent disturbare. Quum autem videret, non sat cito civitatem expugnatum aut ad deditionem adactum iri, ad solitum remedium confugit. corrupti enim quosdam ex obsessis, & sic urbe potitus est. Deinde castra Sarni & Lauri aliaque oppida subjugavit. Quum vero foederati castrum Lauri obsidentem aggredi statuisent, ipsos Roberti ac Rainulfi proceres pecunia abduxit, ne ad constitutum venirent cum copiis sibi commissis¹.

XXII. Hisce tam inopinatis Rogerii successibus animo consternatus Robertus Neapolim abit, & inde *Pisas*, ut sera auxilia praefens incitaret. Aversae Comes Rainulfus, dum a suis se prodi deprehendit, ac a Roberto deferi suspicatur, impar tanto Regi, eidem se submittit: at aegre & sub duris conditionibus in fidem & obsequium recipitur, reddita tamen ipsi Mathilde conjugum cum filio. Tum vero Comes-stabuli Beneventanorum, pavore plenus, continuo Neapolim aufugit, ipsis kalend Juliis. Quin nec ibi se tutum fore confidens, fracto animo ac perterritus navem conscendit cum duobus filiis & exiguo comitantium coetu, ut *Pisas* perveniret. Verum in itinere, procella ingruente, calamitose naufragio periit cum altero filiorum & binis fidelibus. Interea (& quid mirum?) toto principatu suo absens spoliatur Robertus. Capua enim confestim se dedit, & post metropolim cetera quoque oppida arcesque. Ita quoquoversus victor *Rogerus* Salerno pro consuetudine in Siciliam transfretavit¹. Robertus autem amisso principatu, & anni tempestate praeterlapsa, *Pisis* remansit, proximo vere sua & sociorum dominia auxiliis *Pisanorum*, ut sperabat, recepturus.

XXIII. Sic ad annum MCXXXV. nos deduxit historiae series, qui & ipse fatalis illuxit foederatis. Superiore, postquam in Siciliam advenit *Rogerus*, in morbum gravissimum inciderat. Mox & *Alberia* regina aegrotavit: & haec quidem morbo extincta est. Adeo

¹ Falco Beneventan. in *Chron.* ad an. 1134. Franc. Capecelatro *detto lib. 1. della Hist. Napolet.* 2 Falco & Capecelatro *locis laud.* Anonymi Casinens. *Chronic.* ad an. 1133. & 1135. adde Peregrini in *eum Castigation. post Hist. princip. Longobard.* Alexander Abbas Celsin. *Rogerii Sicil. reg. rer. gestar. lib. 11. vers. fin. Jul. Caes. Capacius Hist. Neapolit. sub Sergio Duce xxxiv.* Giov. Ant. Summon. *d. lib. 1.*

Adeo autem Reginae obitus maritum afflixit, ut, in conclavi aliquamdiu abditus, nulli suorum conveniendi aditum daret. Hinc fama, ipsum quoque Regem fato concessisse. Ea vero Rainulfum Averſae Comitem expergefecit, ut ſeſe, recuperata ditio-
ne, in libertatem affereret: praefertim quoniam Robertus Capuanus cum valida *Piſanorum* manu imminebat. Venit quoque ille Neapolim vii. kalend. Apriles, ſed cum ſolis viginti navibus. Rainulfus tamen, nam pacta erat alea, Averſanos ſuos ad defectionem pellexit, quae ipſos ſane peſſundedit. Perrexerunt Robertus, Rainulfus & Sergius Capuam verſus, ſed propediem ipſiſ redeundum erat, deficiente commeatu: Itaque Rainulfo cum octo *Piſanorum* millibus Averſae relicto, reliqui duo Neapolim ſunt reverſi. *Rogerus* cum tandem priſtinae valetudini reſtitutus eſſet, nonis Junii Salernum venit, inſigni inſtructus claſſe & multo milite. Primo autem Robertum Capuanum, diſrupto foedere, a Rainulfo & Sergio tentavit avellere: ſed nihil egit. Inde exercitum in Averſam direxit. Adeo autem ipſius adventu conturbati fuerunt Averſani, ut major pars cum Comite Neapolim effugeret: deſertaque eum in modum civitas in cineres redacta eſt ¹. Averſa exciſa Neapolitanis quoque exitium minitabatur Rex Siculus. Itaque inſeſto agmine in eam urbem irruit: ac quo magis in anguſtias & penuriam adduceret, Neapolitanum agrum incendit. Foederati cum ſe impares cerne-
rent, copias intra muros continuerunt. Robertus autem iterum *Piſas* profeſtus eſt, ut fidem Piſanorum & majora auxilia imploraret. Sed cum *Rogerus* per ſolos novem dies obſediſſet Neapolim, ſubito receſſit, quoniam aeſtivi aëris intemperies contagioſo morbo exercitum infeſcerat. Dein Averſae inſtaurandae operam impendit, haud dubie locum maxime opportunum exiſtimans ad praefidia & ſtativa adverſus Neapolitanos: copiasque in vicinis pagis collocat ². Sed interim improvifo caſu aliò invocatur. is autem ante omnia nobis memorandus venit, quum idem ille ſit, qui huic diſſertationi conſcribendae unice cauſam dedit.

XXIV.

¹ Abbas Ceſelin. *de reb. geſt. Rogerii lib. III.* Falco Benevent. *ad an. 1135.* Anonym. *Caſin. Chron. ad an. 1134.* & ibi Camill. Peregrin. Capecelatro & Capacius *locis ſupra citatis.* ² Abbas Ceſelinus & Falco *ibid.* Giov. Vincenzo Ciarlanti *Memoria hiſtor. del Sannio lib. IV.* Jul. Caef. Capacius *lo. laud.* Parthen Giannettaſ. *Hiſtor. Neapolit. lib. XI.*

XXIV. Praeter xx. naves longas, seu triremes, cum militia *Pisana*, quas initio anni Robertus *Pifis* arcessitum iverat, nunc alias xx. secum adduxit. Hae simulac appulere, certiores evadunt foederati, *Amalphin* milite vacuum esse: terrestres copias omnes sub Rogerio merere; maritimas autem, quatuor triremibus impositas, praedationi incumbere; quin & paucos, qui domi remanserant, *Amalphitanos* Salernum concessisse, ut eam urbem defenderent adversus *Pisanos*, a quibus illi invasionem imminere putabant, de sua, ut liquet, nihil tale suspicantes. Quare *Pisani*, adscitis navigiis suis prioribus, mutuatisque aliis sex, nam VI. & XL. feruntur fuisse, classem adornarunt, magna hominum multitudine instructam, eaque summo mane *Amalphin* invadere ac depraedati sunt. In ea praeda inter cetera pretiosissimum nostrum *PANDECTARUM* exemplar fuisse, constans omnium seculorum cunctisque recepta opinio est. Deinde ad alia *Amalphitanae* regionis oppida progressi, ea itidem occuparunt; in his Scalae & Ravellum fuere. Sed tertio post exscensionem die arcem Fractos de consilio captivorum *Amalphitanorum* obsidentibus supervenit *Rogerus*, & magnam cladem intulit. Dicitur autem, Averſa prius Salernum profectus, curavisse ut XL. navigia contra *Pisanos* instruerentur (LX. quidam ferunt) tum vero ipse cum septem millibus in eos, obsidendo castello occupatos, ex improviso ingruisse & fugasse usque ad mare. Certe fusi palantesque ad naves suas pervenere, caesis & captis ad mille quingentos (a). Horum in numero consules Pisani tres, quorum unus occisus. Fuga elapsi *Pisani*, cum his qui in navibus remanserant ad praedam servandam, confestim Neapolim rediere. Quum istic per viginti plus minus dies mansissent, nec esset probabile, quicquam amplius hoc anno adversus Neapolim tentaturum *Rogerium*, nonnullos ad custodiam urbis reliquerunt, ceteri vero cum insigni, quam fecerant, praeda ad suos *Pisas* reversi sunt. In reditu autem Isciam majorem, insulam quae olim Aenaria dicebatur, devastarunt, tertio & vigesimo post acceptam in ducatu *Amalphitano* cladem. Sic tandem VI. idus Septem-

[I]

tem-

(a) In *Annalib. Pisan. ab an. 971. ad 1177.* apud Ughell. *Rogerus* cepisse dicitur decies nonaginta quatuor, hoc est, nongentos quadraginta, proinde quingentos sexaginta interemptos fuisse oportet.

tembres domum venere. Caeterum praefuisse huic expeditioni videtur Robertus, Capuae antea Princeps. ipse profecto classem Pisanam, ut Neapolim duxerat, ita *Pisas reduxit*, denuo cum ea Neapolim rediturus vere insequenti. Discedente *Pisas* Roberto, mansit Neapoli apud Sergium Comes Rainulfus cum filio suo. Verum de celebri illo *Pisanorum* facinore & praeda *Amalphytana* audiamus scriptorem hujus temporis, ad praecipua saltem quod attinet.

XXV. Refert nempe Alexander, abbas Celestinus, qui in Siculi Regis comitatu erat (a), & rogante Mathilde, Regis forore, ipsius res gestas literis consignavit: *Cum ergo immensa acies ab eis (Pisanos designat) directa cum ratibus aequora sulcando Neapolim tendissent, istiusmodi praefirmantur consilio, ut urbem Amalphiam, inchoante aurorae ortu aggredientes, aut praedarentur, aut Regi, si fortuna sinistra eis impedimentum non faceret, eriperent. Erat autem tunc Amalfia pene omnibus evacuata belligeris viris, quorum jam pars, jubente Rege, cum liburnis quatuor, armatorum refertis copia, per maritimas praedaturi aquas recesserant: pars vero cum Rege euntes in hostem aderant: alii autem Pisanorum tunc navigia intuentes, quoniam eos putarunt Salernum aggressuros, cito illic praecurrentes eam tuituri, ibi remanserunt. Venientes itaque ipsi Pisani subito, inchoante aurorae luce invaserunt urbem: nulloque resistente, eam funditus impieque depopulantur. Cumque urbe tota depopulata universa ad classem spolia deportata fuissent, mox Scale oppido caeterisque Amalfiae munitionibus invasit, novissime quoddam munimentum, quod dicitur Fratta, oppugnare nituntur. Dum ergo Rex Rogerius ad reparandam Aversam intenderet, intimatum est &c. et deinceps, Regius exercitus ex improvise irrumpens partem caede prosterunt, partem vero captionis violentia subdunt. denique paulo post, de Pisanis ad naves suas reversis: reversi innumeris quibus onusti fuerant spoliis fugam arripiendo evaserunt. Liburnarum*

(a) Anto. Caraeciolus, qui Chronographos quatuor antiquos, Heremperum Longobardum, Lupum Protospatam, anonymum Casinens. & Falconem Beneventanum, e bibliothecis in lucem produxit, praemisso Nomenclatorum nominum propriis. ibi in voce *Rogerus junior*, hunc Alexandrum Celestinum vocat Rogerii aulicum, atque adeo parasitum. Nimirum caute accipendus est in his quae ad laudem Rogerii aut vituperium pertinent.

rum autem numerum quidam asserunt fuisse XLIII. alii vero plures ¹.

XXVI. Narrat Sigonius, Pisanos *pridie nonas Augusti* Amalphin aggressos esse. Hoc autem fide ejus esse jubeo: nam unde habeat ignoro. In eo certe errat, quod historiam hancce refert ad annum MCXXXVII. Sed errat errorem communem, confundens expeditionem Pisanam priorem, cum ea quae biennio post evenit, inque eandem urbem directa fuit. Hunc autem porro profligavimus in ipsa Historia *Pandectarum* lib. 1. cap. 7. Praeterea cum redarguit epistola Divi Bernardi, quam suo loco exhibebimus ². Ceterum ejusdem diei mense Augusto meminerunt quidem etiam Annales Pisani, e quibus quae huc pertinere sunt visa descripsit Ludovicus Bologninus ³, sed in eo excerpto plura occurrunt rerum veritati contraria, quin & ipsi probabilitati. Quis enim sibi persuadeat fieri potuisse, ut, quod ibi narratur, uno eodemque *prid. non. Augusti* & Pontifex jusserit classem parari, & Pisani illa Amalphin occuparint? Eo minus, quod ita res refertur, ac si hoc tempore Romae constiterit Innocentius, habito istic paulo ante solenni concilio. Quare putem, quod tanto magis fidem hisce Annalibus derogat, auctorem eorum utramque Pisanorum expeditionem cum ceteris confundere. Tertius in eadem facti specie error est, quod annum notat MCXXXVI, in quem neutra cadit expeditio. Quamvis tamen hoc ipsum minus vitio verti posset, cum unius anni discrimen in antiquissimis quibusdam Chronicis interdum deprehendatur. Ita fragmentum illud Chronici Pisani, quod refert Ughellus in Italia Sacra ⁴, sub eodem anno MCXXXVI. *Amalpbeos a Pisanis direptionem* collocat, ita nihilo minus, ut rectissime distinguat a secunda eorum

[I 2]

rum

¹ Abbas Celestinus Rogerii Sicil. regis *rer. gestar. lib. III.* adde *Chronicon Pisanum* seu *fragment. auctoris incerti ab anno 680. ad 1136.* in Ughelli *Italia sacra tom. III. pag. 858.* & *Annales rerum Pisanarum ab anno 971. ad 1176.* apud eund. Ughell. *pag. 861.* ut & *Memorie diverse della città di Pisa, cavate da diverse historie e scritture*, MS. bibliothecae Strozianae, quae Florentiae est, *num. 194.* in fol. *pag. 1. Historia Pisana*, auctore Barthol. de S. Concordia, ordinis Praedicatorum, ejusd. biblioth. MS. in 4. *num. 478.* Falco Beneventan. in *Chron ad an. 1135.* & post eum Franc. Capycius *Latro d. lib. 1.* item Sigonius *laud. lib. XI.* Jul. Caes. Capacius *Histor. Neapol. lib. 1.* Giov. Vincenzo Ciarlanti *Histor. del Sannio lib. IV.* Nic. Parthen. Giannettas. *Histor. Neapolit. lib. XI.* — ¹ Infra *Cap. xxxIII.* ³ Inter testimonia de Pand. Flor. ⁴ Vide *pag. praec. in his notis num. 1.* ubi & reliqui Annales Pisani, ad quos proxime respicimus.

rum invasióne. Immo vero in ceteris quoque Pisanæ historiæ vetustis monumentis idem deprehendi. Sed quid si ob eam in istis Annalibus constantiam dicamus, aeram Pisanam uno anno communem præcessisse? perdifficile enim est, ut in eundem numeri errorem præfracte omnes conspirent (a).

XXVII. Ut ad *diem* regrediamur, quamvis de illa non satis constet, tamen licet statuere, invasiónem *Amalphis* evenisse ante medium *mensis Augusti*. Certe a nonis Juniis, quibus e Sicilia Salernum advenerat Rogerius, usque ad idus Augusti, h. e. bimestri spatio & quod excurrit, accidere potuerunt quæ de ipso narravimus. nimirum, quod Robertum Capuanum spe & pretio sollicitavit ut foederatos defereret; quod Aversam præsidio destitutam occupavit & evertit; quod Neapolim per novem dies obsedit; inde Aversam recessit ad eam denuo aedificandam: hæc, inquam, eo spatio præcedere potuerunt: debuit vero ante idus illas contingere, ut Pisani triduo in ditione Amalphytana morari, ab ea Neapolim reversi, Isciam vigesima tertia post acceptam cladem die invadere; ac tandem vi. idus Septembres domum reverti potuerint. At quod in eo Annalium Pisanorum excerpto, quod profert Bologninus, præterea dicitur, *Pisanos Amalphin post direptionem incendisse*, quo etiam alludit Sebastianus Sanleonicinus¹, ab omni veri specie alienum est. Nemo veterum, nemo recentium historicorum id tradit: profecto non filuisset Abbas Celestinus, qui eam Pisanorum invasiónem adeo exaggerat, ut propterea Pisanos *piratas* appellet. Nihil ergo deferendum est huic scriptori. Ceteroquin sane permagni momenti esset, quod præter alia refert, inter spolia Amalphytana fuisse exemplar *PANDECTARUM* Justiniani Imperatoris. esset hoc singulare &

(a) In ea opinione mire me confirmat Franc. Pagius in *Breviar. Pontif. Roman. sub Innoc. II. num. 42. in fin.* ibi enim expresse annum Pisanum a Dionysiano seu communi hoc pacto discernit. Verum ea in re, ut in pluribus aliis, secutus est Anton. Pagium *Critic. Baron. ad an. Chr. 1133. §. 5.* Præterea, quod hac occasione obiter notatum velim, a Falcone Beneventano annum inchoari a mense Martio, idem Pagius observat *num. 61.* Id autem pluribus populis in more positum fuit: quod etiam mensium, quibus utimur, nomina a numeris desumpta satis evincunt. Sed hisce de rebus consulendi Scaliger, Calvisius & Petavius. Speciatim autem de *anno Pisano* tractat Covarruvias *Variar. Resolut. lib. 1. c. 12. num. 2.* quem adi. Hæc parum animadversa vehementer turbant. 1. Sebast. Sanleonicin, *Cosmianar. actio, lib. 11. inter Testimonia num. 11.*

& unicum testimonium antiqui scriptoris, quem hi Annales praeferunt. At vel hoc ipsum auctoritatem ejus elevat, cum ea res initio non esset tanti, ut a quoquam ejus temporis memoraretur.

XXVIII. Restat videre quid fiat, ut nec Genuenses, nec Veneti, quorum illi saltem communem cum *Pisanis* operam Roberto ceterisque foederatis navare polliciti erant, ut retuli, hujus expeditionis participes fuerint. nihil quippe ipsos ad eam contulisse, triplex mihi argumentum est; ex mora mittendarum navium; ex numero missarum; & ex silentio de Genuensibus & Venetis. addo etiam quartum, ex praeda solis *Pisanis* permissa. Indicavimus quemadmodum Robertus sub finem anni MCXXXIII. aut verius sub initium sequentis, foederatorum nomine *Pisis* centum naves armatas pactus fuerit, mense Martio Neapolim mittendas, quodque promissam ea conventionē pecuniam statim persolverint foederati, & tamen toto illo anno nullam earum navium impetrare potuerint. Patefecimus insuper, quam aegre ipse Robertus, *Pisas* idcirco profectus, initio hujus anni MCXXXV. solas viginti naves velut extorserit *Pisanis*, ac dein repetita professione totidem alias. Ad haec in tota illa expeditione, clade, reditu non nisi *Pisanorum* mentionem fieri deprehendimus. Denique ex praeda praeter *Pisanos* neminem sibi quicquam vindicasse comperrimus. Unde collegerim, Genuenses & Venetos, orta forte dissensione, aut alia quavis de causa resiliisse: atque ideo ipsos *Pisanos*, qui jam statim ab initio sine Genuensibus foedus inire detrectaverant, iis recedentibus tantopere tergiversatos esse, donec tandem, urgente Pontifice & Roberto, bis viginti navigia volentes nolentes concesserint. Hanc autem portionem ipsorum in centum illis triremibus extitisse probabile mihi fit, ita ut Genuenses similiter quadraginta conferre debuissent, Veneti residuas viginti. hoc sane pacto percommode totius promissae classis ratio iniri posset. Verumenimvero ad *Rogerium* reverti convenit, & reliquam variae ac multiplicis hujus historiae telam pertexere.

XXIX. Postridie quam ille finibus Amalphitanis *Pisanos* expulerat, filium suum Ansfum, adhuc puerum, Capuae Principem declaravit, ac tradidit ei vexillum, insigne dignitatis. Videlicet *Rogerium*, propter repulsam oblatae Roberto Capuano amicitiae irritatum, expeditio illa in *Amalphin*, duce eodem,

magis exacerbaverat. Ubi vero deinde intellexit, *Pisanos* cum classe Neapoli domum abiisse, iterum eam civitatem obsedit, adeo ut & mari illam includeret, iterumque agrum circumjacentem cum proximis oppidis horribilem in modum vastavit. Sed magna tempestas v. idus Septembres navigia Rogerii dispersit, coëgitque ad portum Puteolanum reverti. Tum autem Rex denuo obsidionem solvit, ac, restituta Averfa, relictisque copiis, quae civitatem ex longinquo inclusam tenerent, Salernum recessit, indeque in Siciliam ¹.

XXX. Robertus interea *Pisis* cum *Innocentio* egit de legatione ad Imperatorem *Lotharium*, quae cunctantem impelleret. Profectus autem ipse est cum Girardo Cardinale, & fratre Comitis Rainulfi Riccardo. Ad Imperatorem cum venissent, ordine exposuerunt, quemadmodum *Rogerus* Robertum & Rainulfum fortunis omnibus exuisset, quaeque ipsi fecissent pro communi causa: veniret tandem secundo in Italiam, ut spoliatos sedibus restitueret. Hoc Pontificem, hoc ipsos summis votis, precibusque ardentissimis flagitare atque obtestari. Subveniret etiam Neapoli, quae velut anchora sacra erat, & unicum afflictis rebus praesidium. Hisce comiter annuit Imperator, pollicitus sese hoc anno cum ingenti exercitu in Italia adfuturum, venturumque circa festum S. Jacobi. Erat nimirum jam annus MCXXXVI. inchoatus. Cum hac spe, muneribus & promissis cumulati, *Pisas* ad *Innocentium* redeunt. Eò quoque, dum Robertus cum ceteris in legatione erat, opem imploratum venerat Sergius, Dux seu Magister militum Neapolitanus. Promiserunt quidem auxilium *Pisani*, ab *Innocentio* stimulati, sed effecerunt mox alii, ut promissa dilaberentur. Quocirca non parum turbatus Sergius Neapolim rediit, defensurus civitatem qua posset optima ratione ². Eodem anno MCXXXV. restituta erat amicitia inter *Pisanos* & *Florentinos* ³, conciliantibus haud dubie Innocentio & Bernardo. Praecedenti autem generale Concilium *Pisis* habuerat *Innocentius*, III. kal. Junii, advocato e Galliis Bernardo ⁴.

XXXI.

¹ Abbas Celsinus d. lib. III. De gestis Regis Rogerii. Falco & anonym. Casinens. ad an. 1135. Capycius Latro eodem loci quo supra. ² Falco Benevent. loco laud. & ad an. 1176. Abbas Celsin. lib. IV. ad fin. ³ Scipione Ammirato Historie Florentine lib. I. ⁴ Robertus Sigeberti continuator. Annales rerum Pisanor. apud Ughell. in Ital. sacra tom. III. pag. 861. Blond. & Sigon. Vita S. Bernardi lib. II.

XXXI. Sed tempus est inquirere, quomodo jam sese res imperii habuerint. Conradus tandem omnibus exhaustus regno renunciavit, & cum fratre Frederico, interventu Bernardi, a *Lothario* in gratiam receptus fuerat, x. kal. Apriles mcxxxv. Effecit praeterea Bernardus, ut tam fratres illi Conradus ac Fredericus, quam Conradi studiosissimi Mediolanenses, execrationibus solverentur. Dicitur autem huic reconciliationi tanto acrius incubuisse, ut aliquando, pacatâ Italia, Principes Christianos contra Turcarum Sarracenorumque gentes pro liberatione Terrae sanctae inflammaret. Scilicet de eadem fidelia duos, ut ajunt, parietes dealbare studuit. Competitore in ordinem coacto, ad varias eandemque maxime diffitas imperii partes componendas deflexit *Lotharius*, ut omnia domi queta & tranquilla haberet, antequam iterum in Italiam contenderet. Insuper aliquandiu occupatus erat parandis, quae ad tantam expeditionem necessaria videbantur. Hisce curis integrum annum mcxxxv. infumpsit cum magna portione insequentis¹.

XXXII. Postquam legati, quos dixi, bonis avibus *Pisas* reversi fuerunt, continuo Pontifex, gaudii speique plenus, Neapolim misit, qui Sergium hujus tam exoptati nuncii certioorem facerent. Interea veris tempore in Italiam rediit Siciliae Rex cum immensis copiis, omnemque armorum vim in Neapolim convertit, ut eam nunc saltem expugnaret. Fortiter vero Sergius ei resistit. Deinde cum Princeps Capuanus, qui *Pisis* consisterat, rescivisset, obsessam civitatem famis periculo urgeri, cum quinque navigiis commeatum advexit: sed brevi denuo *Pisas* reversus est. Periclitantibus hoc modo Neapolitanis, non destitit *Innocentius* pro sua atque illorum ceterorumque sociorum salute *Lotharium* obsecrare, ut quantocyus properaret, & crebris nunciis literisque admonere, ut tandem aliquando Romanum imperium ab hostium jugo defenderet, Ecclesiamque concussam & lacertam ad unitatem & concordiam revocaret Caesar clementissimus; tyranni Siculi vires quotidie incrementa capere: Neapolim fer-

ven-

¹ Otto Frisingens. lib. vii. cap. 19. Abbas Urspergens. in hoc Imp. Gotfr. Viterbiens. in eod. Chronograph. Saxo ad an. 1135. Alberic. Monach. trium font. ad eund. an. 1135. ut & Chron. Australe antiquum. Aeneas Sylv. in Histor. Fred. III. Mutii Chron. Germaniae lib. xvii. Sigon. d. lib. xi. ad an. 1134. & 1136.

ventissima obsidione ad incitas redigi; patrimonium S. Petri affridus atteri infestationibus; multa in vulgus de Caesare mendacia spargi, tanquam videlicet nihil in eo praesidii reliquum, Germanorumque auxilia longe essent: & reliqua id genus¹. Imprimis autem memorabilis est Bernardi exhortatio in epistola, cujus inter alia haec sunt: *Ipsius profecto nuper opus & virtus fuit (Dei nempe) quod iter satis laboriosum & meticulosum pro pace regni & Ecclesiae liberatione susceptum — in tanta prosperitate peregristis. Romanae siquidem Imperialis culminis plenitudinem gloriosissime affectus, quod majus fuit, in manu non magna, ut animi fideique magnitudo clarius emereret. Quod si ante tantillum exercitum terra tremuit & quievit, quantus putamus horror hostium corda invadere habeat, cum coeperit Rex procedere in magnitudine brachii sui? — Non est meum, hortari ad pugnam: est tamen (securus dico) Advocati Ecclesiae, arcere ab Ecclesiae infestatione schismaticorum rabiem, est Caesaris proprium, vindicare coronam ab usurpatore Siculo. &c.*

XXXIII. Scripsit & alteram pro *Pisanis*, quos nonnulli calumniis oneraverant, atque eos cum Imperatore in gratiam reduxit. Verba ejus non minus memorabilia, & ad rem, qua de agimus, apprime facientia, huc transcribere visum est. *Miror, inquit, cujus instinctu vel consilio vigilantiae vestrae subripi potuerit, ut homines, digni certe duplici honore & gratia, contraria a vobis audirent: Pisanos dico, qui primi & soli interim adhuc erexere vexillum adversus invasores imperii. Quam justius in eos regia excandisset indignatio, qui populum strenum & devotum quacunque occasione offendere ausi sunt: eo praecipue tempore, quo accincti in multis milibus suis exierant oppugnare tyrannum, ulcisci injuriam Domini sui, & imperialem defensare coronam? Ut enim congruentissime assignem huic genti, quod olim de S. David dicebatur: Quenam, quæso, in omnibus civitatibus sicut PISA, fidelis egrediens & regrediens, & pergens ad imperium Regis? Nonne hi sunt qui nuper regni illum unicum ac potentissimum hostem ab obsidione Neapolis*

¹ Beneventanus Falco ad ann. 1136. Abbas Celestinus laudato superius lib. III. Petr. Diacon. in continuat. Chron. Casinens. lib. IV. cap. 79. Blondus Historiar. dec. 11. lib. V. Hulder. Mutius loc. memor. Christoph. Browerus in Annal. Trevir. lib. XIV. ² Divi Bernardi epist. 139. scripta Lothario Imp.

his fugaverunt? Nonne hi sunt, qui etiam, quod pene incredibile dictum est, in uno impetu suo expugnaverunt *AMALFIAM* & *Rebellum* & *Scalam* atque *Atturinam*, civitates utique opulentissimas & munitissimas, omnibusque, qui antebac tentaverunt, usque ad hoc tempus, ut ajunt, expugnabiles? Quam dignum, quam æquum, quam plenum ratione & justitia fuerat, ut fidelium terra interim saltem, dum hæc ætitarent, ab omni hoste secunda consisteret, tum pro præsentia summi Pontificis, quem jam dudum exulem Pisani apud se cum summo honore servabant & servant: tum pro servitio Imperatoris, pro quo & ipsi tunc temporis exulabant? Factum est autem per contrarium, ut gratiam, qui offenderunt, & qui servierunt, iram mererentur. Sed vos fortassis adhuc ista nesciebatis. Oportet ergo nunc, quando res est nota vobis, imo & decet, & expedit, mutare vos & verbum & animum, ut viri regis magis favoribus & muneribus honorandi, a vestra parte de cætero audiant & recipiant, prout meriti sunt. O quantum meruere Pisani, quantum adhuc mereri possunt! Sat est dictum sapienti¹.

XXXIV. Robertus Capuanus, a ducendis quinque illis navibus *Pisas* reversus, statim ad Imperatorem festinavit, eumque in itinere obviam habuit, quippe qui de montibus jam descenderrat & supra *Cremonam* castra sua posuerat. Per adventum autem *Lotharii* in *Italiam* *Neapolitanis*, quamquam brevi majore quam antea fame pressis, animus crevit, & ad alacrius resistendum extremaque perpetienda obduruit, decrefcente tantum Rogerii fiducia. Nimirum Imperator, tot precibus sollicitationibusque fatigatus, ineunte autumnno viam ingressus erat, quam, ut olim, instituerat per vallem *Tridentinam*. Ducebat autem exercitum valde copiosum & lectissimum, comite ipsa *Augusta*. Inter belli duces aderant Imperatori *Henricus* gener, *Bavariae* & *Saxonum* Dux, cui ex moribus *Superbi* cognomen inditum, & *Conradus* *Suevus*, ipsius quondam æmulus. Prius vero citeriorem *Italiam* adire, & omnes earum regionum civitates compescere voluit, quam *Apuliam*, *Calabriam* ceteraque *Italiae* *Rogero* adimere. Ibi autem *Cremonenses*, cum *Mediolanensibus* diuturno bello diffidentes, audita utriusque causa proscriptis, atque armis subegit. Inde *Papiam* veniens, cives pacatione pecunie in gratiam

[K]

x Idem *Bernardus* *epist.* *seq.* 140.

tiam recepit. Bononienſes quoque & Aemilienſes, qui priorē expeditione eum deſpexerant, ſupplices ultro cum muneribus occurrerunt. Quum autem vehementer iis inſenſus eſſet, tamen Henrici gratia ignovit. Poſt uſque ad Taurinum progrediens, totam citeriorem Italiam in provinciam redegit ¹. Inter hæc vii. idus Novembris conventum egit in campis Roncalliis (planities eſt circa Padum, Cremonam inter & Placentiam) atque ibi inter alia legem condidit De feudo non alienando (a) ². Parmæ cum eſſet, foedus percuffit cum Venetis, legatis eorum illuc venientibus. Dein Apenninum tranſiens, Anconam, Spoletum cum aliis urbibus interioris Italiae in deditionem accepit ³.

XXXV. Anno ineunte, qui fuit mcxxxvii. exercitum in hiberna reduxit, ac Ravennæ ipſe hiemavit. Ibi autem conſiliis Rogeriani belli cum Henrico genero Conradoque tractatis, ingentem contra eum expeditionem terra ac mari adornat. Etenim *Piſani* ſe centum naves inſtructuros polliciti ſunt, & cum illis imperata facturos. Vere jam adulto copias ita diſtribuit Imperator, ut, una ſibi parte relicta, alteram Henrico committeret ad ſuſcipiendum *Piſis* Pontificem. Itaque Henricus per Tuſciam exercitum ducens, quam & a ſocero in beneficio obtinuit, *Innocentium* adſcivit, & Romam incolumem adduxit. Tum vero Pontifex III. nonas Maji concilium Romæ coëgit, &, ut erat anathematatum minime parcus, iteratas toties execrationes adverſus *Anacletum* & *Rogerium*, eorumque aſſeclas jam octavum repetiit. Mox exercitu in Campaniam immiſſo, non magno molimine ea regio ad officium revocata eſt: atque ita Robertus Princeps & Comes Rainulfus terris ſuis reſtituti. Poſt hæc, ſubacta etiam S. Germani civitate, Beneventum cepit Henricus, & Papæ, qui eum comitabatur, reddidit ⁴.

XXXVI.

¹ Falco Benevent. ad d. an. 1136. Otto Friſing. eod. lib. vii. cap. 19. Abbas Urſperg. in *Lothario*. Petr. Diaconus loc. laud. Saxo Chronograph. ad an. 1136. Anſelmus apud *Alberic. monach.* 111. font. Andreæ Rauiſbonenſ. *Chron. Bavariæ*. Sigon. d. lib. xi. Cavitelli *Annal. Cremonenſ.* ad an. 1136. (a) Deſcriptam lib. 11. *Feudor. tit.* 52. nec non, ſub alio tamen tit. lib. 111. *Legum Longobard. tit. ult.* ² Camilli Peregrini caſtigat. ad anonymi *Caſinenſ. Chronicon.* an. 1136. Sigonius loc. laud. ³ Friſingenſis laud. lib. & cap. Ludov. Cavitell. *Annales Cremonenſ.* ad an. 1137. ⁴ *Chronie. Caſinenſe* continuatum lib. iv. cap. 105. Otto Friſing. loc. jam toties cit. Falco ad an. 1137. Urſpergenſ. in *Lothar. Aventin. Annal. Bojor. lib.* vi. Sigon. d. lib. xi. Jul. Caef. Capacius *Hiſtor. Neapol. lib.* i. ſub *Duce* xxxiv. Giov. Anto. Summonte *Della ciſta e regno di Napoli lib.* i.

XXXVI. Medio tempore *Lotharius* suo cum exercitu Flaminiam, Picenum & Umbriam peragravit, domuitque male quiescentes; atque ita etiam ipse mense Maio in Apuliam pervenit, & vires cum genere conjunxit. *Rogerus* autem, cum *Lotharium* multo auri & argenti pondere frustra flectere tentasset, copias suas omnes in aciem educit. Postquam vero Caesarianos interrito gradu in occursum procedere conspicit, animum despondens ad montana Calabriae se confert, & tandem rebus desperatis continentem derelinquit. Videlicet nimis periculosum sibi fore animadvertibat, de summa rerum uno certamine decernere, ne forte victus, quia per interjectum pelagus a Sicilia disjungebatur, in manus hostium deveniret. Sic fere omnia sponte in *Lotharii* potestatem concessere, qui Barium usque progressus arcem ejus vi subegit, reluctantibus aliquantisper *Rogerialis* qui eam tenebant. Pontifex interea, jurejurando fidelitatis a Beneventanis accepto, viii. kalend. Junias ad Imperatorem contendit, eique occurrens una Barium progressus erat, ubi uterque pentecosten celebravit. Regressus inde cum Pontifice *Lotharius* Melphim quoque armis occupat¹. Erat tum Orientis Imperator Joannes Porphyrogenitus, qui & Calojoannes appellatur. Is ad *Lotharium* gratulatum misit, quod Rogerium Italia expulisset². Adeo videlicet ob insatiabilem dominandi cupiditatem omnibus invisus erat simulque formidabilis Rex Siculus.

XXXVII. *Pisani* interea promissis steterunt, deducta in tempore copiosissima atque instructissima classe e. navium. Vixdum Caesaris copiae Apuliam attigerant, cum hanc in urbes maritimas Rogerio subjectas immilere. Infelix Amalphitanorum Ducatus denuo Pisanae armaturae impetum sustinuit: primum quippe Amalphim adorti sunt. Verum illa perpeffae calamitatis plus nimio memor, imminentem provide redemit: non item cetera hujus Ducatus oppida. Disertis verbis hoc refert Falco Beneventanus, auctor ejusdem aetatis. *Hæc inter*, inquit, *Pisano- rum exercitus, sicut juraverat, centum navigiis armatis ad civita-*
[K 2] *tem*

¹ Petr. Diacon. in *Chronico Casin. lib. iv. cap. 106.* Falco ad *an. 1137.* Otto Frising. d. *lib. vii. cap. 19. & 20.* Anonym. *Casin. ad an. 1136.* Chronograph. Saxo *an. 1137.* Blond. *Historiar. dec. 11. lib. v.* Sigon. *De regno Ital. d. lib. xi.*

² *Chron. Casinense lib. iv. cap. 115. ad fin.* Platina in *Innocentio.* Capacius *loc. laud.*

tem pervenit Napolitanam. Nec mora. Jussu prædicti Imperatoris super civitatem Amalfitanam festinat, excogitans igne ferroque eam depopulari. Cives autem Amalfitani, consilio salutis invento, multa pecunia data ad Imperatoris & Pisanorum permansit fidelitatem. Inde super Ribellum & Scalam properantes eas invadunt, & universa eorum bona diripientes, in ore ignis & gladii eas consumunt. Viros quoque & mulieres cum eorum parvulis captivos perducunt, sicque super tali vindicta gavisi, ultra quam credi potest, insultant. Videlicet ad delendam cladis eo loci acceptae memoriam. Indistincte vero & promiscue Annales Pisani per veteres, — devicerunt, sibi que tributarias fecerunt civitates Amalfi, Trani, Scale, Scatelle & Fraëte-rocche, & Pugetule, & totum Amalfitanum Ducatum, ipsosque jurare fecerunt. Jurarunt nimirum in verba Innocentii & Lotharii, ut sequitur. Immo Chronicon Pisanum, itidem satis antiquum habet; Ceperunt easdem civitates, Amalfiam, Rivellum, Ascani, Scalam & Scalectam, & multo magis exspoliaverunt eas quam primum¹. Unde non est mirum, vacillare hac in parte recentiores historicos, quorum Carolus Sigonius & Jo. Anto. Summons utramque Pisanorum expeditionem manifestissime confundunt². Sed nullus dubito quin hic omnino sequendus sit Falco, hujus ipsius temporis ac finitimæ regionis scriptor. Erat ille Beneventi notarius & scriba sacri palatii, & ab ipso nostro Innocentio II. judex patriæ suæ declaratus est. Hunc certe sequuntur Julius Caesar Capacius, civitatis Neapolitanæ a secretis, & Franciscus Capycius Latro J. C. Neapolitanus, uterque auctor gravis, & in historia patriæ suæ cum laude versatus³.

XXXVIII. Post hæc Salernum Pisanos obsidere jubet Lotharius. Praecepit quoque Roberto Principi Capuae, & Sergio Magistro militum Neapolitanorum, ut unâ totis viribus in eam obsidionem incumberent: quod factum est xv. kalend. Augusti. Prae-

¹ Falco in *Chronico ad an. 1137. Annales rerum Pisan. ad an. 1138.* apud Ughell. in *Italia sacra tom. III. pag. 861. Chron. Pisan. ad eund. an. 1138. ibid. pag. 858.* In quibus in transitu observa idem rursus unius anni discrimen, de quo supra. ² Flav. Blond. *dec. II. lib. v. Car. Sigon. De regno Ital. lib. XI. Gio. Ant. Summonte Della città e regno di Napol. lib. I. Crònica del Guazzo, Gualielmo & Ruggiero Normanni.* ³ Capacius *Hist. Neapolis. lib. I. Duce XXXIV. Capece-latro Hist. del regno di Napoli, lib. I.*

Praeterea eo misit Rainulfum Comitem cum mille Germanis. Impigre vero & praeclare constanterque civitatem defendebat *Rogerii* miles. Usque adeo ut & Imperator ac Pontifex, circa Melphim castrametantes, cum exercitu accurrerent. Tum vero obsessi, pactis intervenientibus, urbem Imperatori submiserunt, quintodecimo postquam circumdata fuerat die. Sed aegre tulerunt *Pisani*, se insciis & inconsultis pactionem a *Lothario* initam esse cum Salernitanis, ac proin offensi iratique suas ipsimet machinas ligneas praegrandes & excelsas, quas muris conscendendis fabricaverant, combusserunt, & jamjam *Pisas* regressuri vela parabant. Sed tamen *Innocentii* precibus & promissis exorari se passi sunt, & cum Imperatore denuo reconciliari. Hac vero dissensione effectum est, ne arx Salernitana caperetur, sola, ni fallor, in tota Italia *Rogerio* superstes possessio. Ceterum sedatus utcunque fuerit *Pisanorum* stomachus, hic tamen contemptus praeteritae indignationis imperatoriae injuriam ipsis refricuit. Unde non ita multo post, icto cum Rege Siculo foedere, domum reversi sunt; nimirum xiii. kalend. Octobres¹.

XXXIX. Subinde vero etiam inter *Lotharium* & *Innocentium* contentiones sunt ortae. In festo Apostolorum Petri & Pauli curiam apud Melphim indixerat, & earum regionum magnates eo convocarat Imperator ad constituendum Apuliae Ducem, qui bello parta tueretur, ac restitutos suis sedibus Principes adversus Rogerium defenderet. *Innocentius* ducem suo nomine ordinare satagebat: nam eo munere aliquem ex fautoribus ornatum voluit. Contra vero Imperator, illud sui juris esse contendebat, creavitque ex proceribus Germanis Reginaldum, virum strenuum ac nobilem. Verum reluctari non desisteat Pontifex. Occupato Salerno Abellinum abeunt, & inde Beneventum, ubi denuo graviter agitata est quaestio de Duce Apuliae constituendo. Crescente altercatione Pontifex secessit in urbem Beneventanam, & *Lotharium* in castris reliquit. Gravis haec discordia fere integrum mensem protracta est. Tandem lis hoc pacto finita, ut Imperator & Pontifex Duci Reginaldo vexillum, in inauguratione tra-

[K 3]

di

¹ Falco Beneventanus ad d. an. 1137. *Chronicon Pisan.* ut & *Annales rer. Pisan.* locis laud. *Memorie diverse della città di Pisa*, MS. bibliothecae Strozianae in fol. num 194. Franc. Capecelatro detto lib. 1.

di solitum, admota utrimque manu simul traderent. Hanc scilicet gratiam reportavit Imperator pro restituto *Innocentio* suis sumptibus, suaeque ipsius, jam admodum senis, opera. Ceterum dum adhuc in confinio Melpheos morabantur, etiam alia lis animos exacerbat. In Casinenſes, quoniam *Anacleto* & *Rogero* summa fide adhaeserant, Vatinianum odium susceperat *Innocentius*. Hi autem ut diris eximerentur, quibus inter ceteros *Anacleti* sectatores devoti fuerant, Imperatorem supplices adierunt, rogantes ut sua apud *Innocentium* intercessione hoc perficeret. Difficillime sese exorari passus est Pontifex, nec nisi sub conditione, ut sibi obsequium jurarent. Illi vero allegarunt, jurejurando sibi a Divo conditore interdictum esse, atque adeo supplicarunt ut ejus necessitate liberarentur. Perstitit tamen *Innocentius*. Ad extremum perfecit Imperator, ut in gratiam reciperentur, sed invito & vehementer obstreperente *Innocentio* ¹.

XL. Tandem igitur constitutis omnibus, & parte exercitus *Reginaldo* relicta, reditum in patriam suscepit Imperator. Nec enim erat quod ipsum magnopere ad longiorem in his tractibus moram invitaret. Praeterea ipsi milites Germani, hinc aëris Italici intemperie languentes ac debilitati, illinc conjugum liberorumque & patriae dulci desiderio, ac longinquae militiae taedio victi, redire volentem vehementer etiam atque etiam incitabant. Quamobrem mense Octobri cum Pontifice Capuam, atque inde recta Romam adiit. Octobri expirante Roma per Etruriam in Lombardiam contendit, ubi leviter aliquot cum Cremonensibus praelia iniit, at mox cum victore exercitu iter in Germaniam convertit. Verum posteaquam in vallem Tridentinam se dimisit, lento eoque exitiali morbo corripitur, atque ibi prid. nonas Decembres in vilissima casa spiritum posuit, plenus dierum (nagenario quippe major) & tot fortunae casibus jactatus. De fide & pietate *Lotharii* nihil dicam. de virtute autem bellica non possum quin adferam gloriosum *Ottonis Frisingensis* testimonium. *Augustus*, inquit, tam fortia in *Apulia* & *Campania* gessit, ut nullus ex Francorum regibus, a *Carolo Magno* usque ad id temporis, tanta

¹ *Chronicon Casinense* Petri Diaconi lib. iv. cap. 108. ex seqq. Falco ad memoratum an. 1137. *Wernerus Rolewink* in *Fascic. tempor.* *Sigonius*, *Capecelatro*, *Summonte*, *Browerus* locis saepe allegatis.

tanta ibi fecisse inveniatur. Succesfit illi in imperio Conradus II Henrici V. fororis filius: idem ille, qui imperium antea affectaverat: repudiato nimirum Henrico Superbo, Lotharii genero ¹.

XLII. Ceterum Lotharii discessus *Rogarium* in Italiam pellexerat. Protinus enim contracto exercitu Salernum descendit, atque uno velut armorum cursu absorbit omni Roberti Principis Comitisque Rainulfi regionem, occupatis Nuceria, Capua, Abellino, ceteraque terra usque ad Beneventi confinia. Ex his maxime in Capuam saevit, quam & solo aequavit. Tum ipse Magister militum Sargius civitatem Neapolitanam in illius fidem adducit. Accessit praeterea Beneventum, neglecto *Innocentio*. Haec autem acta sunt medio mense Octobri, hoc est, eo tempore, quo adhuc Romae consistebat *Lotharius*. Insuper & alias civitates inundavit ille victoriarum torrens, antequam a Reginaldo sisteretur. Is, abeunte Caesare, Barium erat profectus, ut extrema sui Ducatus ordinaret ac stabiliret. Audita igitur *Rogarii* irruptione, copias omnes congregavit, & auxilia adscivit ex Barenfi, Tranensi, Trojano & Melphenfi populo. Inter venit *Bernardus*, conciliatoris vices obiturus: sed nequicquam. Quapropter explicata utrimque acie in pugnam ruunt. Prosteruntur a Germanis Siculi, & in fugam se conjiciunt. Occubuit eo praelio Sergius, qui nunc, ut diximus, stabat a parte *Rogarii*. Caesa autem sunt ad tria Rogerianorum millia. Ipse Rex Salerno se abdidit, & inde Siciliam remeavit, uno eodemque anno bis Italia pulsus ².

XLII. Interea temporis, per discessum Lotharii, & *Rogarii* in Campania progressus, *Anacletus* quoque Romae novas turbas ciebat, occupata arce Crescentii, quae hodie S. Angeli dicitur. *Innocentius* denuo in patrocinium sibi adscivit *Bernardum Glaravallensem*, qui populum eloquio suo a factione retraxit.

Ad

¹ Otto Frising. d. cap. 120. & cap. 119. libri VII. Abbas Urspergens. in *Lothario*. Chronographus Saxo ad an. 1137. Benvenuti de Rambaldi liber *Augustalis*. Blondus dec. II. lib. V. Sigon. d. lib. XI. Capecelatro & Summonte dd. libb. I. Broweri *Annales Trevirens.* laud. lib. XIV. Addeſis Cinnami *Historiarum* lib. II. c. ult. qui Lotharium *τοχαρογροῖα* h. e. aetate extrema virum appellat. ² Chron. Casim. a Petr. Diacono continuatum lib. IV. cap. 126. & 127. Falco Beneventan. ad d. an. 1137. Otto Frising. lib. VII. cap. 22. in fin. Hulder. Mutius in *Chron. Germaniae*, lib. XVII.

Ad haec diffidii componendi gratia ab utroque Pontifice solennis legatio instituta est ad *Rogerium*, etiamnum Salerni sese continentem, & coram eo utriusque causa retractata est, hujus legationis pro *Innocentio* pars maxima ipse *Bernardus*. Verum neque hoc negotium ex voto successit. *Peropportune vero*, Blondum audis, *Innocentii Pontificis felicitati accessit Petri haeresiarchae mors*. Obiit ille vii. id. Januarias anni insequentis mcccxxxviii. *Anacleto* mortuo (tanta ei adhaerescibat tamque potens factio, a *Rogero* suffulta) medio mensis Martii sublectus est alius antipapa, qui *Victor IV.* dicebatur. *Innocentius* autem ingenti pecunia praecipuos nonnullos, qui *Anacleto* addicti fuerant, ad se traduxisse, atque eo modo novi aemuli factionem vehementer debilitasse traditur. *Bernardus* porro noctu *Victorem* adiit, tandemque ad insignia Pontificatus deponenda adduxit, agnito *Innocentio*. Ingens inde in Urbe gratulatio & concursus. Ipse *Bernardus* pro tam eximio beneficio *pater patriae* salutatus est, orbisque terrarum pacificator. Ad haec paulo post discedentem tota civitas honoris ergo prosecuta est. Sic igitur Galliam suam repetiit cum gloria extincti schismatis, cui abolendo per septem annos omnes ingenii & eloquentiae nervos intenderat¹. Postea vero, ut notum, Sanctorum albo adscriptus fuit.

XLIII. *Rogerium* quod attinet, proximo post cladem anno, qui erat mcccxxxviii. e Sicilia rediit, ubi vires redintegrarat. Declinavit tamen quaquam ratione manum cum hoste conferere. Interim eadem crudelitatis & omnia vastandi rabie percitus, horrenda ubique execrabilis saevitiae argumenta dabat. Quum autem toto eo anno *Reginaldum* configere volentem elusisset, sub finem ejus denuo in Siciliam est reversus. At sequenti *Reginaldus* prid. id. Majas apud Trojam naturae debitum reddidit. Sic tandem omnia *Rogero* cesserunt, qui illa in posterum, non interrupta possessione, retinuit. Monasterium autem Casinense immaniter spoliavit, quod illud ad *Lotharium* descivisset. Postea ipse *Innocentius*, Urbe cum copiis egressus, ad civitatem S. Germa-

¹ Falco ad an. 1137. & 1138. Petr. Diaconus in *contin. Chron. Casin. lib. iv. cap. ult.* D. Antonini, Archiepisc. Florentini, *Chronica*, parte 11. tit. 17. §. 7. Pauli Langii *Chron. Citizense* ad an. 1130. Blond. & Sigon. *lisd. loc.* quibus antea Summonte *Della città e regno di Napoli lib. i.* Paolo Tronci *Memor. Itor. di Pisa an. 1138.* Giannettaf. *Histor. Neapolit. lib. xi.*

mani pervenit, & de pace cum *Rogero* pangenda legatos prae-
misit. *Rogerus* statim cum exercitu ad *Innocentium* festinat, con-
tinuoque actum de conditionibus. Quum autem Pontifex Ca-
puanum principatum Roberto repeteret, & Rex praefracste nega-
ret, re infecta discessum. Recedente *Rogero*, cum aliquanto
longius progressus esset, eo confidentiae devenit Pontifex, ut
castrum propinquum, Galluzzum nomine, aggredi praeciperet
ac devastari. Citissime, hoc accepto nuncio, *Rogerus* cum suis
revertitur, & filius ejus, Apuliae Dux, fugientem Pontificem
insecutus, captivum eum cum Cardinalibus ad patrem perduxit
(a). Verum brevi pax facta est, hac lege, ut Pontifex *Rogero*
Siciliae regnum, & filiorum alteri Apuliae ducatum, alteri vero
principatum Capuanum confirmaret¹. Calamitosus interea &

L

infor-

(a) Luxavit hanc historiae partem Blondus, Platinam secutus, & speciosa
narratione captivitatem Innocentii ad anteriora tempora transfudit, nempe ad
annum mxxx. five ad id tempus, quo primum creatus fuit Pontifex. Ita enim
rem proponit, acsi statim a creatione factum Rogerii, sponte sese Regem ap-
pellantis, & nimios armorum progressus, punire voluisset atque coercere. Nar-
rat porro, tanta celeritate eum movisse in Rogerium, pontificis illos appa-
ratus ignorantes, ut eum ad S. Germani oppidum repulerit, & in castra Gallu-
tia, quo se receperat, obsederit. tum vero Gulielmum Rogerii filium, Ducem
Calabriae, cum exercitu supervenisse, obsidionem castri commisso praelio sol-
visse, ipsumque Pontificem cum Cardinalibus in potestatem redegis-
se. Rogerium vero, ut erat homo vaser & astutus, rebusque suis intentus, captivum Pon-
tificem comiter habuisse, & pactione inita, qua quicquid voluit obtinebat, prae-
terquam tamen Regium titulum, perofficiose illum cum suis Cardinalibus di-
misisse. Romanos interea ad famam captivitatis Innocentii, quam haud dubie
perpetuum fore credebant, consilium cepisse creandi novi Pontificis. praeterea
tam infelici rerum successu in initio pontificatus, evulsiisse Innocentii auctorita-
tem, qui vel sic non erat claris ortus parentibus. Itaque Romam reversum In-
nocentium istuc invenisse adulterinum pontificem Anacletum, &c. vide Blondum
Historiar. dec. II. lib. v. Platinam vero in *vitis Pontific. in Innocent. II.* Per
hos in errore inducti Paolo Emilio di Verona *Histor. delle cose di Francia lib. v.*
Thomas Fazellus *De reb. Siculis dec. poster. lib. vii. cap. 3.* Pandolfo Collenuccio
Compend. dell' histor. del Regno lib. III. Giov. Anto. Summontè *Della città e regno
di Napoli, lib. I.* Giov. Trachagnotta *Del sito e lodi di Napoli, pag. 55.* His addan-
tur, *Historia* di Ciprian. Manentej d'Orvieto al anno 1130. & *Cronica* del Guazzo
pag. 206. versa.

1. Falco Beneventanus *ad an. 1139.* Anonymi *Casinenf. Chron. ad an. 1138.*
Otto Frisingens. *lib. vii. cap. 23.* *Chronicon.* Alberici m^o n^ochi trium font. *ad an.*
1139. Gotfr. Viterbiens. *Chron. de Lothario Imp.* Robert. de monte S. Michaelis
Complem. ad Chron. Sigeb. an. 1141. Concilior. tom. xxvii. pag. 98. Sigon. *De*

infortunatus *Robertus*, toties restitutus totiesque ejectus, privatam apud exteros vitam egit, usque ad annum MCLV. hoc est ad mortem *Rogerii*. Verum eo anno principatum recuperans, proximo cum filio & filia per prodicionem traditur *Gulielmo I. Rogerii* filio & successori, a quo oculis orbatus perpetuaeque captivitati traditus non ita multo post exspiravit.

XLIV. Hos rerum eventus & praecipuorum virorum casus annectere visum est, ne quaedam hiulca remanerent & imperfecta, quae individuo nexu cum superioribus cohaerent.

TABULA CHRONOLOGICA.

Anni a nato Ad posteriorem Dissertationem.
Servatore.

- MCXXVI. Mense Augusto in locum *Henrici V. Imp.*, improlis mortui, Rex Germaniae renunciatur *Lotharius Saxo*, cui sese opponit *Comadus*, *Franciae* Dux., *Henrici V.* fororis filius. cap. 12.
- MCXXVII. Mortuus in exilio est *Gulielmus Nortmannus*, *Rogerii F. Roberti Guiscardi N. Tancredi Abn. Dux* Apuliae & Calabriae, cujus absentis ditionem invaserat cognatus *Rogerius*, *Rogerii Bossi F. Tancredi N.*, Comes Siciliae. cap. 4.
- MCXXIX. idib. Maji *Rogerius* Siciliae Comes se Regem Siciliae coronari curavit. cap. 5.
- PISANA classis a *Genuensium* classe victa Messanam confugit. cap. 20.
- MCXXX. sub initium, *Rogerius* bello potitur ducatu AMALPHITANO. cap. 6.
- xiiii. kal. Martias, mortuo *Honorio II. Pontifice* Max. surrogantur *Innocentius II.* & *Anacletus II.* unde grave & diuturnum schisma natum fuit. cap. 7.

———— *In regno Ital. lib. xi. ad an. 1139.* Baron. in *Annalib. Eccles. ad eund. an.* Parthen. Giannetas. *Histor. Neapolit. lib. xi. pag. 258.* Illud prorsus singulare est, quod inter primam & secundam *Lotharii* profectionem Italicam collocat *Aventinus Annal. Bojor. lib. vi. pag. 496.*

1. Camilli *Peregrini Histor. Principum Longobard. post part. 1.* ubi habet Bina stemmata Principum Nortmannorum.

Imocentius cum exiguo comitatu PISAS aufugit: inde autem Genuam proficiscitur, & Genua in Franciam. cap. 8. & 10.

v. kal. Octobr. *Anacletus Rogerio* Siciliae regnum confirmat Beneventi, atque ita illum in suas partes adducit. cap. 9.

MCXXXI. E Gallius in Germaniam deflectens *Innocentius*, xi.
kal. April. apud Leodium foedus init cum *Lothario*.
cap. II.

MCXXXI. *Idem*, peragrata superiore anno Francia, per Genuam PISAS revertitur. cap. 13.

Bellum componit inter PISANOS & *Genuenses.*
cap. 16.

x. kal. Decembr. *Lotharius* in Italiam proficiscitur.
Cap. 17.

MCXXXIII. Adscito PISIS *Immo*centio, Romam pergit, & occu-
pat, ibique Imperator ab eo coronatur, prid. id.
Junias. cap. 18.

Classis PISANORUM & *Genuensium* in gratiam eorum. *ibid.*

PISANI cum Roberto Capuae Principe & aliis co-
eunt in foedera aduersus *Rogerium*, Regem Siciliae.
cap. 20.

MCXXXIV. Concilium PISANUM, III. kal. Junii cap. 30.

Robertus Capuanus PISAS denuo profectus ad auxilia maturanda, absens principatu orbat. cap. 22.

MCXXXV. x. kal. Apriles, Conradus opera D. Bernardi Lotbario
se submittit. cap. 31.

menſe Auguſto *Piſani* cum 46. triremibus *AMALPHIN* adorti eam diripiunt, & inter prædam exemplar *PANDECTARUM* nanciſcuntur: ſed mox a *Rogerio* clade affecti pulſique Neapolim, & in domum redeunt. vi. id Septemb. cap. 24. 25. 26. 27. & 28.

Pacem hoc anno cum *Florentinis* fecerunt PISANI.
cap. 30.

MCXXXVI. circa autumnum secundo in Italiam venit Imp. Lo-
tharius II. cap. 34. — VII.

- VII. id. Novembr. conventum celebravit in campis Roncaliis. d. cap. 34.
- MCXXXVII. Mense Majo, Apuliam ingressus *Rogerium* ex continente fugavit. cap. 36.
- Altera PISANORUM expeditio adversus AMALPHITANOS. cap. 37.
- PISANI cum *Rogério* pacem pangunt. cap. 38.
- Dum in Germaniam redit *Lotharius*, prid. non. Decemb. in valle Tridentina diem obit. cap. 40.
- MCXXXVIII. VII. id. Januar. *Anacletus* moritur, sublecto illi *Victore IV.* at mox schisma tollitur. cap. 42.
- MCXXXIX. *Rogérius* omnia recipit. Pontificem capit, &, ab eo Rex agnitus, dimittit. cap. 43.

S O L I D E O G L O R I A.

